

**MÜYESSİRETÜ'L-ULÛM'DAN HAREKETLE
TÜRK GRAMERCİLİĞİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ**

HALİLİBRAHİM ERTÜRK

DOKTORA TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

UŞAK

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kasım, 2017

iii. ÖZET

MÜYESSİRETÜ'L-ULÛM'DAN HAREKETLE TÜRK GRAMERCİLİĞİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Halilibrahim ERTÜRK

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Kasım, 2017

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Anadolu ve Rumeli sahasında 13. yüzyıldan itibaren ilk yazılı kaynaklarını ortaya koyan Türkiye Türkçesi üzerine çeşitli dönemlerde gramer kitapları kaleme alınmıştır. Bergamalı Kadri tarafından 1530'da kaleme alınan Müyessiretü'l-Ulûm bu eserler arasında müstesna bir yere sahiptir. Anadolu'da kaleme alınmış, bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan Müyessiretü'l-Ulûm, birtakım sosyal ve kültürel etkenler sebebiyle Arapça kaideler doğrultusunda tertip edilmiştir. Müyessiretü'l-Ulûm'dan başlayarak Cumhuriyet dönemine dek oluşturulan gramerlerin büyük bir bölümü Arapça gramer kurallarının kalıplarına uydurulmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet'ten önce kaleme alınan ve yukarıdaki kapsamın dışında kalan eserlerin bir kısmında ise Fransızca gramer kuralları esas alınmıştır. Özellikle Tanzimat'tan sonra hemen her alanda Batı'nın örnek alınmasıyla birlikte, gramer kitaplarında da ölçü olarak Fransızcanın gramer kurallarına başvurulmuştur. Bu yaklaşım sonucunda, daha sonraki dönemlerde Türk gramerciliği üzerinde Fransız gramer kurallarının etkisi hissedilmeye başlamıştır.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan eserlerde, yabancı dillere ait gramerleri örnek alma geleneği büyük oranda terk edilmiş, Türkçenin yapısına ve mantığına uygun eserler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fakat kaleme alınan bu eserlerin genel

itibariyle öğretimlik eserler olmasından dolayı Türkçenin ses, Şekil, cümle ve anlam özellikleri üzerinde gerektiği oranda ayrıntılarıyla durulamamıŐtır. Yeterli oranda monografilerin oluŐturulamaması sebebiyle gerekli uzmanlaŐma sağlanamamıştır. Bunun yanında örneklendirme konusundaki zayıflık ve edebİ metinlerden hareket edilerek örneklerin tespit edilmesi hususundaki yoksunluk gramer kitaplarımızda göze çarpan diğer bir aksaklıktır.

Bu alıŐmada, Müyessiretü'l-Ulûm'dan başlamak üzere Anadolu sahasında kaleme alınan başlıca gramer kitaplarından hareketle, Türk gramerciliğinde karşılaşılan sorun ve düzensizlikler üzerinde durulmuştur. Müyessiretü'l-Ulûm'dan başlamak üzere, Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait başlıca gramer kitapları ve Cumhuriyet'ten günümüze dek kaleme alınmış başlıca eserler çalışmanın evrenini teşkil etmektedir. Belirtilen eserlerin sırasıyla incelenmesi suretiyle, Türk gramerciliğinde görülen belli başlı sorun ve düzensizlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma boyunca üzerinde durulan konular ses bilgisi, Şekil bilgisi ve cümle bilgisi Şeklinde ayrı başlıklar altında tasnif edilmiştir. Çalışma kapsamında yer verilen her bir konu başlığı için hareket noktası olarak Müyessiretü'l-Ulûm belirlenmiştir.

Türk gramerciliğinin başlıca sorunları tespit edilirken, ilk aşamada her bir konu başlığında yer verilen hususlar Müyessiretü'l-Ulûm'dan başlayarak dönem dönem incelenmiştir. İkinici aşamada ise her bir döneme ait başlıca kaynaklar kendi aralarında karŐılaŐtırılarak bu eserlerdeki sorun ve düzensizlikler ortaya koyulmuŐtur. Bu sayede hem üç ayrı dönem arasındaki uyumsuzluklar hem de her bir döneme ait eserlerin kendi aralarında mukayesesi sonucu ortaya çıkan sorunlar ve düzensizlikler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu noktada vurgulayarak ifade etmek istediğimiz husus, çalışmanın amacıdır. Bu alıŐma, Türkçe gramer yazımında görülen sorunları bir çırpıda çözüme kavuşturmak iddiasında değildir. Çalışmamızın amacı, Türk gramerciliğinin ses, Şekil ve cümle bilgisi ile ilgili başlıca sorunlarını tespit etmek; bunları kesin çözüme ulaştırmaktan ziyade mevcut sorun ve düzensizliklere dikkat çekerek bunlar içerisinden bir kısmına yönelik çözüm önerilerini sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Gramerciliği, Gramer EleŐtirisi, Gramer Sorunları, Türkçenin Grameri, Gramer Karşılaştırma.

v. ABSTRACT

A CRITICAL LOOKING TO TURKISH GRAMMAR WRITING

BASED ON MUYESSIRETU'L-ULÛM

Halilibrahim ERTÛRK

Turkish Language and Literature Master Science Branch

Uşak University Institute of Social Sciences/November, 2017

Advisor: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

In Anatolian and Rumeli field, many grammar books related to the first written sources on Turkey's Turkish language were put down on paper at various periods as from the 13th century. Müyessiretü'l-Ulûm, which was written in 1530 by Bergamalı (Pergomonian) Kadri, has an exceptional place among these works. Müyessiretü'l-Ulûm, the first known Turkish grammar book in Anatolia, was arranged in the direction of Arabic bases due to some social and cultural factors. Starting from Müyessiretü'l-Ulûm, a large part of the grammar created until the republican period, was trying to be adapted to the patterns of Arabic grammar rules.

In some of the works that are out of the scope mentioned above and written before the Republic, French grammar rules were taken as a basis. Along with the stream that taken the west as a model almost in every field, especially after the Tanzimat (Reforms) grammar books also took the French grammar rules as a measure. As a result of this approach, the influence of French grammar rules on Turkish grammar has begun to be felt in later periods.

After the Republic, the tradition of taking grammar rules of foreign languages as an example was abandoned in a certain extent in many written works. In addition, written works that were suitable for the structure and function of the Turkish

language were presented. However, since these written works in general were teaching works, it was not possible to elaborate on the characteristics of Turkish's voice, form, sentence, and meaning. Therefore due to the lack of sufficient monographs, the necessary specialization had not been achieved. However, the weakness of sampling and deprivation of identifying samples by acting on literary texts is another hurdle in our grammatical books.

This study focuses on the problems and irregularities encountered in Turkish grammar by taking the main grammatical books written in Anatolia area as of Müyessiretü'l-Ulûm. To begin with Müyessiretü'l-Ulûm, the main grammatical books written between the Tanzimat (Reforms) and the Republic periods and the main works from the Republic to present constitute the population of this study. By examining the mentioned works in order, it has been tried to identify the main problems and irregularities seen in Turkish grammar writing. The topics covered during the study were classified under separate titles in the form of phonetics, morphology and syntax. Müyessiretü'l-Ulûm has been identified starting point for each title covered in the study.

While the main problems of Turkish grammar writing were identified, the subjects that were included in each topic in the first stage were examined periodically starting from Müyessiretü'l-Ulûm. In the second stage, the main sources of each turn were compared among themselves to reveal the problems and irregularities in these works. In this view, both the discrepancies among the three periods and the problems and irregularities arising from the comparison among the works belonging to each period were tried to be determined. The point that should be emphasized at this point is the purpose of the study. This study does not allege to solve all the problems in Turkish grammar writing in a trice. The aim of this study is to identify the main problems of Turkish grammar with regard to phonetics, morphology and syntax and draw attention to the present problems and irregularities by presenting solutions for some of them.

Key Words: Turkish Grammar Writing, Grammar Criticism, Grammar Problems, Turkish Grammar, Grammar Comparison.

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Programı 144033053 No'lu öğrencisi Halilibrahim ERTÜRK'ün "Müeyyessiretü'l-Ulûm'dan Hareketle Türk Gramerciliğine Eleştirel Bir Bakış" adlı tezi 20/11/2017 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	
Üye	: Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Meriç GÜVEN	
Üye	: Prof. Dr. Talip YILDIRIM	
Üye	: Doç. Dr. Cüneyt AKIN	

Enstitü Müdürü

viii. ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında tecrübelerini ve değerli zamanını hiçbir şekilde esirgemeyen, sonsuz bir hoşgörüyü beni daima destekleyip yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Hayatımın her döneminde olduğu gibi uzun ve meşakkatli çalışma dönemi esnasında yanımda olan, maddi ve manevi hiçbir desteğini esirgemeyen, beni daima cesaretlendirip bu çalışma esnasında sürekli teşvik eden sevgili aileme teşekkür ederim.

Çalışma konusunun şekillenmesi aşamasında bana fikir veren, değerli görüşleriyle daima yolumu aydınlatan, çalışmanın gelişim aşamasında yardım ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN'e ve yine değerli görüşlerini ve yardımını esirgemeyen hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Meriç GÜVEN'e teşekkürlerimi sunarım.

Halilibrahim ERTÜRK

ix. ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Halilibrahim ERTÜRK

Doğum Yeri ve Tarihi : Bolvadin/1985

Ortaöğretim ve Lise : Bolvadin Anadolu Lisesi

Lisans Mezuniyeti : Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Yüksek Lisans Mezuniyeti : Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Uşak Üniversitesi/Sivaslı MYO (2010-2011)

Uşak Üniversitesi/Karahallı MYO (2011-2012)

Uşak Üniversitesi/Uşak MYO (2011-2012)

Bolvadin İlçe MEM/Öğretmen (2014-2015)

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/Türk Dili Bölüm Başkanlığı (2017- ...)

Yer Aldığı Bilimsel Projeler

“İlm-i Tıbb/Muhammed bin Hasan et-Tabîb (Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)”, Uşak Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü.

İletişim Bilgileri

E-posta: erturk_2000@hotmail.com

x. İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	vii
ÖNSÖZ	viii
ÖZGEÇMİŞ	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMA VE SEMBOLLER	xiv
İNCELEMeye TÂBİ TUTULAN ESERLER LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: GRAMER: ADLANDIRILMASI, TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ	4
1.1.GRAMER ADININ KULLANILMASI VE GRAMERİN TANIMI	4
1.2.YERYÜZÜNDEKİ GRAMERLERİN VE TÜRK DİLİ GRAMERLERİNİN TARİHÇESİ	7
1.2.1.Asya ve Avrupa’da Bilinen İlk Gramerler ve Gramerin Seyri.....	7
1.2.2.Türkçe Gramerlerin Tarih Sahnesine Çıkışı ve Tarihî Gelişimi	9
1.2.2.1.Tarihi Devirler İçerisinde Türk Dili Üzerine Yazılan Başlıca Gramer Kitapları.....	10
1.2.2.2.Tanzimat’ın İlanından Cumhuriyet’e Dek Türk Dili Üzerine Yazılan Başlıca Gramer Kitapları	14
1.2.2.3.Cumhuriyet’in İlanından Sonra Türk Dili Üzerine Yazılan Başlıca Gramer Kitapları	20
1.2.2.4.Türkiye Türkçesinin Gramerini Diğer Lehçelerle Mukayeseli Olarak Ele Alan Başlıca Gramer Kitapları	24
1.2.2.5.Çağdaş Türk Lehçeleri Üzerine Yazılan ve TDK Tarafından Yayımlanan Başlıca Gramer Kitapları	24
2.BÖLÜM: MÜYESSİRETÜ’L-ULÛM’DAN İTİBAREN BAŞLICA TÜRK GRAMERLERİNİN TERTİP SİSTEMLERİ	26
2.1.MÜYESSİRETÜ’L-ULÛM’UN TERTİP SİSTEMİ	27
2.1.1.Müyessiretü’l-Ulûm’da Ses Bilgisiyle İlgili Konuların Tertip Sistemi	28
2.1.2.Müyessiretü’l-Ulûm’da Şekil Bilgisiyle İlgili Konuların Tertip Sistemi	30

2.1.3.Müeyyessiretü'l-Ulûm'da Cümle Bilgisiyle İlgili Konuların Tertip Sistemi	33
2.1.3.1.Müeyyessiretü'l-Ulûm'da Kelime Grupları	33
2.1.3.2.Müeyyessiretü'l-Ulûm'da Cümle	35
2.2.TANZİMAT DÖNEMİNDEN CUMHURİYETE DEK YAZILAN	
BAŞLICA TÜRKÇE GRAMERLERİN TERTİP SİSTEMİ	37
2.2.1.Kavâid-i Osmâniyye'nin Tertip Sistemi	37
2.2.2.Nahv-i Osmânî'nin Tertip Sistemi	42
2.2.3.Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv'in Tertip Sistemi	56
2.3.CUMHURİYET'İN İLANINDAN GÜNÜMÜZE DEK TÜRKÇE ÜZERİNE	
YAZILAN BAŞLICA MODERN GRAMERLERİN TERTİP SİSTEMİ.....	60
2.3.1.A.Cevat Emre/ Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha	61
2.3.2.Jean Deny/ Türk Dil Bilgisi (Osmanlı Lehçesi)	64
2.3.3.M. Kaya Bilgegil/Türkçe Dilbilgisi	70
2.3.4.Tahsin Banguoğlu/Türkçenin Grameri	75
2.3.5.Muharrem Ergin/Türk Dil Bilgisi	82
3.BÖLÜM: TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE GÖRÜLEN BAŞLICA	
SORUN VE DÜZENSİZLİKLER	87
3.1.TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE SES BİLGİSİNE DAİR	
SORUN VE DÜZENSİZLİKLER	88
3.1.1.Adlandırma ve Sınıflandırmaya Dair Sorun ve Düzensizlikler	88
3.1.2.Ses Olayları ve Örneklendirmeye Dair Sorun ve Düzensizlikler	106
3.2.TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE ŞEKİL BİLGİSİNE DAİR	
SORUN VE DÜZENSİZLİKLER	122
3.2.1.Şekil Bilgisinin Adlandırılması ve Tanımlanmasına Dair Düzensizlikler	124
3.2.2.Kelimenin Tanımlanması ve Kelimelerin Sınıflandırılması ile İlgili	
Sorun ve Düzensizlikler	130
3.2.2.1.Türkçe Gramer Kitaplarında Kelime Tanımı	131
3.2.2.2.Türkçe Gramer Kitaplarında Kelimelerin Sınıflandırılması	
Konusunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler	135
3.2.3.Türk Gramerciliğinde İsim Tanımı ve İsimlerin Sınıflandırılması	150
3.2.3.1.Türk Gramerciliğinde İsim Tanımı	150
3.2.3.2.Türk Gramerciliğinde İsimlerin Sınıflandırılması	155
3.2.4.Türk Gramerciliğinde Sıfat Tanımı ve Sıfatların Sınıflandırılması	163
3.2.5.Türk Gramerciliğinde Zamir Tanımı ve Zamirlerin Sınıflandırılması.....	176
3.2.6.Türk Gramerciliğinde Zarf Tanımı ve Zarfların Sınıflandırılması	195
3.2.7.Türk Gramerciliğinde Edat Tanımı ve Edatların Sınıflandırılması	220

3.2.7.1.Bağlama Edatları.....	224
3.2.7.2.Ünlem Edatları	242
3.2.7.3.Çekim Edatları	266
3.2.7.4.Cevap Edatları	290
3.2.8.Türk Gramerciliğinde Fiil Konusunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler	296
3.2.8.1.Fiil Tanımı ve Fiillerin Sınıflandırılması	296
3.2.8.2.Fiilimsilerin Tanımlanması ve Kelime Türleri Arasındaki Yeri	308
3.2.8.3.Türk Gramerciliğinde Fiilde Zaman, Kılış ve Görünüş Konuları.....	315
3.2.8.4.Türk Gramerciliğinde Fiil Çatısı.	327
3.2.8.5.Türk Gramerciliğinde Tasarlama Kipleri.....	340
3.3.TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE CÜMLE BİLGİSİNE DAİR	
SORUN VE DÜZENSİZLİKLER.....	350
3.3.1.Türk Gramerciliğinde Cümle Bilgisinin Adlandırılması ve Tanımlanması	
Hususunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler	351
3.3.2.Türk Gramerciliğinde Cümlenin Tanımı, Kapsamı ve Sınıflandırılması	
Hususunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler.	357
3.3.3.Türk Gramerciliğinde Kelime Grupları Konusunda Görülen	
Adlandırma, Sınıflandırma ve Tahlil Sorunları.	372
3.3.4.Türk Gramerciliğinde Cümle Öğeleri Konusunda Görülen	
Adlandırma, Sınıflandırma ve Tahlil Sorunları.	387
3.3.5.Türk Gramerciliğinde “Cümle Dışı Unsur” Sorunu.	402
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	415
KAYNAKLAR.	418

xiii. TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

- Tablo-1: Nahv-i Osmânî’de Yer Alan Örnek Cümle Tahlili (s.55)
- Tablo-2: Gramer Kitaplarımızda Yer Verilen Ses Bilgisi Tanımları (s.90)
- Tablo-3: Gramer Kitaplarımızda Seslerin Adlandırılmasında Kullanılan Terimler (s.104)
- Tablo-4: Akciğerden Gelen Havanın Soluk Borusundan Çıkışına Göre Ünsüzlerin Tasnifinde Kullanılan Terimler (s.105)
- Tablo-5: Türkçe Gramer Kitaplarında Kelimelerin Sınıflandırılması (s.148)
- Tablo-6: Cumhuriyet Döneminde Yazılmış Başlıca Gramer Kaynaklarında Cümle Öğelerini Adlandırmada Kullanılan Terimler (s.400)
- Tablo-7: Cumhuriyet Döneminde Yazılmış Başlıca Gramer Kaynaklarında Benimsenen Cümle Öğelerini Sınıflandırma Yöntemleri (s.401)
- Şekil-1: Arapça Gramer Kitaplarında Ana Hatlarıyla Kelimelerin Sınıflandırılması (s.139)

xiv. KISALTMA VE SEMBOLLER

Adj. :	Adjective.
Age. :	Adı geçen eser.
Agm. :	Adı geçen metin.
Alm. :	Almanca.
Ar. :	Arapça.
Bkz. :	Bakınız.
c. :	Cilt.
CDU :	Cümle dışı unsur.
DLT. :	Divânu Lügâti't-Türk.
EAT. :	Eski Anadolu Türkçesi.
ET. :	Eski Türkçe.
Far. :	Farsça.
Fr. :	Fransızca.
H. :	Hicrî.
Hzl. :	Hazırlayan.
İng. :	İngilizce.
Krş. :	Karşılaştırınız.
Lat. :	Latince.
M. :	Miladî.
M.Ö. :	Milattan önce.
M.S. :	Milattan sonra.
M.U. :	Müeyyiretü'l-Ulûm.
Nu. :	Numara.
Ö. :	Ölüm tarihi.

- Prg. : Paragraf.
s. : Sayfa.
Sy. : Sayı.
TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı.
TDK : Türk Dil Kurumu.
TTK : Türk Tarih Kurumu.
T.G.S.: Türk Gramerinin Sorunları.
vb. : ve benzeri/ve bunun gibi.
vd. : ve diğerleri.
yay. : Yayınları/Yayınevi.
Ø : İşaretsiz morfem.
/ : ya da/veya.

xvi. İNCELEMeye TÂBİ TUTULAN ESERLER LİSTESİ

- Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-i Kavâ'id (hızl. Nevzat Özkan), TDK yay. 772, Ankara, 2000.
- Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, Kavâid-i Osmâniyye (hızl. Nevzat Özkan), TDK yay. 760, Ankara, 2000.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007). Türkçenin Grameri, TDK yay. Ankara.
- Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm (hızl. Esra Karabacak), TDK yay. Ankara, 2002.
- BİLGEGİL, Kaya (2014). Türkçe Dilbilgisi, Salkımsöğüt yay. Ankara.
- BOZKURT, Fuat (2004). Türkiye Türkçesi (Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem), Kapı yay. İstanbul.
- DENY, Jean (1941). Türk Dil Bilgisi (hızl. Ahmet Benzer), Kabalcı yay. İstanbul.
- EDİSKUN, Haydar (1993). Yeni Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EMRE, A. Cevat (2004). Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv (hızl. Gülten Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız), TDK yay. Ankara.
- EMRE, A. Cevat (1931). Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha, İstanbul Devlet Matbaası.
- ERGİN, Muharrem (2009). Türk Dil Bilgisi, Bayrak yay. İstanbul.
- GENCAN, T. Nejat (2007). Dilbilgisi, Tek Ağaç Eylül yay. Ankara.
- GÖKNEL, Yüksel (1974). Modern Türkçe Dilbilgisi, Esen Ktb. Hür Efe Mtb. İzmir.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK yay. Ankara.
- Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (hızl. Recep Toparlı), TDK yay. Ankara, 2003.
- Selim Sabit Efendi, Nahv-i Osmânî (hızl. Selçuk Dağdelen). Kilis 7 Aralık Üniversitesi, SBE. Türkçe Öğretmenliği A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, 2013.
- VURAL, Hanifi; BÖLER, Tuncay (2012). Ses ve Şekil Bilgisi, Kesit yay. İstanbul.

GİRİŞ

Türklerin Anadolu coğrafyasını yurt edinmesiyle birlikte bu bölgede yaşayan İslam toplumlarıyla ortak din temelinde birleşmelerinden dolayı sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler doğmaya başlamıştır. Bu ilişkilere paralel olarak, dil ve edebiyat açısından ileri bir seviyede olan Arap ve Fars toplumlarının etkisi, bu alanlarda da varlığını oldukça hissedilir bir seviyede arttırmıştır. Oldukça baskın bir kültür olan Arap kültürünün tesirinin yanında, mevcut dönemde bilimsel ve teknik alanlardaki gelişmelerin kaynağını İslam coğrafyasından alması sebebiyle Osmanlı devletinde medrese dili olarak Arapça kabul görmüştür. Dolayısıyla dilimiz üzerine yapılan gramer çalışmaları da Arapça temelinde gelişmiş ve şekillenmiştir.

Anadolu ve Rumeli sahasında, 13. yüzyıldan itibaren ilk yazılı kaynaklarını vermeye başlayan Türkiye Türkçesi üzerine kaleme alınan gramer kitapları arasında Bergamalı Kadri tarafından 1530'da kaleme alınan *Müeyyessiretü'l-Ulûm*; müstesna bir yere sahiptir. Anadolu'da kaleme alınmış, bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm*, yukarıda bahsedilen sosyal ve kültürel etkenler sebebiyle Arapça gramer kuralları doğrultusunda oluşturulmuştur. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan başlayarak Cumhuriyet dönemine dek oluşturulan gramerlerin büyük bir bölümü Arapça gramer kurallarının kalıplarına uydurulmaya çalışılmıştır.

Tanzimat'tan sonra yazılan Türkçe gramer kitaplarında ise gramer yazımında benimsenen yaklaşımların iki ayrı koldan ilerlediği görülür. Bu dönemde hemen her alanda Batı'yı örnek alma anlayışı Türk gramerciliğine de yansımış; kaleme alınan gramer kitaplarının bir kısmında Fransız gramer kaideleri örnek alınarak eserler bu şablona oturtulmaya çalışılmıştır. Böylece Osmanlı döneminde Türkçenin ses, şekil ve cümle özelliklerini tespit etmek amacıyla kaleme alınmış gramer kitaplarının bir kısmı Arapçanın grameri dikkate alınarak, bir kısmı da Fransızcanın grameri dikkate alınarak tertiplenmiş; Türkçe bu dillere ait daha önceden çizilmiş şablonlar içerisine yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitapları incelendiğinde, yukarıda bahsedilen iki temel yaklaşıma üçüncü bir yaklaşımın eklendiği görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra, özellikle Harf Devrimi ve Dil Devrimi gibi girişimler ile birlikte benimsenen yerli ve millî bir dil oluşturma ideali doğrultusunda hareket edilmiş, verilen eserlerde Türkçenin kendi yapı ve

mantığını temel alma görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Bu hedef doğrultusunda, bu dönemde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarından bir bölümünde Türkçenin işleyişi ve mantığı göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu sınıfa dâhil edilebilecek eserlerin de tam anlamıyla başarılı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Özellikle gramerin her bir alanına has detaylı araştırmaların yapılmamış olması, verilen örneklerde tarihî ve güncel Türkçe metinlere dayanılmaması, tanım ve tasnif noktasındaki örtüşmezlikler ile terim oluşturmada yetersiz kalınması gibi hususlar bu eserlerde tam bir başarı elde edilmesinin önüne geçmiştir.

Yukarıdaki gelişmeler dâhilinde teşekkül eden düşünceleri şu şekilde özetlemeyi elzem görüyoruz:

Dönem dönem çeşitli gelişmelere ve değişmelere uğrayan ve yöntem arayışlarına tanık olunan Türk gramerciliğinin tarihî süreç içindeki seyri, üzerinde durulması ve etraflıca değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur. Türk gramerciliğinin tarih sahnesine çıkışından bugüne dek geçirmiş olduğu değişim ve izlemiş olduğu yollar, bu süreç boyunca verilmiş başlıca kaynaklardan hareketle, detaylıca incelenmelidir. Bu yöntemle Türk gramerciliğinin başlangıcından bu yana terimler, tasnifler ve metodoloji noktasında üzerinde barındırdığı aksaklıklar, sorun ve düzensizlikler tespit edilmeli; bu sorunlara yönelik çözüm önerileri konunun uzmanları tarafından tartışılarak ortaya koyulmalıdır. Bu bağlamda, Anadolu sahasında verilen mevcut en eski Türkçe gramer kitabı olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan bu yana Türk gramerciliğinin seyrini, verilen başlıca kaynaklardan hareketle incelemiş bulunuyoruz. İnceleme sonucunda gramerin her bir alanıyla ilgili tespit edilebilen sorun ve düzensizlikler, ilgili konu başlıkları dâhilinde ortaya konulmuştur. Bu konu başlıkları içerisinde tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri, imkânlar dâhilinde sunulmaya çalışılmış, ilgili konu hakkında zaman zaman yabancı dil bilimi uzmanlarının ve araştırmacıların görüşlerine de başvurulmuştur.

Türk gramerciliğinin bütün sorunlarını, tek bir çalışma kapsamında ve kısıtlı bir zaman diliminde tespit edip çözüme kavuşturmak elbette mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışma, Türk gramerciliğinde karşılaşılan sorun ve düzensizlikleri bir çırpıda çözüme kavuşturmak iddiasında değildir. Çalışmanın öncelikli amacı, Anadolu sahasında şekillenen Türk gramerciliğinin başlangıcından bu yana verilen

kaynak eserler vasıtasıyla, başlıca sorunlarını tespit etmektir. İkinci olarak ise bunları kesin çözüme ulaştırmaktan ziyade mevcut sorun ve düzensizliklere dikkat çekmek, bu sorunlardan bir kısmına yönelik çözüm önerilerini sunmaktır. Çalışmamızın Türk gramerciliği ve bu alanda karşılaşılan sorunlar üzerine daha önce yapılmış çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlayacağını, bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalara yardımcı olup yol göstereceğini umuyoruz.

1.BÖLÜM: GRAMER: ADLANDIRILMASI, TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

1.1.GRAMER ADININ KULLANILMASI VE GRAMERİN TANIMI

Gramer denilince akla gelen, en genel anlamıyla bir dili ses, şekil ve sözdizimi yönleriyle ele alarak inceleyen ve o dile ait belirtilen hususlardaki kuralları tespit edip sıralayan bilimdir. Gramer ile ilgili ilk eserin Hintli dilci Panini tarafından oluşturulduğu M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren *gramer* sözcüğünün yerine bu terimi karşılamak üzere zaman zaman farklı terimlerin ikame edildiği görülmektedir.

M.Ö. IV. yüzyılda gramerin bilinen ilk kaynağı olan Hint coğrafyasında ‘gramer’ terimi ‘ayırma, çözümleme’ anlamına gelen ‘*Vyākaraṇa*’ sözcüğü ile karşılanmıştır. Bundan yaklaşık iki asır sonra Avrupa’da grameri kuran Yunanlılar ise grameri ifade etmek için ‘*yazı ile ilgili sanat, yazı yazma sanatı*’ anlamına gelen ‘*Tekhne Grammatike*’ terimini kullanmışlardır (Dilaçar, 1971: s.83-84).

Bizde ise Anadolu sahasında yazılmış bilinen ilk gramer kitabımız olan *Müeyyiretü’l-Ulûm*’dan (M. 1530) başlayarak Cumhuriyet dönemine dek gramer terimi yerine ‘sarf, nahiv, kavâid’ terimlerinin kullanıldığını görüyoruz. Bu durumun temel nedeni Cumhuriyet dönemine dek Türk dili üzerine yazılan gramer kitaplarında özellikle Arapçaya ve ikincil olarak Farsçaya ait kaidelerin Türkçeye uygulanmasıdır. Diğer bir deyişle Türkçeye ait malzemenin Arapça ve Farsçaya ait kalıplar içerisine sığdırılmaya çalışılmasıdır (Korkmaz, 2002: s.42-43). Bahsedilen dönemde yazılan eserler içerisinde ağırlıklı olarak şekil bilgisini ele alan eserler *sarf*, sözdizimi veya tümce bilgisini inceleyen eserler *nahiv* şeklinde adlandırılmış; bazen de her iki terimi bir arada kapsayan bir ifade olarak *kavâid* terimi kullanılmıştır.

Cumhuriyet’in ilanından sonraki dönemlerde ve özellikle 1932’de gerçekleştirilen dil devriminden sonra Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı üzerine kaleme alınan çalışmalarda *gramer* teriminin yerine çoğunlukla *dil bilgisi* teriminin kullanıldığı görülür. Fakat *gramer*’in içerisinde barındırdığı geniş başlıklar dizisini *dil bilgisi* teriminin tam anlamıyla kapsayamadığını söyleyebiliriz. Gramer teriminin

bizim zihnimize yorumladığımız şekliyle, ses bilgisi, şekil bilgisi, sözcük bilgisi ve söz diziminden başka köken bilgisi, üslup bilgisi, anlam bilgisi, yazım bilgisi gibi dile dâir çok daha geniş ve çeşitli hususları da kapsadığını dikkate aldığımızda *dil bilgisi* teriminin onu bütünüyle ve kusursuz bir biçimde karşılayabildiğini kabul etmek mümkün olmayacaktır.

Agop Dilaçar, gramer bahsi ile ilgili son derece önemli noktalara değindiği çalışmasında, dil bilgisi teriminin kullanımı konusunda karşılaşılan anlam belirsizliğini ve *dil bilgisi*'nin *gramer*'in taşıdığı içeriği tam olarak kapsayamadığını şu cümlelerle ifade eder:

“Bizde de gramere çoğunca dil bilgisi denmekte ise de, bu terim ‘dil bilgisi’ (Alm. Sprachkunde, yani türlü diller bilme) ile öz gramer (Alm. Grammatik, Sprachlehre), kavramları arasındaki kesin ayrımı belirtmemektedir. ... Fizikçiler, elektronikçiler bu yüzden atom terimini değiştirmeyi düşünmemiş olduğu gibi, dilciler de gramer terimini değiştirme zorunluluğunu duymamışlardır. Yalnız, kolaylık olsun diye, daha kolay anlaşılır bir sözcük kullanmaktadırlar, Almancada sprachlehre denildiği gibi. Bu kalıp üzerine biz de ‘dil bilgisi’ sözcüğünü ortaya koymuşuz. Ama gramer denilen bilim, bütün kapsamı ve ayrıntıları ile dil bilgisi sözcüğünün çerçevesine sığmaz, hele agrammatikal, grammaticalisation gibi türevler de bütün incelikleri ile rahatça dil bilgisi sözcüğünden türetilemez. Çünkü bu bileşik sözcüğün anlamı gramer ve atom sözcüklerinde görülen külçeleşmeyi henüz kazanamamış ve -bilgi bölücüsü orada buldukça- kazanamayacaktır. Bilgi bölücüsü, anlamı nesnellikten uzaklaştırır, yani öznel esasa bağlar.” (Dilaçar, age.: s.84-85).

Tüm bu sebepler dikkate alındığında, Türkçeleştirmek kaygısıyla ‘gramer’ terimini kullanmayıp bunun yerine dil bilgisi terimini ikame etmek, terimin kapsamını daraltacağından gramer teriminin tercih edilmesi daha uygun görünmektedir. Bunun yanında kapsamının genişliği göz önünde bulundurulursa ‘gramer’ teriminin anlamsal inceliğini koruyarak ve bir değer kaybına uğratmadan bu terimi Türkçeye aktarmak pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeplerden ötürü biz, bir dilin ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi, tümce bilgisi, anlam bilgisi ve imlâsı gibi çeşitli yönlerini inceleyen ve bunları belli bir sisteme bağlayan kurallar bütünü ve ayrıca bu kuralları öğretme amacıyla oluşturulan eserlerin gramer adıyla adlandırılmasını uygun buluyoruz.

Bir terim olarak gramerin tanımlanması hususunda yaptığımız incelemenin sonucunda gramer teriminin bu konuda yazılmış eserlerde ve dilbilim terimleri üzerine hazırlanmış sözlüklerde, birtakım farklılıklar göstermekle birlikte, birbirine yakın birkaç tanımına rastlıyoruz. Burada vereceğimiz gramer tanımlarından ilki ve

bizce en kapsamlı olanı Agop Dilaçar tarafından yapılmıştır. Dilaçar, grameri şu şekilde tanımlar:

“1.Biçim, söyleyiş, cümle yapısı, anlam ve sözcük tarihi bakımından belirli bir düzenlilik gösteren sistemli sözcük gruplanmalarından meydana gelen dilin, bu yönden incelenmesi.

2.Belli bir çağda belli bir dilin bu bakımdan incelenmesinin konusu olan görüngüler ve bunların sistemi.

3.Bu görüngüleri yöneten kurallar.

4.Bu kuralları öğreten ders kitabı.

5.Bir sözün ya da yazının bu kurallara uyup uymama derecesi.” (Dilaçar, age.: s.85).

Berke Vardar’ın *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde *gramer* terimi *dilbilgisi* adı altında madde başı olarak şu şekilde verilir:

“Dilbilgisi (Alm. Grammatik, Fr. Grammaire, İng. Grammar): 1.Bir dilin işleyişini ve sunduğu düzeni ortaya koyan, özellikle de biçimbilimle sözdizimi kapsayan inceleme. Kimi dilbilgileri, biçimbilim düzleminde sözcük yapımını da kapsamına alır.

2.Dilsel kullanımın kimi yönlerini kurala bağlamayı amaçlayan buyurucu ve kuralcı inceleme. Geleneksel dilbilgisi, salt kuralcı bir daldır.

3.Üretici-dönüşümsel anlayışta, bir dilin konuşucu-dinleyicilerince geçerli sayılan tümceleri üretebilecek bir düzenek oluşturmak üzere dilbilimcinin kurduğu biçimsel dizge.

4.Konuşucu-dinleyicinin tümceleri üretmesini ve anlamasını sağlayan iç dizge ve bilinç; edinç.” (Vardar, 2007: s.73).

Tahir Nejat Gencan ise *Dilbilgisi* adlı eserinde *dilbilgisi* teriminin anlamını şu şekilde izah eder:

“Dillerin doğuş, gelişme, yapılış özellikleri gibi türlü niteliklerini konu edinen; doğru, düzgün kullanım yollarını gösteren bilgilerin tümüdür.” (Gencan, 2007: s.33).

Bu tanımlardan hareketle diyebiliriz ki gramer; dili ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı ve söz dizimi açısından inceleyen ve dilin bu hususlardaki özelliklerini tespit edip kurala bağlayan, tespit edilen bu kuralları belli bir düzen dâhilinde sunan ve bunların öğretilmesini sağlayan bilimdir. O halde bu kuralları içinde barındıran ve dilin öz yapısından kaynaklanan bu kuralları bir sistem doğrultusunda öğretmek amacıyla kaleme alınan eserlere de *gramer* adını vermek yerinde bir uygulama olacaktır.

1.2.YERYÜZÜNDEKİ GRAMERLERİN VE TÜRK DİLİ GRAMERLERİNİN TARİHÇESİ

1.2.1.Asya ve Avrupa’da Bilinen İlk Gramerler ve Gramerin Seyri

Bir önceki bölümde gramerin tanımını ve adlandırılmasını bir neticeye bağladıktan sonra, burada bir terim olarak gramerin ve gramer kitaplarının doğuşu ve tarihî gelişimine genel bir çerçeve içerisinde değinmenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Gramer üzerine yazılmış bilinen en eski eserin tarih sahnesine çıkışı M.Ö. IV. yüzyılda gerçekleşir. Bilinen en eski dilbilimci olarak kabul gören Hintli dilci *Panini*, Sanskritçeye dâir gramer kurallarını *Astādhyāyī* (Sekiz Konferans) adlı eseriyle ortaya koyar.

Yunanlılarda ise gramerin kurucusu Aristo kabul edilir. Aristo, *Peri Hermenias* (Anlatım Konusunda) adlı eserinde görev bakımından sözcüklerin sınıflandırılması hususunda, bugün Türk dilcileri tarafından da genel olarak kabul gören, isim-fiil-edat şeklindeki sınıflandırmanın temellerini atmıştır. Bu sınıflandırma daha sonraki dönemlerde Arapçaya ve onun vasıtasıyla da Osmanlı Türkçesine geçmiştir. Avrupa’da gramer öğretimi amacıyla kaleme alınan en eski eser olarak ise Dionysios Thraks’ın *Tekhne Grammatike* (Gramer Sanatı, Yazma Sanatı/M.Ö. II. Y.Y.) adlı eseriyle karşılaşırız. Bu eserde vurgu, tonlama, sesler ve görev bakımından sözcük türleri konuları üzerinde durulurken söz dizimi/tümce bilgisi konusuna ise yer verilmemiştir. Bu eserin tanınmasıyla birlikte Yunanlıların gramer geleneği zamanla kurulan münasebetler doğrultusunda Romalılara aktarılmış, Marcus Terentius Varro adlı dilbilimci M.Ö. I. yüzyıl dolaylarında *De Lingua Latina* (Latin Dili) adıyla Latincenin bilinen en eski gramerini ortaya koymuştur (Dilaçar, age.: s.123-124).

Gramer tarihiyle ilgili mevcut kaynakları incelediğimizde, Arap gramerinin kurulup geliştiği bölge olarak Basra ve çevresini görüyoruz. Arapçaya dair sarf ve nahiv ilminin bu bölgede M.S. VIII. yüzyılda oluşturulduğu ve buradan da Mısır ve Endülüs’e aktarıldığı bilinmektedir. Basra’da yetişen ünlü Arap dilcisi Halil bin Ahmed’in öğrencisi Şirazlı Sibeveyhî (M.S. 760-793), Arap diline ait bilinen ilk büyük gramer olan *El-Kitâb* adlı eseri meydana getirmiş, bu eser daha sonraki dönemlerde oluşturulan Arapça gramer kitapları için bir model teşkil etmiştir. Sibeveyhî, bu eserin yazıldığı döneme dek farklı başlıklar altında ele alınan ve dağınık bir durum arz eden gramer kurallarını toparlayarak bir araya getiren ve Arap

gramerini bölümlere ayırarakışleyen ilk dilcidir. Arapça gramerler arasında zikredilmesi gerektiğini düşündüğümüz önemli bir eser de Harezmi bölgesinde yaşamış ünlü Türk bilgini olan Zemahşeri'nin *El-Mufassal* adlı eseridir. Bu eser üzerine sonraki dönemlerde birçok dilci tarafından şerh yazılmıştır¹ (Dilaçar, age.: s.123-125).

Köken olarak Arapçayla aynı dil ailesi içerisinde yer aldığı genel olarak kabul gören, Hâmî-Sâmî dil ailesi içerisinde tasnif edilen İbranî diline ait gramer geleneğinde de Arapça gramer kaidelerinin örnek alındığı görülmektedir. Afrikalı dilci Yehuda ibn-i Kureys, IX. yüzyıl başlarında *Risâle* adıyla Arapça, İbranîce ve Aramcanın mukayeseli gramerini yazmıştır. İbn-i Kureys'in bu eseri, Sâmî dillerinin ilk mukayeseli grameri olup aynı zamanda dünya üzerindeki bilinen en eski mukayeseli gramer çalışmasıdır. X. yüzyılda Saadia Gaon Ben Josef de Agron (Derleme) adlı sözlük çalışması içerisinde gramere dair bir bölüme yer vermiştir. Bu eserde olduğu gibi Arapça ve İbranîce gramerlerin bir kısmı müstakil bir çalışma olarak oluşturulmamış, genel olarak sözlük çalışmaları içerisinde giriş veya son bölümlerde bir ek olarak sınırlı oranda verilmiştir. XI. yüzyılda Yona Ben Gannah tarafından Arapça olarak kaleme alınan *Kitâbü'l-Usûl* adlı çalışma da İbranî gramerleri arasında zikredilmesi gereken önemli bir çalışmadır.

Arapça gramer geleneğinde olduğu gibi Farsça üzerine yazılan gramerler de genellikle müstakil bir çalışma olarak değil, sözlükler içerisinde bir bölüm olarak düzenlenmiştir. Türk asıllı dilci Hasan Şuurî Efendi tarafından hazırlanmış bir Farsça sözlük olan *Ferheng-i Şuurî* adlı eserde ve Rıza Kuli Han'ın *Ferheng-i Nâsirî* adlı eserinde, giriş bölümlerinde özet hâlinde birer gramer bölümüne yer verilmiştir. Yine İranlı bir dilci olan Muhammed Mirza Mehdi Han'ın *Mebânî'ü'l-Lügât*² adlı sözlüğünde de Çağatay Türkçesinin kısa bir gramerine yer verilir (Dilaçar, age.: s.125-126).

¹Zemahşeri'nin *El-Mufassal* adlı eseri üzerine yazılan şerhlerden en bilineni İbn-i Yaiş adlı Arap dilcisinin *Şerhü'l-Mufassal* adlı çalışmasıdır.

²Mirza Mehdi Han'ın bu eseri Janos Eckmann tarafından Avrupa gramer geleneğine uyarlanarak *Mirza Mehdis Darstellung Der Tschagataischen Sprache* başlığıyla 1947'de Peşte'de yayımlanmıştır.

1.2.2. Türkçe Gramerlerin Tarih Sahnesine Çıkışı ve Tarihî Gelişimi

Türk dilinin tarih sahnesine çıkışından günümüze dek gerek Anadolu sahasında gerek diğer tarihi Türk lehçelerinin konuşulduğu alanlar içerisinde birçok gramerinin yazıldığına şahit oluyoruz. Bunun yanında günümüzde de hem Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi gibi diğer tarihi Türk lehçelerinin hem de Türkiye Türkçesinin gramerlerinin yazılmasına devam edilmektedir. Dilbilgisinin birbirinden tamamen müstakil olarak görülemeyen; fakat dilin farklı yönlerini incelemesi sebebiyle farklı başlıklar altında ele alınan bölümlerinin olduğunu görüyoruz. Türk dili üzerine yazılan gramer kitaplarının bir kısmı Türk dilinin gramerini bir bütün olarak ortaya koymaya çalışırken bir kısmı da dili, dil bilgisinin farklı bölümleri açısından müstakil olarak ele almaktadırlar. Çalışmanın bu kısmında yalnızca Türkçenin gramerini bir bütün olarak ele alan gramer kitaplarına değineceğimizi, ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi gibi dilin farklı yönlerini müstakil olarak inceleyen eserlere yer vermeyeceğimizi belirtmek isteriz.

Çalışmamızın bu bölümünde üzerinde durmayı hedeflediğimiz husus, Türk dili üzerine yazılan ve hakkında bilgi edinebildiğimiz gramer eserlerini bir araya getirerek Türkçe gramerlerin tarih sahnesine çıkışı ve tarihî seyri hakkında bilgi vermektir. Bunu yaparken yöntem olarak öncelikle Türk dilinin tarihi dönemleri içerisinde yazılan en eski gramer kitaplarından başlayarak Tanzimat dönemine dek yazılan gramer kitaplarını bir başlık altında ele almanın uygun olacağını düşünüyoruz. Daha sonra Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilanına dek Osmanlı Türkçesi üzerine yazılan gramer kitaplarını ele alacağız. Bir sonraki başlık altında Cumhuriyet'in ilanından günümüze dek Türkiye Türkçesi üzerine yazılan çağdaş gramerlere yer vermeye çalışacağız. Son olarak Türkiye Türkçesinin gramerini diğer lehçelerle mukayeseli olarak ele alan kitapları ve Çağdaş Türk Lehçeleri üzerine yazılan ve TDK tarafından yayımlanan gramer kitaplarını birer başlık altında kısaca vermeyi gerekli görüyoruz. Böylece tarihte Türkçe üzerine yazılmış bilinen en eski gramer kitabından başlamak suretiyle, Türk dilinin farklı dönemlerinde ve farklı coğrafyalarda elde ettiği yayılma sahalarını da bir nebze ortaya koyma fırsatı elde etmiş olmakla birlikte yine Türkçenin farklı sahalarda gelişen kolları üzerine yapılan gramer çalışmalarını da toplu bir halde sunma imkânı bulacağız.

1.2.2.1.Tarihi Devirler İçerisinde Türk Dili Üzerine Yazılan Başlıca Gramer Kitapları

1.2.2.1.1. Kitabu Cevahirü'n-Nahv Fi Lugati't-Türk

Türk Diline Ait Söz Dizimi Cevheri Kitabı anlamına gelen eserin Türk dilinin en eski sözlüğü *Divânu Lügati't-Türk*'ün yazarı Kaşgarlı Mahmud tarafından yazıldığı bilinmektedir. Türkçe dil bilgisi içerikli olduğu tahmin edilen bu eser günümüzde halen bulunamamıştır.

Dilbilimci Besim Atalay, *Divânu Lügati't-Türk*'ün birinci cildinin on birinci sayfasının dipnotunda bu kitabın varlığına dair bir delili şu sözlerle savunmaktadır:

“Kaşgarlı Mahmud'un Kitabu Cevahirü'n-Nahv Fi-Lugati't Türk adında bir kitabı daha varmış. Bunu divanda kendisi söylemektedir. Bununla beraber bu kitap henüz ele geçmemiştir. Bulunacak olursa dilimiz ve kültürümüz için büyük bir kaynak ve kazanç olacaktır.” (Atalay, 2006: c.I s.11).

UNESCO tarafından Kaşgarlı Mahmud Yılı olarak belirlenen 2008 yılında Avrasya Yazarlar Birliği tarafından kitabın bulunması için bir çalışma başlatılsa da kitap henüz bulunamamıştır.

1.2.2.1.2.Codex Cumanicus

Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kıpçak (Kuman) Türklerinden derlenen 14. yüzyıla ait iki bölümden oluşan bir eserdir. Eser yazı dilini değil o dönemde yaşayan Kıpçakların ağızlarını yansıtır. İtalyan bölümü 55 yaprak olup iki kelime listesinden oluşur. Alman bölümü ise 27 yapraktan ibaret iki karışık sözlük listesi ve bazı metinlerden oluşur. Eser tam anlamıyla bir gramer kitabı olmasa da İtalyan bölümünde Kıpçak diline ait bazı gramer kuralları yer almaktadır.

1.2.2.1.3.Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk

Eser, Endülüslü bir dilci olan Ebû Hayyan Muhammed bin Yusuf tarafından yazılmıştır. Eserin tamamlanması 1312 tarihinde olmuştur. Bu eser sözlük, sarf (şekil bilgisi) ve nahiv (söz dizimi) olarak üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Eserin bilinen üç nüshası vardır. Nüshalardan biri Beyazıt Umûmî Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi

bölümünde, ikincisi İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunur. Üçüncü ve son nüsha ise Kahire Dârü'l-Kütüb kütüphanesindedir.

1.2.2.1.4.Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

Halil bin Muhammed el-Konevî adlı Konyalı bir Türk dilci tarafından 1343 yılında yazıldığı veya istinsah edildiği kabul edilen eser, sözlük ve gramer özelliği gösterir. Eserin mevcut olan tek nüshası Hollanda Leiden Akademisi Kütüphanesindedir. Eseri ilk kez neşreden Houtsma adlı araştırmacı eserin yazılış tarihini 1245 olarak belirtmiş, daha sonra bu tarih Barbara Flemming tarafından 1345 olarak düzeltilmiştir.

Eserin 63 yapraklık bölümü Arapça-Türkçe sözlük ve gramerden oluşur. 13 yapraklık bölümü ise Moğolca-Farsça sözlüktür. Eserin giriş bölümünde harfler üzerine bilgi verilirken Arapçaya mahsus bazı harflerin halis Kıpçak Türk dilinde bulunmadığından bahsedilir. Sonrasında ise halis Türk dili ile Türkmen dilinin farklılıklarını gösterdiğinden bahsedilir. Eser içerisinde yer alan doksan civarında kelimeye Türkmence kaydı düşülür. Bu bilgiler eserin yazarının Kıpçak dilini halis Türk dili olarak gördüğünü ortaya koyar (Ercilasun, age.: s.386).

1.2.2.1.5.Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügâti't-Türkiyye

15. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen Arapça-Türkçe bir sözlük ve gramer kitabıdır. Sözlük bölümünde kelimeler alfabetik olarak sıralanmış ve her harf için önce isimler sonra da fiiller Türkçe karşılıkları ile birlikte verilmiştir. Gramer bölümünde ise şekil bilgisi ve söz dizimi konuları yer almaktadır.

Eserin yazıldığı tarih ve yer kesin olarak bilinmemekle birlikte mevcut olan tek yazmanın ilk sayfasında yer alan 829 (1425) tarihini gösteren çıkmadan 1425 tarihinden önce yazılmış olması gerektiği düşünülmektedir (Ercilasun, age.: s.387). Eserden ilk kez 1922 yılında Fuat Köprülü tarafından bahsedilse de 1945 yılında Besim Atalay tarafından yayınlanana dek dikkati çekmemiştir. Eserin bilinen tek nüshası İstanbul'da Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümündedir.

1.2.2.1.6.El-Kavâninü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lügâti't-Türkiyye

15. yüzyılın başlarında Arapça olarak yazılmış Türk diline ait gramer kurallarını aktaran bir gramer kitabıdır. Bu eser aynı sahada yazılmış olan diğer eserlerden farklı olarak içerisinde sözlük bölümü barındırmaz ve sadece gramer kitabıdır. Eser; fiiller, isimler ve ekler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Yazarın kendi görüşüne göre Türkmençe ile Türkçeyi ayrı tuttuğunu belirttiği bu husustaki açıklamalarında açıkça görülmektedir:

“Türkmençe, Türkçe değildir. Bundan dolayı bazı yerlerde dikkatli olman, sakınman ve konuşmaman için seni uyarıyorum. Çünkü Türkmençe, Türklerce müstehcen ve onu konuşan ise hakir sayılmaktadır.” (Toparlı-Çögenli, 1999: s.7).

Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümündedir. Bu yazmada Türkçe kelimeler kırmızı renkli yazılmış ve harekelendirilmiştir. Arapça kelimeler ise siyah renklidir.

1.2.2.1.7.Kitâb-ı Zebân-ı Türkî

17. yüzyılda Hindistan’da yazılmış Çağatayca-Farsça bir sözlüktür. Yazarı Muhammed Yakup Çingî adlı bir bilginidir. Eser içerisinde gramere ayrılmış bir bölüm de yer almaktadır. Eserin bilinen tek nüshası Londra’da British Museum’dadır.

1.2.2.1.8.Senglah Lügati

Nadir Şah’ın vak’anüvisi olan Mirza Mehdi Han tarafından yazılmış Çağatayca-Farsça bir sözlüktür. Eser 1758-1760 yılları arasında tamamlanmıştır. Eserin başında *Mebâni’ü'l-Lugat* başlıklı bir gramer bölümü bulunur. Dördü Londra’da, biri Paris’te, biri de Tahran’da olmak üzere bilinen dört nüshası vardır. Sadece gramer bölümünün ise biri Tahran’da diğeri Süleymaniye Kütüphanesinde olmak üzere iki nüshası daha vardır. Senglah Lügati’nin *Mebâinü'l-Lugat* başlıklı gramer bölümü 1910 yılında Denison Ross tarafından Kalküta’da yayımlanmıştır. Aynı bölüm 1947’de Budapeşte’de Janos Eckmann tarafından yayımlanmıştır. Bu eserin bütünüyle neşri 1960 yılında Londra’da Sir Gerard Clauson tarafından

yapılmıştır. Çalışmada giriş, tıpkıbasım ve indeks bölümleri yer alır (Ercilasun, age.: s.386).

1.2.2.1.9.Müeyyiresetü'l-Ulûm

Müeyyiresetü'l-Ulûm adlı gramer kitabı 1530 yılında Bergamalı Kadri tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser Anadolu sahasında kaleme alınan mevcut ilk Türkçe gramer kitabıdır. Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Müellif, eserin telif sebebini “*asl-ı murâdum sultânım hazretlerine duâ ve senâdur; lâkin bu duâyâ taviâ için diledüm ki bir acebe nesne dahı ihtirâ eyleyem ki kimse dahı bu meydâna at sıçratmamış ola*” (Karabacak, 2002: s.5) diyerek İbrahim Paşa'ya duâ ve övgü amacıyla bir hediyeye sunmak şeklinde belirtir. Öncelikle bu hediye nin hiç kimse tarafından daha önce değinilmemiş bir hususta olmasını murâd ettiğini ifade eder. Eserin müellifi olan Bergamalı Kadri,16. asırda Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşayan (ö.: H.937/M.1530) bir Türk dilcisidir. Adına tezkireler ve diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır. Yalnız eserinden anlaşıldığı üzere 1530 yılında Bergama'dan İstanbul'a giderek orada *Müeyyiresetü'l-Ulûm* adlı Türkçe gramer kitabını yazarak İbrahim Paşa'ya sunduğu anlaşılmaktadır.

Müeyyiresetü'l-Ulûm adlı eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde İbrahim Paşa hakkında yazılan bir kaside, eserin sebeb-i telifi ve telif tarihi yer alır. İkinci bölümde ise Türkçenin grameri üzerine konulara yer verilir.

Müeyyiresetü'l-Ulûm, Arapça gramer kaideleri Türkçeye uyarlanarak kaleme alınmıştır. Eser içerisinde verilen Türkçe konuların bazı noktalarda Farsça kurallar ile mukayese edildiği görülür. Eser, Anadolu sahasında yazılan mevcut ilk gramer kitabı olması ve ayrıca Türkçenin gramer kurallarını Türkçe olarak sunması yönünden büyük bir önem arz eder.

1.2.2.1.10.Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân

Mikyâsü'l-Lisân yazılış tarihi itibariyle *Müeyyiresetü'l-Ulûm*'dan sonra Anadolu sahasında yazılmış ikinci gramer kitabıdır. Eser, bir mukaddime, beş maksat ve bir hatimeden müteşekkil toplam yedi bölümden ibaret olup 207 sayfadır. Eserin başında içindekiler kısmı, terimlerin açıklandığı kısım ve yazar hakkında bilgilerin sunulduğu 22 sayfalık bir bölüm yer alır. Eserin sonunda ise 8 sayfalık bir doğru-yanlış cetveline yer verilmiştir. Eserin müellifi Abdurrahman Fevzi Efendi, konuları maksat

ana başlığı altında bablara, nevlere ve kısımlara ayırarak açıklamıştır. Eserin önemli özelliklerinden biri kullanılan terimlerin diğer gramer kitaplarındakinden farklı olarak orijinal terimler olmasıdır. Eser, 1882 yılında Meclis-i Maârif izniyle İstanbul Mahmud Beg Matbaasında basılmıştır. Eserin bu baskısı, TDK kütüphanesinde 303 numarada kayıtlıdır (Erdem, 2007: s.195).

1.2.2.2.Tanzimat'ın İlanından Cumhuriyet'e Dek Türk Dili Üzerine Yazılan Başlıca Gramer Kitapları

“Gramer çalışmaları ve gramer yazarlığı açısından oldukça hareketli bir dönem Tanzimat dönemidir. Tanzimat hareketi ile batıya yönelmiş olan Osmanlı toplumu, siyasal ve sosyal yapısı yeni bir düzene sokulmaya başladığından, bu durum aynı zamanda dilde yenileşme hareketine ve dolayısıyla gramer çalışmalarına da ağırlık kazandırmıştır. Tanzimat ve onu izleyen dönemlerde, dil konusunun -uygulama bir yana- bilinçli bir düşünce olarak ortaya çıkması, o güne kadar geri plana itilmiş olan Türkçenin de ele alınması ve gramerinin yazılması gereğini gündeme getirmiştir.” (Korkmaz, 2002: s.3).

Bu gelişmeler doğrultusunda Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine dek Türkçe üzerine birçok gramer çalışmasının yapıldığını görüyoruz. Yapılan bu çalışmaların bir kısmı bireysel çabalar doğrultusunda ortaya çıkarken, bir kısmı da 1851 yılında kurulan Encümen-i Dâniş vasıtasıyla bizzat devlet tarafından desteklenmiştir. Tanzimat'ın ilanından Cumhuriyete dek Türk dili üzerine yazılan başlıca gramer kitaplarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1.2.2.2.1.Kavâid-i Osmâniyye

Türkiye'nin ilk bilimler akademisi olarak kabul edilen Encümen-i Dâniş'in 1851 yılında kurulmasını müteakip Türkçenin kurallarını her seviyeden insanımıza öğretecek bir dil bilgisi kitabının ve geniş çaplı bir sözlüğünün hazırlanması yönünde karar alınır. Bunun yanında Türk tarihini kronolojik bir düzen içinde verecek bir tarih kitabının hazırlanması da alınan kararlar arasındadır. Encümen-i Dâniş'in aldığı kararlar doğrultusunda Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa müşterek bir çalışma olarak *Kavâid-i Osmâniyye* adlı gramer kitabını ortaya koyarlar. Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmâni* adlı eseri de bu karar doğrultusunda ortaya çıkan diğer çalışmadır. Bu gelişmeler yanında Türk tarihi konusundaki projenin tam anlamıyla uygulanamadığını da belirtmek gerekir (Özkan, 2001: s.1).

1.2.2.2.2. Medhal-i Kavâid

Medhal-i Kavâid, dönemin rüştiye mekteplerinde okutulmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu eser, A.Cevdet Paşa'nın daha önce kaleme almış olduğu *Kavâid-i Osmâniyye*'nin bir özeti mahiyetindedir. Eserin sadeleştirilerek tekrar kaleme alınmasının nedeni öğretimde birtakım güçlüklerle karşılaşılmasıdır. Eser, bu yönüyle dil bilgisine giriş özelliği gösterir (Özkan, age.: s.2). Eser, ilk olarak H. 1268 /M. 1852 yılında taş basma şeklinde ve 55 sayfa hâlinde basılmıştır. Eserin diğer baskıları M. 1886, 1888, 1889, 1890, 1893 ve 1906 tarihlerinde yapılmıştır (Erkuş, age.: s.63).

1.2.2.2.3. Emsile-i Türkiyye

Emsile-i Türkiyye, Abdullah Ramiz Paşa tarafından kaleme alınmış ve 1866 yılında yayımlanmıştır. Döneme ait diğer birçok eserde olduğu gibi, bu eserde de konular, Arap gramerinin kuralları doğrultusunda 'isim-fiil-harf' üçlemesiyle oluşturulmuştur. Eserde fiillerle ilgili bölüm oldukça geniş tutulmuş, fiiller 'haber kipleri' ve 'dilek kipleri' şeklinde iki grupta ele alınmıştır. Bu durum, dönemdeki diğer kaynaklarla kıyaslandığında esere ait bir yenilik olarak değerlendirilebilir (Korkmaz, 2003: s.CXI).

1.2.2.2.4. İlm-i Sarf-ı Türkî

Süleyman Paşa tarafından İstanbul'da yazılmıştır. Eser 1875 tarihli olup Ahmet Cevdet Paşa'nın eserini yazmasından 30 yıl kadar sonra yayımlanmıştır. Eserde Türk dilinin sarfı (şekil bilgisi) ile ilgili konulara değinilir.

1.2.2.2.5. Nahv-i Osmânî

Nahv-i Osmânî adlı gramer kitabı ortaokul seviyesindeki öğrencilere (o dönemdeki ifadeyle rüştiye mektebi talebelerine) Osmanlı Türkçesinin söz dizimini öğretmek amacıyla, 1881 yılında Selim Sabit Efendi tarafından yazılmıştır. Eserde, Arapça, Farsça ve Türkçeye ait gramer kuralları zaman zaman birlikte verilmiş ve bunlar birbirleriyle karşılaştırılmıştır (Dağdelen, 2013: s.VI).

Eserin yazımı esnasında Arapça dil bilgisi kaideleri esas alınmış ve o dönemde Osmanlı Türkçesi üzerinde derin bir Arapça etkisi bulunduğundan dolayı terimler hemen bütünüyle Arapça kelime ve terkiplerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

1.2.2.2.6.Tertîb-i Cedîd-i Kavânin-i Osmâniyye

Eser, Cevdet Paşa tarafından İstanbul'da yazılmıştır. *Tertîb-i Cedîd-i Kavânin-i Osmâniyye*'nin yayım yılı, bazı kaynaklarda 1881, bazılarında ise 1885 olarak belirtilmiştir. Bu durum, muhtemelen bu eserlerin dönemin şartları dolayısıyla birçok defa basılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Eserde Osmanlı Türkçesinin dil bilgisi ile ilgili konulara yer verilir. Cevdet Paşa, daha önce kaleme aldığı *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserini yeniden gözden geçirip tespit ettiği birtakım eksiklikleri gidermek suretiyle bu eseri meydana getirir (Korkmaz, 2003: s.CX).

1.2.2.2.7.Nev-usûl Sarf-ı Osmânî

Bu eser, Fazlı Necib tarafından İstanbul'da yazılmış olup 1881 tarihlidir. Eserin adında *nev-usûl* şeklinde bir tabir kullanılsa da aynı dönemde yazılan diğer sarf kitaplarıyla yöntem olarak büyük bir farklılık göstermez. Osmanlı Türkçesine dair sarf (şekil bilgisi) konuları üzerinde durulmuştur.

1.2.2.2.8.Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv

Bu eser, Ahmet Cevat Emre tarafından İstanbul'da kaleme alınmıştır. İlk baskısı 1910 yılında *Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adıyla yapılmış, daha sonra 1923'e kadar eser aynı başlıkla altı kez daha basılmıştır. Emre, eserin 1923 tarihli baskısında başlığını *Türkçe Sarf ve Nahiv-Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* şeklinde değiştirmiştir. Eserde genel hatlarıyla Osmanlı Türkçesinin dil bilgisi kuralları incelenir.

A.Cevat Emre tarafından kaleme alınan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı bu eser, Tanzimattan sonra Cumhuriyete dek kaleme alınan Türkçe gramer kitapları içerisinde üzerinde durulması gereken mühim bir çalışmadır. İlk baskısı 1910 son baskısı 1923 tarihinde yapılan eser, Tanzimat dönemi ve Cumhuriyet dönemi arasını kapsayan dönemde ve sonrasında yazılan birçok esere kılavuzluk etmiştir. Emre'nin bu eseri, Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde varlık gösteren, yeni yeni millileşmeye yönelen Türk dilciliğinin tipik bir örneğini yansıtır.

1.2.2.2.9. Türkçe Sarf ve Nahiv

Hüseyin Cahit tarafından İstanbul'da kaleme alınmıştır. Hicrî 1326 (M. 1903) tarihlidir. Hüseyin Cahit'in Fransız gramer kuralları doğrultusunda *Türkçe Sarf ve Nahiv* başlığı altında hazırladığı eserleri, dört ayrı eğitim kademesini esas alan birer ders kitabı niteliğindedir. Bunlar içerisinde en kapsamlısı, *Türkçe Sarf ve Nahiv-Üçüncü Sene* (1908) başlığını taşıyan ve idâdîler için hazırlanmış olan kitaptır. Aynı başlıkla yayımlanan diğer iki eser, rüştiye mekteplerinin 1. ve 2. seneleri için, diğeri ise yeni başlayanlar içindir. Bu eserlerin döneminde yazılan diğer gramerlerden farklı yönü, eser yazılırken Fransızcaya has gramer kaidelerinin esas alınmış olmasıdır (Korkmaz, 2003: s.CXII).

1.2.2.2.10. Yeni Tertib Muhtasar Osmanlı Sarfı

Eser, Necib Asım tarafından İstanbul'da yazılmıştır. Eser 1885 yılında tamamlanmıştır. Osmanlı Türkçesinin sarfı (şekil bilgisi) ile ilgili konuları içerir. Necib Asım'ın eseri, konuları soru-cevap şeklinde aktaran bir ders kitabı mahiyetindedir. Eser, bir mukaddime, sekiz bâb ve bir hâtimedden oluşur (Böler, 2009: s.205).

1.2.2.2.11. Kavâid-i İmlâ ve Tahrir

Yüzbaşı İhsan Bey tarafından kaleme alınmış eser dönemde yaygın olan sarf ve nahiv kitaplarından farklı olarak imlâ üzerine yazılmıştır. Dönemde kullanılan kelimelerin yazımında yaşanan farklılıklardan duyduğu rahatsızlığı dile getiren Yüzbaşı İhsan, yaşanan bu kuralsızlığın yazıyı tamamen bozduğunu ifade etmektedir. Eski imlâ ile yeni imlâ arasındaki uyumsuzluk sorununun eski imlâyı esas almakla çözülebileceğini savunmuştur. Eserde resmî yazışma örneklerine ve bunlarda uyulacak kurallara da yer verilmesi, eserin içeriğinin zenginliğini gösterir niteliktedir. Eserde uygulamalı eğitim anlayışının bir göstergesi olarak öğrenciler için çalışma bölümleri yer almaktadır (Erkuş, 2014: s.59).

1.2.2.2.12. Nev-usûl Sarf-ı Türkî

Şemseddin Sâmî tarafından İstanbul'da kaleme alınmıştır. Yazılış tarihi 1887'dir. Bu eser Türk dilinin sarfı (şekil bilgisi) ile ilgili konuları ele alır. Eserde, sekiz ayrı kelime türü üzerinde durulur: isim, sıfıst, zamir, fiil, kayd, hurûf-ı iltisak,

revâbıt, nidâ (Ünver, 1992: s.26). Eser, en son Furkan Hamit tarafından birtakım eklemelerle yeniden tertiplenmiş, yayımı 2009 yılında TDK tarafından yapılmıştır. Eserin son baskısının içeriği; “Şemsettin Sami’nin Hayatı ve Eserleri, Şemsettin Sami’nin Dilciliği ve Sözlükçülüğü, Nev-Usûl Sarf-ı Türkî, Nev-Usûl Sarf-ı Türkî’nin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, Türkçe Sözlükte Bulunmayan Kelimeler ve Terimler Sözlüğü” şeklinde düzenlenmiştir.

1.2.2.2.13.Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî

İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî adlı eser rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere Şeyh Vasfî tarafından telif edilmiş, sonrasında bir komisyon tarafından tekrar düzenlenmiştir. Eserin ilk sayfasında ‘*Nezâret-i celîlenin mühr-i resmîsi ile Şeyh Vasfî Efendi’nin mühr-i mahsusunu hâvi bulunmayan nüshalara sahte nazarıyla bakılır*’ şeklindeki ifadedden eserin Şeyh Vasfî Efendi’ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Toparlı, age.: s.1). Eserde, komisyonu oluşturan kişiler hakkında ise bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu durum, eseri dönemin diğer kitaplarından ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı dönemde kaleme alınan diğer birçok eserde olduğu gibi bu eserde de Osmanlı Türkçesinin sarfına (şekil bilgisi) dair konulara değinilir.

Eserde, uygulamalı dil bilgisi öğretimi yönteminin uygulandığı görülmektedir. Her konunun ardından anlatılan konuyu pekiştirmek maksadıyla “temrin” başlığı altında öğrencilere yönelik uygulamalı çalışmalar bulunmaktadır (Erkuş, age.: s.58). Eser, Recep Toparlı tarafından çeviriyazılı metin, sözlük ve gramer terimleri dizini olarak üç bölüm hâlinde hazırlanmış, TDK tarafından *Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi* kapsamında 2003 yılında yayımlanmıştır.

1.2.2.2.14.Sarf ve Nahv-i Türkî

Eser, Maarif Nezareti Sarf Encümeni tarafından 1920-1921 yıllarında 3 cilt olarak hazırlanmıştır. Eserde Türk dilinin sarfı (şekil bilgisi) ve nahvi (söz dizimi) bir bütün olarak ele alınır.

1.2.2.2.15.Kavâid-i Lisân-ı Türkî

Halid Ziya tarafından yazılmış olan eser, 77 sayfadan oluşmaktadır. Tam olarak hangi seviyedeki öğrenciler için yazılmış olduğu ise belirtilmemiştir. Dönemde kullanılan dil düşünüldüğünde açık ve anlaşılır bir üslûba sahip olan eser,

Türkçe kuralların üzerinde durarak anadile verilmeye başlanan önemin göstergelerinden biri olmuştur. Uygulamalı gramer öğretimi yaklaşımıyla hazırlanmış olan eserde, öğrencilerin öğrendiklerini uygulamalarını sağlamak amacıyla tatbikat bölümlerine yer verilmiştir. Özellikle sıfat konusunu işlerken kullandığı örneklerden tanıma ulaşma yöntemi ile bugünkü gramer öğretim yöntemlerine yakın bir gramercilik anlayışı ortaya koymuştur (Erkuş, age.: s.59).

1.2.2.2.16.Kavâid-i Lisân-ı Türkî

Eser, Tâhir Kenan tarafından M. 1893 yılında, idadi öğrencileri için İzmir’de yazılmıştır. Dört defter şeklinde yazılan eser ders kitabı olarak kullanılmıştır. Eserde kelime tasnifi edatlar, isimler ve fiiller şeklinde sıralanmıştır. Mukaddimesinde eserin yazılma gayesinin “*Türkçeyi doğru söyleyip doğru yazmak*” olduğunu belirten yazar, ifade bölümünde bir dilin kurallarının bilinme gerekliliğinden bahsetmektedir. Konular sırasıyla birinci defterde harf, hece, kelime, terkip, cümle, kelâm, tenkit; ikinci defterde edatlar; üçüncü defterde isimler; dördüncü defterde ise fiiller şeklinde tertip edilmiştir (Erkuş, age.: s.61).

1.2.2.2.17.Mükemmel Osmanlı Sarfı

Mükemmel Osmanlı Sarfı adlı eser, Manastırlı Mehmet Rıfat tarafından 19. yüzyıl sonlarında ders kitabı mahiyetinde kaleme alınmıştır. Eserde konu anlatımı bol örnekli yapılmıştır. Seçilen örneklerde de bir özen olduğu anlaşılmaktadır. Eserde, terimlerin anlatılmasında kullanılan örneklerin ve alıştırma bölümünde konuların daha iyi kavranması amacıyla verilen cümlelerin dil zevkini ifade etmesi bakımından özenle seçildiği görülmektedir.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Tanzimat dönemi gramer kitaplarında genel olarak görülen tertip sistemi doğrultusunda ilk bölümde isimler, ikinci bölümde fiiller, üçüncü bölümde ise edatlara yer verilmiştir. İsimler ana başlığı altındaki birinci bölümde isimler, sıfatlar, zamirler ve mastarlar anlatılmıştır. Fiilerin işlendiği ikinci bölümde fiil yapılarına ve fiil çekim eklerine yer verilmiştir. Edatlara ayrılan üçüncü bölümde elli üç adet edata yer verilmiş, bunların kullanımını hakkında bilgiler aktarılmıştır. Kitabın son kısmında konuların sayfa numaralarını gösteren “*Temrinât*” başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün hemen sonrasında yer alan “*Tatbikat*” başlıklı bölüm, çalışmalara ayrılmıştır. Eserde yer alan kuralların

tamamına yönelik çalışmaların bulunduğu bölüm, eseri çağdaşı olan eserlerden bu özelliğiyle farklı kılar (Erkuş, age.: s.64).

1.2.2.3.Cumhuriyet'in İlanından Sonra Türk Dili Üzerine Yazılan Başlıca Gramer Kitapları

Tanzimat döneminde Türk dilinin grameri üzerine kaleme alınan gramer kitaplarının en büyük özelliği Arapça terimlerin kullanılması ve Arapça gramer kurallarının büyük ölçüde Türk diline uyarlanarak bu eserlerin oluşturulmasıdır.

“1928 yılında Yeni Türk alfabesinin kabul edilmesiyle birlikte Türk gramerciliğinde yeni bir safha başlamıştır. Yeni Türk alfabesiyle ilk gramer denemesi, Türk Dili Encümeni'nce 1928 yılında hazırlanan ‘Muhtasar Türkçe Gramer’ adlı eserdir. Cumhuriyet döneminde bu eserle başlayan gramer yazma faaliyetleri günümüze kadar sürerek pek çok eser meydana gelmiştir.” (Erdem, age.: s.194)

Çimen Özçam, *Türkiye Türkçesi İle İlgili Gramer Çalışmaları (Bibliyografya Denemesi)* başlıklı çalışmasında Türkiye Türkçesi üzerine kaleme alınmış tek konulu ya da grameri genel olarak kapsayan 228 çalışmadan bahseder (Özçam, 1997: s.121-163). Ancak çalışmanın bu bölümünün kapsamını dikkate alarak, bu alanda yazılmış bahsedilen gramer kitaplarının tümüne birden yer vermeyi uygun bulmuyoruz. Bu bölümde, Cumhuriyet'in ilanından sonra kaleme alınmış, Türkiye Türkçesinin gramerini bir bütün olarak eler alan ve üzerinde durulmasını elzem olarak gördüğümüz başlıca eserlere yer verilmesi uygun görülmüştür.

Bu eserleri sıralarken bu kısımda sadece Türkçenin gramerini bir bütün olarak konu edinen geniş kapsamlı çalışmalara yer vereceğimizi belirtmek istiyoruz. Ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi gibi gramerin belirli bir alanını işleyen tek konulu kitaplara burada ayrıca yer verilmeyecektir. Türkçenin gramerini bir bütün olarak işleyen başlıca gramerleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1.2.2.3.1.Türk Dilinin Sarf ve Nahvi

Bu eser, Köprülüzade Fuat ve Süleyman Saip tarafından 1923 yılında İstanbul'da kaleme alınmıştır. Eserde sarf ve nahivle ilgili konular birlikte ele alınır.

1.2.2.3.2. Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv

Eser, Mithat Sadullah Sander tarafından 1924 yılında kaleme alınmıştır. Eserde Osmanlı Türkçesinin değil bizzat Türkçenin sarf ve nahiv özellikleri ele alınır. Hüseyin Cahit'in gramerinde olduğu gibi bu eserde de Batı gramerleri örnek alınmış, eser bu gelenek doğrultusunda oluşturulmuştur.

1.2.2.3.3. Muhtasar Türkçe Gramer

“1928 yılında M. Kemal Atatürk'ün önderliğinde yazı devrimini hazırlayan Türk Dili Encümeni, Gramer Hakkında Rapor'un eki olarak 69 sayfalık 'Muhtasar Türkçe Gramer'i hazırlamıştır. Bu gramer o günün koşulları içinde, Türkçenin kendi yapı ve işleyiş özelliklerine göre düzenlenmiş küçük bir taslaktır. Daha sonra bu taslaktaki esaslara uygun olarak birtakım okul gramerleri yayımlanmıştır. Mithat Sadullah Sander'in Yeni Türkçe Gramer 1-2 (İstanbul/1929); Peyami Safa'nın Türk Grameri 1-2 (İstanbul 1929-1931); İbrahim Necmi'nin Türkçe Gramer-Yeni Türkçe Dersleri 2 cilt (İstanbul 1929); M. Baha Toven'in Yeni Türkçe Gramer (1930); Necmettin Halil Onan-Ahter Onan'ın Dil Bilgisi 'Gramer' 2 C. (1930-1932) adlı kitaplarında ve daha başkalarınınca yazılmış olan gramerlerde bu ilkeler temel alınmıştır.” (Korkmaz, 2002: s.44).

1.2.2.3.4. Ana Hatlarıyla Türk Grameri

Eser, Tahsin Banguoğlu tarafından 1940 yılında tamamlanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı'na oluşturulan Yüksek Gramer Komisyonunun değerlendirmesinden geçirilmiştir. Bu eser, Türkiye Türkçesinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi konularını bir bütün olarak ele almıştır. Türk dilinin gramerini bilimsel yöntemlerle ve kısa fakat öz bir biçimde inceleyip aktarmasından dolayı önem taşıyan bu eser, kendisinden sonra Türkiye Türkçesi üzerine yazılan birçok gramer kitabına örnek teşkil etmiştir.

1.2.2.3.5. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka

Eser, ünlü Rus Türkolog A.N.Kononov tarafından 1956 yılında Moskova'da tamamlanmıştır. Eserin Türkçeye çevirisi *'Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri'* adıyla TDK kitaplığında bulunmaktaysa da yayımlanmamış, bu yüzden yeni yazılan gramerler üzerinde etkisi olmamıştır.

Kononov; eserini fonetik, morfoloji ve sentaks olmak üzere üç alt bölüme ayırmıştır. Eserin giriş kısmında Türkiye Türkçesi tanımlanmış, diğer Türk dilleri arasındaki yeri ve kelime hazinesi üzerinde durulmuştur. Sonrasında Rusya'da,

Avrupa’da ve Türkiye’de yapılan Türkoloji çalışmalarının tarihçesi ve gelişimine yer verilmiştir (Özçam, 1997: s.27).

1.2.2.3.6.Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha

Bu eser, 1931 yılında A. Cevat Emre tarafından kaleme alınmıştır. Eser, gramer yazacaklar için kılavuz mahiyetindedir. Emre bu eserinde klasik yöntemden ve gelenekten ayrılarak dilin anlam ve düşünce yönleri üzerine eğilmeyi amaçlamıştır. Kitap, Muallimler Komisyonunun kararı ile 1932-1934 yıllarında yazılan ders kitaplarına kaynaklık etmiştir. 1932-1934 yılları arasında deneme amacıyla bütün yükseköğretim kurumlarında okutulmuş; fakat hak ettiği önemi ve değeri görememiştir.

1.2.2.3.7.Türk Dilbilgisi

Eser, A.Cevat Emre tarafından 1945 yılında tamamlanmıştır. Emre, daima Türk dili gramerinin çağdaş dil bilimi kuralları çerçevesinde yazılmasını savunmuştur. Emre, eserinde ‘anlam’ konusunu en başta ele almış; kelimenin görevleri ile ilgili hususları ise kendi ifadesiyle ‘*asıl gramer demek olan sözdizimi*’ (Emre, 1945: s.587) bölümünde değerlendirmiştir.

1.2.2.3.8.Dilbilgisi

Bu eser, Tahir Nejat Gencan tarafından 1966 yılında kaleme alınmıştır. Kitapta cümle bilgisi konularına öncelik verilmiştir. Dil bilimi alanındaki yeni gelişmeler dikkate alınarak Türk dilinin grameri ile ilgili hususlar ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Eserde konular ses bilgisi, söz dizimi ve anlam bilgisi olmak üzere üç ana başlıkta sınıflandırılmıştır.

1.2.2.3.9.Türkçenin Grameri

Eser, Tahsin Banguoğlu tarafından 1974 yılında tamamlanmıştır. Eserin tertibinde Fransızca gramer metodunun etkisi dikkati çeker. Eserde özellikle ‘Sesbilgisi’ ve ‘Yapı Bilgisi’ bölümleri oldukça geniş yer tutarken ‘Sözdizimi’ bölümü sınırlı yer tutmaktadır.

Eser, o döneme dek kullanılmayan yeni terimlerin kullanılması yönüyle de dikkat çekicidir. Hem yeni terimlerin kullanılması hem de konuların farklı

sınıflandırılması sebebiyle eser, uzmanların yararlanabileceği seviyede, yani öğretim amaçlı değil ihtisas seviyesindedir.

1.2.2.3.10.Türk Dil Bilgisi

Eser, Muharrem Ergin tarafından 1958 yılında tamamlanmış, ilk baskısı yine 1958’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları tarafından yayımlanmıştır. Bu eser Türk dilinin gramerini bir bütün olarak ele alan ve kendinden sonraki birçok gramer yazarı için örnek teşkil eden bir kaynak eser niteliğindedir.

1.2.2.3.11.Türkçe Dilbilgisi

Eser, M. Kaya Bilgegil tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserde diğer birçok gramer kitabından farklı olarak bütünden parçaya gitme yöntemi benimsenmiştir. Bilgegil bu durumu kitabın ön sözünde kendi ifadesiyle şu şekilde açıklar:

“*Bu kitapta, ananevi eğitim sisteminden farklı olarak bütünden (=külden) parçaya (=cüz’e) gitme usulü terkib edilmiştir.*” (Bilgegil, 2014: s.8/Önsöz).

Eser, kısa bir giriş bölümünden sonra *Sözdizimi* konusuyla başlar. Bu bölümü *Kelime Bilgisi* ve *Ses Bilgisi* bölümleri izler. Salkımsöğüt Yayınları tarafından 2014 yılında eserin ikinci baskısı yapılmıştır.

1.2.2.3.12.Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları-Türkiye Türkçesi

Jean Deny tarafından yazılan bu eser, Oytun Şahin tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Eserde giriş bölümünden sonra birinci bölüm *Sesler*, ikinci bölüm *Kelime* bahsine ayrılmıştır. Bu eserde ağırlıklı olarak Türkçenin ses yapısı üzerinde durulmuştur. Deny, bu eserinde söz dizimi konusuna yer vermemiş, kelime bahsine ise kısaca değinmiş ve kelimenin fonetik yönü üzerinde durmuştur. Eserin 4. baskısı TDK tarafından 2013 yılında yapılmıştır.

Bahsettiğimiz bu eserlerden başka gramerin bütün bölümlerini bir arada bir bütün olarak ele alıp işleyen ve oldukça fazla sayıda olan eserleri şöylece sıralayabiliriz:

“*Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İstanbul 1963; Kemal Demiray, Türkçe Dilbilgisi, Ankara 1964; Hamza Zülfikar, Yabancılar İçin Türkçe Dersleri-Dilbilgisi, Ankara 1969; Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, İstanbul 1990; A. Bican Ercilasun-Leyla Karahan, Türk Dili Lise 1-2-3, İstanbul 1994; Fuat Bozkurt, Çağdaş Dil Bilgisi, İstanbul 1994; Mehmet Hengirmen, Türkçe Temel Dilbilgisi, Ankara 1998.*” (Korkmaz, age.: s.45).

“Yazılan gramerlerin bir kısmı da 1981 yılından sonra Yüksek Öğretim Kurulunca hazırlanan çerçeve programı gereğince üniversitelerin bütün bölümlerinde okutulacak genel nitelikteki daha dar kapsamlı Türk dili (gramer) ve kompozisyon dersleri içindir. Zeynep Korkmaz ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Yükseköğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri* (Ankara YÖK yay. 1990 ve sonrası 4 baskı, Ankara Yargı yay. 2001) başta olmak üzere, Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili* (İstanbul, 1986); Hasan Eren-Hamza Zülfikar, *Türk Dili I Ünite 1-8* (Eskişehir 1990); Ş.Tuncay Uyaroğlu, *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili* (Konya 1995); Kemal Yavuz ve arkadaşları, *Üniversitede Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri* (İstanbul 1996); Mehmet Sarı-İnci Özgüven, *Fakülte ve Yüksek Okullar İçin Türk Dili* (Afyon 1997); Bekir Sami Özsoy, *Üniversiteler İçin Türk Dili Ders Kitabı* (İzmir 2000) gibi çeşitli üniversitelere mensup öğretim üyelerince hazırlanan kitaplar bu niteliktedir.” (Korkmaz, age.: s.45-46).

1.2.2.4.Türkiye Türkçesinin Gramerini Diğer Lehçelerle Mukayeseli Olarak Ele Alan Başlıca Gramer Kitapları

1.2.2.4.1.Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil: Eser, Ayşe İlker tarafından kaleme alınmış olup 1997 yılında TDK tarafından yayımlanmıştır.

1.2.2.4.2.Batı Grubu Türk Lehçelerinde İsim: Eser, Himmet Biray tarafından kaleme alınmış olup 1999 yılında TDK tarafından yayımlanmıştır.

1.2.2.4.3.Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri: Bu eser, B.A. Serebrennikov ve N.Z. Gadjieva tarafından kaleme alınmış, Tefvik Hacıyev ve Mustafa Öner tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Eser, TDK tarafından 2011 yılında yayımlanmıştır. Eserde Birinci bölüm *Ses Bilgisi*, ikinci bölüm *Şekil Bilgisi*, üçüncü bölüm ise *Söz Dizimi* konularına ayrılmıştır.

1.2.2.4.4.Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi: Eser, Han-Woo Chiao tarafından 2010 yılında tamamlanmış ve TDK tarafından yayımlanmıştır.

1.2.2.5.Çağdaş Türk Lehçeleri Üzerine Yazılan ve TDK Tarafından Yayımlanan Başlıca Gramer Kitapları

1.2.2.5.1.İrak Türkmen Türkçesi, Hidayet Kemal Bayatlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

1.2.2.5.2.Kırım Tatar İlm-i Sarfı, Bekir Çobanzade (Hazırlayan: Neriman Seyityahya, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

1.2.2.5.3.Özbek Türkçesi Grameri, Volkan Coşkun, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

1.2.2.5.4.Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri, İlhan Çeneli, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

1.2.2.5.5.Tatarcada Birleşik Kelime Teşekkülü, A.Fuat Ganiyev, (Çeviren: Caşteğin Turgunbayer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

1.2.2.5.6.Saha (Yakut) Türkçesi Grameri, M.Fatih Kirişçioğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

1.2.2.5.7.Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri, Nevzat Özkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

1.2.2.5.8.Yeni Uygur Türkçesi Grameri, Rıdvan Öztürk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1994.

1.2.2.5.9.Yeni Uygur Türkçesi Grameri, Rıdvan Öztürk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010 (2. Tıpkıbasım)

1.2.2.5.10.Uygur ve Özbek Türkçesinde Fiil, Rıdvan Öztürk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

1.2.2.5.11.Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri, Ali Tan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

1.2.2.5.12.Memluk Türkçesinde Zarf-Fiil Parçalarının Dizimi, Mustafa Uğurlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

2.BÖLÜM: MÜYESSİRETÜ'L-ULÛM'DAN İTİBAREN BAŞLICA TÜRK GRAMERLERİNİN TERTİP SİSTEMLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde üzerinde durmayı hedeflediğimiz konu; Türkçenin Anadolu sahasında yazılmış bilinen en eski grameri olan *Müyessiretü'l-Ulûm*'dan başlamak üzere, çeşitli dönemlerde Türkiye Türkçesi üzerine yazılmış gramerleri tertip sistemleri, konuların düzenleniş ve dizilişleri bakımından incelemektir. Türkiye Türkçesi dediğimiz zaman, bugünkü algılayışımız doğrultusunda, aklımıza Cumhuriyet'in ilanından bu yana Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan ve yazı devrimiyle kabul edilen Yeni Türk Alfabesi vasıtasıyla yazıya aktarılan dil gelebilir. Bu konuya bilimsel bir bakış açısıyla yaklaştığımızda ise, yukarıda tarif ettiğimiz kavram Türkiye Türkçesinin kronolojik seyri içinde sadece belli bir bölümünü teşkil eder. Esasen Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başladıkları XI. yüzyılda Anadolu topraklarında kurulup gelişmeye başlayan Türkiye Türkçesini kronolojik seyir açısından üç başlık altında değerlendirmek uygun olacaktır. Oğuzların Anadolu'yu yurt edinmeye başladığı XI. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arasındaki dönem, yazılı eserlerin verilmemiş olması ya da günümüze dek ulaşamamış olması sebebiyle birçok bilim adamı tarafından Türkiye Türkçesi açısından karanlık bir dönem olarak nitelenir. (Gülensoy, 2010: s.312; Akar, 2010: s.241; Ergin, 1959: s.137).

Elimizde mevcut olan yazılı kaynakların XIII. yüzyıldan itibaren verilmeye başlaması sebebiyle Türkiye Türkçesinin ilk dönemi olarak XIII-XV. yüzyıllar arası kabul edilir. Türkçenin Oğuz lehçesine dayalı olarak Anadolu sahasında kurulup gelişen yazı dili *Eski Anadolu Türkçesi* veya *Eski Türkiye Türkçesi* olarak adlandırılır. Bu dönem XIII. ve XV. yüzyıllar arasını kapsar.

Türkiye Türkçesinin ikinci dönemi XV. yüzyılın II. yarısında Osmanlı Türkçesine geçişle başlar. Bu dönem, XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Cumhuriyet'in ilanına dek Osmanlı Türkçesi adı altında gelişir. Bu dönem, Türkçe üzerinde Arapça ve Farsçanın etkisini yoğun bir şekilde hissettirdiği dönemdir. Üçüncü ve son dönem ise Cumhuriyet'in ilanı ile başlayıp günümüze dek devam eder. Cumhuriyet'in ilanından itibaren günümüze dek Türkiye Cumhuriyeti sınırları

içerisinde konuşulan ve yazılan bu yazı dilini, *Bugünkü Türkiye Türkçesi* şeklinde ifade ediyoruz.

Bu bölümde tertip sistemleri açısından incelemeye çalışacağımız gramerlerden ilki Türkiye Türkçesi ya da daha genel kabul gören ifadeyle Anadolu Türkçesi üzerine yazılmış bilinen ilk gramer olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm* olacaktır. İkinci aşamada Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilanına dek Türk dili üzerine yazılmış, önceden belirlenen birkaç gramerin tertip sistemlerini incelemeye çalışacağız. Son olarak Cumhuriyet'in ilanından günümüze dek *Türkiye Türkçesi* üzerine kaleme alınmış, önceden belirlemiş olduğumuz modern gramer kitaplarının tertip sistemlerine değineceğiz.

2.1. MÜYESSİRETÜ'L-ULÛM'UN TERTİP SİSTEMİ

Müeyyessiretü'l-Ulûm adlı gramer kitabı 1530 yılında Bergamalı Kadri tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser Anadolu sahasında kaleme alınmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabıdır. Eser, 16. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak harf inkılâbına dek yazılan birçok gramer kitabına kılavuzluk etme görevini üstlenmesinin yanında Ahmet Fevzi Efendi'nin kaleme aldığı *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân* adlı eserin yazılışına dek Anadolu sahasında Türk dili üzerine yazılan tek gramer olma özelliğini de taşır. (Ertürk, 2015: s.3). Burada ifade etmek gerekir ki Muhyî (M. 1528-1604) tarafından 16. yüzyılda oluşturulan Bâleybelen adlı yapay dili konu alan eser içerisinde, Türkçeye dair gramer konularının bir kısmı karşılaştırmalı olarak aktarılmıştır (Koç, 2008: s.269). Ancak bu eser, Bâleybelen adlı yapay dilin gramerini öncelikli olarak aktarması ve Türk dilinin gramerini bütünüyle ele almaması, Türkçe gramer konularına karşılaştırma sırasında değinmesi yönünden tam anlamıyla bir Türk dili grameri görünümünde değildir.

Müeyyessiretü'l-Ulûm, Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere kaleme alınmıştır. Eserin müellifi olan Bergamalı Kadri, eserin telif sebebini “*asl-ı murâdum sultânım hazretlerine duâ ve senâdur; lâkin bu duâyâ taviâ için diledüm ki bir acebe nesne dahı ihtirâ eyleyem ki kimse dahı bu meydâna at sıçratmamış ola*” (Karabacak, 2002: s.5) diyerek ortaya koyar. Buna göre müellifin amacı İbrahim Paşa'ya duâ ve övgü amacıyla bir hediye sunmaktır. Müellif bu hediyenin hiç kimse tarafından daha önce değinilmemiş bir hususta olmasını dilediğini özellikle vurgular. Bergamalı Kadri, 16. asırda Kanuni Sultan Süleyman

döneminde Anadolu'da yaşamış (ö: H.937/M.1530) bir Türk dilcisidir. Adına tezkireler ve diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır. Yalnız eserinden anlaşıldığı üzere 1530 yılında Bergama'dan İstanbul'a giderek orada *Müeyyessiretü'l-Ulûm* adlı Türkçe gramer kitabını yazarak İbrahim Paşa'ya sunduğu anlaşılmaktadır (Karabacak, age.: s.VII).

Müeyyessiretü'l-Ulûm üzerine en geniş kapsamlı çalışma 1946 yılında Besim Atalay tarafından yapılmıştır. Bu çalışmayı müteakip Esra Karabacak 2002 yılında *Müeyyessiretü'l-Ulûm (Giriş-Metin-Sözlük-Terimler Dizini-Tıpkıbasım)* başlığı altında ikinci bir çalışma hazırlamıştır. Bu iki geniş kapsamlı çalışmanın yanında *Müeyyessiretü'l-Ulûm* üzerine bir yüksek lisans tezi ve birkaç farklı makalenin mevcut olduğu bilinmektedir (Ertürk, age.: s.3).

Esasen daha önceden bu eser üzerine hazırlamış olduğumuz "*Müeyyessiretü'l-Ulûm Üzerine Bir İnceleme ve Değerlendirme Çalışması*" başlıklı makalemizde eserin ses bilgisi, şekil bilgisi, kelime bilgisi ve söz dizimi konularına yaklaşımını ve bu konuların eserdeki tertip sistemini ayrıntılı bir şekilde incelemiş bulunuyoruz. Fakat konumuzla olan münasebetinden dolayı eserin bu konuları sıraladığı yönteme ve tertip sistemine burada bir kez daha değinmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

2.1.1. Müeyyessiretü'l-Ulûm'da Ses Bilgisiyle İlgili Konuların Tertip Sistemi

İnsanlar arasında bir iletişim ve bildirişim vasıtası olan dilin oluşumunda en küçük ve temel yapı olarak sesbirimler karşımıza çıkar. Bir dilin incelenmesi söz konusu olduğunda üzerinde durulması gereken temel husus o dilin ses bilgisi yönünden incelenmesi olmalıdır. Ses bilgisi veya fonetik olarak adlandırılan ve gramerin dallarından biri olarak niteleyebileceğimiz bilim dalının tanımı şu şekilde yapılmaktadır: "*Dilbilgisinin dilin seslerini inceleyen dalına fonetik (sesbilgisi) denir.*" (Ergin, 1997: s.70). İnsan dili seslerden örülü bir sistemdir. Dilin ses yapısını inceleyen ses bilgisi ise dil bilgisini oluşturan temel taşlarından biridir. Günümüzde herhangi bir dilin grameri şeklinde yazılan eserlere baktığımızda ses bilgisi ile ilgili konulara öncelikli olarak yer verildiği görülmektedir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Türkçesi, dönemin siyasi ve sosyal koşulları doğrultusunda Arapça ve Farsça etkisinin yoğun olarak hissedildiği karma bir dil hâlini almaya başlamıştır. Bu gelişme doğrultusunda gramer alanında yazılan eserlerin çoğu Arapça gramer kuralları üzerine temellendirilmiştir. Osmanlıda medrese dilinin Arapça olduğunu

göz önünde bulundurduğumuzda gramer ile ilgili çalışmaların Arapça temeline dayanması son derece olağan bir gelişmedir.

Müeyyessiretü'l-Ulûm üzerine yaptığımız incelemenin sonucunda eserin, sesbilgisi ile ilgili konulara tek bir başlık altında yer vermediğini görüyoruz. Oysa Türk dilinin tarih sahnesine çıktığı M.S. VII. yüzyılın sonlarından bu yana Türkçenin kendine has muazzam bir ses örgüsüne sahip olduğu görülür. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'da ses bilgisi konusuna başlı başına yer verilmemesinin temel nedeni eserin yazıldığı dönemde Arap ekolünün hâkim olmasıdır. Eserin yazıldığı 1530 yılından başlayarak, Cumhuriyet dönemine dek yazılan gramer kitaplarının Arapçaya ait gramer kurallarına uyarlanarak oluşturulduğunu görüyoruz. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'un Arapça dil kaidelerini rehber edinerek kaleme alındığını göz önünde bulunduracak olursak, eser içerisinde ses bilgisi konusunun müstakil bir başlık altında ele alınmaması olağan bir durumdur. (Ertürk, age.: s.4).

Müeyyessiretü'l-Ulûm'da yer verilen Türkçenin fonetik özellikleriyle ilgili hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

Eserde, ses düşmesi hadisesi *ism-i tasğir* (küçültme) konusu içerisinde şöyle ele alınır:

“İki harfden artuk olsa, âhirinde cezmlü kaf olsa, ol kafdan öñ bir üstünlü cim getirürüz; balıcak gibi, sucucak gibi... kaf'ı hazf itdük tekrar bir kaf dahı bulundugu için; andan sonra cim 'i üstünlü kılduk hıffet için.” (M.U. s.71).

Bergamalı Kadri, göçüşme hadisesine örnek olarak ‘ugrı’ isim kökünden türemiş olan ‘ugurlayın’ kelimesini gösterir. Müellif, bu kelimenin sesler arasında ortaya çıkan bir göçüşme olayı sonucu ‘ugurlayın’ hâlini aldığını şöyle ifade eder:

“Ugurlayın ki dirler, gizlü dimek mânâsın ifâde eyler. Bâid olmaya ki bunun aslı ugrılayın ola, ugrı gibi mânâsına; zîra ki ugru gizlü gelür, râ'nun hareketin gayna virüp ugurlayın didük.” (M.U. s.142-143)

Müellifin Türkçe kelimelerde görülen ünsüz ikizleşmesini Arapçada görülen ‘idgâm’ hadisesiyle bağdaştırdığını görüyoruz. Müellif, bu konuya ‘*ism-i tafzil*’ konusu içerisinde şu şekilde değinir:

“Bu kâideden şu anlandı ki ak'un tafzili 'apak' gele. Lâkin bâzı tâife hemzeyi bâ'ya kalb eyleyüp, birbirinde idgâm eyleyüp 'appak' dirler. Pes bundan şu anlandı ki idgâm itibârı Türkî lügatde de var imiş.” (M.U. s.160-161)

Ünlü uyumu konusu da eserde müstakil bir başlık altında değil, ism-i tafzîl, ism-i tasğîr ve emir sigâsı gibi farklı konu başlıkları içerisinde ele alınmıştır. Müellife göre teklik 2. kişi emir ekinin –gil veya –gil olarak getirilmesi, ekin getirileceği fiil kökünün sıklet veya hiffet üzere (kalın sıradan-ince sıradan) olmasına bağlıdır. Müellif bu durumu şöylece açıklar:

“Zîrâ -gil lafz-ı sakıldür, sakîl sakîle münâsibdür. Ol emr ki hiffet üzre telaffuz oluna bunun gibilerde ‘gil’ getirürler; -gil lafz-ı hafîfdür. Pes hafîf hafîfe münâsibdür.” (M.U. s.47-48).

Bergamalı Kadri, yine ism-i tafzîl konusu içerisinde ünsüz uyumu konusuna da değinir. Müellif buradaki açıklamasında isimlere getirilen pekiştirme eklerinin kelimenin ilk ünsüzüne ve ilk hecedeki ünlüye göre değiştiğini ifade eder. Bu konudaki açıklama şöyledir:

“Andan sonra hâlî degül ki ol kelime sıklet üzre telaffuz oluna yâ hiffet üzre telaffuz oluna. Şiddet üzre telaffuz olunsa bir cezmlü ‘ba’ getirürüz; eger hiffet üzre telaffuz olunsa bir cezmlü ‘mim’ bile getirürüz.” (M.U. s.159). Müellif, ünsüz uyumuna örnek olarak ‘tohtolu, kıbkızıl, gömgök’ kelimelerini verir.

2.1.2. Müyessiretü’l-Ulûm’da Şekil Bilgisiyle İlgili Konuların Tertip Sistemi

Dil bilgisinin kollarından biri olarak niteleyebileceğimiz şekil bilgisi, bir dildeki ekleri yani biçimbirimleri, bu eklerin oluşumlarını ve kelime kökleri ile birleşimlerini, kısacası dilin şekli boyutunu inceleyen bilim dalıdır (Ertürk, 2015: s.5). İncelemekte olduğumuz *Müyessiretü’l-Ulûm* adlı bu eser, Arap gramerinin kaideleri doğrultusunda oluşturulduğu için şekil bilgisine dair konular eserde farklı konu başlıkları altında ele alınmıştır.

Müyessiretü’l-Ulûm’da birinci bölüm içerisinde ele alınan ilk konu ‘kelime’ bahsidir. Eserin ilk bölümünde kelimenin tanımı yapılmış, daha sonra kelimeler üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Müellif, kelimeyi söylendiğinde kendisinden bir anlam çıkarılan lafız olarak tanımlar ve üç kısımda tasnif eder:

“Kelime üçdür; biri ismdür, biri fi’ldür, biri harfdür. İsm oldur ki yalnızca zikr olunmagıla andan bir mânâ anlana, üç zamândan biri bile kasd olunmaya... Fi’l oldur ki yalnızca zikr olunmagıla andan bir mânâ kasd oluna; lâkin üç zamândan biri yanınca bile fehm oluna... Harf oldur ki andan bir mânâ dilene, velî yalnızca zikr olunmagıla hâsıl olmaya, bir âhar kelimeye koşmayınca.” (M.U. s.12-13).

Bergamalı Kadri, ekleri bütün olarak müstakil bir bölüm içerisinde incelememiştir. Bunun yanında eserin farklı bölümlerinde ekler ve bu eklerin

görevleri ile ilgili birtakım açıklamalar ve karşılaştırmalar yapıldığı görülür. Müellif, *'Fashun fî ta'rîfâtihâ ve tahkîkâtihâ ve alâmâtihâ'* başlığı ile fiiller konusuna giriş yaptıktan sonra fiil çekimini, Arapça gramerlerdeki tasnife uygun şekilde, *'el-Mâzî'*, *'Hâl'*, *'Müstakbel'* ve *'Emr'* şeklinde dört ana başlıkta toplar. Daha sonra bu başlıkları da kendi içerisinde *'ma'lûm'*, *'mechûl'*, *'hâzir'*, *'gâ'ib'* gibi alt başlıklara ayırır. Bu bölümde ayrıca *'fâil'* yani özneyi de müzekker, müennes; vahdeh, tensiye, cem'; gâ'ib, hâzir, mütekellim şeklinde vasıflandırarak tasnif etmesi yine müellifin Arapça gramer kurallarına bağlı kaldığını gösterir.

Bergamalı Kadri, edilgenlik konusuna fiil çekimi ile ilgili konular içerisinde *'mechûl'* adı altında değinir. Müellif burada edilgenlik anlamı katmanın yöntemini kelime köküne ya bir esreli 'nun' veya esreli 'lam' harfi eklemek olarak belirler. Müellif, edilgenlik ekinin zaman zaman da dönüşlülük eki olarak kullanılabileceğini şu şekilde ifade eder:

"Suâl eyleyüp dirler ise ki 'eyledi' ile 'edindi' ikisi bile mâlûmlardur ve hem bir mânâyadur; pes bu ikisinün farkları nedür? Dirüz ki 'eyledi' demek tahsîs haysiyetinden âmmdur; fi'li kendü için de gayrı için de işlese câ'izdür. Ammâ idindi tahsîs haysiyetinden hassdur, kendüye mahsûsdur. Bu sebebdendir ki kelâmun şâiri tasrîh eyleyüp 'kendüye idindi gölgelik' didi. Yazdı ile yazındıyı, dikdi ile dikindiği buna kıyâs eyle." (M.U. s.178).

Fiilden fiil yapma eki olan olumsuzluk eki '-mA' ekine fiil çekimleri konusu içerisinde 'Nefy' şeklinde birkaç farklı noktada değinildiği görülür.

"mechûl-i nefy-i hâl: bilinmez, bilinmezler" (M.U. s.25).

"mâlûm-ı nefy-i müstakbel: bilinmeye, bilinmeyesin" (M.U. s.29).

Günümüzde isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil şeklinde sınıflandırılan fiilimsi eklerine *Müyessiretü'l-Ulûm*'un farklı bölümlerinde farklı başlıklar altında rastlıyoruz. Eserde müellifin yer verdiği fiilimsilerle ilgili konuların bir bölümünü şöyle aktarabiliriz:

"bilecek zamân, bilecek zamânlar" (M.U. s.63)

"bilinecek zamân, bilinecek zamânlar" (M.U. s.65)

Müellifin burada Arapça dil kaideleri doğrultusunda, yanlış bir sınıflama yaptığı düşünülmektedir. Zira günümüzde sıfat tamlaması olarak adlandırılan bu örnek, eserde *ism-i mekân* olarak verilmiştir.

“Masdarun olsa masdar-ı maksur sîgasın bulup âhirine bir ‘cük’ lafzın’ ya ‘cuk’ lafzın getirürüz; bilmecük gibi, anlamacuk gibi, dahı bunlara benzer ne var ise.” (M.U. s.70)

“emr-i hâzir-i mâlûmun alâmeti oldur ki masdarun âhirinden mim’i kef’i ya mim’i kaf’i giderürüz.” (M.U. s.44)

“Yörüü yörüü geldi dirler, ‘yü’ bunda edât-ı hâldür, yörüdügi hâlde geldi dimek mânâsına; tekrar getirildügi kesretine işâretdür.” (M.U. s.145)

“Ammâ vakt olur ki eve varınca gitdüm dirler. Zâhir bu kelâmdan murâd intihâ-i gâyetdür. Gâlib tahkik budur ki nun-cim dek mânâsınadır.” (M.U. s.131)

“Varıcak ki dirler, vardıkda mânâsın dilerler; pes mâlum oldı ki ‘cak’ zarfıyyet mânâsın ifâde eylerimiş.” (M.U. s.142)

“Fülan gelüp söyledi disen, geldügi hinde, geldügi hâlde söyledi dimekdür.” (M.U. s.145)

Bergamalı Kadri’nin eserinde yapım ekleriyle ilgili değindiği konular da diğer eklerde olduğu gibi belli bir düzen arz etmez. Aslında bu durum daha önce de belirttiğimiz gibi eserin oluşturulması aşamasında benimsenen tertip sistemiyle ilgilidir. Eserde isimden isim yapma eklerinin bir kısmı ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i mensub gibi isimlerin sınıflandırıldığı bölümlerde verilirken bir kısmı da faslun fî hurûf (edatlar) başlığı altında verilir. Bu konu ile ilgili eserde yer verilen örneklerden bir kısmını şu şekilde aktarabiliriz:

“Ekinlik, soğanlık, sarımsaklık, bunun gibiler dahı ism-i mekâna râcîdür. Zîra ekinlik dimek ekin ekecek yir, soğanlık soğan dikecek yir, sarımsaklık sarımsak dikecek yir dimekdür. Görilsün ki Türkî dilde ne kadar fesâhat belâgat vardır ki ekin ekecek yir dimegi ekinlik dimekle edâ eylerler. Zîra ekinlik lafzının mânâ-yı mezkûra delâleti mutâbıkdur; hâsılı bu makâmda ‘lik’ lafzından, ‘lık’ lafzından ekecek yir, dikecek yir dimek mânâsı istifâde olundu. Erlik ve avratlık ki dirler bunun gibilerde ‘lik, lık’ lafzı masdâriyet içündür ve dahı erlik ki dirler şehvet mânâsına...” (M.U. s.66-67)

“Ammâ o bir ism-i mensûb dahı ki sâir esmâdan getirilür. Alâmeti oldur ki kelimenün âhirine bir ‘lu-lü’ lafzı getirilür. Basralu gibi Kûfelü gibi, Basra’ya Kûfe’ye mensûb kimsedür dimek mânâsına... ammâ bililü, anlamalı disek bunun gibiler ism-i mensûb olmazlar; belki bunlar ‘bilülü, anlamalı’ dimekdür, yâni bunlar fâillerdür. Ve dahı eger et kaynamalu, aş bişmelüdür disek bunun gibiler kezâlik ism-i mensûb degüllerdür; ‘lu-lü’ bunlarda edât-ı takrîbdür, yâni etün bişmesi ve kaynaması yakîn oldı dimek mânâsınadır. Fülan kimse sevmelü kimsedir disek ‘lü’ bunda edât-ı liyâkatdür, yâni sevmeye lâyık kimsedür dimek mânâsına. Ve dahı eger fülan kimse kesimlüdür disek yâni fülan kimsenün kesimi vardır dimekdür, ‘lü’ bunda edât-ı fâildür. Geyimlü, yaraklu, yasaklu dimek de bu kâbildendür, kesim ism-i mef’ûl mânâsınadır, yâni kesilmiş mânâsınadır.” (M.U. s.82-83)

“-siz de harfdür ki yokluk mânâsın ifâde eyler; akçasız, pulsız âdemden ne olur dimek gibi.” (M.U. s. 140)

“İsm-i tafzîl-i mâlûm oldur ki fâile nisbeti ola. Alâmeti oldur ki ism-i fâilün âhirine bir ‘rek’ lafzın ya ‘rak’ lafzın getürürüz. İsm-i fâile ziyâdelik mânâsı ârız olsun için; idicirek, okıycıracak gibi.” (M.U. s.93)

Eserde yaptığımız incelemenin sonucunda Bergamalı Kadri’nin, eserinin hiçbir bölümünde ne müstakil bir başlık altında ne de diğer konu başlıkları içerisinde isimden fiil yapma ekleri ile ilgili herhangi bir bilgiye yer vermediğini tespit etmiş bulunuyoruz.

Müeyyessiretü’l-Ulûm’da eklerle ilgili dikkatimizi çeken bir husus, bugün soru eki olarak bilinen –mI/–mU soru ekinden ‘*harf-i istifhâm*’ adı altında soru edatı olarak bahsedilmesidir. Müellif, ‘*faslun fi istifhâmi ve hurûfihâ*’ başlıklı bölümde soru edatları üzerinde durur. ‘Kan, kankı, neçe, nere, kim, nite, kanı’ gibi soru ifadesi taşıyan kelimeler eserde ‘*esmâ-yı istifhâm*’ olarak; ‘-mI’ eki ise ‘*harf-i istifhâm*’ olarak adlandırılır. Müellif burada soru edatıyla ilgili açıklamasında soru edatının geldiği yere göre sorulan sorunun anlamının değiştiğini de belirtir:

“Mim ki esrelüdüdür harf-i istifhâmdur; istifhâm için fi’le girür, isme girür, gerek ism-i cins olsun, gerek ism-i şahs olsun. Bir kimse ‘Zeyd geldi mi?’ dise istifhâm itdüğü ancak Zeyd’ün geldiği, gelmedügidür. Gelmedi mi’yi mukaddem kalup ‘geldi mi Zeyd?’ dise kezâlik istifhâm itdüğü ancak Zeyd’ün geldiği gelmedügidür. Ammâ eger edât-ı istifhâmı Zeyd’e idâl eyleyüp ‘Zeyd mi geldi?’ dise bu takdîre istifhâm Zeyd’ün ve gayrun gelmesinden olur; yâni ‘Zeyd mi geldi yohsa gayrı mı geldi?’ demek olur.” (M.U. s.113-114).

2.1.3. Müeyyessiretü’l-Ulûm’da Cümle Bilgisiyle İlgili Konuların Tertip Sistemi

Bir kelime grubu veya cümle içerisindeki sözcüklerin dizilişlerini ve birbirleriyle olan münasebetlerini inceleyen dil bilgisi dalına cümle bilgisi diyoruz (Ertürk, age.: s.22). *Müeyyessiretü’l-Ulûm*’daki konuların tertip sistemi üzerine yaptığımız incelemenin bu kısmında eser içerisinde cümle bilgisine dair yer verilen hususları incelemeye çalışacağız. Burada metot olarak kelime grupları ve cümle bahislerini iki ayrı başlık altında ele almanın çalışma açısından daha kolay ve açıklayıcı olacağını düşünüyoruz. Bu sebepten dolayı ilk olarak eserde kelime gruplarına dair yer alan konuların tertiplenişini inceleyeceğiz. Sonrasında ise cümle bahsiyle ilgili konuların tertiplenişini ele alacağız.

2.1.3.1. Müeyyessiretü’l-Ulûm’da Kelime Grupları

Eserde kelime grupları ile ilgili hususların toplu bir şekilde işlenmeyip farklı başlıklar altında ve eserin değişik bölümlerinde ele alındığını görüyoruz.

Müeyyessiretü'l-Ulûm'da izah edilen kelime grupları ile ilgili konuları şöylece sıralayabiliriz:

2.1.3.1.1.Tekrar Grupları

Müeyyessiretü'l-Ulûm'da tekrar gruplarına ilk olarak eserin giriş kısmında kelimenin tanımlanması sırasında değinilir. Burada '*mühmelât*' adı altında verilen örneklerin bir anlamlı bir anlamsız iki kelimenin birleşimiyle kurulan ikilemelere örnek teşkil ettiği görülür: "*Mühmelât oldur ki hemân bir kurı söz ola, mânâsı olmaya; deyz gibi, meyz gibi, çeşen meşen gibi, dahı bunlara benzer ne var ise.*" (M.U. s.11).

Eserin son bölümünde yer alan '*Faslun fî tahkîki'l-kelimâti*' başlığı içerisinde edât-ı hâl olarak adlandırılan -u/-ü zarf-fiil eki izah edilirken yine bir ikileme örneğine yer verilir:

"*Yörüyü yörüyü geldi dirler, 'yü' bunda edât-ı hâldür; yörüdüğü hâlde geldi dimek mânâsına. Tekrar getirildiği kesretine işâretdür.*" (M.U. s.145).

Yine eserin son bölümünde yer verilen gazelin tahlili sırasında '*delik delik*' ikilemesi açıklanırken bunun da kesret (çokluk) anlamında kullanıldığı belirtilir.

2.1.3.1.2.İsim Tamlaması

Eserde isim tamlamaları konusu '*faslun fî'l-muzâfi ve'l-muzâfi ileyh*' başlığı altında ele alınır. Müellif, isim tamlamalarını bir ismi bir isme nisbet ettirerek eklemek şeklinde tanımlar:

"*Muzâf nisbet olunmuş, muzâfun ileyh ana nisbet olunmuş dimekdür; istilâhda bir ismi bir isme nisbet itdürüp zamm itmekdür; Zeyd'ün gulamı gibi, Amr'un oğlu gibi.*" (M.U. s.115-116).

İsim tamlamalarında tamlayan ekinin bazı durumlarda kullanılmadığını müellif şöyle açıklar:

"*Vakt olur ki muzâfun ileyh edâtın hazf idüp Zeyd oğlu, Amr oğlu dirler; Zeyd muzâfun ileyhdür, gulam muzâfdur; ve dahı Amr muzâfun ileyhdür, oğlu muzâfdur; zîra Türkî lügâtde muzâfun ileyh, muzâfdan ön getirilür.*" (M.U. s.116).

Müellif burada yaptığı açıklamada teklik 3.kişi iyelik ekini '*ya zamîri*' şeklinde adlandırır ve terkinin hâsıl olabilmesi için bunun tamlanan unsura eklenmesi gerektiğini vurgular:

“*Suâl eyleyüp dirlerse muzâfda niçün yâ zamîrin getirürler? Cevâb virüp dirüz ki çünkü Türkî lügâtde muzâf, muzâfun ileyhden aşaga düşdi lâ büdd bir zamîrden lâzım oldı ki bunu muzâfun ileyhe rabt eyleyüp terkîb-i izâfi hâsıl ola.*” (M.U. s.116-117).

2.1.3.1.3.Sıfat Tamlaması

Bergamalı Kadri'nin eserinde sıfat tamlamasına dair verdiği bilgiler, eserin son bölümündeki gazelin tahlili sırasında değinilen birkaç örnekten ibarettir. Eserde sıfat tamlaması bahsiyle ilgili müstakil bir konu başlığı tespit edilememiştir. Müellifin sıfat tamlaması hususuna değindiği açıklaması şöyledir:

“*Bir, ism-i adeddür; ulu, sıfât-ı müşebbehedür. Bünyâd yapu mânâsınadur, yapılan nesnenün ismidür, pes yapu ism-i cins oldı... Bir, bünyâdun sıfâtıdur; ulu da bünyâdun bir sıfât-ı âharıdır.*” (M.U. s.163-164).

2.1.3.2.Müeyyiretü'l-Ulûm'da Cümle

En az bir kelimedden oluşan, kişiye ve zamana bağlı olarak bir yargı ifade eden söz veya söz birliklerine cümle diyoruz. Bergamalı Kadri, eserinde cümle ile ilgili şu hususlara değinmektedir:

“*Bir lafz-ı mürekkebe ola, yâni fâyide vire, bunun gibi lafz-ı mürekkebe kelâm da dirler cümle de dirler; lâkin cümle kelâmdan e'amm-ı mutlakdur. Zîrâ kelâmda bir kayd-ı zâyid bile i'tibâr eylerüz anı ki muhâtab ol fâyide üzerine sâkit ola, bir âhar lafzı getürmeye muntazır olmayup. Ammâ cümlede bu i'tibâr olunmaz. Pes her kelâma cümle dirüz ammâ her cümleye kelâm dimezüz. Zîra 'Zeyd babası kâyimdür' disek bu kavlda 'babası kâyimdür' cümledür, kelâm degüldür. Zîra muhâtab bu kelâmda evvelâ bir mübtedâyâ muntazırdur.*” (M.U. s.127-128).

Müellifin buradaki ifadelerine dayanarak diyebiliriz ki cümle kelamdan daha kapsamlı olmalı ve yargı bildirmelidir.

2.1.3.2.1.Cümlenin Öğeleri

Müeyyiretü'l-Ulûm'da diğer hususlarda olduğu gibi cümlenin öğelerinin adlandırılması ve sınıflandırılması hususunda da Arapça gramer kurallarına dayalı bir sınıflama yapıldığını görüyoruz. Müellif, cümle öğelerini tasnif ederken öncelikle '*fi'il-fâil-mef'ûl*' olmak üzere üç ana bölüme ayırmıştır. Eserde cümlenin öğeleri ile ilgili konuları şu şekilde aktarabiliriz:

2.1.3.2.1.1.Fâil (Özne): Bergamalı Kadri'nin isim cümlesinin ve fiil cümlesinin öznelerini farklı başlıklar altında ele aldığı görülmektedir. Müellif tarafından isim cümlesinin öznesi '*mübtedâ*' olarak; fiil cümlesinin öznesi ise fiili işleyen, işi yapan

anlamında *fâil* şeklinde ifade edilmiştir. Zira fâilin bulunduğu cümlede bir fiil, bir iş bulunması icab eder. Müellifin fiil ile ilgili görüşleri şöyledir:

“Fâil, Arab dilinde ism-i fâildir, mânâsı işleyici demek olur, yâni fi’li işleyen kimseye fâil dirler; okıdı Zeyd disek fi’li işleyen Zeyd’dür; yazdı Amr disek fi’li işleyen Amr’dur; mühreledi Bekir disen fi’li işleyen Bekir’dür. Zira okımak bir fi’ldür, yazmak bir fi’ldür, mührelemek bir fi’ldür.” (M.U. s.119).

2.1.3.2.1.2.Mübtedâ (Özne): Bergamalı Kadri fiil cümlesi ile isim cümlesini ayrı ayrı ele alır. İsim cümlelerinin öznesini *fâil*’den ayırarak *mübtedâ* şeklinde ifade eder. Müellifin ifadesiyle *‘haber’* cümlelerinde özne *‘mübtedâ’* olarak adlandırılmaktadır:

“Mübtedâ oldur ki üzerine bir hükm ile haber virmek için başlayup söyleyesin; ibtidâ başlayup söyledüğün mübtedâdur, anun üzerine hükm itdüğün haberdür; Zeyd sâhîdür gibi, Amr pintidür gibi, dahı bunlara benzer ne var ise.” (M.U. s.127).

2.1.3.2.1.3.Mef’ûl: Bergamalı Kadri mef’ûl bahsini kendi içerisinde beş sınıfa ayırır. Müellif, hakiki anlamda mef’ulün *‘mef’ûl-i mutlak’* olduğunu belirtir. Bunun dışındaki mef’ul olarak adlandırılan mef’ullerin ise mecaz olduğunu şöyle ifade eder:

“Bu mef’ullerün içinde hakîkaten mef’ûl olan hemân mef’ûl-i mutlakdur; zîra mef’ûl, lügâten işlenene dirler. İşlenen nesne fi’ldür ki anı fâil işler. Pes lâzım geldi ki mef’ûl-i mutlak hakîkaten mef’ûl ola, zîra mânâsı fi’ldür.” (M.U. s.123).

Müellif bu açıklamayı yaptıktan sonra mef’ûl bahsini kendi içerisinde beş gruba ayırarak tasnif eder.

2.1.3.2.1.3.1.Mef’ûlün bîh (Belirtili Nesne): *“Mef’ûlün bîh oldur ki fâilün fi’li anun üzerine vâki’ ola; urdum Amr’ı gibi, Amr mef’ûlün bîhdür. Zira uran kimsenün fi’li anun üzerine vâki’ olmuşdur.”* (M.U. s.120).

2.1.3.2.1.3.2.Mef’ûlün fih (Tümleç): *“Mef’ûlün fih oldur ki fi’l anun içinde işlene; zarf-ı zamân zarf-ı mekân didüğümüzdür ki fi’l anların içinde işlenmişdür. Zeyd’e yardım itdüm bugünde disek gün zarf-ı zamân olup mef’ûlün fih olur. Zira ki yardım itmek fi’li ol zamân içinde işlenür. Namaz kıldum evde disek ev zarf-ı mekân olup mef’ûlün fih olur, namaz kılmak fi’li anun içinde işlendiği için.”* (M.U. s.121).

2.1.3.2.1.3.3.Mef’ûlün leh (Edat Tümleci): *“Mef’ûlün leh oldur ki zikr olunan fi’le bahane kılınâ; dögdüm Zeyd’i edeblemek için gibi, edeblemek için mef’ûlün lehdür; zîra dögmek fi’line bahane kılınmışdur, dahı buna benzer ne var ise.”* (M.U. s.122).

2.1.3.2.1.3.4.Mef’ûlün ma’a: *“Mef’ûlün ma’a oldur ki anda mâ’iyyet mânâsı olup fâilden ya mef’ûlden sonra zikr oluna; Zeyd geldi babasıyla gibi, ‘babasıyla’ mef’ûlün ma’adur ki mâ’iyyet mânâsı-la isti’mâl olunup fâilden sonra getirilmişdür. Ve dahı ‘urdum Zeyd’i yoldaşıyla’ disen bu kavlda ‘yoldaşıyla’, mef’ûlün ma’ah’dur ki mâ’iyyet mânâsın muntazammın olup mef’ûlden sonra zikr olunmuşdur, eyle mef’ûl ki Zeyd’dür.”* (M.U. s.122-123).

2.1.3.2.1.3.5.Mef'ûl-i mutlak: “*Mef'ûl-i mutlak, masdardur ya binâ-i merre'dür ya binâ-i nev'dür; kendü fi'llerine mukârin olmuşdur; bildüm bilmek ile gibi, bildüm bir kerre bilmekle gibi, bildüm bir dürlü bilmekle gibi.*” (M.U. s.120).

Bergamalı Kadri, buradaki açıklamasında mef'ûl-i mutlak'ın mastar olmasının fiili te'kid ettiğini, güçlendirdiğini; binâ-i merre olmasının fiilin tekrar sayısını belirttiğini; binâ-i nev' olmasının ise fiilin nev'ini, çeşidini belirtme amaçlı olduğunu bildirir.

2.1.3.2.1.4.Haber (Yüklem): İsim cümlelerinin yüklemi olan öge, Bergamalı Kadri tarafından ‘haber’ olarak adlandırılmıştır. Aslında bu adlandırma Arap gramerine has bir uygulamadır.

“*Mübtedâ oldur ki üzerine bir hükm ile haber virmek için başlayup söyleyesin; ibtidâ başlayup söyledüğün mübtedâdur, anun üzerine hükm itdüğün haberdür; Zeyd sâhîdür gibi, Amr pintidür gibi, dahı bunlara benzer ne var ise.*” (M.U. s.127).

2.1.3.2.1.5.Fi'l (Yüklem): Türkçede, Arapçada hattâ dünyadaki hemen bütün dillerde cümlenin temel ögesi yüklemdir. Öyle ki cümlenin diğer ögeleri yüklemle olan yakınlıkları ve yüklem ile olan münasebetleri doğrultusunda işlev kazanır ve adlandırılırlar. Arap dilinde fâil ve mef'ûllerin yerleri ve adlandırılmaları fiille olan münasebetleri ölçüsünde gerçekleşir. Türkçede de özne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı, nesne gibi unsurlar yüklemle olan yakınlıkları ölçüsünde vurgulanmakta ve önem kazanmaktadır. Bergamalı Kadri, yüklem üzerine ayrıntılı bir açıklama yapmayıp bu konuya ism-i fâil ve ism-i mef'ûl bahislerini açıklarken yüzeysel olarak değinir. Müellif, fiilin cümlede işlenen iş olduğunu şöylece belirtir:

“*Fâil, Arab dilinde ism-i fâildür, mânâsı işleyici demek olur, yâni fi'li işleyen kimseye fâil dirler; okıdı Zeyd disek fi'li işleyen Zeyd'dür; yazdı Amr disek fi'li işleyen Amr'dur; mühreledi Bekir disen fi'li işleyen Bekir'dür. Zîra okımak bir fi'ldür, yazmak bir fi'ldür, mührelemek bir fi'ldür. Fi'l diyü işe dirler.*” (M.U. s.119).

2.2.TANZİMAT DÖNEMİNDEN CUMHURİYETE DEK YAZILAN BAŞLICA TÜRKÇE GRAMERLERİN TERTİP SİSTEMİ

2.2.1.Kavâid-i Osmâniyye'nin Tertip Sistemi

Türkiye'nin ilk bilimler akademisi olarak kabul edilen Encümen-i Dâniş'in 1851 yılında kurulmasını müteakip Türkçenin kurallarını her seviyeden insanımıza öğretecek bir dil bilgisi kitabının ve geniş çaplı bir sözlüğünün hazırlanması yönünde

karar alınır. Bu kararlar doğrultusunda A.Cevdet Paşa ve Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa tarafından Encümen-i Dâniş'in ilk eseri olarak *Kavâid-i Osmâniyye* kaleme alınmıştır. Eser, H.1267 (M.1851) yılında taş basma olarak basılmıştır. Bazı kaynaklarda bu eserin Türk diline ait Türkçe yazılmış ilk dil bilgisi kitabı olduğu bilgisine rastlanır (Özkan, 2000: s.29). Fakat bugün sahip olunan bilgiler ışığında, Anadolu sahasında Türk dili üzerine Türkçe olarak yazılmış bilinen ilk gramer kitabının *Müeyyessiretü'l-Ulûm* olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır. Mekteb-i Fünûn-ı Askeriyye'de Arapça hocası olan Abdurrahman Fevzi Efendi'nin *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân* adlı eseri yazılış tarihi itibarıyla M.U.'dan sonra Anadolu'da Türkçe olarak kaleme alınmış ikinci gramer kitabıdır (Erdem, 2007: s.195). Ancak basım tarihi (M.1882) dikkate alındığında bu eserin *Kavâid-i Osmâniyye*'den sonra neşriyatının yapıldığını kabul etmek gerekir. Bu bakımdan bizim görüşümüzce *Kavâid-i Osmâniyye*'nin Tanzimattan sonra Anadolu'da neşredilmiş ilk Türkçe gramer kitabı olduğunu ifade etmek daha yerinde olur.

Kavâid-i Osmâniyye, yazılış tarihi itibarıyla Tanzimat'ın ilanından 10 yıl kadar sonra kaleme alınmış, Anadolu sahasında kendisinden sonra Türkçe üzerine yazılan gramer kitaplarına uzun bir süre boyunca kaynaklık etmiş, bir kılavuz eser olma özelliği gösterir. Eser, Encümen-i Dâniş kararıyla okullarda 50 yıl kadar uzun bir süre için ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserde, mevcut dönemde yazılmış diğer birçok eserde karşımıza çıkan klasik tertip sistemiyle karşılaşmaktayız. Eser, Şeyhülislam'ın takriziyle başlar. Yine klasik eserlerin tertip sistemine uygun biçimde eserin giriş bölümünde sırasıyla besmele, hamdele ve salvele bölümlerine yer verilir. Bu bölümleri müteakip klasik eserlerde büyük oranda salvele bölümünden sonra yer verilen ve sebeb-i te'lif olarak bilinen eserin yazılış sebebi üzerinde durulur (Özkan, age.: s.31).

Kavâid-i Osmâniyye'de görev ve anlam bakımından beş farklı kelime türünün varlığından bahsedilir. A.Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın *Kavâid-i Osmâniyye*'de kelime türleri üzerine şu açıklamaya yer verdikleri görülür:

“*Kelâmın tereküp ettiği kelimeler beş nev'dir ki isim, sıfat, kinâyât, fi'l, edevât olup her birisi bir bâpta beyan olunur.*” (Özkan, 2000: s.57).

Eserde, giriş bölümünde yer alan mukaddime bölümüyle sonuç bölümünü oluşturan hâtme bölümlerinin dışında, Türkçenin grameri ile ilgili konular beş bap üzerine taksim edilir. Eserin birinci bâbında isim konusu üzerinde durulur. Bu

bölümde isimler, Türkî, Fârisî ve Arabî isimler olarak üç fasılda incelenirler. Birinci fasılda Türkçe isimler, öncelikle kemiyet yönünden müfret ve cem olarak tasnif edilir. Sonrasında mef'ûlün bih, mef'ûlün leh gibi ismin halleri üzerinde durulur. Bunların ne şekilde teşekkül ettikleri kalıplar dâhilinde aktarılır. Değnilmesinde yarar görülen konular kâide, tenbih gibi başlıklar altında not olarak aktarılır. İkinci ve üçüncü fasıllarda Farsça ve Arapça isimler, bunların tekil ve çoğul hâlleri gibi konular işlenir.

Eserin ikinci bâbında sıfat konusu ele alınır. Bir önceki bâpta olduğu gibi, sıfatlar da Türkî, Fârisî ve Arabî olarak tasnif edilir. Eserde, sıfatlar üzerine “*bir ismin hâl ve keyfiyetini beyan için ol isme ilave olunan lafızdır ve ol isme mevsuf denilir*” şeklinde bir açıklamaya yer verilir (Özkan, 2000: s.67). Sıfatlar semâî ve kıyâsî olmak üzere iki gruba ayrılır. Bu sınıflama üzerine yapılan açıklama şöyledir:

“*Sıfât-ı Türkiyye iki kısımdır, semâî ve kıyâsîdir. Semâî işidip bilmek ile zapt olunan kelimelerdir, güzel, uzun, kısa gibi. Kıyâsî kâide ile bellenen kelimelerdir.*” (Özkan, age.: s.67).

Yazara göre tek başına bir vasıf anlamı taşıyan kelimeler semâî sıfatlar; -II/-IU, -CA, -CI gibi sıfat yapan ekleri alan kelimeler kıyâsî sıfatlar sınıfına dâhil olur. Yazarın bu sınıflamayı yaparken hangi ölçütleri dikkate aldığı konusunda bir açıklama yoktur. Eserde yapılan bu sınıflama günümüzde sıfatlara yönelik mevcut yaklaşımla örtüşmemektedir. Verilen örneklere bakıldığında, yazarın semâî olarak adlandırdığı sıfatlar nitelik anlamlı, kıyâsî olarak adlandırdıkları ise belirtme görevlidir. İkinci ve üçüncü fasıllar Farsça ve Arapça sıfatlara ayrılmış olup burada bunlara dair kaideler aktarılır. Ayrıca sıfatları inceleyen ikinci bâbın sonuna esmâ-i a'dât başlığıyla sayı isimleri zeyl olunmuştur.

Eserde, üçüncü bâp içerisinde zamirler üzerinde durulur. A. Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından müştereken kaleme alınan *Kavâid-i Osmâniyye*'de zamirler konusu *kinâyât* adı altında işlenir. Eserde, zamir kinâye adı verilerek şu şekilde tanımlanır: “*Kinâye, isim olmayarak bir şahsı yâhut bir şeyi iş'ar eden kelimelerdir.*” (Özkan, age.: s.76). Tanımlama sırasında kinâye olarak adlandırılmasına karşın sonrasında kişileri karşılayan kinâye çeşidi zamir olarak adlandırılır. Eserde, zamirler; zamir, ism-i işâret ve mübhemât olmak üzere üç gruta incelenir. Müellifin zamir çeşitleri ile ilgili açıklamaları şöyledir:

“Zamir, ismin yerini tutan lafızlardır. İsm-i işâret, kendileriyle mahsus olan bir şahsa yâhut bir şey’e işaret olunan lafızlardır. Mübhemât, mübhem olduğu hâlde bir şahsı yâhut bir şey’i iş’âr eden kelimelerdir.” (Özkan, age.: s76).

Bu açıklamaları müteakip zamirler Türkçe, Farsça ve Arapça zamirler olarak üç ayrı başlıkta incelenir. *Kinâyât* bahsinin girişinde zamirlerin üç çeşidinin bulunduğu zikrolunmasına karşın *Kinâyât-ı Türkiyye*’ye dâir açıklamalar arasında bahsedilen üç zamir çeşidinin dışında kalan zamirlere de yer verilir. Bunlardan ilki *zamîr-i izâfî* (iyelik zamiri)’dir. Müellif, zamîr-i izâfîyi şöyle açıklar: “*Zamîr-i izâfî muzaflara ilave kılınan zamirlerdir ki nisbet ve temellük ma’nâlarını iş’âr ederler.*” (Özkan, age.: s.77).

Eserde, zamir adı altında üzerinde durulan bir diğer konu bugün kişi ekleri olarak adlandırılan eklerdir. Müellif tarafından zamîr-i nisbî olarak adlandırılan bu ekler ile ilgili eserde şu açıklamalara yer verilir:

“*Zamîr-i nisbî haberlere ilave olunan zamirlerdir ki haberi mübtedâya rabt ederek ikisini bir cümle ederler. ... Ammâ gâip suretlerinin zamîr-i nisbîsi olmayıp zamîr-i nisbî yerine onların müfretlerinde yalnız edât-ı haber olan Dlr getirilir ve cemlerinde bir de lAr ilave olunur: ben kâtibim, sen kâtipsin, biz kâtibiz, siz kâtipsiniz yâhut kâtipsiz, o kâtipdir, onlar kâtipdirler...*” (Özkan, age.: s.80).

Çekimli fiillerden sonra fiilin sonuna eylemi gerçekleştiren şahsı belirtme işleviyle getirilen -(I)m/-(U)m, -(I)n/-(U)n gibi kişi ekleri eserde *zamîr-i fi’lî* olarak adlandırılır. Müellif, zamîr-i fi’lîye örnek olarak *ettim, ettin, etti, ettik, ettiniz, ettiler* çekimli fiillerini örnek gösterir. Bir sonraki paragrafta bugün aitlik eki olarak bilinen ve ilgi eki almış kişi zamirlerinin sonuna –ki biçimbiriminin getirilmesiyle oluşturulan benimki, seninki, onunki şeklindeki ifadeler üzerinde durulur. Bu ifadelerin sonuna eklenerek aitlik anlamı katan –ki aitlik eki, eserde *zamîr-i vasfî* olarak adlandırılır. Müellifin zamîr-i vasfî üzerine açıklamaları şöyledir:

“*Zamîr-i vasfî sıfat ma’nâsını şâmil olan zamirdir. Bu da ki lafzıdır ki muzâfun ileyh olan zamîr-i şahsîlerin yâhut isimlerin âhirine ilave olunup benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki, efendininki, efendilerinki denilir.*” (Özkan, age.: s.80).

Kavâid-i Osmâniyye’de üzerinde durulan diğer zamir türü, kendi veya kendü şeklinde yazılan dönüşlülük zamiridir. Eserde, bu zamirden *ism-i tecrît* adı altında bahsedilir. Müellif, *ism-i tecrîdi* şöyle izah eder:

“*İsm-i tecrît yâni kendü ve kendi lafızları ki başkası karışmayarak bir şahsı iş’âr için kullanılır ve bunların mütekellim ve muhâtab ve gâibi her birinin müfret ve cem’i olup...*” (Özkan, age.: s.82). Bu izahâtın devamında teklik ve çokluk her bir kişiye göre kendi dönüşlülük zamirinin çekimi örneklerle gösterilir.

Eserde, *Kinâyât-ı Türkiyye* başlıklı bölüm içerisinde son olarak *kim* ve *ne* soru zamirleri ele alınır. Müellif, kim soru zamirinin görevini şöyle açıklar:

“*Kim lafzı istifhâm yani bir lafzı suâl yâhut ibhâm yâni bir şahsı ta'yin etmeyerek umûmen beyan makamlarında kullanılır. Mesela istifhâm makâmında kim etti bunu ve bunu eden kimdir ve ibhâm makâmında kim olursa olsun denilir.*” (Özkan, age.: s.82).

Burada *kim* zamirinin soru veya belirsizlik anlamları taşıdığı ifade edildikten sonra bu zamirin yerine zaman zaman kullanılan *ne* soru zamiri ve bu iki zamir arasındaki fark izah edilir.

Kavâid-i Osmâniyye'nin dördüncü bâbı, fiiller ve fiil çekimiyle ilgili konuları kapsar. Bu bölümün ilk faslında Türkçe fiillerle ilgili hususlar ele alınır. Burada masdarlar ve zât-ı fiil konuları işlenmiştir. Açıklanan konulardan sonra seçilen örnek fiillerin mâzi, hâl ve müstakbel olmak üzere üç zaman dâhilinde çekimlendiği görülür. Diğer bölümlerde olduğu gibi ikinci ve üçüncü fasıllar Farsça ve Arapça fiillere ayrılmıştır.

Eserin beşinci ve son bâbında edatlar üzerinde durulur. Edevât başlığını taşıyan bâbın girişinde, edatlar şöyle tanımlanır:

“*Edevât kelimeleri veyâhut cümleleri birbirine rabt eden veyâhut ma'nâlarına husûsiyyet-i zâide veren lafızlardır.*” (Özkan, age.: s.120).

Bu bölümde, bugünkü gramer anlayışına göre edat olarak kabul edilen sözcüklerin yanında bulunma, çıkma, eşitlik eki gibi birtakım ekler ve bugün ünlem olarak kabul edilen bazı sözcükler de edatlar içerisinde değerlendirilir.

A. Cevdet Paşa'nın *Medhâl-i Kavâid* ve *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserleri, Tanzimat döneminde ve sonrasında Cumhuriyete dek kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının ilk örneklerini temsil eder. Mevcut dönemde kaleme alınan Türkçe gramerlerin dile ve dil bilgisine yönelik yaklaşımlarını tespit etmek amaçlanırsa, bu iki eserden yola çıkılması büyük oranda yeterli olur. Zira *Medhâl-i Kavâid*, Osmanlı Devletinde neşredilen ve rüşdiye mekteplerinde okutulan ilk dil bilgisi kitabı olarak bilinir. Dolayısıyla *Medhâl-i Kavâid* ve *Kavâid-i Osmâniyye*, kendi dönemlerinde ve sonrasında yazılan gramer kitapları için uzun bir süre kılavuzluk etme görevi üstlenmişlerdir.

Tanzimat dönemi gramer kitaplarının birkaç istisnâ dışında genel olarak Arapça gramer kuralları çerçevesinde oluşturulduğunu yukarıda izah etmiştik. A.Cevdet Paşa'nın bu eseri de Arapça gramer kitaplarının etkisiyle tertip edilmiş, bu etkiyi kendisinden sonra yazılan ve kılavuzluk ettiği diğer gramer kitaplarına da aktarmıştır. *Kavâid-i Osmâniyye*, yazılış tarihi itibariyle (M.1851) Tanzimat dönemi gramer kitaplarının kelime türlerine yönelik yaklaşımını tam anlamıyla yansıtır. Eserde, zarflar konusunda da Tanzimat dönemi gramerciliğinde umumiyetle görülen bakış açısının bir örneği karşımıza çıkar. Hem bu eserde hem de bu eserin bir özeti mahiyetinde yine A.Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Medhâl-i Kavâid*'de zarflarla ilgili müstakil bir konu başlığı bulunmaz. *Kavâid-i Osmâniyye*'nin *hâtîme* başlıklı bölümünde zarflar konusuna oldukça kısıtlı bilgiler dâhilinde değinilir. Eserde zarflar zarf-ı zaman ve zarf-ı mekân olmak üzere iki grupta toplanır. Bu anlayışın, M.U.'dan başlamak üzere II.Meşrutiyet dönemine ve hattâ Cumhuriyet'in ilanına dek yazılan Türkçe gramer kitaplarının büyük bölümünde hâkim olduğu görülür. Eserde kişi zamirlerinin gâip-muhâtab-mütekellim sırasına göre dizilmesi de yine belirtilen durumun bir göstergesidir. Eserde kelime türleri *isim, sıfat, kinâyât, fi'l, edevât* olmak üzere beş başlıkta değerlendirilir. Bu değerlendirme biçimi, eserin teşekkülünde Arap gramerinin etkisini gösteren diğer bir durumdur. Eserin tertip sistemini yazıldığı dönemin şartları dâhilinde değerlendirdiğimizde, içeriğinin Arap gramerinin kaideleri doğrultusunda düzenlenmiş olması olağan bir gelişmedir. Esas itibariyle M.U.'dan itibaren Anadolu sahasında kaleme alınan gramer kitaplarının Cumhuriyet dönemine gelinceye dek Arap gramerinin tesiri altında şekillendiğini söylemek mümkündür.

2.2.2.Nahv-i Osmânî'nin Tertip Sistemi

Nahv-i Osmânî adlı gramer kitabı ortaokul seviyesindeki öğrencilere (o dönemdeki adıyla rüştiye mektebi talebelerine) Osmanlı Türkçesinin söz dizimini öğretmek amacıyla, 1881 yılında Selim Sabit Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eserde, Arapça, Farsça ve Türkçeye ait gramer kuralları zaman zaman birlikte verilmiş ve bunlar birbirleriyle karşılaştırılmıştır (Dağdelen, 2013: s.VI).

Eserin yazımı esnasında Arapça gramer kaideleri esas alınmıştır. Mevcut dönemde Osmanlı Türkçesi üzerinde derin bir Arapça etkisi bulunduğundan dolayı terimler hemen bütünüyle Arapça kelime ve terkiplerden faydalanılarak oluşturulmuştur. Dört sayfalık bir mukaddime bölümünden sonra nahiv (söz dizimi)

ilmi, kelâm ve cümle bahisleri açıklanarak konuya bir giriş yapılmıştır. Eserde cümle, özellikle mânâ yönünden tasnif edilir. Tümleçler, nesnelere, tamlamalar ve fiilimsiler; cümlenin tamamlayıcı unsurları olarak ele alınmıştır. İsim ve sıfat tamlamaları ve fiilimsiler üzerine sınıflandırma yapılırken tamlayan veya tamlanan unsurun aldığı eklere bakarak değil, kurulan tamlamalar içerisinde kelimelerin kazandığı anlam ve bu terkiplerin cümle içerisindeki vazifeleri dikkate alınarak isimlendirme yapılmıştır. Eserde hemen her maddeden sonra açıklama yapmak amacıyla ‘fâide, tenbîh ve imlâ’ başlığı altında önemli noktalara ve anlam inceliklerine dikkat çekilmiştir. Eser, bir cümle tahlili ve öğrencilerin alıştırmaya yapması için verilen dokuz makaleyle son bulmuştur.

Bizim bu incelemeyi yapmaktaki amacımız, kendi dönemi içerisinde ileri görüşlü bir eğitimci olarak nitelendirilebilecek olan Selim Sabit Efendi’nin Türkçe gramer kurallarına yönelik yaklaşımını değerlendirmek, o dönemde kullanılan Türkçeye has gramer kuralları ve söz dizimine ait özelliklerle günümüzde kullanılan gramer ve söz dizimi kaidelerinin karşılaştırılmasına katkıda bulunmaktır.

Selim Sabit Efendi öncelikle “*İlm-i Nahv, Kelâm, Cümle*” terimlerinin tanımını yaparak eserine giriş yapmıştır. Burada nahiv ilmi “*Kelâmın terkîb ve te’lîfiyle kelimelerin mevki’-i isti’mâlleri beyân ve ta’rif iden bir fendir*” (Dağdelen, age.: s.27) şeklinde tanımlanır. Bu tanımdan hareketle nahiv ilmini ‘söz dizimi, cümle bilgisi, tümce bilgisi’ terimlerinden biriyle karşılamak mümkün görünmektedir. Nahivden sonra ikinci olarak ‘kelâm’ şu şekilde tanımlanır:

“*Murâd ve maksûdu beyân ve ifâde-i zımında bast ve irâd olunan nutk ve ibâreye denilür ki birtakım cümle ve kuyûdât-ı cümleden tereküb ider.*” (Dağdelen, age.: s.27)

Son olarak cümlenin tanımı yapılır:

“*Dahi bi’l-hükm iki lâfzdan teşekkül ederek muhâtaba fâide-i tâmme ifâde iden sözdür ki fi’liyye ve ismiyye kısımlarına münkasım olarak iki nev’dir. Bunlara mürekkeb-i tamm dahi denilür ki sûret-i terkîbleri ber-vech-i âtî beyân olunur*” (Dağdelen, age.: s.27)

Buna göre bir sözün cümle olabilmesinin başlıca şartı ‘*muhataba fâide-i tâmme ifade etmesi*’ yani dinleyiciye bir şey anlatması, bir ifade taşımasıdır. Bu tanımları müteakip cümlelerin sınıflandırılmasına yer verilir.

2.2.2.1.Yüklemnin Türüne Göre Cümleler

2.2.2.1.1.Cümle-i Fi'liyye: *“Fi'l ve fâil veya nâib-i fâilden terekküb eden”* cümlelere fiil cümlesi denilmektedir. Bu ifadeye göre fiil cümlesinin esas şartı fiilin bulunmasıdır. Bunun haricinde fâil (özne) veya nâib-i fâil (sözde özne) bulunabilir.

2.2.2.1.2.Cümle-i İsmiyye: *“Mübtedâ ile haberden terekküb idüp hükmün devam ve istikrârına delâlet eden mürekkebirdir ki sıfatların âhirine kezâlik birtakım zamîr-i nisbîler ilâvesiyle yapılır.”* (Dağdelen, age. s.28.). ‘Mevlâ hâlıkdur, biz mahlûkuz’ gibi.

*Burada ‘fâil, nâib-i fâil, mübtedâ; fiil ve haber’ cümlelerin aslî unsurları olarak nitelendirilir. Daha sonra bunlar kendi içerisinde şu şekilde tasnif edilir: ‘fâil, nâib-i fâil ve mübtedâ’ müsnedün ileyh; ‘fiil ve haber’ ise müsneddür.

*Cümle-i fi’liyyede müsned daima fiillerden; müsnedün ileyh de isim veya isim hükmündeki masdar ve zamirlerden oluşur. Fakat bazen sıfatların da müsnedün ileyh hükmünde kullanıldığı görülür: “Çalışkan okur, okuyan sevilir” gibi. Yine cümle-i ismiyyelerde de sıfatlar bazen mübtedâ olabileceği gibi, isimler ve zamirler de haber bildirebilir, yani yüklem durumuna geçebilirler: “Okuyup yazan her yerde muteberdir. Okuyup yazmak hünerdir.” gibi.

2.2.2.2.Cümlelerin Öğeleri

2.2.2.2.1.Fi’l: Cümlelerin aslî unsurlarından olan fiiller, yalnız ef’âl-i zamâniyyeden ibarettir. Bu fiillerin dâimâ fâillerden sonra gelmesi ve cümlelerin diğer unsurlarının da fiilden önce getirilmesi şive-i lisandandır (böyle olması icab eder) (Dağdelen, age. s.29).

*Fi’l-i zamânîlerin mütekelim ve muhâtab çekimlerinde fâil ile fi’l arasında mutabakat gerekir. Yani özne tekil ise yüklem de tekil; özne çoğul ise yüklem de çoğul olmalıdır. ‘ben yazdım, siz okuyunuz’ gibi.

2.2.2.2.2.Fâil: *“Fi’l-i ma’lûm kendisine isnâd olunan zâtı iş’âr iden lâfzdur ki isim veyâhûd isim hükmünde olan kelimelerden yapılıp dâimâ fi’lden evvel vaz’ olunur. ‘Ben dersimi ezberledim, biraderim gezmeye gitti.’ gibi.”* (Dağdelen, age. s.29)

2.2.2.2.3.Nâib-i Fâil: *“Fi’l-i meçhûl kendisine isnâd olunan lâfzdır ki edât-ı mef’ûlün hazfiyla dâimâ mef’ûlün bihlerden yapılıp tıbkı fâiller gibi isti’mâl olunur. ‘Mekteb açıldı, dersler başladı.’ gibi.”* (Dağdelen, age. s.29)

*Fiil cümlelerinde bazen yalnızca bir fiil, atıf vasıtasıyla birden çok fâil veya nâib-i fâile isnat olunabilir. Bu durumda eğer özne içerisinde 1. tekil kişi yer alırsa yüklem

1. çoğul kişiye göre; eğer özne içerisinde 2. tekil kişi var ise yüklem 2. çoğul kişiye göre çekimlenir.

Örn: ‘Biraderim ve ben okula gidiyoruz. Biraderim ve sen beraber gidin’ gibi.

*Edat-ı terdid (veyâhut) ile sınırlanan fâil veya nâib-i fâilin fiilleri, en son zikrolunan unsura uygun olarak müfred (tekil) şeklinde çekimlenir. Bu hâlde fâil veya nâib-i fâillerden eşrefi, fiile en yakın olmalıdır: ‘Bu işi biraderim veyahut ben yapacağım.’ gibi.

2.2.2.2.4.Mübtedâ: “*Bir vasıf kendisine isnâd olunan zâtı iş‘âr iden lâfzdır ki isim ve-yâhûd isim hükmünde olan masâdır ve zamâirden yapıluş fâiller gibi dâimâ haberden evvel vaz‘ olunur. ‘Biraderim şâirdir, ben kâtibim; okuyup yazmak ne güzeldir.’ gibi.*” (Dağdelen, age. s.30)

2.2.2.2.5.Haber: “*Zamîr-i nisbîler vâsıtasıyla bir zâta isnâd olunan lâfzdır ki sıfat ve-yâhûd sıfat hükmünde bulunan kelimelerden yapıluş fi‘ller gibi dâimâ mübtedâ’dan sonra vaz‘ olunur.*

Örnek: ‘Yer müteharriktir ve güneş sâbitdir.’ gibi. Nitekim misâl-i mezkûrde vâki‘ müteharrik ve sâbit sıfatları, yer ve güneş lâfzlarına isnâd kılınmış olduğundan sıfat-ı mezkûre haber olmuş olur.” (Dağdelen, age. s.31)

*İsim cümlelerinin ‘mütekellim ve muhatab’ (1. ve 2. teklik ve çokluk) çekimlerinde mübtedâ ile haber arasında mutabakat olmalıdır. Yani her ikisi de tekil veya çoğul olmalıdır: ‘Ben kâtibim; siz şairsiniz’ gibi. Fakat gâib (3. teklik ve çokluk) çekimlerinde mutabakat gerekmez. Yani mübtedâ çoğul olsa da haber tekil olabilir: ‘Efendiler kâtibdir’ gibi.

*Birkaç haberin yalnızca bir mübtedâyâ isnat olduğu cümlelerde zamîr-i nisbî yalnızca en sondaki habere getirilir: ‘Efendiler şair, edib ve kâtibdirler’ gibi.

2.2.2.2.6.Tamamlayıcı Unsurlar

Burada belirtilen unsurların dışında cümlelere eklenen unsurlara ‘eczâ-yı mütemmîme (tamamlayıcı kısımlar)’ denir. Bunlar cümle-i tâmmeye veya cümle-i nâkîsa’ya ilave edilerek anlamlarını ikmal ve itmam ederler. Eczâ-yı mütemmîme “mef‘ûl, hâl, temyîz, kuyûd-ı izâfiyye, kuyûd-ı vasfîyye, kuyûd-ı kemmiyye, kuyûd-ı zarfîyye” den ibârettir.

2.2.2.2.6.1.Mef‘ul: Mef‘ûlün bih-i sarîh ve mef‘ûlün bih-i gayr-i sarîh olmak üzere iki kısımdır.

2.2.2.2.6.1.1.Mef‘ûlün bih-i sarîh (Nesne): Fiilin kendisi üzerine iş‘ar ettiği unsuru tanımlar. Sonlarına bir yâ-yı sâkine (1-i) ilave edilir.

Örnek: “Kitabı okudum; kapıyı açtım” gibi.

* “*Ta‘mîm için ba‘zı kere mef‘ûlün bihlerden edât-ı mef‘ûlün hazfı câiz olur. Misâl “Para vir, kitab al.” gibi. Fakat bu vechle edât-ı mezkûrün hazfı yalnız nekrelere mahsûs olup ilimler ile zamâir ve ism-i işâretlerden yapılan mef‘ûlün bihlerden hazf olunamaz. Nitekim ‘Beni gör. Ahmed’i çağır. Şunu vir.’ terkiplerinde edât-ı mef‘ûlün hazfı câiz değildir.*” (Dağdelen, age. s.37).

2.2.2.2.6.1.2.Mef‘ûlün bih-i gayr-i sarîh: “*Fi‘lin ma‘nasını taklîd ve tahsîs iden mef‘ûllerdir ki onlar da beşdir: Mef‘ûlün ileyh, mef‘ûlün fih, mef‘ûl-i minh, mef‘ûlün leh, mef‘ûlün maa*” (Dağdelen, age. s.37).

2.2.2.2.6.1.2.1.Mef‘ûlün İleyh (Dolaylı Tümleç/Yönelme): Gerçekleşen işin gayet ve nihayetini belirtir. Sonlarına bir hâ-yı resmiye ilave edilir. Fakat işaret ve şahıs zamirleri mef‘ûlün ileyh olarak kullanıldığında bu hâ-yı resmiyeden önce bir sağır kef ‘ñ’ getirilir.

Örnek: “Mektebe git; bana ver; şuna bak” gibi.

* “*Ba‘zı kere Arabî ve Fârisî kaideleri üzere elfâz-ı Arabiyye ve Fârisiyyenin evvellerine “ilâ” ve “tâ” edâtları ziyâde kılınarak birtakım mef‘ûller yapılır ki lisân-ı Türkîde bunlar dahi mef‘ûlün ileyh makâmında isti‘mâl olunur. Misâl ‘Tâ-be-sabah derse çalışarak ilâ âhiri’l-ömr vaktimi bu yolda geçüreceğim.’ gibi.*” (Dağdelen, age.: s.38).

2.2.2.2.6.1.2.2.Mef‘ûlün Fih (Dolaylı Tümleç/Bulunma): “*İcrâ olunan fi‘lin mahâl ve zamânını iş‘âr iden lâfzdır ki âhirine bir “de” ilâvesiyle yapılır. Misâl ‘Ötede berüde boş gezme, evde otur derse çalış.’ gibi.*” (Dağdelen, age.: s.38).

2.2.2.2.6.1.2.3.Mef‘ûl-i Minh (Dolaylı Tümleç/Ayrılma): “*İcrâ olunan fi‘lin menşe‘i ve mebde‘ini beyân ve iş‘âr iden lâfzdır ki âhirine bir “-den” ilâvesiyle yapılır. Misâl ‘Gözden uzak olan gönülden dahi irak olurmuş.’ gibi.*” (Dağdelen, age.: s.39).

2.2.2.2.6.1.2.4.Mef‘ûlün Leh (Edat Tümlecî): “*İcrâ olunan fi‘lin sebep ve illetini âhirine bir ‘içün’ ilâvesiyle yapılır. Misâl ‘Bu risâle mübtedîler için yapıldı.’ gibi.*” (Dağdelen, age.: s.39).

* “*Elfâz-ı Arabiyye ve Fârisiyyenin evvellerine ba‘zı kere “li” ve “berây” edâtlarının ilâvesiyle dahi birtakım ma‘muller yapılır ki bunlar da lisân-ı Türkîde “mef‘ûlün leh” makâmında kullanılır. Misâl ‘li-maslahatin ve berây-i maslahat’ gibi.*” (Dağdelen, age.: s.39).

* “*Ba‘zı kere elfâz-ı Arabiyye ve Fârisiyyenin evvellerine ‘fi’ ve ‘der’ edâtları ziyâde kılınarak birtakım mef‘ûller yapılır ki lisânımızda bunlar dahi ‘mef‘ûlün fih’ makâmında kullanılır. Misâl ‘Der-dest tahrîr olan evrâk fi‘l-hâl yazıldı.’ gibi. Ve ba‘zan dahi esmâ-yı Arabiyyenin âhirine bir ‘tenvîn’ ziyâde kılınarak ‘mef‘ûlün fih’ gibi isti‘mâl olunurlar. ‘vâki‘an, zâhiren, hakikâten’ gibi.*” (Dağdelen, age.: s.38).

2.2.2.2.6.1.2.5.Mef'ûlün Maa (Edat Tümlenci): “İcrâ olunan fi'lin vâsıtâ ve müşarını iş'âr iden lâfzdır ki âhirine bir 'ile' ziyâdesiyle yapılır. Misâl 'Sa'y ve gayret ile insan her umduğuna nâil olur.' gibi.” (Dağdelen, age.: s.39).

* “Elfâz-ı Arabiyye ve Fârisiyyenin evellerine ba'zı kere 'maa, bi' ve 'bâ' edâtlarının ilâvesiyle dahi birtakım mef'ûller yapılır ki bunlar da lisânımızda 'mef'ûlün maa' gibi isti'mâl olunurlar.

Misâl 'Bâ-irâde-i seniyye mülkiye mektebi güşâd olunarak maa-müdü' hey'et-i ta'lîmiyyesi bi't-ta'yîn derslere şürû' olundu.' gibi.” (Dağdelen, age.: s.39).

2.2.2.2.6.2.Hâl (Zarf Tümlenci): Cümlede yer alan müsnedün ileyh'lerin hâlini-durumunu beyan eder. Hâl-i müntakile ve Hâl-i dâime olarak iki kısma taksim edilir.

2.2.2.2.6.2.1.Hâl-i Müntakile: Fi'il-i temennî-yi gâliblerin sonlarına -rek/-rak veya -iken edatının eklenmesiyle oluşur.

Örnek: 'Çocuklukda ben mektebe gülerek oynayarak gider ve dersimi sevinerek ezber ider idim.'

2.2.2.2.6.2.2.Hâl-i Dâime: Çoğunlukla Arapça sıfatların sonuna bir 'tenvin' veya -iken edatı eklenerek yapılır.

Örnek: 'Bir şâkird mektebe memnûnen gider ve derslerine mütemâdiyen çalışır ise feyz-yâb olur.' gibi.

Bazen Türkçe mastarların sonuna -sızın edatı getirilerek de hâl vazifesinde kullanılır.

Örnek: 'Düşünmeksizin lakırdı söylemek uygun bir davranış değildir' gibi.

* “iken edâtıyla taaddüd iden hâllerde edât-ı mezkûr ekserî terk olunup en sonra getirülen hâle ilâve kılınarak rabt makâmında kullanılır.

Misâl 'Sâye-i şâhânedede her tarafta müteaddid mektebler mevcûd ve güşâde ve tahsîl için her dürlü vâsıtâlar hazır ve âmâde ve neşr-i maârif uğurunda masrûf buyurulan himmet ve gayretler fevk-al-âde iken bu niam-ı celîleden istifâde idilmemesi dünya ve ukbâda mûcib-i nedâmetdir.' gibi” (Dağdelen, age.: s.42).

2.2.2.3.Yüklem Çekimlendiği Kipe Göre Cümleler

Bu konulara değinildikten sonra cümleler nisbet cihetiyle iki kısma ayrılır:

İhbarî ve İnşâî.

2.2.2.3.1.Cümle-i İhbâriyye (Haber Cümlesi): “Sıdka ve kizbe muhtemel olarak bir şey'in vuku' veya âdem-i vuku'ını ihbâr ve iş'âr iden cümledir.

'İnsan fânîdir, bâkî değildir.' Nitekim misâl-i mezkûr iki cümleyi şâmil olup cümle-i evvelâda fenânın insana sübût ve cümle-i sâniyede bekânın âdem-i sübûti ihbâr ve iş'âr olunduğu ve bu ihbârın nef's'ül-emrde sıdka ve kizbe ihtimâli bulunduğu cihetle mezkûr cümleler ihbârî kabîlinden olmuş olur.” (Dağdelen, age.: s.32).

*Müsned ve müsnedün ileyh arasında bulunan haber ilişkisi hakikate uygun ise ‘sâdık’; değil ise ‘kâzib’ olarak adlandırılır.

2.2.2.3.2.Cümle-i İnşâiyye (Tasarlama Cümlesi): “*Sıdka ve kizbe muhtemel olmayarak bir fi’li inşâ ve îcâda delâlet iden kelâmdır ki ‘talebî, istifhâmî, temennî ve tenbihî’ kısımlarına münkasım olarak dört nev’dir.*” (Dağdelen, age.: s.33.)

2.2.2.3.2.1.İnşâ-i Talebî (Emir Cümlesi): Bir fiilin gerçekleşmesini emir ve talebe yönelik olan cümledir. Emr-i hâzır ve emr-i gâib olarak ikiye ayrılır.

Örnek: “Dersini çalış, vaktini boşa geçirme!” gibi.

*Üst makamdan alt makama yönelik olana emir; alt makamdan üst makama yönelik olana dua; müsâvî makamlardan birbirine yönelik olanlara ise iltimâs denir.

2.2.2.3.2.2.İnşâ-i İstifhâmî: Herhangi bir fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da bir durumun mevcut olup olmadığını sorgulayan cümlelerdir. Cümlelerin sonuna bir ‘mI’ eki getirilerek veya başına bir soru edatı getirilerek yapılır.

Örnek: “Okula gidiyor musunuz? Kimi bekliyorsunuz?” gibi.

2.2.2.3.2.3.İnşâ-i Temennî: Bir işin gerçekleşmesini veya gerçekleşmemesini rica veya temennî eden cümlelerdir.

Örnek: “Tahsîl-i hüner etmelisin ki saadet-i hâle nâil olasın” gibi.

2.2.2.3.2.4.İnşâ-i Tenbihî: Edat-ı nidâ ve tenbih ile iki kısma ayrılan cümlelerdir.

Örnek: “Hâl-i hazırda tahsil-i kemal ediniz ki ileride zahmet çekmeyiniz.” gibi.

2.2.2.4.Nicelik Bakımından Cümleler

Nicelik yönünden cümleler ‘Cümle-i Asliyye’ ve ‘Cümle-i Fer’iyye’ şeklinde iki kısma taksim edilir:

2.2.2.4.1.Cümle-i Asliyye (Asıl Cümleler): Asıl maksadı kapsayan cümledir ki başlıca iki kısımdan oluşur. “*İbtidâiyye lâfza ve ma’na mâ-kabline itsâl ve irtibâtı bulunmayan cümledir ki dâimâ evâil-i kelâmda bast ve irâd olunur.*” (Dağdelen, age.: s.34). Cezaiyye ise olayın gerçekleşmesinin ikinci bir cümledeki şarta ve kayda bağlı olduğu cümledir. Bunların öncesinde gelen ve bağlı oldukları cümlelere şartiyye denir.

Örnek: “İlim ve kemal tahsil edersen saadete nail olursun” gibi.

2.2.2.4.2.Cümle-i Fer’iyye: Asıl cümlenin unsurlarından birinin manasını takyid ve izah eden cümlelerdir. Bunlar da kendi içinde “vasfiyye, istinâfiyye, tafsîliyye, tefsîriyye, temsîliyye, mu’tarîza” şeklinde altı kısma ayrılır:

2.2.2.4.2.1.Cümle-i Vasfiyye: Asıl cümlenin erkân veya eczâsından birini vasıflandıran cümlelerdir. Sıfat olarak kullanılırlar.

Örnek: “Bir âdem ki fezâ’il-i ilm ve edeble muttasıf olur, her yerde azîz ve muhterem tutulur.” gibi. Burada cümle kurallı bir duruma getirilirse ‘fazâil-i ilim ve edeble muttasıf olan âdem’ şeklinde özneyi niteler.

2.2.2.4.2.2.Cümle-i İstinâfiyye: Cümlede söylenmiş olan sözden doğabilecek soru işaretini gidermek veya söylenen cümleye delil göstermek için sarf edilen cümledir.

Örnek: “Fezâ’il-i ilm ve edebden âri olan âdem her yerde zelîl ve hakîr olacağında şübhe yoktur. Zirâ insanın şeref ve i’tibârı ancak ilm ve edeble itsâfına menûtdur.” gibi.

2.2.2.4.2.3.Cümle-i Tafsîliyye: Asıl cümlenin erkân veya âzâsından birini tafsîl etmek amacıyla getirilen cümledir.

Örnek: “Yerin kuvve-i inbâtiyyesi her iklimde bir düziye değildir. Nitekim memâlik-i hâre toprakları gâyet münbit olup kutublara doğru gidildikçe feyz ve bereket refte refte tenezzül ider.” gibi.

2.2.2.4.2.4.Cümle-i Tefsîriyye: Asıl cümlenin veya erkân ve âzâsından birinin manasını tefsir eden cümledir.

Örnek: “İnsan fikr ve nazara mâlik bir nev’-i hayvândır. Ya’ni insan akl ve fikr vâsıtasıyla birçok işlerin uhdesinden gelebilir bir nev’-i hayvândır.” gibi.

2.2.2.4.2.5.Cümle-i Temsîliyye: Asıl cümlenin veya erkân ve âzâsından birinin manasını temsil veya teşbih yoluyla açıklayan cümledir.

Örnek: “İnsan fikr ve nazara mâlik olduğundan birtakım umûr-ı muazzamânın uhdesinden gelebilir. Meselâ kuvvet ve kudretce kendüsinden birkaç kat ziyâde olan hayvânları bile ba’zı tedâbir-i akliyye vâsıtasıyla işinde kullanır.” gibi.

2.2.2.4.2.6.Cümle-i Mu’tarîza: Bir cümlenin unsurları arasında veya birbirine bağlı iki cümle arasında zikredilen ara cümlelerdir.

Örnek: “Bendeniz, Allah kısmet ederse, burada lisan-ı Arabî ta’lîm edeceğim.” gibi.

2.2.2.5.Anlam Bakımından Cümleler

Cümleler yapı bakımından tasnif edildikten sonra anlam bakımından ‘mutlakâ’ ve ‘mukayyede’ olmak üzere iki kısma ayrılır.

2.2.2.5.1.Cümle-i Mutlakâ: Aslî kısmı içerisinde cümlede verilmek istenen murat ve maksadı ifade eden cümlelerdir ki bunlara ‘tâmmе’ de denir.

Örnek: “Yer kürevîdir; Güneş parlaktır” gibi. Bu cümlelerde yüklemde belirtilen durum herhangi bir kayıt veya şarta bağlı değildir.

2.2.2.5.2.Cümle-i Mukayyede: Asıl cümlenin dışında birtakım kuyûd-ı saire ilavesiyle verilmek istenen murat ve maksadı ifade eden cümlelerdir.

2.2.2.6.Kuyûd-ı İzâfiye (İsim Tamlamaları)

Cümlenin unsurlarından birinin manasını beyan ve tahsis eden unsurlardır ki buna ‘muzafun ileyh’; takyid ve tahsis olunan kelimeye ise ‘muzaf’ denir. Bunların her ikisine birlikte ‘terkib-i izâfi’ denir. Türkçe, Arapça ve Farsçaya göre üç farklı terkip şekli vardır:

2.2.2.6.1.Terkîb-i İzâfi-i Türkî: Türkçe, Arapça ve Farsça isimlerin sonlarına bazı izafet zamirleri eklenerek yapılır. İlk unsura ‘muzafun ileyh’, ikinci unsura ise ‘muzaf’ denir. Tahsîsiye ve beyâniye olmak üzere iki kısımındır:

2.2.2.6.1.1.İzâfet-i Tahsîsiye: “*Temellük ve ihtisâs ma'nâlarını ifâde ve iş'âr iden terkîb-i izâfiyedir. Misâl 'benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı' gibi. Nitekim misâl-i mezkûrde 'ben, sen, o' lâfzları 'muzâfun-ileyh' ve 'kitab' lâfzı dahi 'muzâf' vâki' olarak temellük tarîkıyla muzâfun-ileyhe nisbet kılınmış olduğundan terâkib-i mezkûrenin izâfetleri tahsîsiye kâbilinden olmuş olur.*” (Dağdelen, age.: s.43).

2.2.2.6.1.2.İzâfet-i Beyâniye: “*Temellük ve ihtisâs ma'nâlarını ifâde itmeyüp muzâfun-ileyh, muzâfun nev' ve cinsini beyân ve iş'âr iden terkîb-i izâfidir. Misâl "çınar ağacı, zühâl yıldızı" gibi. Nitekim misâl-i mezkûrde "çınar ve zühâl" lâfzları muzâfun-ileyh olup muzâf olan "ağac ve yıldız" lâfzlarının nev' ve cinslerini beyân itmiş olduklarından terâkib-i mezkûre izâfet-i beyâniyye kâbilinden olmuş olur.*” (Dağdelen, age.: s.43).

*** “*İzâfet-i beyâniyyelerde muzâfun-ileyhden dâimâ zamîr-i izâfiyyeler hazf olunur. Misâl sâbıkda olduğu gibi. Ve ba'zı kere dahi hem muzâfun-ileyh ve hem de muzâfdan zamîr-i izâfîler hazf olunabilir. Fakat bu suretde muzâfun-ileyh, muzâfun asıl ve esası olmak lazımedendir.*

Misâl 'altın saat ve elmas küpe' gibi.” (Dağdelen, age.: s.44).

2.2.2.6.2.Terkîb-i İzâfî-i Fârisî: Farsça veya Arapça kelimelerden oluşup Türkçe tamlamaların aksine birinci kısma ‘muzaf’, ikinci kısma ‘muzafun ileyh’ denilir.

Örnek: ‘çeşm-i âhû, nûr-ı kamer, âf-tâb-ı âlim, şevket-i cem’ gibi.

* *“İzâfet-i Fârisiyye suretlerinde ba‘zı kere muzâfun-ileyh muzâf üzerine takdîm olunup mecmû‘ı birden bir şey’e alem olarak isti‘mâl olunur. Bunlara ‘mürekkeb-i mezcî’ dirler ki bir kelime gibi dâimâ muttasıl olarak yazılır. ‘mey-kede, muğ-pece, şâh-râh, sîmâb’ gibi.”* (Dağdelen, age.: s.45).

2.2.2.6.3.Terkîb-i İzâfî-i Arabî: İki Arapça kelimedden oluşup birinci unsura muzaf, ikinci unsura muzafun ileyh denir. Daima ilk unsurun sonuna bir ‘lam’ harfi eklenerek muzafun ileyh’e bağlanır.

Örnek: ‘dârü’l-fünun, bâbü’l-hâne’ gibi.

2.2.2.7.Kuyûd-ı Vasfiyye (Sıfat Tamlamaları)

Bu kısımda sıfat tamlamasının cümle bağlamında ele alındığını görüyoruz. Müellif bu bölümde sıfatı cümlenin unsurlarından birini vasıflandıran unsur şeklinde tanımlamakta, cümle içerisinde değerlendirmektedir. Tavsîf eden unsura ‘sıfat’, tavsîf olunan unsura ‘mevsûf’ denir. Bunların ikisine birden terkîb-i tavsîfi denir. Eserde, sıfat tamlamalarının Türkçe, Arapça ve Farsçada üç farklı usulde kurulduğu belirtilip bunlar ayrı ayrı açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

2.2.2.7.1.Terkîb-i Tavsîfi-i Türkî: Türkçe, Arapça ve Farsça isimlerin önüne sıfatlar eklenerek yapılır. Sıfatlar daima isimlerden önce getirilir.

Örnek: “yazılmış kitab, güzel mekteb, ma‘lûmâtlı hoca” gibi.

** *“Lisân-ı Osmânîde te’nîs ve tezkîrde elfâzın mutâbakatları mu‘teber olmadığından kaide-i Türkiyye üzre yapılan terkîb-i tavsîfîlerde sıfatla mevsûf beyninde mutâbakat mültezem değildir.”*

Bu suretde ‘kadîm millet’ dinilüp kadîme millet dinilemez. Fakat mevsûf müennes-i hakikîlerden olduğu takdîrde mutâbakat dahi câiz olabilir.

Misâl ‘âkile kadın ve afîfe hâtun’ gibi.” (Dağdelen, age.: s.45).

2.2.2.7.2.Terkîb-i Tavsîfi-i Fârisî: Arapça veya Farsça iki kelimedden kurulan terkibe denir. Türkçedekinin aksine tamlanan tamlayandan önce gelir. İlk unsura mevsuf, ikinci unsura sıfat denir.

Örnek: ‘baht-ı siyah, mâh-ı münir’ gibi.

**“Kaide-i Türkiyye üzre kullanılan mürekkeb-i tavsîfîlerde mutâbakat mu‘teber olmadığı misillü kaide-i Fârisiyye üzre isti‘mâl olunan terkîb-i tavsîfîlerde dahi sıfatla mevsûf beyninde mutâbakat mültezem değildir. Nitekim ‘hâne-i mezkûr’ denilüp ‘hâne-i mezkûre’ dinilemez. Bu suretde ‘tophâne-i âmire’ gibi terkîblerin isti‘mâli galat sayılır.”*(Dağdelen, age. s.47).

2.2.2.7.3.Terkîb-i Tavsîfi-i Arabî: İki Arapça kelimedden oluşup ilk unsura mevsuf, ikinci unsura sıfat denir.

Örnek: ‘tarîkü’l-müstakim, bâbü’l-ekber’ gibi.

*Arapça sıfat tamlamalarında sıfat ve mevsuf arasında mutabakat esastır. Yani sıfat müzekker ise mevsuf da müzekker; sıfat müennes veya cem’ ise mevsuf da müennes veya cem’ olmalıdır.

2.2.2.8.Sıfatların Sınıflandırılması

Nahv-i Osmânî’de sıfatlar, basit ve mürekkebe olmak üzere iki başlık altında ele alınır:

2.2.2.8.1.Sıfât-ı Basîte: Yalnız bir kelimedden oluşan sıfatlardır.

Örnek: ‘Uzun boy, siyah saç’ gibi.

2.2.2.8.2.Sıfât-ı Mürekkebe: İki sıfatın birleşerek bir ismi vasıflamasıyla kurulan terkiplerdir. Türkçe kaide üzerine mevsufların üzerine bazı nisbet ekleri getirilerek yapılır.

Örnek: “Uzun boylu adam, siyah saçlı kadın” gibi. Ve bazen Türkçe izafet terkiplerinde muzâflara bir sıfat ekleyerek de yapılır:

Örnek: ‘eli açık adam, benzi sarı çocuk’ gibi.

* “Kaide-i Fârisiyye üzere şu iki suretle yapılan sıfat-ı mürekkebenin cüzleri ikisi birden ve-yâhûd yalnız biri bir hecâli olup da cüz-i evvelin ahirinde hurûf-ı munfasiladan bir harf bulunmadığı hâlde ol cüzler ekserî bir kelime gibi muttasıl yazılır: ‘dil-şikeste, âlî-câh, mâh-peyker, dil-dâr’ gibi. Fakat eczâ-yı mezkûre hesîrû’l-hecâ olduğu suretde teshîl-i kırâat için ayrı ayrı yazılmak münasib olur: ‘perî-peyker, melek-manzar, bende-perver’ gibi.” (Dağdelen, age. s.48).

2.2.2.9.Kuyûdât

2.2.2.9.1.Kuyûd-ı Kemmiyyet

Cümlenin unsurlarından birinin sayısını, mikdarını belirten kelimelere denir. Mikdar belirten kelimeye ‘aded’, mikdarı belirtilen kelimeye ‘madud’, bu terkibe ise ‘terkib-i ta’did’ denir. Örnek: ‘Küre-i arz, garbden şarka toğru dönerek yigirmi dört saatde bir devr-i kâmil icrâ ider.’ gibi.

* “Mürekkebe-i ta’dâdîlerde lâfz-ı ma’dûd gerek Türkî ve Arabî ve gerek Farisî olsun her hâlde müfred olarak isti’mâl olunur. Bu suretde ‘iki kapucu, beş mekteb, sekiz şâkird’ dinilüp ‘iki kapucular, beş mekâtib, iki şâkirdân’ dinilemez.” (Dağdelen, age. s.49).

2.2.2.9.2.Kuyûd-ı Zarfiyye

Cümlelerin unsurlarından birinin yerini ve zamanını beyan eden kelimelerdir. Bunlar çoğunlukla ‘mefûlün fi’ görevinde kullanılır.

Örnek: “gece, gündüz, akşam, sabah” gibi.

2.2.2.10.Mürekkeb-i nâkıs (Eksik Terkipler)

“Fâil ve nâib-i fâile nisbetleri melhûz ve muteber olmayup kuyûd-ı mütemmîmeden bazı kere mef’ûl alarak terkîbde vâki’ olan fi’llerdir ki bunlar da ‘masâdır, ef’âl-i fer’iyye ve ef’âl-i rabtiyyeler’den ibâret olup suret-i isti’mâlleri ber-vech-i âti beyân olur.” (Dağdelen, age.: s.49)

2.2.2.10.1.Masâdır: Bir terkip içerisinde kullanılan masdarlar isim hükmündedirler. Fakat bazen mefullerden biriyle bağlanarak fi’l-i zamânîler gibi kullanılırlar.

Örnek: ‘Mektebe gitmek, ders çalışmak’ gibi.

2.2.2.10.2.Ef’âl-i Fer’iyye: Sıfat görevinde kullanılan ism-i fâil, ism-i mef’ûl ve sıfat-ı müşebbehe çekimleridir.

Örnek: “Destiyi kıran ile suyu getüren birdir.” gibi.

2.2.2.10.3.Ef’âl-i Rabtiyye: Bu bölümde ‘Ef’âl-i rabtiyye’ başlığı altında cümlede zarf tümleci görevinde kullanılan zarf-fiillerin verildiğini görüyoruz. Bu zarf-fiillerin rabt makamında kullanılan birtakım sigâlar olduğu belirtilir ve bunlar kendi içinde sekiz başlıkta sınıflandırılır. Bu başlıklar; ‘ta’kîbiyye, tevkîtiyye, ibtidâiyye, intihâiyye, te’kîdiyye, hâliyye, atfiyye, vasliyye’ şeklinde sıralanır. Bunlar arasında yalnız ‘Sigâ-yı vasliyye’nin isim-fiillere örnek teşkil ettiği görülmektedir.

2.2.2.10.3.1.Sîgâ-yı Ta’kîbiyye: Kendisinden sonra bir fiilin gerçekleşmesini beyan eden sigâlardır. Masdar eki kaldırıldıktan sonra fiilin sonuna -ncA eki getirilerek yapılır.

Örnek: ‘Mektepten gelince dersime çalıştım.’ gibi.

**“Bazı kere dahi fi’l-i muzâri’ müfred-i gaiblerin müsbet ve menfi sîgaları birlikde bulunarak mecmû’ı birden sîga-i ta’kîbiyye makâmında isti’mâl olunur: ‘Mektebden gelür gelmez dersimi ezberledim.’ gibi.”* (Dağdelen, age. s.50.)

2.2.2.10.3.2.Sîgâ-yı Tevkîtiyye: Kendisinin vukuu esnasında başka bir fiilin de vukuu bulunduğunu ifade eden sigâlardır. Fiilin sonuna -dıkca/-dikce eki getirilerek yapılır.

Örnek: ‘Çalışdıkca başarıya vâkıf olursun.’ gibi.

2.2.2.10.3.3.Sîgâ-yı İbtidâiyye: Kendisinden sonra gelen bir fiilin vukuunun başlangıcını ifade eden sigâlardır. Fiillerin sonuna bir -eli/-alı eki getirilerek yapılır. Örnek: ‘Mektebe gideli ders çalışıyorum.’ gibi.

2.2.2.10.3.4.Sîgâ-yı İntihâiyye: Fiilin vukuunun son bulmasını ifade eden sigâlardır. Fiilin sonuna bir -ncaya/-nceye ekiyle birlikte ‘dek, kadar, değin’ edatlarından birinin getirilmesiyle yapılır. Örnek: ‘Mektebden gelinceye dek okudum.’ gibi.

2.2.2.10.3.5.Sîgâ-yı Te’kîdiyye: Kendisinden sonra gelen fiilin anlamını te’kid için kullanılan sigâlardır. Fiil köklerinin sonuna bir -a/-e eki getirilip bu fiilin tekrarlanmasıyla yapılır. Örnek: ‘Yaza yaza âlim oldu.’ gibi.

2.2.2.10.3.6.Sîgâ-yı Hâlîyye: Kendinden sonra gelen bir fiilin keyfiyet-i vukuunu belirten sigâlardır. Fiil kökünün sonuna -arak/-erek eki getirilerek yapılır. Örnek: ‘Büyüklerin nasihatlerini dinleyerek adam oldu.’ gibi.

2.2.2.10.3.7.Sîgâ-i Atfiyye: Sonrasında gelen fiil ile atıf fiilinin zaman ve özneleri ortaktır. Fiil kökünün sonuna -p eki getirilerek yapılır. Örnek: ‘okuyup yazdım; dinleyip konuştum.’ gibi.

2.2.2.10.3.8.Sîgâ-yı Vasliyye: “Sıla ve sıfat makâmında bulunarak eczâ-yı kelâmdan birini ta’rif ve beyân iden sîgalardır ki mâzî-i şuhûdî ile müstakbelin müfred-i gaiblerine birtakım zamîr-i izâfî ilâvesiyle hâsıl olurlar. Fakat şuhûdîlerde zamîr-i izâfîden evvel ‘sin’ yerine hafîflerde bir ‘kaf’, Fârisî sakîllerde bir ‘gayn’ ziyade kılınmak; kezâlik müstakbellerde bulunan ‘kaf’ ‘gayn’a ve ‘kef’ dahi kâf-i Fârisîye tebdîl olunmak şîve-i lisândandır.”(Dağdelen, age.: s.52.)

Örnek: ‘yazdığı, çizdiği, yazacağı, çizeceği’ gibi.

Eserin son kısmında makalelere geçmeden önce örnek cümle tahlilinin yapıldığı bir tabloya yer verilmiştir. Bu örnek cümle eserin başından itibaren izah edilen kurallar doğrultusunda tahlil edilmiştir. Tabloda sadece cümlenin öğeleri gösterilmekle yetinilmemiş, her kelime tek tek ele alınarak şekli ve söz dizimine sunduğu katkısı yönüyle incelenmiştir.

Tablo-1: Nahv-i Osmânî’de Yer Alan Örnek Cümle Tahlili. (Dağdelen, age.: s.56).

Fıkra		
“Kendi lisânını öğrenmeksizin başka lisân tahsiline heves idenler evini bırakup da misafirlikde gezenler gibidir.”		
Elfâz	Tatbîkât-ı Sarfiyye	Tatbîkât-ı Nahviyye
kendi	Elfâz-ı Türkiyyeden ism-i mübhem	Lisânın muzâfun-ileyhidir
Lisân	Lâfz-ı Arabî ism-i cinsdir	Muzâf olup mecmû’-ı mef’ûlün bihidir
öğrenmek	Türkçe masdardır	Burada hâl vâki’ olmuşdur
-sizin	Nâfile edât-ı hâldir	Zi’l-hâli idenler lâfzıdır
başka	Türkçe edât-ı istisnâdır	Burada sıfat makâmında müsta’meldir
Lisân	Zikri sebat etdi	Mef’ûl makâmında muzâfun-ileyhidir
Tahsîl	Arabca tef’îl bâbında masdar	Muzâf olup mecmû’ı mef’ûlün ileyhidir
heves	Lâfz-ı Arabî ism-i cinsdir	“idenler” fi’linin mef’ûlün bihidir
idenler	Türkçe ism-i fâil cem’dır	Kuyûd-ı mütemmîmesiyle beraber mübtedâ
Ev	Lâfz-ı Türkî ism-i cinsdir	“bırakmak” fi’linin mef’ûlün bihidir
bırakup	Türkçe sîga-i atfiyyedir	“gezenler” fi’li üzerine ma’tûf
Da	Türkçe edât-ı atfdır	Burada ta’kîd için gelmiştir
misâfir	Mefâ’ile bâbında ism-i fâildir	“gezenler” fi’linin mef’ûlün fihidir
-lik	İsimleri de edât-ı mekândır	Sıfatlarda masdariyyet içündür
-de	Türkçe edât-ı zarfdır	Mef’ûlün fiher dâhil olur
gezenler	Türkçe ism-i fâil cem’dır	Kuyûd-ı mütemmîmesiyle beraber haberdir
Gibi	Türkçe edât-ı teşbihdir	Müşebbehün-bihlerde lâhik olur
-dir	Türkçe edât-ı nisbetdir	Haberleri mübtedâya rabt ider

2.2.3.Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv'in Tertip Sistemi

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek Türk dili üzerine kaleme alınan gramerlerin tertip sistemini gösterebilmek amacıyla, çalışmamızın bu kısmında üzerinde duracağımız ikinci eser olarak *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı gramer kitabını seçmiş bulunuyoruz. Bu seçimi yapmamızdaki temel neden, A.Cevat Emre'nin gramer üzerine yaptığı çalışmalarla Cumhuriyet'ten sonra yazılan birçok gramere örnek teşkil etmesi ve bu eserin Emre'nin yaptığı gramer çalışmaları arasında en kapsamlı çalışma olmasıdır.

Birinci baskısı 1910 tarihinde yapılan bu eser, A.Cevat Emre'nin gramer üzerine yazdığı eserleri arasında en detaylı ve kapsamlı çalışmasıdır. İlk baskısından 1923 tarihli son baskısına dek eserin toplam 6 baskısı yapılmıştır. 1923 tarihli son baskıda eserin başlığı Türkçe Sarf ve Nahiv-Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv şeklinde değiştirilmiştir. Eser, mekâtib-i tâliyenin birinci sınıfı ile darü'l-muallimînlerde (öğretmen okulu) okutulmak amacıyla tertip edilmiştir (Sağol, Şahin, Yıldız, 2014: s.XIX).

Esere '*İfâde-i Muharrir*' başlığını taşıyan bir ön sözle giriş yapılır. Emre, bu bölümde dilimizin diğer dillere göre daha müşkil olarak görülmesinin nedenini irdeler ve bu durumun dilimizin ses, şekil ve söz dizimine dair kaidelerinin mâkul bir zemine oturtularak derli toplu bir şekilde ele alınmayışından kaynaklandığını belirtir. Ön söz kısmından sonra '*Ahvâl-i Hurûf*' başlığı altında ses bilgisi konusuna geçilir. Burada Türkçedeki ünlülerin Arapça gramer kuralları doğrultusunda 'sâit' ve 'sâmit' şeklinde sınıflandırıldığını görüyoruz. Bu kısımda Arap alfabesindeki 'elif-vav-yâ-hâ-yı resmiye' üzerinden Türkçedeki ünlülerin izahatı yapılır. Bahsedilen harflerin Arapça, Türkçe ve Farsçada hangi vazifelerde kullanıldığı örneklerle gösterilir.

Emre'nin bu bölümde bazı kelimelerin doğru telaffuzunu anlatırken bu kelimelerin diğer Türk lehçelerindeki telaffuz şekillerini de göz önünde bulundurması dikkat çekicidir. Emre, bu açıklamaya örnek olarak 'ota, tağ, tokuz' kelimelerini verir ve bunların orijinal şekillerinin muafaza edilmesi gerektiğini belirtir (Sağol vd. 2014: s.11, madde: 24). Yine aynı bölümde 'âheng-i telaffuz' başlığı altında Türkçedeki ünlü uyumu kurallarına değinilir. Müellifin bu kısımda harf-i târif, elif-i maksure gibi Arapça gramer kurallarını da izah ettiği görülür.

Ses bilgisi konusu tamamlandıktan sonra 'isim' bahsine geçilir. Burada ismin tanımı yapıldıktan sonra isimler '*aksâm-ı ism*' ve '*envâ-ı ism*' başlıkları altında sınıflandırılır. Bu kısımda ayrıca bazı isim yapma eklerine ve çokluk eklerinin

kullanımına da yer verilir. İsim bahsinin hemen sonrasında sıfat bahsine geçiş yapılır. Emre, sıfatı şu şekilde tanımlar: “*Esâmî-i medlûllerinde keyfiyâtın mevcûdiyetini gösteren kelimelere sıfat derler.*” (Sağol vd. 2014: s.33). Burada bir kelimenin sıfat olabilmesinin şartı olarak başka bir kelimeyi nitelemesi, nitelik belirtmesi gösterilir. Aksi halde sıfat vazifesinde kullanılan bu kelimelerin de isim çekim eklerini alabileceği, isim olarak kullanılabilmesi belirtilir.

A.Cevat Emre, eserinin ön sözünde dilimizin kaidelerinin layığıyla anlaşılabilmesi için Arapça ve Farsça kelimelerin ve bu dillere ait kaidelerin de bilinmesi gerektiğini belirtir. Emre, sıfatlar konusunu açıkladıktan sonra ‘Arabî Kelimeler’ bahsine geçer. Bu bölümde dilimizde kullanılan Arapça kelimeleri 12 başlık altında toplar:

“1.İsm-i Mevsuf; 2.Masdar; 3.İsm-i fâil; 4.İsm-i mefûl; 5.Sıfat-ı müşebbehe; 6.Sıyag-ı mübâlağa; 7.İsm-i tafdil; 8.İsm-i tasğîr; 9.İsm-i mensup; 10.İsm-i zaman; 11.İsm-i mekân; 12.İsm-i âlet.” (Sağol vd. 2014: s.43).

Burada her bir başlığın Arapça gramer kuralları çerçevesinde açıklaması yapılır; ancak bu bahislerin dilimizde kullanılmakta olan yönleri üzerinde durulur. Daha sonra ise Arapça vezinler açıklanarak dilimizde bu vezinlere uygun olarak kullanılan örnek kelimelere yer verilir. Yine Arabî kelimeler başlığı altında, Arap gramerinde önemli yer tutan ve *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan itibaren Cumhuriyet'e dek Anadolu sahasında yazılmış birçok gramerimizde kendisine yer bulmuş ‘ism-i tasğîr, ism-i tafdil, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âlet’ konularına da bu bölümde teferruatlıca değinildiği görülür.

Bir sonraki kısımda, ön sözde belirtildiği üzere, ‘Fârisî Kelimeler’ konusuna geçiş yapılır. A. Cevat, bu bölümün girişinde *‘Lügât-ı Fârisiyyenin mühim bir mikdar kelimâtı lisânımızda müsta'meldir.’* (Sağol vd. 2014: s.105) şeklinde bir ifadeye yer vererek dilimizin kaidelerine hâkim olmak için Arapça ve Farsça kelime ve kuralları iyi bilmek gerektiği görüşünü tekrar vurgular. Fârisî kelimeler bölümünün ilk alt başlığı *‘Mürekkep Fârisî Kelimeler’*dir. Bu kısımda dilimize Farsçadan grimiş birleşik kelimeler ele alınır. Daha sonra ise Farsça masterlar ve emir çekimi konusu açıklanır. Kitâbet, ezber, idman gibi başlıklar altında okuma parçaları ve alıştırılmalar vasıtasıyla daha önce açıklanan konular pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Diğer kısımda *‘İzâfet’* başlığı altında Türkçe isim tamlamaları konusuna yer verilmiştir. Burada Türkçede kullanılan isim tamlamalarının kuruluşu, tamlayan ve

tamlanan unsurlar bolca örnek eşliğinde açıklanır. Daha sonra ise tamlamalar ile ilgili istisnâ olabilecek durumlar değerlendirilir. Eserin daha önceki bölümlerinde olduğu gibi bu kısımda da ‘muzâf, muzâfun ileyh’ gibi Arapça terimler kullanıldığı görülmektedir. Türkçe tamlamaların akabinde ‘İzâfet-i Fârisiyye’ başlığı altında Farsça isim tamlamaları; ‘İzâfet-i Arabiyye’ başlığıyla da Arapça isim tamlamaları ele alınır. Tamlamalardan sonra üzerinde durulan konu zamirler olarak belirlenmiştir. Bu bölümde zamirler ‘Envâ-ı Zamir’ başlığı altında altı gruba ayrılır. Burada ‘-m; -n; -I; -sI/-sU; -mIz/-mUz; -nIz/-nUz; lArI’ gibi iyelik eklerinin A.Cevat tarafından ‘zamâir-i izâfiyye’ başlığı altında incelendiğini görüyoruz. Emre, iyelik eklerini iyelik zamirleri olarak adlandırmıştır. Türkçedeki zamirlerin incelenmesinin ardından Arapça zamirler konusu ‘Arabî Zamir’ adı altında; Farsça zamirler konusu ise ‘Fârisî Zamâir’ başlığıyla aktarılmıştır.

İzafet konusundan sonra ‘Fiil’ bahsine geçilir. Burada fiiller ‘fiil-i hamlî’ ve ‘fiil-i cevherî’ olmak üzere ikiye ayrılır. Daha sonra hamlî fiil kendi arasında ‘musarrağ’ ve ‘gayr-ı musarrağ’ olarak sınıflandırılır. Bundan sonra ise ‘Müteallikât-ı Fiil’ adı altında ‘mef’ûller’ üzerinde durulur. Eserde, mef’ûller arasından sadece nesne ‘mef’ûlün sarîh’ başlığıyla diğer mef’ûllerden ayrı olarak ele alınmıştır. Başta Müyessiretü’l-Ulûm ve diğer birçok gramer kitabında ayrı ayrı üzerinde durulan ‘mef’ûlün fih, mef’ûlün leh, mef’ûlün maa’ gibi mef’ûller bu eserde ‘Gayr-i Sarîh Mef’ûller’ başlığı ile tek çatı altında işlenmiştir. Yine fiil bahsi içerisinde ‘Eşkâl ve Fiil’ başlığıyla fiiller aldıkları mef’ûllere göre tasnif edilirler. Nesne alabilen fiiller ‘Müteaddi’, alamayanlar ise ‘Lâzım’ olarak adlandırılır. Sonrasında ise ma’lûm, meçul, müşareket (işteşlik), mutâvaat (dönüşlülük), zamir-i mutâvaat gibi fiillerle ilgili konular üzerinde durulur. Bu konuların akabinde ‘Sîga’ bahsine geçiş yapılır. Sîga başlığı altında Türkçede fiil çekimi üzerine şu başlıklara yer verilir:

“Başlıca on bir sîga vardır: 1.Sîga-i ihbâriyye; 2.Sîga-i hikâye; 3.Sîga-i rivâyet; 4.Sîga-i emriyye; 5.Sîga-iiltizâmiyye; 6.Sîga-i vücûbiyye; 7.Sîga-i şartiyye; 8.Sîga-ifer’iyye; 9.Sîga-i sıla; 10.Sîga-i rabtiyye; 11.Masdar.” (Sağol vd. 2014: s.184).

Bu sîgaların her biri örnek fiillerden hakeretle gösterilmiştir. Çekimi uygun olanları ise mâzi, hâl, muzâri ve istikbâlde hem müsbet (olumlu) ve menfi (olumsuz) hem istifham (soru) şeklinde çekimlenmiştir. Sonrasında ise ‘Masdar’ başlığı altında mastarlar ‘masdar-ı aslî; masdar-ı tahfîfi; masdar-ı te’kîdî; masdar-ı nev’î’ olarak dört kısımda gösterilmiştir.

Fiil bahsinin sonlandırılmasıyla ‘Zarf’ bahsine geçilir. Eserde zarflar konusu üzerinde oldukça yüzeysel bir şekilde durulduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki zarf bahsinin alt başlığı olarak sadece ‘Basit Zurûf-ı Zaman’ ve ‘Mürekkep Zurûf-ı Zaman’ başlıklarına yer verildiğini görüyoruz. Zarflar kapsamına giren diğer örneklere ise birkaç örnek dâhilinde yüzeysel olarak yer verilmiştir.

Eserin bu bölümünde, sözcük türleri konusu içerisinde son olarak edatlar üzerinde durulur. Edatlar, ‘Edevat’ başlığı altında şöyle tanımlanmıştır:

“Edevat; izafetler, mütemmimler ve müteallikaat-ı fiil teşkiline, cümleleri veya aksam-ı cümleyi rabta, müştakkaat tevlîdine hizmet eden huruf veya kelimâttir.” (Sağol vd. 2014: s.229).

Tanımdan sonra yer verilen edatların ilk alt başlığı ‘Mütemmim Edatları’dır. Bu kısımda hem ‘için, üzre, ise, gibi, işte’ gibi Türkçe edatlar hem de dilimizde kullanılmakta olan Arapça veya Farsça kökenli ‘min, ilâ, alâ, berây, bâ, ez’ edatları bir arada verilmiştir. Edatlar konusunun bir sonraki bölümü ‘Râbîta Edatları’dır. Günümüzde çoğu kimse tarafından bağlaç olarak tanınan ‘ile, hem, fakat, lâkin, ancak, yâ, yâhut’ gibi görevli kelimelerin eserde edatlar başlığı altında bir alt başlık olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Daha önce incelediğimiz eserlerden de hareketle diyebiliriz ki bu dönem eserlerinde, bağlaçlar olarak bilinen görevli sözcükler edat başlığı içerisinde değerlendirilmektedir. Sözcük türleri içerisinde yer verilen son bahis ‘Nidâ’dır. Bu kısımda ‘ya!, hey!, vah!, of!’ gibi tam bir anlam taşımayıp şaşma, heyecan gibi duyguları yansıtmaya yarayan sözcükler ‘Tabîi ve Basit Nidâlar’ başlığı altında, ‘heyhât!, yazık!, esef!, sakın!, haydi!’ gibi anlamlı birer sözcük olanlar ise ‘İ’tibârî Nidâlar’ şeklinde sınıflandırılmıştır.

Eserin son bölümü ‘Tahlil’ konusuna ayrılmıştır. Emre, tahlil konusunu ‘Tahlîl-i Sarf ve Nahvî’ ve ‘Tahlîl-i Mantukî’ olmak üzere iki kısımda inceler. Sarfî ve nahvî tahlilin amacı şu şekilde izah edilir:

“Tahlîl-i sarfî, ibâreyi anâsırı olan kelimâta ayırır; tahlîl-i nahvî de bunlardan her birinin mâhiyetini, nev’ini, havassını ve diğer kelimâta nazaran vazîfesini ta’yin eder.” (Sağol vd. 2014: s.233).

Bu açıklamanın akabinde ismin, sıfatın, zamirin, fiilin, zarfın, edatın ve nidânın tahlilleri ayrı ayrı başlıklar altında açıklanmış ve örnekler üzerinden bu kelimelerin tespiti gösterilmiştir. Müellif, tümce bilgisine dair konuları ise ‘Tahlîl-i Mantukî’ başlıklı bölümde ele alır. Bu bölüme ‘Kazâyâ’ (kaziyyeler) konusuyla giriş yapılır. Emre, burada cümle ile ilgili şu değerlendirmelere yer verir:

“İnsan, kazıyyelerle ifâde-i meram eder. Kazıyye bir hükmü müfit olan heyet-i kelimâttır; buna cümle dahi derler. Her hüküm ancak bir fiil ile ifade edildiğinden her kelâmda mihtevî olduğu fiiller adedince kazâyâ mevcuttur.” (Sağol vd. 2014: s.238).

Emre, eserinin bu bölümünde basit ve birleşik cümle, eksilteli cümle, şart cümlesi, gizli özne gibi konulara da değinir. Bu hususlarda yaptığı açıklamaları ve aktardığı bilgileri örnek cümleler vasıtasıyla izah eder.

A.Cevat Emre'nin bu eseri verdiği örnekler açısından ve konuların sıralanışı yönünden orijinallik gösterir. Emre, eserini oluştururken ses bilgisinden başlayıp şekil bilgisi ve söz dizimine doğru bir yol çizerek parçadan bütüne doğru ilerlemiştir. Emre'nin Türkçenin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimine dair konular üzerinde oldukça ayrıntılı bir şekilde durmasına karşın kullandığı terimlerin neredeyse tümüyle Arapça olduğunu görüyoruz. Bu durumu gramer yazımı hususunda *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan beri aynı geleneğin sürdürülmekte olduğunun bir göstergesi sayabiliriz. Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyete dek kaleme alınan gramerlerin tertip sistemlerini incelediğimizde Türk gramerciliğinde Arapça kaidelerin sunduğu imkânlar doğrultusunda gramer yazımının geleneksel bir hâl aldığını görüyoruz. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan başlayıp Cumhuriyet dönemine dek Türk dilinin grameri üzerine kaleme alınmış eserlerin hemen hepsinde Arapça gramer kaidelerinin örnek alınarak Türkçeye ait malzemenin Arapça kalıplar içerisine yerleştirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

2.3.CUMHURİYET'İN İLANINDAN GÜNÜMÜZE DEK TÜRKÇE ÜZERİNE YAZILAN BAŞLICA MODERN GRAMERLERİN TERTİP SİSTEMİ

Çalışmamızın bundan önceki kısmında Anadolu sahasında *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan başlayarak Cumhuriyet'e dek yazılmış olan Türkçe gramer kitaplarının tertip sistemleri üzerinde durduk. Bu bölümde Cumhuriyet'in ilanından sonra Yeni Türk Alfabesi ile kaleme alınmış modern gramerlerin tertip sistemlerini ele alacağız. Bu çalışma sırasında uygulayacağımız yöntem; Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan daha önceden belirlemiş olduğumuz beş farklı gramer kitabının içeriklerini ayrı ayrı incelemek ve bu eserlerin konuları işleyiş biçimleri, konuların sıralanışları ve terimlerin adlandırılışı gibi özellikleri üzerinde durmak olacaktır. Bu sayede Türk gramerciliğinin Cumhuriyet'in ilanından günümüze dek hangi yolları izlediğini, nasıl bir gelişme kaydettiğini ve hangi aşamalardan geçtiğini tespit etmeye çalışacağız. Buradaki diğer bir amacımız; Cumhuriyet'ten sonra yeni alfabeyle oluşturulan

Türkçe gramer kitaplarının teşekkülünde ve bu kitaplarda yer verilen konuların tasnifinde hangi kaidelerin esas alındığını belirleyebilmektir.

2.3.1. A.Cevat Emre/ Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha

Bu bölümde tertip sistemi açısından ele alacağımız çalışmalardan ilki, A.Cevat Emre'nin *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* başlıklı eseri olacaktır. Bu eser, Maarif Vekâleti'nin 3376 numara ve 15.07.1930 tarihli emri ile ilk baskıda 2000 adet basılmıştır. Eserin ilk baskısı 1931 yılında İstanbul Devlet Matbaası'nca yapılmıştır. Emre'nin bu eseri yalnızca bir gramer kitabı olmaktan ziyade gramer yazımı hususunda önemli tespitlerde bulunan bir yöntem arayışı çalışmasıdır. Kitap, Muallimler Komisyonu'nun kararı ile 1932-1934 yıllarında yazılan ders kitaplarına kaynaklık etmiştir. Eser, Türkçenin grameri üzerine yeni alfabeyle yazılmış ilk gramerlerden biri olması ve kendisinden sonra yazılacak olan gramer kitaplarına kaynaklık etmesi sebebiyle önem taşır. Eserde Türkçenin grameri ile ilgili konular '*Kısım*' başlığıyla iki grupta toplanmıştır. Birinci kısım içerisinde altı, ikinci kısım içerisinde dört olmak üzere toplam on '*Bap*' bulunur ve ikinci kısım '*Yedinci Bap*' başlığı ile başlar. Birinci kısım, '*Medhal*' başlıklı bir bölüm ile başlayıp üç ana konu başlığı içerir. Bu konu başlıkları şöyle sıralanmıştır:

"I.Eski ve Yeni Dil Bilgileri; II.Lisan; III.Kelimenin Nevileri-Lakırdı Bölükleri (Aksam-ı Kelam)" (Emre, 1931: s.3-72).

A.Cevat bu bölümde ilk başlıkta eski gramerin kusurlarını ele alır ve eski gramer yöntemlerine diğer milletlere mensup dilbilimciler tarafından yöneltilen tenkitleri referans alarak kendi eleştirilerini de dile getirir. Bu eleştirilerden sonra ise yeni gramer metodunun nasıl olması gerektiğine dair görüşlerini beş madde altında şöylece sıralar:

"Yeni Usulün İyzahı:

1.Sıra sıra emsileler (paradigmalar) çektirmek usulünü kaldırmalıdır.

2.Lisan hadiselerini lakırdı bölükleri sırasıyla ayrılmış baplar altında tafsile kalkışmamalıdır.

3.Umumiyetle mihaniki ve tahlilci, târifci ve tasnifçi usulleri terk etmelidir.

4.Lisan işaretlerini, ifade vasıtalarını zihnî ve ictimai münasebetlerinden ayırmamalıdır.

5.Lisanın zengin ifade sistemini noksan bırakmamalı, ifade vasıtalarını terk ve ihmal etmemelidir." (Emre, age.: s.12).

Emre, '*Lisan*' başlıklı ikinci bölümde '*Lisanın mahiyeti ve değişmesi hakkında prensipler*' konusu içerisinde bir iletişim ve bildirişim vasıtası olan dili, '*işaretler sistemi*' olarak tanımlar. Bu bölümde Emre'nin dil ile ilgili beyan ettiği görüşler İsviçreli ünlü dilbilimci Ferdinand Saussure'ün dil ve gösterge tanımlarıyla örtüşür. Tıpkı Saussure'ün ortaya koyduğu dil tanımı gibi Emre de dilin bir işaretler sistemi olduğunu ve bu işaretlerin maddî unsur ve zihnî unsur olmak üzere birbirine bitişik iki unsurdan teşekkül ettiğini belirtir. Burada Emre'nin anlam bilimi alanına giren konular üzerinde de durduğunu görüyoruz. Günümüzde bilhassa anlam bilimi konuları içerisine dâhil edilen eş anlamlılık, sözcükler arasındaki anlam ayrımları ve anlam değişimleri, bağlam gibi konular üzerine örnekler verilerek açıklama yapılır. '*Kelimenin Nevileri*' başlığı altında ise isim, sıfat ve zamir gibi kelime türleri üzerinde durulur. Emre'nin burada kelimenin türünü tespit etmek için çizdiği yol dikkate değerdir. Emre, bir kelimenin türünü belirlerken uygulanacak yöntemi şu şekilde izah eder:

"Lisaniyatçılar kelimelerin nevîlerini tâyin için üç esasa bakmak lazım geldiğini söyleyorlar:

1.Mâna 2.Sarfî şekil 3.Nahvî vazife" (Emre, age.: s.57).

Medhal bölümünden sonra '*Birinci Bap*' içerisinde '*Nidadan Cümleye*' adı altında ünlem, yansıma sözcükler ve takdim sözcükleri ele alınır. Emre'nin burada terimleri adlandırırken çoğunlukla Fransızca kökenli ve batı kaynaklı sözcüklere başvurduğuna şahit oluyoruz. Örneğin dilimizdeki yansıma sözcükler izah edilirken '*onomatope*' terimi kullanılmıştır. Bunun yanında çoğunlukla halk tarafından günlük dilde işaret etme ve gösterme işleviyle kullanılan 'de şurada, de ha orada, ha budur, işte sana ekmek' ifadelerindeki işaret sözcükleri de yine Fransızca kökenli '*prezentatif*' terimiyle ifade edilmiştir. Birinci Bap'ta yer verilen diğer husus '*Kaziye (Hüküm ve Haber)*' konusudur. Burada kazıye, '*hüküm ve haber vermek için kullanılan ifade şekli*' (Emre, age.: s.86) olarak tanımlanır ve kaziyenin en az bir kelimededen oluşabileceği belirtilir. Aynı bölüm içerisinde ayrıca kaziyenin farklı türleri ve kazıye grupları konuları da ele alınır.

Eserin ikinci bâbında '*Mahlûklar, Şeyler, Fikirler ve İsimleri*' başlığı yer alır. Bu bölümde isim konusu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulur. İkinci bâbın ilk bölümü olan '*İsmihaslar*' konusu içerisinde insan, hayvan ve coğrafya adlarının yanı sıra mahlas ve lakaplara da yer verilir. Burada özel isimler ve cins isimlerinin farklı dillerdeki yazım

kuralları açıklanırken ‘*Majüskül*’ (büyük harf) ve ‘*Minüskül*’ (küçük harf) terimleri kullanılır. Bir sonraki bölümde ise farklı zamir türlerinin ‘*İsmimsiler*’ başlığı altında toplandığını görüyoruz. Bunların isim soylu kelimeler olduğu günümüzde de yaygın olarak kabul gören bir görüştür. Bugün birçok dil bilimi uzmanı tarafından zamirler, sıfatlar ve zarflar ‘isim ve isim soylu sözcükler’ şeklinde tek çatı altında toplanmaktadır.

Bundan sonraki bölümde isimler konusu oldukça ayrıntılı bir şekilde işlenir. Bir lisan işareti (gösterge) olarak ismin dildeki rolü, isimlerde anlam değişimleri, basit ve birleşik isimler ve bunların teşekkül biçimleri, isimlerin sınıflandırılması (sanat ve meslek adları; meslek yeri adları, alet ve vasıta adları v.b.) gibi konu başlıklarından hareketle isimlerin hem yapısal hem de işlevsel yönü teferruatlıca incelenip ortaya koyulur.

Dördüncü ‘Bap’ta ‘Kemiyet’ başlığına yer verilmiştir. Bu bölümde sırasıyla, ‘*I.Kemiyet mefhumu ve ifadesi; II.Miktar ve ifadesi; III.Hesap ve lisan*’ başlıkları yer alır. Burada, dilimizdeki Türkçe ve yabancı kökenli teklik ve çokluk bildiren ifadeler ele alınır. Bir sonraki bap olan ‘*Beşinci Bap*’ta ‘*Ta’yin (Determination)*’ başlığı yer alır. Burada başlık olarak kullanılan terimlerin Arapça ve Fransızca kökenli olması dikkatimizi çekmektedir. Yine aynı bâbın ilk alt başlığında Arap gramerine has ‘*ma’rife-nekre*’ (bilinen-bilinmeyen) kavramları üzerinde durulur. Bu bölümde sıfatlar, tamlamalar, sıfat fiiller ve diğer bazı ifadeler vasıtasıyla bilinmeyeni bilinene sevk etme yolları üzerinde durulur. Daha sonra ise Arapçadaki harf-i ta’rif, Almandaki artikeller gibi belirteçler ile Türkçedeki belirtme durumu ve tamlama ekleri karşılaştırılır.

Eserin yedinci bâbıyla birlikte ‘*İkinci Kısım*’a geçiş yapılır. Yedinci bâp bütünüyle fiiller bahsine ayrılmıştır. Bu bâpta ‘*Vak’alar, Hareketler: Fiiller*’ başlığı altında hareket bildiren isimler, mastarlar, gerçek fiiller ve fiillerin teşekkülü konuları üzerinde durulur. Sekizinci bâp ‘*Subjekt*’ konusuna ayrılmıştır. Bu bâpta alt başlık olarak ‘*Şahs-Şahsi Cümle*’ başlığı yer alır. A.Cevat Emre’nin kendi ifadesiyle subjekt, günümüzdeki yaygın şekliyle özne üzerine açıklamaları ve tespitleri oldukça isabetli ve önemlidir. Emre, özneyi şu şekilde tanımlar:

“*Aksiyonundan (işinden, hareketinden) bahs olunan, mevcudiyeti, hâli, duruşu anlatılan mahluke veya şeye ‘subjekt’ namı verilir.*” (Emre, age.: s.366).

Yapılan tanımın hemen sonrasında özne hakkında şöyle bir açıklamaya ihtiyaç duyulur:

“Fakat subjektler her zaman işi, hareketi işleyen değildir. Böyle olması için fi’lin binâsı aktif olmak lazım gelir.” (Emre, age.: s.366).

Bu açıklamadan sonra verilen örnekler eşliğinde cümlede özne konumunda bulunabilen çeşitli kelimeler ve kelime grupları incelenir. Sekizinci bâbın son maddesinde ‘*Fiilin Subjekte Mutabakatı*’ başlığı altında cümlede özne-yüklem arası uyum konusu ele alınır.

Eserin dokuzuncu bâbı ‘*Aksiyonun Şumulü*’ başlığını taşır. Bu bâptaki konular ‘*Bölük*’ adı altında üç kısımda incelenir. Her üç kısımda da fiille ilgili konular üzerinde durulmuştur. ‘*Fiillerin objekt, binadan binaya geçmek, ettirgen fiiller, in’ikash (dönüşlü) fiiller, karşılıklı fiiller, ortaklık fiilleri, pasif fiiller ve pasif aksiyonun ifade vasıtaları*’ gibi fiille ilgili hususlar üzerinde ayrıntılı olarak durulduğunu söyleyebiliriz.

Emre, eserinin son bâbında ‘*İkinci Objekt ve Objekte Benzeyen Diğer Mütemmimler*’ başlığına yer vermiştir. Bu bâp bütünüyle ‘*objekt*’ (nesne) konusuna ayrılmıştır. Burada cümle içerisinde fiillerin nesne ve ikinci nesne almaları bazı kurallara bağlanmış ve örnek cümleler üzerinden açıklanmıştır. Eserde onuncu bâptan sonra ‘*İmlamıza Dair*’ başlıklı bir ‘*Zeyl*’ bölümüne yer verilmiştir. Bu bölümde kalın ve ince ‘K’ sesinin yazılışı ve bu sesin yanındaki vokallerin ince ya da kalın okunması, vokallerin yazılışı, diftonglar gibi konular üzerinde durulur.

Eser üzerinde yaptığımız incelemenin sonucunda A.Cevat Emre’nin bu eserinde terimler konusunda bir karmaşanın var olduğunu görüyoruz. Emre’nin, konu başlıklarında ve izahatlerinde kullandığı terimleri bazen Arapça bazen de Fransızca veya İngilizce kökenli terimler arasından seçtiğine şahit oluyoruz. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki eserin yazılmış olduğu dönemde, yeni alfabenin kabul edilmesinden hemen sonra diğer birçok bilimsel alanda olduğu gibi dil bilimi ve gramer alanında da terimlerin henüz sağlam bir zemine oturtulamadığını, yabancı dillerden alıntılanan terimlerin karışık olarak kullanılmaya devam edildiğini söyleyebiliriz.

2.3.2.Jean Deny/Türk Dil Bilgisi (Osmanlı Lehçesi)

Cumhuriyet’in ilanından sonra yazılmış Türkçe gramerlerin tertip sistemlerini tespit edebilmek amacıyla üzerinde durmayı gerekli gördüğümüz ikinci eser Fransız dilcisi Jean Deny tarafından kaleme alınan *Türk Dil Bilgisi (Osmanlı Lehçesi)* adlı

eser olmalıdır. Eser, 1921 yılında ‘*Grammaire de la Lanque Turque (Ottoman Dialects)*’ başlığıyla Fransa’da kaleme alınmıştır. Eserin yazılış amacı Fransa’da Türkçe öğrenmek isteyen öğrenciler için bir kılavuz kitap oluşturmaktır. Eserin tercümesi Ali Ulvi Elöve tarafından yapılmış olup mütercimmin kendi ifadesiyle ‘25 Temmuz 1926’dan 18 Birinci Teşrin 1927’ye kadar’ devam etmiştir (Elöve, 1941: s.I/Ön Söz). Eserin ilk baskısı yeni alfabeyeyle 1941 yılında yapılmıştır.

İncelememizde kullanacağımız baskı, eserin 2012 yılında Ahmet Benzer tarafından günümüz Türkçesine uyarlanarak hazırlanmış olan en son baskısıdır. Eserin günümüz Türkçesine uyarlanması esnasında 1941 tarihli Elöve tarafından hazırlanan baskı esas alınmış bunun yanında 1921’de Deny tarafından yayımlanan orijinal esere de başvurulmuştur (Deny, 1941: s.VII). Bu eser yalnızca Osmanlı Türkçesinin gramerini konu edinen bir eser gibi görünse de eserin giriş kısmında Türk dili bir bütün olarak ele alınır ve Türk-Tatar dili şeklinde adlandırılır. Bu bölümde, bugün Türkiye Cumhuriyeti ve diğer bağımsız Türk devletlerinde yaşayan Türk boylarının yanında diğer devletlerin sınırları içerisinde yerleşik olan Türk boylarına da yer verilir ve bunlar verilen harita üzerinde yaklaşık nüfuslarıyla birlikte gösterilir. Eserin giriş kısmında yer alan ve dünya üzerindeki hemen bütün Türk boylarına değinen bu sınıflandırmanın ana başlıkları şöyledir:

“*I.Sibiryaya ve Moğolistan Türkleri; II.Orta Asya Türkleri; III.Güney Batı ve Güney Kafkas (Maverayı Kafkas) Türkleri; IV.Avrupa Rusyası ve Romanya Türkleri*” (Deny, age.: s.3-6.).

Deny’nin eseri konu dizilişi bakımından oldukça düzenlidir. Bu itibarla bu eser kendisinden sonra Türkçe üzerine kaleme alınmış birçok gramer kitabı için de model teşkil etmiştir. Eserde ‘*Kısım*’ adı verilen altı ana konu başlığı bulunur. Daha sonra her kısım kendi içinde ‘*Bölüm*’ ve ‘*Ayrım*’ adıyla alt başlıklara ayrılmıştır. Eserde ana konuları kapsayan kısımlar şu şekilde dizilmiştir:

“*Birinci Kısım: Yazı ve Çeviri Yazı; İkinci Kısım: Sesler; Üçüncü Kısım: Hece; Dördüncü Kısım: Kelime; Beşinci Kısım: Kelime Kısımları; Altıncı Kısım: Kelime Öbekleri*” (Deny, age.: s.V-VI).

Deny’nin eserinde ilk kısım bu alandaki diğer birçok eserden farklı olarak ‘*Yazı ve Çeviri Yazı*’ konusuna ayrılmıştır. Eserin yazıldığı dönemde henüz harf inkılâbı gerçekleşmemiş olduğundan eserde ‘*Birçok İslam milleti gibi Türklerin yazısı da Kur’an’ın yazılı olduğu hat yöntemi üzerinedir.*’ şeklinde bir açıklamaya yer verilir. Bu bölümde o dönemde Osmanlı devleti sınırları içerisindeki Türklerin

kullanmakta olduğu Arap alfabesinden hareketle yazı üzerine açıklamalar yapılır. Eserin ikinci kısmında ‘*Sesler*’ konusu yer alır. Burada ilk olarak seslerin teşekkülü ve çıkış noktalarına göre seslerin adlandırılması konusuna değinilir. Türkçedeki sesler ‘*Ünlüler*’ ve ‘*Ünsüzler*’ şeklinde sınıflandırıldıktan sonra bunlar da kendi içeisinde ayrı ayrı tasnife tabi tutulur. Eserin yazıldığı dönemden kaynaklı olarak, ünlü olsun ünsüz olsun dilimizdeki seslerin yazılışları gösterilirken Arap alfabesi kullanılmaktadır. Deny’nin eserini bu alandaki diğer eserlerden farklı kılan en önemli özelliği, Türkçedeki sesleri ifade ederken çoğunlukla Fransızca zaman zaman da Rusça ve Almancadan seçtiği örnek kelimelerde telaffuz edilen aynı sesleri de aktarmasıdır. Sesler konusu içerisinde ayrıca Arapçadan alıntı olan bazı kelimelerin söylenişi üzerinde de durulur. Burada Türkçenin ses yapısının Arapçanın ses yapısından son derece farklı olduğu özellikle vurgulanır (Deny, age.: s.69). Daha sonra Arapçadan alınmış bazı kelimeleri Türkçenin ses yapısına uydurularak ifade edildiği verilen örnekler eşliğinde gösterilir.

Ses bilgisi konusunun tamamlanmasından sonra üçüncü kısımda ‘*Hece*’ bahsine geçilir. Bu kısmın ilk başlığı ‘*Türk Hecesinin Yapısı*’dır. Sadece başlıktan yola çıkıldığında dahi anlaşılacağı üzere, Deny burada Türk dilinin kendine has bir hece yapısına sahip olduğunu ifade eder. Deny, Türk hecesi hakkında şunları söyler:

“Türk hecesine örnek olarak kökler veya daha iyisi tek heceli kökler alınabilir. Heceler ya yalnız bir ünlüden ya da bir ünsüz (iki olamaz) ile bir ünlüden ya bir ünsüz ile bir ünlü ve bir ünsüzden ya da bir ünsüz, bir ünlü ve iki ünsüzden (Böylesi seyrek olup o zaman da birincisi ya bir akıcıya da bir ıslıklı ünsüz olur.) oluşturulur.” (Deny, age.: s. 79).

Bunun yanında ‘*Koşa*’ (iki ünlünün peşpeşe gelmesi), ‘*Ünlülerde Uzunluk, Kısalık*’ gibi konular da ‘*Hece*’ bahsi içerisinde ele alınmıştır.

Eserin dördüncü kısmı ‘*Kelime*’ başlığını taşır. Kelime bahsi içerisinde Türkçe kelimelerin biçim ve ses özellikleri iki ayrı başlıkaltında toplanmıştır. Bunlardan ilki ‘*Türkçe Kelimelerin Biçim Bilgisi Özellikleri*’, ikincisi ise ‘*Türkçe Kelimelerin Ses Bilgisi Özellikleri*’ şeklinde belirlenmiştir. Deny, çalışmasında ses ve şekil bilgisi konularını, günümüzde yaygın olarak takip edilen yöntemden farklı olarak, müstakil birer başlık olarak ele almak yerine bu hususlara ‘*Kelime*’ konusu içerisinde yer vermiştir. Ünlülerde ve ünsüzlerde görülen benzeşme, benzeşmezlik, vurgu gibi konular ‘*Eklere Ait Kuralların Özeti*’ başlığıyla tek çatı altında toplanmıştır.

Deny, eserinin beşinci kısmını ‘*Kelime Kısımları*’ konusuna tahsis etmiştir. Yazar, bu bölümün girişinde Türkçe sözcüklerdeki dil bilgisi sınıflarının Hint-Avrupa dillerindeki gibi keskin bir ayrıma tâbi tutulmadığını vurgular. Türk dilindeki sözcüklerin kullanıldığı yere ve vazifeye göre farklı sınıflara dâhil olabileceğini belirtir. Bunun temel nedeni olarak da biçim bilgisi değişiklikleri için biricik araç olarak eklerin kullanılmasını gösterir (Deny, age.: s.147). Beşinci kısım içerisinde dört ayırım yer alır. Bunlardan birincisi ‘*Ad*’, ikincisi ‘*Fiil*’, üçüncüsü ‘*Addan türemiş fiil ve fiilden türemiş adlar*’, dördüncüsü ise ‘*Edatlar (Aygıtlar)*’ konusuna ayrılmıştır. Birinci ayırım isim ve isim soylu sözcükleri (zahir, sıfat, zarf), sayı adlarını ve başka bir addan türemiş adları kapsar. Yazar Türkçede kullanılmakta olan bazı görevli kelimeleri incelerken bunların etimolojisi üzerinde de durur. Bunların Köktürkçedeki durumları, Eski Anadolu Türkçesi dönemine geçiş esnasındaki gelişim süreçleri ve Osmanlı Türkçesindeki kullanılış biçimlerini dipnotlar içerisinde tek tek açıklar. Eserde başıncı kısmın ikinci ayırımı ‘*Ek fiil*’ konusuyla başlar. Burada ek fiil konusu üç öbek hâlinde ele alınır. İkinci bölüm ‘*Genel olarak fiil ve fiil kökleri*’ başlığını taşır. Bu bölümde Deny’nin fiillerle ilgili şu tespitlerinin önemli olduğunu düşünürüz:

“*Türkiye Türkçesinde fiildemillî nitelik: Osmanlıcada kullanılan birçok ad yabancı dillerden gelmedir. Aksine fiil Türkçe asıldandır ve Arap ve Fars kelimeleriyle o kadar dolu olan eski edebî üslupta (ek ve edatlarıyla beraber) biricik millî öge de budur.*” (Deny, age.: s.327).

Deny bu ifadelerle aslında Türkçenin tarih sahnesine çıkışından bu yana neredeyse dâimâ sabit kalmış ve kendisini koruyabilmiş bir özelliğini vurgular ki bu da dilimizin hemen her döneminde ve yayıldığı tüm sahalarda Türkçenin öz malı olan fiillerin dilde hüküm sürmüş olmasıdır.

Fiil konusunu kapsayan ikinci ayırımın üçüncü bölümünde ‘*Çatı bildiren fiil yapım ekleri*’ başlığıyla fiil çatısı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde dönüşlü fiil, işteş fiil, ettirgen fiil, oldurgan fiil ve edilgen fiil gibi fiil çatısıyla ilgili konular işlenir. Aynı ayırım içerisinde dördüncü bölümde ‘*Fiil çekim ekleri*’ ele alınır. Burada fiil kipleri ve çekimsiz fiiller üzerinde durulur. Fiillerle kullanılan zaman eklerinin işlenişi sırasında Deny günümüzdeki yaygın bilinen görüşlerden başka tespitlere de yer verir. Deny’nin bu konu içerisinde bahsettiği ilgi çekici hususlardan biri niyetlilik anlamı katan eklerdir. Deny buradaki açıklamasında –IcI biçiminde fiillere eklenen ekin fiilin belirttiği işin yapılmasına niyet anlamı taşıdığını ifade eder. Daha sonra

dipnotta yer verdiği açıklamayla da bu eki DLT.'de geçen -IgsA-/-UgsAekiyle mukayese eder. Her iki eki de niyet kipi olarak adlandırır (Deny, age.: s.366). Fiil çekimiyle ilgili bu bölüm verilen örnekler açısından da oldukça zengindir. Deny, yaptığı açıklamaları örneklemek amacıyla bazen DLT.'den bazen diğer Osmanlıca eserlerden bazen de Orhon Yazıtları'ndan örnek ifadeler yer verir. Üçüncü ayırım da yine fiiller konusuyla ilgilidir. Bu ayırımı isimden türetilmiş fiiller ve fiilden türetilmiş isimler konusu üzerinde durulur. Burada örnekleriyle birlikte birçok isimden fiil yapma eki ve fiilden isim yapma eki incelenir.

Beşinci kısmın son ayırımında '*Edatlar (Aygıtlar)*' bahsi üzerinde durulur. Bu ayırımın '*İlgeçler (Edatlar)*' başlığını taşıyan birinci konusu asıl edatları ele alır. Bu bölümde edatların '*Karşılaştırma edatları*', '*Yönelme hâlini destekleyen edatlar*', '*Ayrılma hâlini destekleyen edatlar*', şeklinde cümleye kattıkları anlamlar doğrultusunda sınıflandırıldığını görüyoruz. Aynı ayırımın ikinci konusunu '*Bağlaçlar*', diğer bir ifadeyle bağlama edatları, oluşturur. Burada yine Fransızcadaki bağlaç kullanımı ile bir kıyaslama yaparak konuya girilir. Daha sonra Türkçede kullanılan bağlaçlar sırasıyla ele alınıp örneklerle açıklanır. Yine bu ayırımın son konusunda '*Ünlemler*' üzerinde durulur. Deny, ünlemleri '*Çağrılı ünlemler*' ve '*Dokunaklı ünlemler*' olmak üzere iki alt başlığa ayırır. '*Yâhu, hû, ya, ha, haydi*' gibi çoğunlukla muhataba yönelik seslenme bildirenler '*Çağrılı ünlemler*' sınıfında ele alınır. Bunun yanında '*Ay, vay, vah, heyhat, diriğ, of, peh, tüh*' gibi kişisel duygulanmaları yansıtmaya yarayan ifadeler ise '*Dokunaklı ünlemler*' başlığı altında toplanmıştır.

Eserde altıncı kısım ile birlikte cümle bilgisi bahsine geçilir. Bu kısım '*Kelime Öbekleri*' başlığını taşır. Altıncı kısım içerisinde toplam üç ayırım bulunur. Birinci ayırım '*Belirtici Öbekler*', ikinci ayırım '*Açıklama (Beyanlı Atıf) Öbekleri*', üçüncü ayırım '*Cümle Öbekleri*' konularını kapsar. Belirtici öbekler içerisinde sıfat tamlamaları ve isim tamlamaları ele alınmıştır. Burada ayrıca üçüncü bir konu olarak Farsça söz dizimi doğrultusunda belirtici öbekler konusuna da yer verilir. Beyanlı atıf öbekleri bölümünde ise '*Paşa, bey, kral, halife, fakîr, efendi, han, çelebi*' gibi unvan bildiren kelimelerle oluşturulan unvan öbekleri incelenmiştir.

Eser içerisinde cümle bahsini ele alan asıl bölüm altıncı kısım içerisinde son ayırım olan '*Cümle Öbekleri*' başlıklı üçüncü ayırımdır. Bu ayırım içerisindeki mevcut iki bölümden birincisi '*Cümle*', ikincisi '*Cümlecikler*' konusuna ayrılmıştır. Birinci

bölümde ilk olarak cümlenin öğeleri üzerinde durulur. Burada cümlenin asıl ögesi olarak yüklem gösterilir. Hemen sonrasında ad ve fiil cümleleri açıklandıktan sonra özneye geçiş yapılır. Hangi unsurların özne olabileceği açıklanır. Cümlenin üçüncü ögesi olarak 'Tümleç', dördüncü ögesi olarak 'Belirtkenler (Cümlenin geçici öğeleri)' üzerinde durulur. Aynı bölümün ikinci konusunu 'Ad ve fiil cümlesinde öğelerin sırası' teşkil eder. Burada hem isim cümlelerinde hem de fiil cümlelerinde özne, tümleç ve yüklemelerin dizilişinde uyulması gereken kurallar verilir. Bundan sonraki kısımda ise ad cümleleri başlığına dâhil edilebilecek bazı istisnâî örnekler ve bağımlı cümleler üzerinde durulur. Eser içerisindeki son bölüm 'Cümlecikler' başlığını taşır. Bu bölümde cümlede isim fiillerin görevlerinden başlamak üzere cümleciklerin mantıkî yüklemi ve çekimi gibi konulara yer verilir. Eserin son bölümünde özellikle zarf fiille biten cümlecikler üzerinde oldukça ayrıntılı bir biçimde durulduğunu görüyoruz.

Deny'nin *Türk Dil Bilgisi* adlı eseri Türkçenin grameri üzerine yazılmış en kapsamlı gramer kitaplarından biridir. Eserde yapılan açıklamalar ve belirtilen görüşler oldukça ilmi temeller üzerine oturtulmuş, yapılan hemen her açıklamanın ve verilen her bilginin akabinde savunulan fikri destekleyen örneklere yer verilmiştir. Eser, Osmanlı Türkçesinin gramerini temel almasına karşın verilen örnekler sadece Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerden seçilmemiş, Orhon Yazıtları ve DLT. gibi daha eski dönemlere ait eserlerden de örnek metinler alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında eser, Türk dilinin ses, şekil ve cümle yapısını mukayeseli bir şekilde incelemesi bakımından oldukça bilimsel ve değerli bir çalışmadır. Deny, eserini oluştururken Türk dilinin ses, şekil ve kelime yapısını yine Türk dilinin mantıksal yapısına bağlı kalarak incelemeye gayret etmiştir. Yazar, eserinin 1921 tarihli ilk nüshasının ön sözünde kendisinden önce Fransızlara Türkçeyi öğretmek üzere kaleme alınan gramer kitaplarının birtakım noksanlıklar taşıdığını bizzat belirtir. Bu noksanlıklardan en mühiminin de Türkçenin gramerinin Fransız ve Latin gramerleri gibi Hint-Avrupa kökenli gramerlerin tarz ve eğilimleriyle şekillendirilmesi olduğunu ifade eder. Bu tarz bir yaklaşımın Fransız öğrenciler için bir kolaylık sağlamanın aksine gramerde tahrifata yol açacağını ve bazı konuların sâkıt kalacağını savunur ve kendisi de bu durumdan kaçınmaya gayret eder (Deny, age.: s.12). Deny, eserini oluştururken o dönemde kullanılan İstanbul Türkçesini esas almış, bunun yanında çoğunlukla da şekil bilgisi üzerine verdiği örneklerde mümkün olduğunca halk ağızlarındaki ve diğer Türk lehçelerindeki birtakım hususiyetlere de yer

vermeye çalışmıştır. Tüm bu açılardan bakıldığında Deny'nin eseri Türk dilinin gramerine dair konuları oldukça geniş bir ölçekte ele alması ve incelemesi dolayısıyla bu alanda yazılmış kapsamlı birkaç eserden biridir.

2.3.3. M. Kaya Bilgegil/Türkçe Dilbilgisi

Cumhuriyet'ten günümüze dek Türkçenin gramerini tespit etmek, ses, şekil ve cümle bilgisine dair özelliklerini yeni nesillere aktarmak amacıyla pek çok gramer kitabı kaleme alınmıştır. Bunlar içerisinde önemli bir eser olduğunu düşündüğümüz ve Cumhuriyet sonrasında oluşturulan Türkçe modern gramer kitaplarının tertip sistemlerini incelerken üzerinde durulmasının gerekliliğine kanaat getirdiğimiz eserlerden biri de M. Kaya Bilgegil tarafından kaleme alınan *Türkçe Dilbilgisi* başlıklı çalışmadır. Eserin ilk baskısı 1964'te Ankara'da yapılmıştır. Bilgegil, eserini Eğitim Enstitüsü öğrencilerine Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısını öğretmek amacıyla kaleme almıştır. *Türkçe Dilbilgisi*, konuların tertiplenişi bakımından bu alanda yazılan diğer eserlerden farklılık gösterir. Eser, geleneksel gramer kitaplarında çoğunlukla kabul gören ses bilgisiyle başlayıp şekil bilgisi ve söz dizimi konularını sırasıyla işleme yöntemini benimsememiştir. Eserde dillerin çeşitliliği, sınıflandırılması, dil aileleri ve Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri gibi konulara değinen bir giriş bölümü yer alır. Bu bölümden sonra Türkçenin gramerine dair konular klasik yöntemin aksine, bütünden parçaya doğru ele alınır. Yazar, eserini oluştururken bu şekilde bir yol izlemesinin gerekçesi olarak birçok öğrenci veya öğretmen adayının öğrenmekte güçlük çektiği cümle tahlilini başlangıçtan itibaren tekrarlamak vasıtasıyla daha iyi pekiştirebilmesini sağlamak olarak belirtir (Bilgegil, 2014: s.8/Önsöz). Bilgegil, eserinde Türkçenin söz dizimini, kelime bilgisini ve ses bilgisini kapsayan üç ana bölüme yer vermiştir.

Eserin ilk bölümü '*Sözdizimi*' bahsine ayrılmıştır. Bu bölümde '*Birinci Bahis*' başlığı altında cümleler '*Tam Fikir Veren Birleşik Sözler*' şeklinde adlandırılmıştır. Bilgegil, burada cümleyi şöyle tanımlamaktadır:

"İki unsur arasındaki olumlu (*subûti*) veya olumsuz (*selbî*) ilgiyi, sözü dinleyende (*muhatapta*) soruya yer bırakmayacak şekilde tam olarak, haber veya dilek (*inşâ*) yoluyla ifade eden kelimeler dizisine cümle denir, işte tam fikir veren birleşik sözler cümlelerdir." (Bilgegil, age.: s.15).

Cümlenin tanımlanmasından sonra cümlenin öğelerine geçilir. Burada cümlenin esas öğeleri olarak özne ve yüklem gösterilmiştir. Nesne, dolaylı tümleş ve

zarf tümleci ise cümlelerin tamamlayıcı öğeleri adını alır. Bilgegil, öğelerin sınıflandırılması esnasında edat tümleci şeklinde bir ögenin varlığına karşı çıkar. Bunun nedeni olarak nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleş şeklinde yapılan sınıflamanın kavram esasına göre olduğunu; edat tümlecinin ise morfolajik sınıflama esasına dayandığını ifade eder. Bilgegil'in buradaki tespitinde haklı olduğunu düşünebiliriz; ancak bu durumda edatlar vasıtasıyla kurulan ve derece, benzerlik, miktar, yaklaşma gibi durumları ifade eden unsurları da bütünüyle zarf tümleci sınıfına dâhil etmek gerekecektir.

Aynı bölümün üçüncü alt bölümü cümlelerin sınıflandırılması konusunu kapsar. Burada cümlelerin farklı esaslara dayalı olarak dört başlık altında şöyle tasnif edildiği görülür:

“Cümle çeşitleri: I.Öğelerinin dizilişine göre cümle çeşitleri; II.Yüklemelerine göre cümle çeşitleri; III.Anlamlarına göre cümle çeşitleri; IV.Yapılarına göre cümle çeşitleri.” (Bilgegil, age.: s.51-94).

Yapılarına göre cümlelerin sınıflandırılması hususunda *‘Bileşik Cümleler’* bahsinde, diğer birçok gramer kitabımızda olduğu gibi, Bilgegil'in eserinde de bir karmaşa göze çarpmaktadır. Burada şartlı birleşik cümlelerin izahatı sırasında –dİkçA zarf fiil yapısıyla kurulu örneklerle rastlıyoruz. Burada bahsettiğimiz durumu açıklamak maksadıyla Bilgegil'in eserinde şu şekilde geçen bir iki kısa örneğe yer vermek istiyoruz:

“Bu bahisleri, böyle gayret gösterdikçe iyi öğrenebilirsiniz. Adnan Erzi ile düşünüp kalktıkça tarih zevki kazanırsınız.” (Bilgegil, age.: s.84).

Burada verilen örneklerin şartlı birleşik cümleye mi yoksa girişik birleşik cümleye mi dâhil edileceği hususunda bir kesinlik yoktur. Fakat bizce –dİkçA zarf fiil eki özü itibarıyla birincil anlam olarak taşıdığı zaman ifadesinin yanında ikincil anlam olarak şart ifadesi de taşımaktadır.

Cümleye dair konuların tamamlanmasından sonra aynı bölümün ikinci bahsinde *‘Belirtme Grupları’* ele alınır. Birinci alt bölümde isim tamlamaları üzerinde durulur. Öncelikle Türkçe isim tamlamaları incelendikten sonra *‘Dilimizde Yabancı Kurallara Göre İsim Tamlamaları’* başlığı altında Farsça ve Arapça kurallara göre oluşturulan isim tamlamalarına da değinilir. Yakın bir döneme dek bir kısım dilciler tarafından varlığı kabul gören takısız isim tamlaması görüşüne Bilgegil'in eserinde de rastlıyoruz. Burada sınıflandırma yapılırken her ne kadar

takısız isim tamlaması başlığına yer verilmemişse de varlıkların birtakım niteliklerini belirten ‘demir kapı, hilâl kaş, inci diş’ gibi bazı terkiplerin isim tamlamalarına birer örnek olarak verildiğini görüyoruz. Fakat bunlar ve bu kâbilden diğer terkipler de varlıkları nitelediği ve onların birtakım özelliklerini aktardığı için sıfat tamlaması sınıfında yer almaları bizce daha uygun olacaktır. İkinci alt bölümde ise sırasıyla şu konular üzerinde durulur:

“*Sıfat Tamlaması (Sıfat Terkibi); Bağlaç Grupları; Unvan Grupları; Zarf Grupları; İsim Grupları; İkizleme*” (Bilgegil, age.: s.127-150).

Türkçe Dilbilgisi adlı eserde ana bölümlerden ikincisi ‘*Kelime Bilgisi*’ konusuna ayrılmıştır. Bilgegil, bu bölümün girişinde ‘sarf, morfoloji, gramer’ terimlerinin anlamları üzerinde durur. Yazar, sarf ilminin tanımından hareketle bu ilmin yalnızca kelime yapımı ve çekimini kapsayacağını belirtir. Morfoloji teriminin ise şekil bilgisi anlamına geldiğini, kelime türleri konusunu kapsayamadığı için de kelime bilgisi yerine kullanılamayacağını ifade eder. Gramer ise kelime bilgisini de içine alacak şekilde geniş kapsamlıdır. Bu sebeplerden ötürü yazar, kelimelerin türleri ve şekillerini kapsayan bu bilimi kelime bilgisi olarak adlandırmayı uygun görür. Bu bölümün giriş kısmında, ‘*Lafzın Anlama Delâleti*’ başlıklı bölümde her kelimenin bir medlûlü olduğu ifade edilir ve kelimelerin anlamla olan ilişkisine göre tasnifi yapılır. Hem yapılan sınıflamada hem de kullanılan terimlerde müellifin eski gramer geleneği doğrultusunda ilerlediğini görmekteyiz. Aynı bölümün müteakip kısımlarında yapılan adlandırma ve sınıflandırmalarda kullanılan ‘*müfred, mürekkep, müteradif, mütebayin*’ gibi unsurlar da Arapça gramer kaidelerinden alınmış Arap gramerine mahsus unsurlardır.

Bilgegil, sözcüklerin sınıflandırılmasına dair yaptığı açıklamada eskiden sözcüklerin isim, fiil, edat olmak üzere üçe ayrıldığını ifade ettikten sonra kendi yöntemiyle sözcükleri iki ana grupta toplar. Birinci grupta ‘*İsim Soyundan Kelimeler*’ yer alır. Bu grupta, günümüzde yaygın olarak kabul gören sınıflamaya uygun biçimde, isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç ve ünlemlerin dışında isim fiiller (mastarlar) de müstakil bir başlık olarak ele alınır. İsimler bahsi içerisinde isimler sınıflandırılırken, yine Arapça kaideler olan ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âlet gibi terimlere uygun olarak, zaman ismi, mekân ismi, âlet ismi şeklinde bir sınıflama yapıldığını görüyoruz (Bilgegil, age.: s.157). Aynı bölümde dilimizde kullanılmakta olan Arapça ve Farsça isimlere dâir birtakım kurallara da yer verilir. İsim fiiller

konusunun müstakil bir başlık olarak işlenmesine karşın sıfat fiiller konusu sıfat bahsine dâhil edilmiştir. Sıfatlar konusu içerisinde de dilimizde kullanılmakta olan bazı Arapça ve Farsça sıfatlara ve bunlara dâir birtakım kurallara yer verilmektedir. Eserde, zamirler birtişik olmayan ve birtişik olan zamirler olarak iki ana grupta incelenir. Birtişik olmayan zamirler günümüzdeki yaygın kabul gören sınıflamaya uygun şekilde şahıs, işaret, soru zamirleri ve belgisiz zamirler olarak dört başlıkta sunulur. Birtişik zamirler başlığı altında ise iyelik zamirleri, ilgi zamirleri ve fiil zamirleri ele alınır. Edatlar başlığı altında hem günümüzde kullanılmakta olan dek, gibi, için, kadar, ile, karşı gibi birtakım edatlar hem de Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan, Arapça ve Farsça kaynaklı edatlar üzerinde durulmuştur.

Kelime grupları üzerine çoğunlukla yapılan klasik sınıflamanın dışında Bilgegil, mastarları da bir kelime türü olarak ayrı bir başlık altında incelemektedir. Bilgegil, mastarı şöyle tanımlar: “*Zaman ve şahısla ilgisi bulunmaksızın, eyleme konu olan kelimelere isim fiil denir.*” (Bilgegil, age.: s.218). Yazar, fiillerde çatı konusunu da isim fiil konusu içerisinde işler. Yazarın fiil çatısı ve isim fiiller arasındaki münasebete dâir görüşü şöyledir:

“*Esasen çatı bahsini fiiller münasebetiyle söz konusu etmek hatalıdır. Kelime; kip, zaman ve şahıs alâmeti alarak fiil olmadan, mastarken hattâ buna ait eki almamış bir kök veya gövde iken çatı kavramını neşinde taşımaktadır. Asıl maddenin, adı konulmamış bir özne veya nesneye göre, dâima bir anlam durumu vardır; işte o, çatıyı teşkil eder.*” (Bilgegil, age.: s.219).

Yazar, bu ifadeleriyle aslında cümlede yüklem konumuna gelsin ya da gelmesin, gel-, bilin-, bakın-, kırıl- gibi mastar hâlindeki her fiilin özünde çatı kavramını taşıdığını belirtmektedir.

Kelime bilgisi bahsine ayrılmış olan bölümün ikinci altbölümü ‘*Fiil Soyundan Kelimeler*’ konusunu kapsar. Bu başlıktan hareketle aslında fiilimsilerin de bu bölüme dâhil edilmesinin daha uygun olacağını düşünüyoruz. İkinci alt bölümün giriş kısmında fiilin tanımı yapıldıktan sonra gel-, çalış-, ol-, büyü- örneklerinden hareketle fiillerde kılış ve oluş hususuna değinilir. Daha sonra sırasıyla fiillerde kip, zaman ve ek fiil bahisleri üzerinde durulur. Bilgegil, ek fiili şu şekilde açıklar:

“*Ek fiil, eski ‘irmek’ ve ‘turmak’ mastarlarının fiil hâlindeki peszindelikleridir (survivance). İsim soyundan bir kelimeye eklenerek onların yüklem olmasını, basit bir zaman veya kip ekini takib ederek onun bileşik hâle gelmesini sağlar. Durum ve oluş bu fiille ifade edilir.*” (Bilgegil, age.: s.245).

Fiiller bahsi içerisinde incelenen son konu ‘Çatıları Bakımından Fiiller’dir. Burada fiiller; öznesine, nesnesine, yapısına göre ayrı ayrı tasnif edilir. Öznesine göre fiiller; etken, edilgen ve dönüşlü olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Nesnesine göre fiiller ise geçişli, geçişsiz, oldurgan ve ettirgen olarak sınıflandırılır. Bu bölümde yaptığımız incelemede ne öznesine göre fiillerde ne nesnesine göre fiillerde rastlayamadığımız ‘işteş fil’ bahsinin ihmal edildiği kanaatindeyiz.

Türkçenin grameri üzerine yazılmış diğer birçok gramer kitabında, giriş kısmı hariç tutulursa, konulara ses bilgisiyle giriş yapıldığı görülür. Bilgegil’in eserinde diğer Türkçe gramer kitaplarından farklı olarak, eserin üçüncü ana bölümü ses bilgisi konusuna ayrılmıştır. Bilgegil, sesbilgisi (savtiyat/phonetique)’ni şöyle tanımlar:

“Fonetik; insanlar tarafından konuşma amacıyla çıkarılan seslerin teşekkül tarzlarını; hece, kelime ve cümleleri meydana getirirken birbirleri üzerine yaptığı tesirleri; vurgu, ton, aralık bakımından istidad veya maksada göre uğrayabilecekleri durumu; tek kelime ile telaffuz olayını inceler.” (Bilgegil, age.: s.263).

Ses bilgisinin tanımı yapıldıktan sonra telaffuz cihazı, seslerin teşekkül safhaları, harfler ve sesler üzerinde durulur. Eserin bu bölümünde harflerin sınıflandırılması esnasında kullanılan ‘sesli harf-sessiz harf’ terimlerini uygun bulmadığımızı belirtmek istiyoruz. Bizim kanaatimizce ses, bir dili teşkil eden biçimbirimlerin teşekkülünde kullanılan unsurların bütünüdür. Bu seslerin yazılı olarak gösterilebilmesini sağlayan işaretlere harf adını vermek daha uygundur. Harflerin sınıflandırılması esnasında sesli-sessiz adlandırmasının yerine ünlü-ünsüz şeklinde bir adlandırma yapmak daha doğru olacaktır. Zira ünlü olsun ünsüz olsun dildeki seslerin bütünü birer sestir. Şu hâlde bir sesi adlandırırken sesli veya sessiz olarak adlandırmanın uygun olmayacağı görüşündeyiz. Seslerin sınıflandırılmasından sonra ses düşmesi, ses türemesi, benzeşme gibi ses olayları üzerinde durulur. Ses bilgisi bahsi içerisinde son olarak vurgu ve tonlamaya yer verilir. Burada Türkçe kelimelerdeki vurgu kuralları ve tonlamanın anlam üzerindeki etkileri ele alınır.

Bilgegil’in eseri, içerdiği konuların tertiplenişi bakımından farklılık gösterir. Eserde, Türkçenin grameri ile ilgili hususlar bütünden parçaya doğru olacak şekilde, söz dizimi ve cümle bilgisi bahsinden başlayarak kelime bilgisi ve ses bilgisine doğru ilerlemiştir. Eseri farklı kılan diğer bir özelliği, gramerle ilgili konuların izahını kolaylaştırmak amacıyla hemen her bahsin sonunda Türk edebiyatının tanınmış yazar ve şairlerine ait metinlerden alıntı yapılmasıdır. Açıklanan konuları

müteakip verilen bu metin tahlil örnekleri yapılan izahatlerin pekiştirilmesini sağlamaktadır. Bilgegil, Türkçenin gramerini farklı açılardan incelemeye çalıştığı bu eserinde günümüz Türkçesine ait gramer kurallarının yanında Osmanlı Türkçesi döneminde kullanım alanı bulmuş olup bugün terk edilen birtakım kurallara da yer vermiştir. Bunun yanında üzerinde durulan her hususun akabinde o hususla ilgili Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş olan uygulamalara da değinildiği görülür. Yazarın buradaki temel amacı Osmanlı Türkçesinin bize mirası olarak görebileceğimiz, birtakım manzum ve mensur eserlerin tahlilinin doğru şekilde yapılmasını ve tam olarak anlaşılmasını sağlamak şeklinde algılanmalıdır. Bilgegil, eserinde yer verdiği madde başlarında ve konu başlıklarında, dilimizde yeni yeni yaygınlaşmaya başlayan terimlerin yanında mümkün olduğu kadar bu terimlerin Osmanlı Türkçesindeki eski karşılıklarına, bunun yanında Avrupa gramerlerindeki karşılıklarına yer vermeye çalışmıştır. Eser, Türkçenin grameri üzerine kaleme alınmış ilmî ve pratik bir gramer kitabı olmakla birlikte cümle öğeleri ve kelime türleri gibi hususlarda zaman zaman Arapçadan alıntılanmış eski gramer kaideleri çizgisine kaydığı görülmektedir.

2.3.4. Tahsin Banguoğlu/Türkçenin Grameri

Cumhuriyet döneminde Türkiye Türkçesinin grameri üzerine kaleme alınan eserler arasında mühim bir yer tutan, bu noktada zikretmeden geçemeyeceğimiz diğer bir eser Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* adlı eseridir. Cumhuriyet'in ilanından sonra kaleme alınmış Türkçe gramer kitaplarının tertip sistemlerinin incelenmesi ve tespit edilmesi hususunda yapılacak bir çalışmada bu eserin önemli bir katkı sunacağı görüşündeyiz. Türkçenin Grameri; başlangıçta *Ana Hatlarıyla Türk Grameri* başlığıyla 1940 yılında kaleme alınan çalışmanın uzun ve meşakkatli bir tekâmül sürecinden geçmesiyle ortaya çıkmıştır. Banguoğlu, eserinin izlediği bu süreci şöyle ifade eder:

“Türkçenin Grameri, baştan beri (Ana Hatlarıyla Türk Grameri, 1940) Türkçenin yapısından hareketle geliştirmeye çalıştığım gramer metodunun bir olgunlaşma mahsulüdür.” (Banguoğlu, 2007: s.1).

Eserin ilk baskısı 1974 yılında yapılmıştır. Bu eser, kendisinden sonra aynı alanda yapılacak olan çalışmalar için bir kılavuz kitap mahiyetinde oluşturulmuştur. Banguoğlu, eserinin önsözünde Türkçe bir gramer yazarken bazı yeni terimleri teklif olarak ilk kez kullandığını belirtir ve bu alandaki çalışmalarda özellikle terimler

hususunda bir birlik olmayışından yakındır. Yazar, aynı zamanda yazılacak olan bu kılavuz kitabın Türkçenin öz yapısından beslenen ve ilmî müşahedesinden doğan bir eser olması gerektiğini dile getirir (Banguoğlu, age.: s.2).

Banguoğlu'nun eserinde, daha önce incelediğimiz diğer eserlere oranla, ses bilgisi kısmı oldukça geniş bir yer tutar. Eserde ses bilgisi çerçevesine giren konulara geniş bir ölçüde yer verilmiştir. Bununla birlikte eserde en geniş alan '*Yapıbilgisi*' konusuna ayrılmıştır. Klasik tarzda hazırlanmış birçok gramer kitabında olduğu gibi, Türkçenin Grameri'nde de konular ses bilgisiyle başlayıp şekil bilgisi ve söz dizimi konularıyla devam etmiştir. Eserde en dar alanı kapsayan kısım söz dizimi bölümüdür. Sesbilgisi kısmına geçmeden önce eserin giriş kısmında öncelikle dilin tanımı ve dünya dillerinin basit bir tasnifi yapılır. Daha sonra Türk dillerinin yayılma alanları ve birbirleriyle olan münasebetleri doğrultusunda ayrıldığı kollar üzerinde durulur. Banguoğlu da Jean Deny gibi Türk dilini tek bir ana kol hâlinde ele alarak *Türk-Tatar Dilleri* şeklinde adlandırır. Banguoğlu bu tasnifine Çuvaşça ve Yakutçayı da dâhil ettiğinde bu gruba *Türk (Hun) Dilleri* adını verir. Sonrasında Türk dilini Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi olmak üzere iki kola ayırır. Bu bölümde ayrıca dil bilgisi, gramer, dil bilimi; ayarlayıcı ve tasvirici gramer gibi gramer türleri; gramerin konusu ve amaçları hakkında bilgi verilir.

Banguoğlu, ses bilgisi bölümünün giriş kısmında '*en az emek kanunu*'ndan bahseder ve dildeki ses olaylarının ve kelimelerdeki değişmelerin bu doğrultuda gerçekleştiğini vurgular. Yazar, ses bilgisine yazı ve alfabe konusuyla giriş yapar. Burada yazı sisteminin aslında, sadece konuşmayı görsel olarak aksettirmek için kullanılan basit bir işaretler sistemi olduğu özellikle vurgulanır. Zira biz de çalışmamızın önceki kısımlarında, bu görüşe iştirak edecek şekilde, yazının ve alfabenin sadece sözü görsel olarak aktarmaya yarayan bir işaretler sistemi olduğunu açıklamıştık. Yazar alfabeyle dair yaptığı bu açıklamanın akabinde Yeni Türk alfabesindeki büyük ve küçük harflere yer verir. Eserde, diğer birçok klasik gramer kitabından farklı olarak '*sesleşme, boğumlanma, seslerin doğuşu*' gibi konular ayrıntılı olarak işlenmiş, ayrıca bahsedilen konular görsel unsurlar ve şekiller üzerinden izah edilmiştir. Yazar, Türkçede mevcut olan sesleri '*Seslerin Çeşitlenmesi*' başlığı altında '*Sesli*' ve '*Sesdeş (Consona)*' olarak iki ana grupta toplar. Yazar, buradaki açıklamasında ünsüzleri '*sessiz*' olarak adlandırmanın gerçeğe aykırı olacağını ifade ederek onları '*sesdeş (consona)*' şeklinde adlandırır

(Banguoğlu, age.: s.33). Daha sonra dilimizdeki ünlüleri kalın, ince; düz, yuvarlak; dar, geniş olarak sınıflandırır. Banguoğlu, bu sınıflama esnasında hemen hemen başka bir gramerde yer almayan *Kapalı ve Genizsi Sesliler*, *Uzun Sesliler* konularına da yer verir. *Kapalı ve Genizsi Sesliler* konusu içerisinde gece, yel, etmek, vermek gibi Türkçe kelimelerde yer tutan ‘kapalı e (è) sesine ve çoğunlukla Arapçadan dilimize giren dikkat, sıhhat, saat gibi kelimelerde görülen ‘ince a (á)’ sesine değinilir. *Uzun Sesliler* başlığı altında ise dava, tedavi, vefa, temenni, vicdan, mahzun gibi yabancı kaynaklı kelimelerde bulunan, yazıda gösterilmeyip telaffuzda belirlenen uzun ünlüler üzerinde durulur. Türkçede kullanılan ünsüzler eserde *Sesdeşler* başlığı altında incelenir. Bu bölümde Türkçenin ünsüz sesleri ‘*Patlamalı ve Sızmalı Sesdeşler*’; ‘*Ünlü ve Ünsüz Sesdeşler*’; ‘*Dudak Sesdeşleri*’ ve ‘*Damak Sesdeşleri*’ gibi farklı başlıklar altında çeşitli yönlerden sınıflandırılır. Ses bilgisi konusu içerisinde *II. Kısım*’da *Seslerin Birleşmesi* bahsine yer verilir. Bu kısımda Türkçenin hece yapısı üzerinde durulur. Aynı kısım içerisinde *II.Dilim*’de *Oturuşma* başlığı altında ses olayları konusu işlenir. Yazar, ünlü uyumu konusunu incelerken sadece Türkiye Türkçesiyle sınırlanmamış, Osmanlı Türkçesinde ünlü uyumu konusuna da değinmiştir. Bunun yanında Kırgızca ve Eski Türkçedeki ünlü uyumlarına da değinilmiş, günümüz Türkçesi bunlarla ses uyumu açısından mukayese edilmiştir. Ses bilgisi konusunun *IV.Kısım* başlıklı bölümünde *Sözün Ezgisi* alt başlığı yer alır. Bu kısımda kelime ve söz gruplarında vurgu ve tonlama konusu ele alınmıştır. Aynı kısım içerisinde değinilen diğer bir konu noktalama işaretleridir. Noktalama işaretlerinin *Asıl İşaretler* ve *Katma İşaretler* olarak iki gruba ayrıldığını görüyoruz. Yazara göre nokta, virgöl, noktalı virgöl, iki nokta, üç nokta soru işareti ve ünlem işareti, asıl işaretler; bunların dışında kalan kısa çizgi, uzun çizgi, parantez gibi işaretler ise katma işaretlerdir.

Banguoğlu, çalışmasının ikinci bölümünü *Yapıbilgisi* konusuna ayırmıştır. *Yapıbilgisi* konusu *Kelime Dağarcığı* başlığı ile başlar. Bu başlık altında Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Yeni Türkçenin kelime varlığı üzerine açıklamalar yapılır. Bu bölümden sonra yer alan *I.Kısım*, kelime yapımı konusunu içerir. *Kelime Yapımı* başlığı altında *İsimden Üreme İsimler*; *İsimden Üreme Fiiller*; *Fiilden Üreme İsimler*; *Fiilden Üreme Fiiller* başlıkları yer alır. Bu başlıklar altında dört farklı türdeki yapım ekleri tasnif edilmiş ve bu eklerle örnek teşkil edecek türemiş kelimeler

gösterilmiştir. Sonrasında ise *Birleşim* başlığı altında birleştirme yoluyla kelime yapımı üzerinde durulur. Aynı bölümün *II.Kısım*'ı *Kelime Çekimi* başlığını taşır. Bu kısımda sözcükler şu şekilde sekiz grupta tasnif edilir: “1.Ad; 2.Sıfat; 3.Zamir; 4.Zarf; 5.Taki; 6.Bağlam; 7.Ünlem; 8.Fiil” (Banguoğlu, age.: s.319-410). *1.Dilim* içerisinde isim çeşitleri ve isimlerde sayı gibi konuların yanında isim çekimi konusu üzerinde durulur. Burada isim çekim ekleri *İççekim Hâlleri* ve *Dışçekim Hâlleri* olmak üzere iki grupta incelenir. Banguoğlu, isim çekim eklerini şöyle tasnif eder:

“A.İççekim Hâlleri: 1.Kim hâli; 2.Kimi hâli; 3.Kime hâli; 4.Kimde hâli; 5.Kimden hâli; 6.Kimin hâli.

B.Dışçekim Hâlleri: 1.Kimle hâli; 2.Kimce hâli; 3.Kimli hâli; 4.Kimsiz hâli” (Banguoğlu, age.: s.326-330).

Bu noktada yazardan farklı düşündüğümüz iki hususu izah etmenin yerinde olacağı görüşündeyiz. Bu hususlardan birincisi *Adlarda Çekim* başlığı altında çokluk ekine yer verilmemiş olmasıdır. Bizim görüşümüzce çokluk eki ad çekim ekleri içerisinde yer alması gereken, değinilmeden geçilemeyecek unsurlardan biridir. Yazardan farklı düşündüğümüz ikinci husus, *İççekim Hâlleri* içerisinde yer verilen *Kimin Hâli* konusudur. Eserde *Kimin Hâli* olarak adlandırılan ve *İççekim Hâlleri* başlığı altında değerlendirilen, ‘benim kitabım, senin sıran; onun defteri’ gibi kelime gruplarını bağlamak amacıyla tamlayan unsurda kullanılan ek tamlayan ekidir. Kanaatimizce bu ekin hâl ekleri içerisinde ele alınması yerine, isim çekim ekleri içerisinde müstakil bir başlık olarak ele alınması daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Zira ismin hâl ekleri, cümle içerisinde sözcüklerin yüklemle veya fiilimsiyle olan münasebetini belirler. Bu ekleri alan unsurlar *Müeyessiretü'l-Ulûm* da dâhil olmak üzere birçok tarihi gramerimizde ‘*mef’ul*’ başlığı altında ele alınmıştır. Oysa *kimin hâli* ya da tamlayan eki olarak adlandırdığımız ekler, sözcüklerin yüklemle değil birbirleriyle olan münasebetini belirler; yani *muzâf* ve *muzâfun ileyh* arasında bağ kurar. Bu açıdan ilgi eki veya tamlayan eki olarak adlandırılan bu ekin başlı başına bir isim çekim eki olarak ele alınmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Banguoğlu, kelimeleri tabii ve mantikî olarak iki şekilde sınıflandırmaya tâbi tutar. Tabii sınıflamaya göre kelimelerin fiil ve isimden ibaret olduğunu belirtir. Mantikî sınıflamada ise şu şekilde bir ayırım yapar:

“*Kelimeler söz içindeki işleyişleri bakımından 8 söz bölüğüne (parties du discours) ayrılır: 1.Ad; 2.Sıfat; 3.Zamir; 4.Zarf; 5.Taki; 6.Bağlam; 7.Ünlem; 8.Fiil*” (Banguoğlu, age.: s.152).

Bu açıklama sonrasında fiil dışında kalan türlerin bütünüyle isimler sınıfına alınması gerektiğini ifade eder. Yazar ayrıca isim tamlaması konusunu *Ad Takımı* başlığıyla *Ad* konusu içerisinde; sıfat tamlaması konusunu da *Sıfat Takımı* başlığı altında *Sıfat* konusu içerisinde ele almıştır.

Fiil çatısı konusu içerisinde yazar, fiil çatısının fiilin görünüşüyle ilgili olduğunu ifade eder. Fiillerin çekim eklerinden önce aldığı çatı eklerini görünüş (aspect) olarak adlandırır. Yazar, fiil çatısını şöylece açıklar ve örneklendirir:

“Fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı bu değişik şekillerden her birine görünüş (aspect) diyoruz. Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu tür çeşitlenmesine fiilin çatısı (voix) adını veririz. Dilimizde fiil çatısı 6 görünüşten meydana gelir:

1.Yalın görünüş: döv-mek; 2.Olumsuz görünüş: döv-me-mek; 3.Edilen görünüş: döv-ül-mek

4.Dönüşlü görünüş: döv-ün-mek; 5.Karşılıklı görünüş: döv-üş-mek 6.Ettiren görünüş: döv-dür-mek” (Banguoğlu, age.: s.411).

Yazarın çatı ve görünüşle ilgili görüşlerine iştirak etmediğimizi belirtmek istiyoruz. Bizce çatı konusu işi yapan ve işten etkilenen unsurla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle fiil çatısı, fiilde belirtilen iş, oluş ya da süreci kimin ya da kimlerin yaptığı, yaptırdığı; bu iş veya süreçten kimin etkilendiği ile ilgilidir. Oysa *görünüş (aspect)* olarak adlandırılan husus, konuşmacının konuşma esnasında kullanılan çekimli fiile öznel bir değer katması, yeni bir tarz oluşturması ile ilgilidir. Bu hususta A.Dilaçar’ın Türkçede kılınış ve görünüş üzerine yaptığı şu değerlendirmeler, fiil çatısının görünüşle açıklanamayacağını ifade etmektedir:

“Görünüş ise, çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır, nesnel değil öznel; mastarda değil çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır, fiil mastarının verdiği anlam türlülüğü ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar buna girmez. Başka bir açıklama ile kılınış, belli bir sürecin akışında bulunan doğal bir özelliktir, yani sürecin iç sınır, başlama, bitirme, süre ve kezleme gibi fiil mastarının da bildirdiği niteliklerle ilgisi; görünüş ise fiil çekiminde, konuşanın, çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışı; bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel bir renk vermesidir.” (Dilaçar, 1974: s.161-162).

Banguoğlu, bugün fiilimsiler olarak adlandırdığımız isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil konularını *Yatık Fiiller* başlığı altında ele almıştır. Bu bölümde isim fiiller tek bir başlık altında; sıfat fiiller ve zarf fiiller ise cümleye kattıkları anlam doğrultusunda ayrı ayrı başlıklar hâlinde incelenmiştir. Fiilimsiler konusunun hemen ardından

fiillerde zaman, tarz ve kişi konusuna geçilir. Bu bölümün sonunda, seçilen bir fiilden hareketle zaman ekleri ve tasarlama kipleriyle çekimleme örneklerinin bulunduğu bir tabloya da yer verilir.

Eserin, *Sözdizimi* başlığını taşıyan üçüncü bölümü kelime grupları ve cümle ile ilgili konuları kapsar. Bu bölümde *Belirtme Öbekleri* ve *Yargı Öbekleri* olmak üzere iki ana kısım yer alır. Bir yargı taşımayan, sözcükler arasında birtakım bağlantılar kurarak ifadeyi güçlendirmeye ve belirginleştirmeye yarayan isim tamlaması, sıfat tamlaması, zarf grubu, edat grubu gibi kelime grupları *Belirtme Öbeği* adı altında sınıflandırılmıştır. *Yargı Öbekleri* başlıklı ikinci kısım cümle bahsine ayrılmıştır. Bu kısımda başlı başına cümle konusu ele alınmıştır. Banguoğlu, cümle konusunu iki *dilim* içerisinde inceler. Birinci dilim, *Basit Cümle*; ikinci dilim *Birleşik Cümle* konusunu kapsar. Yazar, cümlenin öğeleri konusunu basit cümle bahsi içerisinde işlemiştir. Banguoğlu'na göre cümle; yüklem, kimse, nesne, isimleme, zarflama olmak üzere beş unsurdan oluşabilir. Cümlede yer verilsin ya da verilmesin, yazara göre *kimse* de yüklemle birlikte cümlenin iki temel ögesinden biridir. Nesne, isimleme (dolaylı tümleç) ve zarflama ise yardımcı öğelerdir. Cümle öğelerine değinilirken, öge dizilişi sırasında Eski Türkçe döneminde ve Bugünkü Türkiye Türkçesinde cümle öğelerinin dizilişi örnekler vasıtasıyla karşılaştırılır. *Birleşik Cümle* başlığını taşıyan *II.Dilim* içerisinde birleşik cümlelerin yapılaş şekillerine ve çeşitlerine değinilir. Burada *Tümleme Birleşik Cümle* ve *Karmaşık Birleşik Cümle* olmak üzere iki farklı birleşik cümleden bahsedilir. Tümleme birleşik cümleler *Şart Cümlesi*, *İlinti Zamiri Cümlesi* ve *Bağlam Cümlesi*'nden oluşur. Karmaşık birleşik cümleyi ise *İsim Fiil Cümlesi*, *Sıfat Fiil Cümlesi* ve *Zarf Fiil Cümlesi* teşkil eder. Bunlar içerisinde Türkçenin söz dizimi mantığına en uygunsuz olanı '*ki*' ilinti zamiriyle kurulan *İlinti Cümlesi*'dir. Bu çeşit cümlelerde zamir görevinde kullanılan *ki*'nin kaynağı olarak teklik 3.kişi zamiri yerine kullanılan Farsça kaynaklı *kim* zamiri yaygın olarak kabul görür. Bu zamirin Eski Anadolu Türkçesi ve özellikle Farsça etkisinin daha yoğun bir şekilde hissedildiği Osmanlı Türkçesi dönemlerinde dilimizde oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Manzum eserlerdeki söyleyişe ahenk katmak kaygısıyla kullanılmasını hariçte tutacak olursak, bugün '*ki*' zamiriyle kurulan birleşik cümleler oldukça azalmıştır. Bunun yerine fiilimsiler veya Banguoğlu'nun ifadesiyle *yatk filler* aynı görevi üstlenmiştir.

Türkçenin Grameri adlı bu eser ilk olarak 1940 yılında Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısını yine kendi bünyesine uyumlu, Türk insanının fikir ve hissiyatına uygun bir şekilde tespit etmek ve yansıtmak idealiyle hazırlanmıştır. Daha sonra uzun bir tekâmül aşamasından geçerek 1974 yılında son hâliyle tekrar yayımlanmıştır. Eser, hem ilk yayımında hem de son yayımlandığı hâliyle bu alanda yazılacak diğer eserler için bir kılavuz kitap olmak amacına yönelmiştir. Banguoğlu'nun eseri, Türkçenin grameri üzerine hazırlanan diğer eserler arasında oldukça müstesna bir yere sahiptir. Yazar, diğer eserlerde vokal, konson, metatez, sentaks gibi yabancı kaynaklı adlarıyla zikredilen terimler için sesli, sesdeş, göçüşme, söz dizimi gibi yeni ve yerli terimler kullanmaya çalışmış, bunun yanında bu terimlerin Fransızca ve bazen de Latince karşılıklarını parantez içinde vermiştir. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan başlayarak Tanzimat'tan sonra ve Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen harf inkılâbından önce kaleme alınan eserlerde Türkçenin ses bilgisine dair konuların oldukça kısıtlı bir çerçevede toplanıp aktarıldığını yukarıda belirtmiştik. Bu durum, bu eserlerin oluşturulması esnasında Arapça veya Fransızca gramer kaidelerinin kılavuz olarak alınması gibi çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Buna karşın *Türkçenin Grameri*'nde, Türk dilinin ses bilgisine dair konular istisnai bir şekilde oldukça geniş bir yer tutar. Yazar bu durumu ses yapısı ve çeşitliliği bakımından son derece zengin bir dil olan Türkçede ses olaylarının oldukça geniş bir yer tutmasıyla açıklar. Ayrıca çoğu gramer kitabında yazım kuralları olarak sunulan hususların aslında dilimizin ses kuralları olduğunu ve bunun gerektiği gibi öğretilmesinin önemini vurgular (Banguoğlu, age.: s.23). Eserde ses bilgisi ve şekil bilgisine dair konuların oldukça geniş bir şekilde, hemen bütün ayrıntılarıyla ele alınmasına karşın Türkçenin söz dizimiyle ilgili konuların sınırlı ölçülerde yer aldığını belirtmek istiyoruz. Belirtme öbekleri ve yargı öbekleri konularını kapsayan bu bölümün özellikle yer verilen konuların örneklendirilmesi açısından oldukça kısıtlı olduğu kanaatindeyiz.

Banguoğlu'nun eseri, yazıldığı dönemde ve sonrasında bu alanda yapılacak olan çalışmalara yol gösterme kaygısı taşıyan bir yöntem arayışı çalışmasıdır. Eser, hem verilen bilgilerin ve savunulan görüşlerin ispatı hem de Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısına dair konuların tasnifi ve örneklendirilmesi bakımından bilimsel temellere dayandırılmıştır. Bu açıdan bakıldığında *Türkçenin Grameri* adlı bu eser, ilmî bir eser olmakla birlikte bizim görüşümüzce öğretimlik değildir. Özellikle ortaöğretim seviyesinde öğretimlik olarak kullanılmak için oldukça ağırdır.

2.3.5. Muharrem Ergin/Türk Dil Bilgisi

Çalışmamızın bu bölümünde Cumhuriyet'ten günümüze dek kaleme alınan Türkçe gramerlerin tertip sistemlerini tespit edebilmek adına üzerinde durduğumuz son eser, Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı eseridir. Eserin ilk baskısı 1958'de yapılmıştır. Eserde Türkiye Türkçesi, Batı Türkçesi içerisinde ele alınmıştır. Bu eserin fihristesi oluşturulurken sayfa numaraları değil konu başlıklarına verilen madde numaraları kullanılmıştır. Bu durum aranılan konuların fihristeden bakılarak bulunmasını kısmen güçleştirmektedir.

Eserde öncelikle dilin tanımı ve yeryüzündeki dillerin tasnifi gibi teorik konular üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise *'Türk Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesi'* başlığı altında, Eski Türkçe döneminden başlamak üzere, Türkçenin tarih içerisindeki gelişim seyri ve gelişim alanları ele alınmıştır. Bu eser, içeriğindeki konuların sıralanışı bakımından klasik gramer kitapları ile uyum gösterir. Eserde, Türkçenin gramerine dair konular *'Sesler'* bahsiyle başlar. Bu bölümde Türkçedeki seslerin oldukça ayrıntılı bir şekilde incelendiğini görüyoruz. Burada, Türkçenin sesleri öncelikle vokal ve konsonantlar şeklinde ikiye ayrılmış, daha sonra her sınıf kendi içerisinde farklı özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Yapılan bu değerlendirmeden sonra Türkçe kelimeler taşıdıkları başlıca ses hususiyetleri bakımından incelenmiştir. Bu bölümde hem ünlü ve ünsüz uyumu gibi klasik gramer kitaplarında bulunan popüler başlıklara hem de vokal ve konsonantların yanyana gelme koşulları, diftong, uzun vokal, başta bulunmayan sesler, sonda bulunmayan sesler gibi istisnai başlıklara yer verilmiştir. Sesler bahsi, *'Türkçe Kelimelerdeki Başlıca Ses Değişmeleri'* başlığıyla sonlandırılmış, akabinde *'Kelimeler'* bahsine geçilmiştir.

'Kelimeler' başlıklı bölümde öncelikle kelimenin tanımı ve mahiyeti üzerinde durulur. Ergin, burada kelimeyi şöyle tanımlar: *"Kelime, mânâsı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya ses topluluğudur."* (Ergin, 2009: s.95). Yapılan bu tanımda bizim iştirak etmediğimiz tek unsur, kelimeyle ilgili ortaya koyulan *'tek başına kullanılma'* koşuludur. Bizce ses veya ses topluluklarının kelime olarak adlandırılması için tek başına kullanılma şartını sağlaması gerekmez. Tanımda da belirtildiği gibi kelimeler anlamlı veya görevli olabilirler. Edatlar ve bağlaçlarda olduğu gibi görevli kelimeler tek başlarına kullanılmasa da birer anlam taşırlar ve eklendikleri söz öbeklerine farklı anlamlar kazandırır. Bergamalı Kadri, M.U. adlı eserinde kelimeyi tanımlarken ve tasnif ederken *'harf'* başlığı altında ele aldığı edat,

bağlaç ve ünlem gibi kelimelerin tek başlarına kullanıldığında bir anlam taşımayıp başka söz öbekleri içinde görev üstlendiklerini ifade eder. Bergamalı Kadri'nin bu konudaki ifadesi aynen şöyledir:

“*Harf oldur ki andan bir mânâ dilene, velî yalnızcak zikr olunmagıla hâsıl olmaya, bir âhar kelimeye koşmayınca.*” (M.U. s.12-13).

Şu hâlde diyebiliriz ki tek başlarına kullanılımsalar bile bunlar da isimler, zamirler, zarflar gibi birer kelimedirler.

Kelimenin mahiyeti ile ilgili açıklamalardan sonra ‘*Yapı Bakımından Kelimeler*’ konusuna geçilir. Burada kelimeler ses ve şekil yapısı bakımından incelenir. Daha sonra kök ve ek konuları üzerinde durulur. Bu bölümde yapım ve çekim ekleri de ele alınır. İsimden isim yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri, fiilden fiil yapma ekleri başlıkları içerisinde günümüz Türkçesinde kullanılan eklerin yanında Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan bazı eklere de yer verilmiştir.

Eserde kelimenin tasnif edildiği diğer özellik mânâ ve vazife yönüdür. Kelimeler, ‘*Mânâ veya Vazife Bakımından Kelimeler*’ başlığı altında üç grupta sınıflandırılmıştır: 1.İsimler; 2.Fiiller; 3.Edatlar (Ergin, age.: s.216). Ergin, isimler kategorisi içerisinde sırasıyla asıl isimleri, sıfatları, zarf ve zamirleri incelemiştir. Ergin, bir terim olarak *isim*’i şu şekilde tanımlar:

“*İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir.*” (Ergin, age.: s.218).

Burada çokluk eki, iyelik eki, hâl ekleri gibi isim işletme eklerine de yer verilir. Yazarın bu bölümdeki konu başlıklarında, özellikle ismin hâl ekleri içerisinde, Türkçe terimler yerine yabancı kaynaklı lokatif, datif, ablatif, genitif, instrumental gibi terimleri kullanması dikkatimizi çeker. Aynı bölüm içerisinde, bugün soru edatı olarak kabul ettiğimiz –mI/-mU’nün isim işletme ekleri arasında ‘*soru eki*’ başlığıyla verildiğini görüyoruz. Burada bir kelimenin tek başına ne sıfat ne zarf olamayacağı özellikle vurgulanarak kelimelerin görev üstlendikleri yere göre nitelik kazandıkları belirtilir. Kelime türlerinin diğer bir konusu ‘*Fiiller*’dir. Ergin; hareketi nesnelere zaman ve mekân içindeki yer değiştirmeleri, oluş, kılış ve duruşları, her türlü faaliyetleri olarak tanımlar (Ergin, age.: s.280). Bu bölümde fiil çekimi ve fiil yapımı konularına da yer verilir. Şekil ve zaman ekleri gösterilirken bu eklerin Eski Anadolu

Türkçesi dönemindeki versiyonları da birer örnek fiil çekimiyle aktarılır. Fiil çekim ekleri içerisinde ‘*Tasarlama Kipleri*’ adı altında -sA şart ekine rastlıyoruz. Bize göre bu ek ‘*gelsem, alsan, bitmese*’ gibi örneklerde görülen dilek kipinden farklı olarak ele alınmalıdır. Çünkü şart anlamı taşıyan -sA eki fiil çekimlemede işlev görmeyip sadece yüklemde belirtilen iş ya da durumu koşula bağlar. Bu açıdan bakıldığında şart anlamı taşıyan -sA eki kip değil zarf fiil (gerundium)’dir.

Kelime türleri içerisinde yer verilen son başlık ‘*Edatlar*’dır. Ergin’in eserinde edatlar üzerine şu açıklamalara yer verilir:

“Edatlar mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına mânâları yoktur. Hiç bir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat mânâlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Onun için mânâlı kelimeler olan isimlerin ve fiillerin yanında edatlara da vazifeli kelimeler diyebiliriz.” (Ergin, age.: s.348).

Ergin; ünlem edatları, bağlama edatları ve çekim edatlarını edatlar konusu içerisinde incelemiştir. Bağlaç ve ünlemler tek başına kullanım alanına çıkmayıp diğer kelimeler ve söz öbekleri içerisinde kullanılan görevli kelimeler olması sebebiyle, bizce de bunların edatlar sınıfı içerisine dâhil edilmesi uygun bir yaklaşım olacaktır. Eserde edatlar; ünlem edatı, bağlama edatı ve son çekim edatı olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır. Bu bölüm içerisinde edatların kullanılış biçimleri örnek cümleler vasıtasıyla gösterilmiştir. Bugünkü Türkçede kullanılmakta olan ünlem, bağlama ve çekim edatlarının yanında Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan ‘*lîk, velîkin, bigi, teg, öndin, ma’da, gayri*’ gibi bazı bağlama ve çekim edatları da kullanım şekilleriyle birlikte gösterilmiştir.

Eserde üçüncü ana başlık altında yer verilen gramer bahsi ‘*Kelime Grupları ve Cümleler*’dir. Bu bölümde Ergin’in Türkçenin söz dizimine dâir şu açıklamaları önemlidir:

“Türkçede yardımcı unsur ana unsurdan önce gelir. Türk sentaksının bütün yapısı bu ana kanun üzerine kurulmuştur. Bütün kelime grupları ve cümlede belirtilen, tamlanan, tâbi olunan asıl unsur sonda; belirten, tamlayan, tâbi olan yardımcı unsur başta bulunur.” (Ergin, age.: s.375).

Günümüzde söz öbekleri ve cümle çözümlerinde bazı dilcilerimiz tarafından kullanılan oklama yöntemiyle sentaktik tahlil uygulaması Türkçenin sentaksına has olan bu kuralı şematik olarak görmemize yardımcı olabilir. Bu bölümde öncelikle isim ve sıfat tamlamaları, bağlama grubu, unvan grubu, edat

grubu gibi kelime grupları üzerinde durulmuştur. Kelime grupları konusunun ardından cümle bahsine geçilir. Burada cümlenin tanımı şöyle yapılır:

“Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur.” (Ergin, age.: s.398).

Buradan anlaşılacağı üzere, gerek olumlu gerek olumsuz veya soru olsun, söz ya da söz gruplarının cümle olabilmesi için bir yargı taşıması gerekir. Ergin, cümle öğelerini fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf olarak tanımlar. Cümle unsurlarının izahından sonra son olarak ‘cümle tahlili, cümle unsurlarını bulma, birleşik cümle’ konularıyla eser sonlandırılmıştır.

Ergin, bu eserinde genel anlamıyla gramer mefhumlarının sınırları dışına çıkmamış, bununla birlikte Türkiye Türkçesini Batı Türkçesi (Oğuz Grubu) içerisinde mukayeseli olarak incelemeye yönelmiştir. Hemen her konu başlığında yer verilen bahislerin öncelikle bugünkü Türkiye Türkçesindeki kullanım şekilleri üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise aynı unsurların tarihî Türkçe içerisinde doğuşu ve tarihî seyri gösterilmeye çalışılmış; yine aynı unsurların Batı Türkçesi içerisindeki diğer lehçelerdeki durumu ele alınmıştır. Eserde kullanılan terimler çoğunlukla Türkçe sözcüklerden seçilmekle birlikte zaman zaman ‘konsonant, vokal; lokatif, datif; gerundium, partisip’ gibi batı kaynaklı terimler de kullanılmıştır. Bazen de terimlerin Türkçeleri yanında parantez içerisinde batı kökenli asıllarına da yer verilmiştir. Eser, diğer klasik gramer kitaplarında olduğu gibi ses bilgisi bölümüyle başlar. Daha sonra sırasıyla şekil bilgisi, kelime bilgisi, kelime grupları ve cümle konuları incelenmiştir. Eserin fihriste kısmında konuların sayfa numaraları yerine konu başlıklarına verilen konu numaraları yer almaktadır. Bu durum eser içerisinde istenilen konulara ulaşmayı bir ölçüde güçleştirmektedir.

Eser, özellikle edebiyat fakültelerinin Türk dili ve edebiyatı bölümleri için oluşturulduğu için ilmî bir eser niteliği taşır. Bu açıdan bakıldığında eser, ortaöğretim seviyesinin oldukça üstünde bir kapasite gerektirir. Bu yüzden eserin ortaöğretimin çeşitli kademelerindeki öğrenciler için fazla ayrıntılı ve ağır olduğunu söyleyebiliriz. Eserde ezber yönteminden ziyade tefekkür ve mukayeseye dayalı bir yol izlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında, literatür taraması yapılmış, gerekli kaynakların tespiti ve temini gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki aşamada, çalışma

yapılacak olan konuya bir giriş teşkil etmesi amacıyla gramer kavramı, adlandırılışı, gramerin tanımı ve tarihçesi üzerinde durulmuştur. Daha sonra *Müyessiretü'l-Ulûm*'dan itibaren Türk gramerleri ve tertip sistemleri ele alınmıştır. Bu kapsamda *Müyessiretü'l-Ulûm*'un tertibi, Tanzimat dönemi gramerlerinin tertip sistemi ve Cumhuriyet'ten sonraki gramerlerin tertip sistemi incelenmiştir. Bir sonraki aşamada Türkçenin gramerinde ses bilgisi ile ilgili sorun ve düzensizlikler üzerinde durulacaktır.

3.BÖLÜM: TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE GÖRÜLEN BAŞLICA SORUN VE DÜZENSİZLİKLER

Anadolu sahasında Türk dilinin ses, şekil ve cümle yapısı üzerine kaleme alınmış bilinen en eski eser olarak *Müeyyessiretü'l-Ulûm* karşımıza çıkar. Bergamalı Kadri'nin bu önemli eseri, yazıldığı dönem dâhilinde değerlendirildiğinde Türkçenin gramerine dair sorulara belirli bir oranda cevap verebildiğini söyleyebiliriz. Ancak hem M.U.'da hem de ondan sonraki farklı dönemlerde Anadolu sahasında Türkçe üzerine yazılmış gramer kitaplarında birtakım hususlarda sorun ve eksikliklerin ortaya çıktığını kabul etmek gerekir. Adlandırma, sınıflandırma ve örneklendirme ile ilgili sorun ve eksiklikler, eserlerin oluşturulması sırasında izlenen yöntem ve metodla ilgili sorunlar bunlardan bazılarıdır. Biz çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde Türk gramerinde ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi/tümce bilgisine dair görülen sorun ve düzensizlikler üzerinde durarak bunları tespit etmeye çalışacağız. Daha sonra tespit ettiğimiz bu sorunlara yönelik çözüm önerilerimizi sunacağız.

Çalışmamızın bu bölümünde, ses bilgisi hususundaki sorun ve düzensizlikler konusuna geçmeden önce *düzensizlik* kavramı üzerinde durmanın uygun olacağını düşünüyoruz. Bu noktada *düzensizlik* kavramını iki farklı açıdan ele alacağımızı belirtmek istiyoruz. Bunlardan birincisi, ses, şekil ve dizim yönünden dilimizin öz yapısından kaynaklanan, kurallara uymayan, istisna teşkil eden düzensizliklerdir ki biz bu çeşit düzensizliği '*dilbilgisel düzensizlik*' şeklinde adlandıracağız. *Dilbilgisel düzensizlik*; dilin tarihî seyri sırasında gerçekleşen ses değişimleri, ekleşmeler, kalıplaşmalar, dilbilgiselleşme veya sözlükselleşme gibi birtakım farklı nedenlere dayanabilir. Dilbilgisel düzensizlikler, bir dilde sadece neyin söylenebileceğini değil, aynı zamanda neyin söylenemeyeceğini de belirler. Bunlar, dilin hangi derecede düzensizliklere müsaade edeceğinin sınırlarını çizer (Vaux ve Cooper 2003: s.95). Bu hususta bir örnek teşkil etmesi açısından 'hangi, dahi, horoz, yavuz' sözcüklerini ele alabiliriz. Bu sözcükler tarihî metinler içerisinde geçtikleri 'kankı, takı/dahı, horuz, yabız/yavız' şekilleriyle damak ve dudak uyumuna uymaktadırlar. Fakat bugünkü Türkiye Türkçesine geçişte birtakım ses değişimlerine uğramaları sebebiyle

ünlü uyumlarına uymazlar. Bugün Anadolu ağızlarında bu sözcükler hâlâ eski şekilleriyle kullanılmakta ve hem damak hem dudak uyumuna uymaktadırlar. Dilbilgisel düzensizlik için diğer bir örnek, şimdiki zaman eki olarak kullanılan -yor ekidir. Bu ek, araya bir zarf fiil eki almak şartıyla başka fiillerle birleşerek sürerlik ve şimdiki zaman anlamı katan yori-/yoru-/yörü- fiilinin dilbilgiselleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ek ince sıradan ünlü bulunduran sözcüklere eklendiğinde, diğer örneklerdeki gibi ünlü uyumuna aykırılık teşkil eder. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanıldığı orijinal şekilleriyle Türkçe kelime yapısına uygun olan '*elig, ana, alma*' gibi sözcükler de bugünkü şekilleriyle Türkçe olmasına rağmen kuraldışı sergileyen unsurlara birer örnek teşkil eder.

Düzensizlik sözcüğüne burada yükleyeceğimiz ikinci anlam, Türkçenin ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi üzerine yazılmış Türkçe gramer kitaplarımızda terim oluşturma, adlandırma, sınıflandırma, tahlil etme gibi hususlarda ortaya çıkan ayrılıklar ve uyuşmazlıklar olacaktır ki biz *düzensizlik* kavramını daha çok bu anlamda kullanacağız.

3.1.TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE SES BİLGİSİNE DAİR SORUN VE DÜZENSİZLİKLER

3.1.1.Adlandırma ve Sınıflandırmaya Dair Sorun ve Düzensizlikler

Sesler, dilin temel malzemesidir. Türkçeyi esas alarak bakacak olursak, dilin en küçük birimi olan sesler bir araya gelerek sözcükleri, sözcükler belirli bir kural dâhilinde birleşerek kelime gruplarını ve cümleleri meydana getirirler. Bir sonraki aşamada cümleler bir araya gelerek cümle gruplarını oluştururlar. Böylece en dar kapsamlıdan geniş kapsamlıya doğru, dilin ifade kabiliyetini sağlayan unsurlar meydana gelmiş olur. Dilin en küçük ve en temel malzemesi olan sesleri yapı ve birleşim yönünden inceleyen ve sınıflandıran, seslerin yan yana gelme esaslarını ve birleşim sırasındaki değişimlerini ele alan gramer koluna *ses bilgisi* diyoruz. Gramerin bir alt dalı olarak *ses bilgisi*, hemen bütün gramer kitaplarımızda kendine öncelikli konu olarak yer bulmuş ve aşağı yukarı aynı şekilde tanımlanmıştır. Bunun yanında bazı gramer kitaplarımızda ses bilgisi konularına yer verilmiş olmakla birlikte belirli bir tanım yapılmadığını görüyoruz (Ergin, 1997; Banguoğlu, 2007). Ses bilgisinin tanımına Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde şöylece yer verildiğini görüyoruz:

“Sesbilgisi (Alm. *Phonetik*, Fr. *Phonetique*, İng. *Phonetics*): Bildirişim açısından taşıdıkları özellikleri ya da işlevlerini göz önünde bulundurmadan sesleri somut gerçeklik içinde, oluşturulmaları, aktarılmaları ve algılanmaları bakımından inceleyen dal.” (Vardar, age.: s.167).

Gramer kitaplarımızda ses bilgisi üzerine yapılan tanımlar içerisinde en kapsamlısını M.Kaya Bilgegil yapmaktadır:

“Fonetik; insanlar tarafından konuşma amacıyla çıkarılan seslerin teşekkül tarzlarını; hece, kelime ve cümleleri meydana getirirken birbirleri üzerinde yaptığı tesirleri; vurgu, ton, aralık bakımından istidat veya maksada göre uğrayabilecekleri durumu; tek kelime ile telaffuz olayını inceler.” (Bilgegil, age.: s.263)

Seslerin çıkış noktalarını, teşekkül aşamalarını, çıkış şekillerine göre kalınlık, incelik, düzlük ve yuvarlaklık gibi özelliklerini, birbirleriyle birleşmelerini ve bu birleşmeler esnasında uğradıkları değişimleri ele alan bir bilim olarak ses bilgisinin adlandırılması hususunda bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Ses bilgisi; bazen Arapça asıllı bir terim olan *savtiyat* terimiyle bazen de Avrupa asıllı *fonetik* terimiyle karşılanmıştır. Bu bilim, *Müeyssiretü'l-Ulûm*'da ve Cumhuriyet dönemi öncesinde kaleme alınan *Medhal-i Kavâid*, *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* gibi eserlerde çok kısıtlı bir yer bulabilmiş, üstelik Türkçenin kendine has yapısından çok Arapça kaideler doğrultusunda işlenmiştir. Arapça gramer kurallarını kılavuz edinerek oluşturulan eserlerde ses bilgisinin kapsamına giren konuların çoğunlukla ses bilgisiyle pek ilgisi olmayan, Arapça yazım kurallarına dayalı *imlâ kavâidi*, *mukaddime* gibi başlıklar altında sunulduğunu görüyoruz (Emre, 1931; Emre, 2004; Özkan, 2000).

Ses bilgisi üzerine yapılan tanımları daha somut biçimde, mukayeseli olarak gösterebilmek açısından bunlara bir tablo içerisinde yer verilmesi uygun olacaktır. Başlıca gramer kitaplarımızın ses bilgisini tanımlama noktasındaki yaklaşımları aşağıdaki tabloda özetlenerek aktarılmıştır.

Tablo-2: Gramer Kitaplarımızda Yer Verilen Ses Bilgisi Tanımları

Yazar	Ses Bilgisi Tanımı
A.Cevat Emre (1923)	' <i>Ahvâl-i Hurûf</i> ' başlığı altında Arapça yazım kuralları doğrultusunda ses bilgisi konularına değinilmiş, bir tanım yapılmamıştır.
Muharrem Ergin (1997)	" <i>Dilbilgisinin dilin seslerini inceleyen dalına fonetik (sesbilgisi) denir.</i> " (Ergin, s.70).
Tahsin Banguoğlu (2007)	Tanım yapılmamıştır.
Fuat Bozkurt (2004)	Tanım yapılmamıştır.
Haydar Ediskun (1993)	" <i>Ses bilgisi, bir dilin seslerini, ses değişikliklerini ve bu değişikliklerin tarihi akışını inceler. Kısacası, ses bilgisinin konusu kanıksamadır.</i> " (Ediskun, s.71)
M.Kaya Bilgegil (2014)	" <i>Fonetik; insanlar tarafından konuşma amacıyla çıkarılan seslerin teşekkül tarzlarını; hece, kelime ve cümlelerimeydana getirirken birbirleri üzerinde yaptığı tesirleri; vurgu, ton, aralık bakımından istidat veya maksada göre uğrayabilecekleri durumu; tek kelime ile telaffuz olayını inceler.</i> " (Bilgegil, s.263).
Tahir Nejat Gencan (2007)	" <i>Seslerden, seslerin perdeleniş ve çıkışlarından, harflerden, sözcüklerin doğuşlarından; kök, ek, gövde ve takılardan; söyleniş, vurgu ve tondan bahseden bölümdür.</i> " (Gencan, s.111).
Yüksel Göknel (1974)	Tanım Yapılmamıştır.
Jean Deny (1941)	Tanım yapılmamış, <i>Yazı ve İmlâ</i> başlığı altında ses bilgisi konuları oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştır.
Hanifi Vural ve Tuncay Böler (2012)	<i>Bir dilin seslerini; oluşmaları, boğumlanma özellikleri, kelimelerdeki sıralanışları, yükledikleri görevler ve uğradıkları türlü değişmeler açısından inceleyen dil bilgisi dalına ses bilgisi denir.</i> (Vural-Böler, s.40).

Bu tanımların yanında, incelediğimiz eserler arasında ses bilgisine bağlı alt dalları başlıklar hâlinde sıralayarak tanımlayan tek eser Hanifi Vural ve Tuncay Böler'in *Ses ve Şekil Bilgisi* adlı eseridir. Eserde, ses bilgisine bağlı alt bilim dalları şu şekilde sıralanır:

“1.Art zamanlı ses bilgisi; 2.Eş zamanlı ses bilgisi; 3.Karşılaştırmalı ses bilgisi; 4.Fizyolojik ses bilgisi; 5.Söyleyiş ses bilgisi; 6.Dinleyiş ses bilgisi; 7.Akustik ses bilgisi; 8.Deneyli ses bilgisi; 9.Genel ses bilgisi.” (Vural-Böler, 2012: s.51-52).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere ses bilgisi kapsamında karşılaştığımız düzensizliklerden ilki bu bilimin adlandırılması hususundadır. Dilin ses yapısını kapsayan bu bilim, bazı gramer kitaplarımızda *ses bilgisi* terimiyle bazılarında ise *fonetik* veya *savtiyat* terimiyle adlandırılmıştır. Gramer kitaplarımızda adlandırma hususunda görülen düzensizliğin yanında ses bilgisi teriminin yazımı üzerine de bir birlik sağlanamadığı görülür. Bu terim; Ergin, Banguoğlu ve Bilgegil gibi gramercilerimiz tarafından *sesbilgisi* şeklinde tek bir kelime gibi bitişik olarak yazılırken (Ergin, 1997; Banguoğlu, 2007; Bilgegil, 2014), Özçelik ve Vural gibi diğer bazı dilcilerimiz bu terimin *ses bilgisi* şeklinde ayrıık olarak yazılmasından yanadır (Özçelik-Erten, 2005; Vural-Böler, 2012).

Gramer kitaplarımızda ses bilgisi kapsamında karşılaştığımız düzensizliklerden bir diğeri seslerin adlandırılması ve sınıflandırılması konusunda karşımıza çıkmaktadır. Bu düzensizliği tespit edip gösterebilmek amacıyla burada, daha önceden seçmiş olduğumuz belli başlı gramer kitaplarımızda yer alan seslerin adlandırılması ve sınıflandırılması ile ilgili konulara yer vereceğiz. Bu hususta ele alacağımız ilk eser, Bergamalı Kadri tarafından 1530 yılında Osmanlı padişahı I. Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere kaleme alınan *Müeyyiretü'l-Ulûm* adlı gramer kitabı olacaktır. Bu çalışmada *Müeyyiretü'l-Ulûm*'un Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan 2002 tarihli çeviriyazılı metni kullanılmıştır (Karabacak, 2002). *Müeyyiretü'l-Ulûm* üzerine yapılan incelemede, eserde Türk dilinin ses bilgisine dair konuların müstakil bir başlık hâlinde ele alınmadığı, bu alandaki açıklama ve örneklere diğer konu başlıkları altında değinildiği görülmüştür. *Müeyyiretü'l-Ulûm*'da ses bilgisi konusuna başlı başına yer verilmemesinin temel nedeni eserin yazıldığı dönemde hâkim olan ekolün Arap ekolü olması, o dönemde ve sonrasında Tanzimat dönemine dek yazılan gramer kitaplarında Arap diline ait kaidelerin örnek alınmasıdır. Eserin, ünlüler-ünsüzler ve ses olayları gibi konuları içermemesinin temel nedeni olarak müellifin Arapça gramer kurallarını örnek olarak

bu kurallar ışığında eserini oluşturmasını gösterebiliriz (Ertürk, 2015: s.4). Eserde, ünlülerin adlandırılması ve sınıflandırılmasına dair rastlayabildiğimiz tek açıklama pekiştirme eklerinin getirilmesi esnasında ünlü ve ünsüz uyumu üzerine verilen bilgiden ibarettir. Bergamalı Kadri, buradaki açıklamasında ünlüler ve ünsüzlerle ilgili şöylece bir sınıflama yapar:

“Andan sonra hâlî degül ki ol kelime sıklet üzere telaffuz oluna yâ hiffet üzere telaffuz oluna. Şiddet üzere telaffuz olunsa bir cezmlü ‘ba’ getirürüz; eger hiffet üzere telaffuz olunsa bir cezmlü ‘mim’ bile getirürüz.” (M.U. s.159).

Müellif, yukarıdaki açıklamalarıyla isimlerin önüne getirilen pekiştirme eklerinin eklendiği kelimenin ilk hecesindeki ünlüye göre getirildiğini beyan eder. Bu duruma *‘tohtolu, kıbkızıl, gömgök’* kelimelerini örnek verir. Müellifin buradaki açıklamaları doğrultusunda diyebiliriz ki *‘o-ı’* gibi kalın sıradan sesler *sıklet/şiddet* üzere olan *sakil* sesler; *‘ö-i’* gibi ince sıradan sesler ise *hiffet* üzere olan *hafif* seslerdir.

Seslerin adlandırılması ve sınıflandırılması hususunda üzerinde duracağımız ikinci eser, Cumhuriyet’in ilanından çok kısa bir süre önce Jean Deny tarafından kaleme alınan *Türk Dil Bilgisi* başlıklı eserdir. Yazıldığı dönem itibarıyla eserde ses bilgisine dair konular incelenirken Osmanlı Türkçesinin imlâsı üzerinden hareket edilmiştir. Deny, Türkçenin seslerini şu şekilde bir açıklamaya dayanarak tasnif eder:

“... Bu oynak uzuvlar bir tınlatici durumu aldığı ve çıkartılan hava borusu soluk verme hâlinde ağız-burun organından geçerken hiçbir gürültü çıkarmayacak biçimde ayrı kaldığı zaman –özellikle o zaman ses tellerinin titreşmesiyle oluşan- sesler, ünlü (seslik) adını alırlar. Bu tarif ile ünlülerin hepsi çınlamalıdır. Bilakis adı geçen uzuvlar, ağız-burun organlarının zarları arasında sıkışan hava borusundan geçerken gürültü oluşacak biçimde yaklaşırlarsa çıkartılan sesler, ünsüz (seslenik) adını alırlar.” (Deny, age.: s.21).

Bu açıklamalarında Deny’nin dilimizde mevcut olan sesleri *ünlü (seslik)* ve *ünsüz (seslenik)* olmak üzere iki grupta topladığını görüyoruz. Burada dikkati çeken diğer bir husus, yazarın sesleri açıklarken Fransızcadan birtakım örnek kelimeler getirerek Türkçedeki sesleri bu kelimelerdeki seslerden hareketle tarif etmesidir. Örneğin eserde ‘e’ sesi şu şekilde açıklanır:

“1. e, Fransızcanın vert ‘yeşil’ kelimesindeki açık e’sine denktir. Bu ünlü bazen daha açıktır.

Örnek: Etek.” (Deny, age.: s.22)

Deny'nin eserini Cumhuriyet'ten ve harf inkılabından önce kaleme almış olmasından dolayı yazar, ünlü ve ünsüzleri izah ederken bu seslerin yazıya aktarılışları ve değişimleri üzerinde ayrıntılı olarak durur. Yazar, Türkçenin ünlü sesleri 'a, ı, o, u, e, i, ö, ü'nün okunuşlarını Fransızca kelimeler üzerinde gösterdikten sonra bu sesleri elif, vav, ya, hâ-yı resmiye'den hareketle açıklar. Deny, ünlüleri kendi arasında sınıflandırırken 'e, i, ö, ü' için *ön ünlüler*, 'a, ı, o, u' için *art ünlüler* terimini kullanır. Bunun yanında bunlar için yabancı dilcilerin genellikle *yumuşak ünlüler* ve *sert ünlüler*; Türk dilcilerin *ince ünlüler* ve *kalın ünlüler* tabirlerini kullandıklarını belirtir. Dilin dikey istikametteki yerine göre yaptığı ikinci sınıflamada ise bugün de kullanılmakta olan *dar ünlüler* ve *geniş ünlüler* şeklinde sınıflama yoluna gider. Üçüncü sınıflamada ise dudakların durumu dikkate alınır. Buna göre ünlüler, *düz ünlüler* ve *yuvarlak (dudaklaşık) ünlüler* olmak üzere iki grupta toplanır. Ünsüzlerin sınıflandırılması konusunda yazar tarafından iki farklı ölçüt üzerinden sınıflama yapılır. Bu ölçütlerden ilki akciğerden gelen havanın soluk borusundan çıkış süresidir. Bu sınıflamada Türkçedeki 'f, v, z, s' gibi ünsüzler *sürekli ünsüzler*; 'p, b, t, d, ç, k' gibi bir çarpıda çıkan ünsüzler ise *süreksiz ünsüzler* olarak adlandırılırlar. Bu sınıflama ölçütü doğrultusunda bahsedilen üçüncü grup, *akıcı ünsüzler*'dir. Türkçedeki 'y, l, r, m, n' gibi ünsüzler kimi yönlerden ünlülere yaklaşan akıcı ünsüzlerdir.

Deny'nin ünsüzleri sınıflandırırken dikkate aldığı ikinci ölçüt seslerin çıkış noktasıdır. Bu sınıflama doğrultusunda yazar, ünsüzleri *dudaklılar*, *asıl dişliler*, *damaklaşık dişliler*, *damak önü gırtlak sesleri*, *damak ardı gırtlak sesleri*, *gırtlak ünsüzleri*, *akıcı ünsüzler*, *yabancı kelimelerden geçme sesler* olmak üzere gruplara ayırır. Yazarın ünsüzler üzerine yaptığı sınıflama şöyledir:

“*Dudaklılar: p, b, f, v; Asıl dişliler: t, d, s, z; Damaklaşık dişliler: ç, c, ş;*

Damak önü gırtlak sesi: k (köpek, kesmek), g (göstermek, gevşek), y (bey),

Damak ardı gırtlak sesi: k̇ (kan), ġ (yangın), ħ (hoca, hatun), ğ,

Gırtlak ünsüzleri: h (halı, hangi); Akıcı ünsüzler: y, l, r, m, n

Yabancı kelimelerden geçme sesler: j (jurnal), hemze (te'sis, cüz')”

(Deny, age.: s.41-63).

M.Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde ses bilgisini *fonetik* veya *savtiyat* olarak adlandırır. Eserde, Türkçenin ses bilgisine dair konulara diğer

alanlara kıyasla oldukça sınırlı bir ölçüde yer verildiğini söyleyebiliriz. Bilgegil, dilimizde mevcut olan sesleri öncelikle *sesli harfler (vokaller)* ve *sessiz harfler (konsonantlar)* olmak üzere iki ana başlıkta toplar. Daha sonra vokalleri ve konsonantları kendi içerisinde sınıflandırır. Yazar, ünlülerin sınıflandırılması hususunda dört esasa dayanır. Yazarın bu sınıflandırma sırasında benimsediği birinci yöntem, *mahreçlerine göre* sınıflandırmadır. Buna göre damağın ön kısmında teşekkül eden ‘e, i, ö, ü’ vokalleri *ön vokaller* veya *ince sesliler*; damağın arka kısmında teşekkül eden ‘a, ı, o, u’ vokalleri *art vokaller* veya *kalın sesliler* olarak adlandırılır. Yazar, ünlüler üzerinde ikinci sınıflamayı *dil damak aralığının darlık veya genişliğine göre* yapar. Ünlünün telaffuzu sırasında dil ile damak arasında dar bir aralık bulunursa bu çeşit ünlülere *dar vokal* veya *dar sesli harf*; dil ile damağın aralığı geniş ise bu çeşit ünlülere de *geniş vokal* veya *geniş sesli harf* denir. Yazarın uyguladığı diğer sınıflama esası, *dudakların durumuna göre* sınıflamadır. Buna göre ‘a, e, ı, i’ *düz vokal* veya *düz sesli harfler*; ‘o, ö, u, ü’ *yuvarlak vokal* veya *yuvarlak sesli harfler*’dir. Bilgegil’in ünlüleri sınıflandırırken benimsediği son ölçüt, *sesin süreklilik derecesi*’dir. Bilgegil, telaffuzu sürekli olan ünlüleri *uzun vokal* veya *uzun sesli harf*, telaffuzu bir anda vukû bulan ünlüleri *kısa vokal* veya *kısa sesli harf* olarak adlandırır (Bilgegil, age.: s.265). Aslında bugünkü Türkiye Türkçesinde aslı uzun ünlü yoktur veya kalmamıştır diyebiliriz. Tarihi dönemleri içerisinde Türkçede mevcut olan uzun ünlüler zamanla birtakım ünsüz değişimleri (āt > ad, ôt > od gibi) neticesinde yerlerini kısa ünlülere bırakmıştır. Bugünkü Türkçeyi göz önüne alacak olursak uzun ünlüler yabancı dillerden alıntı kelimelerde görülür diyebiliriz.

Bilgegil, *sessiz harfler (konsonantlar)* olarak adlandırdığı ünsüzleri şu iki esasa göre tasnif eder:

“a. Teşekküllerini sağlayan havanın çıkış yolundaki özelliğe göre

b. *Mahreçlerine göre*” (Bilgegil, age.: s.266).

İlk sınıflamaya göre ünsüzler üç sınıfta ele alınır. Jean Deny tarafından *akıcı ünsüzler* olarak adlandırılan ve birinci grupta yer alan ‘y, l, r, m, n’ sesleri Bilgegil tarafından *tanınan sessiz harfler* olarak adlandırılır. İkinci gruptaki ‘f, ğ, h, j, s, ş, v, z’ sesleri *sürekli sessiz harfleri* oluşturur. Üçüncü grupta yer alan ‘p, ç, t, k, b, c, d’ ünsüleri ise *süreksiz sessiz harfler* adını alır.

Yazarın ünsüzler üzerinde yaptığı ikinci sınıflama *mahreçlerine göre* sınıflamadır. Yazar, *mahreçlerine göre sessiz harfler* başlığı altında yaptığı sınıflamada ünsüzleri beş grupta inceler. ‘b, p, f, v’ seslerinden oluşan ilk grup *dudaklılar*’ı teşkil eder. Bunlardan ilk ikisi *çift dudaklılar*, diğer ikisi *dudaklı dişliler*’dir. Aslında bir çift dudak ünsüzü olan ‘m’ sesine dudaklılar içerisinde yer verilmemiş, bu ses *tanınan sessiz harfler* içerisinde gösterilmiştir. İkinci grup ünsüzler ‘t, d, z, s, c, ç, ş, j’ seslerinden oluşur ve *dişliler* adını alırlar. Üçüncü grupta yer alan ‘g, ğ, k, h’ sesleri *boğazlılar* olarak adlandırılırlar. Dördüncü grup olan *gırtlaklılar* sınıfında sadece ‘h’ sesine yer verilir. Daha önceki sınıflamada *tanınan sessiz harfler* olarak verilen ‘y, l, r, m, n’ akıcı sesleri burada beşinci grup olarak ele alınır ve *ünlekler* şeklinde adlandırılır.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde Türkçenin seslerini ‘*Seslerin Çeşitlenmesi*’ başlığı altında inceler. Banguoğlu, bu bölümde dilimizdeki sesleri sınıflandırırken oldukça mühim görüşlere yer verir. Seslerin sınıflandırılması esnasında orijinal terimler ortaya atarak bunları neden seçtiğini gerekçeleriyle izah eder. Banguoğlu’nun burada değindiği ilk sınıflama, küçük dilin geniz yolunu açıp kapamasıyla ilgilidir. Buna göre geniz yolu kapalıysa çıkan sesler *ağız sesleri (son buccal)*, geniz yolu açıksa çıkan sesler *geniz sesleri (son nasal)* olarak adlandırılır.

Banguoğlu, dilimizdeki seslerin üç tülü meydana geldiğini belirtir: yalnız ünden oluşan *sesliler*, ün ve gürültüden oluşan *ünlü sesdeş*, sadece gürültüden oluşan *ünsüz sesdeş* (Banguoğlu, age.: s.32). Yazar, bu bilgiler doğrultusunda sesleri *ünlüler (voyelles)* ve *sesdeşler (consona)* olarak iki ana gruba ayırır. Banguoğlu, bugün ünsüzler olarak bilinen seslere yönelik sessiz veya ünsüz şeklinde bir adlandırmayı gerçeğe aykırı gördüğünü belirtir. Ünlü olsun sesdeş olsun tümünün bir sese sahip olmasından dolayı ‘*sessiz*’ şeklinde bir adlandırmayı uygun görmez. Sesdeşlerin de kendi içerisinde ünlü ve ünsüz olma özelliği gösterdiğini belirterek tüm sesdeşlere ‘*ünsüz*’ denmesini de yanlış bulur. Yazar, dilimizdeki ‘a, e, ı, i, o, ö, u, ü’den oluşan seslileri *esas sesliler* olarak adlandırır. Bunları da kendi içerisinde dilin konumuna göre *kalın sesliler* (a, ı, o, u) ve *ince sesliler* (e, i, ö, ü) olarak tasnif eder. Yazarın ünlüler üzerine yaptığı ikinci tasnif, dudakların durumuna göredir. Buna göre ünlüler, *düz sesliler* (a, e, ı, i) ve *yuvarlak sesliler* (o, ö, u, ü) olarak ikiye ayrılır. Yazar, üçüncü sınıflamada ünlüleri ağız açıklığına göre *dar sesliler* (ı, i, u, ü) ve *geniş sesliler* (a, e, o, ö) olarak sınıflandırır. Burada esas sesliler başlığı altında yer verilen

ünlülerin dışında ikinci bir başlıkta *kapalı ve genizsi sesliler* yer alır. Bunlardan ilki, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde görülen ve bugün de bazı Anadolu ağzlarında varlığını sürdüren '*kapalı e (é)*' sesidir. Bu sınıfta yer verilen ikinci ses, Arapçadan alıntı bazı kelimelerde varlık gösteren '*ince a (á)*' sesidir. Bu ses; harp, saat, seyahat gibi Arapçadan alınan kelimelerde görülür ve getirilen ek üzerinde ünlü uyumu açısından aykırılığa sebep olur.

Tahsin Banguoğlu, Türkçedeki ünsüzleri *sesdeşler (consona)* başlığı altında ele alır. Yazar, sesdeşleri birkaç farklı açıdan sınıflamaya tâbi tutar. Yazarın sesdeşler üzerine yaptığı sınıflama şöyledir:

- “1.Ses yolunun daralma veya kapanmasına göre: Patlamalı veya Sızmalı Sesdeşler.
- 2.Ses dudaklarının bir ün verip vermemesine göre: Ünlü veya Ünsüz Sesdeşler.
- 3.Boğumlanma noktalarına göre: Dudak, Diş, Damak, Gırtlak Sesdeşleri.
- 4.Seslerinin bolluğuna veya azlığına göre: Bölünlü veya Katı Sesdeşler” (Banguoğlu, age.: s.40-49).

Banguoğlu'nun bu sınıflamasında dikkati çeken bir husus sesdeşlerin ün verip vermemesine göre *ünlü sesdeş* ve *ünsüz sesdeş* şeklinde yaptığı ayırmadır. Yazar, burada yaptığı sınıflamada 'b, c,d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z' seslerini *ünlü sesdeşler* şeklinde adlandırır. Bu sesdeşlere aynı zamanda *yumuşak sesdeşler* de denildiğini belirtir. İkinci grupta ise 'p, ç, t, k, f, s, ş, h' seslerini *ünsüz sesdeşler* başlığı altında toplar. Bunlara da aynı zamanda *sert sesdeşler* denilebileceğini belirtir. Dolayısıyla bu kısımda sadece ses dudaklarının ün verip vermemesine göre yapılan tasnifte iki alt başlık için ikişer adlandırma olmak üzere toplam dört farklı adlandırma karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun bir kavram karmaşasına yol açtığı görülmektedir.

Buna benzer bir adlandırma karmaşası da ünsüzlerin seslerinin bolluğuna veya azlığına göre tasnifi esnasında *bölünlü ve katı sesdeşler* hususunda karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin gramerini konu alan diğer eserlerde (Deny, age.: s.41-63; Bilgegil, age. s.267) *akıcı ünsüzler* veya *ünlekler* gibi terimlerle karşılanan 'y, l, r, m n' sesleri Banguoğlu tarafından *bölünlü sesdeşler (consonne sonante)* olarak adlandırılır. Daha sonra bu sesdeşler de kendi içinde üç ayrı sınıfta tasnif edilirler. Burada 'y' sesi ile birlikte çift dudak w'si de dâhil edilerek bunlar *yarım sesliler (semi-voyelle)* adını alırlar. Bölünlü sesdeşler içerisinde sadece '*l-r*' sesleri akıcı sesdeşler grubuna dâhil edilir. Bunlardan birincisi olan 'l' sesi *avurtsu sesdeş*

(*consonne laterale*) adını alır ve bu ses de kendi içinde *ön avurtsu sesdeş* ve *art avurtsu sesdeş* olarak ikiye ayrılır.

Açıklamalardan anlaşıldığı üzere sadece *bölünlü sesdeşler* sınıfı içerisinde üç farklı sınıf belirtilmekte bu sınıflar da kendi içerisinde alt gruplara ayrılmaktadırlar. Bölünlü sesdeşlere muadil ikinci başlık olan katı sesdeşler içerisinde ‘b, c, d, g, ğ, j, v, z’ sesdeşleri ünlü; ‘p, ç, t, k, f, s, ş, h’ sesdeşleri ünsüz sesdeşlerdir. Bunlardan ‘s, z, ş, j’ sesdeşleri hem *hışırtılı sesdeşler* hem de *sızmalı dişsiler* olarak iki farklı şekilde adlandırılırlar. Dolayısıyla adlandırma konusunda bir karışıklık ortaya çıkmaktadır.

Ses bilgisi konularına yaklaşımı açısından üzerinde durulması gerektiğini düşündüğümüz diğer eser, Tahir Nejat Gencan tarafından kaleme alınan *Dilbilgisi* başlıklı çalışmadır. Gencan, eserinin *Sesbilgisi* başlıklı bölümünün giriş kısmında öncelikle sesin yapısı ve teşekkülü üzerinde durur. Yazar bu bölümde ayrıca *alfabe* teriminin ortaya çıkışından bahseder ve bugün bunun yerine *abece* terimini kullanmayı uygun bulur.

Gencan, oluşumuna göre sesleri *tonlu* ve *tonsuz* olarak ayırır. Bu ayrıma göre ünlüler ve yumuşak ünsüzler *tonlu*, sert ünsüzler *tonsuz* seslerdir. Türkçenin sesleri, *Seslerin Türleri* başlıklı bölümde *ünlüler* ve *ünsüzler* olarak iki ana grupta toplanır. Yazar, bu sınıflamadan sonra dilimizde bulunan sekiz ünlünün tümüyle açık olduğunu ve kısıntısız telaffuz edildiğini ifade eder. Bunun yanında Anadolu ağzlarında bazı kapalı ünlülere rastlanabildiğini belirtir; ancak bunlar hakkında bir bilgi vermeden sadece değinmekle yetinir (Gencan, age.: s.64).

Seslerin Türleri başlıklı bu bölümde ünlüler ve ünsüzler hakkında yüzeysel bilgilere yer verilir. Bu bilgilerin sonrasında ‘ğ’ sesinin yazılış ve okunuş özellikleri üzerinde oldukça ayrıntılı olarak durulur. *Seslerin Türleri* başlığı altında sınırlı bilgiye yer verilmesine karşın ünlülerin sınıflandırılması üzerine daha deyatlı bilgilere *Ünlü Uyumu* başlıklı kısımda rastlıyoruz. Gencan, bu bölümde ünlüleri üç farklı açıdan sınıflamaya tâbi tutar:

“1.Söyleniş özelliğine ve dilin durumuna göre:

a.Kalın ünlüler: a, ı, o, u

b.İnce ünlüler: e, i, ö, ü

2. *Alt çenenin durumuna göre:*

a. *Geniş ünlüler: a, e, o, ö* b. *Dar ünlüler: ı, i, u, ü*

3. *Dudakların durumuna göre:*

a. *Düz ünlüler: a, e, ı, i* b. *Yuvarlak ünlüler: o, ö, u, ü”* (Gencan, age.: s.74).

Bu sınıflamadan sonra *Büyük Ünlü Uyumu* ve *Küçük Ünlü Uyumu* konularına geçilir. Ses yolunda birtakım çarpma ve engellere maruz kalarak dışarı çıkan havanın oluşturduğu ‘p, ç, t, k, b, v, z’ gibi sesler *Ünsüzler* başlığı altında toplanır. Deny tarafından *ünsüz (seslenik)*, Banguoğlu tarafından *sesdeş (consona)* terimleriyle karşılanan bu sesler için Gencan, ‘*ündeş*’ terimini önerir. Gencan, bu sesler için ünsüz teriminin uygunsuzluğu ile ilgili şu şekilde açıklamada bulunur:

“*Ünsüz teriminin türeyiş anlamı bu kavramı kapsamaya yetmiyor. Ünü (sesi) olmayan, ün (ses) biçimine girmeyen bir devinim, konuşma ögesi olabilir mi? Yerleşmiş gibi olan terim dizgesine uyararak ünsüz dedik. Konuya Ündeş terimi daha yakıştır. Çünkü bunlar ünlülerle kaynaşmadan okunmazlar: ç, l, ş, l, m. Araya yakışan ünlüler girince çalışalım olur. Bu oluşu göz önünde tutarak bu terimi ündeş’e çevirmek yerinde olacaktır.*” (Gencan, age.: s.79).

Gencan, ünsüzler için *ündeş* teriminin kullanılması gerektiğini sebepleriyle izah ederek ünsüzler için bu terimi teklif etmesine rağmen ilerleyen bölümlerde *ünsüz* terimini kullanmaya devam eder. Yazar, ünsüzleri kendi içinde *dudak ünsüzleri, diş ünsüzleri, damak ünsüzleri* ve *gırtlak ünsüzleri* olmak üzere dört gruba ayırır. Ünsüzlerin sınıflandırılması konusunda diğer eserlerde (Deny, age.: s.41-63; Bilgegil, age. s.267) yer verilen *akıcı ünsüz (y, l, r, m, n)* kavramına Gencan’ın eserinde yer vermediğini görüyoruz. Bunun yanında Banguoğlu tarafından *ünlü sesdeş* olarak adlandırılan ‘b, c, d, g, ğ, j, v, z’ sesleri Gencan tarafından *ötümlü ünsüzler (tonlular)* şeklinde; Banguoğlu’nun *ünsüz sesdeş* olarak adlandırdığı ‘p, ç, t, k, f, s, ş, h’ sesleri, Gencan’ın eserinde *ötümsüz ünsüzler (tonsuzlar)* şeklinde adlandırılmaktadır.

Ses bilgisi konularının incelenmesi açısından bu bölümde üzerinde duracağımız diğer eser, Hanifi Vural ve Tuncay Böler’in müşterek bir çalışmayla ortaya koyduğu *Ses ve Şekil Bilgisi* adlı çalışmadır. Eserin başlı başına Türkçenin ses bilgisi ve şekil bilgisi üzerine tahsis edilmiş bir çalışma olması yönünden bu alanlara daha detaylı bir şekilde eğildiği söylenebilir. Eserde, ses bilgisi konusuna sesin tanımı ve oluşumu üzerine geniş bir bilgi verilerek giriş yapılır. Bu kısımda seslerin

işitilmesi ve çözümlenmesi konusuna da değinilir. Türkçenin sesleri başlangıçta *ünlüler* ve *ünsüzler* olarak iki ana başlıkta toplanır. Bu alanda yazılmış diğer gramer kitapları ile paralel bir şekilde ünlüler üç farklı açıdan tasnif edilir:

“1.Dilin durumuna göre:

a.Art ünlüler: a, ı, o, u

b.Ön ünlüler: e, i, ö, ü

2.Dudakların durumuna göre:

a.Düz ünlüler: a, e, ı, i

b.Yuvarlak ünlüler: o, ö, u, ü

3.Ağzın açıklık derecesine göre:

a.Geniş ünlüler: a, e, o, ö

b.Dar ünlüler: ı, i, u, ü” (Vural ve Böler, 2012: s.56-58).

Bu eserde diğer gramer kitaplarından farklı olarak, ünlüler dilin durumuna göre tasnif edilirken teşekkül noktalarına göre *kalın ünlü* ve *ince ünlü* yerine *art ünlü* ve *ön ünlü* terimlerinin tercih edildiğini görüyoruz. Eserde, ünlülerin sınıflandırılmasına dair bir ünlü tablosunun ardından ‘*kapalı e*’ ve ‘*uzun ünlü*’ konuları ele alınır. Yazar, kapalı e sesinin ve uzun ünlülerin Türkçede bugün yazı dilinde olmasa da Anadolu ağızlarında varlığını devam ettirdiğini belirtir.

Eserde, ünsüzlerin sınıflandırılması konusunda dört ölçüt benimsenir:

“1.Boğumlanma noktalarına göre ünsüzler: Dudak ünsüzleri, Damak ünsüzleri, Diş ünsüzleri, Gırtlak ünsüzleri

2.Boğumlanma tarzlarına göre ünsüzler: Patlamalı ünsüzler, Sızıcı ünsüzler

3.Ton alıp almamalarına göre ünsüzler: Tonlu ünsüzler, Tonsuz ünsüzler

4.Duyulurluklarına göre ünsüzler: Akıcı ünsüzler, Katı ünsüzler” (Vural ve Böler, age.: s.60-66).

Bu sınıflamada dudak ünsüzleri sınıfında yer verilen ‘b, p, m, f, v’ sesleri kendi içinde *çift dudak ünsüzleri* (b, p, m) ve *diş-dudak ünsüzleri* (f, v) olarak ayrılır. Aslında dudak ünsüzlerinin bu şekilde iki gruba ayrılması hemen bütün gramer kitaplarımızın ortak görüşüdür. Bazı kaynaklarda bunlara ilave olarak çift dudak w’sine de yer verildiği görülür (Banguoğlu, 2007; Demircan, 1996; Eker, 2003). Bunun yanında ‘b, p, m, f, v’ seslerinin teşekkülünde dudaklar aktif konumda olduğu için bunları çift dudak veya diş-dudak şeklinde bir ayırım yapmaksızın *dudak ünsüzleri* adıyla tek çatıda ele alan kaynaklar da vardır (Gencan, 2007; Ediskun, 2004). Eserde, *diş ünsüzleri*; *asıl diş ünsüzleri* ve *diş-eti ünsüzleri* olarak ikiye ayrılır.

Ergin ve Eker tarafından *ön damak ünsüzü* olarak adlandırılan ‘r’ sesi Vural-Böler tarafından *asıl diş ünsüzü* olarak adlandırılır. Ergin’in eserinde arka damak konsonantı olarak sınıflandırdığı ‘*hırıltılı h*’ sesi Vural-Böler tarafından *gırtlak ünsüzü* şeklinde adlandırılır. Bunun yanında Arapçadan alıntı mesele, mümin, şube câmi, matbu gibi kelimelerde kullanılan hemze (◌) ve ayn (ع) da gırtlak sesleri içerisinde tasnif edilir.

Yüksel Göknel’in *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde konulara yaklaşım açısından farklı bir üslup benimsenir. Göknel, Türkçenin gramerini dilbilimsel bir bakış açısıyla ele alır. Yazar, ses bilgisini *fonetik* olarak adlandırır. Göknel’e göre *fonetik* şöyle tanımlanabilir: “*Sesleri, en alt basamakta bütün incelik ve ayrıntılarıyla inceleyen dilbilgisi koluna fonetik denir.*” (Göknel, 1974: s.15). Göknel, yaptığı tanım sonrasında *fonem* ve *allomorflar* kavramları üzerinde durur. Yazar, bu kavramları açıklarken ‘kiraz, kör, kaz, koz’ sözcüklerinden yararlanır. Bu sözcüklerin başlangıç seslerinin k fonemine dayanmakla birlikte aralarında küçük de olsa farklılıklar bulunduğunu belirtir. Bu sözcüklerin başında bulunan k seslerini *k foneminin allomorfları* olarak ifade eder.

Yazar, fonem terimiyle ifade ettiği sesleri *sesliler (vokaller)* ve *sessizler (konsonantlar)* olmak üzere iki ana başlıkta toplar. Klasik sınıflama metoduna uyarak ünlülerin düz sesliler-yuvarlak sesliler; dar sesliler-geniş sesliler; kalın sesliler-ince sesliler şeklinde sınıflamaya tâbi tutulduğunu görüyoruz. Bilgegil’de olduğu gibi Göknel’in de ünsüzler için *sessiz* terimini tercih ettiği görülmektedir. Buna karşın Gencan, Banguoğlu ve Ergin gibi bu alanda tanınmış dilcilerden bazıları *sessiz* teriminin yanlış olduğunu vurgular ve bu terimin kullanılmasını uygun bulmazlar.

Göknel, ünsüzlerin sınıflandırılması konusunda ilk olarak ses kirişlerinin titreşip titreşmemesini dikkate alır. Buna göre çıkış esnasında ses kirişlerini titreştirmeyen ‘p, ç, t, k, f, s, ş, h’ sesleri *sert sessizler*; ses kirişlerinde titreşime yol açan ‘b, v, j, z, r, c, d, ğ, y, g, m, n’ sesleri *yumuşak sessizler*’dir. Bu sınıflamada ‘l’ sesinin her iki grubun da dışında bırakıldığını görüyoruz. Yapılan sınıflamayı müteakip seslerin teşekkül noktaları ve p-b, f-v, ş-j gibi sesler arasındaki yakınlık ve denklik üzerinde durulur. Göknel, k sesinin art damakta veya ön damakta teşekkül etmesiyle biri kalın diğeri ince iki farklı k sesi oluştuğunu belirtir. Oluşan bu sesleri eserinin daha önceki bölümünde (Göknel, 1974: s.15) *k foneminin allomorfları*

şeklinde adlandırmasına karşın bu noktada aynı sesleri *k sesinin allofonları* (Göknel, 1974: s.17) olarak ifade eder. Dolayısıyla aynı durumu ifade etmek için iki farklı terimin kullanılması sonucu bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Seslerin sınıflandırılmasından sonra hece ve ses uyumu konularına geçilir. Göknel'in eserini seslerin adlandırılması ve sınıflandırılması hususunda diğer gramer kitaplarımızla karşılaştığımızda ses bilgisine dair konulara dilbilimsel bir bakış açısıyla yaklaşıldığını görüyoruz. Eserde, sesler daha yüzeysel ve basit bir şekilde tasnif edilmiş, ses bilgisine dâir konular oldukça yüzeysel bir biçimde ele alınmıştır. Diğer eserlerde rastladığımız birtakım konu başlıklarına bu eserde rastlayamıyoruz. Bunun yanında seslerin teşekkül noktaları ve birbirine yakınlığı gibi konular üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Aynı veya yakın dönemde kaleme alınmış diğer gramerlerde yer almayan *fonem*, *fonetik ayrıntı*, *fonemik ayrıntı*, *allofon* gibi yeni terimlerin kullanılmış olması da eseri farklı kılan bir başka özelliğidir.

Seslerin adlandırılması ve sınıflandırılması kapsamında burada inceleyeceğimiz son eser Muharrem Ergin tarafından kaleme alınan *Türk Dil Bilgisi* başlıklı eserdir. Ergin, ses bilgisi konusuna sesin izahı ile başlar. Ergin, dilin seslerini en küçük ve en basit dil unsurları olarak ifade eder ve dildeki seslerin alelâde seda değil şekilli, işlenmiş seda olduğunu belirtir. Yazar, seslerin oluşumu ve ses cihazı konularına kısaca değindikten sonra ilk yaptığı sınıflamada sesleri sedalı ve sedasız sesler olarak ikiye ayırır. Yazarın yaptığı bu sınıflamaya göre teşekkülünde hava akımının önüne hiçbir engel çıkmaksızın, hiçbir zorluğa uğramadan çıkan sesler ve ses yolunda takıntıya uğrayarak çıkan seslerin bir kısmı *sedalı sesler*; ses geçidinden çıkarken takıntıya uğrayan, engelle karşılaşan seslerin bir kısmı ise *sedasız sesler*'dir. Yazar bu sınıflama sonrasında hangi seslerin sedalı gruba, hangilerinin sedasız gruba girdiğini belirtmemiştir. Ses yolunda engele uğramadan çıkma ölçütünden anladığımız kadarıyla ünlüler tümüyle sedalı seslere dâhil olmalıdır. Fakat ses yolunda engele uğrayarak çıkarılan seslerden yani ünsüzlerden hangilerinin sedalı ya da sedasız sesler içerisine dâhil edileceği hususunda bu noktada bir belirsizlik söz konusudur.

Ergin, sesleri hava ses geçidinde bir engele uğrama ölçütü doğrultusunda iki ana grupta tasnif eder. Buna göre ses yolunda takıntıya uğramadan çıkarılan seslere *vokal*; ses geçitinden çıkışı esnasında birtakım çarpma veya sürtünmeye maruz kalan seslere *konsonant* adı verilir. Ergin, vokallerden bahsederken *Türkçede en aşağı*

sekiz vokal vardır' şeklinde bir ifade ile yazı dilimizdeki sekiz ünlü dışında konuşma dilinde *kapalı e* gibi ara seslerin de bulunduğuna dikkat çeker. Ergin, ünlüler üzerine yaptığı sınıflamada teşekkül noktası, açıklık kapalılık, dudakların durumu ölçütlerinin yanında uzunluk-kısalık ölçütüne de yer verir. Yazar uzun vokal-kısa vokal hakkında şu açıklamalara yer verir:

"...Vokallerin bu şekillerini uzun şekillerinden ayırmak için böyle normal uzunluktaki vokallere kısa vokaller diyoruz. Normalden uzun olan, darbe ile değil süreklilikle çıkarılan vokallere de uzun vokaller adını veriyoruz. Vokallerin bu kısa ve uzun şekillerinden başka bir de normal ses uzunluğunu bile taşımayan normalden kısa şekilleri vardır. İşte Türkçede bu üç çeşit vokalden kısa vokal ile normalden kısa vokal mevcuttur. Uzun vokal Türkçede yoktur." (Ergin, age.: s.42).

Ergin'in açıklamasına göre uzun vokaller sadece Arapça ve Farsça gibi yabancı dillerden alınan kelimelerde görülür. Türkçedeki 'ı' sesi ise normal vokallerin yanında dilimizdeki tek kısa vokali teşkil eder. Burada yazarın yaptığı sınıflamada kısa vokal ve normalden kısa vokal kavramlarının birbirine karıştığı görülmektedir. Yazar, öncelikle Türkçedeki ı sesi dışında kalan yedi vokalin normal uzunlukta vokal olduğunu belirtir ve bunları normal vokaller olarak adlandırır; ancak hemen sonrasında bunlara kısa vokal adını verir. Daha sonra ı vokalinin normalden kısa vokal olduğunu ifade eder. Dolayısıyla normal vokal, kısa vokal ve normalden kısa vokal kavramları arasında ve hangi seslerin bu gruplara dâhil edildiği konusunda bir karışıklık, düzensizlik söz konusudur (Ergin, age.: s.42-43).

Ergin, konsonantlar olarak adlandırdığı ünsüzleri seda bakımından, teşekkül noktası bakımından ve temas derecesi bakımından olmak üzere üç farklı ölçüt doğrultusunda sınıflandırır. Ergin'in ünsüzler üzerine yaptığı sınıflama şöyledir:

"1.Seda bakımından:

a.Sedalı konsonant: b, c, d, g, ğ, ğ, j, l, m, n, ñ, r, y, v, z

b.Sedasız konsonant: p, ç, t, k, f, s, ş, h, ħ

2.Teşekkül noktası bakımından:

a.Dudak konsonantları: b, p, m

b.Diş-dudak konsonantları: f, v

c.Diş konsonantları: d, t, n, s, z

d.Damak-diş konsonantları: c, ç, ş, j

e.Ön damak konsonantları: g, k, l, r, y

f.Arka damak konsonantları: ğ, ğ, ħ, k, ñ

g.Gırtlak konsonantı: h

3. Temas derecesi bakımından:

a. Temas derecesi tam olanlar: *b, c, ç, d, g, ğ, k, p, t*

b. Teşekkülünde hava için dar bir geçit bulunanlar: *f, ğ, h, ħ, j, s, ş, v, z*

c. Teşekkülünde hava için geniş bir geçit bulunanlar: *l, m, n, ñ, r, y*” (Ergin, age.: s.46-48).

Bu sınıflamada uygulanan ölçütlerin yanında konsonantlar geniz veya ağız konsonantı olmak üzere ikiye ayrılırlar. Buna göre ‘m, n, ñ’ sesleri geniz konsonantı, bunların dışındakiler ağız konsonantıdır. Banguoğlu’nun *ünsüz sesdeş*, Gencan’ın *ötümsüz ünsüzler (tonsuzlar)*, Göknel’in *sert sessizler* şeklinde adlandırdığı ‘p, ç, t, k, f, s, ş, h’ ünsüzleri Ergin tarafından *sedasız konsonant* terimiyle ifade edilir. Bu ünsüzlerin dışında kalan ‘b, c, d, g, ğ, ğ, j, l, m, n, ñ, r, y, v, z’ sesleri ise Ergin tarafından *sedalı konsonant* şeklinde adlandırılır.

Buraya kadar incelediğimiz eserler vasıtasıyla gramer kitaplarımızda seslerin adlandırılması ve sınıflandırılması hususunda bir birlik bulunmadığını tespit etmiş bulunuyoruz. Üzerinde durulan eserlerin neredeyse her birinde Türkçedeki seslerin adlandırılması sırasında farklı birer terim kullanıldığı görülmektedir. Gramer kitaplarımızdan birinde *ötümsüz* olarak ifade edilen bir ünsüz grubu diğer bir gramerde *sedasız*, bir başkasında ise *sert* şeklinde adlandırılabilir. Bu durum, Türkçe gramer kitaplarında kullanılan terimler hususunda, adlandırma ve sınıflandırmada bir uyumsuzluk ve örtüşmezlik olduğunu ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan bu uyumsuzluk ise Türkçenin ses bilgisinin ortaöğretim ve üniversite seviyesinde aktarılması esnasında farklı yaklaşımların doğmasına ve dolayısıyla aktarılan bilgilerde bir birliktelik sağlanamamasına yol açabilmektedir. Bu belirsizlik ve bağdaşmazlık durumunun ortadan kaldırılması için öncelikle bu alanda kaleme alınan çalışmalarda kullanılan terimler ve yapılan sınıflamalarda bir birlik sağlanması gerektiğini düşünüyoruz. Bu amaca dönük çalışmalar arasında bu alanda yazılacak olan yeni eserlere ve yapılacak olan çalışmalara kaynaklık etmesi amacıyla Türk Dil Kurumu gibi ilgili kurumlar ve mevcut alanda yetkin olan kişilerce bir kılavuz kitap oluşturulması zikredilebilir. Bunun yanında Türkçenin grameri üzerine çalışması bulunan ve bundan sonra çalışacak olan, bu alanla ilgili kişilerin belirli aralıklarla

periyodik olarak bir araya gelmesi ve görüş alış verişinde bulunması da bu doğrultuda başvurulabilecek diğer bir çözüm önerisidir.

Ses bilgisi alanında kullanılacak olan terimlerin seçimi sırasında mümkün olduğunca Türkçe terimlerin tercih edilmesi önemlidir. Kullanılan terimin ifade edilmek istenen kavramı tam anlamıyla karşılayıp karşılamadığına dikkat edilmelidir. Bununla birlikte gramer, konson, vokal, gibi nüansa sahip, ince anlam ayrımlarını içerisinde barındıran sözcükler Türkçeleştirmek adına tamamen bir kenara atılmamalı, bunlara karşılık olarak türetilen yerli terimlerin bunların kapsamını tam olarak içerisine alıp alamadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan başlıca eserlerde Türkiye Türkçesindeki seslerin adlandırılması hususunda ortaya çıkan farklılıkları ve uyumsuzlukları daha somut bir biçimde gösterebilmek amacıyla, bu eserlerde ünlü ve ünsüzleri adlandırmak ve sınıflandırmak amacıyla kullanılmakta olan terimlere aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo-3: Gramer Kitaplarımızda Seslerin Adlandırılmasında Kullanılan Terimler

Yazar/Eser Adı	Ünlü Ses	Ünsüz Ses
Bergamalı Kadri/M.U	Terim yoktur.	Terim yoktur.
A.Cevdet Paşa-Fuat Paşa Kavâid-i Osmâniyye	Harf-i İmlâ	Terim yoktur.
Jean Deny/Türk Dil Bilgisi	Ünlü (Seslik)	Ünsüz (Seslenik)
M. Kaya Bilgegil/Türkçe Dilbilgisi	Sesli (Vokal)	Sessiz (Konsonant)
TahsinBanguoğlu/Türkçenin Grameri	Sesli (Voyelle)	Sesdeş (Consona)
Tahir Nejat Gencan/Dilbilgisi	Ünlü	Ünsüz/Ündeş
H.Vural ve T. Böler/Ses ve Şekil Bilgisi	Ünlü	Ünsüz
Yüksel Göknel/Modern Türkçe Dilbilgisi	Sesli (Vokal)	Sessiz (Konsonant)
Muharrem Ergin/Türk Dil Bilgisi	Vokal	Konsonant
Haydar Ediskun/Yeni Türk Dilbilgisi	Sesli	Sessiz
Fuat Bozkurt/Türkiye Türkçesi	Ünlü	Ünsüz

Tablo-4: Akciğerden Gelen Havanın Soluk Borusundan Çıkışına Göre Ünsüzlerin Tasnifinde Kullanılan Terimler

Bergamalı Kadri/M.U	Tasnif yapılmamıştır.
Jean Deny	<i>1.sürekli ünsüzler; 2.süreksiz ünsüzler; 3.akıcı ünsüzler</i>
M.Kaya Bilgegil	<i>1.sürekli sessiz harfler; 2.süreksiz sessiz harfler; 3.tanınan sessiz harfler</i>
Tahsin Banguoğlu	<i>1.ünlü sesdeşler; 2.ünsüz sesdeşler; 3.bölinlü sesdeşler</i>
T.Nejat Gencan	<i>1.ötümlü ünsüzler (tonlular); 2.ötümsüz ünsüzler (tonsuzlar) ; (akıcı ünsüzlere değinilmemiştir)</i>
Hanifi Vural-Tuncay Böler	<i>1.tonlu ünsüzler; 2.tonsuz ünsüzler; 3.akıcı ünsüzler</i>
Yüksel Göknel	<i>1.sert sessizler; 2.yumuşak sessizler; (akıcı ünsüzlere değinilmemiştir)</i>
Muharrem Ergin	<i>1.sedalı konsonant; 2.sedasız konsonant; (akıcı ünsüzler 'teşekkülünde hava için geniş bir geçit bulunanlar' başlığı altında farklı bir sınıf olarak ele alınmıştır.)</i>

İncelenen eserlerin hemen hepsinde ünlülerin sınıflandırılması konusunda birbiriyle aynı veya yakın birer yöntem izlenmiş, bu seslerin adlandırılması konusunda aşağı yukarı ortak terimler benimsenmiştir. Buna karşın yukarıda verilen tablolar vasıtasıyla açıkça görülmektedir ki gramer kitaplarımızda ünsüzlerin adlandırılmasında neredeyse her yazar farklı bir terim önerisinde bulunmuştur. Ayrıca bu seslerin sınıflandırılması hususunda da gramercilerimiz tarafından farklı terimler kullanılmakta ve farklı sınıflama yöntemleri benimsenmektedir. Tanzimat dönemi gramer kitaplarında ise Arapça gramer geleneğinin etkisiyle seslerin telaffuz yönünden özellikleri dikkate alınmamıştır. Bu eserlerde, seslerin sakîl veya hafif şeklinde tasnif edildiği ve daha çok mâ-bâdına bitişen ve bitişmeyen harfler gibi yazıyla ilgili geçerli olan kuralların tespit edilip aktarıldığı görülmektedir.

3.1.2.Ses Olayları ve Örneklendirmeye Dair Sorun ve Düzensizlikler

Ses olayları Türkçe gramer kitaplarında üzerinde tam bir ittifak sağlanamayan, bir takım sorun ve düzensizlikleri içerisinde barındıran diğer bir konudur. Bir bütün olarak Türkçenin grameri üzerine ya da müstakil olarak ses bilgisi konusunu kapsayacak şekilde kaleme alınan çalışmalarda ses olaylarının tanımlanması, tasnif edilmesi ve örneklendirilmesi konusunda bazı eksiklikler ve düzensizlikler olduğu görülmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde Türkçe gramer kitaplarında yer verilen ses olaylarını, ses olayları üzerine yapılan sınıflandırma ve örneklendirmeleri inceleyeceğiz. Bu incelemede hareket noktamız *Müeyyessiretü'l-Ulûm* olacaktır. Sonrasında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek süren dönemde yazılan ve Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış modern Türkçe gramer kitapları üzerinde durup bu eserlerde ses olaylarının ele alınış biçimlerini ve bunlara dair verilen örnekleri karşılaştırmalı olarak ele alacağız. Belirtilen zaman aralığında kaleme alınan Türkçe gramerlerin tümünü sınırlı bir zaman ve tek bir çalışma dâhilinde incelemek mümkün görünmemektedir. Çalışmamızın üzerinde odaklanacağı eserler Türkçe gramerler arasından seçilmiş, daha önceden belirlemiş olduğumuz belli başlı kaynak eserler olarak belirlenmiştir.

Müeyyessiretü'l-Ulûm üzerinde yapılan inceleme sonucunda eserin, Türk dilinin ses bilgisine dair konuları müstakil bir başlık hâlinde ele almadığı, bu alandaki açıklama ve örneklere diğer konu başlıkları altında değinildiği tespit edilmiştir. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'da ses bilgisi ile ilgili müstakil bir bölüme yer verilmemesinin temel nedeni eserin yazıldığı dönemde hâkim olan ekolün Arap ekolü olması, o dönemde ve sonrasında Tanzimat dönemine dek yazılan gramer kitaplarında Arap diline ait kaidelerin örnek alınmasıdır. Arapça, yapı olarak çekimli diller kategorisi içerisinde yer alır. Bu dilde kelimeler sülâsi (üçül) kökler üzerine kurulur. Bu sülâsi köklere yeni sesler ilave edilerek, bu köklerin bükümlenmesi yoluyla yeni kelimeler türetilir. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'un Arapça dil kaidelerini rehber edinerek telif edildiğini göz önünde bulunduracak olursak, eser içerisinde ses bilgisi konusunun müstakil bir başlık altında ele alınmayışı olağan bir durum olarak görülmelidir (Ertürk, 2015: s.5).

Müeyyessiretü'l-Ulûm'da ele alınan Türkçedeki ses olaylarına dair tespit edebildiğimiz konuları şöylece sıralayabiliriz:

Eserde, ses düşmesi olayına *ism-i tasğîr* (küçültme) adı altında değinilmiştir. Eserin yazıldığı dönemde Türkçede küçültme olayının müellif tarafından bilinmekle birlikte bunu karşılamak için henüz bir terim oluşturulmadığı görülür. Dolayısıyla müellif, küçültme ses olayını ifade etmek için Arapça bir terim olan *ism-i tasğîr*'i kullanır. Küçültme olayı Bergamalı tarafından şöyle ele alınır:

“İki harfden artuk olsa, âhîrinde cezmlü kaf olsa, ol kafdan öñ bir üstünlü cim getirürüz; balıcak gibi, sucucak gibi... kaf’ı hafz itdük tekrar bir kaf dahı bulundugu için; andan sonra cim’i üstünlü kılduk hıffet için.” (M.U. s.69).

Bergamalı Kadri, göçüşme hadisesine örnek olarak hırsız anlamındaki ‘ugrı’ isim kökünden türemiş olan *ugurlayın* (gizlice) kelimesini gösterir. Müellif, bu kelimenin sesler arasında ortaya çıkan bir göçüşme olayı sonucu *uğurlayın* hâlini aldığı belirtir:

“Ugurlayın ki dirler, gizlü dimek mânâsın ifâde eyler. Bâid olmaya ki bunun aslı ugrılayın ola, ugrı gibi mânâsına; zîra ki ugru gizlü gelür, râ’nun hareketin gayna virüp ugurlayın didük.” (M.U. s.142-143).

Müellifin Türkçe kelimelerde görülen ünsüz ikizleşmesini Arapçada görülen ‘idgâm’ hadisesiyle bağdaştırdığını görüyoruz. Müellif, ikizleşme hadisesine ‘*ism-i tafzîl*’ konusu içerisinde değinir. Burada ak sözcüğünün tafzîlinden bahsederken bazen telaffuzda ilk hece ünsüzünün çift ünsüz şeklinde zikredildiğini ifade eder:

“Bu kâideden şu anlandı ki ak’un tafzili ‘apak’ gele. Lâkin bâzı tâife hemzeyi bâ’ya kalb eyleyüp, birbirinde idgâm eyleyüp ‘appak’ dirler. Pes bundan şu anlandı ki idgâm itibârı Türkî lügatde de var imiş.” (M.U. s.160-161).

Eserde ünlü uyumu konusu; *ism-i tafzîl*, *ism-i tasğîr* ve *emir sigâsı* gibi farklı konu başlıkları içerisinde ele alınmıştır. Müellife göre teklik 2. kişi emir ekinin -gıl veya -gil olarak getirilmesi, ekin getirileceği fiil kökünün sıklet veya hıffet üzere (kalın sıradan-ince sıradan) olmasına bağlıdır. Aslında Bergamalı Kadri’nin aşağıdaki açıklamasında yer verdiğimiz ‘*sakîl sakîle münâsibdür; hafîf hafîfe münâsibdür.*’ şeklindeki ifadeleri iki cümleyle Türkçedeki ünlü ve ünsüz uyumunu açıklar mahiyettedir. Müellif bu durumu şöylece açıklar:

“Zîrâ -gıl lafz-ı sakîldür, sakîl sakîle münâsibdür. Ol emr ki hıffet üzre telaffuz oluna bunun gibilerde ‘gil’ getirürler; ‘gil lafz-ı hafîfdür. Pes hafîf hafîfe münâsibdür.” (M.U. s.47-48).

Bergamalı Kadri, *ism-i tafzîl* konusu içerisinde ünsüz uyumuna da değinir. Müellif buradaki açıklamasında isimlere getirilen pekiştirme eklerinin kelimenin ilk

ünsüzüne ve ilk hecedeki ünlüye göre değiştiğini ifade eder. Eserde bu konu ile ilgili açıklama şöyledir:

“*Andan sonra hâli degül ki ol kelime sıklet üzre telaffuz oluna yâ hıffet üzre telaffuz oluna. Şiddet üzre telaffuz olunsa bir cezmlü ‘ba’ getirürüz; eger hıffet üzre telaffuz olunsa bir cezmlü ‘mim’ bile getirürüz.*” (M.U. s.159).

Müellif, ünsüz uyumuna örnek olarak ‘tobtolu, kıbkızıl, gömgök’ kelimelerini verir.

Tanzimat hareketi ile batıya yönelmiş olan Osmanlı toplumu, siyasal ve sosyal yapısı yeni bir düzene sokulmaya başladığından, bu durum aynı zamanda dilde yenileşme hareketine ve dolayısıyla gramer çalışmalarına da ağırlık kazandırmıştır. Tanzimat ve onu izleyen dönemlerde, dil konusunun -uygulama bir yana- bilinçli bir düşünce olarak ortaya çıkması, o güne kadar geri plana itilmiş olan Türkçenin de ele alınması ve gramerinin yazılması gereğini gündeme getirmiştir (Korkmaz, 2002: s.3). Bu gelişmeler doğrultusunda Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine dek Türkçe üzerine birçok gramer çalışmasının yapıldığını görüyoruz. Yapılan bu çalışmaların bir kısmı bireysel çabalar doğrultusunda ortaya çıkarken, bir kısmı da 1851 yılında kurulan Encümen-i Dâniş vasıtasıyla bizzat devlet tarafından desteklenmiştir. Tanzimat’tan sonra dil konusu ve dil-kültür arasındaki sıkı münasebet fark edilmiş, dilin bir kültür taşıyıcısı olduğu kabul görmeye başlamıştır. Bununla birlikte Tanzimat’tan sonra teorik olarak kabul gören bu düşüncelerin uygulamada sınırlı oranda işlevsel olduğunu görüyoruz. Bu durumun en bariz göstergesi Tanzimat’tan harf inkılâbına dek kaleme alınan gramer kitaplarımızdır. İncelediğimiz bu döneme ait eserlerde daha önceki geleneğe uygun bir yol izlendiğini ve oluşturulan bu eserlerin çoğunun sarf ve nahiv boyutuyla sınırlı kaldığını tespit edebiliyoruz. Buna karşın ses bilgisi ve anlam bilgisi alanlarına yönelik bir çalışmanın bu eserlerde yer almadığına; ya da istisnâi olarak ses bilgisine dair çok kısıtlı bir konunun yazı ve imlâ gibi başlıklar altında aktarıldığına şahit oluyoruz.

Türkçedeki ses olaylarına hangi ölçüde yer verildiğini tespit edebilmek adına, çalışmamızda Tanzimat dönemine ait eserlerden ikisi incelenmiştir. Bu eserlerden ilki Selim Sabit Efendi tarafından yazılan *Nahv-i Osmâni* adlı eserdir. *Nahv-i Osmâni*’de seslerle ilgili bir konu başlığı yer almamakla birlikte mukaddime bölümü içerisinde şu şekilde bir *harf* tanımına yer verilir:

“Harf dahi dil, diş, hayşûm ve dudaklar gibi ba‘zı a‘zâya i‘timâd iderek boğazdan çıkan savt ve sadâya dinilür ki ekseri lisânlarda şekil ve adedleri muhtelifdir. Nitekim Arabların telâffuz eyledikleri harfler yigirmi sekiz, Farisîde yigirmi beş ve Türkçede otuz üçdür.” (Dağdelen, age.: s.26).

Selim Sabit Efendi, eserinde sadece harfin tanımını yapmakla yetinmiş, sesler üzerine herhangi bir açıklama yapmamıştır. Selim Sabit Efendi’nin bu eseri ağırlıklı olarak Türkçenin kelime grupları ve tümce bilgisi ile ilgili konuları içerir.

Tanzimat dönemine ait eserlerden, ses olaylarını tespit edebilmek adına incelediğimiz diğer eser A.Cevat Emre’nin *Eski Lisân-ı Osmânî sarf ve Nahiv* başlıklı eseridir. Emre’nin eserinde ses bilgisine dair bir konu başlığı yer almamaktadır. Harflerin daha çok yazılışları üzerinde durulmuş, yazılış ve okunuşla ilgili birtakım bilgiler Arapça gramer kuralları çerçevesinde ele alınmıştır. Eserde, *Kelime-Hece-Harf* başlıklı bölüm içerisinde seslerle ilgili son derece sınırlı bilgiye yer verilir. Burada ‘*Türk lisanında otuz altı huruf vardır.*’ şeklinde bir ifadeyle Arapçadaki ‘hemze, ayn, hâ-yı resmiye’ gibi sesleri işaret eden harfler de bir tablo içerisinde Türkçe harfler olarak verilmiştir. Emre, *Ahvâl-i Huruf* başlığı altında sesleri *sâit* ve *sâmit* olmak üzere ikiye ayırır. Buna göre Türkçedeki ünlüler *sâit harfler* içerisinde yer alır ve bunlara *hareke ve imlâ harfleri* de denir. Ünsüzler ise *sâmit harfler*’i teşkil eder. Eserde, Türkçedeki ünlüler Arap alfabesindeki dört harf üzerinden açıklanarak bunların okunuştaki görevleri izah edilir. *Aheng-i Telaffuz* başlığı altında ünlü uyumu konusuna değinilir. Bu kısımda ses uyumuyla ilgili şöyle bir açıklama yer alır:

“Türkçe kelimeler umûmen şöyle bir aheng-i telaffuza tâbi’dir: Kalın bir hece ile başlayan Türkçe kelimelerin diğer heceleri de kalın olur: balık, saklamak, kuşkulandırmak, yakıldığından.” (Sağol vd. age.: s.12).

Eserde, ses uyumuna istisna teşkil eden sözcüklere, eklere ve sözcük birleşmelerine de değinilir. Emre’nin bu konudaki açıklamaları şöyledir:

“Hafif ahvâlin zamân-ı hâli bu aheng-i telaffuzda istisna teşkil eder. Bunlarda ilave olunan müntehalar kalın olduğu hâlde madde-i asliye hiffetini muhafaza eder: geliyorum, gidiyorsun. Mürekkep fiillerde her fiilin kendi heceleri dâhilinde ahenge riâyet olunur: yapa-bildim; yazı-veriniz.” (Sağol vd. age.: s.12).

Ünlü uyumu ile ilgili bu açıklamadan sonra yazım kuralları konusuna devam edilir. Emre’nin bu eserinde, *Müeyyessiretü’l-Ulûm*’da ünlü uyumları üzerine *hiffet-sıklet* üzerine yapılan ‘*sakîl sakîle münâsibdür; hafif hafife münâsibdür*’ şeklindeki

açıklamanın bir benzerine rastlıyoruz. Bu açıklama dışında eserde ses olayları ile ilgili değinilen bir husus tespit edilememiştir.

Emre'nin eserlerinden bu bölümde incelediğimiz diğer eser, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* başlıklı çalışmadır. Emre, bu eserinde de ses bilgisi üzerine son derece sınırlı açıklamaya yer vermiştir. Eserin birinci kısmında *Lisanın Mahiyeti ve Değişmesi Hakkında Prensipler* başlıklı bölüm içerisinde bir alt başlık olarak *Ses Değişmelerinin Umumileşmesi* konusu içerisinde ses bilgisine dâir birkaç konuya değinilir. Bu bölümde yazar, ses hadiselerinin temel nedeni olarak anoloji ve en az çaba kanununu işaret eder: “*Telaffuzu kolaylaştıran ve basitleştiren ses inhirafları için umumiyetle taklid olunmak şansı vardır.*” (Emre, 1931: s.22). Emre'nin bu bölümde değindiği ses olaylarından ilki ünlü daralmasıdır. Yazar, geniş ünlü a-e'den sonra y sesi geldiğinde bu sesin daraltıcı özelliği sebebiyle a-e'nin daralarak ı-i'ye dönüştüğünü ifade eder. Buna karşın yazarın bu açıklamaya dâir herhangi bir örneğe yer vermediği görülür. Eserde değinilen bir diğer ses olayı kışlak, yaylak, yok, çok gibi damak ünsüzleriyle biten sözcüklerin sonundaki bu damak seslerinin aşınarak hırıltılı h (h) veya ğ sesine dönüşmesi ya da tamamen düşmesi olayıdır. Yazarın bu açıklamaya dâir verdiği örnekler şu şekildedir:

“*yaylak > yayla; kışlak > kışla; uluk > uluğ > ulu; yok > yoğ/yoğ; çok > çok/ çoğ gibi*” (Emre, age.: s.22). Eserde ses bilgisine dâir bunların dışında verilen bilgiler farklı başlıklar altında değinilen çok kısıtlı açıklama ve ihtarlardan ibarettir.

Ses olaylarının işlenişi ve bunlara dâir sunulan örnekler bakımından ele alacağımız Jean Deny'nin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde, eserin yazıldığı dönem itibariyle ses bilgisine dair konular incelenirken Osmanlı Türkçesinin imlâsı üzerinden hareket edilmiştir. Deny, eserinde ses olaylarıyla ilgili konulara çoğunlukla yazım kuralları üzerinden değinmiş, bazen de diğer Türk lehçelerindeki söylenişleriyle Türkiye Türkçesindekileri karşılaştırmıştır. Eserde, Türkçedeki ses olayları ile ilgili bilgiler 'Hece' başlığı altında aktarılmıştır. Bunun yanında daha önceki bölümlerde de zaman zaman Arapça sözcüklerin söylenişi ve Türkçedeki sesler gibi konulardan bahsedilirken ses olaylarına kısmen değinilmiştir. Dudaklaşık O-U seslerinin genizsi ñ sesini m sesine dönüştürmesi (doñuz > domuz; koñşu > komşu); yine damaksıl olan ğ sesini v sesine dönüştürmesi (döğ- > döv-; koğ- > kov-)

gibi. Bu bahsedilen bölümlerin yanında eserin ilerleyen bölümlerinde *Türkçe Kelimelerin Ses Bilgisi Özellikleri* başlığı altında birtakım ses olayları üzerinde durulur. Deny, *Hece* başlığı altında ilk olarak ikizlenik ünsüzlere değinir. Yazar, istisnâî örnekler dışında Türkçede ikizlenik örneklerin hiç bulunmadığını belirtir (Deny, age.: s.80). Ancak yazarın bu bilgi ile hemen sonrasındaki dipnot vasıtasıyla aktardığı bilgiler birbiriyle çelişir niteliktedir. Deny, dipnotta yaptığı açıklamalarda eski lehçelerden itibaren Türkçede ikizlemelerin varlığını kabul eder ve *Divânu Lügâti't-Türk* ve *Muînü'l-Mürîd* gibi eserlerden örneklerle bu görüşünü destekler (Deny, age.: s.80-81). Deny'nin üzerinde durduğu diğer ses olayı *ses düşmesi*'dir. Deny, Türkçede iki ünlünün art arda gelemeyeceğini ifade eder. Yazarın bu olay için gösterdiği tavuk > tauk, soğuk > souk gibi örnekler yalnız telaffuzda hissedilen, yazıda gösterilmeyen ses yutulmalarıdır. Bu noktada örneklendirme konusunda yetersizlik olduğunu söyleyebiliriz.

Jean Deny, *Ünlülerde Uzunluk-Kısalık* başlığıyla Türkçede uzun ünlü olup olmadığını sorgular. Deny'nin ilk ifadesine göre Türkçede uzun ünlü bulunmaz. Genellikle Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde uzun ünlüler bulunur. Yazar, Türkçede uzun ünlülerin bulunabildiği istisnâî durumları şöyle açıklar:

“Bunula beraber dilimizde ünlüsüz ğ'nin kendisinden önceki sekiz kısa ünlüyle ilk hecelerde bağ, sığ, doğ vs. ve son hecelerde uşağı çağır, uşağa söyle vs. biçimlerinde oluşturduğu uzun ünlüler olduğu gibi abartı anlamıyla ünsüzleri tekrar etmekten başka ünlülerini de canım kûzum, baş üstüne gibi tekrar ederiz. Bu ünlü tekrarı yine uzun ünlüler oluşturur.” (Deny, age.: s.87).

Deny'nin üzerinde durduğu bir sonraki konu başlığı *Daraltı*'dir. Yazar, *Daraltı* başlığı altında dört farklı ses olayına değinir:

“a.Ünlü Düşümü b.Ünsüz Düşümü c.Birçok Hecenin Birden Düşümü d.Birleşme” (Deny, age.: s.88-91).

Deny, ünlülerin düşmesinde genelgeçer bir durum olarak eklerdeki kararsız ünlülerin ve sözcük içlerinde genellikle son hecelerdeki vurgusuz ve dar ünlülerin düşmesini gösterir. Ünsüz düşmesi konusunda yazarın yaptığı açıklamalar ve verdiği örnekler ağırlıklı olarak Türk lehçelerini esas alır. Eserde verilen olturmak > oturmak, çekürtkâ > çekirge, oltuz > otuz gibi ses olayları lehçelerle ilgili gelişmelerdir. Yazarın ünsüz düşmesine ilişkin açıklamalarından sadece küçültme eki ve +II, +UI, +AI isimden fiil yapma eki üzerine yaptığı açıklama Türkiye

Türkçesinde ünsüz düşmesini örneklendirir. Deny, birçok hecenin birden düşümü olarak adlandırdığı ses olayına örnek olarak azıcık ve kardaş sözcüklerini gösterir. Deny'nin ifadesinde yer verdiği *azıcık/azacık* > *acık* örneğine baktığımızda bu sözcüğün halk ağzında telaffuz kolaylığı nedeniyle kısaltılarak kullanıldığını görüyoruz. Aslında azıcık sözcüğü bu şekliyle az sözcüğünden türemiş olup bu sözcüğe getirilen -cık küçültme ekinin ses türemesine neden olduğu görülür. Zira küçültme ve eşitlik ekleri gibi ekler eklendikleri sözcükleri genişletmeye meyillidirler. Ayrıca sözcük, bu kullanım şekliyle de birden çok hecenin düşmesini örneklendirmez. Yazarın birçok hecenin birden düşmesi için verdiği diğer örnek olan *karındaş* > *kardaş* sözcüğü de bu olay için örnek teşkil etmez. Yazarın bu kısımda yer verdiği diğer ses olayı *birleşme*'dir. Deny, yan yana iki kelimenin hecelerinin kaynaşarak birleşmesi (karıntı) olarak tanımladığı bu ses olayına örnek olarak *'koyu vermek* > *koyvermek*, *pek eyi* > *peki*, *kahve altı* > *kahvaltı*, *bir yıldır* > *bıldır*' örneklerini verir. Bu örneklerden *bıldır* sözcüğünün bir yıldır ifadesiyle ilgili olmadığı görüşüdeyiz. Eseri, Türkçeye aktaren Elöve de bu doğrultudaki görüşünü verdiği dipnotla aktarır. Elöve, bu noktada Deny'nin yanlış bir örnekleme yaptığını ifade eder. Bu görüşünü desteklemek için *bıldır* sözcüğünün *Divânu Lügâti't-Türk*'te verilen anlamlarına ve bundan türeyen birleşik sözcüklere yer verir. Bu açıdan *bıldır* sözcüğünün bir+yıldır şeklinde bir kaynaşma ile meydana gelmiş olma ihtimali düşüktür. Bu sözcüğün DLT.'deki anlamıyla 'ilk, ön, öncü, önceki' gibi anlamları içeren müstakil bir sözcük olarak alınması daha uygun olacaktır. Eserde, *Hece* başlıklı bu bölümün dışında *Türkçe Kelimelerin Ses Bilgisi Özellikleri* başlığı altında birtakım ses olaylarına değinilir. Bu bölümde kelimelerde ve eklerde görülen ses uyumları, ünlü daralması, ünsüz benzeşmesi gibi ses olayları üzerinde durulur. Deny'nin eserinde Türkçedeki ses olaylarına dâir konular farklı birkaç bölüm içerisinde dağınık olarak verilmiştir. Bu açıdan eserdeki ses bilgisi ile ilgili hususlar bir bütünlük sergilemez. Bu durum ise okuyucunun konu üzerinde tam bir hâkimiyet kurması hususunda bir güçlük teşkil etmektedir.

Bilgegil'in eseri, içerdiği konuların tertiplenişi bakımından farklılık gösterir. Eserde, Türkçenin grameri ile ilgili hususlar bütünden parçaya doğru olacak şekilde, söz dizimi ve cümle bilgisi bahsinden başlayarak kelime bilgisi ve ses bilgisine doğru ilerlemiştir. Ses bilgisi içerisinde ses olaylarına dâir konular *Sessiz Harflere Dâir Tamamlayıcı Bilgiler* başlığıyla başlar. Bu bölümde sözcük başındaki ses türemesi hadisesi için *prothese* terimi kullanılır. Bilgegil'in *prothese* hadisesi için

getirdiği örneklerden bazılarının bu hadiseye örnek teşkil etmediği görülmektedir. Verilen örnekler içerisinden ayva > havya, elbet > helbet gibi sözcükler *prothese* için örnek teşkil etmekle birlikte ilan > yılan, iğit > yiğit örnekleri bu hadiseye örnek teşkil etmez. Bu sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki orijinal şekilleri söz başında mevcut ünsüzleri taşır. Ancak bu sözcükler Azerbaycan Türkçesi gibi lehçelerimizde sözbaşı ünsüzlerini yitirirler. Bir sonraki başlık olan *Heceler* içerisinde hece düşmesi olayı üzerinde durulur. Yazar, buradaki açıklamasında ‘kavm, şehir, akl, emr’ gibi yabancı kaynaklı sözcüklerin bir ünlü türemesi dâhilinde ‘kavim, şehir, akıl, emir’ şeklinde kullanıldığını ifade eder. Bu sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde ikinci hece ünlülerinin düşmesini hece düşmesi saymaz ve bunların asıllarına döndüğünü savunur. Fakat kabul etmek gerekir ki kökeni ne olursa olsun yabancı kaynaklı sözcükler insanımızın telaffuz şekline ve dilimizin yapısına uydurularak yerleşmekte ve artık bize ait olmaktadır. Bu sebeple alınan bu sözcüklerin alındıkları dillerdeki orijinal şekilleriyle bir bağı kalmamakta, bunlar dilimizdeki kullanıldığı şekilleriyle yaşamaktadırlar. Dolayısıyla artık bu sözcüklerin orijinal şekilleri dilimizde kullanılmakta olan şekilleridir. Bu sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde bunların ikinci hecesindeki ünlüler düşer ve bu durumun hece düşmesi olarak kabul edilmesi uygundur.

Eserde üzerinde durulan sonraki ses olayı *ses düşmesi*’dir. Ses düşmesi olayı; *sesli harf düşmesi*, *sessiz harf düşmesi* ve *çok seslerin düşmesi* olmak üzere üç ayrı başlıkta incelenir. Bilgegil, sesli harf düşmesine örnek olarak *babam*, *annem* sözcüklerini verir. Bu sözcüklerdeki teklik birinci kişi iyelik eklerinde yer alan *duraksız –i harfi*’nin düştüğünü ifade eder. Kanaatimizce burada görülen –i sesi aslında kaynaştırma sesidir ve bu ekin ünsüzle biten sözcüklere getirilmesi sırasında ortaya çıkar. Çok seslerin düşmesi konusunda Bilgegil’in verdiği örnekler yukarıda Jean Deny’nin eserinde değindiğimiz bir+yıldır > bıldır ve karındaş > kardeş sözcüklerinden oluşur. Bıldır sözcüğünün bir + yıldır sözcüklerinin birleşmesinden öte müstakil bir sözcük olabileceğini yukarıda izah etmiştik. Ses düşmesi olayını müteakip *ses türemesi* ve *benzeşme* üzerinde durulur. Süreksiz sert ünsüzlerde görülen *yumuşama* hadisesi ve söz içinde –y sesinin etkisiyle geniş ünlülerde görülen *daralma* hadisesi de *benzeşme* olayına dâhil edilerek bu başlık altında ele alınır.

Bilgegil, *Ses Uyumu* başlığı altında ses değişimleri ile ilgili birden fazla konuya değinir. Bu başlık altında öncelikle damak ve dudak uyumları açıklanır. Daha

sonra *kab*, *ağac*, *renc*, *bab* gibi sözcüklerin son sesinde görülen tonsuzlaşma, *son seste boğuklaşma* olarak ifade edilir. Orak, erik, dört, sütlaç süreksiz sert ünsüzlerle biten sözcüklerin son sesinde görülen ünsüz yumuşaması hadisesi eserde *iç seste çınlaklaşma* şeklinde adlandırılır. Sözcük sonlarındaki a-e geniş ünlülerinin şimdiki zaman ekinin başında bulunan -y sesinin daraltıcı etkisiyle ı-i sesine dönüşerek daralması olayı, Bilgegil tarafından *ses değişmesi* olarak ifade edilir. Daha önce bahsettiğimiz, *gey-* > *giy-*, *eyi* > *iyi* sözcüklerinde -y sesinin etkisiyle görülen daralma olayı ve geniş ünlüyle biten sözcüklere şimdiki zaman ekinin gelmesiyle oluşan daralma olayının tek başlık altında ele alınıp *daralma* terimiyle ifade edilmesi daha yerinde olacaktır.

T.Nejat Gencan'ın *Dilbilgisi* adlı eserinde ses olayları ile ilgili müstakil bir başlık bulunmaz. Eserde ses olaylarına dâir konular *Sesbilgisi* başlığı altında maddeler hâlinde sıralanır. Gencan, dudaklılaşma hadisesine *ğ sesinin söylenişi, okunuşu* başlığıyla değinir. Burada yuvarlak ünlüden sonra gelen ve dudak ünsüzü taşıyan mastar eklerinden (-mAk/-mA) birini alan *ğ* sesinin dudaklılaşması olayı ses olayları konusunun haricinde *ünsüzler* başlığı içerisinde açıklanır.

Ulama başlığı altında ulamanın hecelemedeki rolüne değinilir. Burada hem heceler konusunda hem de ulama konusu içerisinde aruz ölçüsünden bahsedilmesi dikkati çeker. Hecelerin ve ulamanın aruz ölçüsü ile ilgili fonksiyonları üzerinde durulur. Eski Türk Edebiyatının ihtisas alanına giren açık hece, kapalı hece, aruz ölçüsü gibi konuların gramer kitabında kendisine yer bulması eski geleneğin tam anlamıyla terk edilemediğini düşündürmektedir.

Bu eserde ve diğer gramer kitaplarımızın bir kısmında dikkatimizi çeken bir husus, su sözcüğü ve kaynaştırma sesleri ile ilgili yaklaşımlar konusudur. Gencan'ın eserinde kaynaştırma konusu açıklanırken şu şekilde bir açıklamaya rastlıyoruz: “*Yalnız su sözcüğünde s yerine y gelir: suyu.*” (Gencan, age.: s.67). Verilen bu kısa açıklama dışında bu durumun gerekçesiyle ilgili herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Bu konunun üzerinde durulması ve su sözcüğünün hangi sebeple *su+su* veya *su+nu* şeklini almaksızın *su+yu* şeklinde kullanıldığının izah edilmesi bu noktada yerinde olacaktır. Bilindiği gibi su sözcüğü ET. döneminde *sub* şeklinde, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi döneminde *suw* şeklinde yaşamıştır. Sonraki dönemlerde bu sözcüğün sonundaki sızıcı çift dudak w'si yerini akıcı 'y' sesine bırakmış, sözcük sonundaki akıcı ve zayıf bir ses olan 'y' sesi zamanla aşınmaya

uğrayıp düşmüştür. Bu sözcüğe ünlülerden oluşan belirtme veya yönelme hâl eki gibi ekler getirildiğinde sözcük aslına dönmekte ve sonundaki ‘y’ sesi açığa çıkmaktadır. Şu hâlde bu sözcüğün sonundaki ‘y’ sesini kaynaştırma sesi olarak almak uygun olmayacaktır.

Eserde kaynaştırma sesi hususunda tespit edebildiğimiz ve yanlış bir yaklaşım olduğunu söyleyebileceğimiz diğer husus, bu, şu, o zamirlerinin sonunda yer alan ve kaynaştırma sesi olduğu belirtilen ‘n’ sesiyle ilgilidir. Kaynaştırma seslerinin karakteristik özelliği iki ünlüyü birbirine kaynaştırma fonksiyonuna sahip olmasıdır. Eserde verilen ‘şundan, onca, şunlar, onsuz, bunca’ örneklerine bakıldığında bu örneklerin verilen açıklamayı sağlamadığını görüyoruz. Bu sözcüklere getirilen -dan, -lar, -suz gibi ekler ünsüzle başlamaktadır ve kendisinden önceki sözcük ünlüyle dahi bitse kaynaştırma sesine gerek duyulmaz. Burada yapılması gereken doğru yorum bu zamirlerin kökenleriyle ilgili olmalıdır. Verilen örneklere baktığımızda, eserde zamir n’si ile kaynaştırma sesi olan ‘n’ sesinin birbiriyle karıştırıldığını söylemek mümkündür. Eserde tespit edebildiğimiz bir karışıklık da *‘Eklerin Başındaki Ünlülerin Düşmesi’* başlığı altında ele alınan şimdiki zaman eki -yor ile ilgilidir. Eserde, şimdiki zaman eki -(i)yor şeklinde gösterilmiş ‘baş ünlüsü bağlayıcı görevinde olan ekler ve takılar’ şeklinde bir açıklamaya dâhil edilmiştir. Yazarın açıklamasına göre -(i)yor ekinin başındaki bağlayıcı görevindeki eğreti ‘i’ sesi ünlüyle karşılaşınca düşer (Gencan, age.: s.69-70). Bizim kanaatimize göre şimdiki zaman eki +yor şeklindedir. Bu ek, Batı Türkçesinde tasvir fiili olan +yor- veya +yuru- fiilinin dilbilgiselleşmesi sonucu yerleşik hâle gelmiştir (Banguoğlu, age.: s.464; Ergin, age.: s.295-296). Dolayısıyla fiil kökü ile tasvir fiilini birbirine bağlama göreviyle araya bir zarf fiil eki getirmek gerekecektir. Ünsüzle başlayan fiillerden sonra getirildiğinde bu ek ile fiil arasında görülen -I/-U sesleri kaynaştırma sesinden ziyade bağlayıcı görevli zarf fiillerdir.

Gencan’ın eserinde buraya kadar olan kısımda ünlülerde görülen ses olayları üzerinde durulmuştur. Ünlü ses türemesi ve ses düşmesi konularından sonra ünlü uyumlarına geçilir. Eserde, ünsüzlerde görülen ses olayları *Ünsüzler* başlığı altında ayrıca ele alınır. Gencan, ünsüzlerde görülen ses olaylarından birkaçına *Ünsüzlerle İlgili Yazım Kuralları* başlığı altında değinir. Bu kuralların sadece yazımda geçerli olmadığı ise aşikârdır. Bu kapsamda bahsedilen süreksiz yumuşak seslerin sözcük sonunda sertleşmesi, ünsüzlerin benzeşmesi gibi ses olaylarına baktığımızda bunların

hem yazım hem de konuşmayı kapsadığını görürüz. Bununla birlikte geriye kalan bazı ses olaylarının yeni bir madde başlığı hâlinde buraya kadar bahsedilenlerden ayrı olarak ele alındığını görüyoruz. Gencan'ın *Dilbilgisi* adlı eserinde, ses olaylarıyla ilgili konular bir bütünlük arz etmemektedir. Ses olayları başlangıçta ünlüler ve ünsüzler için iki farklı bölümde ele alınmış, bunlar da kimi zaman kendi içlerinde alt madde başlıkları hâlinde kimi zaman ise madde başı hâlinde aktarılmıştır. Bu durum, ses olaylarının bir bütün olarak düzenli bir biçimde gözden geçirilmesini güçleştirmektedir.

İncelenen eserler arasında Türkçede ses olayları konusuna en geniş yer ayıran ve ses olaylarını en detaylı biçimde ele alan eser, Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* başlıklı eseridir. *Türkçenin Grameri*'nde ses olayları *II.Kısım: Seslerin Birleşmesi* başlığıyla başlar. Bu kısımdan başlayarak *2.Dilim: Oturuşma* başlığına kadar hece, düzenli hece, düzensiz hece gibi konular üzerinde durulur. Bu bölümler içerisinde yabancı dilden alınan sözcüklerin başında veya ortasında görülen ünlü türemesi gibi konulara yüzeysel olarak değinilir.

Eserde ses olaylarıyla ilgi detaylı bilgiler *oturuşma* başlığından itibaren yer almaya başlar. *Oturuşma* başlığı altında ses düşmesi, ses türemesi ve ses değişmesi konuları yer alır. Bu konular da kendi içerisinde sesdeşler ve sesliler için ayrı ayrı ele alınmıştır. Yazarın *Ses Düşmesi* başlığı altında damaksıların düşmesi olarak değindiği konu ve verdiği örnekler (sarığ > sarı, kurug > kuru, tarıglag > tarla, yatgur- > yatır- v.b.) bizce Bugünkü Türkiye Türkçesinin kapsamına girmemektedir. Eserde Türkiye Türkçesinin gramerinin esas alınması ve bu kapsamda tespitlerin yapılması söz konusu olacaksa Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinden geçişlerde görülen ses değişmelerinin tespit edilip aktarılması burada belirtilen kapsamın dışına taşmaktadır. Bu tarz tespitlerin yapılması ancak mukayeseli bir gramer çalışmasının kapsamına alınmalıdır. Bölünlülerin düşmesi üzerine verilen örneklerden bir kısmı da sadece telaffuzda görülen ve yazıya yansımayan yutulmalardır. Eserde bu konuya dâir verilen böyle > böle, öyle > öle, yazmayayım > yazm̄im gibi örnekler konuşma esnasında görülen yutulmaya birer örnek teşkil eder. Aynı kısımda *3.Dilim* içerisinde *Bitişme ve Kaynaşma* konusu incelenir. Banguoğlu, bu konu başlığı altında *düşmeyle ekleme ve türemeyeyle ekleme* hususlarını açıklarken *yardımcı sesli/bağlama seslisi* konusunu ele alır. Yazar, Türkçede *yardımcı sesli* görevi gören bir sesin mevcut olmadığını ifade eder

(Banguoğlu, age.: s.75). Şu hâlde Banguoğlu'nun verdiği bu bilgi Bilgegil ve Gencan'ın eserleriyle uyumsuzluk teşkil eder.

Banguoğlu, *III.Kısım*'da *Seslerin Benzeşmesi* başlığı altında birçok konuya değinir. Bu kısımda üzerinde durulan konuların *benzeşme* başlığının kapsamı dışına taşıdığını görüyoruz. Diğer birçok eserde ses uyumu başlığı altında ele alınan ünlü uyumu konusu Banguoğlu'nun eserinde benzeşmenin alt başlığı olarak aktarılmıştır. Gramer kitaplarımızda genellikle *büyük ünlü uyumu (damak uyumu)* ve *küçük ünlü uyumu (dudak uyumu)* terimleriyle karşılanan ünlü uyumları Banguoğlu tarafından *dil benzeşmesi* ve *dudak benzeşmesi* şeklinde ifade edilir. Eserde ayrıca *Sesli Uyumunun Tarihçesi* başlığı altında *Osmanlıcada* ve *Yeni Türkçede* ünlü uyumunun durumu gösterilmiştir. Kanaatimizce bu husus modern Türkçenin grameri kapsamına alınmamalıdır. Osmanlı Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumu gibi konuların müstakil bir Osmanlı Türkçesi Grameri kapsamında ele alınması daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Bir sonraki bölümde *sesdeşlerin benzeşmesi* adı altında ünsüzler arasında görülen benzeşmeler üzerinde durulur. Bu kısımda, ünsüzler arasındaki benzeşmeler *sesleşme benzeşmesi*, *boğumlanma benzeşmesi*, *ayrışma* olmak üzere üç ana başlıkta incelenir.

Banguoğlu'nun eserinde *sesbilgisi* konusuna tahsis edilen bölüm üzerine yaptığımız incelemeyle Türkçedeki ses olaylarının yazar tarafından oldukça tafsilatlı bir şekilde incelendiğini görüyoruz. Türkçede görülen ses olaylarıyla ilgili kısımlarda sadece modern Türkçeyle sınırlı kalınmayıp zaman zaman *Eski Osmanlıca* adı altında Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde görülen birtakım ses değişmelerine de değinilmiştir. Bu yönüyle eserin sadece modern Türkçeyi kapsamadığını görüyoruz. Eserde hedef olarak belirtilen kapsamın dışına çıkıldığını, zaman zaman artsüremli gramer yazımına yaklaşıldığını ifade etmek gerekir. Bunun yanında ünlü ve ünsüz benzeşmeleri, dudaksılaşma gibi bazı ses olaylarının açıklanması sırasında verilen örneklerden bir kısmının yalnızca halk ağızlarında görülen ve telaffuzla sınırlı örnekler olduğuna şahit oluyoruz. Değinilen bu türlü konuların standart Türkçenin grameri içerisinde ele alınmaktan ziyade halk bilimciler veya ağız çalışması yapanlar tarafından müstakil birer çalışma şeklinde incelenmesinin yerinde olacağını düşünüyoruz. Banguoğlu'nun çalışması; Türkçenin ses, şekil ve cümle bilgisine dâir hususları oldukça ayrıntılı bir şekilde tespit edip aktaran, gramer kitaplarımız içerisinde müstesna bir yer tutan sayılı çalışmalardan

biridir. Eser; tespit etme, inceleme ve yorumlama bakımından ilmî esaslara dayandırılmıştır. Ancak *Türkçenin Grameri*'ni kapsamı ve üslûbu bakımından ele aldığımızda, ortaöğretim ve önlisans kademesinde öğrenim gören öğrenciler için seviye bakımından ağır olduğunu ifade etmek gerekir. *Türkçenin Grameri*, öğretimlik bir eser olmaktan ziyade ilmî bir çalışma özelliği gösterir. Bu yönüyle eserin, yükseköğretimin Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Türkçe Öğretmenliği gibi alanlarında ve gramer alanında hususi çalışma gerektiren diğer alanlarda ihtisâsa yönelik olarak kullanılması daha uygun olacaktır.

Yüksel Göknel'in *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde *I.Bölüm*'de sesler üzerinde durulmuştur. *Sesler* başlıklı bu bölümde Türkçenin sesleri ve hece yapısı ele alınmıştır. Ses uyumları ve ses olayları ile ilgili konular *Sesler* başlığının dışında tutulmuş, bahsedilen konular ilerleyen bölümlerde farklı konu başlıkları şeklinde incelenmiştir. Bizce ses olayları ve ses uyumları konularının sesler başlığı içerisinde alt konu başlıkları olarak işlenmesi konunun bütünlüğünün sağlanması bakımından gereklidir. Eserde sesler ile ilgili konuların sesler başlığının haricinde müstakil ve farklı başlıklar olarak sunulması konu bütünlüğünün sağlanmasını güçleştirmektedir.

Türkçede ses uyumları konusu; Göknel'in eserinde ünlü uyumları ile sınırlanmış, ünsüz uyumlarına değinilmemiştir. Eserde, Türkçede iki çeşit ünlü uyumunun varlığı benimsenir. Banguoğlu tarafından *dil benzeşmesi-damak benzeşmesi*, Ergin tarafından *kalınlık-incelik uyumu* ve *düzlük-yuvarlaklık uyumu* olarak adlandırılan ünlü uyumları Göknel tarafından *büyük ses uyumu* ve *küçük ses uyumu* şeklinde ifade edilir. Göknel, Türkçede görülen ses hadiselerine dâir bazı konu başlıklarına *Morfemler* konusu içerisinde yer verir. Bu konu başlığı haricinde ses olaylarına değinilmemiştir. Göknel, *fonetik olaylar* şeklinde ifade ettiği ses olaylarının morfemlerin birbirine eklenmesi sırasında meydana geldiğini belirtir. Fakat bu çıkarımda göçüşme (metatez), ön ses türemesi (protez) gibi telaffuzu kolaylaştırmak amaçlı ve sözcüğün kendisinden kaynaklanan ses olaylarının göz ardı edildiğini belirtmek gerekir. Zira bütün ses olayları morfem birleşmeleri sırasında oluşmaz. Sarımsak > sarmısak, kirpik > kiprik, örümcek > hörümcek örneklerinde görülen ses olayları sözcüklerin telaffuzuyla ilgilidir. Dilimizde görülen ses olaylarının tümünü kapsayacak bir dayanak arayacak olursak seslerin bünyesinde taşıdığı özellikler (akıcı, sızıcı olmak gibi) ve telaffuzu en basite indirgeme eğilimi yani en az çaba kanunu karşımıza çıkacaktır. Eserde kaynaştırma sesleri üzerine

yapılan açıklamalar içerisinde verilen ‘aldığı, gördüğü, taşıdığı, sevdiği’ gibi örneklerde geçen ğ sesinin kaynaştırma sesi olduğu ifade edilmiştir (Göknel, age.: s.36). Fakat aslında bu örneklerde geçen fiil köklerinin aldığı ek -dik sıfat fiil ekidir. Belirtilen fiil gövdelerine teklik 3. kişi iyelik ekinin getirilmesi sonucu sıfat fiil ekinin sonundaki sert ünsüz *k* sesi yumuşamaya uğrayarak ğ sesine dönüşmüştür. Dolayısıyla bu örneklerde bir kaynaştırma sesinden bahsetmek uygun olmayacaktır. Banguoğlu tarafından sesdeşlerin benzeşmesi, Ergin tarafından konsonant benzeşmesi şeklinde ifade edilen ünsüz benzeşmesi hadisesi Göknel’in eserinde *sessizlerin değişmesi* olarak adlandırılır. Sert ünsüzlerde görülen yumuşama hadisesi de *sessizlerin değişmesi* başlığına dâhil edilir. Şu hâlde benzeşme ve yumuşama gibi iki farklı ses olayının aynı başlık altında ele alınıp sınıflandırma yapılmaksızın tek bir ses olayı gibi değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla ses olaylarının tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda bir belirsizlik olduğu göze çarpmaktadır.

Türkçedeki ses olaylarına yaklaşımı açısından üzerinde duracağımız diğer çalışma, Hanifi Vural ve Tuncay Böler’in müşterek olarak kaleme aldığı *Ses ve Şekil Bilgisi*’dir. Türkçede görülen ses olayları eserde *II.Bölüm*’ü teşkil eden *Ses Bilgisi* başlığına dâhil edilmiştir. Ses olaylarının ses bilgisi konularına dâhil olması gerektiği hemen bütün gramercilerimizin ortak görüşüdür. Bu açıdan eserde benimsenen yaklaşım doğrudur diyebiliriz. Yazar, *Ses Olayları* başlıklı bölümün girişinde yaptığı açıklamayla Türkçedeki ses olaylarının temel nedenini *en az çaba kuralı* olarak tespit eder. Yazarın bu görüşüne iştirak ettiğimizi bu noktada belirtmek istiyoruz. Zira dilimizde görülen ses olaylarının hemen tümünün en az çaba kanunu ve telaffuz kolaylığına bağlı olduğunu yukarıda ifade etmiştik.

Yazar, Türkçede görülen ses olaylarını *ses türemesi, ses düşmesi, tekleşme, göçüşme, benzeşme, aykırılışma* olmak üzere altı ana başlıkta toplar. Daha sonra bu başlıkları kendi içerisinde alt kademelere ayırarak inceler. Eserde, ses olaylarına dâir konuların oldukça geniş bir yer tuttuğunu ve ayrıntılı bir şekilde incelendiğini görüyoruz. Ses olaylarını kapsayan bölüm içerisinde ana başlıklar da dâhil olmak üzere konu başlıklarında numaralandırma yapılmadığı göze çarpmaktadır. Hangi konu başlıklarının madde başı, hangilerinin alt başlık olduğu kesinlik arz etmemektedir. Bu durumun, özellikle alanla ilgili belli bir altyapıya sahip olmayan, hangi konu başlığının hangi ses olayı kapsamına gireceğini bilmeyen öğrenciler

açısından güçlük doğuracağını belirtmek gerekir. Bir örnek teşkil etmesi açısından ses düşmesi konusunu dikkate aldığımızda, bu bölümde yer alan *hece düşmesi*, *büzülme* ve *ünlü çatışması* başlıklarının ses düşmesine mi dâhil olacağı ya da müstakil birer başlık mı olduğu tam olarak belirtilmemiştir. Eserde ses olaylarına dâir verilen örneklere baktığımızda bunlarda da birtakım düzensizlikler dikkati çekmektedir. Örneğin benzeşme konusu içerisinde yer verilen dinle- > dinne-, anla- > anna-, gelmezse > gelmesse, yazsın > yassın gibi örnekler genellikle sadece konuşma dilinde veya sosyal medya üzerinden yapılan yazışmalarda galat olarak görülür ve yazı diline yansımaz. Bunun yanında verilen örneklerin bir kısmı sadece Anadolu ağızlarında görülen, sabit Türkçeden bağımsız örneklerdir. Anadolu ağızlarında görülen birtakım ses olaylarının ağız araştırmaları kapsamında yer alması gerektiğine dâir açıklamaya yukarıda yer vermiştik. Eseri kapsam bakımından değerlendirdiğimizde bu eserin diğer birçok gramer kitabına nispeten ses olaylarını oldukça teferruatlı ve geniş bir açıdan incelediğini ifade etmek gerekir. Genel kapsamlı gramer kitaplarımız dikkate alındığında, bu çalışma Banguoğlu ve Ergin'in eserleriyle birlikte ses olaylarını bu şekilde kapsamlı inceleyen eserler arasında yer alır. Kullanılan terimler açısından, hemen tüm gramer kitaplarımızda olduğu gibi, bu eserde de diğer eserlerle birtakım uyumsuzluklar göze çarpmaktadır. Yazar, diğer eserlerle kendi çalışması arasındaki terimler bakımından doğan bu uyumsuzlukları zaman zaman dipnotlar vasıtasıyla yaptığı açıklamalarla gidermeye çalışmıştır. Bu eser, Türkçenin ses bilgisi söz konusu olduğunda göz önünde bulundurulması gereken mühim eserler arasında yer almaktadır.

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde Türkçede görülen ses olaylarını *ses hadiseleri* başlığı altında ele alır. Ergin, dilimizde görülen ses olaylarını şu başlıklar altında toplar:

“1.Ses türemesi; 2.Konsonant düşmesi; 3.Orta hece vokalinin düşmesi; 4.Orta hece vokalinin değişmesi; 5.Vokal birleşmesi; 6.Yer değiştirme; 7.Başta konsonant türemesi; 8.Hece düşmesi; 9.İki vokalın yan yana gelmesi; 10.Konsonant ikizleşmesi; 11.Benzeşme; 12.Aykırılaşıma; 13.Yuvarlaklaşma.” (Ergin, age.: s.50-54).

Ergin, yuvarlak vokallerin etkisiyle görülen *yuvarlaklaşma* hadisesini müstakil bir ses olayı olarak ele almıştır. Aynı zamanda bir önceki madde başı olan *benzeşme* hadisesi içerisinde de *düzlük-yuvarlaklık bakımından benzeşme* başlığına yer vermiştir. Yuvarlaklaşma hadisesinin başlı başına bir ses olayı şeklinde aktarılmasından ziyade benzeşme konusu içerisinde bir alt konu başlığı olarak ele

alınması daha uygun olacaktır. Eseri ses olaylarına dâir verilen örnekler açısından değerlendirdiğimizde verilen örnek sayısı bakımından oldukça sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. Bazı ses olayları için neredeyse birer ikişer örnekle yetinildiğini görüyoruz (Ergin, age.: s.52). Eserde, ses olaylarını adlandırmada kullanılan terimleri gözden geçirdiğimizde yazarın bunları ifade etmek için genel olarak Türkçe terimleri tercih ettiğini görüyoruz. Bunun yanında Türkçe olarak verilen hemen her konu başlığının yanında parantez içerisinde Latince orijinal terimlere de yer verilmiştir.

Yazar, ses olayları konusunu yukarıda verilen başlıklarla sınırlı tutmamış, eserin ilerleyen bölümlerinde de bazı ses olaylarına yer vermiştir. Bilhassa *ses hadiseleri* konusunu müteakip yer alan *Türkçe Kelimelerdeki Başlıca Ses Hususiyetleri* başlıklı bölümde ses değişmesi, orta hece vokalinin düşmesi ve ünsüz yumuşaması gibi ses olayları aktarılır. Bizce bu konuların tamamıyla ses olayları başlığı altında bir bütün hâlinde ele alınması eserde konu bütünlüğünün sağlanması bakımından daha uygun olacaktır. Ses olaylarının adlandırılması amacıyla kullanılan terimler açısından eseri incelediğimizde yazarın çoğunlukla Türkçe terimleri tercih ettiğini söyleyebiliriz. Buna karşın Ergin'in sesler konusu içerisinde yabancı kaynaklı terimler olan vokal-konsonant ikilisini kullandığını görüyoruz. Bu durumun nedeni, yazarın ünlü-ünsüz, sesli-sesdeş, ünlü-ündeş, sesli-sessiz terimlerinin vokal-konsonant ikilisinin taşıdığı içeriği tam olarak kapsayamadığını düşünmesi ve bu terimler üzerinden doğabilecek karışıklıkları önlemek istemesi olmalıdır.

Çalışmamızın bu bölümünde *Ses Olayları ve Örneklendirmeye Dair Sorun ve Düzensizlikler* başlığı altında, daha önceden belirleyip temin etmiş olduğumuz başlıca Türkçe gramer kitapları incelenmiş, bu eserlerde yer verilen Türkçedeki ses olayları ve bunların örneklendirilmesine dâir sorunlar, eksiklik ve düzensizlikler ele alınmıştır. Yapılan inceleme sonucunda karşılaşılan temel sorun, belirtilen eserlerde ses olaylarının adlandırılmasında tercih edilen terimlerdeki uyumsuzluk sorunudur. Türkçenin ses bilgisini kapsayan başlıca gramer kitaplarının bir kısmında İngilizce ve Fransızca gibi batı dillerinden alıntı, bir kısmında Arapça kaynaklı terimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunların dışında kalan bazı gramer kitaplarımızda tercih edilen Türkçe terimlerin ise birbirinden farklılık gösteren terimler olduğu görülmektedir. Türkçedeki ses olayları kapsamında tespit edebildiğimiz bir diğer sorun, ses olaylarının tasnifi ve örneklendirilmesi hususundadır. Gramer

kitaplarımızdan birinde *vokal birleşmesi* olarak adlandırılan ses olayı diğer bir eserde *büzülme* şeklinde adlandırılmakta; her iki eserde de bahsedilen ses olayı için gele+umadım > gelemedim örneği verilmektedir (Krş. Ergin, age. *ses hadiseleri* s.51-Vural/Böler, *ses olayları* s.101). Banguoğlu'nun eserinde hece, hecelerin birleşmesi, vurgu gibi konular *sesbilgisi* konuları içerisinde incelenirken aynı konu başlıkları Ergin tarafından *kelimeler* başlığı altında ele alınır (Krş. Banguoğlu, age. s.52-Ergin, age. s.98). Bu örnekler, ses olaylarının tasnifi ve bu hususta gösterilen örnekler bazında gramer kitaplarımızda düzensizlik ve uyuşmazlık olduğunu ortaya koymaktadır.

Belirtilen hususlarda birlik sağlanabilmesi, gerek kullanılan terimler gerek verilen örnekler ve yapılan sınıflandırma bakımından uyumsuzlukların ve mevcut belirsizliğin giderilmesi amacıyla bu alanda söz sahibi olabilecek, yetkin ve donanımlı kişilerin görüşleri alınabilir. Bu amaçla Türk Dil Kurumu öncülüğünde üniversitelerimizin ilgili bölümlerinde görev yapan dilciler bir araya getirilip bu konudaki yorum ve görüşlerine başvurulabilir. Kullanılan terimler ve yapılan sınıflamalar açısından birlik sağlamak amacıyla Türk Dil Kurumu ve yükseköğretim kurumları işbirliği ile gramer alanında yapılmakta olan ve yapılacak olan çalışmalar için örnek teşkil edecek bir kılavuz kitap hazırlanabilir.

3.2.TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE ŞEKİL BİLGİSİNE DAİR SORUN VE DÜZENSİZLİKLER

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında, daha önceden belirlenen başlıca Türkçe gramerler üzerinde inceleme yaparak, Türk gramerciliğinde ses bilgisi ile ilgili sorun ve düzensizlikleri tespit edip aktarmaya çalıştık. Bu noktadan itibaren Türkçe gramer kitaplarında karşılaşılan şekil bilgisine dâir sorun ve düzensizlikler üzerinde durulacaktır. Çalışmamızın metodu Anadolu sahasında yazılmış bilinen ilk gramer kitabımız olan *Müeyyiterü'l-Ulûm*'dan başlamak üzere farklı dönemlerde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının incelenmesi ve bu eserlerde şekil bilgisi kapsamına giren konuların işlenişi hususunda karşılaşılan sorun ve düzensizliklerin tespit edilmesi; tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi şeklinde olacaktır. İncelemeye tâbi tutulacak eserler bir liste hâlinde çalışmamızın başında sunulmuştur. Burada Türkçe dil bilgisi içerikli lise seviyesindeki ders kitaplarının incelememize dâhil edilmeyeceğini belirtmek icâb ediyor. Zira liselerde okutulmakta olan, ortaöğretim seviyesindeki Türkçe dil bilgisi kitaplarının çeşitliliği

ve bu eserlerin barındırdığı sorun ve eksiklikler dikkate alınacak olursa bunların incelemeye dâhil edilmesi hâlinde daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir durumun ortaya çıkacağı aşikârdır. Şu hâlde ortaöğretimde okutulan dil bilgisi konulu eserlerin farklı ve müstakil bir çalışma dâhilinde incelenmesi daha uygun olacaktır.

Türk gramerliliğinde şekil bilgisi ile ilgili karşılaşılan en temel sorunlardan biri, eklerin sınıflandırılması hususunda ortaya çıkmaktadır. Türkçedeki ekler sınıflandırılırken gramer kitaplarımızda genellikle belli kalıplar dâhilinde sınıflama yapılarak kuralcı bir yöntem izlenir. Bu bakımdan Türkçe gramer kitaplarının birçoğu kuralcı-ayarlayıcı (normative) gramer özelliği gösterir. Ekler, temel görevleri göz önünde bulundurularak sınıflandırılır. Buna karşın eklerin bilhassa konuşma dilinde kendisini gösteren farklı fonksiyonları büyük oranda göz ardı edilmektedir. Zeynep Korkmaz, Türk gramerinin sorunları toplantısı kapsamında katıldığı bir konuşmada şekil-fonksiyon konusu üzerine şu açıklamalara yer verir:

“Bence şekil ve fonksiyon meselesi ile metinlere dayanma meselesi son derece önemlidir. Benim gramerlerde tespit ettiğim husus şudur: Bakıyorsunuz örnekler farklı; ancak bilgiler birbirinin aşağı yukarı tekrarıdır. Hâlbuki bunu dilin malzemesine yani metinlere dayanılarak ve hatta sizin de işaret ettiğiniz gibi gelişmeli olarak, fonksiyonlarını tespit ederek, şekil ve fonksiyon arasındaki bağlantıyı kurarak ele almak lâzım.” (Korkmaz, T.G.S. Bildiriler I-II, s.10).

Korkmaz’ın burada verdiği ‘bu kitap güzel mi güzel’ cümlesindeki *mi* ekinin fonksiyonunun göz önünde bulundurulmaması ve pekiştirme görevinin dikkate alınmadan soru eki adı altında işlenmesi, şekil-fonksiyon hususunun göz ardı edilmesi ile ilgili önemli bir tespittir.³ Bu bakımdan birçok gramer kitabımızda benimsenen klasik yöntem olan kuraldan örneğe doğru ilerleme yönteminin terk edilip özellikle edebî metinlerimizden seçilen örneklerden hareketle kuralların tespit edilip ortaya konulması daha bilimsel bir yaklaşım sağlayacağı gibi aynı zamanda dilimizin yapısına ve mantığına daha uygun çalışmaların ortaya çıkmasına katkıda bulunacaktır.

İncelemenin metodu, Türkçe gramer kitaplarında şekil bilgisine dâir yer verilen konu başlıklarının tek tek ele alınması, bu konular üzerine gramer kitaplarımızda yer verilen bilgilerin gözden geçirilmesi ve mukayese edilmesi şeklinde olacaktır. Çalışmamızda şekil bilgisi konularının tanımlanması, tasnifi ve

³ Türk gramerinde görülen düzensizlikler konusunda şu kaynaklara da başvurulabilir: Karaağaç, 1998; Kibre, 1999; Akaslan, 2012; Kerimoğlu, 2014.

örneklendirilmesi hususunda hareket noktamız *Müeyyessiretü'l-Ulûm* olacaktır. Öncelikle Türkçenin şekil bilgisine dâir seçilen bir konu başlığının eserde yer alıp almadığı tespit edilecektir. Bahsedilen konu eserde yer almışsa, konunun adlandırılışı ve yorumlanışı, tertip edilişi ve örneklendirilişinin hangi usuller doğrultusunda belirlendiği üzerinde durulacaktır. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan sonra ikinci olarak aynı konu başlığının Tanzimat döneminde kaleme alınan gramerler arasından seçtiğimiz Selim Sabit Efendi'nin *Nahv-i Osmânî*'si ve A.Cevat Emre'nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserlerinde yer alıp almadığı incelenecektir. Böylece Tanzimat dönemi gramerlerinin Türkçenin şekil bilgisi konularına yaklaşımı tespit edilip aktarılmaya çalışılacaktır. Üçüncü aşamada ise Cumhuriyet'ten sonra yeni alfabeyle kaleme alınmış başlıca modern Türkçe gramer kitapları ele alınacaktır. Daha önceki dönemlere ait eserlerde incelenen konuların Cumhuriyet dönemindeki eserlerde nasıl ele alındığı tespit edilecektir. Bu sayede hem farklı dönemlerde Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarımızın Türkçenin şekil bilgisine dâir konulara yönelik yaklaşımları görülebilecek hem de bu eserler arasında görülen adlandırma, sınıflandırma ve örneklendirmeye dâir uyumsuzluklar ve düzensizlikler tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.2.1.Şekil Bilgisinin Adlandırılması ve Tanımlanmasına Dair Düzensizlikler

Şekil bilgisi üzerine Türkçe gramer kitaplarında karşımıza çıkan ilk düzensizlik, şekil bilgisinin adlandırılması ve tanımlanması hususundadır. Gerek bütün olarak Türkçenin ses, şekil ve cümle bilgisini kapsayan gramer kitaplarında gerekse sadece şekil bilgisini konu edinen müstakil konulu kitaplarda, şekil bilgisinin farklı biçimlerde adlandırılıp tanımlandığına şahit oluyoruz.

Çalışmamızda hareket noktası olarak tayin ettiğimiz M.U.'da şekil bilgisi ile ilgili herhangi bir tanıma rastlanamamıştır. Yapılan tarama sonucunda şekil bilgisi terimine karşılık Osmanlı döneminde kullanılmakta olan *sarf* sözcüğüne Bergamalı Kadri'nin eserinin son bölümünde yer verdiği gazelin tahlili sırasında rastlanmaktadır. Sözcüğün burada şekil bilgisi anlamında terim olarak değil eklemek/birleştirmek anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Müeyyessiretü'l-Ulûm* adlı eserde, modern gramer çalışmalarından farklı olarak şekil bilgisi ile ilgili konular müstakil bir başlık hâlinde ele alınmamış olup farklı konularla ilgili diğer başlıklar içerisinde taksim edilmiştir. Bergamalı Kadri, eserinde ekleri başlı başına incelediği bir bölüme yer vermemiştir. Eserin farklı bölümlerinde müellifin ekler ve

bu eklerin kelimeye kattığı anlam, üstlendiği vazife ile ilgili açıklamalar yaptığı görülür. Müellifin Türkçedeki yapım ve çekim eklerine ve bunlarla ilgili açıklamalara hangi başlıklar altında ve ne şekilde değindiği yukarıda ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Bu yüzden bu bölümde aynı konuları tekrar aktarmanın gereksiz olduğu kanaatindeyiz.

Tanzimat döneminde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarından bu hususta ilk değineceğimiz eser, Selim Sabit Efendi'nin *Nahv-i Osmânî* adlı eseridir. Eser, her ne kadar Osmanlı Türkçesinin nahvi (söz dizimi) ile ilgili hususları konu edinse de bazı bölümlerde sarf ile ilgili konulara da değinilir. Selim Sabit Efendi, eserinin mukaddime bölümünde sarf (şekil bilgisi) ilmini şöyle tanımlar:

“Kelimelerin imlâ ve tasrîfinden bahs iden ilme (fenn-i sarf) ve kelâmın terkîb ve te'lîfinden bahs eden ilme (fenn-i nahv) ve ahvâl-i kelâmdan bahs iden fenne dahi (beyân-ı bedî'-i maânî) denilüp bunların mecmû'ına birden kavaid-i lisân tabir olunur.” (Dağdelen, age.: s.27).

Müellif, sarf ilminin sadece tanımını vermekle yetinmiş, bu konu üzerine detaylı bir açıklama yapmamıştır. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere müellifin ifadesiyle sarf (şekil bilgisi), kelimelerin yazım kuralları ve çekimleri, ek almaları ile ilgilenen bilimdir. Eserde, şekil bilgisi ile ilgili konulara eserin muhtelif bölümlerinde yer alan *masâdır*, *ef'âl-i fer'iyye*, *ef'âl-i rabtiyye* gibi farklı konu başlıkları altında değinildiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle *Nahv-i Osmânî*'de sarf (şekil bilgisi) ile ilgili konuların müstakil bir bölüm hâlinde değil, muhtelif başlıklar altında dağınık bir şekilde aktarıldığını ifade edebiliriz.

Şekil bilgisinin tanımlanmasına dâir Tanzimat sonrasında kaleme alınan Türkçe gramerlerden üzerinde duracağımız diğer eser, A. Cevat Emre tarafından hazırlanan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* başlıklı çalışmadır. Emre, Türkçenin şekil bilgisi ile ilgili hususiyetlere eserinin farklı bölümlerinde muhtelif başlıklar altında değinir. Aslında bu durum yalnızca Emre'nin bu eserine has bir özellik olmayıp Tanzimat dönemi ve sonrasında başlayıp Cumhuriyete dek kaleme alınan hemen bütün gramer kitaplarımızın ortak vasfıdır. Bu durumun nedeni, M.U.'dan itibaren Anadolu sahasında gelişen Türk gramerciliğinin Arapça gramer kuralları çerçevesinde gelişmesidir. Bu gelenek, Cumhuriyet'in ilanına dek telif edilen Türkçe gramer kitaplarımızın birçoğunda sürdürülmüştür. Türk gramerciliğinde daha önceki dönemlerde bariz bir şekilde görülen bu gelenek, Cumhuriyet'in ilanından sonra ve

hatta yeni harflerin kabulünden sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarımızda dahi zaman zaman çok silik de olsa, en azından terimler bazında, varlığını hissettirir.

Emre, eserinin en başında sarf ve nahiv ilimlerinin kısa birer tanımına yer verir. Emre buradaki tanımında sarf (şekil bilgisi) ilmini şöyle izah eder: “*Kelimenin serdolunan sekiz kısmından her birinin tedkikiyle iştigâl eden mebhasa sarf ... (denir).*” (Sağol vd. age.: s.5). Emre’nin açıklamasına göre sözcük türleri ve bunlarla ilgili incelemeler sarf (şekil bilgisi) kapsamına girer. Emre, şekil bilgisi ile ilgili açıklamalara ikinci kez *Tahlîl-i Sarfî ve Nahvî* başlığı altında yer verir. Yazar, sarfî tahlil ile ilgili şu bilgiyi verir: “*Tahlîl-i sarfî, ibâreyi anâsırı olan kelimâta ayırır...*” (Sağol vd. age.: s.233). Emre’nin bu hususta yaptığı açıklamaya ve açıklamayı müteakip verdiği örneklere bakıldığında, sarfî tahlil olarak sözcüklerin anlam ve görevlerinin tespit edildiği anlaşılmaktadır. Yazar, yaptığı sarfî tahlillerde sözcüğün kökeni, sayısı, anlamı, türü, vezni, cinsiyeti ve bir tamlamaya dâhil olup olmaması gibi özelliklerini dikkate almakta ve bunları tespit etmektedir. Yazarın yer verdiği sarfî tahlil örneklerinde sözcüklerin şekil yapısını, köklerini ve bunlara getirilen ekler yönünü göz ardı ettiği görülmektedir.

Tanzimat ile Cumhuriyet’in ilanı arasındaki zaman diliminde kaleme alınan, bahsedilen dönemin önem arz eden başlıca iki eseri olan *Nahv-i Osmânî* ve *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserler üzerinde yapılan inceleme vasıtasıyla bu dönemde gelişen Türk gramerciliği hususunda şu şekilde bir temel tespit ortaya koyabiliyoruz:

Mevcut dönemde Türk dilcilerinin sarf (şekil bilgisi) algısı Cumhuriyet’ten sonra Türk dilciliğinde ortaya çıkan şekil bilgisi algısından oldukça farklıdır. Bu dönemdeki algıya göre sarf ilmi; sözcüklerin kökeni, türü, tekil veya çoğul olması (cem/müfred), cinsiyeti (müzekker/müennes), vezni, bir kelime grubuna dâhil olup olmaması (terkîb-i izâfi/terkîb-i tavsifi) gibi vasıfları yönünden tespit edilip sınıflandırılmasını içerir. Bu dönemde sözcüklerin sarfî tahlile tâbi tutulmasından anlaşılan, bu sözcüklerin morfolojik olarak tahlil edilmesi yoluyla kök ve eklerinin belirlenmesi değil, bunların aldıkları eklere ve üstlendikleri görevlere bakılarak cem, müfred, müzekker, müennes, Arabî, Türkî gibi sınıflara dâhil edilmesidir. Bu noktada şekil bilgisi konusunda bariz bir eksiklik olduğunu ifade etmek gerekir. Bu eksiklik, şekil bilgisinin temel konusunu teşkil eden kök, ek, gövde, yapım ve çekim konularının ihmal edilmesidir. Bahsedilen döneme ait eserler arasından incelediğimiz

Nahv-i Osmânî ve *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserlerde bu durum açıkça görülebilmektedir. Tanzimat ile Cumhuriyet'in ilanı arasını kapsayan dönemde Türk gramerciliğinin sarf (şekil bilgisi) ilmine bakış açısı, kendinden önceki dönemde mevcut olan geleneği takip eder mahiyettedir. Bu gelenek, Arapça gramer kaidelerinin Türkçeye ait malzemeye tatbik edilmesi, daha açık bir ifadeyle Türkçeye ait malzemenin Arapça gramer kuralları içerisine oturtulmaya çalışılmasıdır. Bu yönüyle Türkçenin şekil bilgisine yönelik Tanzimat döneminde genel olarak kabul gören bakış açısı, Türk dilinin yapısal ve mantıksal özelliklerini göz ardı etmektedir.

Şekil bilgisine yönelik yaklaşımı ve bu bilimin tanımlanması açısından burada üzerinde durulması gereken bir diğer eser, Fransız dilcisi Jean Deny tarafından 1921 yılında tamamlanan *Türk Dil Bilgisi (Grammaire de la Lanque Turque-Ottoman Dialects)* başlıklı çalışmadır. Bu eser, 1921 yılında kaleme alındıktan uzunca bir süre sonra, 1941 yılında Ali Ulvi Elöve tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Eser, daha sonraki dönemlerde günümüz Türkçesine uyarlanarak tekrar yayımlanmıştır. Eserin *Türk Dil Bilgisi* başlığını taşımasının yanında içerik itibarıyla incelendiğinde, bu eserin Osmanlı Türkçesinin gramerini esas aldığı görülmektedir. Yazılış tarihi itibarıyla bakıldığında eserin Arap alfabesini ve dolayısıyla Arap imlâsının kullanıldığı Osmanlı Türkçesine ait yazım kurallarını kapsadığı görülür. Bunun yanında Deny, zaman zaman diğer Türk lehçelerinden örneklere de yer vererek bu lehçelerle Osmanlı Türkçesini karşılaştırır. Deny, eserinde şekil bilgisi veya sarf ile ilgili herhangi bir tanıma yer vermez. Türkçenin şekil bilgisi, sözcük türleri, yapım ve çekim özellikleri ile ilgili hususların yer aldığı dördüncü ve beşinci kısımlarda Türkçe kelimelerin ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri ile kelime kısımları başlıklarına yer verilir. Burada dikkati çeken bir husus, Deny'nin kendisinden önce kaleme alınan eserlerde şekil bilgisi terimini karşılamak için kullanılan *sarf/ilm-i sarf* terimlerini kullanmamasıdır. Deny, bu terimlerin yerine *biçim bilgisi* terimini tercih eder. Eserin bu bölümünde dikkat çeken ikinci husus, eseri Türkçeye aktaran Ali Ulvi Elöve'nin biçim bilgisi üzerine yaptığı açıklamalar ve bu terimin karşılanması için önerdiği terimlerdir. Elöve, burada yer verdiği dipnotta biçim bilgisi ile ilgili şu açıklamalarda bulunur:

“İfade edeceği ilgiye göre kelimenin uğradığı biçim (sın) değişmesi kelimenin, ad çekimi ve fiil çekimi de dâhil, hâkim anlamıyla kiplenmesi, yeni kalıplara, biçimlere dökülmesi demektir. Bu bakımdan dil bilgisi kitabının bu sözü genellikle kiplenme (kuyumlanma) konusudur. Buna bakarak biçim bilimine, Arapçanın siyga

kelimesinin anlamına uyarak 'sigalama' anlamıyla kuyumlama veya kuyumaca (ekleme) veya kipleme meyil etme anlamıyla kuyuncama (sürünceme) gibi ifadeler kullanmak ve biçimci, biçim verici öge olan eke de kuyumaç (kalıba, şekle dökme aracı) demek mümkündür. Yine Yunancanın morphe (biçim) kelimesinin anlamına uyarak sınılama (morphologie) da denilebilir.” (Deny, age.: s.93).

Cumhuriyet'in ilanından sonra, yeni Türk alfabesiyle kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının hemen hepsinde şekil bilgisi ile ilgili bir bölüme yer ayrıldığını görüyoruz. Bunun yanında gerek şekil bilgisi üzerine kaleme alınmış tek konulu eserlerde gerekse bütün bir grameri kapsayan genel gramer kitaplarının bir kısmında şekil bilgisi üzerine bir tanıma yer verilmiştir. Buna karşın içerik olarak şekil bilgisi konusuna yer ayırmasına rağmen bu bilimle ilgili herhangi bir tanımlama ve adlandırmaya yer vermeyen eserler de mevcuttur. Cumhuriyet'ten sonra yazılan modern Türkçe gramer kitapları arasından şekil bilgisi tanımına yer veren eserler ve bu eserlerin şekil bilgisi tanımları aşağıda verilecektir. İncelediğimiz eserler arasında içeriğinde şekil bilgisine dâir konulara yer verilmiş olmasına karşın şekil bilgisi üzerine bir tanımlamaya yer vermeyen eserler şunlardır:

A.Cevat Emre, Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha, 1931; Yüksel Göknel, Modern Türkçe Dilbilgisi, 1974; Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, 2009; Jean Deny, Türk Dil Bilgisi (Grammaire de la Lanque Turque-Ottoman Dialects), 2012.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında yazılan Türkçe gramer kitapları arasından daha önce seçmiş olduğumuz, içerisinde şekil bilgisi üzerine tanımlamaya yer verilen eserler, bu eserlerin yer verdiği tanımlar ve şekil bilgisini adlandırmak için kullandıkları terimleri şöyle sıralayabiliriz:

1.Türkçenin Grameri/Tahsin Banguoğlu:

“Yapıbilgisi: Giriş kesiminde de belirttiğimiz gibi (bkz. S.20) kelimelerin yapısını ve uğradıkları anlam ve ilişki değişikliklerini bu yapıbilgisi bölümünde inceleyeceğiz.” (Banguoğlu, age.: s.141).

2.Dilbilgisi/T.Nejat Gencan:

“Biçim bilgisi: Bu bölümde sözcüklerin anlam ve biçim bakımından çeşitleri, çekimleri, türeyişleri ve birleşmeleri incelenir.” (Gencan, age.: s.111).

3.Türkçe Dilbilgisi/M.Kaya Bilgegil:

“Kelime bilgisi: Bu bölümde dilimizdeki kelimelerin çeşitleri, kurulma yolları, uğrayacakları değişiklikler, başka bir kelimenin yerini tutma kabiliyetleri, çekimleri,

bir bileşik söz içinde yer alırken gösterdikleri farklı istidatlar söz konusu edilecektir.” (Bilgegil, age.: s.151).

*Bilgegil burada yaptığı açıklamada, batı kaynaklı *morphologie* terimine karşılık türetilen *şekil bilgisi* terimini ve Arapça *sarf* terimini kapsam açısından yetersiz bulur. Buna karşın *grammaire* teriminin ise dilin bütün hususiyetlerini kapsayacak derecede geniş olduğunu ifade ederek burada hem kelimelerin türlerini hem de şekli boyutlarını inceleyen bölümü ifade etmek için *kelime bilgisi* terimini tercih eder.

4.Ses ve Şekil Bilgisi/H.Vural ve T.Böler:

“Şekil Bilgisi: Bir dildeki kök ve ekleri, bunların birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konuları inceleyen dil bilgisi dalına şekil bilgisi denir.” (Vural ve Böler, age.: s.139).

5.Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)/Jean Deny:

Deny, eserinde şekil bilgisi ile ilgili herhangi bir tanımlama yapmamıştır; ancak yazarın bazı noktalarda morfoloji terimini kullandığı görülmektedir.

6.Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)/Zeynep Korkmaz:

“Şekil Bilgisi: Şekil bilgisi, bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır.” (Korkmaz, 2003: s.5).

7.Yeni Türk Dilbilgisi/Haydar Ediskun:

“Şekil veya Kelime Bilgisi: Şekil veya kelime bilgisi, bir dilin kelimelerini, kelime yapılarını, türetme yollarını, çekim şekillerini inceleyen dilbilgisi koludur.” (Ediskun, 1993: s.103).

Türkçenin şekil bilgisini içeren eserler arasından seçilmiş yedi farklı eserden alıntı yapılarak yukarıda yer verilen tanımlarda şekil bilgisi terimini karşılamak için beş farklı terimin tercih edildiği görülmektedir. Kullanılan terimlerden biri olan yabancı kaynaklı *morfoloji* sözcüğü dışında diğer dördü Türkçe terimlerdir. Gramer kitaplarında kullanılan bu terimlerin dışında *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde Vardar, bu bilim dalını şöyle tanımlar:

“Biçimbilim (Alm. Morphologie, Formenlehre, Fr. Morphologie, İng. Morphology): Geleneksel olarak anlamlı dil birimlerini, dilbilgisi ulanmalarına, işlevsel sınıflara, bükün, türetme, birleştirme açısından sundukları görünüme, aldıkları değişik biçimlere, birleşim özelliklerine göre inceleyen dal.” (Vardar, age.: s.41).

Dilbilim terimleri sözlüğünü de işin içine kattığımızda, sözcükleri tür, biçim ve birleşme yönünden inceleyen bu bilimi ifade etmek için kullanılan Türkçe sözcüklerle oluşturulan altı farklı terim karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin gramerini konu alan eserlerin bir kısmında isim, sıfat, zamir, zarf gibi sözcük türlerinin ve sözcüklerin anlam ve görev bakımından sınıflandırılması ile ilgili hususların da bu bölüm kapsamına dâhil edildiğini dikkate alacak olursak, şekil bilgisi, biçim bilgisi, yapı bilgisi terimlerinin bu alanı kapsamada yetersiz kaldığı göze çarpar. Bilgegil'in bu hususu dikkate alarak tercih ettiği *kelime bilgisi* terimi bu yetersizliği kapatmada bir yönüyle mantıklı görünmektedir. Sözcüğün türü ve yapısı iki farklı yönünü teşkil ettiği için bizce şekil ve tür ile ilgili hususların farklı başlıklar altında müstakil olarak incelenmesi daha uygundur.

Yukarıda yedi farklı eserden alınan şekil bilgisi tanımlarına ve bu alanı ifade etmek için kullanılan terimlere bakıldığında, yapılan tanımlar aşağı yukarı örtüşmekle birlikte terimler bakımından bir belirsizlik olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca yapıbilgisi, biçim bilgisi, biçimbilim, şekil bilgisi terimlerinin yazımı hususunda da bir belirsizlik söz konusudur. Bu sözcüklerin birer birleşik kelime gibi bitişik mi yoksa tamlama şeklinde yan yana ve ayırık mı yazılacağı konusunda da bir kesinlik yoktur. Görüldüğü gibi şekil bilgisi ile ilgili ilk karşımıza çıkan düzensizlik bu bilimin adlandırılması konusundadır. Bundan başka kök, ek, eklerin sınıflandırılması gibi yine bu alana mahsus konularda birtakım sorun ve düzensizliklerin varlığı söz konusudur. Bu hususlara çalışmamızın müteakip bölümlerinde farklı başlıklar altında değinilecektir.

3.2.2.Kelimenin Tanımlanması ve Kelimelerin Sınıflandırılması ile İlgili Sorun ve Düzensizlikler

Türkçe gramer kitaplarını incelediğimizde, karşımıza çıkan ve dikkatimizi çeken sorunlardan biri de kelimenin tanımlanması ve kelimelerin sınıflandırılması hususunda ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde öncelikle Türkçe gramerlerde yer alan kelime tanımları üzerinde durulacak, bu tanımlar arasında ortaya çıkan düzensizlik ve uyumsuzluklar tespit edilecektir. İkinci olarak hem yapı bakımından hem de anlam ve görev bakımından kelimelerin sınıflandırılması hususunda Türkçe gramer kitaplarında görülen sorun ve düzensizlikler incelenecek, eserler ve dönemler arasında ortaya çıkan uyumsuzluklar ve farklılıklar tespit edilecektir.

3.2.2.1. Türkçe Gramer Kitaplarında Kelime Tanımı

Gramer kitaplarında yer verilen kelime tanımlarına baktığımızda genel olarak birbiriyle örtüşen; ancak bunun yanında bazı noktalarda uyumsuzluk arz eden tanımlarla karşılaşmaktayız. Kelimenin tanımlanması hususunda üzerinde durulacak ilk eser, Anadolu sahasında kaleme alınan mevcut en eski gramer kitabımız olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm* olacaktır. Eserde, kelimenin tanımı şu şekilde yapılır:

“Kelime bir lafzdur ki söylendükde andan bir mânâ anlana, mühmel ol(m)a ya müsta'mel ola... İnsan dile getirüp söyledüğü iki kısımdur: bir kısmı kelimedür, bir kısmı mühmelâtdur. Kelime beyân olundı. Mühmelât oldur ki hemân bir kurı söz ola, mânâsı olmaya; deyz gibi, meyz gibi, çeşen meşen gibi, dahı bunlara benzer ne var ise. Kelime mühmelâtun hilâfidur. Zîra kelime bir sözdür, söylendükde andan bir mânâ anlanur.” (M.U. s. 10-11).

Bergamalı Kadri'ye göre bir lafzın kelime olabilmesi için bir anlam taşıması gerekir. Müellifin yukarıda verdiği kelime tanımında insanın sarf ettiği sözlerden bir kısmını mühmelât yani boş ve anlamsız söz, bir kısmını kelime olarak tasnif ettiğini görüyoruz. Yani Bergamalı'nın ifadesine göre mühmelât, kelime sınıfına dâhil değildir. Fakat ilk cümlesinde bu bilgiyle tezat oluşturacak şekilde '*mühmel ola ya müsta'mel ola*' cümlesini sarf eder. Burada iki müteakip cümlede verilen bilginin birbiriyle uyuşmaması kanaatimizce bir yazım hatasından kaynaklanmaktadır. Zira müellif '*İnsan dile getirüp söyledüğü iki kısımdur: bir kısmı kelimedür, bir kısmı mühmelâtdur.*' şeklindeki ifadesiyle kelimenin mühmelâtan farklı olduğunu, mühmelâtın kelime sınıfına dâhil olmayacağını teyit eder. Bergamalı'nın ifadesine göre bir sözün kelime sayılabilmesi için anlam taşıması gerekir. Müellifin cümlede bir görev üstlenen edat, bağlaç gibi görevli kelimeleri de *harf* adı altında kelimeler sınıfına dâhil ettiği kelimelerin sınıflandırılması sırasında görülecektir. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus; edat, bağlaç, ünlem gibi görevli kelimelerin tek başına bir anlam taşımasa da cümlede diğer unsurlarla bir araya gelerek onlara anlamsal bir katkıda bulunması, anlam yönünden bir değer kazanmasıdır. Yani bu grupta yer alan sözcükler, kullanım sahasına çıktıklarında bir anlam kazanırlar.

Tanzimat döneminden başlamak üzere Cumhuriyet'e dek yazılan Türkçe gramerlerde kelimeye yönelik yer verilen yaklaşımlar *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'un kelime tanımıyla belirgin bir fark arz etmez. Bahsedilen dönem içerisinde kaleme alınan eserlerde, Türkçenin kurallarına yaklaşım yönünden M.U.'nun çizdiği yolun izlendiğini söylemek mümkündür. M.U.'da olduğu gibi Tanzimat döneminde ve sonrasında harf inkılâbına dek oluşturulan eserlerin de Arapça gramer kuralları

çerçevesinde tertip edildiği görülmektedir. Belirtilen zaman dilimine ait eserler arasından incelemeye tâbi tuttuğumuz A. Cevdet Paşa'nın *Kavâid-i Osmâniyye* ve *Medhal-i Kavâid* adlı eserleri ile A.Cevat Emre'nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseri kelimenin tanımlanması bakımından M.U. ile uygunluk gösterir. A.Cevdet Paşa'nın *Medhâl-i Kavâid* adlı eserinde kelime '*hecelerden teşekkül eden, ağızdan çıkıp bir mânâ ifâde eden söz*' şeklinde tanımlanır (Özkan, 2001: s.98). Buna göre bir sözün kelime sayılabilmesi için bir anlam taşıması şartı vardır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Bergamalı Kadri de bir anlam ifade eden sözleri kelime olarak kabul etmekte bunun dışında kalan lafızları mühmelât olarak nitelemektedir. *Müeyyiretü'l-Ulûm*'da olduğu gibi *Medhâl-i Kavâid*'de de kelimenin tanımlanması sırasında, tek başına anlam taşımayıp bir görev üstlenmek suretiyle kullanım sahasına çıkan edatların göz ardı edildiği görülmektedir. Buna karşın eserin dokuzuncu bâbında edatlardan edevât adı altında bahsedildiği ve bunların '*başlı başına bir ma'nâya delâlet etmeyip belki kelimelerin birbiriyle terkibine âlet olarak kullanılan kelimeler*' şeklinde tanımlandığı görülür (Özkan, age.: s.105). 1851 yılında Encümen-i Dâniş kararları doğrultusunda, A. Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın müşterek bir çalışma olarak oryata koyduğu *Kavâid-i Osmâniyye* adlı gramer kitabında ise kelime üzerine bir tanıma yer verilmediği görülmektedir.

A.Cevat Emre'nin Cumhuriyet'in ilanından önce yazdığı gramer kitapları arasında en detaylısı ve kapsamlısı olan ve ilk baskısı 1910 yılında yapılan *Eski Lisân-ı Osmânî arf ve Nahiv* başlıklı eserinde ise şu şekilde bir kelime tanımına yer verilir: "*Kelime, ağızdan sudûr eden mânâlı sözdür. Kelime, hecelerden tereküküp eder.*" (Sağol vd. age.: s.5). Eserde yapılan kelime tanımı, M.U.'dan başlamak üzere Tanzimat döneminde ve sonrasında kaleme alınan diğer Türkçe gramer kitapları ile aynıdır. Hem M.U.'da hem de incelediğimiz diğer iki eserde ortaya koyulan hecelerden teşekkül etme ve bir anlamı hâiz olma şartı bu eserde de bir sözün kelime olabilmesinin baş koşulu olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu noktada kelimelerin bir veya birden fazla heceden oluşabileceği vurgulanmıştır.

Müeyyiretü'l-Ulûm'dan başlamak üzere Cumhuriyet'in ilanına dek Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının kelimeye yönelik yaklaşımlarını tespit edebilmek amacıyla farklı dönemlere ait başlıca dört gramer kitabı bu bölümde incelemeye tâbi tutulmuştur. İncelenen eserlerde yer verilen kelime tanımları dikkate alındığında M.U.'dan sonra kaleme alınan diğer üç eserden ikisinin kelimeyi tanımlama noktasında M.U.'ya tâbi olduğu, birinde ise kelime tanımı yapılmadığı

görülmektedir. Bahsedilen eserlerin hepsinde kelime tanımlanırken ‘bir anlam taşıma, anlamlı olma’ şartının getirilmesi ve bu tanımlarda tek başına anlam taşımayan görevli kelimelerin yer almaması eserlerin ortak özelliğidir. *Müeyyessiretü’l-Ulûm*’un 16. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak harf inkılâbına dek yazılan birçok gramer kitabına kılavuzluk etme görevini üstlendiği bilinen bir durumdur. Bu durum gramer yazımı hususunda *Müeyyessiretü’l-Ulûm*’dan beri aynı geleneğin sürdürülmekte olduğunu gösterir. Bu noktadan hareketle Türk gramerciliğinde Arapça kaidelerin sunduğu imkânlar doğrultusunda gramer yazımının geleneksel bir hâl aldığını söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle bu durum, *Müeyyessiretü’l-Ulûm*’dan başlayıp Cumhuriyet dönemine dek Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan eserlerin hemen hepsinde Arapça gramer kaidelerinin örnek alındığının ispatıdır.

Kelimenin tanımlanması hususunda Cumhuriyet’in ilanından sonra kaleme alınan modern gramer kitaplarına baktığımızda, bu eserlerde kelime tanımlanırken görevli kelimelerin de tanıma dâhil edildiğini görüyoruz. Bu eserler arasından kelime tanımına yer vereceğimiz ilki, M.Kaya Bilgegil’in *Türkçe Dilbilgisi* adlı eseridir. Bilgegil, kelimeyi şöyle tanımlar:

“Doğrudan doğruya veya katıldığı diğer bir lafız dolayısıyla bir anlama delâlet eden lafızlar ‘kelime’ adını alır.” (Bilgegil, age.: s.151).

M.U.’dan ve Tanzimat döneminde kaleme alınan gramerlerden farklı olarak, Bilgegil’in burada yaptığı kelime tanımında ‘katıldığı diğer bir lafız dolayısıyla bir anlama delâlet eden’ ifadesiyle görevli kelimeleri de tanıma dâhil ettiğini görüyoruz. Cumhuriyet’ten önce kaleme alınan eserlerin hemen hepsinde bir sözün kelime olmasının anlamlı olma şartına bağlandığını yukarıda ifade etmiştik. Bu tanımda ise sadece başlı başına anlam taşıma koşulunun yanında başka kelimelere katılarak bir anlam yüklenmesi de sözün kelime olabilmesi için yeterli görülmüştür. Başka bir ifadeyle sadece anlamlı ses birlikleri kelime tanımına dâhil edilmemiş, bunun yanında bir anlam taşımayıp cümle içerisinde vazife üstlenerek anlama katkı sağlayan sözler de tanımda belirtilmiştir.

T. Nejat Gencan’ın *Dilbilgisi* adlı eserinde de Bilgegil’in kelime tanımıyla paralel bir tanım yapılır. Gencan, kelimeyi şöyle tanımlar: “*Sözcük: Anlamı olan ya da tümce kuruluşuna yarayan anlatım aracına sözcük denir.*” (Gencan, age.: s.88). Gencan, kelime yerine Türkçe kaynaklı *sözcük*’ü kullanır. Gencan da kelimeyi

tanımlarken onun tümce kuruluşuna katkı sağlama, diğer bir ifadeyle tek başına bir anlam taşımasa da tümcede bir görev üstlenme yönüne değinir.

Tahsin Banguoğlu'nun kelime tanımı bu eserlerdeki tanımlardan daha farklı bir yaklaşım örneği gösterir. Banguoğlu, *Kelimelerin Yapısı* başlıklı bölümün girişinde kelimeyi kısaca şöyle tanımlar: “*Kelimeler, bir veya birkaç heceden meydana gelmiş, her dile göre ayrı anlam birlikleridir.*” (Banguoğlu, age.: s.144). Banguoğlu, kelime tanımında kelimenin hem yapısal hem de anlamsal boyutuna değinmiştir.

Türkçenin dil bilgisi ile ilgili konuları içeren eserler arasında bizce en müstesna yere sahip olan *Türk Dil Bilgisi* başlıklı eserde, kelimenin anlam boyutunun yanında vazife boyutuna da değinilerek hem anlamlı kelimeler hem görevli kelimeler tanıma dâhil edilmiştir. Ergin kelimeyi şöyle tanımlar: “*Kelime, mânâsı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur.*” (Ergin, age.: s.95). Ergin'in tanımında yer verilen ‘tek başına kullanılan’ ifadesinin vazifeli kelimeler dikkate alınırsa gereksiz bir ifade olacağını belirtmek gerekir. Cümlede anlama katkı sağlamak için görev üstlenen edat, bağlaç gibi görevli kelimelerin tek başlarına kullanılmayacakları genel olarak kabul gören bir durumdur. Tek bir sestem veya sesler topluluğundan oluşan bir söz, tek başına anlamlı ya da anlamsız da olsa cümlede bir görev üstleniyorsa bunların da kelime sınıfına dâhil edilmesi gerekir.

Kelimenin tanımlanması hususunda incelediğimiz eserler arasında kelimeye yönelik en kapsamlı tanıma Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eserinde rastlıyoruz. Korkmaz kelimeyi şu şekilde tanımlar:

“*Kelimeler, bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan somut veya soyut söz kalıplarıdır; somut veya soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimleridir.*” (Korkmaz, age.: s.6).

Burada dikkati çeken ifade, her kelimenin tek başına zihindeki bazı kavramlara karşılık gelebilmesidir. Gramer kitaplarının birçoğunda kelime tanımlanırken yer verilen anlamlı olma ölçütünden ziyade Korkmaz tarafından ortaya konulan zihindeki bir kavrama karşılık gelme özelliği anlamlı olsun görevli olsun bütün kelimeleri kapsar niteliktedir. Zira tek başlarına bir anlamları olmasa da edatlar, bağlaçlar ve ünlemler zikredildiğinde zihnimizde bir kavramın oluşmasına yol açarlar.

Vural ve Böler'in müşterek olarak hazırladığı *Ses ve Şekil Bilgisi* başlıklı eserde yer verilen kelime tanımında kelimenin somut veya soyut olabilme yönüne vurgu yapılmıştır. Bu tanıma göre varlık veya kavramları ifade etmek için kullanılan ve tek başına zihindeki bazı kavramlara karşılık gelen ses veya sesler topluluğu kelimedir (Vural ve Böler, age.: s.155). Vural ve Böler'in kelimenin tanımlanması konusunda Korkmaz'ın çizgisini izlediğini söyleyebiliriz. Korkmaz'ın eserinde kelimenin tanımlanması sırasında vurgulanan '*tek başına zihindeki belirli kavramlara karşılık olma*' özelliğine bu eserde de değinilir.

3.2.2.2. Türkçe Gramer Kitaplarında Kelimelerin Sınıflandırılması Konusunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler

Türk dilinin gramerini konu alan kitaplarda karşılaşılan sorunlar arasında en bariz biçimde karşımıza çıkanlardan biri kelimelerin sınıflandırılması konusudur. Gramer kitaplarımızda kelimeler genel olarak iki farklı açıdan sınıflamaya tâbi tutulmaktadır. Bunlardan ilki kelimelerin yapı bakımından sınıflandırılmasıdır. Yapılarına göre kelimelerin incelenmesi konusunda Türk gramercileri tarafından genel anlamda kabul gören '*basit kelimeler, türemiş kelimeler, birleşik kelimeler*' şeklinde üç ana başlık karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta Türkçe gramer kitaplarında bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Kelimelerin sınıflandırılması hususunda Türk gramerciliğinde büyük oranda ihtilafa yol açan asıl konu, kelimelerin görev ve anlam bakımından sınıflandırılmasında ortaya çıkmaktadır. Görev ve anlam bakımından kelimeler gramer kitaplarımızın bir kısmında sekiz gruba, bir kısmında üç gruba ayrılmakta; bir kısmında ise görevli ve anlamlı olarak iki ana gruba ayrılmakta daha sonra alt gruplara yer verilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde bahsedilen eserler ve bu eserlerin kelimeleri sınıflandırmaya yönelik yaklaşımları üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

Görev ve anlam bakımından kelimelerin sınıflandırılması konusunda Türkçe gramer kitaplarına en eski dönemlerden beri kaynaklık eden eser, Aristo'nun *Peri Hermenias* (Anlatım Konusunda) adlı grameridir. Aristo, eserinde görev bakımından sözcüklerin sınıflandırılması hususunda, bugün Türk dilcileri tarafından da genel olarak kabul gören, isim-fiil-edat şeklindeki sınıflandırmanın temellerini atmıştır. Bu sınıflandırma şekli ileriki dönemlerde Arap dilcileri tarafından alıntılanmış ve Arapça gramerler vasıtasıyla da Osmanlı Türkçesine geçmiştir. Türk dilinin en eski dönemlerinden beri kaleme alınan gramer kitaplarında kelimeler sınıflandırılırken,

kaynağını Aristo'dan alan bu sınıflamanın örnek alındığı görülür. Çalışmamızın çıkış noktası olan M.U.'dan başlamak üzere, Tanzimat döneminde ve sonrasında Cumhuriyete dek yazılan Türkçe gramer kitaplarında Arapça gramer kurallarının benimsendiğini yukarıda görmüştük. Belirtilen dönemde kaleme alınan gramerlerde kelimelerin sınıflandırılması konusunda da Arap gramerinin çizgisi takip edilmiş, dolayısıyla Aristo'nun kelime sınıflama yöntemi benimsenmiştir.

Çalışmamızın hareket noktası olarak *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'u belirlemiş olmamız dolayısıyla burada *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan önce kaleme alınmış, Türk dilini konu alan gramerler incelemeye dâhil olmayacaktır. Görev ve anlam bakımından kelimelerin sınıflandırılması hususunda incelemeye tâbi tutacağımız ilk eser, *Müeyyessiretü'l-Ulûm* olacaktır. Bergamalı Kadri, kelimeyi söylendiğinde kendisinden bir anlam çıkarılan lafız olarak tanımlar ve kelimeleri üç başlık altında sınıflandırır. Müellif, kelimelerin sınıflandırılması konusundaki görüşlerini şu şekilde ortaya koyar:

“Kelime üçdür; biri ismdür, biri fi'ldür, biri harfdür. İsm oldur ki yalnızca zikr olunmagıla andan bir mânâ anlana, üç zamândan biri bile kasd olunmaya... Fi'l oldur ki yalnızca zikr olunmagıla andan bir mânâ kasd oluna; lâkin üç zamândan biri yanınca bile fehm oluna... Harf oldur ki andan bir mânâ dilene, velî yalnızca zikr olunmagıla hâsıl olmaya, bir âhar kelimeye koşmayınca.” (M.U. s.12-13).

Bergamalı Kadri'ye göre kelimeler üç grupta toplanır. Bunlar; tek başlarına bir anlam taşıyan isimler (ism), bir anlamı olmakla birlikte üç zamandan biriyle çekimlenebilen fiiller (fi'l), tek başlarına bir anlamı olmayıp başka kelimelerin yanında anlam kazanan edatlar (harf)'dır. Bergamalı'nın kelimenin sınıflandırılmasına yönelik verdiği bu bilgiler, kendisinden sonra Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarına kılavuzluk etmiş, bahsedilen eserlerde büyük oranda bu sınıflandırma yöntemi kabul görmüştür.

Bu bölümde kelimelerin sınıflandırılmasına yönelik yaklaşımları bakımından ikinci aşamada incelenecek eserler, Tanzimat döneminde ve sonrasında Cumhuriyete dek kaleme alınan Türkçe gramerler olacaktır. Belirtilen döneme ait eserlerin tümünü sahip olduğumuz sınırlı zaman ve imkânlar dâhilinde incelememiz mümkün olmadığından, bu eserlere dair bir örneklem teşkil etmesi bakımından bunlar arasından daha önce seçilmiş dört farklı gramer kitabı üzerinde durulacaktır. Belirlenen eserler vasıtasıyla Tanzimat dönemi gramer kitaplarının kelimelerin sınıflandırılmasına yönelik yaklaşımları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda

incelenecek eserlerden ilki, A. Cevdet paşa tarafından kaleme alınan *Medhâl-i Kavâid* adlı eser olacaktır. A. Cevdet Paşa'nın 1852 yılında kaleme aldığı bu eser, Osmanlı döneminde okullarda ders kitabı olarak okutulan ilk dil bilgisi kitabıdır (Özkan, age.: s.95). Eser, bu açıdan gramer kitaplarımız arasında önemli bir yere sahiptir. *Medhâl-i Kavâid*'de kelimeler görev ve anlam bakımından dokuz gruba ayrılır. A. Cevdet Paşa, bu grupları şöyle sıralar: "1.İsim, 2.Sıfat, 3.Zamir, 4. İsm-i işâret, 5.Mübhemât, 6.Masdar, 7.Fi'l, 8.Fer'-i fi'l, 9.Edevât." (Özkan, age.: s.98).

A. Cevdet Paşa'nın sınıflandırmasında, aslında birer zamir çeşidi olan ve zamirler başlığına dâhil edilmesi gereken bu, şu, bunlar gibi işaret zamirleri ve kendi, kimi, ne, kim gibi diğer zamir çeşitleri farklı birer kategori içerisinde ele alınmıştır. Bu durum, bu zamir çeşitlerinin farklı türden kelimeler gibi algılandığını yansıtmaktadır. Eserde zarflarla ilgili bir bölüm yer almamaktadır. Bununla birlikte zarfların çok cüz'i bir kısmına edatlarla ilgili olan dokuzuncu bölümde değinildiği görülür. A. Cevdet Paşa'nın kelimelerin sınıflandırılmasına yönelik burada öne sürdüğü yaklaşım, Bergamalı Kadri'nin ve Aristo'nun kelime sınıflama yöntemiyle bağdaşmaz. Müellifin burada yer verdiği sınıflamayı hangi kaynağa dayandığı belirsizdir. A.Cevdet Paşa, eserinin herhangi bir bölümünde burada yer verdiği sınıflamayı yaparken nereden ilham aldığı konusunda bir açıklama yapmamıştır. Yazarın kelimeleri sınıflandırma şekli, hem kendinden önce hem de kendi döneminde yaygın olarak kabul gören sınıflandırmalardan oldukça uzaktır.

A. Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın müşterek bir çalışma olarak oryata koyduğu *Kavâid-i Osmâniyye* adlı gramer kitabında kelimelerin sınıflandırılması konusunda *Medhâl-i Kavâid*'den farklı bir sınıflandırma yapıldığı dikkati çekmektedir. *Medhâl-i Kavâid*'de kelime türleri dokuz farklı bâb altında incelenirken *Kavâid-i Osmâniyye*'de görev ve anlam bakımından beş farklı kelime türünün varlığından bahsedilir. A.Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın *Kavâid-i Osmâniyye*'de kelime türleri üzerine şu açıklamaya yer verdikleri görülür:

"*Kelâmın tereküp ettiği kelimeler beş nev'dir ki isim, sıfat, kinâyât, fi'l, edevât olup her birisi bir bâpta beyan olunur.*" (Özkan, 2000: s.57).

Eserde kinâyât başlığı altında işaret, şahıs ve iyelik zamiri gibi zamir çeşitleri izah edilir. Zarflar bahsi eserde üzerinde neredeyse hiç durulmayan konulardandır. Eserde, zarfların zarf-1 mekân ve zarf-1 zaman olmak üzere iki çeşidinin bulunduğu ifade edilerek birkaç örnek vasıtasıyla konu açıklanır (Özkan, age.: s.129).

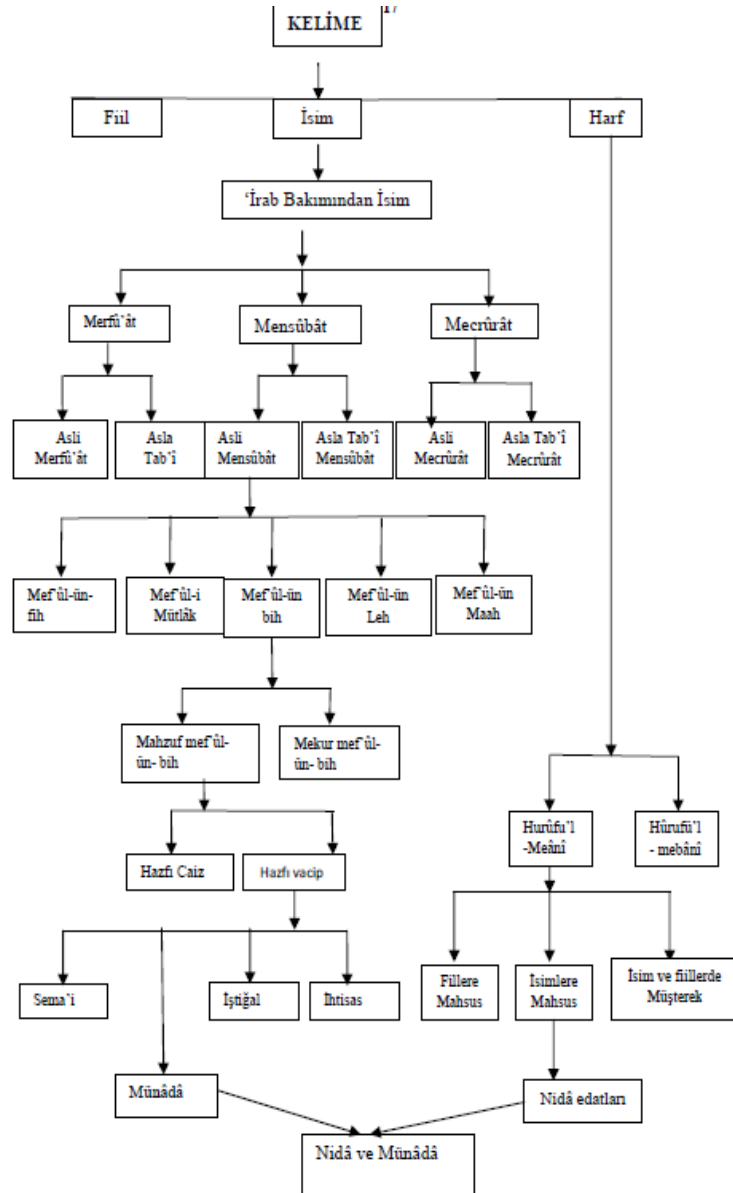
Belirtilen döneme ait olan eserlerden incelemeye tâbi tuttuğumuz bir diğer eser Selim Sabit Efendi'nin *Nahv-i Osmânî* adlı eseridir. *Nahv-i Osmânî* 'de Osmanlı Türkçesinin nahvi (söz dizimi) konu edildiğinden dolayı eserde kelimenin tanımı verilmekle yetinilmiş, kelimelerin sınıflandırılmasına yönelik herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Tanzimatın ilanı ile Cumhuriyet dönemi arasında kaleme alınan eserler içerisinde son olarak A.Cevat Emre'nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseri üzerinde durulacak, bu eserin kelimelerin sınıflandırılması konusunda izlediği yol incelenecektir. Emre, eserinde günümüzde genel olarak kabul edilen kelime sınıflandırma yöntemine uygun bir sınıflamaya yer verir. Emre, kelimeleri sınıflandırırken eserin farklı kısımlarında sekiz farklı kelime türünden bahseder. Emre'nin eserinde yer verdiği kelime türleri şunlardır: “1.İsim, 2.Sıfat, 3.Zamir, 4. Fiil, 5.Masdar, 6.Zarf, 7.Edevât, 8.Nidâ.” (Sağol vd. age.). Yazar, M.U.'da yapılan sınıflamaya uygun şekilde bağlaçları edatlar başlığı altında değerlendirir. M.U.'da masdarlar isim başlığına dâhil edilmişse de Emre bunları ayrı bir kelime kategorisi gibi ele alır. Emre, Bergamalı Kadri'nin yaptığı sınıflandırmadan farklı bir yaklaşımla isim, sıfat, zamir ve zarfı ayrı ayrı kelime kategorileri olarak değerlendirmiş, farklı başlıklar altında incelemiştir. Ancak Bergamalı Kadri'nin *Müeyyiretü'l-Ulûm*'unda olduğu gibi Emre'nin eserinde de bu konu başlıkları müstakil bir başlık altında topluca aktarılmamış, eserin farklı bölümleri içerisinde ele alınmıştır. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramerler arasında kelimelerin sınıflandırılması hususunda Emre'nin sınıflandırma metodunu benimseyen gramer kitaplarımız da mevcuttur.

Tanzimat'ın ilanından itibaren Cumhuriyet dönemine dek kaleme alınan Türkçe gramer kitapları üzerinde, kelimelerin sınıflandırılması konusunda yapılan incelemenin sonucunda bu kitapların genel anlamda Arapça gramer kaidelerini izlemekle birlikte bir düzen ve uyumluluk içermediği görülmektedir. İncelenen eserlerden birinde zamirler tek bir konu başlığı altında işlenirken bir diğerinde işaret zamirleri ve belgisiz zamirler gibi zamir çeşitleri zamirlerden farklı birer başlık altında verilebilmektedir. Yine incelenen eserlerden birinde *nidâlar* bir kelime türü olarak verilirken diğerinde bu konuya hiç değinilmediği görülmektedir.

M.U.'dan başlamak üzere Cumhuriyet'in ilanına dek Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitapları kelime türlerinin sınıflandırılması konusunda genel olarak değerlendirildiğinde, bahsedilen eserlerin bu hususta çoğunlukla Arapça

gramer kurallarını izlediği tespit edilebilmektedir. Belirtilen dönem içerisinde Anadolu sahasında yazılan Türkçe eserlerin kelimelerin sınıflandırılması hususunda Arapçaya mahsus gramerler ile örtüşen yanlarını ortaya koymak maksadıyla, aşağıda Arapça gramer kitaplarında genel olarak kabul gören kelime tasnif yöntemine yer verilmiştir.

Şekil-1: Arapça Gramer Kitaplarında Ana Hatlarıyla Kelimelerin Sınıflandırılması. (Yakışık, 2013: s.5).

Bu noktaya kadar Cumhuriyet'in ilanına dek Anadolu sahasında kaleme alınan gramerler arasından seçilen bir kısım gramer kitabı incelenmiş, bu eserlerin görev ve anlam bakımından kelimelerin sınıflandırılması konusunda izlediği çizgiler değerlendirilmiştir. Bu noktadan itibaren Cumhuriyet'in ilanından sonra kaleme alınan modern Türkçe gramer kitapları üzerinde durulacak, bunların kelimeleri sınıflandırma konusundaki yaklaşımları tespit edilecek, bu eserlerdeki sınıflandırmalar arasındaki farklar ortaya koyulacaktır. Bu kapsamda üzerinde durulacak olan ilk eser, gramer alanında oldukça kapsamlı çalışmalara imza atan A.Cevat Emre'nin *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* başlığıyla gramer kılavuzu mahiyetinde yazdığı eseridir. Emre, kelimelerin sınıflandırılması hususunda şu ölçütleri ortaya koyar:

"Lisaniyatçılar kelimelerin nevilerini tâyin için üç esasa bakmak lazım geldiğini söyleyorlar:

1.Mânâ 2.Sarfî şekil 3.Nahvî vazife" (Emre, 1931: s.57).

Emre'nin bu görüşü, mevcut dönemde O.Jespersen ve A.Meillet gibi Batılı dilcilerin kelime sınıflandırma konusunda ortaya koydukları ölçütleri benimsediğini ortaya koymaktadır. Emre'nin eserinin giriş kısmında eski gramer metodunu tenkit ederek yeni ve modern bir gramer anlayışının benimsenmesi gerektiğini savunması da modern dil bilgisi yaklaşımlarına olan ilgisinin diğer bir kanıtıdır (Emre, age.: s.5-6).

Emre, görev ve anlam bakımından kelimeleri öncelikle *Kelimenin Nevileri-Lakırdı Bölükleri* başlığı altında *isim zümresi* ve *fil zümresi* olmak üzere iki ana grupta tasnif eder. *İsim zümresi* içerisinde isim, sıfat ve zamir konularına değinir. Bugün çoğunluk tarafından isim soylu kelimeler kategorisinde olması gerektiği iddia edilen zarflara ve nidalara *fil zümresi* başlığı içerisinde son bölümde yer verir. Emre, durum ve zaman bildiren birçok kelimenin aslında zarf olmadığını, bunların Batılı dilciler tarafından sıfat, edat veya bazen de zamir olarak görüldüğünü savunur (Emre, age.: s.68-70). Yazar, ünlemleri, yansıma kelimeleri ve prezentatifleri (işte, na, de v.b.) *beşinci bap*'ta *Nidadan Cümleye* başlığıyla müstakil bir bölümde inceler. Emre, bunların hangi türe dâhil edilmesi gerektiğini kesin olarak ifade etmez. Sadece bunların görevli kelimeler olduğunu ifade eder. Buradan hareketle bu tür kelimelerin edatlar grubuna dâhil olması gerektiğini tahmin ediyoruz.

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde beşinci kısmı *Kelime Kısımları* başlığına ayırmıştır. Deny, kelimeleri öncelikle üç ayırım içerisinde *ad, fiil* ve *edatlar (aygıtlar)* başlıkları altında toplar. Bu yöntem Aristo'nun *Peri Hermenias*'ından beri kelime türleri üzerine genel olarak kabul gören sınıflama yöntemidir. Bergamalı Kadri'nin de kelime türleri üzerine aynı sınıflandırmayı benimsediği *Müeyessiretü'l-Ulûm*'un incelenmesi sırasında görülmüştür. Deny, daha sonra isimleri kendi içerisinde *değişmeli ad* ve *değişmesiz ad* olarak ikiye ayırır. Buna göre değişmeli adlar alem (isim) ve zamir, değişmesiz adlar sıfat ve zarftır. Aynı kısmın son ayırımı içerisinde edatlar (aygıtlar) ele alınır. Deny, edatları *ilgeçler (edatlar), bağlaçlar* ve *ünlemler* olarak üç başlıkta toplar. Görevli kelimelerin tek bir konu başlığı olarak edatlar adı altında toplanması noktasında da M.U.'nun etkilerini görmek mümkündür. Bu yaklaşımda da Aristo'dan beri kelimelerin sınıflandırılması hususunda süregelen anlayışın izleri görülür.

M.Kaya Bilgegil, anlam ve vazife bakımından kelime türleri ile ilgili görüşlerini eserinin ikinci bölümünde *Kelime Bilgisi* başlığı altında aktarır. Bilgegil'in *Türkçe Dilbilgisi* başlıklı eserinde kelimelerin sınıflandırılması hususunda A.Cevat Emre'nin daha önce ortaya koyduğu yöntemle paralel bir yöntem izlendiği görülür. Emre'nin *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı gramerinde uyguladığı kelime sınıflama yönteminde olduğu gibi Bilgegil'in eserinde de kelimeler öncelikle *İsim Soyundan Kelimeler* ve *Fiil Soyundan Kelimeler* olmak üzere iki ana gruba ayrılır. İkinci ana başlıkta fiil soyundan kelimeler içerisinde fiillerden başka fiilimsiler konusuna değinilir. Bu bölümde fiilimsilerden sadece bağ fiiller (zarf fiiller) üzerinde durulur. Diğer iki fiilimsi türü olan isim fiil ve sıfat fiil konularına ise isim ve sıfat başlıkları içerisinde değinilir. Fiilimsilerden ikisinin isim soylu kelimeler içerisinde, birinin fiil soylu kelimeler dâhilinde ele alınması konu bütünlüğünü bozmaktadır. Bu bakımdan fiilimsilerin fiil soylu kelimeler başlığı altında topluca ele alınması bizce daha uygun olurdu.

Eserde, isim soylu kelimeler başlığı altında isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem, isim fiil (matar) olmak üzere sekiz farklı kelime çeşidine yer verilir. Bilgegil, M.U.'da uygulanan kelime tasnifinden farklı olarak edat, bağlaç ve ünlemleri müstakil birer kelime çeşidi olarak tasnif eder. Matarların tek başına bir kelime türü gibi sınıflandırılması gramer kitaplarımızda pek alışılmamış bir sınıflama yöntemidir. Bu yönteme çoğunlukla Tanzimat dönemi ve sonrasında Cumhuriyet'in

ilanına dek kaleme alınan gramer kitaplarında rastlanır. A.Cevdet Paşa'nın *Medhâl-i Kavâid*'inde benzer bir sınıflama yapılmıştır. Bilgegil, fiil soylu kelimeler olarak adlandırdığı isim fiil ve sıfat fiillere de bu bölümde yer vermiştir. Eserde, isim fiiller (mastarlar) isim konusu içerisinde, sıfat fiiller ise sıfat konusu içerisinde ele alınır. Günümüzde de bazı gramer kitaplarında Bilgegil'in yaptığı sınıflamaya uygun kelime sınıflama yöntemlerinin benimsendiği görülmektedir. Bu eserlerin Bilgegil'in eserinden ayrılan yönü, mastarların müstakil bir kelime türü olarak ele alınmamasıdır.

Görev ve anlam bakımından kelime türlerini isim soylu ve fiil soylu şeklinde tasnif eden eserler dışında, kelime türlerini tek tek müstakil başlıklar altında birbirinden bağımsız olarak sınıflandıran gramerler de mevcuttur. T.Nejat Gencan'ın *Dilbilgisi* başlıklı çalışmasında bu tarz bir sınıflama yöntemiyle karşılaşırız. Gencan, kelimeleri isim soyundan ve fiil soyundan şeklinde ayırmaksızın her bir kelime çeşidini müstakil bir başlık altında incelemektedir. Gencan'ın eserinde kelime türleri ile ilgili şu açıklamaya yer verilir: "*Türkçede sözcükler, dilbilgisi bakımından sekiz türdür: Ad, sıfat, adıl, eylem, belirteç, ilgeç, bağlaç, ünlem.*" (Gencan, age.: s.183).

Bu çeşit bir sınıflamaya yer vermekle birlikte bir sonraki paragrafta *not* adı altında verilen bilgide, adılların adların yerini tuttukları için adlara dâhil edilmesi gerektiği belirtilir. Gencan'ın kelime türleri üzerine uyguladığı sınıflandırma yöntemi, M.U.'da ve Tanzimat dönemi gramerlerinin geniş bir bölümünde görülen *isim, fiil, edat* şeklindeki sınıflama tarzından farklılık gösterir. Bu farklılığın nedeni, yazarın diğer kaynaklarda isim soylu olarak gösterilen edat, bağlaç, sıfat, zarf gibi kelimeleri müstakil birer tür olarak görmesinden kaynaklanır. Yazar, isimlerin yerini tuttukları için yalnızca zamirlerin isimler sınıfına dâhil olması gerektiğini ifade eder (Gencan, age.: s.183). Gencan, *eylemsiler* konusunu eylemlerin bir alt başlığı olarak değerlendirir.

Haydar Ediskun, 1993 yılında kaleme aldığı *Yeni Türk Dilbilgisi* adlı eserinde kelime çeşidi/kelime sınıfı şeklinde adlandırdığı kelime türlerini isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem olmak üzere sekiz başlık altında toplar. Yazar, kelime türlerinin bu şekilde sınıflandırılmasına dair görüşünü ifade ettikten sonra aynı hususta ilaveten şu bilgilere yer verir:

“*Kelime çeşitlerini üç grupta toplayan dilbilgileri de vardır. Onlar, bu sekiz çeşit kelimeyi: İsim (sıfat, zamir, zarf ve bazı ünlemler), 2.Fiil, 3.Edatlar (bağlaç ve bazı ünlemler) olmak üzere üçe ayırırlar.*” (Ediskun, age.: s.107).

Ediskun, yukarıdaki açıklama vasıtasıyla kelimelerin üç grupta toplanmasına dair görüşü benimsemediğini ifade eder. Eserin ilerleyen bölümlerinde yer verilen açıklamalar da yazarın bu görüşü benimsediğini pekiştirir. Gencan’da olduğu gibi Ediskun’un da M.U.’dan beri süregelen kelime türlerini üç grupta toplama geleneğini, diğer bir ifadeyle kaynağını Aristo’nun *Peri Hermenias*’ından alan sınıflama yöntemini benimsemediği görülür. Hem Gencan’da hem Ediskun’da bu şekilde bir yol izlenmesinin temel nedeni Türkçenin gramerini yazarken Doğu veya Batı kaynaklı gramerlerden etkilenmeme ve orijinal bir eser ortaya koyma çabası olmalıdır. Gencan, eserinin ön sözünde bu doğrultuda sarf ettiği çabayı ve hedefini şu şekilde özetler:

“*Dilbilgisi yazmayı tasarladığımdan beri şu ilkeye bağlandım: Türk dilbilgisini - hiçbir etkiye kapılmadan- Türkçenin öz benliğinden çıkarmak.*” (Gencan, age.: s.20).

Görev ve anlam bakımından kelimelerin sınıflandırılması konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer çalışma, Tahsin Banguoğlu tarafından kaleme alınan *Türkçenin Grameri* adlı eserdir. Eserde *Kelimelerin Sınıflanması* başlığı altında iki farklı sınıflama şekline yer verildiği görülmektedir: *1.Tabiî Sınıflama, 2.Mantıkî Sınıflama* (Banguoğlu age.: s.151). Tabiî sınıflamaya göre *isim (nom)* ve *fiil (verbe)* olmak üzere iki kelime türünün varlığı kabul edilir. Bu sınıflamada, M.U.’da ve Tanzimat dönemi gramerlerinden bazılarında *harf* olarak adlandırılan görevli kelimelerin de isim zümresine dâhil olduğunu görüyoruz. Diğer sınıflama şekli olan mantıkî sınıflamada ise kelimeler görev ve anlam bakımından sekiz gruba ayrılır. Mantıkî sınıflamada yer verilen kelime türleri şunlardır: “*1.Ad, 2.Sıfat, 3.Zamir, 4.Zarf, 5.Takı, 6.Bağlam, 7.Ünlem, 8.Fiil*” (Banguoğlu, age.: s.152). Yazarın ifadesine göre mantıkî sınıflamada dikkate alınan ölçüt, kelimelerin söz içindeki işleyişidir. Bu ölçüt doğrultusunda yukarıda verilen kelimelerden ilk yedisi isim sınıfından sayılırken fiil sınıfı içerisinde sadece fiiller yer alır. Yazar devam eden bölümlerde yaptığı açıklamalarla bu söz bölüklerinin hepsinin aynı işleyiş değerine sahip olmadığını vurgular. Yazarın ifadesine göre isim, sıfat, zamir, zarf ve fiil esas kavramlara karşılık gelirler ve *özerkli kelime* adını alırlar. Takı, bağlam ve ünlem ise yardımcı kavramlara karşılık gelip sözün unsurları arasında ilişki kurarlar. Bunlara ise *katma kelimeler* adı verilir (Banguoğlu, age.: s.152). Banguoğlu’nun sınıflama

metodu başlangıçta farklı görünse de açıklamalarının içeriği dikkatle incelendiğinde M.U.'da belirtilen bir anlam taşıma veya bir görev üstlenme ölçütlerine uyar.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan modern gramerler arasında dikkati çeken, kendisinden sonra ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde hazırlanan birçok gramer kitabına kaynaklık etmiş mühim bir eser olan *Türk Dil Bilgisi* başlıklı eserde kelime türleri; isimler, fiiller ve edatlar olmak üzere üç gruba ayrılırlar. Yazar, isim ve fiilleri mânâlı kelimeler, edatları ise görevli kelimeler olarak niteler. Eserde, edatların tek başına bir anlam taşımadığı, isim ve fiillerin yanında yer alarak bir dereceye kadar mânâ kazandığı vurgulanır. İsim ve fiillerin ise tek başına nesnelere, varlıkları ve hareketleri karşıladıkları belirtilir (Ergin, age.: s.214). Ergin'in benimsediği sınıflamada M.U.'nun izlerini görmek mümkündür. Daha geniş bir açıdan bakacak olursak, Aristo'dan Arap gramercilerine aktarılan ve bunlar vasıtasıyla da Türk gramerciliğini etkileyen sınıflama biçimi, Ergin'in eserinde de varlığını sürdürmektedir. Yazarın kelime türleri ve bunların özellikleri ile ilgili açıklamalarının Bergamalı Kadri'nin açıklamalarıyla uyumluluk içerisinde olduğu görülmektedir.

Yüksel Göknel'in 1974 yılında kaleme aldığı *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde, kelimelerin görev ve anlam bakımından sınıflandırılması konusunda farklı bir yaklaşımın benimsendiğini görmekteyiz. Göknel, eserinde kelime türleri ile ilgili şu görüşlere yer verir:

“Yukarıdaki düşüncelerin ışığı altında cümlede iki temel unsurun isim ve fiil olduğu sonucuna varabiliriz. Bu iki temel unsurla oluşan diğer iki temel unsur da sıfatlar ve zarflardır. Şu halde isimleri, fiilleri, sıfatları ve zarfları ana sözcükler, geriye kalan edat, bağlaç ve ünlemleri yardımcı sözcükler olarak niteleyebiliriz.” (Göknel, 1974: s.45).

Bu açıklamalar doğrultusunda Göknel'in görev ve anlam bakımından yedi farklı kelime türünün varlığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Yazar, zamirleri isimler içerisinde ayrı bir bölüm olarak görür. Fakat bunları isimlerden ayrı tutmaz, isimler sınıfına dâhil eder. Yazarın zamirler konusunda yaptığı açıklama şöyledir:

“Zamirler de, ilerde görüleceği gibi, cümle içinde isimlerin bir alt bölümü olarak iş görmektedirler ve bu yüzden bunlara bir çeşit isim gözüyle bakılabilir.” (Göknel, age.: s.45).

Yazarın açıklamalarından hareketle, kelime türlerinin tespit edilmesi hususunda kelimelerin cümlede üstlendikleri görevlerin ölçü alındığı söylenebilir.

Göknel'in kelime türlerini tespit etmek için kullandığı yöntemlerden ve yaptığı açıklamalardan hareketle, yazarın klasik gramer yönteminden uzaklaştığını söyleyebiliriz. Yazarın kelime türleri ve cümle unsurları ile ilgili yer verdiği şu açıklamaları da bu fikri destekler niteliktedir:

“Sözcükler bu şekilde cümle içinde saptandıktan sonra sözcükten daha büyük dizilerin, dolaylı tümleş, zarf tümleş, edat tümleş v.b. şeklinde yeniden tanımlanıp değerlendirilmesine gerek yoktur. Çünkü bütün tümleşler zarftır, ama bu zarf bazen ‘burda’ şeklinde tek bir sözcük, bazen ‘bahçenin sonundaki küçük kulübede’ şeklinde bir dizi sözcük veya ‘onu aradığım yerde’ şeklinde dönüşmüş bir ana cümle olabilir.” (Göknel, age: s.46).

Yukarıdaki ifadeler doğrultusunda Göknel'in *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eseri ile ilgili burada yer verilebilecek yorumlar iki maddede özetlenebilir:

1.Göknel, eserinde Türkçenin ses, şekil ve cümle bilgisi ile ilgili hususların tespitinde klasik yöntemi bir kenara bırakarak dilbilimsel metodları kullanmıştır. Bu sebeple eserde yapılan tespitler ve kullanılan yöntemler mevcut dönemde kaleme alınan diğer Türkçe gramer kitaplarıyla farklılık arz eder.

2.Göknel, cümle öğelerinin tespiti esnasında bu unsurların zarf tümleş, dolaylı tümleş, edat tümleş, nesne gibi kendi arasında tekrar tekrar sınıflandırılmasını uygun bulmaz. Buna göre cümle öğelerinin özne, tümleş ve yüklem şeklinde tespit edilmesi yeterlidir. Yazarın bu görüşü, cümle öğelerinin tespiti hususunda M.U.'da ve Tanzimat dönemi nahiv kitaplarında görülen *fi'l-fâil-mef'ul* şeklindeki sınıflandırmayla bağdaşır.

Hanifi Vural ve Tuncay Böler'in ortak çalışması olan *Ses ve Şekil Bilgisi* adlı gramer kitabında, kelimelerin görev ve anlam bakımından sınıflandırılması hususunda dilciler tarafından genel olarak kabul gören iki farklı yaklaşımdan bahsedilir. Birinci yaklaşım; Gencan, Ediskun ve Banguoğlu gibi dilcilerimiz tarafından kabul gören sekiz kelime türünün varlığını benimseyen yaklaşımdır. İkinci yaklaşım ise, Aristo'dan bu yana devam eden, Arapça gramer geleneği vasıtasıyla Türk gramerciliğine aktarılan isim, fiil, edat şeklinde üç farklı kelime türünün varlığını kabul eden yaklaşımdır. Anadolu sahasında yazılan mevcut en eski Türkçe gramer kitabı olan M.U.'da Bergamalı Kadri tarafından benimsenen bu yaklaşım, sonraki dönemlerde de Jean Deny ve Muharrem Ergin gibi Türk gramerciliğinin tanınmış isimleri tarafından kabul görmüştür. Vural ve Böler'in eserinde birinci yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Eserde, isim, sıfat, zamir, zarfı edat, bağlaç,

ünlem ve fiil olmak üzere sekiz farklı kelime çeşidi üzerinde durulur (Vural ve Böler, age.: s.183).

Kelime türlerinin belirlenmesi ve kelimelerin sınıflandırılması noktasında, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eserinde Z. Korkmaz'ın konuyu klasik yöntemle ele aldığı görülür. Korkmaz, Türkçenin kelimelerini üç müstakil bölüm içerisinde inceler. Bu bölümlerden birincisi *Anlamlı Kelimeler*, ikincisi *Görevli Kelimeler*, üçüncüsü ise *Anlamlı Görevli Kelimeler* başlığını taşır. Korkmaz; *Anlamlı Kelimeler* bölümü kapsamında *Ad ve Ad Soylu Kelime Sınıfları*, *Fiil ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları* şeklinde iki ayrı başlık altında isim, sıfat, zamir, zarf ve fiil konularına değinir. Korkmaz'ın sınıflama metoduna göre isim, sıfat, zamir ve zarflar, ad ve ad soylu kelimelere dâhildir. *Fiil ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları* içerisinde fiillerin yanında fiilimsiler üzerinde durulur. Yazar, isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiilleri fiil soylu kelimeler olarak değerlendirir. İkinci bölümde *Görevli Kelimeler* adı altında edatlar ve bağlaçlar ele alınır. Edat ve bağlaçlar, yukarıda görüldüğü üzere tek başına bir anlam taşımayıp cümle içerisinde görev üstlenerek kullanım sahasına çıkan kelimelerdir. Bu bakımdan bunların görevli kelimeler olarak adlandırılması genel olarak kabul edilen bir yaklaşımdır. Ünlemleri *Anlamlı Görevli Kelimeler* başlığı altında toplaması yönüyle Korkmaz'ın yaklaşımı diğer birçok gramer kitabında görülen yaklaşımlardan ayrılır. Korkmaz, ünlemlerin söz içinde tek başına kullanılabildiği gibi diğer sözcüklerle birleşerek ünlem grubu şeklinde de kullanıldığını ifade eder. Bu bakımdan Korkmaz'a göre ünlemler, tek başlarına da anlam taşıyan, hem tek başına hem diğer sözcüklerle kullanılabilen anlamlı görevli kelimelerdir (Korkmaz, age.: s.1141).

Bu bölüm içerisinde kelime türlerinin sınıflandırılmasına yönelik yaklaşımlar kapsamında üzerinde duracağımız son gramer kitabı, Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* başlıklı çalışması olacaktır. Bozkurt'un eseri kelime türlerini tespit etmede uyguladığı metot ve tasnif ettiği kelime türleri bakımından, incelemiş olduğumuz Cumhuriyet sonrasına ait gramerler arasında en istisnâi yeri tutmaktadır. Bozkurt, çalışmasında geleneksel dil bilgisinin dile yönelik yaklaşımlarını reddeder. Yazar bu reddedişin nedenini şöyle açıklar:

“Türkçede sekiz sözcük (*ad, adil, sıfat, belirteç, ilgeç, bağlaç, eylem, ünlem*) türlü ayrımı kimileyin kavram alanına, kimileyin kullanım yerine, kimileyin de anlamına göre yapılan yanlış bir ayrımdır. Bunların tümünü kavram alanına göre sıralayıp kullanım biçimini göstermek doğru olur. Biz bu yöntemi izleyeceğiz.” (Bozkurt, 2004: s.20).

Bozkurt’un benimsediği anlayışa göre, sözcüklerin ad ve fiil olarak adlandırılması kavram alanına göre belirlenirken sıfat, belirteç veya bağlaç olması kullanım yerine, yani üstlendiği göreve göre kazanılan bir vasıftır. Bu bakımdan yazar, öncelikle bu sınıflama yönteminin yanlış olduğunu ifade eder. Sözcük türlerinin bütünüyle kavram alanına göre tasnif edilmesi gerektiğini belirtir. Bozkurt’un tasnif yönetime göre 13 farklı kelime türünün varlığından söz edilebilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

“1.Durağan Sözcükler 2.Devingen Sözcükler (fiiller) 3.Kişi Sözcükleri 4.Dönüştürücü Sözcük 5.Gösterme Sözcükleri 6.Soru Sözcükleri 7.Belgisiz Sözcükler 8.Sayı Sözcükleri 9.Özellik Sözcükleri 10.Renk Sözcükleri 11.Zaman Sözcükleri 12.Yer ve Yön Sözcükleri 13.İlgi Sözcükleri (İlgeçler/Bağlaçlar).” (Bozkurt, age.:s.20-49).

Yazar, klasik gramer kitaplarında zamir şeklinde adlandırılan kelimeleri kişi sözcükleri olarak adlandırmaktadır. Klasik gramer geleneğinde zamir ve sıfatın birer türü olarak tasnif edilen bu, şu, o, öteki, öbür gibi kelimeler yazar tarafından *Gösterme Sözcükleri* adıyla tek sınıfta toplanır. Bunun gibi soru sıfatı ve soru zamiri olarak farklı gruplara ayrılan hangi, kaç, ne, nasıl, kimi gibi kelimeler Bozkurt tarafından tek tür olarak değerlendirilerek *Soru Sözcükleri* adını alırlar. Yazarın bu sınıflamada benimsediği ölçüt, sözcüklerin diğer sözcüklerle kurdukları ilişkiler yoluyla üstlendiği görevler değil başlı başına üzerinde taşıdığı özellikler olarak görünmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde görev ve anlam bakımından kelimelerin sınıflandırılması hususunda incelediğimiz eserlerde tespit etmiş olduğumuz yaklaşımlar aşağıda bir tablo aracılığıyla görsel olarak verilmiştir.

Tablo-5: Türkçe Gramer Kitaplarında Kelimelerin Sınıflandırılması

Eser-Yazar Adı:	Kelime Sınıflandırma Yöntemi
M.U./ Bergamalı Kadri (1530)	1.İsim 2.Fiil 3.Harf (Edat) (M.U. s.12-13).
Medhâl-i Kavâid/ A.Cevdet Paşa (1851)	1.İsim, 2.Sıfat, 3.Zamir, 4. İsm-i işâret, 5.Mübhemât, 6.Masdar, 7.Fi'l, 8.Fer'-i fi'l, 9.Edevât.
Kavâid-i Osmâniyye/A.Cevdet Paşa-Fuat Paşa (1851)	1.İsim 2.Sıfat 3.Kinâyât 4.Fi'l 5.Edevât
Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî/Şeyh Vasfî (1893)	1.İsim 2.Sıfat 3.Zamir 4.Fiil 5.Edat
Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv/A.Cevat Emre (1910)	1.İsim 2.Sıfat 3.Zamir 4. Fiil 5.Masdar, 6.Zarf, 7.Edevât 8.Nidâ
Türk Dil Bilgisi/Jean Deny (1941)	1.Ad: 1.1.Değişmeli Ad: İsim, Zamir 1.2.Değişmesiz Ad: Sıfat, Zarf 2.Fiil 3.Edatlar (aygıtlar): 3.1.Edat (İlgeç) 3.2.Bağlaç 3.3.Ünlem
Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha/A.Cevat Emre (1931)	1.İsim Zümresi: 1.1.İsim 1.2.Sıfat 1.3.Zamir 2.Fiil Zümresi: 2.1.Fiil 2.2.Fiilimsi 2.3.Zarf
Türkçe Dilbilgisi/M. Kaya Bilgegil (1965)	1.İsim Soyundan Kelimeler: 1.1.İsim 1.2.Sıfat 1.3.Zamir 1.4.Zarf 1.5.Edat 1.6.Bağlaç 1.7.Ünlem 1.8.İsim fiil (Mastar) 2.Fiil Soyundan Kelimeler: Fiiller, Fiilimsiler.
Dilbilgisi/T. Nejat Gencan (1966)	1.Ad 2.Sıfat 3.Adıl 4.Eylem 5.Belirteç 6.İlgeç 7.Bağlaç 8.Ünlem
Türkçenin Grameri/Tahsin Banguoğlu (1979)	1.Tabii Sınıflama: 1.1.İsim (Nom) 1.2.Fiil (Verbe) 2.Mantıkî Sınıflama: 2.1.Ad 2.2.Sıfat 2.3.Zamir 2.4.Zarf 2.5.Takı 2.6.Bağlam 2.7.Ünlem 2.8.Fiil

Eser-Yazar Adı:	Kelime Sınıflandırma Yöntemi
Yeni Türkçe Dilbilgisi/Haydar Ediskun (1993)	1.İsim 2.Sıfat 3.Zamir 4.Fiil 5.Zarf 6.Edat 7.Bağlaç 8.Ünlem
Türk Dil Bilgisi/Muharrem Ergin (1997)	1.İsimler 2.Fiiller 3.Edatlar
Modern Türkçe Dilbilgisi/Yüksel Göknel (1974)	1.İsimler 2.Fiiller 3.Sıfatlar 4.Zarflar 5.Edatlar 6.Bağlaçlar 7.Ünlemler
Ses ve Şekil Bilgisi/H.Vural-T.Böler (2012)	1.İsim 2.Sıfat 3.Zamir 4.Zarf 5.Edat 6.Bağlaç 7.Ünlem 8.Fiil
Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)/Zeynep Korkmaz (2003)	1.Anlamli Kelimeler: 1.1.Ad ve Ad Soylu Kelime Sınıfları: Ad, Sıfat, Zamir, Zarf 1.2.Fiil ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları: Fiiller, Fiilimsiler 2.Görevli Kelimeler: 2.1.Edatlar 2.2.Bağlaçlar 3.Anlamli Görevli Kelimeler: Ünlemler
Türkiye Türkçesi/Fuat Bozkurt (2004)	1.Durağan Sözcükler 2.Devingen Sözcükler (fiiller) 3.Kişi Sözcükleri 4.Dönüşlü Sözcük 5.Gösterme Sözcükleri 6.Soru Sözcükleri 7.Belgisiz Sözcükler 8.Sayı Sözcükleri 9.Özellik Sözcükleri 10.Renk Sözcükleri 11.Zaman Sözcükleri 12.Yer ve Yön Sözcükleri 13.İlgi Sözcükleri (İlgeçler/Bağlaçlar).

Çalışmanın bu bölümünde *Türkçe Gramer Kitaplarında Kelimelerin Sınıflandırılması Konusunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler* başlığı altında M.U.'dan başlamak üzere Türkçenin çeşitli dönemlerinde Anadolu sahasında kaleme alınmış gramer kitaplarında yer alan kelime tasnif yöntemleri incelenmiştir. Yukarıdaki tablo aracılığıyla bahsedilen eserlerdeki kelime tasnifleri somut ve

karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere, Türkçenin farklı dönemlerinde kelimelere yönelik farklı tasnifler benimsenmiştir. M.U.'dan başlamak üzere Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e dek ve Cumhuriyet'in ilanından günümüze dek kaleme alınmış on beş farklı gramer kitabında, küçük birtakım faklar göz önünde bulundurulmasa bile, yedi farklı tasnif karşımıza çıkmaktadır. Eserlerden bazılarında tek bir çatı altında toplanan kelime türleri bazılarında dört farklı başlık altında ayrı ayrı ele alınmış, bir kısmında kelimelerin anlamı dikkate alınmış bir kısmında ise görevleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu durum, Türk gramerciliğinde bilinen bir sorun olan terimler konusundaki uyumsuzluğu yansıtanın yanında sınıflandırma ve yöntem açısından da birtakım düzensizlikler olduğunu göstermektedir.

3.2.3. Türk Gramerciliğinde İsim Tanımı ve İsimlerin Sınıflandırılması

İnsan; evreni ve çevresindeki dünyayı, sahip olduğu dilin genişliği ölçüsünde algılayıp başkalarına aktarabilir. İnsanların temas kurup tanımladığı, etrafında gördüğü ya da varlığını bildiği canlı ve cansız, soyut ve somut tüm varlıkları adlandırmada kullandığı kelimelere isim diyoruz. İsimler, Türkçe gramerler yazılmaya başladığından bu yana farklı şekillerde tanımlanmış, zaman ilerledikçe isimler ile ilgili tanımlar daha geniş ve detaylı hâle gelmiştir. Burada öncelikle Türkçenin çeşitli dönemlerinde Anadolu sahasında yazılmış başlıca gramer kitaplarında yer alan isim tanımlarına yer verilecek, ikinci aşamada bu eserlerde isimlerin sınıflandırılması konusunda izlenen yöntemler belirlenecek ve birbirleriyle karşılaştırılacaktır. Hem isimlerin tanımlanması hem de sınıflandırılması konusunda hareket noktamız, daha önceki aşamalarda olduğu gibi, Anadolu sahasında yazılan mevcut en eski gramer kitabımız olan *Müeyyiretü'l-Ulûm* olacaktır.

3.2.3.1. Türk Gramerciliğinde İsim Tanımı

Bergamalı Kadri, M.U. adlı eserinde isimle ilgili şöyle bir tanımlama yapar:

“Kelime üçdür; biri ismdür, biri fi’ldür, biri harfdür. İsm oldur ki yalnızca zikr olunmagıla andan bir mânâ anlana, üç zamândan biri bile kasd olunmaya.” (M.U. s.12).

Müellifin tanımına göre isim, mevcut üç kelime türünden biri olup tek başına bir anlamı olan kelimelerdir. Bunun yanında bir kelimenin isim olabilmesinin diğer koşulu herangi bir zamanda çekimlenememesidir. O halde tek başına bir anlamı olan

ve fiiller gibi zaman ekleriyle çekimlenemeyen kelimeler isimdir. Bu tanım doğrultusunda Bergamalı Kadri'nin sıfat, zamir, zarf gibi tek başına anlam taşıyan ve fiil çekim ekleriyle çekimlenemeyen kelimeleri de isimler kategorisine dâhil ettiği söylenebilir.

A.Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın müşterek eseri olan *Kavâid-i Osmâniyye*'de ve bu eserin bir özeti olarak yine A.Cevdet Paşa tarafından hazırlanan *Medhâl-i Kavâid*'de ismin tanımı aynı şekilde yapılmıştır. *Kavâid-i Osmâniyye*'de *bâb-ı evvel* (birinci bâb) isim konusuna ayrılmıştır. Eserde, ismin tanımı şöyle yapılır: “İsim bir şahstan yâhut bir şey'den haber veren kelimedir: Muhammet, kitap, hâne, su gibi.” (Özkan, 2000: s.58). *Medhâl-i Kavâid*'in isim tanımına ve verilen örneklere bakıldığında tanım yapılırken insan ve nesnelere vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu durum tanımda kavramların ve soyut varlıkların ihmal edildiğini ve yüzeysel bir tanım yapıldığını düşündürür.

A.Cevat Emre'nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserinde A.Cevdet Paşa'nın tanımına kıyasla daha detaylı bir tanıma yer verildiği görülür. Emre'nin eserinde yer verdiği isim tanımı şöyledir:

“Zevât ve keyfiyâtı fert fert veya cins cins ta'yin eden kelimelere isim derler. Zât ya maddî ya mânevî olur. Maddî zevât; eşhas, hayvanat ve eşyadan ibarettir. Bunlara dâir misaller: Ahmet, çocuk, kedi, Pamuk (bir kedinin ismi), İstanbul, şehir. Mânevî zevât isimleri: Melek, Cibril, Jüpiter, ankaa, ruh. Keyfiyât isimleri: Siyahlık, beyazlık, dostluk, fetanet, cesaret.” (Sağol vd. age.: s.23).

Emre'nin tanımında maddî ve mânevî kişilerin yanında varlık ve soyut kavramlara da değinildiği görülür. Ayrıca *fert fert veya cins cins* şeklindeki ifadeyle adların özel ad veya tür adı olabileceği de belirtilmiş olur.

Jean Deny'nin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde isim ve isim soylu diğer kelime türleriyle ilgili açıklamaları oldukça dikkat çekicidir. Deny, isim ve isim soylu kelimeleri *Ad* başlığı altında incelemiş, değişmeli ve değişmesiz ad olmak üzere iki grupta toplamıştır. Yazar, isim soylu kelimeleri kendi içerisinde tasnif etmiş olsa da bunların kesin çizgilerle birbirinden ayıramayacağını şu şekilde açıklamıştır:

“Türkçede söz kısımlarının, Fransızcada olduğu kadar açık bir biçimde ayırt edilmemiş, sınırlanmamış olduğunu daha önce söylemiştik. Örnek olarak birtakım kelimeler bazen ad bazen sıfat olarak kullanılır. Böyle bir şey Fransızcada da vardır; fakat daha seyrek karşılaşılır. Zarf bile çoğunlukla bu görev ile kullanılan bir sifattan veya yönelme, ayrılma, bulunma hâlinden, hâl ve yer durumlarına konulmuş

bir addan başka bir şey değildir. İşte bu sebeple biz sözün bu üç kısmını (zamiri de ilave ederek) hep birlikte ad genel unvanı altında toplamış bulunuyoruz. Böylece bu tarz, sözün bütün kısımlarını ad, fiil, edat biçiminde üç büyük sınıfa döndürmemize müsait bulunmaktadır.” (Deny,age.: s.150).

Deny, bu açıklamasıyla aslında Türkçede mevcut olan bir durumu dile getirmiştir. Öyle ki Türkçede isim olan bir sözcük bir kelime grubuna dâhil olduğunda sıfat görevi alabilmekte, birtakım ekler aldığı zaman zarf görevi görebilmektedir. Buradan hareketle bu kelimelerin tek çatı altında toplanması mantıklı görünmektedir. Bu noktada Fuat Bozkurt’un yukarıda yer verdiğimiz görüşlerine tekrar değinmek istiyoruz:

“Türkçede sekiz sözcük (ad, adil, sıfat, belirteç, ilgeç, bağlaç, eylem, ünlem) türlü ayrımı kimileyin kavram alanına, kimileyin kullanım yerine, kimileyin de anlamına göre yapılan yanlış bir ayrımdır. Bunların tümünü kavram alanına göre sıralayıp kullanım biçimini göstermek doğru olur. Biz bu yöntemi izleyeceğiz.” (Bozkurt, 2004: s.20).

Bozkurt’un benimsediği anlayışa göre, sözcüklerin ad ve fiil olarak adlandırılması kavram alanına göre belirlenirken sıfat veya belirteç olması diğer kelimelerle kurduğu ilişki doğrultusunda yani üstlendiği göreve göre kazanılan bir vasıftır. Bu bakımdan yazar, bu sınıflama yönteminin yanlış olduğunu ifade eder. Bozkurt’un görüşleri bu noktada Deny’nin yaptığı tasnifle ve ortaya koyduğu yaklaşımla paralellik gösterir. Bu hususta Deny de benzer bir fikri savunur. Deny’nin ifadesine göre Türkçede farklı türden kelimeler olarak görülen isim, sıfat, zamir ve zarflar kesin çizgilerle birbirinden ayrılamazlar. Bu sebepten olması muhtemeldir ki Deny burada isim üzerine herhangi bir tanımlama yapmamıştır.

İsmin tanımlanması kapsamında bu bölümde A.Cevat Emre’nin *Eski Lisan-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseri yukarıda incelenmişti. Aynı kapsamda A.Cevat’ın bu noktada üzerinde durulması gereken bir diğer eseri *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* başlıklı çalışmasıdır. Bu eser, A.Cevat’ın gramer ile ilgili görüşlerinde Cumhuriyet’ten ve harf inkılâbından sonra meydana gelen değişiklikleri yansıtması bakımından önemlidir. Eseri önemli kılan bir diğer yönü, Muallimler Komisyonunun kararı ile 1932-1934 yıllarında yazılan ders kitaplarına kaynaklık etmiş olmasıdır. Emre bu eserinde klasik yöntemden ve gelenekten ayrılarak dilin anlam ve düşünce yönleri üzerine eğilmeyi amaçlamıştır. Yazar, bir kelime türü olarak *isim*’i isim zümresi başlığı içerisinde bir alt başlık olarak ele almıştır. Eserde ismin tanımlanması hususunda şu açıklamalara yer verilir:

“Meşhur lisaniyatçı Meye (A. Meillet) ismi şöyle tarif ediyor: ‘İsim, şeyleri gösterir; şeyler, müşahhas cisimler veya mücerret mefhumlar, hakiki varlıklar veya cinsler olabilir: Pierre, masa, yeşil, yeşillik, eyilik, at... Hepsi müsâvi surette isimdir.’ Eski tasnifte (Yunan ve Latin tasnifinde) isim; cevherî isim (on. usiastikon-n.substantif) ve munzam isim (on. epitheton-n.adjectif) sınıflarına ayrılır. Bizde ise cevherilere isim, munzamlara sıfat denilmiştir. Meye, yukarıdaki tarifte ismin her iki nev’ini birleştirmiştir.” (Emre, 1931: s.51).

Bu açıklamalardan Emre’nin kelime ile ilgili görüşlerini A.Meillet’in bu konudaki düşünceleri üzerine temellendirdiği anlaşılmaktadır. Aynı bölümün müteakip satırlarında yapılan açıklamalar, Emre’nin isim ve sıfatları aynı tür olarak kabul ettiğini daha ziyade kesinleştirir. Emre, isim ve sıfatın tür olarak aynı kelimeler olduğunu; ancak bunların kullanım sahasında farklı vazifeler üstlendiğini savunur. Yazar, isimleri tanımlarken doğrudan A.Meillet’in isim tanımını verir. Bu tanıma göre isim, soyut veya somut, birey ya da türlere ad olan kelimelerin bütünüdür.

M.Kaya Bilgegil’in *Türkçe Dilbilgisi* başlıklı eserinde bir kelime çeşidi olarak *isim*’i şöyle tanımlar: “Varlık, mefhum veya varlıkla kâim anlamları, tek tek yahut cins cins, ayırt etmeğe yarıyan kelimeler isim adını alır.” (Bilgegil, age.: s.155). Bilgegil’in tanımında mefhum veya varlıkla kâim anlam şeklinde iki ayrı unsur gibi belirtilen kavramlar kanaatimizce tek bir çatı altında toplanmalıdır. Soyut isimler olarak adlandırabileceğimiz dev, cin, cesaret, zarafet, iyilik gibi kelimeler eserde iki farklı kısımda sunulmuştur. Günümüzün gramer anlayışında bu kavramlar bir bütün olarak tek başlık altında değerlendirilmektedir.

T.Nejat Gencan, *Dilbilgisi* adlı eserinde isimle ilgili geniş bir tanıma yer vermez. Bunun yanında isim konusuna Yahya Kemal’den aldığı bir şiirle giriş yapar. Şiirde isim olarak kullanılan kelimeler italik yazıyla yazılmış, yapılandırmacı yaklaşımın öğretim yöntemlerinden olan göstererek öğretme metodu tercih edilmiştir. Bu şiiri müteakip isim kısaca şöyle tanımlanmıştır: “Adlar, tanıtmak için varlıklara verilmiş (takılmış) sözcüklerdir.” (Gencan, age.: s.184).

Haydar Ediskun, *Yeni Türkçe Dilbilgisi*’nde isimleri “Bir varlığın adı olan kelimeye isim denir.” (Ediskun, age.: s.108) şeklinde ayrıntıya girmeden kısaca tanımladıktan sonra buradaki varlık kelimesini şu şekilde açıklar:

“Varlık denince, akla canlı ve cansız, somut ve soyut yaratıklar ve bunların cinsleri, türleri, familyaları ve bireyleri gelir.” (Ediskun, age.: s.108).

Yazar, bu açıklamadan sonra *varlık* kelimesinin kapsamına giren nesne ve kavramları bir şema ile göstermiştir.

Muharrem Ergin'in eserinde isim konusunda M.Kaya Bilgegil'in isim tanımına benzer bir tanım yapılmıştır. Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde *isim*'i şöyle tanımlar:

"İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adı olan kelimelerdir." (Ergin, age.: s.218).

İsmin tanımlanması konusunda Ergin tarafından da isim terimini tam olarak kapsayacak genişlikte, kapsamlı bir tanım yapılmadığı görülür. Ergin'in isim üzerine verdiği örneklerde soyut varlıklara ve kavramlara fazlaca değinilmediği görülmektedir. Verilen birkaç örneği müteakip isimlerin sınıflandırılmasına geçilir.

Tahsin Banguoğlu, yaptığı tanımda adların somut veya soyut varlıklara ad olmasına vurgu yapar. Yazarın isim üzerine yaptığı tanım şöyledir:

"Gerçekte veya tasavvurda bir varlığa ad olan kelimelere ad (substantif) deriz: Taş, kavak, güvercin, Turgut, güçlük, şeref, düşünce gibi." (Banguoğlu, age.: s.319).

Banguoğlu'nun *isim* ile ilgili yaptığı tanıma ve verdiği örneklere bakıldığında yazarın *isim*'i sadece gerçek mânâda isimlerle sınırlandırdığı, birtakım dilciler tarafından isim grubuna dâhil edilen sıfat, zamir ve zarfı hâriçte tuttuğu fark edilir. Banguoğlu, *isim*'i ana hatlarıyla kısaca tanımladıktan sonra isim çeşitleri konusuna geçiş yapar.

İsimlerin tanımlanması konusunda, Vural ve Böler'in müşterek çalışması olan *Ses ve Şekil Bilgisi* başlıklı eserde oldukça detaylı bir tanım yapıldığı görülmektedir. Eserde, isim şu şekilde tanımlanır:

"İsimler; canlı, cansız bütün varlıkları, somut ve soyut bütün kavramları tek tek ya da cins cins karşılayan, varlıkların ve kavramların veya bir oluş, kılış ya da durumun adı olan kelimelerdir. Kısacası isimler varlıkları bildiren kelimelerdir." (Vural ve Böler, age.: s.183).

Vural ve Böler'in isim tanımında daha önce üzerinde durulan gramerlerden farklı olarak oluş, kılış ve durum kavramlarının da tanıma dâhil edildiği görülür. Zira isim, sadece varlık ya da kavramlara ad olan kelimelerle sınırlı olmayıp hareket, iş, oluş, kılış veya durumu adlandıran kelimeler de isim sınıfına dâhildir. Eserde isime dair verilen örnekler arasında isim fiiller de yer alır.

Zeynep Korkmaz tarafından kaleme alınan, Türkçenin şekil bilgisi ve kelime türlerinin tanımlanması noktasında hazırlanan en kapsamlı çalışmalardan biri olan *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* başlıklı eser, bu hususta değinilmesi gereken bir diğer mühim çalışmadır. Korkmaz'ın eserinde isimler şöyle tanımlanır:

“Adlar, evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözlere dir.” (Korkmaz, 2003: s.195).

Korkmaz, tanımında oluş, kılış veya durumla ilgili kavramlara yer vermese de verdiği örnekler arasında başlamak, okumak, anlayış gibi fiil adları yer alır. Yazar, bu noktada yer verdiği bir dipnot vasıtasıyla, batı dillerine ait gramer kitaplarında birbirinden ayırt edilen Alm. *Substantiv-Nomen*, İng. *Substantive-Noun* kavramlarına da değinerek isimler için *ad*, isim soylu sözcükler (sıfat, zamir, zarf) için *ad soylu kelime* şeklinde adlandırmanın uygun olacağını ifade eder.

Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde, kelimelerin sınıflandırılması bakımından diğer gramer kitaplarından oldukça farklı bir yaklaşım benimser. Bozkurt'un, çalışmasında geleneksel dil bilgisinin dile yönelik yaklaşımlarını reddettiğini yukarıda belirtmiştik. Yazar, diğer hususlarda olduğu gibi isimlerin tanımlanması konusunda da farklı bir yaklaşım sergiler. Bozkurt'a göre kelimeler *durağan sözcükler* ve *devingen sözcükler* olmak üzere iki ana grupta toplanmalıdır. İsimler ve sıfat, zamir, zarf gibi isim soylu diğer kelime çeşitleri *durağan sözcükler* başlığı altında değerlendirilir. Bozkurt, isimlerle ilgili şu açıklamayı yapar:

“Dilde adlar ve eylemler temel sözlere dir. Bütün öbür sözcükler adların alt birimleri olarak düşünülür.” (Bozkurt, age.: s.20). Bu açıklamayı müteakip *özel ad*, *tür*, *adı*, *soyut ad*, *somut ad* gibi ad çeşitleri üzerinde durulur.

3.2.3.2. Türk Gramerciliğinde İsimlerin Sınıflandırılması

Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'undan beri Türkçenin çeşitli dönemlerinde yazılan gramer kitaplarında isimlerin farklı sınıflandırmalara tâbi olduğu görülür. M.U'nun yazıldığı Osmanlı Türkçesi döneminde, Tanzimatın ilanı sonrasında ve Cumhuriyet'in ilanından sonra isimler, çeşitli görüşleri benimseyen Türk gramercileri tarafından farklı farklı sınıflandırılmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasının temel nedeni, büyük oranda sınıflamayı yapan gramercilerin izinden gittiği, dünya genelinde boy gösteren dil ekolleridir. Cumhuriyet'ten sonra yetişen M. Ergin, T. Banguoğlu, M. Kaya Bilgegil, T. Nejat Gencan gibi birinci kuşak Türk

dilcileri, çoğunlukla rahle-i tedrisinde buldukları hocaların görüşlerini benimsemiş, adlandırma ve sınıflandırma konusunda onların görüşlerini sürdürmüşlerdir.

Günümüzde Türk gramercileri arasında kelimelerin sınıflandırılmasına yönelik belirgin olarak iki farklı yaklaşım dikkati çeker. Bunlardan birincisi, kelimeleri sekiz başlık altında toplayan görüştür. Bu görüşte isimler tek bir kelime türü olarak alınıp sıfat, zamir gibi isim soylu diğer sözcükler müstakil birer kelime türü olarak sınıflandırılır.⁴ Bunun yanında kelimeleri *isim-fiil-edat* şeklinde sınıflandıran ikinci bir görüş vardır. Bu görüş, sıfat, zamir, zarf gibi isim soylu sözcüklerin tek başlık altında toplanması gerektiğini belirtir.⁵ Aslında her iki görüşün de çıkış kaynağı dünya üzerinde daha önceden var olan farklı dilcilik ekollerinin benimsenmesi ile ilgilidir. M.U.'nun müellifi Bergamalı Kadri tarafından da benimsenen, kelimelerin *isim-fiil-edat* şeklinde sınıflandırılmasını savunan görüş, kaynağını Aristo'nun *Peri Hermenias* adlı eserinden almış, Arapça gramer kitapları vasıtasıyla Türk gramerciliğini etkilemiştir. Diğer yanda kelimeleri sekiz farklı başlık altında inceleme eğilimi Fransızca, Almanca gibi Batı kaynaklı dillerin etkisiyle bize yansımış, bu ekolleri takip eden gramercilerimiz tarafından kabul görmüştür. Bu bölümde M.U.'dan başlamak üzere, Türkçenin çeşitli dönemlerinde farklı görüşlere mensup Türk gramercileri tarafından benimsenmiş isim tasniflerine yer verilecek, ve bunlar karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

İsimlerin sınıflandırılması hususunda hareket noktamız *Müeyyiresü'l-Ulûm* olacaktır. Bergamalı Kadri'nin eserini Arapça gramer kaideleri çerçevesinde tertip ettiğini yukarıda belirtmiştik. Müellif, isimlerin sınıflandırılması konusunda da Arap gramerinin kurallarını takip ederek ism-i tasğir, ism-i zaman, ism-i mekân gibi Arapça başlıklar altında değerlendirir. Bu tarz bir sınıflandırma Türkçenin yapısına uygun değildir. Çünkü Türkçe, kelime türetme geleneği bakımından çekimli (tasrifli) diller kategorisindeki dillerden oldukça farklıdır. Türkçede kelime türetme işi Arapçada olduğu gibi tasrif yöntemiyle değil ek getirme yöntemiyle yapılır. Bergamalı Kadri'nin eserinde isim çeşitleriyle ilgili yer verilen konu başlıkları şöyle sıralanabilir:

⁴ H.Vural ve T.Böler (2012); Haydar Ediskun (1993); Tahsin Banguoğlu (1979); T.Nejat Gencan (1966).

⁵ Türk Dil Bilgisi/Muharrem Ergin (2009); Türk Dil Bilgisi/Jean Deny (1941).

- “1.İsm-i Zamân (Ma'lûm/Mechûl): Bilecek zaman, bilinecek zaman. (M.U. s.63-64-65).
- 2.İsm-i Mekân (Ma'lûm/Mechûl): Bilecek mekân, bilinecek mekân. (M.U. s.66-67-68).
- 3.İsm-i Âlet (Ma'lûm/Mechûl): Bilecek âlet, bilinecek âlet. (M.U. s.68-69-70).
- 4.İsm-i Tasğir (Ma'lûm/Mechûl): Bilmecük, ercügez, balıcak, sucucak, bilinmecük.(M.U. s.70-71-72).
- 5.İsm-i Mensûb (Ma'lûm/Mechûl): Bilmege mensûb, bilinmege mensûb. (M.U. s.80-84).
- 6.Binâ-i Merre (Ma'lûm/Mechûl): Bir kerre bilmek, iki kere bilmekler; bir kerre bilinmek, iki kerre bilinmek. (M.U. s.84-88).
- 7.Binâ-i Nev' (Ma'lûm/Mechûl): Bir dürlü bilmek, bir dürlü bilinmek. (M.U. s.89-93).
- 8.İsm-i Tafzil (Ma'lûm/Mechûl): İdicirek, okıycıracak, bilicirek; bilinicirek. (M.U. s.93-96).
- 9.İsmi'l-Cins: İnsan, feres. (M.U. s.102).
- 10.Esmâ'i'l-Eşhâs: Zeyd, Amr, Basra, Kûfe. (M.U. s.103).
- 11.İsmi'n-Nekîre: Racül, mer'e, er, avrat. (M.U. s.103-104).
- 12.İsmi'l-Ma'rife: Zeyd, Kûfe, Zeydün gulamı. (M.U. s.103-104).
13. Esmâ'i'l-A'dâd: Bir, iki, üç, on, yüz. (M.U. s.105).
14. Esmâ'i'z-Zurûf: Durak, ön, ard, kat, beyt. (M.U. s.109-113).
15. Esmâ'i'l-İstifhâmî: ne, kim, nere, nice. (M.U. s.112-115).
- 16.İsmi'l-İşâret: O, bu, şu, onda, işde. (M.U. s.129).”

Yukarıda görüldüğü üzere, Bergamalı Kadri'nin isim üzerine yaptığı sınıflandırma Arapça gramerlerde kullanılan sınıflandırmadır. *Müeyyiretü'l-Ulûm*'un Arapça gramer kuralları doğrultusunda tertip edildiği bu vesileyle tekrar görülmüştür. Bu şekilde bir sınıflandırma Türkçenin yapısına ve mantığına uymamaktadır.

İsimlerin sınıflandırılması hususunda Tanzimat dönemi gramer kitaplarında, yer verilen başlıklar anlamında M.U.'ya yakın bir yol izlenmekle birlikte Arapça isim kategorilerinin kısmen de olsa terk edildiği görülür. Bu dönemde kaleme alınan eserlerde, Arapça gramer kurallarının Türkçe malzemeye uyarlanması şeklindeki geleneğin yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı fark edilir. Belirtilen dönemde

kaleme alınan eserler M.U. ile kıyaslandığında, bu eserlerde en azından verilen örnekler bazında Türkçenin yapısına uygun örneklerin oluşturulmaya başlandığı dikkati çeker. Ayrıca isimlerin sınıflandırılması hususunda da yer verilen kategoriler anlamında kısmen de olsa Türkçe malzemeye yönelme sezilir.

Bu kapsamda belirtilen döneme ait eserler arasından üzerinde duracağımız eserler; A.Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı *Medhâl-i Kavâid*, A.Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın müşterek eseri olan *Kavâid-i Osmâniyye* ve Şeyh Vasfi Efendi tarafından kaleme alınan *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî* adlı eser olacaktır. *Medhâl-i Kavâid*'de isim, sıfat ve zamirin yanında aslında birer zamir çeşidi olan işaret zamirleri ve belgisiz zamirler de isimlerden bağımsız olarak farklı birer kelime türü gibi ele alınır. İsimler ise kendi içerisinde müfret (tekil) ve cem (çoğul) olarak iki gruba ayrılır. *Kavâid-i Osmâniyye*'de ise isimler öncelikle *ism-i âm* (*ism-i cins*) ve *ism-i hâs* (*alem*) olmak üzere iki sınıfta toplanır. Daha sonra kemiyet yönünden isimler, müfret (tekil) ve cem (çoğul) olarak sınıflandırılır. Üçüncü aşamada keyfiyet yönünden isimler, *müzekker* (eril) ve *müennes* (dişil) olmak üzere ikiye ayrılır. *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî* adlı eserde ise isimler, birinci aşamada önceki iki eserde olduğu gibi *ism-i hâs* ve *ism-i cins* olarak ikiye ayrılır. Daha sonra *müfret* (tekil), *cem* (çoğul) ve *mürekkep* (birleşik isim) olmak üzere üç başlığa yer verilir. Müellif, isimlerde erillik dişillik kategorilerinden *Arabî Kelimeler* başlığı altında bahsederken Türkçe kelimeler kısmında bu konuya yer vermez. Müellif, Türkçe kelimelerde bu kategorilerin bulunmadığını ifade eder. Tanzimat dönemine ait eserler arasından burada üzerinde durulan her üç eserde de Arap gramerinin etkisi görülür. Yapı bakımından sınıflamaya dâhil olması gereken *mürekkep* (birleşik isim) başlığı ile sayı bakımından sınıflamaya dâhil olması gereken müfret (tekil) ve cem (çoğul) başlıklarının aynı dizide yer alması, yapılan sınıflamada Arapça gramer kurallarının etkisini göstermektedir. Eserlerin kaleme alındığı dönemler dikkate alındığında bu durum son derece olağan bir durum olarak görülmelidir. Mevcut dönemde kaleme alınan gramer kitaplarının büyük oranda Türkçenin yapısına ve mantığına uymadığı bilinen bir durumdur.

A.Cevat Emre tarafından kaleme alınan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eser, Tanzimat'tan sonra Cumhuriyet'e dek kaleme alınan Türkçe gramer kitapları içerisinde üzerinde durulması gereken mühim bir çalışmadır. İlk baskısı 1910 son baskısı 1923 tarihinde yapılan bu eser, Tanzimat dönemi ve Cumhuriyet

dönemi arasını kapsayan dönemde ve sonrasında yazılan birçok esere kılavuzluk etmiştir. Emre'nin bu eseri, Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde varlık gösteren, yeni yeni yerleşmeye yönelen Türk dilciliğinin tipik bir örneğini yansıtır. Eserin son baskısında lisân-ı Osmânî tabiri yerine bir millileşme emaresi olarak *Türkçe* ifadesi kullanılır (Sağol vd. age.: s.XX). İsimlerin sınıflandırılması konusunda Emre'nin eserinin bu bölümde daha önce incelediğimiz eserlerle paralellik gösterdiğini görüyoruz. Eserde, isimler *Aksâm-ı İsm* başlığı altında *ism-i hâs* ve *ism-i cins* olmak üzere ikiye ayrılır. Diğer eserlerden farklı olarak burada kavram isimleri *ism-i ma'nâ* şeklinde, şahıs isimleri *ism-i ayn* şeklinde ifade edilir. Tanzimat dönemi gramer kitaplarının genel bir özelliği olan müfret, cem, mürekkep şeklindeki sınıflamaya burada da yer verilir. Genel olarak bakıldığında A.Cevat'ın bu eserinin de, Tanzimat dönemi ve sonrasında Cumhuriyet'e dek kaleme alınan diğer gramerlerde olduğu gibi Arap gramerinin etkisi altında kaldığı görülür. İsimlerin sınıflandırılması konusunda da belirtilen yöntem izlenmiştir.

Jean Deny'nin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde, isimlerin sınıflandırılması hususunda M.U. ile paralel bir yol izlendiği görülür. Deny'nin eserinde kelimelerin görev ve anlam bakımından Aristo'dan bu yana süregelen geleneğe uygun bir şekilde ad-fiil-edat olarak üç grupta toplandığına yukarıda değinilmişti. Deny; isim, zamir, sıfat, zarf olmak üzere isim soylu dört farklı kelime grubunu *Ad* başlığı altında ele alır. Eserde, ikinci aşamada isim ve zamir *değişmeli ad*, sıfat ve zarf ise *değişmesiz ad* başlığı altında iki grupta tasnif edilir. Deny, eserinde *isim* konusunu *alem (isim)* başlığı altında inceler. Yazar, bu bölümde yalnızca isimlerin *ism-i cins* ve *ism-i hâs* olarak ikiye ayrıldığını belirtmekle yetinmiş detaylı bir tasnif yapmamıştır. Sonrasında doğrudan isim çekim eklerine giriş yaparak isimlerin biçimsel yönü üzerinde durmuştur. Bu noktada verilen dipnotta yer alan Elöve'nin konuyla ilgili açıklamaları da aynı doğrultudadır. Elöve, de isimleri *ism-i cins* ve *ism-i hâs* olarak tasnif eder. Yazar, batılı dilciler tarafından *ism-i cins* ve *ism-i hâs* için ayrı ayrı nom ve substantif şeklinde iki terim kullanılmasına karşın bizde bu ikisinin birleşerek *ad* olarak değerlendirildiğini ifade eder.

A.Cevat Emre, kılavuz gramer olarak hazırladığı *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*'sında isimler üzerinde bir sınıflama yapmaktan kaçınır. Emre, burada yaptığı açıklamalar ve verdiği örneklerle *isim* ve *sıfat*'ın aslında aynı kelime türü olduğunu, bunların üstlendiği vazifeler sonucu farklılaştığını ifade eder. Yazar,

isimlerin yalnız oldukları zaman *cevher ismi*, başka bir varlığı tahsis ettiklerinde ise *sıfat* veya *tahsis ismi* şeklinde adlandırılacağını belirtir (Emre, 1931: s.51-56). Yazar, eserin bazı kısımlarında *mücerret isim (mânâ ismi)*, *mürekkep isim*, *cem* gibi hususlara değinse de bunu bir sınıflandırma şeklinde yapmaz.

Eğitim Enstitüsünün farklı kademelerdeki öğrenciler için hazırlanan *Türkçe Dilbilgisi* başlıklı gramer kitabında, isimler birkaç farklı yaklaşımla sınıflamaya tâbi tutulur. Bilgegil'in isimleri sınıflandırmada tercih ettiği ölçütler şöyle sıralanabilir:

“1. Medlûllerinin içlem ve kaplamına göre: 1.1. Cins İsimleri 1.2. Özel İsimler

2. Medlûllerin varlık veya nitelik oluşlarına göre: 2.1. Madde İsimleri 2.2. Mânâ İsimleri” (Bilgegil, age.: s.155-156).

Bu sınıflama her ne kadar günümüzde devam eden sınıflama anlayışına uysa da Bilgegil'in üçüncü bir başlık vasıtasıyla üzerinde durduğu isim çeşitleri tamamıyla kendisinden önceki Arap gramerini taklit etme geleneğini yansıtır. Yazar, *Bu Sınıflama İlkelerinin Dışında Kalan İsim Çeşitleri* başlığı altında zaman isimleri, yer isimleri gibi Arap gramerinin tesiriyle bize yansıyan başlıklar altında birtakım isim örneklerine yer verir. Bu sınıflama şekli Türkçenin yapı ve mantığına uymayan bir yöntemdir. Zira Türkçede yer veya zaman ifade eden birçok kelime bulunmasının yanında bunların kategorik olarak toplanıp sınıflandırılması uygun bir yaklaşım değildir. Eserde, bir sonraki konu başlığında isimler yapı bakımından *basit*, *türemiş* ve *bileşik isim* olarak tasnif edilir. İsimlerin yapı bakımından sınıflandırılması kapsamında isimlerde keyfiyet (cinsiyet) ve isimlerde sayı konularına da değinilir.

T. Nejat Gencan'ın eserinde, nispeten daha modern bir yaklaşım benimsendiği görülür. Gencan'ın isimleri sınıflandırırken şu ölçütleri dikkate aldığını görüyoruz:

“1. Varlıklara verilişlerine göre: 1.1. Özel ad 1.2. Tür adı

2. Varlıkların oluşlarına göre: 2.1. Somut ad 2.2. Soyut ad

3. Varlıkların sayılarına göre: 3.1. Tekil ad 3.2. Çoğul ad” (Gencan, age.: s.184-187).

Yazar, adlarda erillik-dişillik, adlarda küçültme başlıklarına yer vermişse de Türkçede adlarda cinsiyet takısı bulunmadığını ve varlıkların erkeği ve dişisi için ayrı adlar kullanıldığını ifade eder. Türkçede küçültmenin ise Arapçada olduğu gibi kalıp yoluyla değil eklerle sağlandığını belirtir.

Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* adlı eserinde, Gencan'ın sınıflama yöntemini aşağı yukarı aynıyla benimser. Ediskun'un eserinde isimleri sınıflandırma şekli şöyledir:

“1.Varlıklara verilişlerine göre: 1.1.Özel İsim 1.2.Cins İsmi

2.Varlıkların oluşlarına göre: 2.1.Madde ismi (somut isim) 2.2.Mânâ ismi (soyut isim)

3.Varlıkların sayılarına göre: 3.1.Tekil İsim 3.2.Çoğul İsim” (Ediskun, age.: s.108-110).

Yazarın isim çeşitleri ile ilgili eserde yer verdiği bir diğer başlık *Küçültme İsimleri*'dir. Yazar, Türkçede isimlerde küçültmenin Arapçada olduğu gibi belli kalıplarla değil eklerle yapıldığını ifade eder. Sonrasında küçültme ekleri –cIk/-cUk/-cAğIz gibi küçültme ekleriyle türetilmiş birkaç örneğe yer verir.

Yüksel Göknel, 1974 yılında yayımladığı *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde isimlere yönelik bir sınıflandırma yapmaz. Yazar, hem isimler konusunda hem de sıfat, zamir, zarf gibi diğer kelime türleri konusunda bir sınıflandırma yapmaktan ziyade konuya dilbilimsel bir bakış açısıyla yaklaşır. Göknel, kelime türlerini bazı harflar ve işaretlerle formülize ederek bunların tümcedeki görevlerini göstermeye çalışır.

İsimlerin sınıflandırılmasına yönelik yaklaşımı bakımından farklılık arz eden bir diğer eser, M. Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı eseridir. Ergin, başlangıçta kelimeleri görev ve anlam bakımından isimler, fiiller ve edatlar olmak üzere üç sınıfa ayırmıştır. Ergin; sıfat, zamir ve zarfı da hareket değil nesne ifade ettiği için isim olarak değerlendirir. Daha sonra bunların ikinci aşamada söz içinde farklı vazifeler üstlendikleri, farklı fonksiyonlar kazandıkları için ayrı ayrı başlıklar altında incelenmesi gerektiğini belirtir. Ergin, dar anlamıyla isim kavramını iki alt başlığa ayırır. Varlık ya da mefhumları tek tek karşılayanlara *has isim*, bunları cins cins, tür olarak karşılayan kelimelere de *ortak isim (cins isim)* adını verir. Yazara göre, karşıladıkları varlıklarla has isimler arasında bir bağlantı olmayıp bunlar etiket isimlerdir. Cins isimleri ise karşıladıkları varlıklarla iç içe girişiktir. Bunlar işitildiğinde karşıladığı varlık göz önünde canlanır.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*'nde isimleri sıfat, zamir, zarf gibi isim soylu diğer kelimelerden bağımsız olarak ele alır. Banguoğlu, adlar başlığı altında ele

aldığı isimleri yoğun adlar ve yalın adlar olarak ikiye ayırır. Buna göre duyularımızla kavranan bir gerçekliği olan varlıklara ad olan kelimelere *yoğun adlar (nom concret)*, maddi varlıklara ve nesnelere değil kavramlara ad olan kelimelere *yalın adlar (nom abstrait)* denir. İkinci aşamada isimler tekrar bir sınıflamaya tâbi tutularak *özlükadlar (nom propre)* ve *cinsadları (nom commun)* olarak ikiye ayrılır. Bu sınıflandırmadan sonra üçüncü aşamada *Adlarda Sayı* başlığı altında isimler *tekli (singulier)*, *çoklu (pluriel)* ve *topluluk adı (nom collectif)* olarak sınıflandırılır (Banguoğlu, age.: s.319-322). Banguoğlu'nun eseri, diğer birçok hususta olduğu gibi isimlerin sınıflandırılması konusunda da Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarıyla farklılık arz eder. Banguoğlu, adlandırmada tercih ettiği terimler ve örnekler bağlamında çağdaşı olan diğer dilciler ile ayrılır. Yazar, adlandırmada çoğunlukla orijinal Türkçe terimleri tercih ederken bunların yanında parantez içinde Fransızcadaki kullanım şekillerine yer verir.

Vural ve Böler'in müşterek çalışması olan *Ses ve Şekil Bilgisi*'nde isimler dört farklı özelliği bakımından sınıflandırılır. Eserde benimsenen sınıflandırma yöntemi, Ediskun ve Gençan'ın yöntemleriyle birebir uyumluluk gösterir. Vural ve Böler'in eserinde isimler şu başlıklar altında tasnif edilir:

"I.Varlıklara Verilişlerine Göre İsimler: 1.1.Özel İsimler 1.2.Cins İsimleri (Tür İsimleri)

2.Varlıkların Oluşlarına Göre İsimler: 2.1.Soyut İsimler 2.2.Somut İsimler

3.Varlıkların Sayılarına Göre İsimler: 3.1.Tekil İsimler 3.2.Çoğul İsimler

4.Yapı Bakımından İsimler: 4.1.Basit İsimler 4.2.Türemiş İsimler 4.3.Birleşik İsimler" (Vural-Böler, age.: s.183-185).

Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* başlıklı eserinde isimleri çeşitli yönlerden sınıflandırır. Korkmaz'ın ilk yaptığı sınıflamada isimlerin sayı bakımından sınıflandırılmasına yer verilmez. Oluş ve kılış adları başlığı altında isim fiiller, *adlar* başlığı içerisinde incelenir. Korkmaz, ana nitelikleri bakımından isimleri şu şekilde sınıflandırır:

"I.Somut ve Soyut Adlar; II.Özel Adlar ve Cins Adları (Tür Adları); III.Oluş ve Kılış Adları" (Korkmaz, age.: s.195).

Bu sınıflandırmadan sonra ikinci aşamada isimler yapı bakımından sınıflandırılır. Korkmaz, isimlerin yapı bakımından tasnifi başlığı altında diğer

gramerlerde yer alan basit, türemiş ve birleşik adlara ilaveten *Kalıplaşmış Adlar* başlığına yer verir.

İsimlerin sınıflandırılması kapsamında bu bölümde üzerinde durulacak son eser, Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* başlıklı eseridir. Bozkurt'un görev ve anlam bakımından kelimelerin sınıflandırılması konusunda orijinal bir yaklaşım ortaya koyduğunu yukarıda ilgili konu başlığı içerisinde görmüştük. Bozkurt, isimleri ilk aşamada *özel ad* ve *tür adı* olarak iki başlıkta toplar. İkinci aşamada ise *soyut ad* ve *somut ad* olmak üzere iki başlığa yer verir. Ancak bu başlıklar diğer gramer kitaplarında olduğu gibi sınıflandırma şeklinde verilmemiş, devinimsiz sözcükler başlığı içerisinde müstakil birer konu olarak ele alınmıştır. Tekil ve çoğul isimler konusuna ise *çoğul* başlığı altında değinilir. Burada çokluk eki -lAr'ın tekil isimlerden çoğul yapma işlevinin yanında diğer işlevleri üzerinde durulur. Eserin bu bölümünde diğer eserlerde çoğunlukla yer alan yapı bakımından sözcükler konusuna ve topluluk isimlerine değinilmediği görülür.

Müeyyessiretü'l-Ulûm'dan bu yana isimlerin sınıflandırılması konusunda değişmeyen sabit başlıklar *ism-i has* ve *ism-i cins* başlıkları olmuştur. *İsm-i mânâ* ve *ism-i madde (ayn)* başlıkları ise M.U.'da yer almamakla birlikte Tanzimat'tan bu yana çoğu gramer kitabında kendine yer bulmuştur. İsimlerin keyfiyet yönünden (müzekker-müennes/eril-dişil şeklinde) tasnif edilmesi geleneği Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan eserlerde, birkaç istisna dışında varlığını yitirir.

3.2.4. Türk Gramerciliğinde Sıfat Tanımı ve Sıfatların Sınıflandırılması

Türk gramerciliğinde adlandırma, sınıflandırma ve örneklendirme gibi hususlarda bir birlik bulunmayışı ile ilgili tespit ve bu durumdan doğan rahatsızlık, gramer alanına eğilen hemen bütün dilciler tarafından dile getirilmektedir. Buna karşın kelime türleri bazında dahi henüz bir birlik sağlanabilmiş değildir. Türkçenin gramerini konu alan eserlerde adlandırma, tasnif ve tahlil etme, örneklendirme gibi hususlarda var olan uyumsuzlukların çalışmamızda *düzensizlik* şeklinde ifade edileceğini daha önce belirtmiştik. Türk gramerciliğinde ortaya çıkan mevcut düzensizliklerden biri de sıfatlar konusunda görülür. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan bu yana, gerek Tanzimat döneminde ve sonrasında gerekse Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında sıfatların farklı görüşler doğrultusunda, farklı şekillerde tanımlandığı ve tasnif edildiği görülmektedir. Çalışmamızın bu

bölümünde, daha önceden tespit edilmiş olan, farklı dönemlerde kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarında *sıfat* konusunun işlenişi üzerinde durulacaktır.

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde terim anlamıyla sıfat şu şekilde tanımlanır:

“*sıfat* (Alm. *Adjektiv, Eigenschaftwort, Fr. Adjectif, İng. Adjective*): Adın niteliğini belirten ya da onu belirleyen sözcük (örn. *çalışkan çocuk* diziminde yer alan *çalışkan*). Sıfat, ad diziminin zorunlu nitelik taşımayan ögesidir ve bu nedenle de bir yayılım özelliği taşır. Türkçede sıfatlar işlev ve anlam açısından niteleme ve belirtme; biçim açınsındansa yalın, türemiş ve bileşik sıfatlar olmak üzere çeşitli öbeklere ayrılır.” (Vardar, age.: s.174).

Bu tanımdan hareketle bir kelimenin sıfat olması, onun söz diziminde üstlendiği görev dolayısıyla ortaya çıkan bir durumdur denilebilir. Nitekim bazı dil bilginleri tarafından sıfatlar tür olarak isim başlığı altında ele alınır.⁶

Müeyyessiretü'l-Ulûm'da bir terim olarak sıfat bahsi için ayrılmış, yalnızca sıfat bahsine yer veren müstakil bir bölüm yer almamaktadır. Eserde yapılan inceleme sonucunda sıfat terimi üzerinde herhangi bir tanım veya sınıflandırma tespit edilememiştir. Bununla birlikte müellifin farklı konu başlıkları altında sıfat konusuna değindiği görülür. Bergamalı Kadri'nin eserinde yer verilen, tespit edebildiğimiz niteleme ve belirtme sıfatları ile ilgili açıklamaları şu şekilde özetleyebiliriz:

Niteleme Sıfatı: *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'da birkaç farklı noktada müellifin niteleme sıfatlarını *sıfât-ı müşebbehe* şeklinde adlandırdığına şahit oluyoruz. Eserde niteleme sıfatına dair şu açıklamalara yer verilir:

“*Kutlu kapu açıldı Hayâlî'nin üstine; kutlu, sıfât-ı müşebbehedür, mübârek mânâsına.*” (M.U. s.181).

“*Alçak gönüllü, vasf-ı terkibîdür; alçak, sıfât-ı müşebbehedür.*” (M.U. s.183).

Sayı Sıfatı: Müellif, sayı sıfatı konusuna *faslun fi esmâ'i'l-âdâd* başlığı altında değinir. Bu bölümde sayılardaki müfred ve mürekkebe kavramlarını da ele alır. Eserin yazıldığı dönem itibariyle söz diziminde sayı sıfatı görevinde kullanılan kelimeler, sayı adları başlığıyla ele alınır.

“*Â'dâd adediin cem'idür, aded sayuya dirler. İsm-i aded oldur ki sayu için vaz' oluna; bir gibi, iki gibi, üç gibi, dört gibi, beş gibi, altı gibi, yidi gibi, sekiz gibi, tokuz gibi, on gibi, ilâ gayrı'n-nihâye gitsün varsun.*” (M.U. s.105).

⁶ Bergamalı Kadri, *Müeyyessiretü'l-Ulûm*; Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi*; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserlerde sıfatlar isim başlığının bir alt kategorisi olarak ele alınır.

Soru Sıfatı: Bergamalı Kadri, soru sıfatlarına *esmâ'i'l-istifhâmi ve hurûfihâ* başlığı altında, soru bildiren kelimeler ve soru ekleri konusu içinde değinir. Bu bölümde soru ekleri, soru zamirleri ve soru sıfatları iç içe ele alınır.

“Kaçdur, diseler adedden istifhâm eylerler.” (M.U. s.115).

Burada ‘neçyedür’ ve ‘neye’ kelimelerinin de bir şeyin mikdârını bilmeye yönelik soru sıfatları olduğu ifade edilir:

“Neçyedür, diseler bu da gine adedden istifhâmdur; lâkin ‘kaç akçayadır?’ dimekdür. Neye aldun? diseler ‘kaç akçaya aldun?’ demek olur.” (M.U. s.115).

Belgisiz Sıfat: Müellif, eserinin son bölümünde Hayâlî’nin gazelini tahlil ederken ‘bir’ (herhangi bir) belgisiz sıfatına değinmekte ve bunun ta’zîm veya taaccüb amacıyla yâni yüceltme veya belirsizlik mânâsında kullanıldığını ifade etmektedir:

“Bir budur ki, bir ki bunda getirilmişdür, adedi beyân için degüldür, belki ta’zîm için ve taaccüb içündür; bir aceb ulu bünyâda demek mânâsına.” (M.U. s.165-166).

A.Cevdet Paşa’nın *Medhâl-i Kavâid*’inde sıfatlar, bir ismin hâl ve keyfiyetini belirtmek için o isimle birlikte kullanılan kelimeler olarak tanımlanır. Burada sıfatlara yönelik herhangi bir sınıflama yapılmaz. Türkçe sıfat tamlamalarında mevsuf adı verilen tamlanan unsurun daima sıfattan sonra geldiği vurgulanır. Türkçe sıfat tamlaması konusu aktarıldıktan sonra Farsça ve Arapça tamlamaların kuralları üzerinde durulur (Özkan, 2001: s.100). A.Cevdet Paşa ve Fuat Paşa’nın ortak çalışma olarak kaleme aldıkları *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserde de sıfatlara yönelik yaklaşım aynıdır. Eserde, sıfatlar üzerine “bir ismin hâl ve keyfiyetini beyan için ol isme ilave olunan lafızdır ve ol isme mevsuf denilir” şeklinde bir açıklamaya yer verilir (Özkan, 2000: s.67). Sıfatlar semâî ve kıyâsî olmak üzere iki gruba ayrılır. Bu sınıflama üzerine yapılan açıklama şöyledir:

“Sifât-ı Türkiyye iki kısımdır, semâî ve kıyâsîdir. Semâî işidip bilmek ile zapt olunan kelimelerdir, güzel, uzun, kısa gibi. Kıyâsî kâide ile bellenilen kelimelerdir.” (Özkan, age.: s.67).

Yazara göre –II/-IU, -CA, -CI gibi sıfat yapan ekleri alan kelimeler kıyâsî sıfatlar sınıfına dâhil olur. Yazarın bu sınıflamayı yaparken hangi ölçütleri dikkate aldığı konusunda bir açıklama yoktur. Eserde yapılan bu sınıflama günümüzde sıfatlara yönelik mevcut yaklaşımla örtüşmemektedir. Verilen örneklere bakıldığında, yazarın semâî olarak adlandırdığı sıfatlar nitelik anlamlı, kıyâsî olarak adlandırdıkları ise belirtme görevlidir.

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni adlı eserde sıfatlarla ilgili şu açıklamalara yer verilir:

“Bir ismi tavsîf eden kelime ve terkibe denir. Tavsîf bir şeyin ne hâlde ve ne surette olduğunu bildirmektir. Sıfatın tavsîf ettiği isme mevsûf tabir olunur. Meselâ: güzel adam, dil-kuşâ köşk ibarelerindeki güzel lafzıyla dil-kuşâ terkibi sıfattır.” (Toparlı, age.: s.22).

Sıfat üzerine yapılan tanımda sıfatların tavsif etme, yani niteleme yönüne ağırlık verdiği görülmektedir. Tanzimat dönemine ait diğer iki eserle paralel olarak bu eserde de sıfatlar semâî ve kıyâsî olarak sınıflandırılır. Burada semâî sıfatlar için bir ölçüt olarak birbirine benzememe şartı zikredilir. Kıyâsî sıfat başlığı altında küçültme eklerine de değinildiği görülür. Yazar muhtemelen orijinal hâliyle sıfat olan güzel, çirkin, ağır gibi kelimelerin bu işlevi küçültme ekinin eklenmesiyle kazandığı yönünde yanlış bir fikre yönelmiştir. Tanzimat ile Cumhuriyet’in ilanı arasını kapsayan bu dönemde kaleme alınan gramer kitaplarında sıfatların tasnifine yönelik benimsenen yaklaşımlar Türkçenin yapısına ve mantığına uygun değildir. İncelenen eserlerin hiçbirinde sıfatların semâî veya kıyâsî olması ile ilgili tam bir ölçüt belirtilmemiştir.

Sıfatların tanımlanması ve sınıflandırılması hususunda A.Cevat Emre’nin Cumhuriyet’in ilanından on yıl kadar evvel kaleme aldığı *Eski Lisân-ı Osmâni Sarf ve Nahiv* adlı eserinde, Tanzimat dönemi gramer kitaplarına nispeten daha farklı bir yaklaşım benimsendiği görülür. Yazar, sıfatı şu şekilde tanımlar: “*Esâmî-i medlûllerinde keyfiyâtın mevcûdiyetine gösteren kelimelere sıfat derler.*” (Sağol vd. age.: s.33). Yazarın tanımına göre içeriklerinde nitelik barındıran kelimeler sıfat olmalıdır. Yazar, bu tanımına örnek olarak güzel, kısa, köse kelimelerini verir. Ancak bu kelimeler yalnız başlarına kullanıldıklarında isim görevi, ya da bir eylemden önce kullanıldıklarında zarf görevi üstlenebilmektedirler. Yani Emre tarafından sıfat olarak adlandırılan bu kelimeler kullanım yerine göre isim veya zarf olabilmektedir. Bir sonraki paragrafta yapılan açıklamada sıfatların her zaman mevsufla birlikte kullanılmadığı bazen tek başına ve mevsuf rolünde kullanıldığı ifade edilir. Yazar, bu açıklamayla sıfatların bazen isim görevi alabildiklerini belirtir. Bu açıklama yazarın önceki bölümde yaptığı açıklamayla çeliştiğini ortaya koyar. Zira tek başına bir varlık ya da nesneyi adlandırmada kullanılan bir kelime mevsuf değil isim konumundadır. Emre, bir sonraki başlıkta *sıfât-ı kıyâsiyye* konusuna değinir. Orijinalinde sıfat olmayan bazı kelimelere -II, -IU, -CA, -sIz, -sUz gibi birtakım eklerin getirilmesiyle oluşturulan sözcükler *sıfât-ı kıyâsiyye* olarak

adlandırılır. Yazar, öncelikle *sıfatların aksâmı* başlığı altında sıfatları *sıfât-ı vasfîyye* ve *sıfât-ı ta'yiniyye* olarak iki sınıfa ayırır. İkinci aşamada ise ta'yin sıfatlarının üç gruba ayırdıklarını ifade eder. Bunlar; *sıfât-ı işâriyye*, *sıfât-ı adediyye* ve *sıfât-ı mübheme*'dir. Emre'nin yaptığı bu sınıflama, konu başlıkları bakımından günümüzde kabul gören sınıflama yöntemiyle büyük oranda uyumluluk gösterir. Yazarın, *sıfât-ı kıyâsiyye* başlığına eserinde yer vermesinin büyük oranda eski gramer geleneğinin etkisiyle ortaya çıkan bir durum olduğu söylenebilir. Ancak verilen örneklere bakıldığında bu başlık altında değerlendirilen sıfatlara getirilen eklerin, bu sıfatların türünü değil niteleme derecesini etkilediği görülür.

Cumhuriyet'ten önce kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında genel olarak gözden kaçırılan nokta şöyle özetlenebilir: Kelimelerin sıfat, isim veya zarf olmasını sağlayan etken, onların aldığı ekler ya da taşıdığı anlamlardan ziyade söz diziminde üstlendikleri roldür. Hakikatte birer isim olan güzel, çirkin, kısa gibi sözcükler başka bir isimle birlikte niteleme görevinde kullanıldıklarında pek tabî sıfat olabilirler.

Türk dili üzerine Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan ilk kapsamlı gramer çalışmasını ortaya koyan Jean Deny, sıfat konusunu *ad* başlığının kapsamına dâhil eder. Deny'e göre sıfat, değişmeli ad kategorisinde yer alır. Daha açık bir ifadeyle sıfatlar; zamir, zarf ve isim (alem) ile birlikte isim soylu kelimelerin dört alt kolundan birini teşkil eder. Eseri Türkçeye aktaran A.Ulvi Elöve'nin de sıfat konusunda aynı hususiyeti vurguladığı görülür. Elöve, dipnot içerisinde yaptığı açıklamayla sıfat konusunda şu bilgileri aktarır:

“*Sıfat tabiri, örneğin güzellik gibi bir niteliğin terimi olabilir. Aslında sıfat, nitelik demektir. Şu hâlde sıfat diye yerinde olmayarak kullandığımız güzel gibi kelimelerin terimi sıfat, niteliği ad olmalıydı.*” (Deny, age.: s.214).

Deny'nin eserinde, niteleme görevli ve belirtme görevli sıfatların yanında üçüncü bir başlık olarak *çitişik (birleşik) sıfatlar* konusuna yer verilir. Bugün gramer kitaplarımızda isnat grubu başlığı altında ele alınan *damı kırmızı ev* şeklinde bir kelime grubu çitişik sıfatlara örnek gösterilir. Belirtme sıfatları başlığı altında *işaret sıfatı*, *belirsizlik sıfatı* ve *soru sıfatı* başlıklarına ve bunlara dair örneklere yer verilirken sıfat konusu içerisinde sayı sıfatı bahsine değinilmemiştir. Günümüz gramercileri tarafından sayı sıfatı olarak değerlendirilen belirleyiciler, Deny tarafından *sayı adları* başlığıyla isim sınıfına dâhil müstakil bir tür olarak ele alınır.

A.Cevat Emre'nin *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eserinde sıfat bahsine *isim ve sıfat tefriki* adı altında değinilir. Emre, gramerciler tarafından

isim ve sıfatın birbirinden tefrik edilmesine karşın aslında her ikisinin de tür olarak isim olduğunu, kelimenin söz diziminde vazife üstlenerek sıfat konumuna geçtiğini vurgular. Emre, sıfatları munzam isimler olarak adlandırır. Yazar, *Tahsisin Nevileri ve Muhtelif Tahsis Kelimeleri* başlığı altında birkaç farklı sıfat çeşidi üzerinde durarak bunları örneklendirir. Eserde, niteleme ve belirtme sıfatlarına dair, bir sınıflama yapılmaksızın bazı örneklere yer verilmiştir. Emre, bu, şu, o gibi işaret kelimelerinin; birinci, ikinci gibi sıra kelimelerinin ve kırmızı, yeşil, çirkin, güzel gibi nitelik bildiren kelimelerin yerine göre isim, yerine göre zamir ve yerine göre sıfat olarak adlandırıldığını; ancak bunların esas itibariyle birer isim olduğunu ifade eder. Açıklamayı müteakip bu görüşünü verdiği örnek kelime gruplarıyla destekler. Yazar, kelimelerin nevilerinin belirlenmesinde anlam, sarfî şekil ve nahvî vazifenin belirleyici olduğunu vurgular (Emre, 1931: s.55-57).

Terim anlamıyla sıfat, M.Kaya Bilgegil'in *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde şöyle tanımlanır:

“Hem bir varlık veya niteliğe hem de onun bir vasfına delâlet eden isim, sıfat adını alır. Sarı, sarı renkte olan; topal, aksıyan; akıllı, akli bulunan; kör, görmiyen demektir. Bu kelimeler hem bir varlığa hem de bir varlığın bir özelliğine delâlet ediyor.” (Bilgegil, age.: s.173).

Bilgegil, yaptığı tanımda sıfatların kullanım yerine göre bir varlığın adı olma veya bir varlığı vasıflandırma özelliklerini taşıdığına işaret eder. Yani sıfat, kullanım yerine göre bazen isim bazen sıfat olabilen isim soylu kelimedir. Yazar, sıfatları öncelikle anlam ve görev yönünden, ikinci aşamada yapı yönünden sınıflandırır. Anlam ve görev yönünden sıfatlar niteleme ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılır. Yapı yönünden ise basit sıfat, bileşik sıfat ve türemiş sıfat olarak üç gruba ayrılırlar. Tanzimat dönemi gramer kitaplarında *sıfât-ı kıyâsiyye* veya *kıyâsî sıfat* şeklinde tasnif edilen, -II, -sIz, -CA gibi birtakım eklerle oluşturulan sıfatlar; eserde *türemiş sıfatlar* olarak tanımlanır. Esasen yapıları itibariyle bu kabilden sıfatların türemiş sıfatlar olarak sınıflandırılması yerinde bir yaklaşımdır. Deny'nin eserinde ve öncesinde kaleme alınan eserlerin hemen hepsinde sayı adları şeklinde ele alınan belirtici kelimeler, Bilgegil tarafından sayı sıfatları başlığı altında değerlendirilir. Aslında sayıların belirleyici rol üstlendiklerinde sayı sıfatı olarak adlandırılması geleneği, büyük oranda 1928 ve 1932 yıllarında gerçekleştirilen harf ve dil inkılabı sonrasında gelişen bir durumdur. *Müeyessiretü'l-Ulûm* da dâhil olmak üzere, dil inkılâbından önceki dönemlerde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında bir ismin

önünde belirtme göreviyle kullanılan sayılar, *sayı adları (esmâ'i'l-a'dâd)* şeklinde adlandırılmıştır.

T.Nejat Gencan'ın *Dilbilgisi* adlı eserinde terim anlamıyla sıfat şu şekilde tanımlanır: “*Varlıkları niteleyen ya da belirten sözcüklere sıfat denir.*” (Gencan, age.: s.210). Gencan'ın sıfat üzerine yaptığı tanımın kelimenin görev alanına yönelik olduğu görülmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere varlıkları niteleme ya da belirtme görevi başka kelimelerle yan yana gelme sonucu ortaya çıkabilecek, söz dizimiyle ilgili bir durumdur. Şu hâlde sıfatların da esas itibariyle tür olarak birer isim olduklarını, ancak başka kelimelerle yan yana gelerek sıfat vasfını kazandıklarını ifade etmek yerinde olur. Gencan, sıfatları niteleme ve belirtme sıfatları şeklinde iki grupta toplar. Bu yaklaşım günümüzde ülkemizdeki gramercilerin büyük bölümü tarafından kabul gören sınıflandırma şeklini yansıtır. Deny'nin eserinde *sayı adları* başlığı altında farklı bir kelime kategorisi şeklinde incelenen belirleyici kelimeler, Gencan tarafından belirtme sıfatları içerisinde dâhil edilerek sayı sıfatı adı altında ele alınır.

Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*'nde sıfatların varlıkları niteleyen veya belirten kelimeler olduğunu vurgular (Ediskun, age.: s.134). Ediskun'un sıfatlar konusundaki yaklaşımının daha çok klasik ve yapısalcı olduğu söylenebilir. Zira yazarın niteleme ve belirtme sıfatlarını bulmak için nasıl, hangi, kaç sorularından uygun olan soru yöneltilir şeklindeki açıklamaları klasik ve buyurucu (normative) gramer anlayışının yaklaşımlarına uygundur. Sıfat ve bunun gibi diğer görevli kelimelerin tespiti hususunda şekilden ziyade fonksiyona odaklanmak, yaklaşıma bilimsellik katmak adına daha yerinde bir yaklaşım olacaktır. Örneğin öğretim boyutunda öğrenci kitleye yönelik ‘*sayı sıfatlarının tespitinde isim unsuruna hangi, kaç, kaçınıcı, ne kadar soruları sorulur*’ gibi kalıplaşmış şekilci bir yöntem yerine sayı sıfatlarının varlıkları sayı, sıra, miktar yönünden belirlediğini anlatmak verilen bilgiyi daha kalıcı hâle getirmenin yanında daha bilimsel bir yöntem olacaktır.

Ediskun, anlam bakımından sıfatları niteleme sıfatı ve belirtme sıfatı olarak iki grupta ele alır. Daha sonra belirtme sıfatlarını kendi içerisinde işaret sıfatı, sayı sıfatı, soru sıfatı, belgisiz sıfat olmak üzere dört alt başlığa ayırır. Ediskun'un eserinde örneklendirme konusunda da birtakım düzensizliklere rastlıyoruz. Eserde, böyle, şöyle gibi kelimelerin işaret sıfatı olarak değerlendirilmesi hususunda yazara iştirak etmediğimizi belirtmek istiyoruz. Görüşümüzce bu kelimeler usûl, yol, yöntem, benzerlik, yakınlık gibi anlamları kapsadığı için bunların isimleri

nitelemeleri durumunda niteleme sıfatı olarak değerlendirilmesi yerinde olur. Yazar, işaret sıfatını bulmak için isme hangi sorusunun sorulması gerektiğini belirtir. Ancak işaret sıfatı olarak nitelediği böyle ve şöyle kelimeleri, yukarıdaki bilgiyle çelişir bir şekilde, hangi sorusundan çok nasıl, ne şekilde sorularını cevaplandırır. Yukarıda da belirtildiği üzere, sıfat gibi tümcede belirli bir görev üstlenen zarf veya zamirlerin de tespiti hususunda şekilci ve buyurucu yaklaşımdan uzak durulmalıdır. Zira bu yaklaşım her zaman doğru tespitin yapılmasını sağlamaz, kimi zaman hatalı sonuçlar elde edilebilir. Bu tür kelimelerin tespiti hususunda asıl olması gereken, isme hangi soruların sorulması gerektiğinin kalıplar halinde öğretilmesinden ziyade bu kelimelerin işlevlerinin bilinmesidir.

Yüksel Göknel, dilbilimsel yaklaşımlar doğrultusunda kaleme almaya giriştiği *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde edat, bağlaç ve fiillerle kıyaslama yaparak sıfatları tespit etmeye çalışır. Kelime türlerinin görev alanına yönelik farklarını kullanarak sıfatları ortaya koyar. Göknel, sıfatı *isimleri etkileyen özcükler* olarak tanımlar (Göknel, age.: s.50). Yazarın *'bir sözcüğün sıfat olup olmadığını anlamak için o sözcükten sonra bir isim kullanmak yeterlidir'* şeklindeki açıklamasından hareketle sıfatları isimlerden bağımsız, müstakil bir kelime çeşidi olarak algıladığını tespit edebiliyoruz. Yazarın bu cümlesi, bir ismi belirlesin ya da belirlemesin bir nitelik anlamı taşıyan her kelimeyi sıfat olarak kabul ettiğini gösterir. Bu görüş, aslında Batı kaynaklı dilbilimcilerin bakış açısını yansıtır. Batılı gramerciler, bir sözcüğü nitelesin ya da nitelemesin, nitelik anlamı taşıyan kelimeleri sıfat olarak algılar. Bahsedilen bakış açısını daha iyi ifade etmek amacıyla aşağıda bu konuyla ilgili iki örnek cümleden yararlanılarak konu açıklanacaktır.

Örneğin *'The red book is expensive.'* ve *'This book is red.'* cümlelerinde geçen, Türkçede kırmızı anlamına gelen her iki *red* kelimesi, Batılı gramerciler tarafından *adjective (sıfat)* olarak adlandırılır. Birinci cümlede yer alan *red* kelimesi *book (kitap)*'u nitelediği için *attributive adj. (niteleme sıfatı)*; ikinci cümlede yer alan *red* kelimesi yüklem görevi üstlendiği için *predicative adj. (yüklemleşmiş sıfat)* olarak adlandırılır. Türkçede ise durum böyle değildir. İlk cümlede yer alan *red* (kırmızı) kelimesi kitabı nitelediği için sıfat olarak adlandırılmalıdır. Ancak ikinci cümlede geçen *red* (kırmızı) kelimesi, yüklem görevinde kullanıldığı için kelimenin türü isim olarak ele alınmalıdır. Örnek cümleler vasıtasıyla da görüldüğü üzere, Türkçe ile İngilizce gibi Batı kökenli dillerin yapı ve mantığı birbirinden farklıdır. Dolayısıyla batı kaynaklı İngilizce ve Fransızca gibi diller üzerinde yazılan

gramerlerden hareketle Türkçenin gramerini yazmaya girişmek adlandırma, sınıflandırma ve tahlil etme noktasında yanlış tespitler ve değerlendirmelerin doğmasına neden olmaktadır.

Göknel'in sıfatlara yönelik yaptığı sınıflandırmada hangi ölçütleri dikkate aldığı belirsizdir. Yazar bu konuda kesin bir açıklama ya da bilgiye yer vermemiştir. Yazarın sıfatların sınıflandırılması konusunda çizdiği tabloda *belirten sıfatlar* ve *asıl sıfatlar* olmak üzere iki sıfat çeşidine yer verilir (Göknel, age.: s.51). Belirtilen tabloda sıra sayıları belirten sıfatlar içerisine katılırken asıl sayı sıfatlarının asıl sıfatlar içerisine dâhil edilmesi bir çelişki olarak karşımıza çıkar. Tabloda benim, senin, odanın, okulun gibi tamlayan unsurların belirten sıfatlar adı altında ele alınması yazara ait bir diğer farklı yaklaşımdır.

Tahsin Banguoğlu'nun sıfatları müstakil bir kelime türü olarak değerlendirdiği görülür. Sıfat olma durumunun kelimenin anlamsal boyutuyla ilgili bir özellik değil görev alanına has bir durum olduğunu yukarıda görmüştük. Yazar, sıfatı başlı başına bir kelime türü gibi değerlendirmiş olsa da yaptığı tanımda aslında bunun görevle ilgili bir durum olduğunu dile getirir. Yazar, sıfatı şöyle tanımlar: “*Bir varlığı vasıflayan ya da belirleyen kelimeye sıfat (adjectif) diyoruz.*” (Banguoğlu, age.: s.341). Banguoğlu, sıfatları *vasıflama sıfatları (adjectif qualificatif)* ve *belirtme sıfatları (adjectif determinatif)* olarak iki sınıfa ayırır. Bu sınıflama günümüz gramercileri tarafından genel olarak kabul görür. Yazarın sıfatlarla ilgili aşağıdaki açıklamaları, sıfatların, zamir ve zarfların yazar tarafından isimlerden bağımsız müstakil birer kelime türü olarak algılandığını ortaya koyar:

“*Görülüyor ki sıfatlar aslında ayrı varlıklar değil, varlıklara bağlı kavramlardır. Bunun dışında sıfat ancak yalın bir kavram olarak anlaşılabilir. Bu sebeple sıfat oldukları sürece çokluk eki almazlar. Ancak aynı kelimeler ad ve zamir olarak kullanıldıklarında onlar gibi çokluk hâline konurlar ve ad çekimi hâllerine girerler.*” (Banguoğlu, age.: s.341).

Banguoğlu'nun İngilizce ve Fransızca gibi dillerin gramer geleneğinde görüldüğü üzere, comparative-superlative (karşılaştırma-yüceltme) konularını sıfatlar başlığı altında ele alması, yazarın batı gramerlerinin izinde ilerlediğini gösteren diğer bir durumdur. Yazarın adlandırma konusunda diğer birçok gramer kitabından ayrılarak orijinal terim önerilerinde bulunduğu dikkati çeker. Aynı dönemde kaleme alınan diğer gramer kitaplarında daha önce kullanılmayan gösterme sıfatı, belirsiz sıfat, üleme sıfatı, kesirli sayı sıfatı gibi terimlerin ilk kez Banguoğlu tarafından önerilip kullanıldığına şahit oluyoruz.

Vural ve Böler tarafından hazırlanan *Ses ve Şekil Bilgisi* başlıklı eserde, sıfatların tanımı şu şekilde verilir:

“*Sıfatlar, vasıf yani nitelik ve belirtme isimleridir. Sıfatlar, isimlerden önce gelerek onları niteler, nasıl olduklarını gösterir veya çeşitli yönlerden belirtirler. Nesnelerin kendilerinin adları asıl isimleridir. Sıfatlar ise nesnelerin kendilerinin değil vasıflarının adıdır.*” (Vural ve Böler, age.: s.187).

Eserde, sıfatların tanımlanması ve tür olarak sıfatın yerinin belirlenmesi hususunda bir kesinlik bulunmadığı söylenebilir. İlk cümlede sıfatların isim, nitelik ismi olduğu vurgulanır. Daha sonra ise sıfatların nesnelerin değil vasıfların adı oldukları vurgulu bir şekilde ifade edilir. Ancak eserde örnek olarak verilen ‘*kapalı kapı, ihtiyar kadın, üçüncü kat, yıpranan masa, gelecek yaz*’ şeklinde kelime gruplarında kullanılan sıfatlar, pek tabî tek başlarına isimdirler ve varlıkların ismi olarak kullanılabilirler. Bu durumu daha belirgin olarak görebilmek amacıyla aşağıda verilen örnek cümlelere bakmak yararlı olacaktır:

- Kapalı, ön koltuğa otururken açık olan kadın yanına ilişti.
- İhtiyar, erkenden gelerek en ön safta yerini aldı.
- Kural böyledir; yıpranan bir kenara atılır, yerine yenisi gelir.
- Gelecek, kimsenin tahmin edemediği bir muammadır.

Yukarıdaki örnekler vasıtasıyla görüldüğü üzere, sıfatlar hem bir varlığı nitelemek veya belirtmek amacıyla diğer kelimelerle birlikte kullanılma görevini üstlenebilmekte hem de tek başlarına varlık veya kavramlara ad olabilmektedirler. Şu hâlde sıfatlar için tek başına isim olarak kullanılabilen, gerektiğinde varlıkları ve kavramları nitelemek amacıyla görev üstlenebilen isim soylu kelimeler demek daha doğru olur. Vural ve Böler’in eserinde sıfatlar, anlam bakımından ve yapı bakımından ayrı ayrı iki başlık altında tasnif edilirler. Anlam bakımından sıfatlar, niteleme ve belirtme sıfatları olarak iki grupta ele alınır. Yapı bakımından ise basit, türemiş ve birleşik sıfatlar olmak üzere üç başlıkta incelenirler. Eserde verilen dipnotta sıfatların dizilişi ile ilgili şu kurala yer verilir:

“*Bir, sayı sıfatı olarak niteleme sıfatlarından önce gelir. Belgisiz sıfat olduğu durumlarda ise yeri niteleme sıfatlarından sonradır.*” (Vural-Böler, age.: s.188).

Ancak bu duruma istisna teşkil eden bazı kullanımların varlığı söz konusudur. Örneğin, manzum eserlerden alınan ‘bir tatlı huzur almaya geldik’ ve ‘bir tarifsiz acı kaplar içimi’ cümlelerinde kullanılan *bir* sözcüğü her iki cümlede de sayı anlamıyla değil belirsizlik anlamıyla kullanılmıştır. Görüldüğü üzere her iki cümle de dipnotta verilen kurala aykırı bir durum teşkil etmektedir. Manzum ve mensur metinlerimiz

tarandığında gramer kitaplarımızda tespit edilen kurallara aykırı birçok örnek tespit etmek mümkündür. Bu hususta kuralcı-buyurucu yaklaşımdan ziyade örneklerden hareket edilmesi, manzum ve mensur eserlerin dikkate alınarak tespitlerde bulunulması daha uygun bir yaklaşım olur.

Sıfatların tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda gramer kitaplarımız arasında en kapsamlı yaklaşım olarak adlandırabileceğimiz yaklaşımı Zeynep Korkmaz'ın eserinde görüyoruz. Korkmaz'ın eserinde sıfatlar şu şekilde tanımlanır:

“Türkiye Türkçesinde çok geniş bir yeri olan sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlendir: açık kapı, boş oda, geniş yer, uzun yol, yaşlı adam, beş kişi, üçer ay, her insan... gibi.” (Korkmaz, 2003: s.333).

Korkmaz, sıfatların da ad soylu sözcükler olup bir yönüyle ad sayılabileceğini belirtir. Korkmaz tarafından burada dikkat çekilen diğer önemli husus, kelimelerin isim veya sıfat olmalarının kullanılış biçimlerine bağlı olmasıdır. Yazar, sıfatların bir adın önünde yer aldığı isim, bir sıfat veya fiilin önünde yer aldığı zarf olduğunu vurgulayarak bu görüşünü destekler (Korkmaz, 2003: s.333-334). Yukarıda bu konuya ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. İsim soylu kelimelerin türlerinin belirlenmesinde aldıkları görevler belirleyicidir.

Sıfatlar üzerine en detaylı sınıflandırmanın Zeynep Korkmaz tarafından yapıldığını görüyoruz. Yazarın eserinde yer verdiği köken bakımından sınıflandırma ölçütüne birçok gramer kitabında rastlanmaz. Korkmaz, sıfatların sınıflandırılması konusunda aşağıdaki ölçütleri esas alır:

“1.Kökenlerine göre sıfatlar:

1.1.Türkçe kökenli sıfatlar 1.2.Yabancı kökenli sıfatlar 1.3.Karışık kökenli sıfatlar.

2.Yapılarına göre sıfatlar:

2.1.Basit (yalın) sıfatlar 2.2.Türemiş sıfatlar 2.3.Birleşik sıfatlar

2.4.Pekiştirme sıfatları 2.5.Kelime gruplarından oluşan sıfatlar.

3.İşlevlerine göre sıfatlar: 3.1.Nitelik sıfatları 3.2.Belirtme sıfatları.” (Korkmaz, age.: s.333-398).

Sıfatların tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda en dikkat çekici yaklaşım, Fuat Bozkurt'un eserinde karşımıza çıkmaktadır. Bozkurt, diğer kelime türlerinde olduğu gibi sıfatlar konusunda da oldukça farklı bir yaklaşım benimser. Bozkurt, Türkçe gramer kitaplarında kelimelerin bazen kavram alanına bazen kullanım yerine göre, kimi zaman da anlamına göre sınıflandırıldığını ifade ederek bu yaklaşımı tenkit eder. Yazara göre doğru sınıflandırma yöntemi, kelimelerin tümüyle kavram alanına göre sıralanması ve türlerinin bu şekilde tespit edilmesi

şeklinde olmalıdır (Bozkurt, age.: s.20-21). Yazar, diğer birçok gramer kitabında sıfatlar olarak tek çatıda toplanan kelimeleri, *gösterme sözcükleri*, *soru sözcükleri* gibi farklı başlıklar altında kavram alanları doğrultusunda sınıflandırır. Yazarın sıfatlara yönelik yaklaşımı aşağıda birkaç örnekle özetlenmiştir.

F. Bozkurt; *'bu onarılacak, şunu tanıyoruz'* cümlelerinde kullanılan ve işaret yoluyla isimlerin yerini tutan 'bu, şu' kelimeleriyle *'bu ev onarılacak, şu adam oturdu'* cümlelerinde kullanılan ve varlıkları işaret yoluyla belirten 'bu, şu' kelimelerinin kavram alanına göre aynı kelimeler olduğunu belirtir. Yazar, diğer gramer kitaplarında çoğunlukla işaret zamiri ve işaret sıfatı olarak tasnif edilen her iki kelime türünü tek çatıda toplayarak bunlara *gösterme sözcükleri* adını verir (Bozkurt, age.: s.25-27). Yazar, sırasıyla soru sıfatlarını *soru sözcükleri*; belirsizlik sıfatlarını *belgisiz sözcükler*; sayı sıfatlarını *sayı sözcükleri*; niteleme sıfatlarını ise *özellik sözcükleri* ve *renk sözcükleri* olarak sınıflandırır (Bozkurt, age.: s.28-37). Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* başlıklı eseri, gerek sıfatların gerekse diğer kelime türlerinin tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda diğer Türkçe gramer kitaplarından ayrılan, oldukça farklı bir yaklaşımın ürünüdür.

Sıfatların tanımlanması ve sınıflandırılması kapsamında bu bölümde üzerinde durulacak son eser, M.Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* başlıklı eseri olacaktır. Ergin'in eserinde sıfatlar üzerine şu açıklamalara yer verilir:

"Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelere çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtmeleri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtmelerin isimleridir. Demek ki sıfatlar, nesnelere vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan kelimelerdir." (Ergin, age.: s.244).

Ergin, sıfatları vasıflandırma sıfatı ve belirtme sıfatı olarak iki gruba ayırır. Eserin bu bölümünde sıfatların yapı ve köken bakımından tasnifine yer verilmediği görülür. Bu noktada sıfatlar konusunda Ergin'in görüşlerini benimsediğimizi belirtmek istiyoruz. Sıfatlar, isimleri niteleyen ya da çeşitli yönlerden belirten kelimelerdir. Bunlar bir ismi vasıflandırdığı zaman sıfat, tek başlarına kullanıldıklarında isim, bir sıfatı veya fiili vasıflandırdıklarında zarf olabilen isim soylu kelimelerdir. Kelime çeşidi olarak isimler ana başlığı içerisinde ele alınmaları yerinde olur.

Anadolu sahasında kaleme alınmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan bu yana, gerek Tanzimat döneminde ve sonrasında gerekse Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında sıfatların farklı görüşler doğrultusunda, farklı yöntemlerle tanımlandığına ve sınıflandırıldığına şahit

oluyoruz. Türkçenin farklı dönemlerinde kaleme alınan bu eserlerde ortaya çıkan bu çeşit düzensizlikler ve farklılaşmalar çoğunlukla eserlerin yazarları tarafından benimsenen ekollerle ilgilidir. Bu hususta Türk gramerciliğine etki eden başlıca üç farklı kaynaktan gelen üç farklı ekolden bahsedilebilir. Bunlardan ilki Rus ekolüdür. Rus gramer geleneğinde görev ve anlam bakımından kelimeler çoğunlukla 12 sınıfta incelenirler. Bu geleneğin etkisiyle bizde de kelime türlerini inceleyen bazı kaynak eserlerde kelimelerin 12 başlık altında ele alındığı dikkati çeker (Zülfikâr, T.G.S. Bildiriler I-II, s.121-122). Bu gelenek doğrultusunda ilerleyen gramercilerimiz sıfatlar, zamirler, zarflar gibi isim soylu kelimeleri isimden bağımsız müstakil birer kelime türü gibi ele alırlar.

Sıfatlar konusunda Türk gramerciliğine etki eden ikinci gelenek, Aristo tarafından başlatılan ve Arapça gramer kitapları vasıtasıyla bize aktarılan ekoldür. Aristo'nun *Peri Hermenias*'ında kelimeler tür olarak isim, fiil ve edat olmak üzere üç sınıfta ele alınır. Görev bakımından kelimelerin üç başlık altında ele alınması yönündeki yaklaşım, Arap ve Türk toplumları arasında zamanla ortaya çıkan kültürel ve sosyal etkileşimin sonucunda Türk dilcileri tarafından örnek alınmıştır.⁷ Bu geleneği benimseyen gramercilerimiz görev ve anlam bakımından isim, fiil ve edat olmak üzere üç çeşit kelimenin varlığını kabul ederler.

Sıfatların tanımlanması ve kelime türleri arasındaki yerinin tespit edilmesi konusunda Türk gramerciliği üzerinde etkisi görülen diğer ekol, Fransızca, İngilizce gibi Batı kaynaklı diller vasıtasıyla Türk dilcilerini etkileyen yaklaşımdır. Batı kaynaklı gramerlerde genel olarak görev bakımından kelimeler sekiz başlık altında sınıflandırılır (Baker, 2004: s.1-16). Yaklaşım olarak batı kaynaklı gramerlerde sergilenen yöntemleri benimseyen Türk gramercileri de çoğunlukla bu yolu izleyerek görev ve anlam bakımından kelime türlerini sekiz başlıkta ele alırlar.⁸ Bu eserlerde, sıfat, zamir, zarf gibi isim soylu kelimeler isimden bağımsız müstakil birer kelime çeşidi olarak ele alınır.

İngilizce ve Fransızca gibi batı dilleri üzerinde çalışan dilbilimcilere göre sıfatların türlerinin belirlenmesinde ve söz dizimi içerisinde bulunması gerektiği

⁷ Bu konu hakkında *1.2.1. Asya ve Avrupa'da Bilinen İlk Gramerler ve Gramerin Seyri* başlığı altında, çalışmanın giriş kısmında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁸ Tür olarak kelimeyi sekiz başlıkta ele alan Türkçe gramerlerden bazıları: T.Nejat Gencan: *Dilbilgisi*, 2007; Neşe Atabay, İbrahim Kutluk, Sevgi Özel: *Sözcük Türleri*, 1983; Tasin Banguoğlu: *Türkçenin Grameri*, 2007; Haydar Ediskun: *Yeni Türk Dilbilgisi*, 1993; Hanifi Vural, Tuncay Böler: *Ses ve Şekil Bilgisi*, 2012.

yerin tespitinde sıfatların işlevsel durumları belirleyici rol oynar (Svenonius, 2008: s.34-42). Bu görüş, aynı zamanda İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi Avrupa dilleri üzerinde çalışan Batılı gramercilerin kelime türlerine yönelik yaklaşımını da yansıtır. Bu ekolü benimseyen dilciler, genel olarak sözcük türlerinin tespitinde geçerli ölçütün sözcüklerin fonksiyonu olması gerektiğini belirtirler. Bu görüş Türk gramercilerinin bir kısmı tarafından benimsenirken bazıları tarafından da sağlıklı bir yöntem olduğu yönünde tenkit edilmektedir (Bozkurt, age.: s.20-21). Türkçenin grameri üzerine çalışan dilcilerden bir kısmı ise sözcüklerin tümce içerisindeki işlevine bakılmaksızın durağan hâllerine göre tasnif edilmesi durumunda isim, fiil ve edat olarak üç grupta incelenmesi gerektiğini; sıfat, zamir gibi kelimelerin isimlerin birer çeşidi olduğunu ve üstlendikleri görev sonucu isimlerden ayrıldıklarını savunurlar (Deny, 1941: 149-151; Ergin, 2009: s.216-218). Kelimelerin tümcede görev aldıklarında, başka isimleri nitelediklerinde, isimlerin yerini tuttuklarında ya da sıfat veya fiilleri belirlediklerinde sıfat, zamir ve zarf hâline büründükleri; aynı kelimelerin görevlerinden soyutlandıklarında birer isim oldukları dikkate alındığında yukarıdaki görüşlerden sonuncusu, kelimelerin nitelik bakımından 'isim, fiil, edat' biçiminde tasnif edilmesi mantıklı ve uygun görünmektedir.

3.2.5. Türk Gramerciliğinde Zamir Tanımı ve Zamirlerin Sınıflandırılması

Tümcede gerçek varlıkların ya da kavramların yerini tutan, bir nesne veya kavram adının yerine kullanılan, varlık ve kavramları karşılayan sözcükler zamir olarak adlandırılır. Zamirler, eğreti kelimelerdir. Tümcede geçici olarak varlık veya kavramları işaret, belirsizlik, soru ya da kişi anlamı katarak ifade ederler. Ancak bilinen bir varlık ya da kavramı karşılayabilir, onların yerini soru veya belirsizlik anlamıyla tutabilir ya da sorulan bir soruya mukabil tek başlarına kullanılabilirler. Sıfat ve zarflar gibi isim soylu diğer kelimelerle kıyaslandığında zamirlerin varlık gösterebilmek için sıfat ve zarf gibi diğer kelimeleri nitelemesine ya da belirtmesine ihtiyaç olmamakla birlikte zamirlerin varlık gösterebilmesi için ortada bilinen ya da işaret edilen bir varlık bulunması şartı vardır. Söz gelimi ben zamiri teklik birinci kişiyi karşılar, o zamiri teklik üçüncü kişiyi karşılar. İşaret zamirlerinden olan bu zamirinin kullanım alanına girebilmesi için zamirin kullanıldığı tümcenin öncesinde ya da sonrasında o varlığın belirtilmiş olması gerekir. Soru ve belirsizlik zamirlerinin kullanım sahasına girebilmesi için soru ya da belirsizlik yoluyla bir varlığa vurgu

yapılması gerekir. Özetle zamirler, tek başına kullanılamayan, varlık bulmak için bir varlığa, bir ada ihtiyaç duyan ödünç kelimelerdir (Ergin, age.: s.262-264).

Türk gramerciliğinde tanımlama, adlandırma ve sınıflandırma konusunda düzensizlik görülen konulardan biri de zamirler konusudur. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan bu yana Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında zamirlerin birtakım farklı yaklaşımlar doğrultusunda, birtakım farklılıklar dâhilinde tanımlanıp tahlil edildiği görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Türkçe gramer kitaplarında zamir bahsinin işlenişi incelenecek, zamirler konusunda dönemler ve eserler arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar tespit edilecektir. İncelemenin hareket noktası Bergamalı Kadri tarafından 1530'da kaleme alınan, Anadolu sahasında yazılmış mevcut ilk gramer kitabı olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm* olacaktır. İkinci aşamada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek Anadolu sahasında Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınmış belirli sayıda gramer kitabında zamirler konusunun ele alınışı üzerinde durulacaktır. Üçüncü ve son aşamada Cumhuriyet'ten sonra yazılan modern Türkçe gramer kitaplarının zamir tanımları ve tasnifleri incelenecektir. Bu vesileyle üç farklı dönemde Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının zamir konusuna yönelik yaklaşımları karşılaştırmalı olarak görülmüş ve aralarındaki farklar tespit edilmiş olacaktır.

Bugünkü gramer kitaplarında görülen tanımlar doğrultusunda diyebiliriz ki hem nesne ve kavramları hem de kişileri, adlarını zikretmeksizin karşılayan kelimelere zamir denir. Dolayısıyla hem 'ben, sen, o' gibi kişileri karşılayan hem 'bu, şu, o' gibi nesnelere işaret yoluyla belirten hem de 'bazısı, birisi, kimisi, kimi' gibi belirsizlik anlamı taşıyan kelimeler zamirler başlığı altında ele alınmaktadır. Buna karşın *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'da müellifin farklı zamir çeşitlerini zamir başlığı dışında, farklı başlıklar altında ele aldığı; bunlardan sadece kişi zamirlerine '*muzmarât*' (zamirler) başlığı altında değindiği görülmektedir.

"Muzmarât diyü lügâtdê gizlüye dirler; istilâhdâ muzmar diyü şol isme dirler ki gâib için vaz' oluna, o gibi; ya muhâtab için vaz' oluna, sen gibi, siz gibi; ya mütekellim için vaz' oluna, ben gibi, biz gibi." (M.U. s.107-108).

Bergamalı Kadri, bu bölümde zamirleri muttasıl ve munfasıl olarak ikiye ayırır. Müellife göre tek başına bir kelime olarak zikrolunan, günümüz gramer kitaplarında zamir başlığı altında değerlendirilenler munfasıldır. Bunun yanında haber ve tasarlama eklerinden sonra fiillere getirilen ve kişi ekleri olarak bilinen ekler müellif tarafından muttasıl zamirler olarak adlandırılırlar.

“Muttasıl oldur ki istiklâli söylenmeye, belki bir kelime-i âhara tebâ’iyyet ile söylene; bildi’de mukadder olan ‘o’ gibi; bildün’de muttasıl olan kâf-i acemî gibi ve bildünüz’de muttasıl olan kâf-i acemî gibi ve bildünüzde muttasıl olan ‘-nüz’ gibi; bildüm’e muttasıl olan ‘mim’ gibi; bildük’e muttasıl olan kâf-i arabî gibi.” (M.U. s.108).

Bu noktada müellifin açıklamaları ile ilgili bir husus dikkat çekicidir. Müellif, bildi fiil çekiminin sonunda teklik 3. kişi zamirinin sıfır biçimbirim olarak mevcut olduğunu belirtir. Günümüzde dil bilgisi uzmanlarının Bergamalı’nın bu görüşüyle paralel bir görüşü savunduğu bilinmektedir. Gramercilerin büyük bir bölümü, morfolojik tahlil esnasında zaman ekinin sonunda ‘o’ zamirinin varlığını kabul edip bunu şeklen göstermektedirler.

Eserde Bergamalı Kadri tarafından değinilen diğer zamir türleri ise işaret, soru ve belirsizlik zamirleridir. İşaret zamirlerine ‘*faslun fi ismi’l-işârât*’, soru zamirlerine ‘*faslun fi esmâ’i’l-istifhâmi*’, belirsizlik zamirlerine ise eserin farklı bölümlerinde ‘ki’ ilgi ekinde bahsederken değinilmektedir.

Bergamalı Kadri, soru zamirlerine ‘*esmâ’i’l-istifhâmi ve hurûfihâ*’ başlığı altında, soru bildiren kelimeler ve soru ekleri konusu içinde değinir. Bu bölümde soru ekleri, soru zamirleri ve soru sıfatları iç içe ele alınır. Aşağıdaki örneklerde yer alan ‘kaçdur, neçyedür, neye’ kelimelerinin görev bakımından soru zamiri olduğu kanaatindeyiz.

“Kaçdur, diseler adedden istifhâm eylerler.” (M.U. s.115).

“Neçyedür, diseler bu da gine adedden istifhâmdur; lâkin ‘kaç akçayadur?’ dimekdür. Neye aldun? diseler ‘kaç akçaya aldun?’ demek olur.” (M.U. s.115).

Zamir konusuna yönelik yaklaşımı açısından ikinci olarak Tanzimat döneminde ve sonrasında Cumhuriyete dek kaleme alınan Türkçe gramer kitapları üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda belirtilen döneme ait eserler arasından daha önceden belirlenmiş dört farklı kaynak eser incelenecektir. Bu eserler telif tarihi bakımından *Kavâid-i Osmâniyye*, *Medhâl-i Kavâid*, *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*, *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* şeklinde sırayla ele alınacaktır.

Tanzimat döneminde ve sonrasında Cumhuriyet’e dek kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında zamirlere yönelik yaklaşımın Bergamalı Kadri’nin yaklaşımından farklılaştığı görülür. Bu farklılaşma hem zamirlerin adlandırılması hem de tanımlanması ve sınıflandırılması aşamalarında kendini gösterir. A. Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından müştereken kaleme alınan *Kavâid-i Osmâniyye*’de zamirler konusu *kinâyât* adı altında işlenir. Eserde, zamir kinâye adı verilerek şu şekilde tanımlanır: “*Kinâye, isim olmayarak bir şahsı yâhut bir şeyi iş’ar eden*

kelimelerdir.” (Özkan, 2000: s.76). Tanımlama sırasında kinâye olarak adlandırılmasına karşın sonrasında kişileri karşılayan kinâye çeşidi zamir olarak adlandırılır. Eserde, zamirler; *zamir, ism-i işâret* ve *mübhemât* olmak üzere üç grupta incelenir. Müellifin zamir çeşitleri ile ilgili açıklamaları şöyledir:

“*Zamir, ismin yerini tutan lafızlardır. İsm-i işâret, kendileriyle mahsus olan bir şahsa yâhut bir şey’e işaret olunan lafızlardır. Mübhemât, mübhem olduğu hâlde bir şahsı yâhut bir şey’i iş’âr eden kelimelerdir.*” (Özkan, age.: s76).

Bu açıklamaları müteakip zamirler Türkçe, Farsça ve Arapça zamirler olarak üç ayrı başlıkta incelenir. *Kinâyât* bahsinin girişinde zamirlerin üç çeşidinin bulunduğu zikrolunmasına karşın *Kinâyât-ı Türkiyye*’ye dâir açıklamalar arasında bahsedilen üç zamir çeşidinin dışında kalan zamirlere de yer verilir. Bunlardan ilki *zamîr-i izâfi* (iyelik zamiri)’dir. Müellif, *zamîr-i izâfi*yi şöyle açıklar: “*Zamîr-i izâfi muzaflara ilave kılınan zamirlerdir ki nisbet ve temellük ma’nâlarını iş’âr ederler.*” (Özkan, age.: s.77). Günümüzde bazı gramerciler bu *zamîr-i izâfi*lerin iyelik zamiri olduğunu savunurken diğer bir kısmı bunları iyelik eki olarak değerlendirmektedir. Eserde, zamir adı altında üzerinde durulan bir diğer konu bugün kişi ekleri olarak adlandırılan eklerdir. Müellif tarafından *zamîr-i nisbî* olarak adlandırılan bu ekler ile ilgili eserde şu açıklamalara yer verilir:

“*Zamîr-i nisbî haberlere ilave olunan zamirlerdir ki haberi mübtedâya rabt ederek ikisini bir cümle ederler. ... Ammâ gâip suretlerinin zamîr-i nisbîsi olmayıp zamîr-i nisbî yerine onların müfretlerinde yalnız edât-ı haber olan DİR getirilir ve cemlerinde bir de İAR ilave olunur: ben kâtibim, sen kâtipsin, biz kâtibiz, siz kâtipsiniz yâhut kâtipsiz, o kâtiptir, onlar kâtiptirler...*” (Özkan, age.: s.80).

Bugünkü gramercilerimiz arasında müellifin *zamîr-i nisbî* şeklinde ifade ettiği bu unsurları kişi zamiri olarak adlandıranların yanında bunların kişi ekleri olduğunu ifade edenler de vardır.⁹

Çekimli fiillerden sonra fiilin sonuna eylemi gerçekleştiren şahsı belirtme işleviyle getirilen -(I)m/-(U)m, -(I)n/-(U)n gibi kişi ekleri eserde *zamîr-i fi’lî* olarak adlandırılır. Müellif, *zamîr-i fi’lî*’ye örnek olarak *ettim, ettin, etti, ettik, ettiniz, ettiler* çekimli fiillerini örnek gösterir. Bir sonraki paragrafta bugün aitlik eki olarak bilinen ve ilgi eki almış kişi zamirlerinin sonuna -ki biçimbiriminin getirilmesiyle oluşturulan benimki, seninki, onunki şeklindeki ifadeler üzerinde durulur. Bu ifadelerin sonuna eklenerek aitlik anlamı katan -ki aitlik eki, eserde *zamîr-i vasfî* olarak adlandırılır. Müellifin *zamîr-i vasfî* üzerine açıklamaları şöyledir:

⁹ Bu konu üzerinde *Türk Gramerciliğinde Zamir* bahsinin ilerleyen safhalarında ayrıntılı olarak durulacaktır.

“Zamîr-i vasfî sıfat ma'nâsını şâmil olan zamirdir. Bu da ki lafzıdır ki muzâfun ileyh olan zamîr-i şahsîlerin yâhut isimlerin âhirine ilave olunup benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki, efendininki, efendilerinki denilir.” (Özkan, age.: s.80).

Eserde bu zamir üzerine verilen örneklerin -ki aitlik eki ya da aitlik zamirini açıkladığı görülmektedir. Bu zamirin eserde *zamîr-i vasfî* olarak adlandırılması biçim olarak aynı olan ve sıfat teşkil etmeye yarayan -ki eki ile aitlik eki olan -ki'nin müellif tarafından karıştırılmış olma ihtimalini akla getirir. Zira verilen örneklerde bu ekin kelimeye vasıflandırma ile ilgili bir anlam kazandırması söz konusu değildir. Müellifin bu konuya dâir yukarıda yer verilen açıklamaları da biçimce aynı fakat görevce birbirinden farklı olan iki ekin karıştırılmış olma ihtimalini kuvvetlendirir.

Kavâid-i Osmâniyye'de üzerinde durulan diğer zamir türü, kendi veya kendü şeklinde yazılan dönüşlülük zamiridir. Eserde, bu zamirden *ism-i tecrît* adı altında bahsedilir. Müellif, *ism-i tecrîdi* şöyle izah eder:

“İsm-i tecrît yâni kendü ve kendi lafızları ki başkası karışmayarak bir şahsı iş'âr için kullanılır ve bunların mütekellim ve muhâtab ve gâibi her birinin müfret ve cem'i olup...” (Özkan, age.: s.82).

Bu izahâtın devamında teklik ve çokluk her bir kişiye göre *kendi* dönüşlülük zamirinin çekimi örneklerle gösterilir.

Eserde, *Kinâyât-ı Türkiyye* başlıklı bölüm içerisinde son olarak *kim* ve *ne* soru zamirleri ele alınır. Müellif, *kim* soru zamirinin görevini şöyle açıklar:

“Kim lafzı istifhâm yani bir lafzı suâl yâhut ibhâm yâni bir şahsı ta'yin etmeyerek umûmen beyan makamlarında kullanılır. Mesela istifhâm makâmında kim etti bunu ve bunu eden kimdir ve ibhâm makâmında kim olursa olsun denilir.” (Özkan, age.: s.82).

Burada *kim* zamirinin soru veya belirsizlik anlamları taşıdığı ifade edildikten sonra bu zamirin yerine zaman zaman kullanılan *ne* soru zamiri ve bu iki zamir arasındaki fark izah edilir. Müellif *kim* ve *ne* zamirlerinin kullanım yerlerinin belirlenmesi hususunda şu ayrımı yapar:

“Bu kim lafzı zü'l-ukûle¹⁰ mahsus olup zü'l-ukûlün gayrisinde gerek istifhâm ve gerek ibhâm için ne lafzı kullanılır.” (Özkan, age.: s.82).

Müellifin bu açıklamasında *zü'l-ukûl* ifadesiyle kastettiği akıl sahipleri yani diğer bir ifadeyle insanlar olmalıdır. Müellif bu açıklamasıyla insanlar için *ibhâm* ve

¹⁰ *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserin çeviri yazılı metninde bu terkip *zevi'l-ukûl* şeklinde geçmektedir. Ancak anlam bütünlüğünün kurulabilmesi için bu terkiabin *zü'l-ukûl* şeklinde okunması daha uygun bulunmuştur. Metinde *zevi'l-ukûl* şeklinde yazılan terkiabin eski yazının yeni yazıya aktarımı sırasında oluşan bir çeviri yanlışından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

istifhâm anlamında *kim*, insan dışındaki diğer varlıklar için *ne* zamiri kullanılması gerektiğini ifade eder.

A.Cevdet Paşa'nın Tanzimat'tan on iki yıl kadar sonra kaleme aldığı bir diğer eseri olan *Medhâl-i Kavâid*'de zamirlere yönelik yaklaşımının *Kavâid-i Osmâniyye*'deki yaklaşımıyla aynı olduğu görülür. Müellif, Türkçede kullanılan zamirleri *zahir*, *ism-i işâret* ve *mübhemât* olmak üzere üç başlıkta ele alır. Eserin ikinci bâbında zamir konusu üzerinde durulur. Müellif, zamir başlığı altında yalnız kişi zamirleri ve *zamîr-i izâfî* olarak adlandırdığı iyelik zamiri üzerinde durur (Özkan, 2001: s.100). Tanzimat dönemi gramer kitaplarının birkaç istisnâ dışında genel olarak Arapça gramer kuralları çerçevesinde oluşturulduğunu yukarıda izah etmiştik. A.Cevdet Paşa'nın bu eseri de Arapça gramer kitaplarının etkisiyle oluşturulan gramerler arasında yer alır. Eserde kişi zamirlerinin gâib-muhâtab-mütekellim sırasına göre dizilmesi belirtilen durumun bir göstergesidir. Eserde zamir türünden ele alınan ikinci kısım, işaret zamirleridir. İşaret zamirleri konusu müellif tarafından *ism-i işâret* adı altında aktarılır. Eserde, işaret zamirlerinin birinci ve ikinci teklik ve çokluk şekillerine yer verilir. Üçüncü kişi zamirlerinden ise bahsedilmez. Eserin beşinci bâbında, dönüşlülük, soru ve belirsizlik ifade eden zamirler *mübhemât* adı altında tek çatıda toplanmıştır. Bu bölümde *ne*, *kim* zamirlerinin soru ve belirsizlik olmak üzere iki farklı işlevi üzerinde durulur. Bunun yanında kendi, kaç gibi soru ve belirsizlik ifade eden diğer zamir çeşitleri de *mübhemât* başlığına dâhil edilmiştir (Özkan, 2001: s.101).

Tanzimat ve Cumhuriyet arasını kapsayan dönemde kaleme alınan eserler arasından, zamir konusuna yönelik yaklaşımı açısından bu bölümde üzerinde durulacak diğer eser, Şeyh Vasfî tarafından yazılan *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî* adlı eserdir. Eserde, zamirler üzerine *ism-i işâret* ve *zahir* olmak üzere iki başlık yer alır. *İsm-i işâret* başlığı altında verilen örneklere bakıldığında bu bölümde işaret sıfatı ve işaret zamirleri ve belgisiz zamirlerin tek bir konu hâlinde ele alındığı görülür. Eserde, *ism-i işâret* şöyle ifade edilir: "*İsm-i işâret-Türkçede: bu, şu, o, bura, şura, ora, öteki, beriki, işbu, işte lafızlarıdır.*" (Toparlı, age.: s.34). Açıklamanın sonrasında verilen bu kitap, şu oda, o dağ gibi tamlamalarda yer alan örnekler bugün işaret sıfatı olarak değerlendirilmekte; bu örnekleri müteakip aktarılan bunu, şunu, buna, şuna, bunlar, şunlar, onlar gibi örnekler ise bugünkü gramer anlayışında işaret zamiri olarak tanımlanmaktadır. Müellif, bu örneklerde yer alan işaret bildiren kelimelerin hepsini tek çatı altında toplayarak bunları *ism-i işâret* şeklinde

adlandırmaktadır. Kelime türlerine yönelik eserde görülen bu yaklaşımı bugünkü gramer kitaplarımız arasından Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde görüyoruz.¹¹

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî'de zamir, kısaca şu şekilde tanımlanarak zamirin çeşitleri belirtilir:

“Zamir: Mütekellime, muhataba, gâibe delâlet eden kelimedir. Zamir beş nev'dir: Zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i nisbî, zamîr-i fi'li, zamîr-i vasfî.” (Toparlı, age.: s.37).

Eserde, zamirlerin sınıflandırılması üzerine benimsenen yaklaşımın A.Cevdet Paşa'nın tasnifiyle paralellik gösterdiği görülmektedir. *Kavâid-i Osmâniyye*'de yer verilen zamir çeşitlerinin *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*'de aynı şekilde sınıflandırılıp izah edildiği görülür. Her iki eserin de yazıldığı dönem dikkate alındığında bu olağan bir gelişmedir. Zira hem *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*'de hem *Kavâid-i Osmâniyye*'de gerek zamirler hususunda gerekse diğer kelime türleri konusunda Arapça gramer geleneğinin takip edildiği görülmektedir. Eserde, *zamîr-i şahsî* adı altında şahıs zamirleri; *zamîr-i izâfî* adı altında iyelik ekleri; *zamîr-i nisbî* adı altında isim cümlelerinde yükleme getirilen kişi ekleri; *zamîr-i fi'li* adı altında çekimli fiillere getirilen kişi ekleri üzerinde durulur. *Zamîr-i vasfî* konusunda A.Cevdet Paşa'nın yukarıda behsedilen her iki eserinde görülen -ki ekiyle ilgili durum bu eserde de aynı şekilde görülmektedir. Eserde, sıfat yapma görevinde kullanılan -ki eki ve aitlik anlamı katan -ki eki *zamîr-i vasfî* başlığı altında birlikte ele alınır. Ancak bu noktada her iki -ki ekinin farklı işlevleri olduğu ifade edilir. Birinci -ki ekinin eklendiği kelimeyi sıfat yaptığı, ikincisinin ise eklendiği kelimenin mevsûfunu ortadan kaldırarak kelimeyi tekrar isme döndürdüğü vurgulanır (Toparlı, age.: s.40).

Ahmet Cevat Emre tarafından ilk baskısı 1910'da yapılan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserde zamirlere yönelik yaklaşımın Tanzimat dönemi gramer kitaplarından uzaklaşarak günümüzdeki zamir algısına doğru yaklaştığı görülür. Emre, yukarıda değinilen Tanzimat dönemine ait eserlerde ism-i işaret ve mübhemât gibi farklı başlıklar altında ele alınan konuları zamir başlığı altında tek çatıda toplayarak inceler. Konuya yazarın zamir tanımıyla giriş yapılması ve akabinde eserde yer verilen zamir çeşitlerine sırasıyla değinilmesi uygun olacaktır. Emre'nin zamir tanımı şöyledir: “Zevât ve keyfiyâtı sûret-i ta'viziyyede irâe eden kelimelere zamir derler.” (Sağol vd.age.: s.145). Bugünkü ifadeyle aktaracak olursak

¹¹ Bozkurt'un bir kelime türü olarak zamirlere yönelik yaklaşımı, çalışmanın aynı bölümünün ileriki aşamalarında ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

yazar, kişileri veya varlıkları örtülü biçimde karşılayan kelimeleri zamir olarak tanımlar. Yazar, altı başlıkta topladığı zamir çeşitlerini şu şekilde sıralar:

“Zamirler altı nev’dir: 1.Zamâir-i şahsiyye, 2.Zamâir-i izâfiyye, 3.Zamâir-i mülkiyye, 4.Zamâir-i işâriyye, 5.Zamâir-i fi’liyye, 6.Zamâir-i mübheme.” (Sağol vd. age.: s.145).

Bu sıralamada ilk iki maddede yer alan şahıs ve iyelik zamirleri, Tanzimat dönemine ait diğer eserlerde yer verilen başlıklarla örtüşür. Üçüncü maddede yer alan mülkiyet zamirleri, yazar tarafından mülkiyet ve mensubiyet belirten zamirler olarak tanımlanır. Daha önce üzerinde durulan eserlerde tezahür eden aitlik belirten -ki eki ile sıfat teşkilinde kullanılan -ki eki arasındaki karışıklık durumu Emre’nin eserinde özellikle vurgulanarak ayırt edilir. Emre, bu iki ek arasındaki ayrımı şöyle izah eder:

“Zamîr-i mülkî olan -ki ile edât-ı vasfiyye olan -ki yekdiğerinden suhûletle kâbil-i tefriktir. Edât-ı vasfiyye zarflara ve zarf hâlindeki isimlere dâhil olarak bir sıfât-ı kıyâsiyye teşkil eder: dünkü gazete, evdeki bulgur, gibi. Zamîr-i mülkî ise zamâir-i şahsiyyenin ve esmânın muzâfun ileyh hâline lahîk olarak memlûkât ve mensûbâta ivaz olur: Ahmedin gözleri siyahtır. Kardeşininkiler (kardeşinin gözleri) çakırdır, gibi.” (Sağol vd.age.: s.148).

Açıklamadan anlaşılacağı üzere Emre, evvelki eserlerde karşılaşılan, eserlerin müelliflerine ait bir yanlışlığı olması kuvvetle muhtemel olan, sıfat yapan -ki eki ile aitlik zamiri teşkil eden -ki ekini son derece sarih bir şekilde açıklayarak bu karışıklığı ortadan kaldırmıştır. *Zamâir-i işâriyye* ve *zamâir-i fi’liyye* konularına yukarıda, Tanzimat dönemine ait diğer eserlerin incelenmesi sırasında değinilmiştir. Bunlardan ilki işaret zamirlerini, ikincisi çekimli fiillerin sonuna getirilen kişi eklerini kapsar. *Zamâir-i mübheme* başlığı altında ise bugün belgisiz zamir ya da belirsizlik zamiri olarak adlandırılan zamirler üzerinde durulur. Bu bölümde belgisiz zamirlerin yanında kim, kimler, hangisi, ne gibi soru zamirleri de yine aynı başlık altında ele alınır. Ancak her iki grupta yer alan zamirlerin ayrımı yazar tarafından yapılmıştır. Yazar, belirsizlik anlamı taşıyanları *ikrârîler*; olumsuzluk anlamı taşıyan belgisizleri *inkârîler*; soru anlamı taşıyanları ise *istifhâmîler* şeklinde adlandırarak birbirinden ayırır.

Emre’nin eserinde zamirler konusunun oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alındığı dikkati çeker. Emre’nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseri, bu yönüyle Tanzimat sonrasında ve Cumhuriyet’ten önce kaleme alınan eserlerden ayrılır. Yazar, döneme ait diğer birçok gramer kitabında farklı isimlerle ve farklı bölümlerde incelenen zamir çeşitlerini tek başlık altında toplamış, bunların farklarını

izah ederek her birini zamirler başlığı içerisinde alt başlıklar olarak ele almıştır. Eser, örneklendirme açısından da dönemin diğer eserlerinden oldukça ileridedir. Eserde verilen örnekler, izah edilen konularla tam anlamıyla uyumlu ve bunları pekiştirici niteliktedir. Bu yönüyle Emre'nin eseri, yazılmış olduğu dönem dikkate alındığında, kendi dönemi içerisinde diğer eserlere nisbetle bir adım ileridedir demek yerinde bir değerlendirme olur.

A.Cevat Emre'nin harf inkılâbından üç yıl sonra yeni alfabeyle kaleme aldığı *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eserinde, bir önceki eseriyle kıyaslandığında zamirlere yönelik yaklaşımının oldukça farklılaştığı görülür. Eserin yeni harflerle telif edilmesinin yanında eserde dile ve dil bilgisine dâir oldukça yeni görüşlere yer verilmesi dikkat çekicidir. Emre'nin kelime türlerine ve dil bilgisine yönelik yaklaşımının bu eserle birlikte dilbilimsel bakış açısına yaklaştığı görülür. Emre, eser boyunca sık sık A.Meillet ve F.Saussure gibi batılı dilbilimcilerin görüşlerine yer vererek bunları kendi görüşlerine hareket noktası tayin eder. Emre, zamirlerin tanımlanması ve sınıflandırılması hususunda da batı kaynaklı dilbilimsel çizgiyi takip ettiğini ifade eder. Zamirleri adlandırırken Ferdinand Bruno tarafından kullanılan *ismimsi* terimini tercih eder. Gerçek isimlere göre daha soyut ve umûmî olan, ben, sen, o, biz, siz, onlar, bu, şu, öteki, beriki, seninki, biri, başkası gibi temsil vazifesi üstlenen kelimeler Emre tarafından tek çatı altında toplanarak bütünüyle *ismimsiler* olarak adlandırılırlar (Emre, 1931: s.61.) . Yazar, klasik gramer geleneğinde kabul gören ve kendisi tarafından da önceki çalışmalarında varlığı kabul edilen zamâir-i izâfîyye, zamâir-i işâriyye, zamâir-i fi'liyye, zamâir-i mübheme gibi zamir çeşitlerinin varlığını burada reddeder. Emre, bunların kullanıldıkları bütün görevlerde ismin yerini tuttuklarını, temsil görevi üstlendiklerini ifade ederek bunların bütünüyle *ismimsiler* olarak adlandırılması gerektiğini vurgular (Emre, age.: s.58-61).

Jean Deny'nin, 1941'de A.Ulvi Elöve tarafından Türkçeye aktarılan *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde zamirler *değişmeli ad* başlığı altında, isimlerle aynı kategoride incelenir. Deny, zamirleri *kişi zamirleri*, *işaret zamirleri*, *belirsizlik zamirleri* olmak üzere üç alt başlığa ayırır. Döneme ait diğer birçok gramer kitabında dönüşlülük zamiri başlığı altında müstakil bir zamir olarak ele alınan *kendi* zamiri, Deny tarafından kişi zamirleri içerisinde değerlendirilir. Bu zamir, eserde kişi zamirlerinin pekiştirmelisi olarak nitelendirilir. Bu zamirin iyelik eklerini alarak kişi zamirleri yerinde kullanılabileceği belirtilir (Deny, age.: s.200). Eserde, asıl işaret zamiri

olarak *bu* zamiri gösterilir. *Şu* ve *o* şeklindeki diğer iki işaret zamirinin ise daha nadir kullanıldığı ifade edilir. Deny, Türkçede kişi zamirinin üçüncü kişisi ile gösterme zamirlerinin yeterince açık bir şekilde ayırt edilmemiş olduğunu ve birbirine sıkça karışmakta olduğunu savunur. Eseri Türkçeye aktaran Elöve, bu görüşü ısrarla reddeder (Deny, age.: s.206-207). Aslında Deny'nin bu görüşü bizce de mantıklı görülmektedir. Zira tümce içerisinde üçüncü kişi zamirinin karşıladığı isim önceki tümcelerde belirtilmediği durumlarda bu unsurun çoğunlukla işaret zamirleri ile karışması söz konusu olmaktadır. Deny, asıl itibariyle Türkçede isim soylu tüm kelimelerin (isim, sıfat, zamir ve zarf) birbirinden kesin çizgilerle ayıramayacağını, tümce içerisinde birbiri yerine sıkça kullanılabildiğini savunur. Tümce içerisinde bir ismi niteleyen kelimenin sıfat görevi üstlendiğini, aynı kelimenin mevsûfunun kaldırıldığında ve isim çekim ekleri getirildiğinde isim ya da zamir olduğunu dikkate alacak olursak bu hususta Deny'e katılmamız kaçınılmazdır.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*'nde zamirler üzerine '*ardında bir nesne veya kimse kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelimeye zamir (pronom) deriz.*' şeklinde bir tanıma yer verir (Banguoğlu, age.: s.356). Yazar, zamiri tanımlarken bunların kelime olduklarını vurgulamasına karşın sonrasında yaptığı değerlendirmelerde, Tanzimat dönemi gramerlerinde zamir olarak algılanan iyelik eklerini de zamir sınıfına dâhil eder. Yazar, bu eklerin eklendikleri kelimelere öncüllerini taşıdıklarını, bu yüzden bunların zamir olması gerektiğini ifade eder. Banguoğlu'nun eserinde yer verdiği zamir çeşitlerini şöylece sıralayabiliriz:

"*Yedi türlü zamir ayırt ederiz: 1.Kişi zamirleri, 2.Gösterme zamirleri, 3.İyelik zamirleri, 4.Dönüşlü zamirler, 5.Soru zamirleri, 6.Belirsiz zamirler, 7.İlinti zamirleri.*" (Banguoğlu, age.: s.357).

Yazar, zamirlerin çekim sırasında kuraldışı sergilediklerini ve bu yönüyle adlardan ayrıldıklarını vurgular. Banguolu'nun eserinde dönüşlü zamirler olarak ifade edilen zamir aslında bir tek kelimedenden ibaret olan *kendi* zamirinin farklı kişilere göre çekimlenmesinden doğan türevleridir. Eserde, ilinti zamirleri konusu Eski Türkçe ve Orta Türkçeden hareketle izah edilir. Daha çok Eski Türkçe döneminde yaygın olan *kim* zamiri üzerinden örneklere yer verilerek bu zamirin günümüzdeki kullanım şekillerine değinilir. Bu zamirin zamanla işlekliliğini yitirip yerini *yatık fiiller* olarak adlandırılan fiilimsilere bıraktığı ifade edilir (Banguoğlu, age.: s.369). Eski Türkçede varlık gösteren kim zamirinin zamanla Farsçadaki *ki* ile karışması da söz konusudur. İki toplum arasında doğan sosyal etkileşim nedeniyle Eski

Türkçedeki kim zamiri yerine zamanla Farsça *ki*'nin ikâme edilmesi söz konusu olmuştur.

Haydar Ediskun, zamire dâir diğer eserlere nispeten daha basit bir tanımlama yapar. Ediskun'un zamir tanımı şöyledir: “*Cümlede -gereklikçe- isimlerin yerini tutan, onlara elçilik eden kelimelere zamir denir.*” (Ediskun, age.: s.156). Ediskun, zamirlerin başlı başına anlamı olmamasına ve isimlerin yerini geçici olarak tutan elçi kelimeler olmasına vurgu yapar. Bu durum şahıs zamirleri için tam anlamıyla geçerli olmasa da bunlar dışında kalan zamirler için tutarlılık arz eder. Şahıs zamirleri söz konusu olduğunda ise bunun aksi bir durumun varlığı dikkati çeker. Konuşmacı, hem kendisi söz konusu olduğunda hem de dinleyiciye yönelik ifadelerinde çoğunlukla birinci ve ikinci kişi zamirlerini tercih eder. Dolayısıyla kişiler söz konusu olduğunda zamirlerin yerini tuttuğu isimlerden daha yüksek bir oranda ve kalıcı bir biçimde kullanıldığı görülür. Ediskun, zamirleri şu dört başlıkta ele alır: “*Şahıs zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, belgisiz zamirler.*” (Ediskun, age.: s.156). Yazar, kişi zamirlerini ve bunların çekim eklerini almış şekillerini Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemine ait eserlerden hareketle karşılaştırmalı olarak verir. Ediskun, işaret zamirleriyle işaret sıfatlarının tür olarak birbirinden tamamen farklı kelimeler olduklarına vurgu yapar. Yukarıda üzerinde durduğumuz *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde, Jean Deny ise bunların birbiriyle karışmaya oldukça müsait kelimeler olduğunu belirtir. Bizce işaret sıfatı ve işaret zamirleri arasında yalnız görev bakımından bir ayırım söz konusudur. İşaret sıfatı ve işaret zamirinin kavram alanı bakımından birbirine hangi mesafede olduklarını görebilmek adına aşağıdaki örnek cümlelere bakmak yararlı olacaktır.

I.Bu kitabı da aldım. II.Bunu da aldım.

I.O çocuk çok yaramazdır. II.O çok yaramazdır.

Yukarıdaki bir ve iki numaralı cümlelerde kullanılan gösterme sözcüklerini karşılaştıralım. Birinci cümlede kullanılan bu kelimesi çocuk kelimesini belirtme görevi üstlenmiştir. İkinci cümlede aynı kelime kitap kelimesini karşılamak için kullanılmıştır. Alt sıradaki iki cümle için de aynı durum söz konusudur. Her iki sırada da birinci ve ikinci cümlelerde kullanılan *bu* ve *o* kelimeleri gösterme görevinde kullanılmıştır. İkinci cümlelerde kullanılan *bu* ve *o* zamirleri birinci cümlelerde kullanılan sıfatların mevsuflarından bağımsız kullanımı olarak da görülebilir. Dolayısıyla işaret sıfatları ve işaret zamirleri arasında kesin çizgilerle sınır çizmek oldukça zordur. Bu durum; sıfat, zarf ya da zamir olsun isim soylu

sözcüklerin kesin çizgilerle birbirinden ayrılamayacağı konusunda Deny'nin görüşlerinde haklılık oranını ortaya koyar. Örnek cümlelerde de görüldüğü üzere bu kelimeler, aynı kelimelerin farklı görevlerde kullanılmış türevleri gibidir.

M.Kaya Bilgegil, zamirlerin isimlere nazaran çok daha geniş bir kapsama sahip olduğuna vurgu yapar. Aynı bölüm içerisinde yukarıda zamirlerle ilgili değinilen, şahıs zamirleri hariçte tutulmak şartıyla, yerini tuttuğu kelime bilinmedikçe zamirlerin sınırı çizilemez şeklindeki tasavvurun Bilgegil tarafından da dile getirildiği görülür (Bilgegil, age.: s.189). Biz bu yüzden, zamirlerin eğreti ve ikâme kelimeler olduğunu yukarıda hususiyetle dile getirdik. Zira zamirler, isim soylu kelimeler olmanın yanında diğer kelimelerin yerine ikâme edilen geçici görevli kelimelerdir.

Bilgegil, zamirleri şekli durumlarına göre sınıflandırır. Yazar, zamirleri bitişik olmayan zamirler ve bitişik zamirler olarak iki grupta inceler. Bugünkü gramer kitaplarında zamir başlığı altında genel olarak bitişik olmayan zamirler ele alınmakla birlikte, yazarın bitişik zamirler olarak değerlendirdiği konuda ihtilaf söz konusudur. Yazar, bugünkü anlamıyla zamirleri şahıs zamiri, işaret zamiri ve belgisiz zamir olmak üzere üç başlıkta ele alır. Eserde, soru zamirleri müstakil bir tür olarak değil belgisiz zamirlerin soru ifade eden bir çeşidi olarak tanımlanır. Yazar, soru zamirlerinin de bir yönüyle belirsizlik ifade ettiğini, bilinmeyen bir durumu sorguladığını ifade eder (Bilgegil, age.: s.193-194). Yazarın yaklaşımına bu açıdan bakılacak olursa haklılık payı vardır. Fakat karışıklığın önlenmesi amacıyla soru belirten zamirlerin ayrı bir konu olarak tek çatı altında toplanması daha uygun olacaktır.

Bilgegil'in ikinci aşamada ele aldığı *bitişik yazılan zamirler* başlığını dikkate aldığımızda, yazarın zamirlere yönelik yaklaşımında Tanzimat dönemi gramercilik anlayışının izlerini görebiliyoruz. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının hemen hepsinde yer verilen zamîr-i izâfî konusu, eserde iyelik zamiri başlığıyla yer almıştır. Bugün iyelik eki adı altında ele alınan ve kelimeleri birbirine izafe eden, aitlik belirten ekler, Bilgegil tarafından bir çeşit zamir olarak değerlendirilir. Eserde, zamirler konusu kapsamında yer verilen ve Cumhuriyet öncesi gramercilik anlayışının izlerini yansıtan diğer başlık fiil zamirleridir. Fiillerin sonuna eklenerek öznelerini belirten kişi ekleri, eserde *fiil zamirleri* olarak adlandırılır ve bir çeşit zamir olarak değerlendirilir. Bu anlayış, kaynağını Arapça gramer geleneğinden almış olup Cumhuriyet'ten önce kaleme

alınan Türkçe gramer kitaplarına da yansıyan bir görüştür. Arap gramerinde var olan, çekimli fiillerin sonuna getirilen ve kişileri temsil eden ekleri kişi zamirleri olarak adlandırma anlayışı bilhassa Tanzimat dönemi gramerlerinde yaygın olarak görülür. Bilgegil'in bu eserinde bu tarz başlıkların yer alması, yazarın bir yönüyle eski geleneğe bağlı kaldığının göstergesi sayılabilir.

T.Nejat Gencan, eserinde zamirlere sekiz kelime türünden biri olarak yer verir. Yazar, sözcük türleri başlıklı bölümde zamirlerin sekiz kelime türünden biri olduğunu söyler. Ancak aynı bölüm içerisinde not olarak yer verdiği bir açıklamada şu görüşünü ifade eder: “*Adıllar, adların yerini tuttıkları için onlardan sayılmaları gerekir.*” (Gencan, age.: s.183). Peşpeşe bu şekilde iki farklı görüşe yer verilmesi, yazarın görev ve anlam bakımından kelimelerin sınıflandırılması konusunda geleneğe tâbi olduğunu, önceden çizilmiş olan gramer anlayışının çizgisini takip ettiğini gösterir.

Gencan, yerini tuttıkları varlıklara ve tutuş şekjillerine göre zamirleri beş gruba ayırır: “*1.Kişi adılları, 2.İm adılları, 3.Belgisiz adıllar, 4.Soru adılları, 5.İlgi adılları*” (Gencan, age.: s.298). Yazar, kişi zamirlerini örneklerden hareketle ve eski şekilleriyle birlikte verir. Yazar, *im adılları* (işaret zamirleri) konusunu açıklarken bunların işaret sıfatlarıyla aynı kelimeler olduğunu, ancak görev yönünden farklılık arz ettiğini vurgular. Bu ifade Deny'nin isim soylu sözcüklerin görev alanıyla ilgili görüşünü akla getirir. Deny, isim soylu kelimelerin sınırının kesin çizgilerle çizilemeyeceğini ifade eder. Gencan'ın bu ifadesi de aynı görüşü farklı bir yolla dile getirir. Gencan, -(i)m, -(i)n, -(i)mIz, -(i)nIz gibi iyelik anlamı katan eklerin iyelik zamiri olarak adlandırılmasını eleştirir. Tanzimat dönemi gramer kitaplarında zamîr-i izâfi olarak ele alınan bu unsurların tek başına kelime değil takı olduklarını vurgulayarak bunlara iyelik takısı adını vermeyi uygun bulur (Gencan, age.: s.315). Gencan'ın bu eleştirisini yerinde bulduğumuzu belirtmek istiyoruz. Bu eklerin zamir olarak ele alınması Arapça gramer kurallarının tesiriyle oluşmuş bir anlayış olup Türkçenin yapısına ve aynı zamanda zamir tanımına aykırıdır.

Ses ve Şekil Bilgisi adlı eserde zamirin tanımı şu şekilde yapılır: “*İsimlerin yerini tutan, kişileri ve nesnelere temsil veya işaret yoluyla karşılayan kelimelerdir.*” (Vural-Böler, age.: s.194). Vural ve Böler'in ortak çalışması olan eserde, zamirlerin tek başına anlamı olmadığı, yerlerini tuttıkları isimler bilindiğinde anlam kazandıkları vurgulanır. Bu durum şahıs zamirlerini hariçte tuttuğumuz takdirde geçerli olabilecek bir durumdur. Ancak şahıs zamirleri söz konusu olduğunda

zamirler için aynı durum geçerli değildir. Çünkü özellikle ben ve sen zamirleri yerlerini tuttukları kişi isimlerinden daha yoğun bir şekilde ifade alanı bulur, kullanım alanına daha sık dâhil olurlar. Konuşmacı hiçbir zaman tümceye kendi ismiyle dâhil olmaz. Bunun yerine kendisini ben zamiriyle ifade eder. Aynı şekilde konuşmacı muhataba yönelik kurduğu tümcelerde muhatabın isminden ziyade tümceyi teklik ikinci kişi zamiri olan sen ile kurar. Şu hâlde şahıs zamirlerinin tek başına anlamı yoktur şeklinde bir ifade kullanmak uygun değildir.

Vural ve Böler'in eserinde zamirlerin tasnifi şu şekilde yapılır:

“Zamirler görevleri bakımından şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, belgisiz zamirler, soru zamirleri olmak üzere beş gruba ayrılır.” (Vural ve Böler, age: s.196).

Eserde zamirlerin tasnifine yönelik benimsenen yaklaşım, bugün yaygın olarak kabul gören tasnife uygundur. Geçmiş dönemlerde gramercilerimiz arasında soru zamirlerini belgisiz zamirlerin bir çeşidi sayma eğilimi de görülmekteydi.¹² Ancak bugünkü gramer anlayışımızda bunların müstakil bir zamir çeşidi olarak ele alınması uygun görülmektedir. Dönüşlülük zamiri ile ilgili yukarıda değindiğimiz bir hususa burada tekrar yer vermeyi uygun buluyoruz. Görüşümüzce Türkçede dönüşlülük zamiri *kendi* ve *öz* kelimelerinden teşekkül eder. Türkçenin daha eski dönemlerinde bu iki zamirin birleşiminden oluşan kendüz veya kendöz şeklinde birleşik bir zamir görülmektedir (Köktekin, 2008: s.99-100). Bu zamirlerden ilki olan *öz* dönüşlülük zamiri bugün Azerbaycan sahasında kullanılmakta olup Türkiye Türkçesinde çoğunlukla kullanım alanını yitirmiş, yalnızca birtakım terkiplerde ve kısıtlı bir alanda kullanılmaya devam etmektedir. Dönüşlülük zamiri *kendi* ise hâlen kullanımda olup aynı anlamı ifade etmektedir. Günümüzde birçok Türkçe gramer kaynağında dönüşlülük zamirleri adı altında ifade edilen zamirler aslında tek bir zamirden ibarettir. Bunlar, *kendi* dönüşlülük zamirinin şahıslara göre çekimlenmiş şekilleridir. Bu bakımdan dönüşlülük zamirleri yerine dönüşlülük zamiri tabirini kullanmak daha uygun olur.

Zeynep Korkmaz, eserinin zamirlerle ilgili bölümünün giriş kısmında zamirler ve isimler arasındaki farklı noktalara dikkat çekerek, zamirleri isimlerle farklı noktaları üzerinden izah etmeyi tercih eder. Korkmaz'ın eserinde zamirler şöyle tanımlanır: *“Zamirler adların yerini tutan, kişileri ve nesnelere temsil veya işaret ederek karşılayan gramer kategorisidir.”* (Korkmaz, 2003: s.399). Yazar,

¹² M.Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde soru zamirlerini belgisiz zamirlerin kapsamı içerisinde bir alt başlık şeklinde ele alır.

zamirlerin çokluk, iyelik gibi birtakım çekim hâllerini örneklerle açıkladıktan sonra zamirleri sınıflandırmaya yönelir. Korkmaz, zamirleri yapı bakımından ve işlev bakımından iki farklı şekilde sınıflandırır. Eserde zamirler yapılarına göre *basit (yalın) zamir, türemiş zamir ve birleşik zamir* olmak üzere üç grupta incelenir. İşlev bakımından ise zamirler şu başlıklara ayrılır:

“1.Şahıs zamirleri, 2.Dönüştülük zamirleri, 3.İşaret zamirleri, 4.Aitlik zamirleri, 5.Belirsizlik zamirleri, 6.Soru zamirleri, 7.Bağlama zamiri.” Korkmaz, age.: s.405).

Korkmaz, dönüştülük zamirlerini şahıs zamirlerinden bağımsız olarak ele almasının yanında bunların aslında şahıs zamirlerinin pekiştirilmiş bir çeşidi olduğunu ifade eder. Başlıkta dönüştülük zamirleri şeklinde çoğul bir ifade yer alsa da yazar, bunların dönüştülük bildiren *kendi* kelimesine iyelik eklerinin getirilmesiyle oluşan türevler olduğunu belirtir. Bu zamirin aslında tek bir zamir olduğu ve bunun kişilere göre çekimlenerek kullanıldığı yönündeki görüşlerimizi yukarıda daha detaylı bir şekilde ifade etmiştik. Korkmaz’ın bu husustaki açıklamaları, bizim bu konudaki ifadelerimizi doğrular niteliktedir.

Yazar, işaret zamirlerinin yalın durumlarıyla adların önünde kullanıldıklarında sıfat görevi üstlendiklerini, birtakım çekim ekleriyle çekime girdiklerinde zamir olduklarını vurgular. Ayrıca ‘*bu gelmesin; o gitsin; şunlar daha güzel; şu daha uygun*’ cümlelerinde olduğu gibi işaret zamirlerinin yalın durumlarıyla, çekime girmeden de zamir olarak kullanıldığı örnekler oldukça yaygındır. Bu durum dikkate alındığında işaret zamiri ve işaret sıfatı arasında kesin sınırlar çizmek, bunları birbirinden kesin olarak ayırmak güçlük arz eder.¹³ Dolayısıyla isim soylu sözcüklere yönelik isim, sıfat, zamir gibi gruplandırmaların yapılması onların görevleriyle ilgili bir durumdur demek yanlış olmaz.

Korkmaz, diğer kelime türlerinde olduğu gibi zamirlerin belirlenmesi ve sınıflandırılması konusunda da işleve vurgu yapar. İlgili olma, ait olma ve yer belirtme gibi işlevlerinden dolayı öteki, beriki, alttaki gibi kelimeleri aitlik zamiri olarak değerlendirir (Korkmaz, age.: s.435). Buna karşın bu kelimelerin belirsizlik ifade ettiğini söyleyerek bunları belirsizlik zamiri olarak değerlendiren gramer kitapları da vardır (Ergin, 2009: s.279). Kanaatimizce bahsedilen kelimelerin hangi

¹³ Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde Türkçede isim ve isim soylu kelime türlerinin Fransızca ve İngilizce gibi Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi birbirinden kesin çizgilerle ayıramayacağını, sınırlarının kesin çizgilerle çizilemeyeceğini ifade eder. Korkmaz’ın eserinde konu ile ilgili yer verilen açıklamalar ve bunun yanında diğer eserlerde zamir ve sıfat ile ilgili verilen örnekler dikkate alındığında Deny’nin açıklamalarının isabetli olduğu kanaati oluşmaktadır. Bu konuda Deny’nin açıklamaları ile ilgili deyatlı bilgi için bkz. Deny, 1941: s.147-151.

tür içerisine dâhil edileceğine karar vermek için bunlara getirilen eklerin işlevlerine ve bu kelimelerin tümcede kazandığı anlama bakmak, bağlamdan hareket etmek daha uygun olacaktır.

Tanzimat dönemi ve sonrasında Cumhuriyet'e dek kaleme alınan gramer kitaplarında zamîr-i nisbî olarak ifade edilen *ki* zamiri, Korkmaz tarafından bağlama zamiri adı altında ele alınır.¹⁴ Korkmaz, bu zamirin EAT. döneminden bu yana gelişimi üzerinde durarak orijinali *kim* olan bu zamirin yerini sonraları Farsça *ki* zamirine terk ettiğini belirtir (Korkmaz, age.: s.449).

Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde, kelime türlerine yönelik benimsediği yaklaşımına kelimelerin sınıflandırılması başlığı altında, yukarıda değinmiştik (Bozkurt, age.: s.20-21). Yazarın zamirlere yönelik yaklaşımına burada zamirlerin sınıflandırılması kapsamında bir kez daha değinmenin uygun olacağını düşünüyoruz. Bozkurt'un zamirlere yönelik yaklaşımı, bu kapsamda daha önce üzerinde durduğumuz eserlerden oldukça farklıdır. Bozkurt, kelimeleri sınıflandırırken, onların tümcede söz dizimi bakımından kazandığı işlevden ziyade kavram alanını dikkate alır. Yazar, kelimeleri sıfat, zamir, zarf gibi klasik yöntem ölçütlerine göre sınırlandırmaktan kaçınır. Bunun yerine kelimelerin genel anlamda var olma gerekçelerini, temel fonksiyonlarını göz önünde bulundurarak bir sınıflama yapar.

Bozkurt, şahıs zamirlerini *kişi sözcükleri* olarak adlandırır. Klasik gramerlerde dönüşlülük zamiri başlığı altında değerlendirilen kendi zamirini *dönüşlü sözcük* olarak ele alır. Yazar, bu kelimenin tümcede pekiştirme ve vurgulama işleviyle tümleç veya özne görevi üstlendiğini belirtir (Bozkurt, age.: s.24). Klasik gramer kitaplarında işaret zamiri ve işaret sıfatı olarak ayrı ayrı ele alınan kelimeler, Bozkurt tarafından *gösterme sözcükleri* olarak adlandırılır. Bu kelimeler bağımlı ve bağımsız olarak kullanılabilirler. Bunlar, başka sözcüklerle terkip hâlinde, belirleyici olarak kullanıldıklarında bağımlı, tek başlarına kullanıldıklarında bağımsız olurlar. Yazar, soru zamiri hususunda da aynı yöntemi izler. Eserde, soru zamirleri ve soru sıfatları tek başlık altında *soru sözcükleri* adıyla incelenir. Buna göre ne, kim, neyi, kaçını, hangisini gibi tek başına kullanılan kelimeler *bağımsız soru sözcüğü*; hangi

¹⁴ Korkmaz'ın *bağlama zamiri* adı altında yalnızca *ki* zamiri üzerinde durmasına karşın Banguoğlu tümcede ilinti işlevi gören *ki*, *hani*, *ne* zamirlerini birlikte değerlendirerek bunlara *ilinti zamirleri* adını verir. İlinti zamiri konusunu *ki* ile sınırlamak bizce de uygun değildir. Bu kelimelerin tümcedeki işlevleri değerlendirildiğinde her üç zamirin de tek çatı altında bağlama veya ilinti zamiri olarak ele alınması daha uygun görünmektedir.

ev, kaç kişi, ne iş, nasıl giysi ifadelerinde olduğu gibi, diğer kelimeleri soru yoluyla belirten kelimeler, *bağımlı soru sözcüğü*'dür (Bozkurt, age.: s.28-30).

Klasik gramer anlayışında diğer bir zamir türü olarak yer alan belgisiz zamirler, eserde belgisiz sıfatlarla birleştirilerek *belgisiz sözcükler* adı altında ele alınır. Yazar, belgisiz sözcükleri şöyle tanımlar:

“Kesin bir kişi, nesne göstermeden bir nesne ya da kavramın adı yerini tutan sözcükler var. Varlıkları tam olarak belirtmezler. Şöyle böyle yaklaşık biçimde anlatırlar.” (Bozkurt, age.: s.30).

Geniş bir açıdan bakıldığında, belgisiz sıfat ya da belgisiz zamir olsun her ikisinin de sözcüklerin yerini belirsizlik anlamıyla tuttuğu bir gerçektir. Bunların söz diziminde yalnızca üstlendikleri görevlerin farklı olması yönüyle, birtakım ekler olarak ya da bazı kelimelerle birlikte kullanılarak birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Bozkurt, belgisiz sıfatları belgisiz sözcüklerin bağımlı kullanımı olarak; belgisiz zamirleri ise bağımsız kullanımı olarak niteler. Bunların bağımlı ya da bağımsız olsa da nihayetinde belirsizlik anlamı taşıdıklarını vurgular (Bozkurt, age.: s.30-32).

Zamirlerin tanımlanması ve sınıflandırılması kapsamında, bu bölümde son olarak M.Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı eseri üzerinde duracağız. Ergin, zamirleri isim soylu olarak nitelediği diğer kelimelerden ayrı tutar. Ergin'e göre isim cinsinden diğer kelimeler nesnelere adları durumundadır. Zamirler ise nesnelere temsil veya işaret eden, geçici kelimelerdir (Ergin, age.: s.263). Yazar, zamirlerin kelime olarak anlamı olmadığını, ancak yerini tuttıkları kelimeler vasıtasıyla anlam kazandıklarını ifade eder. Ergin, zamirlerin mânâlarının nesnelere bağlı olduğunu vurgular. Bu hususta yazardan farklı düşündüğümüz bir noktayı ifade etme gereği duyuyoruz. Yazarın belirttiği bu durum zamirlerin büyük bölümü için geçerlidir. Fakat biz bu noktada kişi zamirlerine dikkat çekmek istiyoruz. Özellikle kişi zamirlerinin teklik ve çokluk birinci ve ikinci şekli için aynı durumun tam olarak geçerli olmadığı kanaatindeyiz. Görüşümüzce bu zamirler yerine ikâme edildiği adlardan daha sık kullanılmaktadır. Ayrıca muhâtabımızın, yani teklik ikinci kişinin adını bilmiyor olsak da onu sen zamiriyle adlandırırız. Dolayısıyla burada kullanılan sen zamirinin, teklik ikinci kişinin asıl adı olan kelimenin önüne geçmesi söz konusudur.

Ergin zamirleri ET. ve EAT. dönemindeki versiyonlarıyla birlikte verir. Bunların tarihi seyrini de geçirdikleri değişikliklerle ortaya koymaya çalışır. Korkmaz'da olduğu gibi Ergin de dönüşlülük zamirlerini şahıs zamirlerinin katmerli biçimleri olarak niteler. Bunların *kendi dönüşlülük zamirinin iyelik eklerini almış*

türevleri olduğunu belirtir.¹⁵ Bu bakımdan dönüşlülük zamirlerinin aslında dönüşlülük ifade eden tek bir zamirden oluştuğunu söylemek yanlış olmaz. Ergin, bağlama zamiri konusunda da daha önce incelenen eserlerden farklı düşünür. Ergin'e göre bağlama zamiri, bağlama görevi sırasında asıl anlamını yitirerek bağlama edatı durumuna geçer. Bu yüzden bunu bir zamir olarak değil bağlama edatı olarak kabul etmek gerekir (Ergin, age.: s.280).

Yukarıda, M.U.'dan bu yana Anadolu sahasında farklı dönemlerde yazılmış başlıca Türkçe gramer kitaplarının zamirler konusuna yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Bahsedilen eserlerin zamirlere yönelik tanım ve tasnifleri incelenmiştir. İncelemenin sonucunda görüldüğü üzere, zamirler Türk gramerciliğinde tanım ve tasnif noktasında düzensizlik bulunan hususlardan biridir. Anadolu sahasında yazılmış bilinen ilk Türkçe gramer olan M.U.'da *muzmarât* adı altında yalnız şahıs zamirleri ve şahıslara delalet eden ekler üzerinde durulur. Bunlardan şahıs zamirleri *munfasıl zamâir*, ek olarak getirilen ve kişilere delalet eden biçimbirimler ise *muttasıl zamâir* olarak tasnif edilirler. Bugünkü gramer anlayışına göre zamirler konusu kapsamında ele alınan işaret zamirleri ve soru zamirleri gibi kelimeler, M.U.'da *ismi'l-işârât* ve *esmâi'l-istifhâmî* gibi başlıklarla, Arapça gramer kuralları doğrultusunda, zamirlerden farklı isim çeşitleri gibi değerlendirilir.

Tanzimat dönemi gramer kitaplarında, zamirlere yönelik yaklaşımın genel çerçevede aynı olmakla birlikte kısmen farklılaştığı görülür. Bu dönemde yazılan gramerlerde genel olarak zamirler *kinâyât* başlığı altında ele alınmıştır. Daha önceki dönemde mevcut olan sınıflandırma geleneği doğrultusunda, bu dönemde de sadece kişi zamirleri ve yükleme eklenerek kişilere delalet eden ekler zamir adı altında ele alınmıştır. İşaret zamirleri *ism-i işâret* adı altında, belgisiz zamirler ve soru zamirleri ise *mübhemât* başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma anlayışı, Arapça gramer kaidelerinin Türkçeye uyarlanması sonucu ortaya çıkmış olan geleneğin bir tezahürü olarak kabul edilmelidir.

A. Cevat Emre tarafından ilk baskısı 1910'da yapılan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserde zamirlere yönelik yaklaşımın günümüzdeki zamir algısına doğru yöneldiği görülür. Emre, yukarıda değinilen Tanzimat dönemine ait eserlerde *ism-i işâret* ve *mübhemât* gibi farklı başlıklar altında ele alınan konuları zamir başlığı altında tek çatıda inceler. Bugünkü ifadeyle aktaracak olursak yazar, kişileri veya

¹⁵ Aynı bölümün önceki kısımlarında, diğer gramerlerin incelenmesi sırasında bu hususa değinmiş, dönüşlülük zamirinin yalnız kendi kelimesinden ibaret olduğunu, bu yüzden dönüşlülük zamirleri ifadesinin yerine dönüşlülük zamiri şeklinde tekil ifade kullanılmasının uygun olacağını belirtmiştik.

varlıkları örtülü biçimde karşılayan kelimeleri zamir olarak tanımlar. Yazar, altı başlıkta topladığı zamir çeşitlerini şu şekilde sıralar:

“Zamirler altı nev’dir: 1.Zamâir-i şahsiyye, 2.Zamâir-i izâfiyye, 3.Zamâir-i mülkiyye, 4.Zamâir-i işâriyye, 5.Zamâir-i fi’liyye, 6.Zamâir-i mübheme.” (Sağol vd. age.: s.145).

Bu sıralamada ilk iki maddede yer alan şahıs ve iyelik zamirleri, Tanzimat dönemine ait diğer eserlerde yer verilen başlıklarla örtüşür.

Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında, Tanzimat dönemi gramerlik anlayışında var olan zamir tanımı ve sınıflandırma geleneğinin büyük oranda terk edildiği görülür. Daha önceki dönemlerde kaleme alınan eserlerde zamir-i fi’liyye, zamir-i izâfiyye şeklinde biçimbirimlerin zamir gibi değerlendirilmesi geleneği bu dönemde birkaç istisna dışında tamamen terk edilmiştir.¹⁶ Bunun yanında bahsedilen döneme ait eserlerde zamirler hususunda sınıflandırma ve örneklendirme konusunda birtakım düzensizliklerin varlığı aşikârdır. Aynı ya da yakın dönemlerde kaleme alınmış eserlerde dahi zamirler konusunda yer verilen başlıklar farklı olabilmektedir. Gramer kitaplarımızdan birinde zamir çeşitlerine dair 7 alt başlık yer alırken bir başka eserde 5, diğer bir eserde ise 3 alt başlık karşımıza çıkmaktadır.¹⁷ Bu durum, yükseköğretim seviyesinden başlamak üzere alt kademelere doğru, bahsedilen konuda bir belirsizliğin ve çok başlılığın ortaya çıkmasına neden olmakta; bunun yanında bahsedilen konunun öğrenilmesini güçleştirmektedir. Bu konuda, gramer alanında uzman kişilere ve Türk Dil Kurumu gibi yetkili kurumlara önemli görevler düşmektedir. Sorunların çözüme ulaştırılması yolunda, en azından ilk aşamada yetkili kurumlar tarafından bu alanda uzman kişilerin görüşlerine başvurularak mevcut sorunlar konusunda fikirlerinin ve bu sorunların çözümü noktasında önerilerinin alınması gerekmektedir. İkinci aşamada, kullanılan terimler ve tercih edilen sınıflandırma yöntemlerinde birlik sağlanması amaçlanmalı; üniversitelerde, Türkoloji enstitülerinde, Türk Dil Kurumu ve benzer kurumlarda gramer alanında boy gösteren yetişmiş kişiler bir araya toplanmalı, adlandırma, tanımlama ve tasnif etme noktasında ortak paydanın bulunması için çalışılmalıdır.

¹⁶ Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan *Türkçe Dilbilgisi* (Bilgegil, 2014: s.195) ve *Yeni Türk Dilbilgisi* (Ediskun, 1993: s.167) gibi birtakım gramer kitaplarında, önceki geleneğe uyularak iyelik zamiri, ilgi zamiri, fil zamiri gibi konulara yer verildiği görülmektedir.

¹⁷ Krş. Korkmaz, 2003; Vural ve Böler, 2012; Bilgegil, 2014.

3.2.6. Türk Gramerciliğinde Zarf Tanımı ve Zarfların Sınıflandırılması

Türk gramerciliğinde birtakım sorun ve düzensizlikler barındıran konulardan biri de zarflar konusudur. Zarfların, gerek tanımlanması gerekse kapsamının, sınırlarının ve çeşitlerinin belirlenmesi gibi hususlarda Türk gramerciliğinde birtakım uyumsuzluklar ve çelişkiler olduğu görülmektedir. Bu düzensizliklerin temel nedenleri olarak, zarflar konusunun üzerinde yeterince ayrıntılı bir şekilde durulmamış olması, bu konunun da diğer gramer konuları gibi yüzeysel olarak ele alınmış olması gösterilebilir. Bunun yanında dilin söz varlığını içinde barındıran orijinal edebî metinlerden hareketle değil, kuralcı (normative) gramer anlayışı doğrultusunda, kuraldan örneğe hareket edilmesi ve sırf örnek vermek adına uydurma örnekler oluşturularak ortaya koyulan bu yapay örnekler vasıtasıyla zarfların izahına çalışılması gibi başkaca birtakım nedenler de sıralanabilir. Türkçedeki zarfların yapısal ve işlevsel özelliklerini dikkate alarak bu konu üzerine yakın bir zamanda oldukça deyatlı bir çalışma ortaya koyan H.Ömer Karpuz, bu düzensizlik ve ihtilafları şöyle dile getirmektedir: *“Bugüne kadar doğrudan zarflarla ilgili bir çalışma yapılmamış olması, dilbilgisi kitaplarında çok az ve sınırlı olarak ele alınması onların bu gücünü ortaya çıkarmamızı engellemiş, bunun yanında diğer dil birlikleri, isim, sıfat ve edatlarla karıştırılmasına neden olmuştur.”* (Karpuz, 2013: s.5). Çalışmanın bu bölümünde öncelikle zarfların tanımı ve kapsamı üzerinde durulacak, ikinci aşamada çalışmanın başında tespit edilmiş olan başlıca Türkçe gramer kitaplarında zarflar konusuna yönelik yaklaşımlar tespit edilecektir. Çalışmanın hareket noktası M.U. olmak üzere, incelemeye tâbi tutulacak eserlerin kapsamını Tanzimat döneminden Cumhuriyet’e dek kaleme alınmış belirli sayıda eser ve Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan modern gramer kitaplarından bir kısmı oluşturacaktır. Bu vesileyle, M.U.’dan başlamak üzere, Türkçenin üç farklı döneminde Anadolu sahasında yazılmış Türkçe gramer kitaplarının zarflar konusuna yaklaşımları tespit edilip karşılaştırmalı olarak incelenmiş olacaktır.

Kelime gruplarında veya tümcelerde sıfat, zarf veya fiilleri niteleyen veya belirleyen kelimeler zarf olarak adlandırılırlar. Zarflar, isim soylu kelimeler içerisinde görevce kendisine en yakın kelime kategorisi olan sıfatlardan söz diziminde üstlendikleri görev yönüyle ayrılırlar. Sıfatlar isimleri niteler ya da belirlerken, zarflar sıfatları, fiilleri veya zarfları belirlerler. Zarfların kelime grupları içerisinde ve tümce içerisinde olmak üzere, söz diziminde iki farklı görevinden

bahsedilebilir. Zarflar, kelime gruplarında sıfatları, zarfları veya fiilimsileri belirleyerek bunların anlamına katkı yaparlar. Tümcede ise yüklem olan kelime veya kelime grubunun anlamına zaman, durum, yer, yönelme, miktar, tarz, yöntem gibi yönlerden katkı yaparak bunların anlamını belirginleştirirler.

Şimdi zarfın farklı kaynaklarda nasıl tanımlandığına bir bakalım. Bir terim olarak zarf, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te şöyle tanımlanır:

“Bir fiilin, bir sıfatın veya başka bir zarfın anlamını değiştirerek daha belirli duruma getiren kelime türü, belirteç, hâl.” (Ayverdi, 2011: c.3, s.3522).

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*'te terim anlamıyla zarfı şöyle tanımlar:

“Bir fiilin, bir sıfatın veyâ başka bir zarfın mânâsına “yer, zaman, nicelik, nitelik” gibi bakımlardan başkalık katan kelime, belirteç” (Devellioğlu, 2006: s.1168).

Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde terim anlamıyla zarfı şu şekilde tanımlar:

“Geleneksel dilbilgisinde bir eylemin, bir sıfatın, bir ilgecin, bir bağlacın ya da kendi türünden bir başka birimin anlamını etkileyen, onu kesinleştiren ya da kısıtlayan birim.” (Vardar, age.: s.35).

Burada zarflarla ilgili üzerinde durmak istediğimiz bir ayrıntıya dikkat çekmek istiyoruz. Zarfın işlevleri ve tanımlanması konusunda akademik kaynaklarda birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Zarflar bazı kaynaklarda isimden bağımsız müstakil bir kelime türü olarak, bazılarında ise isim kapsamı içerisinde ayrı bir kullanım özelliği, ismin özel bir işlevle kullanılan bir çeşidi olarak verilmektedir. Bizim görüşümüzce zarf kavramı bir kelime türünü ifade etmez. Yukarıda üç farklı kaynaktan alınan zarf tanımlarına bakıldığında, üç tanımda da görevle ilgili bilgilere yer verildiği, tanımlamanın üstlenilen görev doğrultusunda yapıldığı görülür. Demek ki bir kelimenin ya da kelime grubunun zarf olması, cümlede üstlendiği görevle ilgili bir durumdur. Kelime ya da kelime gruplarının zarf olmasının ölçütü, bunların sıfat, zarf ya da fiilleri belirlemesine bağlıdır. Şu hâlde zarfı bir kelime türü olarak görmek yerine isim soylu sözcüklerin söz diziminde üstlendikleri birtakım görevler sonucu büründükleri durum olarak tanımlamak daha uygun olur. H.Ömer Karpuz, zarflarla ilgili çalışmasında bu durumu şöyle ifade eder:

“Onu (zarfı) bir kelime çeşidi olarak değerlendirmek yanlıştır. Örnekler incelendiğinde zarfların sözdizimsel boyutta ortaya çıktığı görülmektedir.” (Karpuz, age.: s.15).

Bu açıklamada da görüldüğü üzere, zarf kavramı isim soylu kelimelerin söz diziminde üstlendikleri görevle ilgili olup bunu bir kelime türü olarak algılamak yanlış olur. Zarfların kullanım alanına baktığımızda oldukça geniş ve sınırlarının çizilmesi epey zor bir alan karşımıza çıkar. Türkçedeki zarfların kapsamının kesin olarak belirlenemeyişi ve bunların sıfat, edat gibi diğer dilbilgisel kategorilerle karıştırılması, zarflarını görev alanının son derece geniş ve sınırlanması güç oluşuyla ilgilidir.

H.Ömer Karpuz, zarfların kapsamının ve türlerinin tam olarak belirlenebilmesinde bağlamın önemine dikkat çeker. Bu noktada dikkat çekilmek istenen husus, zarfların belirlenmesinde içerisinde bulunduğu yapının bütünüyle ele alınması gerektiği, diğer bir ifadeyle bağlamın dikkate alınmasıdır. Karpuz, bu durumu şu ifadelerle açıklar:

“Zarfların belirlenmesi için de onun kullanıldığı dillik yapının yeterli bütünle ele alınması zorunludur. Aksi halde tek başlarına yahut eksik yapıyla ele alındıklarında isimlerle, sıfatlarla ve edatlarla karıştırılmaları söz konusu olur.” (Karpuz, age.: s.15-16).

Şu hâlde bir gramer terimi olarak zarflar, bu zarflık vasfını içinde bulunduğu bağlam vasıtasıyla kazanan, birlikte görev aldığı diğer kelimeler sayesinde zarf kategorisine dâhil olan isim soylu kelimelerdir demek yerinde bir değerlendirme olur. Zira zarfları müstakil bir kelime türü olarak gösteren akademik kaynaklarda dahi zarfların isim soylu diğer kelimelerden tam mânâsıyla ayrılmasının mümkün olmadığına vurgu yapılır. İsim ve sıfatların da zarf görevinde kullanılabileceği kabul edilir. Ergin de zarflar konusunda benzer görüşleri paylaşmakta olup bu görüşlerini şöyle dile getirir:

“Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Sıfatlar gibi zarflar da tek başlarına isimden başka bir şey değildirler. Sıfat da, zarf da ismin kelime gruplarındaki fonksiyonlarına göre aldığı addır. Kelime gruplarında başka bir ismi vasıflandıran veya belirten isimlere sıfat denildiğini gördük. Zarf ise kelime gruplarında sıfatın, filin veya başka bir zarfın manasını değiştiren isimlere verdiğimiz addır. Fakat her isim sıfat olarak kullanılmadığı gibi, zarf olarak da kullanılmaya elverişli değildir.” (Ergin, 2009: s.258).

Bu noktada Deny'nin Türkçede isim soylu kelimeleri tasnif etmesi sırasında yer verdiği açıklamaları akla gelmektedir. Deny, Türkçede isim soylu kelimelerin sınırlarını kesin çizgilerle çizmenin, bunları birbirinden tam olarak ayırmanın mümkün olmadığını ifade eder (Deny, age.: s.147-151). Biz de bu noktada Deny ve Ergin'in görüşlerini benimsediğimizi ifade etmek istiyoruz.

Türk gramerciliğinde zarflar başlığı kapsamında, bu noktaya kadar zarfın ne olduğu, zarfların kapsamının ne olması gerektiği üzerinde durduk. Bu aşamadan sonra M.U.'dan başlamak üzere, Anadolu sahasında farklı dönemlerde yazılmış Türkçe gramer kitaplarında zarf konusuna yönelik yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda üzerinde duracağımız ilk eser, çalışmamızın hareket noktası olan *Müeyyiretü'l-Ulûm* olacaktır.

Bergamalı Kadri'nin zarflara yönelik yaklaşımı bugünkü gramercilik anlayışında kabul gören zarf algısından farklılık arz eder. Bergamalı Kadri, eserinin *'fashun fi esmâ'i'z-zurûf* (zarf isimleri hakkında fasıl) başlıklı bölümünde zarf bahsini açıklamakta, zarfları *zarf-ı zamân* ve *zarf-ı mekân* olarak tasnif etmektedir. Bunları da kendi içinde *mahdûd* ve *mübhem* olarak sınıflandırır. Müellifin mahdûd olarak tasnif ettiği zaman ve mekân zarfları, bilinen ve sınırlandırılmış, belirli zamanları veya mekânları ifade eden zarflardır. Mübhem olarak adlandırılanlar ise sınırı olmayan, kapsamı sınırlandırılmayan, belirsiz zamanları ve mekânları ifade eder. Bergamalı; *mekân-ı mübhem* olarak adlandırdığı belirsiz yer-yönelme ifade eden zarflara örnek olarak *'durak, mekân, ön, ard, sağ, sol, aşaga, yukaru, kat, yan'* gibi zarfları gösterir. *Mekân-ı mahdud* olarak adlandırılan belirli yer-yönelme zarfları için de *'ev, mescid, dâr, Mekke, Beytü'l-Mukaddes'* gibi mahdud mekânları belirten zarflar örnek gösterilir. Müellif, *zamân-ı mahdud* konusunda da yine sınırlı ve belirli zaman ifade eden *'kuşluk, öyle, ikindü, ahşam, yatsu, sabah, gice, gündüz'* kelimelerini örnek gösterir. Müellifin *zamân-ı mübhem* olarak adlandırdığı zarflar ise *'vakt, zamân'* gibi sınırı çizilemeyen zaman ifadelerini belirtir (M.U. s.109-110).

Bugünkü gramer kitaplarında cümle öğelerinin tespit edilmesi sırasında iki grupta kategorize edilen zarf tümleci ve dolaylı tümleç başlıkları, Bergamalı tarafından tek başlık altında *mef'ûlün fih* olarak değerlendirilir. Müellif, bu şekilde sınıflandırma yapmasının nedeni olarak hem zaman hem mekân itibariyle bu kelimelerin işlenen fiili kapsamasını gösterir. Yani müellifin *mef'ûlün fih* olarak adlandırdığı kelimeler, tümcede işlenen eylemi veya bildirilen durumu zaman ve mekân yönünden belirgin hâle getirirler. Bergamalı Kadri, burada zarf kelimesinin anlamına dikkat çeker. Müellif, zarf kelimesinin sözlük anlamıyla ıstılahdaki anlamı arasında bir bağ kurarak zarfın içeriğini buradan hareketle açıklar. Müellifin bu konudaki açıklaması şöyledir:

"Zarf, kaba kacaga dirler. Kaba kacaga zarf anun için dirler ki içine yimek ve ta'âm girür. Esmâ-i zurûfa da zurûf diyü anun için dirler ki fi'l anun içinde işlenür." (M.U. s.109).

Bergamalı'nın bu konuyla ilgili yukarıdaki açıklamaları üzerine Türkçe sözlüklere baktığımızda onun bu hususta kurduğu bağlantı oldukça mantıklı görünmektedir. Türkçe sözlüklerde zarf kelimesinin ilk anlamı olarak “İçine mektup, evrak, kart vb. koymaya yarayan kese biçiminde kâğıt, mahfaza; kap, kılıf, mahfaza” şeklinde açıklamalarla karşılaşırız (Ayverdi, age.: s.3522; Devellioğlu, age.: s.1168). Bu durum, zarf kelimesinin sözlük anlamı ile ıstılahtaki anlamının arasında bir bağlantı olma ihtimallini düşündürür. Zarf kelimesinin sözlük anlamında bir anlam daralması ya da anlam kayması gerçekleşmiş olması ve isim soylu kelimelerden bir kısmını ifade etmek için kullanılması zamanla gerçekleşen bir durum olmalıdır. Kelimenin ıstılâhî anlamının bu kelimenin daha sonradan kazandığı bir anlam olması muhtemeldir.

Müellif, zarf-ı zamân ve zarf-ı mekân ile ilgili açıklama ve örneklendirmelere şu şekilde devam eder:

“Mef’ûlün fih oldur ki fi’l anun içinde işlene; zarf-ı zamân zarf-ı mekân didüğümüzdür ki fi’l anların içinde işlenmişdür. Zeyd’e yardım itdüm bugünde disek gün zarf-ı zamân olup mef’ûlün fih olur. Zîra ki yardım itmek fi’li ol zamân içinde işlenür. Namaz kıldum evde disek ev zarf-ı mekân olup mef’ûlün fih olur, namaz kılmak fi’li anun içinde işlendiği için.” (M.U. s.121).

Bergamalı'nın açıklamalarını desteklemek için verdiği her iki örneğe de bakıldığında, bunların bugün gramer kitaplarımızda zaman zarfı ve yer-yönelme zarfı olarak ele alınan örnekler olduğu görülür. Ancak bugünkü gramercilik anlayışı, cümle öğelerinin tasnifi sırasında bu örnekleri birbirinden ayırarak ele alması yönüyle Bergamalı'dan ayrılır.

Bergamalı Kadri, bugün zarf olarak adlandırılan tümcede kimi dilciler tarafından edat tümleci olarak kimileri tarafından da zarf tümleci kapsamına dâhil edilen için, üzre gibi edatlarla kurulan yapılara da değinir. Müellif, için ve üzre gibi edatlarla kurulan ve amaç bildiren ifadelerin de aslında zarf olmadığını; ancak zarf ile benzerlik gösterdiği, anlamca zarflara yakın olduğu için bu sınıfa dâhil edildiğini belirtir:

“Fukarâ için vakf itdüm, tâm üzre çıkıdum disek bunu gibilere zarf utlâkın itdükleri hakâkten degüldür; belki hakâkat-i zurûfa benzedüğü içündür. Nitekim ma’ânî-i ef’âl zurûfda hâl olurdu.” (M.U. s.111).

Eserde, zarflarla ilgili faslın dışında da zaman zaman zarflara ilişkin açıklamalar yapılır. Bu kısımlarda müellif, ‘en, çok, hiç, inen’ gibi miktar ve durum belirten zarfları izah eder:

“Hiç, harfdür ki aslâ, kat’â mânâsın ifâde eyler; fûlanı hiç görmedüm dirler, yâni aslâ görmedüm demek olur.” (M.U. s.141).

Bergamalı’nın bu kelimeyi zarf kapsamında ele almayıp ‘harf’ olarak adlandırması, bu kelimenin zarflar konusuna mı yoksa edatlar konusuna mı dâhil edildiği hususunda tereddüt oluşturur. Müellif, zarflar bahsinin giriş kısmında yaptığı *zarf-ı zamân* ve *zarf-ı mekân* şeklindeki sınıflandırmadan başka zarflara yönelik herhangi bir sınıflandırma yapmaz.

Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait Türkçe gramer kitaplarının zarfları tanımlama ve sınıflandırma hususunda yaklaşımını tespit edebilmek amacıyla, belirtilen döneme ait dört farklı eser bu bölümde incelenmiştir. Bu eserlerin başlıkları ve zarfları işleyişlerine aşağıda sırasıyla değinilecektir. Bu noktada dikkat çekmek istediğimiz husus, incelenen eserlerden yalnız A.Cevat Emre’nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*’inde zarfların müstakil bir unsur olarak ayrı bir başlık altında ele alınmış olmasıdır. İncelenen eserler ve bunların zarflara yönelik yaklaşımları sırasıyla şöylece aktarılabilir:

Zarflara yönelik yaklaşımları hususunda incelediğimiz bu döneme ait eserlerden ilki, A.Cevdet Paşa ve Fuat Paşa’nın birlikte kaleme aldıkları *Kavâid-i Osmâniyye* başlıklı eserdir. *Kavâid-i Osmâniyye*, yazılış tarihi itibarıyla (M.1851) Tanzimat dönemi gramer kitaplarının kelime türlerine yönelik yaklaşımını tam anlamıyla yansıtır. Eserde, zarflar konusunda Tanzimat dönemi gramerciliğinde umumiyetle görülen bakış açısının bir örneği karşımıza çıkar. Hem bu eserde hem de bu eserin bir özeti mahiyetinde yine A.Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Medhâl-i Kavâid*’de zarflarla ilgili müstakil bir konu başlığı bulunmaz. *Kavâid-i Osmâniyye*’nin *hâtîme* başlıklı bölümünde zarflar konusuna oldukça kısıtlı bilgiler dâhilinde değinilir. Fâide başlığı altında bir not mahiyetinde zarflar üzerine şu açıklamalara yer verilir:

“Fâide: Zarflar iki kısım olup biri *zarf-ı mekândır* ki mahal gösteren zarflardır; yerde, konakta, mektepte gibi. Diğeri *zarf-ı zamandır* ki vakit gösteren zarflardır; günde, ayda, yılda gibi. İşbu *zarf-ı zamanlardan* bazen *edât-ı zarf* tayyolunarak kullanılır; *akşam çıktım, bugün geldim* gibi. Sonra kelimesi *edatsız* olarak *zarf makamında* kullanılır. Nitekim sonra gel denilir ki sonraki vakitte gel demek olur ve bu mânâda Arabî olan ve muahharen ve mukâbilinde mukaddemâ kullanılır.” (Özkan, 2000: s.130).

Müellifin yukarıdaki açıklamalarında görüldüğü üzere, eserde zarflar *zarf-ı zaman* ve *zarf-ı mekân* olmak üzere iki grupta toplanır. Bu anlayışın, M.U.’dan başlamak üzere II.Meşrutiyet dönemine ve hattâ Cumhuriyet’in ilanına dek yazılan

Türkçe gramer kitaplarının büyük bölümünde hâkim olduğu görülür. A.Cevdet Paşa'ya ait olan hem *Medhâl-i Kavâid*'de hem *Kavâid-i Osmâniyye*'de zarflara dâir müstakil bir başlığa yer verilmeyişi dikkat çekicidir. Her iki eserde de zarflar konusuna kısmen *edevât* (edatlar) başlığı altında kısmen de *hâtîme* bölümlerinde cümlelerin mütemmimâtına dâir bilgiler verilmesi sırasında oldukça kısıtlı ölçüde değinilir. Bu durumun başlıca nedeni, mevcut dönemde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında neredeyse bütünüyle Arapça gramer kurallarının örnek alınması ve eserlerin bu bakış açısı doğrultusunda oluşturulmasıdır.

Daha geniş bir açıdan bakacak olursak, A.Cevdet Paşa'nın bu iki eseri, Tanzimat döneminde ve sonrasında Cumhuriyete dek kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının bir prototipini teşkil eder. Mevcut dönemde kaleme alınan Türkçe gramerlerin dile ve dil bilgisine yönelik yaklaşımlarını tespit etmek amaçlanırsa, bu iki eserden yola çıkılması büyük oranda yeterli olur. Zira *Medhâl-i Kavâid*, Osmanlı Devletinde neşredilen ve rüşdiye mekteplerinde okutulan ilk dil bilgisi kitabı olarak bilinir. Dolayısıyla *Medhâl-i Kavâid* ve *Kavâid-i Osmâniyye*, kendi dönemlerinde ve sonrasında yazılan gramer kitapları için uzun bir süre kılavuzluk etme görevi üstlenmişlerdir. A.Cevdet Paşa'nın her iki eseri üzerinde çalışan Özkan'ın tespitleri, bu durumu oldukça açık bir şekilde ortaya koyar:

“Ahmet Cevdet Paşa, Türkçeyi Arap, Fars ve Türk dillerinin karmasından meydana gelen bir dil olarak gördüğü Lisan-ı Osmânî adıyla anmış ve bu anlayışla dört ayrı dil bilgisi kitabı yazarak hem devrinin Türk dil bilgisi kültürünü yönlendirmiş hem de tarih ve hukuk alanında olduğu gibi dil alanında da çağdaşlarını ve haleflerini etkilemiştir. Bu bakımdan Medhal-i Kavâ'id, uzun bir dönem Türk dilinin bir bilgi alanı ve bilim konusu olarak işlenmesinin usulünü ve üslubunu belirlemiştir. Aynı dönemde yazılan dil bilgisi kitaplarının tamamında konuların ele alınışı ve düzeni bakımından Medhal-i Kavâ'id'in örnek teşkil ettiğini söylemek hiç de iddialı olmayacaktır. Jean Deny'nin Gammair de la langue turque, dialecte osmanlı, (Paris 1921) adlı eserinin yayımlanmasına kadar yazılan Türk dil bilgisi kitapları Ahmet Cevdet Paşa'nın Türkçeye bakışının etkisi altında kalmıştır.” (Özkan, 2001: s.111).

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî adlı eserin zarflara yönelik yaklaşımı, *Medhâl-i Kavâid* ve *Kavâid-i Osmâniyye*'nin bu konudaki yaklaşımlarını takip eder. Eserde, hem zarfların tanımlanması hem de kapsamının belirlenmesi hususunda A.Cevdet Paşa'nın zarflar ile ilgili çizdiği yolun takip edildiği görülür. Tanzimat dönemine ait diğer iki eserde olduğu gibi bu eserde de zarflara ait müstakil bir konu başlığı yer almaz. Eserde, zarfların farklı başlıklar altında parçalar hâlinde işlendiği görülmektedir. *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*'de zarflarla ilgili ilk bilgilere *fail-mef'ul* bahsi içerisinde değinilir. Bu bölümde *mef'ûlün fih* izah edilirken zaman ve yer-

yönelme zarflarından bir kısmı açıklanır. Fakat bu unsurların zarf olması yönü dile getirilmezken bunlar yalnızca cümle öğeleri içerisinde ele alınır. Tümcede yer-yönelme ve zaman anlamı taşıyan kelimeler *mef'ûlün fih* olarak nitelendirilir. Bu kelimelerin zarf olma yönleri ise göz ardı edilmiştir. Eserde, zarf konusunun geçtiği ikinci bölüm, *hâl terkîbi* başlıklı bölümdür. *Hâl terkîbi* başlığı altında hem birtakım zarf fiillere hem de ikilemelerden oluşan zarflara dâir örneklere yer verildiği görülmektedir. Burada hâl terkîbi şu şekilde ifade edilir: “*Diğer bir fılden evvel gelir ve fâilin mezkûr fiili icra ettiği esnada hâl ve hareketini beyan eder.*” (Toparlı, age.: s.83). Bu açıklamayla cümlede kullanılan zarfların fâile yönelik tanımlayıcı veya belirleyici işlevi üzerinde durulur. Diğer bir ifadeyle, belirleyicilik görevi üstlenen zarfların bir kelime türü olmasından ziyade bunların cümlede görev üstlenen kelimeler olmasına dikkat çekilir. Eserde, buraya kadar aktarılanların dışında zarflarla ilgili hususlar; dönemde var olan bakış açısının bir sonucu olarak *edevât* kapsamında ele alınır. Bu bölümde ilk olarak -dA bulunma ekinde *Türkçe edât-ı zarf* olarak bahsedilir. Bu ekin eklendiği kelimeyi zarflaştırdığı ifade edilir (Toparlı, age.: s.101). Zarflarla ilgili yine *edevât* kapsamında üzerinde durulan ikinci unsur, zaman anlamı taşıyan *sonra* zarfidir. Eserde bu kelime *zarf-ı zamân edâtı* olarak adlandırılır. Kelimenin zarf görevinde kullanılmasına örnek olarak ‘*Bugün pek meşgulüm, sonra konuşuruz*’ cümlesi verilir (Toparlı, age.: s.103). Hem zarf olarak kullanılan sonra kelimesinin hem de daha önce üzerinde durulan ve zarf oldukları tespit edilen diğer kelimelerin zarf olarak adlandırılmayıp bunların edatlar kapsamında değerlendirilmesi ve zaman edâtı, mekân edâtı gibi adlandırmaların tercih edilmesi, mevcut dönemde kelimelerin sınıflandırılmasına yönelik kabul gören yaklaşımla ilgilidir. Bunun yanında zarfların zaman zaman edatlarla karıştırıldığı da dikkat çeken diğer bir husustur. Burada zaman ifade eden ve tek başına kullanılabilen isim soylu *sonra* kelimesinin birtakım eklerin yardımıyla çekime giren çekim edatı olan sonra kelimesi ile karıştırıldığı düşünülmektedir.

Yazılış tarihi itibarıyla bu döneme ait eserler kapsamında ele alınacak son eser, A.Cevat Emre’nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseridir. Eser, yazılış tarihi itibarıyla Tanzimat ile Cumhuriyet’in ilanı arasında yazılan eserler arasında değerlendirilse de gramer konularına yönelik yaklaşımı bakımından bu eserlerin çizgisinin dışında ilerler. Emre’nin eseri, görev ve anlam bakımından diğer kelime türlerinin tanım ve tasnifinde olduğu gibi zarflar konusunda da Tanzimat dönemi gramercilik anlayışından oldukça uzak ve daha ileri bir seviyededir. Emre, eserinde

zarf bahsini müstakil bir konu başlığı olarak ayırmasının yanında durum bildiren ve cümlede fiili veya fâili belirleyen kelimelerden bir kısmını zarfların dışında *hâl* başlığı altında ele alır. Yazar, hâl ile zarf ayrımını bu kelimelerin delâlet, takyit ve tatmim ettikleri kelimelerden hareketle belirlemeye çalışır. Bu görüşe göre fâili veya müteallikâttan birini derecelendiren kelimeler *hâl* olmalı; fiil, sıfat veya zarfın mânâsını etkileyen kelimeler zarf olmalıdır (Sağol vd. age.: s.225). Emre'nin bu husustaki görüşleri çıkış noktası itibariyle tutarlı olsa da bu unsurların birbirinden ayrı olarak ele alınması hem sınıflandırmada hem de öğretim aşamasında karmaşa ve belirsizliğe yol açacağından bu unsurların tek çatı altında zarf olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Emre'nin bu kelimeleri zarflardan ayrı bir unsur gibi değerlendirip farklı başlık altında ele alması, Tanzimat dönemi gramercilik anlayışının bir sonucu olmalıdır. Müellif, gramer konularına yaklaşım bakımından her ne kadar modern ve dilbilimsel gelişmeleri takip etme çabası içerisinde olsa da mevcut dönemde kabul gören gramercilik anlayışından tamamen bağımsız ilerlemesi ve bu dönemin hâkim görüşlerinden etkilenmemesi düşünülemez. Eserde, *hâl* başlığı altında örnek olarak gösterilen '*şaşkın şaşkın, dörder, küme küme, sâlimen*' gibi cümlede yüklemi durum yönünden belirleyen ve zarf görevinde kullanılan kelimelerin zarf olarak değerlendirilmesi, bugünkü gramercilik anlayışına göre daha uygundur.

Yazar, hâl bahsini müteakip zarf konusuna geçer. Eserde, zarflar şöyle tanımlanır:

"Zarflar, fiilin veya sıfatın mânâsını takyit ve itmâm eden veyâhut bu kabilden bir kayıt ve zarfı ta'dil eyleyen semâi kelimelerdir." (Sağol vd. age.: s.225).

Emre'nin zarflara yönelik ortaya koyduğu tanım, bugün modern gramer kitaplarımızda yer alan zarf tanımlarıyla örtüşür. Yazarın zarflar üzerine yaptığı sınıflandırmanın da bugünkü gramercilerimiz tarafından genel olarak kabul gören sınıflandırmayla, birtakım farklılıklar dâhilinde örtüştüğü görülmektedir (Krş. Sağol vd. age.: s.226; Ergin, 2009: s.260-262; Banguoğlu, 2007: s.372-375). Emre, zarfları cümlede üstlendikleri görev ve kazandıkları işlevlerine göre şu şekilde tasnif eder:

"1.Zurûf-ı mekân, 2.Zurûf-ı zaman, 3.Mikdara delâlet eden zarflar, 4.Tasdike veya şüpheye delâlet eden zarflar, 5.Nefiy ve selbe delâlet eden zarflar, 6.Fiil ve sıfatın istîfhâmına delâlet eden zarflar, 7.Hâl ve tarz beyân eden zarflar." (Sağol vd. age.: s.226).

Yazarın zarfları tanımlama ve sınıflandırma noktasında ortaya koyduğu yaklaşım, Arap gramerinin etkisi altında şekillenen Tanzimat dönemi gramercilik

anlayışının bir adım ilerisindedir. Yazar, hem zarfları tanımlama hem de işlevlerine göre sınıflandırma noktasında günümüzde kabul gören modern yaklaşımlara oldukça yakındır. Ancak yazıldığı tarih itibarıyla, eserde eski geleneğin birtakım izlerinin yaşamaya devam ettiğini de kabul etmek gerekir. Eserlerin, yazıldığı dönemlerde kabul gören mevcut yaklaşımlardan tamamen bağımsız bir şekilde teşekkül edemeyeceğini dikkate alırsak, bu durum son derece olağandır.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında zarflara yönelik yaklaşımın farklılaştığını ve çeşitlendiğini görüyoruz. Özellikle küresel anlamda etkisini hissettiren, Batı kaynaklı dilbilimsel çizgiyi takip eden gramercilerin kelimelerin sınıflandırılması konusunda klasik gramer anlayışından oldukça farklı yöntemleri benimsediği görülür. Bu kabilden eserlere bir örnek teşkil etmesi ve bu eserlerin dil bilgisi konularına yaklaşımı üzerine bir fikir oluşturması amacıyla çalışmanın kapsamına dâhil ettiğimiz *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eser, bu yaklaşımın belirgin bir örneğini teşkil eder. Bu eserde, Emre'nin yeni bir tarz, yeni ve orijinal bir yaklaşım denemesi teşebbüsünde bulunduğunu söyleyebiliriz. Emre, cümle veya kelime grubunda bir görev üstlenmek vasıtasıyla yeni bir vasıf elde eden sıfat ve zarfları isim olarak görür. Bunların hakikatte isim olduklarını ve söz diziminde üstlendikleri görevler sonucu sıfat veya zarf olarak adlandırıldığını ifade eder. Yazar, bu tarz bir ayrımı uygun bulmaz. Emre'ye göre sıfatlar ve zarflar mânâ bakımından isim, vazife bakımından ise tavsif-tesciye ismidir. Emre; klasik gramer anlayışında kabul gören isim, sıfat ve zarf ayrımına dâir eleştirisini şu şekilde dile getirir:

“Fiillerin mânâsını tâdil (tahsis, tesciye) eden kelimelere de bakalım; gramercilere göre:

‘Ahmed’in güzel yazısı var.- Ahmet güzel yazıyor.’ Cümlelerinden birincisindeki güzel’e sıfat, ikincisindeki güzele zarf demek lâzım gelir. Aynı kelimenin iki neviden olması ne demektir? Burada ancak bir istiyâm farkı vardır. Birinci cümlede ‘güzel’ isme, ikincide fiile ilave olunmuştur. Bunun için eskiden adjectif (isme mülhak), adverb (fiile mülhak) tabirleri kullanılmıştı. Hakikatta burada ayrı nevi kelimeler karşısında değiliz.” (Emre, 1931: s.68).

Yazar, kendisinin de benimseyip izinden gittiği dilbilimsel yaklaşımla klasik gramer anlayışının mukayesesini yaparak klasik anlayışa yönelik eleştirisini devam ettirir:

“Yazdığımız layiha târif ve tasnife istinad eden bir ilim mecellesi değil, ilmin müşahede metoduna dayanan bir tekfif ve izzah kitabıdır. Bu metodu takip ederek gramerci olmak mümkün değildir, fakat lisanımızı bütün ifade zenginlikleriyle görüp anlamak mümkündür. Eski gramer metodunu takip edenler mantıkî ve yanlış bir

tasnife dayanan bir tahlile ulaşırlar. Fakat lisânın tabiat kadar geniş, girift ve gayrimantıkî vâsita ve yollarından haberdar olamazlardı.” (Emre, age.: s.72).

Emre, bu açıklamayla eserini kaleme alırken izlediği yolu tanımlarken bir taraftan da tarif ve tasnife dayanan, kuraldan örneğe hareket eden kuralcı (normative) gramer anlayışına yönelik eleştirisini dile getirir. Yazara göre gramer, öncelikle tanım ve tarife dayanan, verilen tarife uygun örnekleri üretmeye çalışan bir yöntemeye dayanmamalı; daha ziyade mevcut edebî metinlerin ve dilin öz varlığından çıkan cümlelerin müşahede edilmesiyle oluşturulmalıdır.

Zarfların tanımlanması, tasnif edilmesi ve kapsamının belirlenmesi hususunda A.Cevat Emre'nin yaklaşımına benzer bir yaklaşım Jaen Deny'nin eserinde karşımıza çıkmaktadır. Emre'nin eserini meydana getirirken O.Jespersen ve A.Meillet gibi Batılı gramer uzmanlarının konuyla ilgili görüşlerinden etkilenmiş olması, onun eserinin metodoloji bakımından Deny'nin görüşleriyle örtüşmesinin gerekçesi sayılabilir. Her ne kadar Deny, eserini oluştururken Türkçenin kendine has yapısını dikkate alarak Hint-Avrupa dillerine ait gramerlerin etkisinden uzak kalmaya çaba gösterdiğini ifade etmişse de (Deny, age.: s.XII-XIII) yazarın kendi anadili olan Fransızca ve bunun gibi diğer Avrupa dillerinin gramer kurallarından etkilenmemesi mümkün görünmemektedir. Deny'nin zarflara yönelik yaklaşımında dilbilimsel bakış açısının etkisi görülür. Yazar, isim soylu kelimeleri birbirinden tam anlamıyla ayırmanın mümkün olmayacağı görüşündedir. Sıfat ve zamir gibi isim soylu diğer kelimeler üzerine dile getirdiği bu görüşünü zarflara ayırdığı bölümün girişinde gerekçeleriyle birlikte şu şekilde tekrar eder:

“Türkçede zarf, sıfat ve addan Fransızcada olduğu kadar açık bir biçimde ayrılmış değildir. Bu hükmümüz aşağıdaki hadiselere dayanmaktadır:

- 1.Hemen bütün sıfatlar niteleme zarfı olarak kullanılır.*
- 2.Bazı adlar zarf veya zarfların (ayırılma, yönelme, bulunma) durumlarına konuldukları zaman, yer veya zaman zarfları olarak kullanılabilirler. Birtakımları da göreceli hâline konularak nitelik zarfları görevini görebilirler.*
- 3.Bunun aksine özellikle zarf olarak kullanılan bazı kelimeler bir ad veya sıfat görevini kolayca oynayabilirler.*
- 4.Bazı zarflardan yer ve zaman bildirenler az derecede olmakla beraber, adlar gibi değişmeli olurlar. Bunda zarf halleriyle sınırlı olmaları dolayısıyla zarflık denilebilecek kısmî bir eğilim vardır.”* (Deny, age.: s.234).

Hem bu eserde hem diğer gramer kitaplarımızda verilen örnekler bakıldığında, çoğu zaman zarflarla sıfat ve isimlerin sınırını kesin çizgilerle çizmek hakikaten mümkün olmamaktadır. Çoğunlukla durum ve nitelik bildiren kelimelerde olmak üzere, bir cümlede veya kelime grubunda sıfat olarak görev alan bir kelimenin

bir diğ er cümlede zarf olarak görev üstlenmesi mümkün olabilmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle Deny, isim, sıfat, zamir ve zarfları *ad* başlığıyla tek çatı altında toplamaktadır.

Deny, zarfları asıl zarflar, yer zarfları, zaman zarfları ve durum zarfları olmak üzere dört başlıkta inceler. Yazarın asıl zarflar hususundaki birtakım tespitlerine eseri Türkçeye aktaran A.Ulvi Elöve tarafından bazı eleştiriler yöneltildiğini görüyoruz. Elöve, yazarın asıl zarflar olarak değerlendirdiği evet, hayır, belî gibi onaylama veya reddetme bildiren kelimelerin zarf olamayacağını, bunların hakikatte tasdik ve inkâr bildiren ünlemler olduğunu ifade eder (Deny, age.: s.234, 350 nu. Dipnot). Ancak kabul ya da reddetme anlamı taşıyan evet, hayır gibi kelimeler anlam ve işlev bakımından göz önüne alındığında görüşümüzce bunların ünlemler başlığı altında ele alınması isabetli bir tasnif olmaz. İşlevleri dikkate alındığında, bu türden kelimelerin üzüntü, coşku gibi duyguları yansıtmadığı ve cevap mahiyetinde kullanıldığı durumlarda birer yardımcı unsur görevi üstlendikleri görülür. Bu bakımdan bunların edat ya da zarf olarak sınıflandırılması daha uygun bir yaklaşım olur. Bugünkü gramercilik geleneğimizde, dilcilerimizin büyük bölümü bu kelimelerin birer cevap edatı olduğu görüşünü benimserler (Ergin, age.: s.351; Hacıeminoğlu, 1992: s.290). Deny'nin eserinde birbiriyle yakın vazifede kullanılan zarfların bir araya getirilerek dört başlık altında ele aldığı görülmektedir. Oysa zarflar, bugünkü gramercilik anlayışımız doğrultusunda günümüz dilcileri tarafından işlevleri arasındaki farklar ve taşıdıkları anlam ayrımları dikkate alınarak birçok alt başlıkta incelenmekte ve daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.¹⁸

M.Kaya Bilgegil'in *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde zarflar, bir sıfatın, bir fiilin, bir fiilimsinin başına gelerek anlamını niteleyen, belirten, değiştiren veya sınırlayan kelimeler olarak tanımlanır. Bilgegil, zarfların kelimelerin anlamlarını sınırlamaları yönüyle sıfatlarla aralarındaki benzerliğe dikkat çeker. Görev yönünden aralarındaki yakınlık sebebiyle eski gramer kitaplarında her iki kelime türünün de *kuyûd* adı altında yer aldığını vurgular (Bilgegil, age.: s.197). Yazarın eski kitaplar olarak ifade ettiği Tanzimat dönemi ve sonrasında Cumhuriyet'e dek yazılan eserlerde zarfların ne şekilde ele alındığını yukarıda incelemiştik. Bu eserlerin çoğunda zarflar ve sıfatların *kuyûd* adı altında tek çatıda ele alınması bunların görev bakımından ortaklık sergilemesiyle ilgilidir. Her iki kelime türü de isim soylu diğ er kelimeleri

¹⁸ İşlevleri bakımından zarfların sınıflandırılması hususunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Karpuz, 2013, II. Bölüm: İşlevleri Bakımından Zarflar.

anlam yönünden belirler, sınırlandırır. Jean Deny'nin eserinde isim soylu kelimelerin sınırlarının çizilmesi hususunda vurguladığı durum da bu konuyla ilgilidir. Deny, eserinde kelime kısımları başlıklı bölümün girişinde, dil bilgisi sınıflarının tam anlamıyla kesin çizgilerle ayırt edilemediğini ifade eder (Deny, age.: s.147). Çalışmamızın hareket noktasını teşkil eden M.U.'da da Bergamalı Kadri'nin zarfları açıklarken bu kelimelerin görev yönüne vurgu yaptığı görülür (M.U. s.110-111). Şu hâlde zarf tabirinin bir kelime türünden ziyade kelimelerin üstlendiği görevle ilgili bir vasıf olduğu görüşü tekrar karşımıza çıkıyor.

Bilgegil, zarfları anlamlarına ve yapılarına göre iki şekilde sınıflandırır. Yazar, anlamlarına göre zarf çeşitlerini şu başlıklar altında toplar:

“1.Yer zarfları, 2.Zaman zarfları, 3.Hâl zarfları, 4.Miktar zarfları, 5.Sıra zarfları, 6.İkrar, tasdik ve tanıklık zarfları, 7.Soru zarfları, 8.İnkâr zarfları, 9.İşaret zarfları, 10.Belgesiz zarflar.” (Bilgegil, age.: s.197-198).

Yazarın burada yer verdiği sınıflandırmada, anlamdan ziyade işlevin dikkate alınması söz konusudur. Yazar, sıra zarflarını tanımlarken sıra sayı sıfatlarından sonra *olarak* kelimesinin getirilmesiyle teşekkül ettiğini belirtir. Aslında bu noktada bu şekilde bir tanımlamayla zarfların kapsamını daraltmak uygun değildir. Sıra sayı sıfatı olarak kullanılan kelimeler dışında *olarak* zarf fiilinin eklendiği her kelime ya da kelime grubu zarf görevi üstlenebilir. Yazarın ikrâr zarfları ve inkâr zarfları olarak değerlendirdiği evet, hay hay, elbet, hayır gibi kelimeler, Türkçe gramer kitaplarında zarflar hususunda ihtilaf görülen diğer bir konudur. Deny ve Bilgegil gibi dilcilerin bu kelimelerin ikrâr veya inkâr zarfı olduğunu kabul etmesine karşın Ergin ve Hacıeminoğlu gibi diğerleri bunların cevap edatı olduğunu belirtir (Ergin, age.: s.351; Hacıeminoğlu, 1992: s.290). Deny'nin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserini Türkçeye aktaran Elöve ise zarflar başlıklı bölümde yer verdiği dipnottaki açıklamalarında bu türlü kelimelerin tasdik ve inkâr bildiren ünlemler olduğunu ifade eder (Deny, age.: s.234, 350 nu. Dipnot). Kabul ya da reddetme anlamı taşıyan evet, hayır gibi kelimeler anlam ve işlev bakımından göz önüne alındığında görüşümüzce bunların zarflar ya da ünlemler başlığı altında ele alınması isabetli bir sınıflandırma olmaz. İşlevleri dikkate alındığında, bu türden kelimelerin zaman zaman üzüntü, coşku gibi duyguları yansıtarak ünlem sınıfına dâhil olabildiği, cevap mahiyetinde kullanıldığı durumlarda birer görevli kelime olarak kullanıldığı görülecektir. Bu bakımdan bunların edat ya da zarf olarak sınıflandırılması daha uygun bir yaklaşım olur.

Bilgegil, zarfları yapı bakımından üç başlıkta ele alır. Bilgegil'in tasnifine göre yapı bakımından zarflar; *asıl zarflar*, *zarf olarak kullanılan başka cinsten kelimeler* ve *türetilmiş zarflar* olarak üçe ayrılır. Buna göre '*henüz, asla, hemen, şimdi*' gibi tek başına zarf anlamı taşıyan kelimeler asıl zarflardır. Bunların dışında kalan ve kelime grupları ve cümlelerde zarf görevinde kullanılan kelimeler ile türetilmiş zarflar ayrı ayrı iki başlıkta değerlendirilir. Kanaatimizce bu kelimelerin tek çatıda toplanması daha uygundur. Gerekliği takdirde asıl zarflar dışında kalan zarf olarak kullanılan kelimeler kendi içerisinde basit yapı ve türemiş yapı olarak tasnif edilebilir.

T.Nejat Gencan, zarfları *belirteçler* başlığı altında inceler. Gencan, zarflar konusuna Fikret ve Beyatlı'dan alıntılacağı bentlerle giriş yapar. Bu yöntemle metin içerisinde geçen örnek zarfları işaretleyerek göstererek öğretmeyi pekiştireç olarak kullanır. Gencan, belirteci şöyle tanımlar:

"Sıfatların, eylemlerin ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını berkiten ya da kısip sınırlayan sözcüklere belirteç denir." (Gencan, age.: s.462).

Gencan'ın tanımında da zarflık işlevinin kelimelerin söz diziminde aldıkları görevle ilgili olduğunu açıkça anlayabiliyoruz. Bilgegil'in eserinde zarfların çeşitleri on başlıkta tasnif edilirken Gencan'ın zarfları görev bakımından altı başlıkta topladığını görüyoruz. Gencan, zarfları görevleri bakımından şu şekilde sınıflandırır:

"1.Zaman belirteçleri, 2.Yer-yön belirteçleri, 3.Durum belirteçleri, 4.Azlık-çokluk belirteçleri, 5.Soru belirteçleri, 6.Koşul belirteci." (Gencan, age.: s.463).

Gencan, zaman zarflarını zaman ve dil ilişkisinden hareketle ifade etmeye çalışır. Öncelikle zaman kavramını açıklar ve sonrasında zamanın dil ile ilişkisini tanımlar. Dil ile ifade edilen olayları zaman bakımından sınırlandırmaya ve belirginleştirmeye yarayan kelimelerin zaman belirteci olduğunu ifade eder. Yazar, zaman belirteçleri içerisinde günümüzde kullanılan örneklerin yanında DLT, Kısas-ı Enbiya, gibi tarihî metinlerde ve edebî metinlerde geçen '*ögdün, açın, susuzun, gafilin, burayacak, şimdiyecek*' gibi örneklere de yer verir. Ancak bu örneklerden bazılarının zaman zarflarına dâhil edilmesi hususunda bir tutarsızlık söz konusudur. Özellikle açın, susuzun, gafilin gibi kelimeler sıfatların vasıta eki almasıyla oluşmuş durum, tarz anlamı taşıyan kelimelerdir. Bu açıdan bunların durum zarfı olarak değerlendirilmesi daha uygundur.

Durum belirteçleri başlığı içerisinde niteleme, gösterme-tanıtma, kesinlik, olasılık, koşul, şaşma ve yanıt belirteci gibi alt başlıklara yer verilmiştir. Evet, peki, hay hay, elbet gibi cevap bildiren kelimeler konusunda Gencan da Deny ve Bilgegil

ile aynı çizgidedir. Yazar bu kelimelerin yanıt belirteci olduğunu ifade eder. Bunun yanında bu kelimelerin yüklemi hangi yönden tanımladığı ya da kısıtladığı tartışılır. Yükleme olan ilişkisi dikkate alındığında, cevap anlamı taşıyan bu kelimelerin yükleme yönelik herhangi bir belirleme ya da sınırlama işlevinin olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan bunların cevap edatı olarak adlandırılması bizce daha yerinde bir yaklaşımdır. Gencan'ın durum belirteci başlığı altında topladığı kelimeler, aslında işlevleri yönünden birtakım farklılıklar göstermektedir. Bu bakımdan bu kelimeler, bugünkü gramercilerimiz tarafından işlevleri arasındaki farklar ve anlamları arasındaki ayrımlar dikkate alınarak zarflar ana başlığı içerisinde farklı alt başlıklar hâlinde, daha ayrıntılı bir biçimde tasnif edilmektedir.¹⁹

Gencan, belirteçlerle ilgili bölümün son kısmında *belirteçlerin yapıları* başlığı altında bunları yapı bakımından ele alır. Yazar, belirteçleri yapı bakımından şöyle sınıflandırır:

“1.Yalınç belirteçler, 2.Türemiş belirteçler, 3.Bileşik belirteçler, 4.Öbekleşmiş belirteçler, 5.Deyim biçiminde belirteçler.” (Gencan,age.: s.491).

Bu bölüm içerisinde yer verilen bir açıklamada ‘*sabaha karşı, akşama değin, gece yarısına doğru*’ gibi isimlerle edatların öbekleşmesiyle oluşan kelime gruplarının tümcede yapı bakımından ilgeç tümleci, anlam bakımından belirteç tümleci sayıldığı belirtilir (Gencan,age.: s.492). Ancak bu ve bu kabilden öbekleşmiş ifadelere eserde belirtilen açıklama doğrultusunda yaklaştığımızda bir ikilem söz konusu olmaktadır. Bu ifadelerin yapı olarak edatlarla kurulduğu doğrudur; ancak işlevlerine bakıldığında bunların cümlede yüklemi; kelime gruplarında fiilimsiyi zaman veya yön bakımından belirlediği görülmektedir. Bu açıdan bakılırsa bunların ayırım yapılmaksızın tümüyle zarf tümleci/belirteç tümleci olarak değerlendirilmesi daha doğru olur. Böylece edat tümleci ve zarf tümleci hususunda ortaya çıkan karmaşa ve ikilem de ortadan kalkmış olur.

Zarfların tanımlanması ve sınıflandırılması hususunda bu bölümde üzerinde duracağımız diğer eser, Haydar Ediskun tarafından kaleme alınan *Yeni Türkçe Dilbilgisi* başlıklı eserdir. Ediskun'un eserinde zarfların tanımlanması ve sınıflandırılması noktasında klasik gramercilik anlayışının izleri görülür. Ediskun, zarfları fiillerin, fiilimsilerin, sıfat veya zarfların anlamlarını belirleyen veya sınırlayan kelimeler olarak tanımlar (Ediskun, age.: s.270). Eserde, zarflar

¹⁹ İşlevleri bakımından zarfların sınıflandırılması hususunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Karpuz, 2013, II. Bölüm: İşlevleri Bakımından Zarflar.

sınıflandırılırken de klasik gramer kitaplarının hemen hepsinde yer verilen bir tasnif yöntemi karşımıza çıkar. Ediskun, zarfları beş ayrı başlık altında sınıflandırır. Ancak bu tasnifte zarflarla ilgili hangi ölçütün belirleyici olduğu belirtilmemiştir. Yapılan sınıflandırmada yer verilen başlıklara bakıldığında, bu sınıflandırmada zarfların işlevlerinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Eserde yer verilen zarf çeşitleri şunlardır: “1.Zaman zarfları, 2.Yer zarfları, 3.Hâl zarfları, 4.Nicelik zarfları, 5.Soru zarfları.” (Ediskun, age.: s.270).

Ediskun, zarfları işlevlerine göre tasnif ederken ikinci aşamada bunları kendi içlerinde yapılarına göre basit zarflar, türemiş zarflar, birleşik yapıları zarflar ve zarf öbekleri olarak da ayırır. Zaman zarfı ile ilgili örnekler arasında ET. ve EAT. dönemine ait metinlerden alınan örneklere de yer verildiği görülür. Yer-yönelme anlamı katan zarfların eserde yer zarfları başlığı altında incelendiği görülür. Bu adlandırmada bahsedilen zarfların yönelme işlevlerinin ihmâl edildiği görüşündeyiz. Yer zarflarının örneklendirilmesi sırasında da yönelme işlevli zarflara değinilmediği görülmektedir.

Benzetme anlamı katan *gibi* edatıyla kurulan kelime grupları, Ediskun tarafından nicelik (miktar) zarfları içerisinde ele alınmıştır. Eserde nicelik zarflarını örneklendirmek amacıyla verilen ‘*dağ gibi yüksek (apartman), pire gibi çevik (çocuk), sirke gibi ekşi (erik)*’ gibi kelime gruplarında kullanılan zarflar, işlevleri yönüyle benzerlik ve tarz ifade eden kelimelerdir. Bu bakımdan bu kelimelerin nicelik (miktar) zarflarından ziyade nitelime zarfları ya da bugünkü tasnife göre benzetme zarfları olarak adlandırılması daha isabetli olur (Bkz. Karpuz, age.: s.409).

Ediskun’un eserinde, genel anlamda zarf konusunun işlenişini bugünkü gramercilik anlayışıyla kıyasladığımızda, zarfların oldukça kısıtlı bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Eserde, zarfların örneklendirilmesi amacıyla çağdaş metinlerin yanında ET. ve EAT. dönemlerine ait metinlerden örnek cümlelerin tercih edilmesi konunun pekiştirilmesi ve örneklerin edebî metinlere dayandırılması bakımından olumlu bir yaklaşımdır. Bunun yanında eserde, herhangi bir zarf çeşidinin örneklendirilmesi amacıyla verilen bir zarfın o başlık kapsamına dâhil edilmemesi gereken örnekler karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler, yukarıda ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Genel itibariyle eserin zarflara yönelik yaklaşımı, klasik ve kuralcı (normative) gramercilik anlayışının izlerini taşır. Eserde, anlamlarına göre beş alt başlıkta incelenen zarfların bugünkü gramer geleneğimizde işlevleri dikkate alınarak daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiğini görmekteyiz.

Tahsin Banguoğlu, zarfları eserinde görev ve anlamca ayrı ayrı ele aldığı sekiz kelime türünden biri olarak, *4.Dilim* içerisinde değerlendirir. Banguoğlu, zarfları sıfatlarla kıyaslayarak onların sıfatlara oranla daha az işlek olduklarını belirtir. Eserde, zarfların kılış veya vasıf bildiren kelimelerle kurduğu kelime grupları *zarf öbeği* olarak adlandırılır. Banguoğlu, zarfları şu şekilde tanımlar:

“*Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan, ya da değiştiren kelimelere zarf (adverbe) deriz: geç kalmak, yalnız yaşamak, içeri girmek, fazla konuşmak, pek çirkin, sade güzel, koyu yeşil, az tuzlu gibi.*” (Banguoğlu, age.: s.371).

Yazar, zarfların çeşitlerini altı başlıkta ele alır. Eserde, zarflar anlatım bakımından şu başlıklar altında toplanır:

“*1.Gerçekleme zarfları, 2.Miktar zarfları, 3.Nitelik zarfları, 4.Yer-yön zarfları, 5.Zaman zarfları, 6.Suret zarfları.*” (Banguoğlu, age.: s.371).

Zarfların sınıflandırılması sırasında yer verilen başlıklar arasında gerçekleme zarfları başlığı, ilk kez Banguoğlu’nun eserinde karşımıza çıkmaktadır. Banguoğlu; ‘*evet, hayır, elbette, yok, bâri, galiba*’ kabildinden kelimelerin sıfatın varlığı-yokluğu ve fiilin olup olmaması hususunda gerçekleme anlamı kattığını belirtir. Bu kelimeler içerisinden özellikle evet, hayır, yok, peki gibi cevap bildirenler hususunda gramer kitaplarımızda bir ihtilaf olduğu görülmektedir. Daha önce incelediğimiz eserlerden bir kısmında bu kabilden kelimelerin Banguoğlu’nun eserinde olduğu gibi zarflar içerisinde değerlendirildiğini görüyoruz (Deny, 1941; Bilgegil, 2014). Buna karşın, gramercilerimizin bir kısmı da bu türden kelimeleri eserlerinde edatlar başlığı altında ele almaktadır (Ergin, 2009; Hacıeminoğlu, 1992). Bu hususta Ergin ve Hacıeminoğlu’nun çizgisini benimsediğimizi belirtmek isteriz. Evet, hayır, yok, peki, tamam gibi kelimelerin cümlede yükleme dönük bir anlam belirleme işlevinin olmadığı kanaatindeyiz. İşlevleri dikkate alındığında bu kelimelerin cümlede cevap bildirme görevinde edatlar olarak kullanıldığı görülür.

Banguoğlu; nasıl sorusuna cevap veren, *doğru söylemek, yumuşak tutmak, iyi karşılamak* gibi kelime gruplarında görülen ve nitelik belirten kelimeleri niteleme zarfları olarak değerlendirir. Bunun yanında *şöyle, hızla, sessizce, yeniden, ayrı ayrı* gibi yine nitelik-tarz bildiren kelimeler, eserde tarz zarfları olarak adlandırılır. Nitelik, usûl, tarz gibi anlamlar taşıyan bu kabilden kelimeler, bugünkü gramercilerimiz tarafından çoğunlukla tek başlık altında niteleme zarfları ya da hâl zarfları olarak ele alınır (Karpuz, age.: s.87; Ergin, age.: s.261). Yazar, zarfları tasnif ettikten sonra zarflarda karşılaştırma, berkitme ve küçültme konularına değinir. Bu

kısımda, birtakım sıfatlara berkitme veya küçültme eklerinin getirilmesiyle kurulan ve zarf görevinde kullanılan kelimeler ile ‘*daha, en*’ gibi karşılaştırma edatları vasıtasıyla kurulan zarflar üzerinde durulur.

Eserde, üçüncü başlıkta zarflar, yapı yönünden ele alınır. Bu bölümde zarflar, yapı yönünden beş ayrı başlık altında şu şekilde tasnif edilir:

“1.Kök olan zarflar, 2.Başka kelime sınıflarından zarflar, 3.İsimden üreme zarflar, 4.Fiilden üreme zarflar, 5.Birleşik zarflar.” (Banguoğlu, age.: s.379-385).

Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* başlıklı eserinde zarfları, ayrı başlıklarda tasnif ettiği sekiz kelime türünden biri olarak değerlendirir. Ancak yazarın zarfların yapısı başlıklı bölümün girişinde yer verdiği açıklamalar, onun bu sınıflandırmasıyla tam olarak uyum göstermez. Banguoğlu, bu açıklamasında zarfların bir kelime türü olarak değerlendirilmesi hususunda dikkat çekici bilgilere yer verir. Yazarın bu açıklamaları, diğer kelime türleri içerisinde zarfların yerinin neresi olması gerektiği konusunda önemli ifadeleri barındırır:

“Yukarıdan beri verdiğimiz örnekler de gösteriyor ki zarfların çoğu başka kelime sınıflarından alınmış, üretilmiş ya da birleştirilmiş kelimelerdir. Gerçekten zarflar dilimizde zenginleşmiş, fakat biraz devşirme bir kelime sınıfı teşkil etmektedirler.” (Banguoğlu, age.: s.379).

Banguoğlu’nun bu açıklamaları gösteriyor ki zarflar, hakikatte bir kelime türü olmaktan ziyade söz diziminde üstlendikleri görevler dolayısıyla zarflık vasfını kazanmış isim soylu kelimelerdir. Eserde, *zarfların yapısı* başlıklı bölümde verilen kelimelere dikkat edildiğinde, bunların kullanım yerine göre sıfat veya isim rolü de üstlenebilen kelimeler oldukları görülür. Banguoğlu’nun eserinde olduğu gibi, Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan diğer birçok gramer kitabımızda zarfların yerine göre söz diziminde isim ya da sıfat görevi üstlenebileceği ifade edilmektedir (Karpuz, age.: s.15/GİRİŞ; Ergin, age.: s.258; Deny, age.: s.232).

Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitapları arasında, zarflara yönelik yaklaşımı yönünden inceleyeceğimiz diğer eser, M.Ergin’in *Türk Dil Bilgisi* adlı eseridir. Ergin’in zarflarla ilgili aşağıda yer verdiğimiz görüşleri, Türkçede zarfların tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi bakımından oldukça önemlidir:

“Zarflar zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Sıfatlar gibi zarflar da tek başlarına isimden başka bir şey değildirler. Sıfat da zarf da ismin kelime gruplarındaki fonksiyonlarına göre aldığı addır. Kelime gruplarında başka bir ismi vasıflandıran veya belirten isimlere sıfat denildiğini gördük. Zarf ise kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın mânâsını değiştiren isimlere verdiğimiz addır. Fakat her isim sıfat olarak

kullanılmadığı gibi, zarf olarak da kullanılmaya elverişli değildir.” (Ergin, age.: s.258).

Zarfların tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi noktasında, Ergin’in eserinde ortaya koyulan, yukarıda yer verdiğimiz görüşleri benimsediğimizi belirtmek istiyoruz. Kanaatimizce zarflar, isim soylu kelimelerin söz diziminde üstlendikleri görevler sonucunda farklı bir vasıf kazanan kelimelerdir. Bu bakımdan zarfları isimden ayrı bir kelime türü olarak nitelemek yerine, onların söz diziminde farklı bir işlev kazanan isim soyundan kelimeler olduğunu kabul etmek daha uygun olur.

Ergin’in eserinde görevleri bakımından zarflar; ‘*yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik zarfları, azlık-çokluk zarfları*’ olmak üzere dört kısımda tasnif edilir. Yazarın yer zarfları hususunda vurgu yaptığı bir ayrım dikkati çeker. Ergin; ileri, geri, aşağı, yukarı gibi yön ekleriyle teşekkül etmiş kelimelerin zarf olduğunu; ancak bunların çekimli şekillerinin zarf olarak değerlendirilemeyeceğini ifade eder. Bugünkü gramer kitaplarımızda yer-yönelme zarflarının belirlenmesi noktasında Ergin’in bu görüşüyle ihtilaf olduğu görülmektedir. Son dönemde zarflar üzerine yapılan kapsamlı incelemeler neticesinde, oldukça deyatlı bir şekilde kaleme alınmış eserlerde Ergin’in zarf olamayacağını belirttiği bu kabilden kelimeler, türemiş zarflar kapsamında değerlendirilmektedir (Karpuz, age.: s.308).

Diğer gramer kitaplarında çoğunlukla ayrı başlıklar altında değerlendirilen niteleme zarfları, sebep zarfları, durum zarfları gibi zarf çeşitleri Ergin tarafından *nasıllık-nicelik (hâl) zarfları* adı altında bir bütün olarak değerlendirilir. Ergin, vasıflandırma sıfatlarından oluşan iyi, yavaş, doğru, güzel gibi kelimeleri de hâl zarfları içerisinde ele alır. Bunun yanında hâl zarflarının en çok eşitlik ve vasıta eki almış kelimelerden oluştuğunu ifade eder. İyice, güzelce, böylece gibi eşitlik eki almış kelimelerin yanında bunların çoğunlukla Anadolu ağızlarında varlık gösteren ‘*iyicene, böylecene, güzelcene*’ şeklindeki kullanılışları da bu bölümde hâl zarfları üzerine verilen örnekleri oluşturur. Yazar, zarflar konusu dâhilinde son olarak azlık-çokluk zarflarını ele alır. Azlık-çokluk zarfları ya da mikdar zarfları, incelemiş olduğumuz Türkçe gramer kitaplarının hemen hepsinde yer alan müşterek başlık durumundadır. Ergin’in eserinde günümüzde mikdar zarfı olarak kullanılan kelimelerin yanında EAT. döneminde bu görevde kullanılan ‘*inen, köp, katı, key, artuk*’ gibi örneklere de yer verildiği görülür.

Yüksel Göknel, zarflar konusuna bir tablo içerisinde sınıflandırdığı cümlelerin öğelerine ayrılması yöntemiyle giriş yapar. Göknel, zarflar üzerine bir tanım yapmak yerine tablo içerisine yerleştirdiği zarf görevindeki kelimeleri sembolleştirerek bu semboller vasıtasıyla zarfları tanımlamaya çalışır. Yazar, buradaki açıklamalarında zaman zarfları ve niteleme zarfları arasındaki farka dikkat çekerek örnek cümlelerden hareketle bunların söz diziminde alabilecekleri konumları inceler (Göknel, age.: s.58). Göknel'in zarflara yönelik yaklaşımı, Noam Chomsky'nin *Syntactic Structures (Sözdizimsel Yapılar)* adlı eserinde ortaya attığı üretici dönüşümlü dil bilgisi kuramını akla getirir. Göknel, bu kuramda uygulanan yaklaşıma benzer bir şekilde, örnek olarak seçtiği birkaç cümlenin sentaktik yapısını değiştirerek zarfların söz diziminde yer alması gerektiği noktaları tespit etmeye çalışır.

Göknel, bu bölümde zarflar üzerinde kısaca durduktan sonra *yönverenler* başlığıyla cümlede anlam değişikliği oluşturmada kullanılan birtakım edat, bağlaç ve ünlemleri inceler. Eserin ilerleyen bölümlerinde yine zarflar konusunu ele alan *ekli zarflar* başlıklı bir bölüme yer verilmiştir. Bu bölümde, başlı başına zarf olarak kullanılan kök hâlindeki kelimeler ele alınmamış, daha çok isim, sıfat, zamir, fiil gibi diğer kelime türlerine eklenerek zarf teşkil eden yapılar ele alınmıştır. *Fiillere eklenen zarf örgü ekleri* adı altında zarf fiillerin incelendiğini görüyoruz. Sıfatlara ve zamirlere eklenen zarf örgü ekleri olarak bulunma ve yönelme eki gibi hâl ekleri gösterilmiştir.

Yüksel Göknel'in *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde zarflara ayrılan bölüm incelendiğinde, eserde zarflar ile ilgili hususların oldukça kısıtlı bir ölçüde yer bulabildiği görülmektedir. Yazar, zarflar konusunu dilbilimsel yaklaşım doğrultusunda ele almaktadır. Eserde zarflar üzerine herhangi bir tanımlama ya da sınıflandırmaya yer verilmemiştir. Bunun yerine verilen örnek cümleler vasıtasıyla cümlenin anlamını zaman, durum, nicelik gibi farklı yönlerden etkileyen zarflar gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak verilen örneklerin sayısı ve bu örnekler üzerine yapılan açıklamalar dikkate alındığında eserin bu bakımdan da zarflar hususunda tatmin edici olmadığını söyleyebiliriz. Cümlede yüklem vasıtasıyla aktarılan iş, oluş ya da durumun zamanını, tarzını, niteliğini ifade etmesiyle önem derecesi bakımından özne ve yüklemi takip eden; sıfatları, fiilleri veya fiilimsileri derecelendiren zarflar, birkaç örnek cümle üzerinden izah edilemeyecek kadar önemli ve deyatlı bir husustur. Bu bakımdan kelime grupları ve cümlelerin

tamamlayıcı ögesi rolündeki zarfların eserde yeterince geniş bir çerçevede ele alınmadığı kanaatindeyiz.

Ses ve Şekil Bilgisi adlı eseri zarflara yönelik yaklaşımı açısından ele aldığımızda, klasik gramer anlayışının bir örneğiyle karşılaşırız. Eserde, öncelikle zarfın tanımı yapılarak zarf olarak kullanılabilir bir kaç kelimedenden hareketle örneklendirme yapılır (Vural ve Böler, age.: s.202). Ancak burada dikkatimizi çeken husus, zarfların örneklendirilmesi amacıyla verilen kelimelerin cümle ya da kelime grubu içerisinde değil tek başlarına sunulmuş olmasıdır. Jean Deny ve Muharrem Ergin gibi birçok gramercimiz, kelimelerin tek başlarına zarf olamayacağı, bunların ancak kelime grubu veya cümlelerde görev alarak zarf konumuna geldiği görüşündedirler. Bu bakımdan zarf ve sıfat gibi bir dil birliği içerisinde görev üstlenerek konum elde eden kelimelerin örneklendirilmesi sırasında bu kelimelerin görevli oldukları kelime grubu ya da cümleler içerisinde gösterilmesi daha uygun olacaktır.

Eserde zarfların tanımı ve kapsamı üzerine yapılan açıklamalar, bu hususta daha önce üzerinde durduğumuz M.Ergin'in görüşlerini izler. Bu açıklamalar dâhilinde, kelimelerin tek başına sıfat veya zarf olamayacağı, bu kelimelerin ancak diğer kelimelerle bir birlik içerisinde görev üstlenerek sıfat veya zarf olma rollerini elde ettikleri vurgulanır. Bu bağlamda, sıfat veya zarf olarak adlandırdığımız kelimelerin söz diziminde üstlendikleri roller dışında tek başlarına ancak isim cinsinden birer kelime olduklarını ifade etmek yanlış olmaz.

Eserde, zarfların tanımı ve kapsamına yer verildikten sonra zarflar, üstlendikleri görevler bakımından tasnif edilir. Bu tasnife göre zarflar şu başlıklar altında değerlendirilir:

"1.Zaman zarfları, 2.Yer-yön zarfları, 3.Hâl zarfları, 4.Azlık-çokluk zarfları, 5.Soru zarfları." (Vural ve Böler, age.: s.203).

Bu noktada eserde yer verilen bir açıklamadan hareketle genel anlamda Türkçe gramer kitaplarında görülen bir düzensizliğe dikkat çekme gereği duyuyoruz. Gramer kitaplarımızın bir kısmında aşağı, yukarı, ileri, içeri gibi yönelme anlamı taşıyan kelimeler zarf olarak kabul edilirken aynı kelimelerin yönelme eki almış şekilleri isim olarak değerlendirilir (Ergin, age.: s.260; Vural ve Böler, age.: s.203; Bilgegil, age.: s.197). Bu görüşün temel dayanağı, tek başlarına yer-yönelme anlamı taşıyan bu türden kelimelerin yönelme ya da bulunma eklerini aldıklarında isim konumuna geçmeleridir. Asıl olarak bu kabilden kelimeler, Türkçenin daha eski

dönemlerinde almış oldukları -gArU, -ArU, -rA gibi yön gösterme ekleriyle bütünleşerek kalıplaşmış ifadeler hâline gelmişlerdir. Kazandıkları yeni ve kalıplaşmış anlamdan dolayı bu kelimeler yer-yönelme anlamı taşıyan yeni ve müstakil kelimeler olarak gelişmiştir. İkinci ve diğer bir görüş, 'ileri, geri, aşağı, içeri' gibi yer-yönelme belirten kelimeleri ve bunların ek almış türevlerini zarf olarak değerlendirir (Karpuz, age.: s.307; Korkmaz, 2003: s.498). Bu görüşe göre, bu kelimeler eksiz ve müstakil durumda ya da ek almış durumda olsalar da fiilin, fiilimsinin anlamını yer-yön bakımından tamamladıkları veya belirlediklerinden dolayı zarf olurlar. Biz bu hususta çalışmamızın hareket noktasını teşkil eden *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'da yer alan görüşleri dikkate almayı uygun buluyoruz. Bergamalı Kadri'nin zarf ile ilgili ortaya koyduğu ölçüt, kelimenin fiili kapsamasıdır. Bergamalı'nın zarf ile ilgili aşağıda yer verdiğimiz açıklaması, bu konunun izahı açısından faydalı olacaktır.

"Ammâ bu mezkurâta zurûf didüğümüz fi'l bunların içinde işlendiği i'tibârladur; namaz kıldum gicede, namaz kıldum gündüzde, namaz kıldum mescidde gibi, bâkîsi de bunların üzere kıyâs olunsun." (M.U. s.110-111).

Müellifin bu açıklamasına göre, fiili zaman ya da yer yönünden tamamlayan, zaman ya da mekân bakımından fiili kapsayan kelimeler zarf kabul edilmelidir. Verilen örnekler doğrultusunda değerlendirdiğimizde, bulunma veya yönelme gibi birtakım ekleri almış olsa da bu kelimeler fiili zaman ve mekân yönünden tamamladıkları için zarftırlar.

Türkçede zarfların kelime grupları ve cümlelerde üstlendikleri işlevleri dikkate aldığımızda, eserde zarfların yeterince geniş kapsamda ele alınmadığını ifade edebiliriz. Zarflar, bugün gramercilerimiz tarafından söz diziminde üstlendikleri anlamsal ve işlevsel görevlerin önemi doğrultusunda, anlama olan katkılarına ve işlevlerine göre daha deyatlı bir biçimde sınıflandırılabilir. (Bkz. Karpuz, age.: II. Bölüm, s.85).

Çalışmamızın evrenini teşkil eden, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış gramer kitapları arasından seçtiğimiz eserler içerisinde zarflar konusunu oldukça detaylı bir şekilde ele alan bir çalışma olarak Zeynep Korkmaz'ın eserini görüyoruz. Yazar, zarfların gramerdeki bir kelime kategorisi olduğunu ifade ederek terim anlamıyla zarfi şöyle tanımlar:

"Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık çokluk, bildirme, pekiştirme ve

sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin hâle getiren sözlerdir.” (Korkmaz, age.: s.451).

Yazar, zarfları genişçe tanımladıktan sonra bu bölümde, Bergamalı Kadri'nin zarf üzerine yukarıda değindiğimiz açıklamalarına yer verir. Bergamalı'nın zarflarla ilgili ifade ettiği fiili zaman ve mekân gibi çeşitli yönlerden kapsama özelliği hususundaki görüşlerin Korkmaz tarafından da benimsendiği görülür. Korkmaz, bu kabilden kelimeleri ifade etmek için kullanılan belirteç ve katmaç gibi kelimeleri benimsemez. Bunların yerine yerleşmiş ve yaygın olarak kabul gören *zarf* terimini tercih eder.

Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eserinde zarfları köken, yapı ve işlevleri bakımından oldukça ayrıntılı bir şekilde sınıflandırır. Eserde zarflara yönelik ilk sınıflama ölçütü kökenleri bakımından sınıflamadır. Bu sınıflama ölçütü doğrultusunda zarflar, *yabancı kökenli zarflar* ve *Türkçe kökenli zarflar* olmak üzere iki grupta sınıflandırılır (Korkmaz, age.: s.453). Eserde zarflar üzerine yapılan ikinci sınıflamada zarfların yapısı dikkate alınmıştır. Bu bölümde zarfların yapı bakımından oldukça ayrıntılı bir sınıflamaya tâbi tutulduğu görülmektedir. Bu kapsamda zarflar öncelikle *basit (yalın) zarflar*, *türemiş zarflar*, *kelime grubu şeklindeki zarflar* olarak tasnif edilir. İkinci aşamada türemiş zarflar, *'addan türemiş ve fiilden türemiş zarflar'* şeklinde; kelime grubu biçimindeki zarflar ise her bir kelime grubu türüne göre ayrı ayrı daha ince ayrıntılarına inilerek sınıflandırılmıştır. Zarfların işlevlerine göre tasnif edilmesi, eserde üçüncü ve en son aşamada yer alır. Korkmaz'ın eserinde zarfların işlevleri bakımından sınıflandırılması konusunda klasik gramer anlayışının takip edildiği görülür. Eserde zarflar işlevleri bakımından beş ayrı başlıkta değerlendirilmiştir. Bu başlıklar sırasıyla şöyledir:

"1.Zaman zarfları, 2.Yer ve yön zarfları, 3.Tarz zarfları, 4.Azlık-çokluk (miktar) zarfları, 5.Soru zarfları." (Korkmaz, age.: s.495).

Bugün zarfların işlevlerine göre yapılan ayrıntılı tasniflere baktığımızda, klasik gramer geleneğinde yalnızca tarz zarfları adı altında ele alınan kategorinin dahi içerisinde tarz anlamı dışında sebep, amaç, birliktelik, benzetme, karşılıklılık gibi birden fazla işlevi barındırdığını görürüz. Bu bakımdan zarfların işlevlerini dikkate alarak onları beş ya da altı başlık altında sınıflandırmak, bu derece geniş görev alanına sahip bir kelime kategorisi için kesinlikle yeterli değildir. Bunun yanında 'amacıyla, için, -dAn dolayı' gibi sebep bildiren kelimelerle kurulan zarfları yukarıda belirtilen kategorilerden tarz zarfları içerisine dâhil etmek hangi oranda

doğru bir yaklaşım olacaktır? Bizce farklı işlevde kullanılan bu kabilden daha birçok zarf, üstlendikleri görev ve taşıdıkları anlam doğrultusunda tarz zarfları dışında müstakil bir zarf türü olarak değerlendirilmelidir.

Bu bölümde zarfların tanımlanması, sınıflandırılması ve kapsamının tespit edilmesi hususundaki yaklaşımlar açısından üzerinde duracağımız son eser, Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* başlıklı eseri olacaktır. Bozkurt'un eseri, incelediğimiz eserler arasında zarflara yönelik yaklaşımı bakımından istisnai bir yer tutar. Eserde, kelime türlerinin tespit edilmesi noktasında dilbilimsel bir yaklaşım benimsendiği dikkati çeker. Eserde, göstergeler başlıklı bölümün girişinde, klasik gramercilik anlayışının kelime türlerine yönelik yaklaşımı şu ifadelerle reddedilir:

“Türkçede sekiz sözcük (ad, adil, sıfat, belirteç, ilgeç, bağlaç, eylem, ünlem) türlü ayrımı, kimileyin kavram alanına, kimileyin kullanım yerine, kimileyin de anlamına göre yapılan yanlış bir ayırmadır. Bunların tümünü kavram alanına göre sıralayıp kullanım biçimlerini göstermek doğru olur. Biz bu yöntemi izleyeceğiz.” (Bozkurt, age.: s.20).

Bozkurt'un bu açıklamalarında doğru bir tespite yer verildiğini söyleyebiliriz. Zira klasik gramer anlayışında benimsenen, kelimelerin sıfat, zarf, zamir şeklinde sınıflandırılması bu kelimelerin söz diziminde üstlendikleri görevle ilgili bir durumdur. Bunun yanında kelimelerin isim ya da fiil olarak adlandırılmaları ise zihnimizde yer tutan, onların karşıladıkları gösterilenlerin nesne, varlık ya da hareket, oluş, durum bildirmeleri ile belirlenir. Bu açıdan bakıldığında klasik gramer geleneğinde kabul gören sınıflandırmada bir çift başlılık olduğunu düşünmek kaçınılmaz olur. Jean Deny ve Muharrem Ergin gibi dilcilerin kelimeleri karşıladıkları kavramların kapsamına göre isim, fiil ve edat şeklinde tasnif ettiklerini yukarıda izah etmiştik. Bu hususta Deny ve Ergin gibi önde gelen gramercilerimizin görüşleri, Bozkurt'un ifade ettiği, kelimelerin kavram alanına göre sınıflandırılması şeklindeki eğilimle bağdaşır.

Bozkurt, zarfları kendi tasnif yöntemi doğrultusunda özgün bir biçimde sınıflandırır. Söz diziminde zarf olarak kullanılan kelimeler, eserde *soru sözcükleri*, *özellik sözcükleri*, *zaman sözcükleri* gibi farklı kelime kategorileri içerisinde değerlendirilir. Bu sınıflandırmalar sırasında yer verilen kelimelerin geleneksel gramer anlayışında ne şekilde adlandırıldıkları da belirtilir. Eserde, zarf görevinde kullanılan kelimelere *soru sözcükleri*, *özellik sözcükleri*, *zaman sözcükleri*, *yer ve yön sözcükleri* başlıkları içerisinde yer verildiği görülmektedir. Soru sözcükleri başlığı altında nasıl, niçin, ne biçim gibi soru zarfları yer alır. İyi, güzel, sert gibi nitelik

bildiren zarflarla böyle, şöyle, ağır, doğru, uslu gibi, fiilleri ve fiilimsileri tarz yönünden belirleyen zarflar eserde *özellik sözcükleri* kategorisinde değerlendirilir. *Zaman sözcükleri* adı altında ise dün, demin, sonra, erken, akşamleyin gibi zaman zarflarına yer verildiği görülür. Son olarak içeri, dışarı, ileri, geri, yukarı gibi yer-yönelme işlevli zarflar, eserde *yer ve yön sözcükleri* başlığı altında ele alınırlar.

Çalışmanın bu bölümünde, Türk gramerciliğinde zarflar konusu üzerinde durulmuş; *Türk gramerciliğinde zarf tanımı ve zarfların sınıflandırılması* başlığı kapsamında, M.U.'dan başlamak üzere, Türk dilinin üç farklı döneminde Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitapları arasından seçilmiş başlıca eserlerde zarflara yönelik yaklaşımlar incelenmiştir. Bu inceleme dâhilinde, ilk olarak M.U.'da, ikinci olarak Tanzimat'tan başlayarak Cumhuriyet'in ilanına dek kaleme alınan gramer kitaplarında, son aşamada Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan modern gramer kitaplarında yer verilen zarf tanımları ve tasnifleri üzerinde durulmuştur. İkinci aşamada ise bahsedilen eserlerde zarflar tanımlanırken ve kapsamı belirlenirken hangi ölçütlerin dikkate alındığı tespit edilip karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Yapılan inceleme neticesinde zarfların kapsamının günümüze doğru gelindikçe genişlediği ve zarf kavramının daha farklı algılandığı görülmektedir. M.U.'da yalnız cümle içerisinde fiilleri zaman ve mekân bakımından kapsayan kelimelerin zarf olarak kabul edildiği görülmüştür. Müellif, zarflar bahsinin giriş kısmında yaptığı *zarf-ı zamân* ve *zarf-ı mekân* şeklindeki sınıflandırmadan başka zarflara yönelik herhangi bir sınıflandırma yapmaz.

Tanzimat dönemine ait eserler arasından seçerek incelemeye tâbi tuttuğumuz eserlerden ilk üçünde zarflara ait müstakil bir konu başlığı yer almaz. Bahsedilen eserlerde, zarfların farklı başlıklar altında parçalar hâlinde işlendiği görülmektedir. *Kavâid-i Osmâniyye*'nin *hâtîme* başlıklı bölümünde zarflar konusuna oldukça kısıtlı bilgiler dâhilinde değinilir. Fâide başlığı altında bir not mahiyetinde zarflar üzerine kısa bir açıklamaya yer verilir. Bu eserler içerisinde yalnız A.Cevat Emre'nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*'inde zarfların müstakil bir unsur olarak ayrı bir başlık altında ele alındığı görülür. Emre'nin bu eseri, yazılış tarihi itibarıyla Tanzimat ile Cumhuriyet'in ilanı arasında yazılan eserler arasında değerlendirilse de gramer konularına yönelik yaklaşımı bakımından bu eserlerin çizgisinin dışında ilerler. Emre'nin eseri, görev ve anlam bakımından diğer kelime türlerinin tanım ve

tasnifinde olduğu gibi zarflar konusunda da Tanzimat dönemi gramercilik anlayışından oldukça ileri bir seviyededir.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında zarflara yönelik yaklaşımın farklılaştığı ve çeşitlendiği görülür. Özellikle küresel anlamda geniş bir alanda etkisini hissettiren, Batı kaynaklı dilbilimsel çizgiyi takip eden gramercilerin kelimelerin sınıflandırılması konusunda klasik gramer anlayışından farklı yöntemleri benimsediği görülür. Bu yaklaşımda zarflar, aslında birer isim olarak kabul edilir ve bunların söz diziminde üstlendikleri görevler neticesinde zarf konumuna geçtikleri ifade edilir. Cumhuriyet'ten sonra yazılan Türkçe gramer kitaplarında görülen diğer yaklaşım ise zarfları isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem, fiil şeklinde sıralanan sekiz kelime türünden biri olarak kabul eder. Bu yaklaşıma göre zarf, Türkçede isimlerden ayrı bir yer işgal eden farklı bir kelime kategorisidir.

M.U.'dan bu yana kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında, zarfların tanımlanmasının yanında sınıflandırılması hususunda da birtakım sorun ve düzensizlikler olduğu görülmektedir. M.U.'da ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek kaleme alınan gramer kitaplarında, zarflar genellikle zarf-ı zamân ve zarf-ı mekân olmak üzere iki ayrı kategoride sınıflandırılır. Cumhuriyet'ten sonra yazılan eserlerde ise zarfların kapsamının genişletilmesiyle birlikte sınıflandırmada da daha fazla başlığa yer verildiği görülmektedir. Bahsedilen eserlerde zarflar, çoğunlukla söz dizimindeki işlevleri doğrultusunda zaman, durum (hâl-tarz), yer-yön, miktar ve soru zarfları şeklinde sınıflandırılmıştır. Ancak zarfların işlevleri ve yol açtıkları anlam ayrımları dikkatle incelendiğinde, onları sınıflandırmada genel olarak kabul gören bu başlıkların yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitapları arasında, zarfları işlevleri doğrultusunda daha ayrıntılı bir şekilde tasnif eden eserler de mevcuttur. Ancak bu eserler, bahsedilen dönemde yapılan çalışmalar arasında istisnai bir yer tutar.²⁰

3.2.7. Türk Gramerciliğinde Edat Tanımı ve Edatların Sınıflandırılması

Türk gramerciliğinde birtakım sorunlar ve düzensizliklerle karşılaştığımız konulardan biri de edatlardır. Çalışmamızda hareket noktası olarak belirlediğimiz M.U.'dan bu yana Anadolu sahasında Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan

²⁰ İşlevleri bakımından zarfları oldukça deyatlı bir biçimde sınıflandıran bu istisnai eserlerin en iyi örneği H. Ömer Karpuz'un *Türkçede Zarflar* başlıklı çalışmasıdır. Eserde zarflar, işlevlerine göre öncelikle tek işlevli ve çok işlevli zarflar olarak iki ana başlıkta tasnif edilir. İkinci aşamada ise tek işlevlilerde 22, çok işlevlilerde 3 olmak üzere toplam 25 ayrı zarf çeşidine yer verilir.

eserleri incelediğimizde, edatların tanımlanması, sınıflandırılması, örneklendirilmesi ve özellikle de kapsamının belirlenmesi hususunda birtakım sorun ve düzensizlikler olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, Türk gramerciliğinde edatların durumu ve ele alınış biçimi incelenecektir. Bu inceleme sırasında M.U.'dan başlamak üzere Türk dilinin üç farklı döneminde Anadolu sahasında kaleme alınmış Türkçe gramer kitapları içerisinde seçtiğimiz başlıca kaynak eserler, çalışmanın evrenini oluşturacaktır. Tespit edilen bu kaynak eserlerin incelemesine geçmeden önce edatların tanımlanması, sınıflandırılması ve kapsamının belirlenmesi konusunda kendi görüş ve yorumlarımıza yer vermenin uygun olacağı görüşündeyiz. Sonrasında ise çalışmanın evrenini teşkil eden, yukarıda bahsetmiş olduğumuz başlıca kaynak eserlerin edatlara yönelik yaklaşımlarına yer verilecektir.

Anlamları itibariyle edatlar; kalıplaşmış sözler olduklarından söz diziminde anlamlı ögeler olarak değil görevli ögeler olarak işlev kazanırlar. Edatların ne olduğunun belirlenmesi noktasında Ergin'in aşağıda yer alan görüşleri oldukça yol gösterici açıklamalar içerir.

“Edatlar manaları olamayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına manaları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat manalı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Onun için manalı kelimeler olan isimlerin ve fiillerin yanında edatlara da vazifeli kelimeler diyebiliriz. (ile, için, gibi, kadar, göre, dolayı, ötürü, ait, üzere, beri, önce, evvel, sonra, geri, karşı, doğru, yana, taraf, başka, dair, rağmen, değil, fakat, lakin, ancak, çünkü, mademki, halbuki, gerçi, eğer, yoksa, ah, vah, eyvah, ay, vay, of, hop, haydi, gibi)” (Ergin, age.: s.348).

Ergin'in açıklamalarından hareketle, dilde müstakil birer kelime olarak işletim göreviyle kullanılan bütün kelimeleri edat olarak değerlendirmek gerekir. Bu durumda bağlaçlar, ünlemler ve çekim edatları, *edat* kapsamı içine girmektedir. Edatları söz dizimindeki işlevleri bakımından birkaç farklı başlık altında değerlendirmek mümkündür. Çalışmanın aynı bölümünün ilerleyen aşamalarında edatlar işlevlerine göre bağlama edatı, ünleme edatı, çekim edatı gibi ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Türkçe sözlüklerde terim anlamıyla edat kelimesinin birkaç farklı tanımına rastlıyoruz. Bir gramer terimi olarak edatın ne olduğunu belirleyebilmek açısından, burada birkaç farklı sözlükten alınan edat tanımlarına yer vermek uygun olacaktır.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te terim anlamıyla edat şöyle tanımlanmaktadır:

“Edat (Ar. Edât) dilb. Bağımlı kelime: Bağlaç, takı, ünlem. (Arapçada yardımcı kelime anlamında olan ve Türkçede tek başına mânâsı olmayıp cümle içinde gramer görevinde bulunan kelimeler için kullanılan edat sözü önceleri dilimizde bağlaç, takı

ve ünlem cinsinden kelimelerin hepsi için kullanılmıştır. Bugün ise bağımlı kelimelerden yalnız takı karşılığı kullanılmaktadır.” (Ayverdi, age.: s.814, I.c.).

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*'ta kelime anlamıyla edatı şu şekilde tanımlar:

“*Edat (a.i.c.: edevât): 1.âlet. 2.başlı başına mânâsı olmayan kelime veya harf. (-dır, de, dahi gibi...)*” (Devellioğlu, age.: s.203).

Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde bir dil bilgisi terimi olarak edatı dilbilimsel bir yaklaşımla tanımlar. Vardar'ın tanımı şöyledir:

“*İlgeç (Alm. Praposition, Nachstellung, Postposition, Partikel; Fr. Preposition, Postposition, Particule; İng. Preposition, Postposition, Particle): Çeşitli dillerde önünde yer aldığı ya da ardından geldiği birimle başka bir birim ya da tümcenin geri kalan bölümü arasında ilgi kurmaya yarayan; anlamı, aynı bağlamdaki öbür birimlerle belirginleşen işlevsel biçimbirim (örn. ile, göre, üzere, gibi, dolayı, için vb.).*” (Vardar, age.: s.120).

Yukarıda üç farklı Türkçe sözlükten alıntı olarak yer verdiğimiz edat tanımlarına bakıldığında, üç tanımda da edatın işlevsel yönüne vurgu yapıldığı görülür. Ayverdi'nin tanımında edatın bağımlı kelime olmasına dikkat çekilir. Bunun yanında edatın geniş anlamıyla bağlaç, takı ve ünlem için kullanılmaktayken sonradan anlam daralmasına uğrayarak günümüzde yalnızca takı için kullanıldığı belirtilir. Devellioğlu'nun sözlüğündeki tanımın ilk maddesinde yer verilen âlet kelimesi de aslında bir gramer terimi olan edat ile bağlantılıdır. Edatlar da söz diziminde diğer kelimeler arasında birtakım bağlantılar kurmaya yarayan araç-gereçler konumundadır. Tek başlarına anlamları olmasa da kelime grupları ve cümlelerde birtakım anlam ayrımlarına yol açarak görev üstlenirler. Vardar'ın tanımının daha çok Batı kaynaklı eserlerde yapılan edat tanımlarıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz. Özellikle İngilizce ve Almancanın gramerini konu alan eserlerde preposition ve postposition şeklinde adlandırılan terimler bu şekilde tanımlanır.²¹ Ancak Türkçede bir gramer terimi olarak kullanılan edat kavramının Avrupa kökenli bu dillerde mevcut olan, bahsedilen terimlerle tam anlamıyla örtüşüp örtüşmediği gramercilerimiz arasında tartışma konusudur.

Tanımlardan anlaşıldığı üzere gramerdeki anlamıyla edat, tek başına bir anlam taşımayan, söz diziminde görevli diğer unsurlarla bir araya gelerek yeni anlamlar kuran görevli kelimeleri kapsar. Bu durumda çekim edatının yanında bağlaçların, ünlemlerin ve cevap sözlerinin de edatlar kapsamında değerlendirilmesi

²¹ Edatların Avrupa dillerinde işlevleri bakımından kelime türleri içerisindeki konumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Baker, 2004: s.1-16, s.303-326.

uygun olacaktır. Bu noktadan hareketle, tek başına bir anlam taşımayıp söz diziminde görev üstlenen, ancak söz diziminde üstlendikleri görevler sayesinde kullanım sahasına çıkan ve gramer kitaplarımızın bir kısmında müstakil birer kelime çeşidi gibi değerlendirilen bağlaç ve ünlemleri de bu bölümde edatlar kapsamında ele almayı uygun buluyoruz. Bu iki unsurun haricinde kelime türleri içerisindeki konumu tartışmalı olan bir diğer unsur cevap sözleridir. Evet, hayır, peki, hay hay gibi kelimeleri ünlemler içerisinde ele almak kanaatimizce uygun olmaz. Türk Dil Kurumunun 17 Nisan 1998 tarihli *Türkiye Türkçesinde Ünlem* başlıklı toplantısında belirlenen ünlem kapsamına bakıldığında bu kabilden kelimelerin ünlemlerin dışında bir başka edat kategorisi olarak değerlendirilmesinin gerekliliği anlaşılır (T.G.S. Bildiriler I-II, Türkiye Türkçesinde Ünlem, s.588-607). Bu bakımdan, cevap belirten bu türden kelimeler çalışmanın mevcut bölümü içerisinde edatlar kapsamında ünlem edatı, bağlama edatı ve çekim edatları yanında müstakil bir başlık olarak ele alınacaktır.

Bağlama edatları konusuna giriş yapmadan önce, Bergamalı Kadri'nin M.U.'unda genel anlamıyla edatlara yönelik yaklaşımına burada kısaca değinmenin yararlı olacağını umuyoruz. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'da Bergamalı Kadri tarafından edatlara yönelik ortaya koyulan yaklaşımın günümüzdeki yaklaşımlardan oldukça farklı olduğu görülür. Eserde, edatlar genel olarak *harf* terimiyle ifade edilmiştir. Bergamalı'nın edatları açıklarken yer verdiği ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Müellif, edatların anlamlı duruma gelmesi hususunda şu görüşleri dile getirir:

“Harf odur ki andan bir mânâ dilene; velî yalnızcak zikr olunmagıla hâsıl olmaya, bir âhar kelimeye koşmayınca; üzre gibi, üzre harfinün mânâsı üstünlükdür, lâkin yalnızcak üzre demekle üstünlük mânâsı hâsıl olmaz; illâ meger ki tam üzre ya yir üzre ya gök üzre diyevüz, üzereye tamı ya yiri ya gögi bile zamm idevüz.” (M.U. s.14).

Müellif, bugün edatlara yönelik tanımlarda sürekli kullanılan tek başına anlamı olmama ölçütünü farklı bir şekilde ifade eder. Ona göre edatların aslında tek başlarına da anlamları vardır. Fakat bu anlamlar ancak bu edatların başka kelimelerle bir araya gelerek kullanım alanına çıkmaları sonucunda belirginleşir. Müellifin bu konudaki açıklamaları son derece isabetli bir tespiti ortaya koymaktadır. Zira edatların da insan zihninde tek başlarına karşılıkları vardır. Ancak bu kelimelerin kullanım alanına çıkmaları için diğer kelimelerle söz dizimine dâhil olmaları gerekir. Örneğin *daha* edatını duyduğumuzda bir üstünlük mânâsı, *kadar* edatını duyduğumuzda bir miktar mânâsı, *gibi* edatını duyduğumuzda bir benzerlik mânâsı zihnimizde belirir. Bu edatların mânâlarının netleşebilmesi için başka kelimeleri derecelendirmeleri gerekir. Bergamalı, söz diziminde bağlama, ünleme, cevap verme

gibi bazı görevler üstlenen görevli kelimelerin yanında, kelimelerde anlam değişikliğine yol açan birtakım ekleri de edat olarak adlandırmıştır. Bu ekler daha sonra kendi içerisinde *edât-ı takrib*, *edât-ı mef'ûl*, *edât-ı cem* gibi çeşitli adlandırmalarla ayrıma tâbi tutulmuştur.

Esas itibariyle, genel olarak bakıldığında *edat* teriminin, bugünkü Türk gramercilik anlayışında çekim görevli bağlı birimlerin ekleşmemiş olanları için kullanıldığı görülür. Osmanlı dönemindeki gramercilik geleneğinde ise *edat*'ın bugünkü anlayıştan farklı olarak bütün yapım ekleri, çekim ekleri ve bugün *edat* olarak bilinen çekim, bağlama ve ünlem edatları gibi ekleşmemiş bağlı birimlerin tümü için kullanıldığı görülmektedir (Karaağaç, 2009: s.157). Çalışmanın bundan sonraki aşamasında, sırasıyla bağlama edatları, ünlem edatları, çekim edatları ve cevap edatları olmak üzere, edat konusunun Türkçe gramer kitaplarında ele alınmış biçimleri incelenecektir. Böylece M.U.'dan başlamak üzere Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında edatların kapsamının ne şekilde sınırlandırıldığı tespit edilecektir.

3.2.7.1.Bağlama Edatları

Bağlama edatları ya da yaygın olarak kullanılan ifade şekliyle bağlaçlar, cümlede kelimedenden daha küçük dil öğelerini, kelimeleri, kelime gruplarını veya cümleleri hem anlam hem de şekil bakımından birbirine bağlayan kelimelerdir. Bu kelimeler, yukarıda bahsedildiği üzere tek başlarına bir anlam taşımayan, söz diziminde üstlendikleri görevler neticesinde anlam kazanan görevli unsurlardır. Bu unsurların edatlar içerisinde değerlendirilmesinin nedeni de görevli kelimeler sınıfında yer almalarıdır. Diğer edat türlerinde olduğu gibi bağlama edatları da kelime grupları ve cümleler içerisinde görev üstlenerek işlev kazanırlar.

Bağlama edatlarının kelime türleri içerisindeki konumu M.U.'dan bu yana farklı şekillerde değerlendirilmiş, bu hususta farklı görüşler belirtilmiştir. Bu kelimelerin tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi hususunda, Tanzimat döneminde ve sonrasında Cumhuriyet'e dek kaleme alınan eserler ile Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan modern gramer kitapları arasında birtakım düzensizlikler görülmektedir. Bunun yanında bahsedilen dönemlerde kaleme alınan eserlerin kendi içlerinde de belirtilen konuda birtakım görüş ayrılıkları, sorun ve düzensizlikler görülür. Çalışmanın bu bölümünde, M.U.'dan bu yana Türk dilinin farklı dönemlerinde Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarında bağlama edatlarının tanımlanması, sınıflandırılması ve kelime türleri içerisindeki

konumunun belirlenmesi hususunda benimsenen yaklaşımlara yer verilecektir. Bu hususta hareket noktamız, daha önceki konu başlıklarında olduğu gibi, Anadolu sahasında kaleme alınmış bilinen en eski Türkçe gramer kitabı olan M.U. olacaktır.

Bergamalı Kadri, bağlama edatlarını *istidrâk* olarak adlandırmakta ve bunların sözcük veya sözlerin aralarına girerek bağlama görevi üstlendiklerini ifade etmektedir. Eserde, bağlama edatları diğer edat çeşitlerinden ayrı tutulmamış, bu konu için müstakil bir başlık ayrılmamıştır. Bergamalı Kadri, bağlama edatlarını çekim edatları, cevap edatları ve edat olarak adlandırdığı birtakım eklerle birlikte *faslun fi'l-hurûf* başlığı altında bir bütün olarak ele alır. Müellifin eserinde yer verdiği bağlama edatlarını şu şekilde aktarabiliriz:

-dahı/ve: “*Dahı harfdür ki atf mânâsın ifâde eyler; geldi Zeyd dahı Amr gibi. Kezâlik vav da bu mânâyadur; oturdum ve yazdum gibi.*” (M.U s.134-135).

-ki/kim: “*Ki, harfdür ki evvele nev'an irtibâtı olan yirde isti'mâl olunur.*” (M.U. s.135).

“*Kim, râbîta-i sifâtdur; yâni misra-i evvelde binâ ile sıfat râbitasıdır.*” (M.U. s.167).

Müellif bu açıklamasında ‘*kim*’ bağlacının kendisinden önceki mısradaki geçen bina ile bu binanın sıfatı arasında bağlantı kurduğunu belirtir.

-bolay/şelle/ola ki: Müellif bu üç bağlacı da birbiri ardınca ele almış ve üçünün de aynı anlam ve vazifede kullanıldığını belirtmiştir:

“*Bolay harfdür ki temennî mânâsın ifâde eyler, şelle de bu mânâyadur. Ola ki de bu mânâyadur; lâkin bu kadar vardur ki sûret-i müstakbelde getirilmişdür.*” (M.U. s.137).

-belki: Bu edat, günümüzde müellifin açıklamasında ifade ettiği görevden çok daha farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Müellif, bugün ihtimal anlamı katmak için kullanılan belki edatının ızrâb ve terakkî olmak üzere iki farklı anlamda kullanıldığını ifade eder:

“*Bel harfdür ki ızrâb mânâsın ifâde eyler; ızrâb diyü hükm-i mevzû'ı evvelden selb idüp sâniyen isbât itmege dirlir; Zeyd gelmedi belki Amr geldi demek gibi. Gâh olur ki terakkî için isti'mâl olunur; Zeyd kalkdı belki ata bindi demek gibi.*” (M.U. s.135-136).

-ya...ya: Bergamalı, bugün karşılaştırma edatı olarak adlandırılan bu edatın tereddüd mânâsı taşıdığını ifade eder:

“*Ya, harfdür ki tereddüd mânâsın ifâde eyler; bana gelen ya Zeyd'dür ya Amr'dur demek gibi.*” (M.U. s.135).

-velî/lîkin: Müellif bu kısımda yaptığı açıklamasında, velî ve lîkin bağlaçlarının istidrâk mânâsı taşıdığını, bunların müspet ve menfi anlam taşıyan iki söz grubunu bağlamada kullanıldığını belirtir:

“Velî harfdür ki istidrâk mânâsın ifâde eyler; istidrâk ol nesnedür ki nefyile isbâtîle mütegayyir olan kelâmın orta yirine gire; Zeyd bana geldi velî Amr gelmedi gibi; lîkin de bu mânâyadur.” (M.U. s.133).

-ancak/hemân: Müellif, iki bağlama edatının da eş görevli olduğunu belirtir ve bunların esmâ-i ef’âl kâbilinden olduğunu söyler. Müellifin de belirttiği gibi bu edatlar eklendiği kelime grubuna ‘nihayetinde, sonunda’ gibi mânâlar katar. Fakat bu edatların taşıdıkları anlamın tam olarak belirlenebilmesi kullanım yerlerine bağlıdır. Müellifin bu edatlara dâir açıklaması şöyledir:

“Ammâ ancak ve hemân bular esmâ-i ef’âl kâbilindendür nihâyet buldı ma’nâsına” (M.U. s.136).

-pes/imdi: Farsçada ‘sonra, sonrasında’ anlamında kullanılan ‘pes’ bağlacının Bergamalı Kadri tarafından ‘mukâbiliyet, karşılık’ anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Müellif hem ‘pes’ hem ‘imdi’ bağlama edatlarının ‘buna mukâbil’ mânâsında kullanıldığını ifade eder:

“Pes harfdür ki cevâb-ı cezâ mânâsın ifâde eyler. Gelürsenüz pes biz de şöyle eyleyelüm demek gibi; imdi dahı harfdür ki bu mânâya gelür.” (M.U. s.135).

-hele: Bergamalı Kadri, bu edata dâir kesin bir anlam belirtmemekle birlikte kullanıldığı yere göre birkaç farklı anlam kazanabileceğini ifade etmiştir. Bu anlamlardan bazılarını birkaç örnek içinde şöylece izah etmiştir:

“Hele harfdür ki ‘bana nisbet bu emr mukarrerdür, gayrın bilmezın’ demek mânâsına... Gâh olur ki bir kimse muhâtabına ‘hele kulun yoga!’ dir, yâhud ‘hele kardaşın yoga!’ dir, murâdı budur ki husûsıla kulun kardaşın yoklığından sâz olurın gayrı olursa olsun dimekdür. Ve dahı bir kimse bir kimseye bir sözi söyler söyler de asıl murâdını tasrîh itmez, muhâtabı da bu hinde yüzine durup ‘hele ne demek istersin?’ dir; muhâtabın bu hinde hele demekden murâdı sözüni söyle murâdını tasrîh it, ma’adasın ko dimekdür.” (M.U. s.136-137).

-degül: Bergamalı, bugün bağlama edatı olarak sıkça kullanılan kelimenin istisna kılma, hâriçte tutma anlamına vurgu yapar. Müellif, *edât-ı istisnâ* olarak ifade ettiği edatı şu şekilde açıklar:

“İstisnâ, lügâtdê çıkarmağa dirler; istulâhdâ bir şeyi bir hükmden çıkarmakdur... Meselâ kavm bana geldi Zeyd degül disek Zeyd’i gelmek hükminden çıkarduk; eyle hüküm ki kavm anda dâhil olmuşdı.” (M.U. s.125).

Tanzimat dönemi gramerciliğinin bağlama edatlarına yönelik yaklaşımı M.U.’da bu hususta benimsenen yaklaşımla paralellik gösterir. Tanzimat dönemi ve

sonrasında Cumhuriyet'e dek kaleme alınan Türkçe gramer kitapları arasından seçtiğimiz başlıca kaynaklarda, Bergamalı'nın edatlara yönelik yaklaşımı, birtakım küçük farklılıklar dâhilinde takip edilir. Aslında hem M.U.'da hem de Tanzimat dönemi gramer kitaplarında edatlar konusunda benimsenen yaklaşımlar, büyük oranda Arap gramerciliğinin bu konudaki yaklaşımlarını yansıtır. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde değinilen, iyelik eki, bildirme eki gibi birtakım eklerin zamir olarak adlandırılması ve bulunma eki, çıkma eki gibi eklerin de edat olarak değerlendirilmesi Arapça gramer geleneğinin etkilerini yansıtan belirtilerden birkaçıdır.

Bağlama edatlarına yönelik yaklaşımları bakımından Tanzimat dönemi gramer kitapları içerisinde incelediğimiz ilk kaynak, A.Cevdet Paşa ve Fuad Paşa'nın *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eseridir. Hem *Kavâid-i Osmâniyye*'de hem de bu eserin bir özeti mahiyetinde yine A.Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Medhâl-i Kavâid*'de bağlama edatlarının izahati sırasında Bergamalı Kadri'nin bu hususta daha önce çizmiş olduğu çizgiler takip edilir. *Kavâid-i Osmâniyye*'de '*Bâb-ı Hâmis Edevât Beyânındadır*' başlığı altında hem bağlama edatları ve çekim edatları gibi müstakil kelimeler hem de birtakım çekim ve yapım ekleri birlikte ele alınır. Eserde yer verilen ve açıklanan bağlama edatlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

-imdi: Bu edat, eserde *edât-ı tafsil* olarak adlandırılır ve kendinden önceki cümle ile kendinden sonraki cümle arasında açıklama maksatlı bir bağ kurduğu ifade edilir. Müellif, imdi edatını şöyle izah eder:

"İmdi edât-ı tafsildir ki mâ-ba'dındaki cümlelerin mâ-kablindeki cümleyi tafsil edeceğini ifade eder." (Özkan, 2000: s.120).

-ki: Bağlama edatı *ki*, eserde *edât-ı rabt* şeklinde adlandırılır. Müellif bağlama görevinde kullanılan *ki* edatı ve türevleriyle ilgili şu açıklamalara yer verir:

"Ki, edât-ı rabttır ki bir cümlelerin mazmûnunu bir şey'e rabt eder. Nitekim 'o ki dünki gün gelmişti güzel adamdır' denildikte ki lafzı gelmişti cümlesini zamîr-i gâibe sıfat olmak üzere rabt eder ve ba'zen hâ-yı resmiye mim'e tebdil olunarak kim ve ba'zen bir de 'ya' ziyade kılınarak kîm denilir." (Özkan, age.: s.121).

-dahi/-da: Bağlama edatları içerisinde yer alan *dahi* edatı, eserde *hurûf-ı atıf* olarak ifade edilir. Eserde *hurûf-ı atıf* üzerine şu açıklamalar yapılır:

"Hurûf-ı atıf dahi lafzı iki şey'i bir hükmünde teşrik eder 'ben geldim o dahi geldi' gibi ve ekseriyâ tahfif olunarak 'o da geldi' denilir." (Özkan, age.: s.121).

-hem: Eserde, *hem* bağlama edatının bir önceki başlıkta zikredilen *dahi* edatı ile aynı görevde kullanıldığı; fakat bu edatın mükerrer olarak kullanıldığı belirtilir.

“Hem, bu dahi iki şey’i bir hükmünde teşrik eder. Ancak mükerrer olarak kullanılır ‘hem yazdı hem okudu’ gibi ve ba’zen ikincisinin âhirine -dA getirilir ‘hem yazdı hem de okudu’ gibi.” (Özkan, age.: s.121).

-yâhut/-ya: Eserde *yâhut* ve *ya* bağlama edatlarının aynı görevde kullanıldığı, ikincisinin diğerinin tahfif olunmuş şekli olduğu belirtilir. Müellif, bu edatlarla ilgili şu bilgilere yer verir:

“*Yâhut, terdit makâmında kullanılır ‘yazar yâhut okur’ gibi ve ba’zen muhaffef olarak ‘yazar ya okur’ denilir ve ba’zen böyle muhaffef olduğu hâlde mükerrer olarak kullanılır ‘ya şöyle ya böyle’ gibi. Ancak bu surette ekseriyâ evvelkisi muhaffef ikincisi hâli üzere kullanılır ‘ya kitabımı teslîm eyle yâhut akçesini ver’ gibi.*” (Özkan, age.: s.122).

-değil: Bu edat, eserde -sIz ekiyle birlikte *edât-ı nefy* olarak adlandırılır. Ancak eserde bağlama edatı olan *değil*’i örneklendirmek için verilen cümlede geçen *değil* kelimesi isim durumundadır ve ilk cümlenin yüklemi konumundadır. Eserde *değil* edatı üzerine şu açıklamalar yapılır:

“*Edât-ı nefy değil ve -sIz lafızları olup evvelkisi sıfatlara ikincisi isimlere ilâve olunur ‘edip değil edepsiz’ gibi.*” (Özkan, age.: s.122).

-ancak: Eserde, edat görevindeki ancak kelimesinin birden fazla görevinden bahsedilir. Müellifin *edât-ı hasr* olarak adlandırdığı bu kelime, aslında zarf olup kimi zaman ‘*fakat-ama*’ anlamında bağlama edatı görevi üstlenebilmektedir. Müellif, ancak edatının bağlama görevinde kullanılmasını şöyle açıklar:

“*Ve ba’zen cümlelere dâhil olup istidrak mânâsında kullanılır. Yâni bir kelâm söylendikde îhâm ettiği hatırayı def’ için getirilecek cümlenin üzerine dâhil olur. Nitekim ‘çok söyledi ancak ifadesinden bir şey anlaşılmadı’ denilir ki çok söyledi denildikde pek çok şeyler anlaşıldı hâtırası der-kâr olduğundan onu def’ için cümle-i istidrâkiyye yâni ‘âncak bir şey anlaşılmadı’ cümlesi getirilir. ‘Ricâ etti ancak kabul olunmadı’ ibâresi dahi böyledir.*” (Özkan, age.: s.122-123).

-yoksa: Bugün iki cümleyi birbirine bağlamak için kullanılan yoksa kelimesi eserde bağlama işleviyle yer alır. Müellif, bu edatın bazen istidrak makâmında kullanıldığını belirtir.

“*Yoksa yoh iseden tahfif bir lafız olup mâ-kablinin mâ-ba’dından müstesna olduğunu iş’âr eder. Nitekim ‘bu sözü sen beğenmiyorsun yoksa sâir tahsîn eder’ denilir ki ‘bu sözü herkes tahsîn eder illâ sen beğenmiyorsun’ demek olur ve ba’zen istidrâk makâmında gelir.*” (Özkan, age.: s.123).

-nitekim/sanki: Eserde, *nitekim* ve *sanki* edatlarının her ikisinin de teşbih maksadıyla kullanıldığı ifade edilerek bu edatlar *edât-ı teşbih* olarak adlandırılır. Ayrıca bu edatların cümle başlarında kullanıldığı da ifade edilir.

“Nitekim lafzı dahi teşbih ve temsil edâtıdır. Ancak cümlelerin evveline dâhil olur. Sanki lafzı dahi böyle edât-ı teşbîh olarak gelir.” (Özkan, age.: s.123).

Eserde, Farsça ve Arapça kaynaklı ‘be, ber, ez, der, vü, ve, bilâ, illâ, lâkin, mâdâm ki’ gibi bağlama edatları, aynı bâp içerisinde iki ayrı fasıl olarak ele alınmıştır. Bunların Osmanlı Türkçesindeki kullanılış biçimleri de örnek cümle ve kelime grupları vasıtasıyla gösterilmiştir.

Aynı döneme ait eserler içerisinde seçerek incelemiş olduğumuz *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî* adlı eserin edatlara yönelik yaklaşımı, yukarıda üzerinde durduğumuz A.Cevdet Paşa’nın iki eseriyle bariz bir fark arz etmez. Eserde, edatların tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi hususunda A.Cevdet Paşa’nın çizgisi takip edilir. Önceki iki eserden farklı olarak *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*’de Arapça ve Farsça kaynaklı edatlar ve eklerle Türkçe kaynaklı birtakım yapımlar ve çekim ekleri ayrı fasıllar içerisinde tasnif edilmek yerine tek başlık altında ele alınmıştır. Bu durum, eserde edatlar bahsinin işlenişini daha karmaşık bir hâle sokmuştur. Eserde, tek başına müstakil birer kelime olarak kullanılan bağlama ve çekim edatlarının yanında diğer kelimelere eklenerek anlam değişikliğine yol açan bazı ekler de edat olarak değerlendirilmektedir. Eserde, edatları adlandırmak için *edevât* ve *hurûf-ı maânî* ifadeleri kullanılır. *Edevât* başlıklı bölümde bağlama, çekim ve ünlem edatlarının yanı sıra birtakım zarflara *edât-ı zarf* adı altında yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, Tanzimat dönemi eserlerinin büyük bölümünde karşılaşılan bir durumdur. M.U.’dan farklı olarak mevcut dönemde kaleme alınan eserlerde, çoğunlukla zarflar için müstakil bir başlık yer almaz. Eserde, -dA, -dAn gibi zarf teşkil eden bazı eklerin yanında ‘sonra, dolay, hiç, daima, asla’ gibi zaman, sebep ve durum bildiren zarfların edatlar içerisinde tasnif edildikleri görülür (Toparlı, age.: s.94-110). Eser, edatlara yönelik yaklaşımı itibariyle ele alındığında, edatların tanımlanması, sınıflandırılması ve kapsamının belirlenmesi noktasında M.U.’dan bu yana benimsenen yaklaşımın bu eserde de devam ettirildiği ifade edilebilir.

Tanzimat ile Cumhuriyet’in ilanı arasında kaleme alınan eserler arasında, edatlara yönelik yaklaşımı bakımından A.Cevat Emre’nin *Eski Lisan-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseri müstesna bir yer tutar. Eser, edatların tanımlanması, tasnif edilmesi ve kapsamının belirlenmesi gibi hususlar bakımından, mevcut dönemde kendisinden önce kaleme alınmış olan diğer eserlerden farklı bir çizgide ilerler. Emre, öncelikle bahsedilen dönemde kaleme alınan diğer birçok eserde edatlar

kapsamında değerlendirilen zarf ve nidâları edatlardan ayırmak gerektiğini şu ifadelerle vurgular:

“Zarf ve nidâ kısımlarına dâhil olan kelimelerin edevattan ayrı sayılması elzemdir. Bu sebepten sıfatların mânâsını ta’dil eden ‘-CA, -Cık, -Cuk, -mtırak, -mtirek, -msI, -msU ile ta’diye, mutavaat, mechul, müşâreket ve şart için olan ‘-t, -Dir, -Dur, -r, -l, -n, -ş, -s’ zurûftandır.” (Sağol vd. age.: s.229).

Emre, edatları üç ayrı başlık altında sınıflandırır: 1.Mütemmim edatları, 2.Rabit edatları, 3.İştikak edatları (Sağol vd. age.: s.229-230). Mütemmim edatları başlığı altında bugün çekim edatları olarak adlandırdığımız ‘göre, doğru, dolayı, kadar, sonra, vesilesiyle’ gibi kelimeler yanında Arapça ve Farsça kaynaklı ‘ilâ, an, alâ, ba, beray, ez’ gibi edat ve eklere de yer verilmiştir. Rabit edatları, bugün bağlama edatları veya bağlaçlar olarak adlandırılan, karşılaştırma ve derecelendirme gibi birtakım anlamlar katarak kelimeleri, kelime grubu ve cümleleri bağlayan ‘ve, ile, hem, ne, ya, yâhut, fakat, ama, lâkin’ gibi edatları kapsamaktadır. İştikak edatları başlığı, eserde kısmen de olsa eski gramercilik geleneğinin etkilerinin devam ettiğini gösterir. Bu başlık altında küçültme, eşitlik ve birtakım yapım eklerinin yanında Arapça ve Farsça kökenli ‘nâ, bî, gayr, mend, gîn, nâm, dân, stân’ gibi anlam değişikliğine yol açan bazı eklere yer verilmiştir.

Yukarıda, *Kavâid-i Osmâniyye*’den başlamak üzere Tanzimat dönemi ve sonrasında Cumhuriyet’e dek yazılmış başlıca Türkçe gramer kitaplarını bağlama edatlarının adlandırılması, sınıflandırılması ve örneklendirilmesi bakımından incelemiş bulunuyoruz. İncelemenin neticesinde, bahsedilen eserlerin birtakım küçük farklar dışında büyük oranda aynı çizgiyi takip ettikleri görülmüştür. Bu çizgi, M.U.’da Bergamalı Kadri tarafından oluşturulan yaklaşımın bir devamı niteliğindedir. Bu noktadan hareketle, mevcut dönemde kaleme alınan eserlerin edatların kapsamının belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi hususunda Arap gramerinin tesiri altında olduğunu söylemek mümkündür. Bahsedilen eserlerde öncelikle edatın tanımı yapılmakta, sınırları çizilmekte, sonrasında ise mevcut edatla ilgili oldukça kısıtlı birkaç örnekle yetinilmektedir. Verilen örneklerin dilimize ait edebi metinlerden seçilerek değil, mevcut konuyu örneklendirmek adına oluşturulan uydurma örnekler olması da eleştirilebilecek diğer bir husustur. Bu bakımdan bahsedilen dönem içerisinde kaleme alınan eserlerin çoğunlukla kuralcı (normative) ve geleneksel gramer anlayışıyla oluşturulmuş olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, bu dönemde kaleme alınan eserlerde bağlama edatlarının tanımlanması ve özellikle sınıflandırılması noktasında birtakım

farklılaşmalar olduğu görülür. Bu farklılaşmaların hangi yönde ve boyutta olduğu, sırasıyla incelenen eserler üzerinde tespit edilip gösterilecektir. Ancak Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan eserlerde bağlama edatlarının tanımlanması ve sınıflandırılması hususunda görülen yaklaşımlara geçmeden önce, bu eserlerde bağlama edatlarına ve bunların Türk dilindeki geçmişine dair yer verilen değerlendirmelere değinmenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının bir kısmında Türkçede aslında bağlaç bulunmadığı, dilimizde kullanılmakta olan bağlaçların sonradan Arapça, Farsça gibi dillerle kurulan münasebetler sonucu bu dillerin etkisiyle ortaya çıktığı yönünde bir kanaat söz konusudur (Bkz. Ergin, 2009: s.352; Hacıeminoğlu, 1992: s.112; Mansuroğlu, 1955: s.59; Deny, 1941: s.597). Ancak Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemine ait eserlere bakıldığında karşılaşılan 'azu, artuki, biriki, taki, ulayu, yime, amti, amti yana, ançulayu' gibi bağlama görevli kelimeler bu yaklaşımın gerçeği yansıtmadığını ortaya koyar. Bu noktadan hareketle getirebileceğimiz yorum şu şekilde olmalıdır: Türk dilinde bağlama görevli edatlar Eski Türkçe döneminden beri varlık gösterir. Ancak Türkçe kökenli bu bağlaçların büyük bir bölümü bugün kullanım alanını yitirmiş; tarihî ve dinî münasebetler sonucunda Arapça ve Farsçadan alınan bağlama edatları bunların yerini alarak geniş bir kullanım alanı elde etmiştir.²²

Cumhuriyet'ten sonra yazılan Türkçe gramer kitaplarının bağlama edatlarına yönelik yaklaşımları kapsamında incelenen eserlerden ilki olarak A.Cevat'ın *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*'sında edatlara yönelik yaklaşımın, kendi dönemi içerisindeki eserlerden ve önceki döneme ait eserlerden oldukça farklı bir yol izlediği görülmektedir. Eserde, genel anlamda edatlarla ilgili ya da bir alt başlık olarak bağlama edatları hususunda bir konu başlığı yer almamaktadır. Bunun yanında asıl ünlem edatlarının, yansıma seslerin ve gösterme edatlarının *nidâlar, onomatopeler* ve *prezentatifler* adı altında müstakil birer konu başlığı olarak ele alındığı görülür (Emre, 1931: s.77-82). Emre, diğer konu başlıkları içerisinde zaman zaman edatlar üzerine açıklamalara yer verir. Örneğin, *Kelimenin Hududu ve Şekilleri* başlığı altında yer verilen aşağıdaki açıklama, Emre'nin edatlar ile ilgili görüşleri hakkında bilgi verici niteliktedir.

²² Bağlama edatlarının Türkiye Türkçesindeki kullanım biçimleri ve oluşumları hakkında deyatlı bilgi için bkz. Korkmaz: "Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları", *Türk Dili Sy. 638* s.118-125, 2005, TDK Ankara.

“Hakkında edatının -e, -de, -den edatlarından vazife itibariyle farkı yoktur. Evde görüştüğ; ev hakkında görüştüğ cümlelerinde gerek ‘evde’ gerek ‘ev hakkında’ mütemmimdir. Ev ismini mütemmim olarak cümleye sokmağa vasıta olan da -de ve hakkında edatlarıdır.” (Emre, age.: s.38).

Emre’nin bu açıklamalarında, Cumhuriyet’ten önceki gramercilik geleneğinin etkilerini görmek mümkündür. Aynı bölüm kapsamında yukarıda incelenmiş olan Tanzimat dönemi gramer kitaplarında genel olarak karşımıza çıkan, bulunma ve çıkma durumu eklerinin edat olarak adlandırılması yaklaşımı Emre’nin eserinde de varlığını sürdürmektedir.

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde bağlama edatlarını dördüncü ayrımı teşkil eden *edatlar (aygıtlar)* başlığı altında ele alır. Deny’nin eserinde bağlama edatları, ilgiçler ve ünlemlerin yanında üçüncü bir edat çeşidi olarak verilir. Deny, bağlaçlar konusuna Türkçede bağlaç kullanmamak için elverişli olan durumları sıralayarak giriş yapar. Yazar, bu kısımda Türkçenin söz dizimsel yapısından kaynaklanan birtakım özelliklerin bağlaç kullanmayı gerektirmediğini ifade eder ve bu özellikleri sırayla açıklayarak örneklendirir. Deny’nin açıklamalarına göre Türkçede ilişkili terimlerin yan yana ikilemeler şeklinde sıralanabilmesi ve fiilimsilerin geliştirilmesi, bağlaç kullanımına gerek bırakmayan en önemli iki etkidir. Deny, bu açıklamaları müteakip Türkçede kullanılan bağlaçları, bunların kökenlerini ve kullanım yerlerini örnek cümleler eşliğinde sıralar. Eserde, bağlama edatları ile ilgili açıklamaları örneklendirmek amacıyla Osmanlıca metin örneklerinin yanında Çağatayca, EAT. ve ET. dönemine ait metin örneklerine de yer verilir (Deny, age.: s.603). *Bağlaçlar* başlıklı bölüm içerisinde çoğunlukla Arapça ve Farsça kökenli bağlama edatlarına yer verildiği görülmektedir. Bunun yanında ‘ne, kim, nitekim, kaçan’ gibi Türkçe kökenli birtakım bağlama edatları da eserde ele alınır. Eserde yer verilen bağlaçların büyük bölümünün Arapça ve Farsça olması, eserin Osmanlı lehçesini temel alarak oluşturulmasından kaynaklanmaktadır.

Yüksel Göknel’in *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde bağlama edatlarıyla ilgili müstakil ya da birleşik herhangi bir konu başlığına yer verilmediği görülür. Eserde, edatlar başlığı altında sadece ‘için, gibi, kadar, göre, karşı, dolayı’ gibi çekim edatları ele alınmış, bunların söz dizimindeki işlevleri şematik olarak gösterilmiştir. Edatlar başlıklı bu bölümde ya da eserin diğer bölümlerinde bağlama edatları üzerinde herhangi bir bilgi ya da örneklendirme tespit edilememiştir. Eserde, *edatlar* başlıklı bölüm içerisinde benimsenen yaklaşımlar, çalışmanın ileriki aşamasında çekim edatlarına mahsus oluşturulacak ilgili bölümde incelenecektir.

M.Kaya Bilgegil, bağlama edatlarını *bağlaçlar* başlığı altında ele alır. Yazar, bağlama edatlarını adlandırmak için bağlaç teriminin yanında ikinci bir terim olarak *atıf edatları* terimini kullanır. Bilgegil, bağlaçları şu şekilde tanımlar:

“Cümleler, belirtme grupları ve kelimeler arasında irtibat kurmağa yarayan lafızlara bağlaç denir. *Ve, lâkin, fakat, ama* lafızları birer bağlaçtır.” (Bilgegil, age.: s.207).

Bilgegil’in tanımında, bağlama edatlarının belirtilen unsurları hangi cihetle bağladığı hususunda herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Cümleler, kelime grupları ve kelimeler arasında bağlantı kuran diğer bir görevli kelime türü olan çekim edatları dikkate alındığında, yazarın tanımının tam anlamıyla bağlama edatlarını kapsamadığı söylenebilir. Bilgegil, *bağlaçlar* olarak adlandırdığı kelimelerin kısa bir tanımını yaptıktan sonra Türkçede kullanılan bağlama edatlarını sıralamış, bunlara yönelik bir sınıflandırma yapmamıştır. Eserde, bağlaçlar konusunun oldukça sınırlı bir çerçevede ele alındığı görülmektedir.

Bilgegil’in eserinde, bağlama edatlarıyla ilgili daha detaylı bilgilere *bağlaç grupları* başlıklı bölümde rastlıyoruz. Bu bölümde, bağlaçların diğer kelimelerle bir araya gelerek oluşturdukları kelime grupları anlamlarına göre tek tek maddeler hâlinde sıralanmıştır. Bağlaç gruplarının bir alt başlığı olarak verilen *bağlaç gruplarının kurulma şartları* başlıklı bölümde benimsenen sınıflandırma yöntemi ve belirtilen sınıfları adlandırmada kullanılan ‘*temâsil, tezd, tekâbül, tezâyif; şibh-i temâsil, şibh-i tezâd, şibh-i tezâyif*’ gibi terimler, Tanzimat dönemi gramer kitaplarının yaklaşımlarını yansıtır. Bu bölümde bağlama gruplarını adlandırmada tercih edilen terimler ve sınıflandırma yöntemi, eserde Tanzimat döneminde benimsenen ve Arap gramerciliği tesirinde gelişen geleneksel gramercilik anlayışının izlerinin varlığını ortaya koyar. Eserde, bağlama edatları kullanılmaksızın noktalama işaretleri vasıtasıyla yan yana getirilen sıralı unsurların bağlaç gruplarına örnek gösterilmesi, eserin yaklaşım olarak farklılık arz eden diğer bir yönüdür. Gramer kitaplarımızın bir kısmında Bilgegil’in eserinde olduğu gibi, noktalama işaretleri ile bağlanan kelimelerin bağlama grubu sayıldıkları görülür (Kükey, 1975: s.9). Bununla birlikte Cumhuriyet sonrası dönemde kaleme alınan kaynak eser mahiyetindeki gramer kitaplarının bir kısmında ise yalnız bağlama edatlarıyla birleştirilen kelimeler ve kelime gruplarının bağlama grubu olarak kabul edildiği görülmektedir (Ergin, age.: s.379). Kelime öbekleri konusu, Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan gramer kitaplarımızda uyumsuzluk görülen konulardan biridir. Bu konu, çalışmanın

ileriki aşamasında, söz dizimiyle ilgili sorun ve düzensizlikler bahsi içerisinde ele alınacaktır.

T. Nejat Gencan, bağlama edatlarını ve bunların kullanılışı hususundaki bilgileri *bağlaçlar ve kullanılışları* başlığı altında aktarır. Gencan, bağlama edatlarını örneklendiren bir metinle konuya giriş yapar. Burada, bağlama edatına örnek teşkil eden birkaç kelime, metin üzerinde gösterilir. Sonrasında ise bağlacın tanımı şu şekilde yapılır:

“Anlamca ilgili tümceleri, kavramları ya da görevdeş öğeleri bağlamaya yarayan sözcüklere bağlaç denir.” (Gencan, age.: s.501).

Gencan’ın tanımında bağlacın görevi ile ilgili olarak, anlamca ilgili ya da eş görevli unsurları bağlayabilme yönüne vurgu yapılır. Bağlama edatının tanımlanmasından sonra Türkçede kullanılan bağlaçlar, örnek edebi metinlerden alınan parçalar aracılığıyla tanıtılır. Gencan, örneklerin açıklanması sırasında da bağlaçların eş görevli ya da anlamca ilişkili unsurları birbirine bağladığına sık sık vurgu yapar. Eserde bağlama edatları; anlam ve görev itibarıyla isim, sıfat, zamir, zarf, fiil, ilgeç, bağlaç ve ünlem şeklinde sıralanan sekiz ayrı kelime türünden biri olarak, müstakil bir kelime çeşidi gibi değerlendirilir.

Gencan’ın eserinde, bağlama edatlarının bir sınıflandırma yapılmaksızın sırayla aktarılıp örneklendirildiği görülür. Aktarılan örneklerde kullanılan bağlama edatlarının kökenleri ya da Türkçenin evvelki dönemlerinde kullanılan türevleriyle ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Eser, bağlama edatlarının tasnifi hususunda da Cumhuriyet dönemine ait diğer gramer kitaplarından ayrılır. Eserde, bağlama edatları üzerine ne kökenleri ne de tümcede üstlendikleri görevler bakımından herhangi bir sınıflandırmaya yer verilmemiştir. Bağlama edatları ile ilgili bölümün sonunda *bağlaçların yapıları* başlığı altında, bağlama edatlarının yapıları dikkate alınarak yüzeysel bir sınıflandırma yapıldığı görülür. Ancak bağlama edatlarının yapıları dikkate alınarak yapılan bir tasnif içerisinde *yabancı kökenli bağlaçlar* başlığının yer alması, yapılan sınıflandırmanın kapsamının dışına çıktığını gösterir. *Yabancı kökenli bağlaçlar* başlığının köken bakımından yapılacak bir tasnif kapsamında yer alması daha uygundur. Eserde, mevcut bölüm içerisinde son olarak bağlama edatlarının görevleri özet olarak sıralanmış, *bağlaçlarda vurgu ve tonlama* başlığıyla konu sonlandırılmıştır.

Cumhuriyet döneminde kaleme alınan Türkçe gramer kitapları içerisinde, bağlama edatlarını oldukça ayrıntılı bir şekilde tanımlayan ve sınıflandıran birkaç

istisna çalışmadan biri olarak Tahsin Banguoğlu'nun eseri karşımıza çıkar. Banguoğlu, bağlama edatlarını adlandırmada, mevcut dönemde kaleme alınan diğer eserlerden farklı olarak *bağlam* terimini tercih eder. Yazar, *bağlamlar ve çeşitleri* başlığı altında incelediği bağlama edatlarını şöyle tanımlar:

“Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı ve bazen de iki paragrafı bağlamaya yarayan kelimelere bağlam (conjonction) adını veriyoruz.” (Banguoğlu, age. s.390).

Yazar, bağlamları tanımladıktan sonra ikinci aşamada *bağlama ilişkileri* başlığı altında bağlama edatlarını, bağlama sırasında tümceye veya kelime grubuna kattıkları anlam ve üstlendikleri görevler bakımından sınıflandırır. Bu sınıflamada, bağlama edatları on iki başlık altında değerlendirilir.

Banguoğlu, bağlam başlığı içerisinde üçüncü bir alt başlık olarak *bağlamların yapısı* başlığına yer verir. *Bağlamların yapısı* başlıklı bölümde yer verilen bilgiler, bölümün başlığıyla çelişkili bir durum arz eder. Bölümün başlığı dikkate alındığında, bu bölüm içerisinde bağlama edatlarının yapı bakımından tasnifiyle ilgili bilgilere ulaşmak yönünde bir beklenti oluşmaktadır. Bu kısımda, Türkçede bağlamların geç gelişmesinin nedenleri üzerinde durulur.

Eserde bağlama edatlarına ayrılan bölümü oluşturan dördüncü ve son kısım, *bağlam çeşitleri* başlığını taşır. Bu kısımda bağlama edatları kökenleri bakımından *Türkçe asıllı bağlamlar, birleşik bağlamlar, yabancı asıllı bağlamlar* olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılır.

Banguoğlu'nun bağlama edatlarını tanımlama, sınıflandırma ve bunların kelime türleri içerisindeki konumunu belirleme noktasında çoğunlukla Batı kaynaklı gramer kitaplarında ortaya koyulan yaklaşımları izlediği görülmektedir. Yazar, *bağlam* terimiyle ifade ettiği bağlama edatlarını, Türkçede görev ve anlamca varlığını kabul ettiği sekiz ayrı kelime türünden biri olarak değerlendirir. Yazara göre bağlamlar, edatlardan bağımsız müstakil bir kelime sınıfını oluşturur.

Bağlama edatlarının tanımlanması, sınıflandırılması ve kelime türleri içerisindeki konumunun tespiti hususunda benimsenen yaklaşım bakımından üzerinde durulması gereken diğer bir eser, M.Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* başlıklı çalışmasıdır. Ergin'in bağlama edatlarının konumu ile ilgili yaklaşımı, Bergamalı Kadri'nin M.U.'da izlediği yaklaşımla paralellik gösterir. Ergin, bağlama edatlarını isimler ve fiillerin muadili olarak değerlendirdiği *edatlar* ana başlığı içerisinde yer alan bir alt madde, edatların bir çeşidi olarak tanımlar. Yazara göre bağlama edatları,

son çekim edatları ve ünlem edatlarıyla birlikte görevli kelimelerin üç kolundan birini teşkil eder. Ergin, bağlama edatlarını şu şekilde tanımlar:

“Bunlar kelimededen küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır.” (Ergin, age.: s.352).

M.Ergin, Türkçede bağlama edatlarının yabancı dillerin tesiriyle sonradan tezahür ettiğini savunur. Bu görüşünü desteklemek amacıyla, Türkçede kullanılan bağlama edatlarının çoğunlukla yabancı asıllı olduğunu belirtir. Bağlama edatlarının yapıları ve Türkiye Türkçesindeki oluşumları üzerine bir araştırma ortaya koyan Z.Korkmaz, bağlama edatlarıyla ilgili Ergin'in görüşüyle aynı doğrultuda olan bu türden görüşlere genel olarak karşı çıkar. Korkmaz, bağlama edatlarının Türkçedeki oluşumları üzerine şu görüşleri dile getirir:

“Türkçede eşdeğerli olan kelime ve kelime gruplarının bağlaçsız olarak yan yana getirilmesi, isim-fiil, sıfat-fiil ve özellikle zarf-fiil gibi çekimsiz fiillerin ve bazı edatların aynı zamanda bağlaç görevi yüklenmiş olmaları, ayrıca bağlaç için yer yer virgül ve tonlara da başvurulmuş olması, bazı gramerlerde ve bu konuyu işleyen bazı eserlerde, dilimizde aslında bağlaç bulunmadığı, bunların sonradan yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığı yolundaki yargılara yol açmıştır. Hatta aynı görüşten hareket edilerek, Türkçede bağlaçların ancak ‘Karahanlı devresinden itibaren kendisini belli ettiği’ biçimindeki yargılar da yer almıştır. Bağlaçların Türkçedeki tarihi gelişme seyri içinde gözden geçirilmesi, bu yargıların doğru olmadığını ortaya koymaktadır.” (Korkmaz, 2005: s.118).

Korkmaz, daha sonra Köktürkçe ve Uygurca dönemlerinde verilmiş yazılı kaynaklardan tespit ettiği bağlama edatı örneklerini sıralayarak yukarıda yer verilen görüşlerine dayanak oluşturur. Yazar, Türkçede bağlama işlevini gerçekleştirmek için bağlama edatlarının yerine hangi ek ve kelimelerin ikame edilmiş olduğunu tespit eder. Bu yolla Türkçede bağlama edatlarının kullanım sıklığının düşük olmasının nedenlerini ortaya koyar.

Ergin, bağlama edatlarını tanımladıktan sonra sınıflandırmaya yönelir. Yazar, bu sınıflandırmada yalnız Türkiye Türkçesinde değil, genel olarak Batı Türkçesinde kullanılan bağlama edatlarını sıralar. Yazar, bağlama edatlarını *sıralama edatları, denkleştirme edatları, karşılaştırma edatları, cümle başı edatları, sona gelen edatlar* olmak üzere beş alt başlıkta sınıflandırır. Ergin, her bir sınıfta yer alan bağlama edatlarını Batı Türkçesindeki işlevleri doğrultusunda açıklayarak örneklendirir (Ergin, age.: s.352-365).

Bağlama edatlarının, kelime türleri içerisindeki konumunun belirlenmesi noktasında Ergin'in görüşlerini paylaştığımızı ifade etmek istiyoruz. Bağlama

edatlarının tek başlarına kullanılmadıkları ve diğer kelimelerle bir araya gelerek, söz diziminde üstlendikleri görevler vasıtasıyla kullanım sahasına çıktıkları görülür. Bu özellikleri dikkate alındığında, söz diziminde görev üstlenen bu kelimelerin görevce ünlem edatları ve çekim edatlarıyla bir farkı olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan bağlama edatlarının da çekim edatları, ünlem edatları ve cevap edatlarıyla birlikte edatlar başlığı kapsamında değerlendirilmesi yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Hanifi Vural ve Tuncay Böler'in müşterek eseri *Ses ve Şekil Bilgisi*'nde bağlama edatları *bağlaçlar* adı altında incelenmiştir. Eserde, bağlama edatlarının eş görevli ya da anlamca ilgili unsurları birbirine bağlama işleviyle kullanılan gramer öğeleri olduğu ifade edilir. Bağlama edatlarının görevli unsurlar olduğunun ifade edilmesine karşın bunların edatlardan bağımsız, müstakil bir kelime türü olarak değerlendirildiği görülür. Eserde, bağlama edatları kökenlerine, yapılarına ve işlevlerine göre üç farklı açıdan sınıflamaya tâbi tutulmuştur. Vural ve Böler'in eserinde, bağlama edatlarının yapı, köken ve işlev yönünden sınıflandırılması hususunda Korkmaz'ın eserinde ortaya koyulan sınıflandırma yöntemlerinin benimsendiği görülmektedir.

Eser, bağlama edatlarının örneklendirilmesi bakımından incelendiğinde, Türkiye Türkçesinde kullanılan bağlama edatlarının belirlenen sınıflar içerisinde sıralandığı, fakat bu sıralanan edatlara ilişkin örnek cümle ya da metinlere yer verilmediği görülür. Bu noktadan hareketle, eserin bağlama edatları konusunu örneklendirme noktasında, incelenen diğer eserlere oranla tatmin edici olmadığını belirtmek gerekir. Bağlama edatları konusunun *Ses ve Şekil Bilgisi* adlı eserde sınırlı bir çerçevede ele alındığını söylemek mümkündür. Eserde, *bağlaçlar* başlıklı bölümde yer verilen bir dipnotta, başlıca Türkçe gramer kitaplarında bağlama edatlarının ele alınışıyla ilgili yaklaşımlar üzerine kısaca açıklama yapılmıştır.

Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde bağlama edatlarına yönelik ortaya koyulan yaklaşım, daha önce bu bölüm içerisinde incelenen eserlerle birtakım farklılıklar arz eder. Bozkurt, bağlama edatlarını ilgeçlerle birlikte *ilgi sözcükleri* başlığı altında ele alır. Eserde, ilgi sözcükleri Türkçe kelime türleri içerisinde isim, sıfat ve zarflar gibi müstakil bir yer tutan kelime kategorisi olarak değerlendirilir. Bozkurt'a göre ilgi sözcükleri, tek başlarına anlam taşımayan, eklere yakın bir görev üstlenen bağımsız birimlerdir (Bozkurt, age: s.41). Bozkurt'un tanımı kapsam itibarıyla Ergin'in tanımıyla paralellik gösterir. Ergin'de olduğu gibi Bozkurt da ilgi kurma işlevli kelimeleri, görevce eklerle yakınlık gösteren, eklerden farklı olarak söz

diziminde bağımsız bir şekilde kullanılan görevli birimler olarak tanımlar. Yazar, ilgi sözcükleri kapsamında yalnız ilgeçler ve bağlaçlara yer verir.

Bozkurt, bağlama edatlarını '*sözcükleri ya da tümceleri birbirine bağlayan sözcükler*' olarak kısaca tanımlar. Eserde, bağlama edatları üzerine köken, yapı ya da işlev yönünden herhangi bir sınıflandırma yapılmadığı görülmektedir. Yazar edebi metinlerden alınan bazı kesitler ve örnek cümlelerden hareketle bağlama edatlarını açıklar (Bozkurt, age: s.47). Türkiye Türkçesinde kullanılan bağlama edatlarının eserde kısmen yer aldığı görülmektedir. Daha önce aynı kapsamda incelenen eserlere oranla Bozkurt'un eserinde bağlama edatlarının *bağlaçlar* başlığı altında sınırlı ölçüde ele alındığını ifade etmek mümkündür. Eserde, bağlama edatlarıyla ilgili daha detaylı açıklama ve örnek metinlerin tümce yapılarının incelendiği bölüm içerisinde *bağlı tümce* başlığı altında aktarıldığı görülür. Bu bölümde bağlı tümcelerden hareketle bağlama edatlarının işlevleri ve örnek kullanımları üzerinde daha detaylı bir şekilde durulur (Bozkurt, age: s.193).

Cumhuriyet döneminde kaleme alınan başlıca gramer kitaplarının bağlama edatlarına yönelik yaklaşımlarının tespit edilmesi maksadıyla oluşturulan mevcut bölüm içerisinde üzerinde durulacak son eser, Z.Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri* (Şekil Bilgisi) başlıklı eseridir. Korkmaz, görevli kelimeler olarak nitelediği bağlama edatlarını *bağlaçlar* başlığı altında inceler. Bağlama edatlarına yönelik yaklaşımları bakımından incelenen eserler içerisinde bu hususta en kapsamlı tanım Korkmaz'ın eserinde görülür. Yazar, bağlama edatlarını şu şekilde tanımlar:

"Türkçede çok geniş bir yer tutan bağlaçlar; kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile, bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer öğeleridir." (Korkmaz, age.: s.1091).

Korkmaz, bağlama edatlarını *görevli kelimeler* başlığı altında, edatlarla birlikte görevli kelimelerin iki kolundan birini teşkil eden unsurlar olarak değerlendirir. Yazar, *bağlaçların özellikleri* başlıklı bölümde, bağlaçların kullanılış yerleri ve işlevleri bakımından edatlarla bir ortak yönleri bulunmadığını vurgular. Bu nedenle bağlaçların edatlar sınıfında yer almasının doğru bir yaklaşım olmayacağını ifade eder (Korkmaz, age.: s.1094). Bu noktada çalışmamızda kullanmayı tercih ettiğimiz *edatlar* ve *bağlama edatları* terimleri hususunda bir açıklama vasıtasıyla bu terimlerin tercih edilme sebebine açıklık getirme gereği görüyoruz. Bu çalışmada *Türk Gramerciliğinde Edatlar* başlığı içerisinde kullanılan *edat* terimi, Korkmaz'ın eserinde kullanılan anlamıyla edat (ilgeç) terimini karşılamamaktadır. Çalışmamızda

kullanılan anlamıyla *edat* terimi genel anlamda ilgeç, bağlaç, ünlem ve cevap edatı olmak üzere görevli kelimelerin tümünü kapsamaktadır. Özetle çalışmamızda edat terimi, edat kelimesinin sözlük anlamına istinaden görevli kelimelerin bütünü tek başlık altında ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Korkmaz'ın eserinde kullanılan anlamıyla edat (ilgeç) terimi, çalışmamızda *edatlar* genel başlığı içerisinde bir alt başlık olarak *çekim edatı* biçiminde karşılanmıştır. Bu bakımdan *bağlama edatları*, çalışmamızda çekim edatlarından ayrı bir kategori olarak, genel anlamda görevli kelimeleri ifade etmek için kullanılan edatların bir alt başlığı olarak değerlendirilmelidir.

Korkmaz'ın eseri tanımlama noktasında olduğu gibi, bağlama edatlarının sınıflandırılması noktasında da Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan eserler arasında en kapsamlı ve teferruatlı çalışmayı teşkil eder. Yazar, bağlama edatlarını öncelikle kökenlerine göre yabancı kökenli, karışık kökenli ve Türkçe kökenli bağlaçlar olmak üzere üç başlıkta sınıflandırır. İkinci aşamada bağlama edatları yapılarına göre sınıflandırılır. Bu bölümde tek kelimedenden oluşan, kelime grubundan oluşan, aynı bağlacın tekrarıyla oluşan ve cümle yapısındaki bağlama edatları ayrı ayrı örnekleriyle birlikte açıklanır. Eserde, bağlama edatları üzerine en geniş ve önemli sınıflandırma, işlevlerine ve cümledeki yerlerine göre yapılan sınıflandırmadır. Bu bölümde, bağlama edatları kelime grubu ve cümleler içerisinde üstlendikleri işleve göre sınıflandırılır. Aynı bağlama edatları cümlede kazandıkları işlev doğrultusunda birden fazla başlık altında ele alınıp kazandığı işleve uygun örneklerle birlikte gösterilir. Bu bölüm içerisinde, cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlama edatları ayrı bir kategori şeklinde ele alınmış olup bunlar işlevlerine göre kendi içinde ayrı bir tasnife tâbi tutulmuştur.

Genel itibariyle değerlendirildiğinde, Korkmaz'ın eserinin Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitapları arasında bağlama edatlarını en geniş ve detaylı biçimde ele alan çalışma olduğu görülmektedir. Korkmaz, hem Türkçe kökenli bağlama edatlarını hem yabancı kökenli olup bugün Türkçede kullanılmakta olan bağlama edatlarını işlevlerine göre ayrı ayrı ele almış ve örneklendirmiştir. Eser, örneklendirme bakımından da oldukça tatmin edici bir durumdadır. Eserde, yer verilen bağlama edatlarının örneklendirilmesi maksadıyla uydurma örnekler yerine tarihî ve edebî metinlerden alınan örneklere yer verilmesi, esere orijinallik kazandırmıştır.

Türk Gramerciliğinde Bağlama Edatlarına Yönelik Yaklaşımların İncelenmesi Sonucunda Elde Edilen Tespitler:

M.U.'dan itibaren Türkçenin üç ayrı dönemi içerisinde Anadolu sahasında kaleme alınan başlıca gramer kitaplarının incelenmesi sonucunda bağlama edatları hususunda birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. İnceleme sonucu elde edilen tespitler şu şekilde sıralanabilir:

1. M.U.'dan Cumhuriyet dönemine dek bağlama edatları hususunda karşılaşılan ilk değişim, adlandırma noktasındadır. M.U.'da bağlama edatının *istidrak* ve *harf* terimleriyle karşılandığı görülür. Eserde yer verilen bağlama edatlarından sadece *kim* edatı, *rabt* şeklinde adlandırılır ve bu edatın önceki cümleyle irtibat kurduğu vurgulanır (Ertürk, age.: s.21).

Tanzimat dönemi gramer kitaplarına bakıldığında, adlandırma noktasında M.U.'ya kıyasla önemli bir farklılaşma görülmez. Bu dönem eserlerinde bağlama edatları için yine *edât-ı rabt* şeklinde genel bir terim kullanılırken bazen bağlama edatının işlevine göre *edât-ı nefy*, *edât-ı rabt*, *hurûf-ı atıf* gibi terimlerin de kullanıldığı görülür. Bu dönem eserlerinde kullanılan terimler açısından kendi içlerinde dahi birlik yoktur. Adlandırmada tercih edilen terimler çoğunlukla Arap grameri kaynaklıdır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, bu dönem eserlerinde bağlama edatlarının adlandırılması konusunda bir iki başlılık olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının bir kısmında bağlama görevli kelimeleri adlandırmak için, bunların görevli kelimeler sınıfında yer almasına istinaden, *bağlama edatı* terimi kullanılır (Hacıeminoğlu, 1992; Ergin, 2009). Bunun yanında aynı dönemde kaleme alınan eserlerin diğer bir kısmında, söz diziminde bağlama görevi üstlenen kelimeler, *bağlaçlar* şeklinde adlandırılır (Ediskun, 1993; Korkmaz, 2003; Banguoğlu, 2007; Gencan, 2007; Bozkurt, 2004; Bilgegil, 2014). Anadolu sahasında üç farklı dönemde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında bağlama edatlarının adlandırılması noktasında birlik bulunmadığı açıkça görülmektedir. Bağlama edatlarının adlandırılması noktasında, hem Cumhuriyet döneminde kaleme alınan eserlerle daha önceki dönemlerde kalememe alınan eserler arasında hem de Cumhuriyet dönemi eserlerinin kendi aralarında uyumsuzluk söz konusudur.

2. Bağlama edatları konusunda, M.U. ile Tanzimat dönemi ve Cumhuriyet döneminde kaleme alınan Türkçe gramer kitapları arasında düzensizlik ve

uyumsuzlukla karşılaşılan ikinci bir nokta, bağlama edatlarının sınıflandırılması hususudur. M.U.'da bağlama edatlarına yönelik herhangi bir sınıflandırma yer almamaktadır. Eserde bağlama edatları, diğer edatlar ve bazı eklerle birlikte *hurûf* genel başlığı altında ele alınmış, yalnızca bu edatların cümleye kattığı anlamlar açıklanmıştır. Tanzimat dönemi gramer kitaplarında da bağlama edatlarının sınıflandırılması noktasında karşılaşılan yaklaşım, Bergamalı Kadri'nin benimsediği yaklaşımla hemen hemen aynıdır. Bu dönem eserlerinde bağlama edatları üzerine herhangi bir sınıflandırma yapılmamış, bu edatlar genel olarak *edât-ı rabt* şeklinde genel bir terim ile karşılanmıştır. Bağlama edatlarının zaman zaman işlevlerine göre *edât-ı nefy*, *edât-ı rabt*, *hurûf-ı atıf* gibi ayrımlara tâbi tutulduğu görülür. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, bağlama edatlarının sınıflandırılması noktasında birtakım düzensizlikler ve sorunlarla karşılaşırız. Bu döneme ait gramer kitaplarından bir kısmı, bağlama görevli kelimeleri bağlama edatı adı altında, genel başlık olarak edatlar başlığı içerisinde ele alır ve bunların da görev itibariyle bir çeşit edat olduğu görüşünü savunurlar (Hacıeminoğlu, 1992; Ergin, 2009; Deny, 1941). Mevcut dönemde kaleme alınan eserlerden bir kısmı ise bağlama görevli kelimelerin görevli kelimeler sınıfında yer aldığını kabul etmekle birlikte, bunların müstakil bir kelime sınıfı olarak bağlaçlar başlığı altında ele alınmasından yanadır (Ediskun, 1993; Korkmaz, 2003; Banguoğlu, 2007; Gencan, 2007; Bozkurt, 2004; Vural ve Böler, 2012; Bilgegil, 2014).

3. Cumhuriyet dönemi eserlerinde bağlama edatları ile ilgili karşılaşılan diğer bir düzensizlik de bağlama edatlarının kendi içerisinde sınıflandırılması hususundadır. M.U.'da ve Tanzimat dönemi gramer kitaplarında bağlama edatlarına yönelik bir sınıflandırma yapılmadığı daha önce görülmüştü. Cumhuriyet dönemi gramer kitaplarında ise bağlama edatlarının kökenleri, yapıları ve söz dizimindeki işlevleri gibi çeşitli açılardan sınıflandırıldığı görülmektedir. Bahsedilen dönemde kaleme alınan eserler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, bu eserlerde yer alan sınıflandırma ölçütlerinin ve yöntemlerinin uyumsuzluk içerisinde olduğu dikkati çeker. Bahsedilen eserlerden bir kısmında ise bağlama edalarına yönelik yapı veya işlev bakımından herhangi bir sınıflandırmaya yer verilmemiştir (Göknel, 1974; Gencan, 2007; Bozkurt 2004; Deny, 1941; Bilgegil, 2014).

Bağlama edatları üzerine yapı, köken veya işlev gibi herhangi bir açıdan yapılmış bir sınıflandırmaya yer veren eserler arasında da bu hususta bir düzensizlik söz konusudur. Bu eserlerde yer verilen başlıca sınıflama ölçütleri şöyledir:

Ergin, bağlama edatlarını sadece işlevlerine göre sınıflandırır. Zaman zaman üzerinde durulan bağlama edatının kökenine dair bilgilere de yer verilir (Ergin, age.: s.352). Banguoğlu, bağlama edatlarını *bağlama ilişkileri* başlığıyla işlevlerine göre, *bağlam çeşitleri* başlığıyla da kökenlerine göre sınıflandırır (Banguoğlu, age.: s.390-396). Vural ve Böler'in eserinde bağlama edatları; kökenlerine göre, yapılarına göre ve işlevlerine göre sınıflandırılır (Vural ve Böler, age.: s.258). Bağlama edatları üzerine en ayrıntılı sınıflandırma Korkmaz'ın eserinde görülür. Korkmaz, bağlama edatlarını *kökenlerine göre, şekil bilgisi yapılarına göre, işlevlerine ve cümledeki yerlerine* göre sınıflandırır.

3.2.7.2. Ünlem Edatları

Türkçe gramer kitaplarında üzerinde oldukça dar bir kapsamda durulan, sınırlı bir çerçevede işlenen gramer konularından biri ünlem edatlarıdır. Türkiye Türkçesinin gramerini konu edinen çalışmalara dikkat edildiğinde, ünlem edatları konusunda müşterek belli başlı hususlar dışında, adlandırma, tanımlama, kapsam belirleme ve tasnif etme bakımından çoğunlukla birbirine uymayan yaklaşımlar olduğu görülür. Diğer edat türlerinde olduğu gibi ünlem edatları konusunda da adlandırma, tanımlama, sınıflandırma ve örneklendirme noktasında birtakım düzensizlik ve uyumsuzluklar olduğu görülmektedir. M.U.'dan bu yana Anadolu sahasında farklı dönemlerde kaleme alınmış Türkçe gramer kitapları incelendiğinde, hem bir dönem eserlerinin diğer dönem eserleriyle hem de her döneme mahsus eserlerin kendi içlerinde birbiriyle uyumsuzluk ya da birtakım sorunlar barındırdıkları dikkati çeker.

Çalışmanın bu bölümünde, M.U.'dan bu yana üç farklı dönemde Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitapları, kaleme alındıkları dönemle paralel olarak sırasıyla, ünlem edatlarına yönelik yaklaşımları bakımından incelenecektir. Bu incelemenin sonucunda, ilk olarak her döneme mahsus eserlerin kendi dönemi içerisindeki diğer eserlerle kıyaslanmasıyla ortaya çıkan sorun ve düzensizlikler ortaya koyulacak. İkinci aşamada bir dönem eserlerinin diğer dönem eserleriyle kıyaslanması sonucu ortaya çıkacak sorun ve düzensizlikler tespit edilecektir. Bu yöntemle, M.U.'dan Cumhuriyet sonrasına dek farklı dönemlerde Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında ünlem edatlarına yönelik benimsenen yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak görülmüş olacaktır. Daha önce üzerinde durulan konu başlıklarında izlenen yöntemle paralel olarak, bu hususta da incelemenin çıkış noktası Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'u olacaktır.

Çalışmanın en başında tespit edilip incelenmesi lüzumlu görülen başlıca gramer kitaplarının incelemesine geçmeden önce, bazı kaynaklarda ünlem olarak bazılarında da ünlem edatı olarak tanımlanan kelime türünün adlandırılması, kapsamının belirlenmesi ve kelime türleri içerisindeki yerinin neresi olması gerektiğine ilişkin kendi görüş ve yorumlarımıza burada kısaca yer vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu kapsamda öncelikle ünlem edatına ilişkin farklı kaynaklarda yapılan tanımlara yer verilecek, bu tanımlardan hareketle ortak bir tanım ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Ünlem edatlarıyla ilgili farklı birkaç kaynaktan alınan tanımlar şöyledir:

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*'te nidâ olarak verdiği terimi şöyle açıklar:

“nidâ: 1.Çağırma, bağırma, seslenme; 2.Ses verme; 3.Ünlem” (Devellioğlu, age.: s.833).

Misalli Büyük Türkçe Lugât'te nidâ kelimesi şöyle açıklanır:

“nidâ: 1.Seslenme, çağırma, bağırma; 2.Ünlem.” (Ayverdi, age.: s.2376).

Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde ünlem olarak adlandırdığı kelimeleri şu şekilde açıklar:

“Ünlem: Konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan kelime veya kelimelerdir.” (Korkmaz, 1992: s.57).

Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde terim anlamıyla ünlem'i şöyle tanımlar:

“Ünlem (Alm. Interjektion, Ausruf, Empfindungswort; Fr. Interjection; İng. Interjection): Konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren, korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama vb. belirten ve tek başına tümce oluşturabilen sözcük. Yansımalar, adlar, eylemler vb. de ünlem olarak kullanılabilir.” (Vardar, age.: s.206).

Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı* başlıklı eserinde ünlem edatı şeklinde adlandırdığı kelime türünü şöyle tanımlar:

“Ünlem edatları: Bir duyguyu (his, heyecan, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk, üzüntü), bir düşünceyi anlatan veya bir tabiat sesini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır.” (Gülensoy, 2010: s.583).

Eskiden ünlem kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılan nidâ kelimesi, Arapça sözlüklerde ve gramer kitaplarında ‘ses, güzel ses, uzaklık, yüksek sesle çağırma,

birine bağırarak, yüksek sesle dua etmek' şeklinde anlamlandırılmıştır (Yakışık, 2013: s.6).

Yukarıda farklı kaynaklardan alınarak yer verilen tanımlara bakıldığında seslenme, ünleme ve hitap bildiren; korku, şaşma, heyecan gibi çeşitli duyguları ifade eden sözlerin ünlem edatlarının tanımlanması hususunda ortak paydayı teşkil ettiği görülür. Bununla birlikte gramer kitaplarından bir kısmı yansıma sesler olarak adlandırılan tabiat seslerini ve onaylama veya reddetme ifade eden cevap sözlerini de ünlem edatlarının kapsamında değerlendirirler (Gülensoy, 2010; Ergin, 2009; Hacıeminoğlu, 1992; Topaloğlu, 1989). Bu noktada, ünlem ya da ünlem edatı olarak adlandırılan bu kabilden kelimelerin kapsamının ne olması gerektiği ve kelime türleri içerisindeki konumunun neresi olması gerektiği sorusuyla karşılaşılır. Öncelikle bunların kelime türleri içerisindeki konumu üzerinde durmak gerekecektir. Ünlem edatları görev ve anlam yönünden incelendiğinde, bunlar içerisinde duygu bildiren bir kısmı müstakil birer anlam taşımakla birlikte, bu kelimelerin isim, sıfat ve zarflar gibi tek başlarına müstakil birer kelime gibi kullanılmadıkları görülür. Gerçi yansıma sesler ve duygu ifade etmeye yarayan kelimelerin edebi metinler içerisinde zaman zaman tek başlarına kullanıldıkları ve bir cümle hükmünde rol aldıkları görülebilmektedir. Ancak bunlar da anlam özellikleri ve çekimlenebilme eğilimleri bakımından isim, sıfat, zamir veya zarf gibi leksikal kategorilerle denk değildirler. Bu bakımdan ünlem edatlarının yukarıda bahsedilen yaklaşımların yanında, kimi gramercilerimiz tarafından isim, fiil ve edatların dışında *anlamlı-görevli kelimeler* şeklinde üçüncü ve ayrı bir kategoride değerlendirildiği görülür (Korkmaz, 2003: s.1139).

Cumhuriyet'ten önce kaleme alınan gramer kitaplarında nidâ, sonraki dönemlerde ünlem edatı veya ünlem terimleriyle ifade edilen bu kelimeler, aslında birer görevli kelimedir. Bunların anlam bakımından tümceye sundukları katkı elbette hiçbir şekilde inkâr edilemez. Ancak ünlem edatlarının anlam bakımından netleşmesi ve ifade ettikleri anlamın tam olarak belirginleşebilmesi, bunların bir tümce içerisinde diğer kelimelerle bütünleşmesine bağlıdır. Bu yönüyle ünlem edatlarının görevli kelime olma özelliği, anlamlı olma vasfına göre daha ağır basmaktadır. Bu bakımdan ünlem edatları bu çalışmada, genel olarak edatlar şeklinde ifade edilen görevli kelimeler kapsamında ele alınmıştır.

Ünlem edatlarının kelime türleri içerisindeki konumuyla ilgili sorunların yanında, ikinci aşamada ünlem edatlarının kapsam bakımından değerlendirilmesi ile ilgili bazı sorun ve düzensizlikler görülmektedir. Bu bağlamda hangi kelimelerin ve kelime gruplarının ünlem kapsamına alınması gerektiği hususunda ikinci bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta incelenen eserlerde asıl ünlemleri teşkil eden ünleme, çağırma, hitap bildiren kelimeler ve duygu bildiren kelimeler üzerine bir mutabakat olduğu görülmektedir. Yansıma sesler olarak bilinen tabiat taklidi birtakım sesler, gösterme göreviyle kullanılan kelimeler ile soru ve cevap bildiren ‘*acep, acaba, niçin, evet, hayır, elbet*’ gibi bazı kelimeler söz konusu olduğunda birtakım sorun ve düzensizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu sorun ve düzensizlikler, gramer kitaplarının incelenmesi sırasında tek tek daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır. Ancak öncelikle ünlem edatlarının kapsamının belirlenmesi hususunda kendi görüşümüzü kısaca ifade etme gereği görüyoruz. Bu türden kelimeleri ifade etmek için kullanılan *ünlem* teriminden hareketle yapılacak çıkarım doğrultusunda, ünlem edatlarının kapsamı içerisinde öncelikle ünleme, seslenme ve hitap bildiren kelimeler yer almalıdır. ‘*Hey, hop, haydi, hişt, baksana*’ gibi ünleme ve hitap bildiren kelimeler birinci dereceden ünlem ifade eden unsurlardır. İkinci olarak heyecan, sevinç, korku gibi birtakım duygular neticesinde ortaya çıkan kelimelerle tabiat taklidi yansıma seslerin de ünlem edatları dâhilinde ele alınması uygun olacaktır. Bu kabilden kelimeler ses yapısı ve anlam bakımından incelendiğinde, bunların da özünde birer ‘*nidâ, ün*’ varlığıyla karşılaşılır. Bu bakımdan bunların da ünlem edatı dâhilinde değerlendirilmesi yerinde olur.

Ünlem edatlarının kapsamı konusunda gramer kitaplarında karşılaşılan ihtilafli konulardan bir diğeri, ‘*niçin, acep, acaba, evet, hayır, elbet, hay hay*’ gibi soru ve cevap ifade eden kelimelerin hangi kategoride yer alması gerektiğidir. İncelenen eserler arasında bu kabilden kelimelerin türünün belirlenmesi hususunda belirgin bir düzensizlik söz konusudur. Bu düzensizliği daha net bir şekilde görebilmek adına, incelenen eserlerden birkaçına bakmak yeterli olacaktır. Örneğin M. Kaya Bilgegil ve Jean Deny, cevap belirten ‘*evet, hayır, yok, elbet, hay hay*’ gibi kelimeleri tasdik ve ikrar zarfları olarak tasnif etmektedirler (Bilgegil, age: s.198; Deny, age.: s234). Deny ve Bilgegil gibi dilcilerin bu kelimeleri zarf olarak değerlendirmesine karşın Ergin ve Hacıeminoğlu gibi diğer bir kısım gramerciler bunların cevap edatı olduğunu belirtir (Ergin, age.: s.351; Hacıeminoğlu, 1992: s.290). Deny’nin eserini Türkçeye aktaran Elöve ise zarflar başlıklı bölümde yer

verdiği dipnottaki açıklamalarında bu türlü kelimelerin tasdik ve inkâr bildiren ünlemler olduğunu ifade eder (Deny, age.: s.234, 350 nu. Dipnot). Şu hâlde, ele alınan dört farklı gramer kitabında soru ve cevap bildiren kelimeler hususunda üç ayrı görüşle karşılaşmaktadır. Bu konuda diğer gramercilerin görüşlerini de dikkate almak, mevcut alanda yetkin kişilerin yorumlarına başvurmak, belirtilen hususta daha sağlıklı bir sonuca ulaşılmasını sağlayacaktır. Türk Dil Kurumunun Türk grameriyle ilgili sorun ve düzensizlikleri ele almak amacıyla *Türk Gramerinin Sorunları* adı altında düzenlediği toplantılarda sunulan bildirimler, bu konuda fikir oluşturması ve yol göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu kapsamda Türk Dil Kurumunun 17 Nisan 1998 tarihli *Türkiye Türkçesinde Ünlem* başlıklı toplantısında belirlenen ünlem tanımına bakıldığında bu kabilden kelimelerin ünlemlerin dışında bir başka edat kategorisi olarak değerlendirilmesinin gerekliliği anlaşılır (T.G.S. Bildiriler I-II, s.588-607). Bu noktadan hareketle, soru ve cevap belirten bu türden kelimeler çalışmanın mevcut bölümü içerisinde edatlar kapsamında ünlem edatı, bağlama edatı ve çekim edatları yanında *cevap edatları* adıyla müstakil bir başlık olarak ele alınacaktır.

Yukarıda ünlem edatları konusunda başlıca kaynak eserler ve gramercilerin görüşlerinden hareketle, bu edatların kapsamı ve kelime türleri içerisindeki yerinin ne olması gerektiği konularına değinmiş, bu hususlarda kendi görüşlerimizi beyan etmiş bulunuyoruz. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında M.U.'dan başlamak üzere Anadolu sahasında yazılmış başlıca gramer kitaplarında ünlem edatlarına yönelik yaklaşımlar incelenecektir. Bu inceleme sırasında üzerinde durulacak ilk kaynak, diğer konu başlıklarında olduğu gibi, çalışmanın çıkış noktasını teşkil eden M.U. olacaktır.

Bergamalı Kadri'nin eserinde ünlem edatlarına *faslun fi'l-hurûf* başlığı altında, edatlar kapsamında değindiği görülmektedir. Müellif, bugün ünlem veya ünlem edatı olarak adlandırılan unsurları edat olarak değerlendirmekte, bunları adlandırmada *harf* terimini kullanmaktadır (M.U. s.130). Bergamalı'nın eserinde yer verdiği ünlem edatları ve bunlara dâir açıklamaları şöyle sıralanabilir:

-ya/ey/iy: Bergamalı Kadri 'ya' ve 'ey' ünlemlerinin nidâ anlamında kullanıldığını belirtir. Bunların bazen de bozularak 'yu' ve 'iy' şeklinde kullanıldığını; ancak asıllarının bu olmadığını, bu kullanım şeklinin galat olduğunu ifade eder. Müellifin yâ edatı ile ilgili açıklamaları şu şekildedir:

“*Yâ harfdür ki nidâ için isti'mâl olunur. Vakt olur ki bir kimsenin ardınca çağırıp yû dirler, bâid olmaya ki yû harf-i nidâ ola, aslı yâ ola, münâdası mahzûf ola. Ey de yâ mânâsınadır; iy de yâ mânâsınadır.*” (M.U. s.134).

-hay/ha: Müellif her iki ünlem edatının da tembihleme ve öğüt mânâsı taşıdığını belirtir. Fakat bu edatlarla ilgili herhangi bir örneklendirme yapmaz. Müellifin ‘hay’ ve ‘ha’ ünlem edatlarıyla ilgili açıklaması şu şekildedir:

“*Hay ve ha harflerdür ki tenbîh mânâsın ifâde eyler.*” (M.U. s.136).

-dirîğ: Bergamalı, ‘dirîğ’ ünlem edatının bazen hayıf ve üzüntü bazen de sakınmak mânâsı taşıdığını ifade eder. Bu kelime kimi zaman ‘sakınmak’ fiiline, kimi zaman da bugünkü Türkçede kullandığımız ‘yazık!’ ünlemine karşılık olarak kullanılır ve acıma, üzüntü anlamı taşır. Müellif, bu kelimeyi ünlem edatı görevi üstlendiği durumlarda *kelâm-ı tahazzün* şeklinde adlandırır:

“*Dirîğ dirler, hayf mânâsına olur ki kelâm-ı tahazzündür. Gâh olur ki sakınmak mânâsına isti'mâl olunur. Nitekim bir kimse bir kimseye söyleyüp şu yâdigârı senden dirîğ itmezüz dir, sakınmazuz mânâsına.*” (M.U. s.143).

Bergamalı Kadri’nin eserinde değindiği ünlem edatları yukarıdaki açıklamalarında yer verdikleriyle sınırlıdır. Müellifin başka görevlerde kullanılan edatlara *harf* adı altında yine aynı bölüm içerisinde değindiği görülür. Bu edatlar, ilgili başlıklar altında incelenecektir.

Tanzimat dönemi gramer kitaplarında, ünlem edatlarına yönelik yaklaşım bakımından M.U.’da ortaya koyulan yaklaşımın aynıyla benimsendiği görülmektedir. Ünlem edatlarının adlandırılması ve kelime kategorileri arasındaki yerinin belirlenmesi hususunda incelenen Tanzimat dönemi ve sonrasına ait eserlerde ünlem edatlarına has müstakil bir konu başlığı tespit edilememiştir. Belirtilen eserlerde ünlem edatları kapsamına giren birtakım örnekler, *hurûf* veya *edat* adı altında diğer edat çeşitleriyle bir arada ele alınmaktadır.

Ünlem edatlarına yönelik yaklaşımları bakımından incelenen Tanzimat dönemi eserlerinden ilk ikisi A.Cevdet Paşa’nın *Medhâl-i Kavâid* adlı eseri ve A.Cevdet Paşa ile Fuat Paşa’nın müştereken yazdıkları *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserdir. Her iki eserde de ünlem edatlarına *edevât* başlığı altında değinildiği görülür. *Medhâl-i Kavâid*’de dokuzuncu bahiste edatlar içerisinde ünlem edatlarından yalnız ‘ya, a’ edatları üzerinde durulmaktadır. Müellif, cümle ve fiil sonlarına eklenerek ünleme, hitap anlamı taşıyan ‘ya’ ve ‘a’ edatlarının kuvvetlendirme edatı olduğunu bildirir. ‘*Gelsen ya, aldın ya, gelsene, baksana*’ gibi ifadelerde kullanılan bu unsurlar görüşümüzce kuvvetlendirme edatı değil, ünlem edatı olarak değerlendirilmelidir. Bu

unsurlar cümleye kattığı anlam bakımından incelendiğinde, bunların muhataba yönelik bir ünleme ve fiilde bahsedilen işi onaylatma anlamı taşıdıkları görülmektedir. Bu edatların yanında bazı kelimelerle birlikte kullanılarak yine hitap anlamı taşıyan ‘*a sultânım, a cânım*’ gibi ifadelerde geçen ‘a’ edatı eserde *edât-ı nidâ* olarak adlandırılır. Aslında fiilden sonra gelsin ya da isimden önce gelsin her iki ifadeye kullanılan ‘a’ ve ‘ya’ edatı eş görevli olarak *nidâ*, ünleme anlamı taşır. Bu bakımdan bu unsurların ünlem edatı olarak değerlendirilmesi yerinde olur. Ünlem edatlarının işlenişi hususunda *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserde yöntem bakımından *Medhâl-i Kavâid* ile aynı çizginin izlendiği görülür. Ünlem edatları eserde edatlar konusunu tümüyle kapsayan beşinci bâb içerisinde ele alınır. *Edevat* başlığını taşıyan bu bâpta birinci fasılda Türkçe edatlar, ikinci fasılda Farsça edatlar kapsamında ünlem edatlarından bazıları aktarılmaktadır. Eserde, yer verilen ünlem edatları şu şekilde sıralanabilir:

-a/ay: *Kavâid-i Osmâniyye*’de ‘a, ay’ ünlem edatları *harf-i nidâ* olarak adlandırılır. Müellif, her iki edatın da aynı görevde kullanıldığını belirtir. Müellifin bu husustaki açıklaması şöyledir:

“*a harf-i nidâ olup kelimenin evveline dâhil olur, a sultânım gibi ve eğer kelimenin evveli hemze olursa bir de ya ilave olunur, ay efendim gibi.*” (Özkan, 2000: s.123).

-ha: Bugün ünlem edatı olarak değerlendirilen ‘ha’ edatı, eserde *edât-ı tenbih* olarak adlandırılır. Müellif, bu edatı şöyle açıklar:

“*ha, bu dahi edât-ı tenbihtir, ha orasını ben sana anlatayım gibi.*” (Özkan, age.: s.123).

-haydi: Bu edat, eserde *edât-ı nidâ* olarak adlandırılır. Müellif, bu edatın isti’cal makamında yani acele ettirme, hızlandırma anlamıyla kullanıldığını belirtir.

“*haydi, edât-ı nidâ olup isti’cal makâmında isti’mâl olunur, haydi gidelim gibi.*” (Özkan, age.: s.123).

-âh/vâh/oh/of: Ünlem edatı görevinde kullanılan bu unsurlar, eserde edat olarak değerlendirilmekle birlikte anlam bakımından birbirinden ayrılır. Müellif, esas itibariyle birer ünlem edatı olan bu kelimeleri cümleye kattıkları anlam doğrultusunda farklı şekillerde adlandırır. Görev itibariyle değerlendirildiğinde tümünün ünlem edatları kapsamında yer alması uygun olur. Müellifin bu edatlar hususunda yaptığı açıklama şöyledir:

“*âh edât-ı tahassür; vâh edât-ı teessüf; oh edât-ı telezzüz; of edât-ı ıstıraptır. Ah yetişir makâmında telaffuz olunur.*” (Özkan, age.: s.124).

-(+)â: Eserde, *Edevât-ı Fârisiyye* başlıklı ikinci fasıl içerisinde, kelimelerin sonuna eklenerek ünleme anlamı katan +â sesine Farsça bir *edât-ı nidâ* olarak değinilir. Müellif, bu edatı şöyle açıklar:

“*nidâ makâmında kelimenin âhirine elif getirilir, sâ’ibâ gibi ki ey sâ’ip demektir.*” (Özkan, age.: s.125).

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e dek kaleme alınan eserler arasından ünlem edatlarını işleyiş biçimi bakımından incelenecek diğer eser *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*’dir. Eserin ünlem edatlarına yönelik yaklaşımı incelendiğinde, daha önce incelenen mevcut döneme ait diğer iki eserle benzer bir yaklaşım benimsendiği görülür. Ünlem edatları, eserde *edevât* başlığı kapsamında, çekim edatları ve bağlama edatları gibi diğer edatlarla karışık bir biçimde tek çatı altında aktarılmaktadır. Eserde, yalnız ‘a, ey, yâ’ gibi ünleme, çağırma anlamı taşıyan kelimelerin *edât-ı nidâ* şeklinde adlandırıldığı görülür. Bunların dışında kalan ve bugünkü gramercilik anlayışına göre ünlem edatları kapsamında sınıflandırılan edatlar, cümleye kattıkları anlam doğrultusunda farklı terimlerle adlandırılmıştır. Bu unsurların adlandırılmasında kullanılan *edât-ı teessüf*, *edât-ı taaccüp*, *edât-ı tahassür* gibi terimler, M.U.’dan bu yana devam eden ve Arapça gramer geleneğinin etkisi altında gelişen gramercilik anlayışının izlerini yansıtır. Eserde yer verilen ünlem edatlarını ve bunlara dâir açıklamaları şöylece sıralamak mümkündür:

-ah: “*Tahassür edâtıdır. Misal: Ah tufûliyyet eyyâmı nemesut bir zaman imiş.*” (Toparlı, age.: s.95).

-ay: “*Taaccüp ve teessür edâtıdır. Taaccübe misal: Ay siz misiniz? Teessüre misal: Ay bu sözünüz beni ne kadar bî-huzûr ediyor.*” (Toparlı, age.: s.95).

-aman: “*İstimdât edâtıdır. Misal: Aman efendim kitapları yarın getirirsiniz.*” (Toparlı, age.: s.95).

-oh: “*Telezzüz edâtıdır. Misal: Oh, bugünkü vazifeyi ikmâl ettim.*” (Toparlı, age.: s.95).

-öf: *Teessür ve melâl edâtıdır. Misal: Öf bugün havada ne kadar sıklet var.*” (Toparlı, age.: s.95).

-ey: “*Edât-ı nidâdır. Misal: Ey kıymeti bilinmeyen gençlik zamanı!*” (Toparlı, age.: s.95).

-a: “*Kelimenin evvelinde bulunursa edât-ı nidâ, ahirinde vâki olursa edât-ı te’kîd olur. Nidâyâ misal: A iki gözüm niçin bize gelmiyorsun? Te’kide misal: Böyle de yapılabilir a.*” (Toparlı, age.: s.96).

-eyvah: “*Tahassür edâtıdır. Misal: Eyvah arkadaşlarımdan geri kaldım.*” (Toparlı, age.: s.97).

-hayf/efsus: “*Her ikisi de edât-ı teessüftür. Fârisîdir ‘hayfa’ tarzında yazılır. Her üçüne de ekseriya ‘ki’ edatı ilave olunarak isti’mâl edilir. Misal: hayf: Sad hayf ki gençliğimi ne kadar beyhude geçirmiş olduğumu şimdi anlyorum. Efsus: Efsus ki henüz bir şey anlamaksızın zamân-ı hayâtın nihâyetine yaklaştığını görüyorum.*” (Toparlı, age.: s.100).

-haşa: “*Edât-ı tenzihtir. Misal: Haşa sizden gördüğüm lutfu unutmam.*” (Toparlı, age.: s.101).

-dirîğ: “*Edât-ı tahassürdür. Fârisîden me’hûzdür, dirîğâ suretinde kullanılır. Ekseriya her ikisine ‘ki’ ilave olunur. Misal: Dirîğ ki ömr-i azîz sûratle geçip gidiyor.*” (Toparlı, age.: s.101).

-zinhar: “*Edât-ı tahzîrdür. Bir şeyden sakınmak, çekinmek lüzumunu bildirir. Fârisîden me’hûzdür. Misal: Zinhar ebeveynini incitme, onların inkisâr-ı kalbi insanı perişan eder.*” (Toparlı, age.: s.102).

-vah: “*Teessüf edâtıdır. Misal: Vah vah niçin derse çalışmadın?*” (Toparlı, age.: s.108).

-vay: “*Taaccüp ve teessür edâtıdır. Taaccübe misal: Vay! Ne zaman geldiniz? Teessüre misal: Vay bugünkü dersimiz ne kadar müşkil.*” (Toparlı, age.: s.108).

-ha: “*Edât-ı tenbih. Misal: Verdiğim nasihatleri unutmayınız ha!*” (Toparlı, age.: s.109).

-haydi: “*Teşvik edâtıdır. Misal: Haydi çocuklarım! Mektep vaktiniz geldi, hazırlanınız.*” (Toparlı, age.: s.109).

-yâ: “*Edât-ı nidâ. Arabî kelimât ve terkibâta dâhil olur. Yâ Allah, Yâ ilâhe’l-âlemîn! İki âlemde de bizi mazhâr-ı necât eyle.*” (Toparlı, age.: s.109).

Yukarıda *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî* adlı eserde yer verilerek açıklanan ünlem edatları, eserdeki verilmiş sırasına uygun bir şekilde aktarılmıştır. Ünlem edatlarına dâir yapılan açıklamalara bakıldığında, bu edatları adlandırmada tercih edilen terimlerin edatın kullanıldığı cümledeki anlamı doğrultusunda seçildiği görülmektedir. Fakat eserde yer alan bu edatlar anlam bakımından değerlendirildiğinde bunların verilen örnekler dışında, diğer edebî metinlerde birbiri yerine ikâme edilebildiği görülür. Bu açıdan baktığımızda, bahsedilen edatların cümlede kazandıkları anlama göre adlandırılması, bu terimlere göreceli bir nitelik kazandırmaktadır. Söz gelimi ‘ha’ edatı eserde gösterilen tenbih anlamının yanında bazı cümlelerde şaşırma anlamıyla kullanılabilir. Şu halde bu edatın örneklendirildiği bir tek cümleden hareketle adlandırma yapmak ve terim türetmek

bir terim karmaşasına yol açacaktır. Bu noktadan hareketle, birtakım duygu ve düşünceleri yansıtan bu kabilden kelimelerin ünlem edatı olarak tek çatı altında değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Böylece her bir anlam için oluşturulacak terimlerden kaynaklanan karmaşanın giderilmesi de sağlanmış olur.

Ünlem edatlarının sınıflandırılması açısından bakıldığında, eserde bu edatlara yönelik herhangi bir sınıflandırma yapılmadığı görülmektedir. Eserde, ünlem edatları görevli kelimeleri teşkil eden diğer edatlarla birlikte karışık olarak verilmiştir. Bu durumun kelime türlerinin görev ve anlam bakımından sınıflandırılması noktasında bir karmaşaya yol açtığını ifade etmek mümkündür.

Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait gramer kitaplarının ünlem edatlarına yönelik yaklaşımlarının tespit edilmesi kapsamında üzerinde durulacak son eser, A. Cevat Emre'nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* başlıklı eseridir. Eserde genel anlamda edatlara yönelik benimsenen yaklaşım, mevcut dönemde kaleme alınan diğer eserlerle uyumluluk göstermektedir. Ancak ünlem edatları, dönemde kaleme alınan diğer eserlerden farklı olarak, Emre tarafından *edevat* konusunun sonunda müstakil bir konu şeklinde ele alınmaktadır. Emre, zarf ve ünlem başlıklarına dâhil olan kelimelerin edatlardan ayrı ele alınması gerektiğini ifade eder (Sağol vd. age.: s.229). Yazar, ünlem edatlarını nidâ başlığı altında ele alır. Eserde, ünlem edatları şu şekilde tanımlanır:

“Hissiyât ve teheyyücâtta birini ifadeye hizmet eden tabî evsâta veya i'tibârî elfâz ve kelimâta nidâ ta'bir olunur.” (Sağol vd. age.: s.230).

Yazarın nidâ hususunda yaptığı tanım dikkate alındığında, eserde yalnız birtakım duyguları ifade etmeye yarayan kelimelerin nidâ kapsamında değerlendirildiği görülür. Ancak nidâ'nın örneklendirilmesi için verilen kelimelere bakıldığında 'ya, ey, hey' gibi hitap bildiren bazı örneklerin de bu kapsama alındığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle eserde, ünlem edatlarının kapsamının belirlenmesi hususunda bir netlik bulunmadığını söylemek mümkündür.

Yazar, nidâları *tabî ve basit nidâlar*, *i'tibârî nidâlar* olmak üzere iki kısımda sınıflandırır. Buna göre, tek kelimededen oluşan ve tek başına bir kelime anlamı taşımayan 'ah, of, hey, ya, vay' gibi kelimeler *tabî ve basit nidâlar*; 'aman, heyhat, hayf, efsûs, yazık, esef, maşallah, ne âlâ' gibi mürekkep kelimeler ya da tek başına bir kelime anlamı taşıyan kelimeler *i'tibârî nidâlar*'dır. (Sağol, vd. age.: s.230).

Emre'nin eserinde ünlem edatlarının kapsamının belirlenmesi ve içeriğinin tespit edilmesi hususunda birtakım belirsizlik ve eksiklikler olduğu söylenebilir.

Eserde, sadece birtakım duyguların ifadesi maksadıyla kullanılan kelimeler ve hitap bildiren kelimelerin nidâ kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan gramer kitaplarından bir kısmında ünlem edatları kapsamında yer verilen yansıma kelimelerle soru, cevap ve gösterme bildiren kelimeler hususunda ise Emre'nin eserinde bir belirsizlik söz konusudur. Yazar, bu eserden yaklaşık yirmi yıl kadar sonra, 1931'de kaleme aldığı *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eserinde, yansıma kelimeleri *onomatopeler*, gösterme görevli ünlem edatlarını ise *prezentatifler* adı altında müstakil birer kelime türü olarak ele alır.

Tanzimat döneminde kaleme alınan Türkçe gramer kitapları, ünlem edatlarına yönelik yaklaşımları bakımından değerlendirildiğinde, bu eserlerde tanımlama ve sınıflandırma noktasında aşağı yukarı aynı yöntemlerin ve terimlerin benimsendiği görülmektedir. Mevcut dönemde kaleme alınan gramer kitaplarında ünlem edatlarının edevât bahsi içerisinde ele alınması bir gelenek hâlini almıştır. Emre'nin eseri dışında, Tanzimat dönemine ait eserler arasından seçilerek incelemeye tâbi tutulan diğer üç eserde ünlem edatlarının edevât başlığı altında işlendiği görülmektedir. Ünlem edatlarının kısmen anlamlı olmalarının yanında ağırlıklı olarak görevli kelimeler oldukları dikkate alınacak olursa, bunların edatlar bahsi içerisinde değerlendirilmesi yerinde bir yaklaşım olarak görünmektedir. Ancak sınıflandırma bakımından ele alındığında, mevcut döneme ait eserlerin bünyelerinde barındırdıkları eksiklikler göz ardı edilemeyecek kadar açıktır. Bu dönem eserlerinde genel olarak, ünlem edatlarının ayrı bir sınıflamaya tâbi tutulmaksızın, çekim edatı ve bağlama edatı gibi diğer edatlarla birlikte tek çatı altında işlenmesi yaygın olarak benimsenen bir yöntem hâlini almıştır.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitapları dikkate alındığında, bu dönemde gelişen gramercilik anlayışında ünlem edatlarına yönelik yaklaşımların farklılaştığı dikkati çeker. Bu farklılaşmanın en belirgin yönü, ünlem edatlarının kapsamının genişlemesi şeklinde gerçekleşir. Bu dönemde gelişen gramercilik anlayışında, ünlem edatları yalnızca birtakım duyguları ifade etmede kullanılan kelimeler ve hitap, seslenme bildiren kelimelerle sınırlı tutulmamıştır. Bu kelimelerin yanında yansıma kelimeler, gösterme görevli kelimelerden bir kısmı ve cevap belirten evet, hayır, elbet gibi kelimeler de ünlem edatları sınıfına dâhil edilerek bu kelime türünün kapsamı genişletilmiştir.

Çalışmanın bu kısmında, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitapları arasından seçilmiş başlıca kaynak eserlerin ünlem edatlarına yönelik yaklaşımları üzerinde durulacak; bir önceki dönem eserleriyle kıyaslandığında bu dönem eserlerinde ortaya çıkan farklılaşmalar tespit edilecektir.

Bu kapsamda üzerinde durulacak ilk eser, A.Cevat Emre'nin Yeni Türk Alfabeti'nin kabulünden üç yıl sonra kaleme aldığı *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eseri olacaktır. Emre'nin bu eseri, gramer konularına ve özellikle kelime türlerine yönelik yaklaşımı bakımından bir yöntem arayışını yansıtır. Emre, ünlem edatlarını farklı kısımlar dâhilinde ayrı başlıklar altında ele alır. Ünlem edatlarından büyük bir kısmı *nidâlar* başlığı altında değerlendirilmekle birlikte, *onomatopeler* ve *prezentatifler* başlıkları altında da birtakım ünlemlere değinildiği görülür (Emre, 1931: s.77-83). Yazar; korku, acı, coşku, kaygı ve heyecan gibi bazı duyguları yansıtmaya yarayan kelimeleri ve seslenme, ünleme, ikaz belirten birtakım ifadeleri *nidâ* başlığı altında ele alır. Bugünkü gramercilik anlayışı doğrultusunda ünlem edatları kapsamında değerlendirilen yansıma kelimeler ve gösterme görevli kelimeler ise eserde *nidâ*lardan ayrı tutulmuştur. Yazarın yaklaşımı bu yönüyle bugünkü klasik gramer geleneğinden ayrılır. Yazar, 'pat, küt, vız vız, cır cır, çat, şakır şukur' gibi yansıma kelimeleri *onomatope* terimiyle ifade eder. Yazar tarafından bu kelimelerin en tabii lisan işaretleri olduğu ve bunların taklit vasıtasıyla doğduğu vurgulanır (Emre, age.: s.79). Emre'nin eserinde ünlem edatlarından bir kısmını adlandırmak için kullanılan bir diğer dikkat çekici terim *prezentatif* terimidir. Emre, gösterme görevli 'na, nah deha, ha, de, te' gibi kelimeleri *prezentatif* terimiyle karşılar. Bu kabilden kelimeler bugünkü gramercilerin birçoğu tarafından ünlem edatı olarak değerlendirilmektedir (Bkz. Ergin, age.: s.351; Banguoğlu, age.: s.397; Gülensoy, age.: s.584). Emre'nin bu türden kelimeleri ayrı bir kelime türü gibi değerlendirmesinin ve bunları adlandırmada yabancı kaynaklı bir terim olan *prezentatif*'i kullanmasının nedeni, mevcut dönemde etki alanını genişleten Batı kaynaklı dil bilimi akımlarının temsilcileri olan A.Meillet, O.Jespersen gibi dilcilerin görüşlerinden etkilenmesi olmalıdır. Zira yazar, eserin farklı bölümlerinde sık sık bu dilcilerin gramerle ilgili görüşlerine gönderme yaparak onları görüşlerine kaynak gösterir.

Jean Deny'nin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde ünlem edatları, *edevât* bahsi içerisinde bir alt başlığı teşkil eden *ünlemler* başlığı altında ele alınır. Deny, ünlemlerin bir çeşit edat olduğunu, görevli kelimelerden bir bölümünü teşkil ettiğini

ifade eder. Yazar, ünlem edatlarını *çağrılı ünlemler* ve *dokunaklı ünlemler* olmak üzere iki gruba ayırır. Ancak sonrasında bu grupların kesin çizgilerle birbirinden ayrılamayacağını vurgular (Deny, age.: s.630-631). Deny, *çağrılı ünlemler* adı altında ‘a, e, ay, ey, ya, ha, he, hay, hey, haydi, hu, yâhu’ gibi hitap, çağırma bildiren kelimeleri örnekleriyle birlikte sıralar.²³ Dokunaklı ünlemler başlığı altında ise acı, korku, şaşma, tehdit, öfke gibi birtakım duyguları ifade etmede kullanılan ünlem edatları ele alınır. Bu bölümde ‘tu, tüh, tuf, peh peh’ gibi yansıma kelimelerden bir kısmının da dokunaklı ünlemlere dâhil edildiği görülmektedir (Deny, age.: s.653). Yansıma kelimelerden büyük bölümünün yanında cevap bildiren kelimelerin de Deny’nin eserinde ünlem edatları kapsamına dâhil edilmediği dikkati çeker. Evet, hayır, elbette, beli, peki gibi cevap bildiren kelimeler Deny’nin eserinde *asıl zarflar* kapsamında ele alınır (Deny, age.: s.234). Bu kabilden kelimeler, daha sonraki dönemlerde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının bir kısmında ünlem edatları içerisinde değerlendirilmektedir (Ergin, age.: s.351; Hacıeminoğlu, 1992: s.290).

Deny’nin eseri ünlem edatlarına yönelik yaklaşımı bakımından değerlendirildiğinde, eserde ünlem edatlarının oldukça geniş bir çerçeveye işlendiği görülür. Yazar, ünlem edatlarını sadece Osmanlı Türkçesindeki biçimleriyle değil, çoğunlukla diğer tarihi Türk lehçelerindeki ve Oğuz grubunu oluşturan diğer lehçelerdeki şekilleriyle karşılaştırmalı olarak inceler. Bu edatların ses ve şekil bakımından geçirdiği değişimlere de yer verir. Eser, ünlem edatlarının kapsamının belirlenmesi bakımından göz önüne alındığında, bugünkü gramercilik anlayışıyla örtüşmeyen bazı noktalarla karşılaşılır. Örneğin bugünkü gramer uzmanlarının bir kısmı tarafından tasdik ve red edatı şeklinde, bir kısmı tarafından da cevap edatı şeklinde değerlendirilen cevap bildiren kelimeler Deny tarafından asıl zarflar kapsamında değerlendirilir. Yansıma kelimelerin büyük bir kısmı ile ‘aha, deha, daha, te, nah’ gibi gösterme ünlemlerinin ise eserde ünlem edatları kapsamında yer almadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Deny’nin eserinde ünlem edatlarının kapsamının bugünkü gramercilik geleneğine oranla daha dar bir ölçekte sınırlandığı söylenebilir.

M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde ünlem edatlarını *ünlemler* (*nidâlar*) başlığı altında inceler. Yazar, ünlem kelimesini kelimenin kökünü teşkil eden *ün* isim kökünden hareketle açıklamaya yönelir. Bu açıklamaya göre ünlem,

²³ Yazarın *çağrılı ünlemler* sınıfı içerisinde yer verdiği ‘ha’ edatı, görev itibarıyla ‘işte’ anlamında gösterme edatı olmalıdır. (Bkz. Deny, age.: s.636, 1.Hatırlatma).

dinleyenin yönelip bakmasını istemek amacıyla seslenmek anlamını içerir (Bilgegil, age.: s.208). Bilgegil, ünlem terimini şöyle tanımlar:

“Çeşitli duygu ve arzularımızla zaptolunamayan heyecanlarımızı yüklenen, bazen örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleninkine denk olabilen insan ses, çığlık ve sözleri ünlemleri teşkil eder.” (Bilgegil, age.: s.209).

Yazar, bu tanımlamadan sonra ünlem edatlarını yapılarına ve anlamlarına göre sınıflandırır. Eserde, ünlem edatlarının yapılarına göre uygulanan tasnifte, bu edatların yapısından ziyade asıl ünlem ya da ünlem görevinde kullanılan başka kelimeler olmasının dikkate alındığı görülür. Bilgegil’in, Deny’nin eserinde yer verilen *çağrılı ünlemler* ve *duygulu ünlemler* kategorilerine üçüncü bir ünlem kategorisi olan *taklidi sesler* başlığını ilave ederek ünlem edatlarının kapsamını bir derece daha genişlettiği görülmektedir. Bilgegil, ünlemlerin sınıflandırılması noktasında Deny’den farklı olarak tabiat taklidi kelimeleri duygulu ünlemlerden ayırarak farklı bir ünlem sınıfı olarak değerlendirir. Eserde, ünlem edatları sıralanarak bunların hangi anlamda kullanıldıkları örnek cümleler vasıtasıyla açıklanır. Ancak bu noktada, ünlem edatlarının kullanıldıkları yere göre farklı anlamlar kazanabileceklerinin göz ardı edildiği düşünülmektedir. Örneğin eserde acıma, şaşma, serzeniş, tehdit gibi anlamları üzerinde durulan ‘vay’ ünlemi, ‘Vay namussuz, vay küstah’ gibi kullanımlarda tahkir ve aşağılama anlamı kazanmıştır. Bu bakımdan ünlem edatlarının anlamı üzerinde bir kapsam belirlemek, sınırlama yapmak uygun değildir.

Yazar, bugünkü gramercilik anlayışından farklı olarak ünlem edatlarını tahlil etmeye yönelir. Ünlemlerin tahlili konusunda, kavâid olarak adlandırılan eski gramer kitaplarında uygulanan yöntemlere benzer bir yöntemi izleyerek *nidâ*, *münâdi*, *münâdâ/çağrılan* terimlerini kullanır. Bilgegil’in eseri ünlem edatlarını tanımlama, sınıflandırma ve kullanılan terimler bakımından göz önüne alındığında, eserde ünlem edatları konusuna yönelik yaklaşım bakımından kısmen eski gramercilik geleneğinin sürdürüldüğü söylenebilir.

T. Nejat Gencan, ünlem edatlarını *ünlemler ve kullanılışları* başlığı altında ele alır. Gencan, ünlem edatlarını şöyle tanımlar:

“Coşkunun söze dönüşmesiyle, yani bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen; sevinç, korku, üzüntü, acı, şaşma... duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan sözcüklere ünlem diyoruz.” (Gencan, age.: s.533).

Gencan'ın tanımında ünlem edatlarının kapsamının oldukça daraltıldığı dikkati çekmektedir. Eserde yapılan tanıma göre yalnızca heyecan, korku, coşku, acıma gibi birtakım duyguları ifade etmek için kullanılan duygulu kelimeler ünlem edatları kapsamında yer almalıdır. Yazarın tanımında asıl ünlemleri teşkil eden seslenme, çağırma bildiren kelimelere ve yansıma kelimelere değinilmediği görülmektedir. Ancak yapılan tanımlamadan sonra ünlem edatları *çağrı ünlemleri (interpellatif)* ve *dokunaklı-duygusal (affectif) ünlemler* olarak iki grupta tasnif edilir. Böylece seslenme bildiren sözcükler de ünlem edatlarının kapsamına dâhil edilmiş olur (Gencan, age.: s.533). Yazar, ünlem edatlarını iki başlıkta tasnif ettikten sonra Türkçede kullanılan çağırma ve duygu ünlemlerini bir ayırım yapmaksızın peş peşe sıralar. Burada ünlem edatlarının hangi anlamlarda kullanılabileceğini örnek cümlelerden hareketle sıralar. Ünlem edatlarının taşıyabilecekleri anlamlar üzerinde bir sınırlama yapmanın uygun olmayacağı hususu ve bu sınırlamanın sakıncalı yanları yukarıda izah edilmişti (Bkz. s.229, 2.paragraf). Bu sebeple burada sadece ünlem edatlarının hangi anlamda kullanılabileceği üzerine bir sınırlama yapmanın uygun olmayacağını belirtmekle yetiniyoruz.

Eserde ünlem edatlarına ayrılan bölümün son kısmında *eytişler (hitaplar)*, *yansımalar*, *ünlem değerli sözler* gibi ünlem edatlarıyla ilgili çeşitli hususlarda kısa açıklamalara yer verildiği görülür. Bu bölümde ünlem edatları yapı bakımından da kısaca tasnif edilir.

Gencan'ın eseri ünlem edatlarının tanımlanması ve sınıflandırılması bakımından değerlendirildiğinde, eserde bu hususta klasik gramercilik geleneğinin takip edildiği söylenebilir. Eserde, çağrılı ve duygulu ünlemlerin bir ayırım yapılmaksızın peş peşe sıralanmasının ve yansıma kelimelerle hitapların sonradan konuya dâhil edilmesinin ünlem edatlarının işlenişi hususunda bir karışıklığa yol açtığını ifade etmek gerekir. Eser, verilen örneklerin sayısı ve edebi eserlerden seçilen örneklerin kullanılması bakımından oldukça zengindir. Gencan'ın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek yazılan eserlerde ünlem edatlarını adlandırma, sınıflandırma ve örneklendirme hususunda genel olarak beminsenen yaklaşımları terk ederek Türkçenin yapısına yöneldiği dikkati çekmektedir. Yazar, kendisinden önce kullanılmış olan sınıflandırma yöntemlerini izlememiş, ünlemleri izah ederken çoğunlukla örnek metinlerden hareket etmeye çalışmıştır.

Yüksel Göknel, dilbilimsel bir yaklaşım doğrultusunda kaleme aldığı *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde ünlem edatlarına mahsus bir konu başlığına yer

vermemiştir. Eserde, ünlem edatlarından bir kısmına *yönverenler* başlığı altında değinildiği görülmektedir. Göknel, insan zihninde oluşan iticiler olarak nitelediği, cümlelerin anlamına yön veren unsurlar arasında ünlem edatlarının da yer aldığını ifade eder (Göknel, age.: s.58-59). Yazar, cümle kuruluşunda görev alan ‘evet, hayır, elbette’ gibi cevap edatları, ‘ama, fakat, hem...hem, ne...ne’ gibi bağlama edatları ve ‘a, ah, of, hey, eyvah’ gibi ünlem edatlarının cümlelerin anlamına yön veren başlıca unsurlar olduklarını belirtir. Yazarın ifadesine göre bu unsurlar cümlelerin anlamını şekillendiren, anlam bakımından itici unsurlardır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, bu unsurlardan bilhassa ünlem edatlarının görevli kelimeler sınıfında yer almakla birlikte her zaman cümle kuruluşlarında yer almayıp zaman zaman tek başlarına başlı başına birer cümle hükmünde anlam taşıyabilecekleridir. Bu bakımdan ünlem edatları, diğer görevli kelime sınıflarından ayrı müstakil bir başlık altında değerlendirilmelidir. Zira bunlar, sadece görevli kelimeler değil aynı zamanda tek başlarına da bir yargı bildirebilen anlamlı kelimelerdir.

Göknel, *yönverenler* konusunu yapısal-işlevsel yaklaşım doğrultusunda, bu unsurların cümlelerin yapısal ve anlamsal içeriğine sundukları katkı bakımından ele alır. Eserde, *yönverenler* konusu dâhilinde ünlem edatlarından yalnız birkaç tanesine yer verildiği görülmektedir. Yazar, ünlem edatlarının tanımlanması ve sınıflandırılması hususlarına ise yer vermemiştir. Bu bakımdan Göknel’in eserinin ünlem edatlarının tanımlanması, sınıflandırılması ve örneklendirilmesi konusunda yeterli bilgiyi içermediğini ifade etmek mümkündür.

Ünlem edatlarına yönelik yaklaşımlar bakımından klasik gramer geleneğinin bir örneği de Haydar Ediskun’un *Yeni Türk Dilbilgisi* adlı eserinde karşımıza çıkar. Ediskun, ünlem edatlarını *ünlemler ve yapıları* başlığı altında ele alır. Ediskun’un tanımına bakıldığında yalnız duygu bildiren kelimelerin tanıma dâhil edildiği görülür. Yazar, ünlem edatlarını şu şekilde tanımlar:

“*Ünlemler, bir heyecanın etkisiyle ağızımızdan çıkararak duygularımızı canlı bir şekilde anlatmaya yarayan kelimelerdir.*” (Ediskun, age.: s.317).

Yazar, ünlem edatlarını sınırlı bir çerçevede tanımlarken, bunların sınıflandırılması sırasında duygu bildiren kelimelerin yanında hitap, ünleme bildiren kelimeleri ve yansıma kelimeleri de bu kapsama dâhil eder. Eserde, ünlem edatları *asıl ünlemler, ünlem olarak kullanılan diğer kelimeler, yansımalar* olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılır (Ediskun, age.: s.317). Ediskun’un eserinde ünlem edatları konusunun tanımlama, sınıflandırma, kapsam belirleme ve örneklendirme

açısından oldukça sınırlı bir çerçevede işlendiği söylenebilir. Yazarın ünlem edatlarına yönelik yaklaşımı, klasik-kuralcı gramer anlayışının kelime türlerine yönelik yaklaşımının sürdürüldüğünü gösterir.

Tahsin Banguoğlu, ünlem edatlarını *Türkçenin Grameri* başlıklı eserinin ikinci bölümünde *yapıbilgisi* konuları kapsamında inceler. Yazar, ünlem edatlarını diğer gramer kitaplarında yer verildiği gibi kelime bilgisi ya da kelime türleri başlıklı ayrı bir bölümde ele almak yerine *yapıbilgisi* başlığı altında yapı bilgisi konularıyla birlikte ele alır. Eserde, *yapıbilgisi* başlıklı ikinci bölüm içerisinde *yedinci dilim* ünlem konusuna tahsis edilmiştir. Banguoğlu'nun ünlem edatlarına ayırdığı kısım daha önce üzerinde durulan Türkçe gramer kitaplarına nispeten oldukça kapsamlıdır. Yazarın ünlem edatlarının tanımlanması hususunda da diğer eserlere kıyasla oldukça geniş bir tanıma yer verdiği görülmektedir. Banguoğlu, ünlem edatlarını şöyle tanımlar:

“Bir duyusu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazen tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimelere ünlem (interjection) adını veriyoruz. (Banguoğlu, age.: s.396).

Yazar, ünlem edatları üzerine yaptığı tanımda duyuş, duygu, dilek ve hitap bildiren kelimeleri ünlem edatları kapsamında değerlendirir. Bunun yanında diğer bazı gramerciler tarafından ünlem edatları kapsamında değerlendirilen yansıma kelimelerin Banguoğlu tarafından ünlem edatlarının dışında tutulduğu dikkati çeker. Yazar, *ünlemlerin çeşitleri ve ünlemlerin yapısı* olmak üzere iki ayrı başlık altında duygu sözlerini, seslenme sözlerini, soruşturma sözlerini ve ünlem olarak kullanılabilen diğer sözleri inceledikten sonra üçüncü ve ayrı bir başlıkta yansımalar konusu üzerinde durur (Banguoğlu, age.: s.402-408). Banguoğlu, yansıma kelimeleri şu şekilde izah eder:

“Kelimenin yapısı bakımından ünlemlere en çok yaklaşan kelime türü yansımalarlardır. Bunlar tabiat seslerini tasvir veya kabataslak taklit ederek meydana gelmiş ses topluluklarıdır. Ünlemlerde olduğu gibi bunlar da konmuş anlam değil, seslerin andırdığı nesne veya hareket anlamını taşırlar.” (Banguoğlu, age.: s.402).

Yazarın açıklaması doğrultusunda, tabiat taklidi yansıma kelimeleri ünlemlerin dışında tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak yazarın *yansımalar* olarak adlandırdığı bu kabilden kelimeler de eserde *yedinci dilimi* teşkil eden *ünlemler* başlığı altında ele alınmaktadır. Bu bakımdan eserde, ünlem edatlarının kapsamının belirlenmesi hususunda bir belirsizlik olduğu dikkati çeker. Ancak Türk gramercileri arasında çoğunluğun ortak görüşü yansıma kelimelerin de ünlem edatları kapsamında yer

alması gerektiği yönündedir (Bkz. Ergin, 2009: s.349; Gülensoy, 2010: s.583; Bilgegil, 2014: s.209). Banguoğlu, kökenleri bakımından bunların isim kökleri karakterinde olduklarını ifade eder (Banguoğlu, age.: s.402).

Ünlem edatlarının tanım, kapsam ve tasnifi hususunda bu bölümde üzerinde durulacak bir diğer eser M. Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı eseridir. Ergin, ünlem edatlarını tek başlarına mânâsı olmayıp sadece gramer vazifeleri bulunan kelimeler olarak tanımladığı edatlar kapsamında değerlendirir. Ergin'e göre ifadeleri ses yapılarına dayananlar dışında ünlem edatları da diğer edatlar gibi tek başlarına kullanım sahasına çıkamazlar. Bunlar, bir arada kullanıldıkları diğer kelimeler ve cümleler vasıtasıyla bir anlam kazanır, kullanım alanına dâhil olurlar (Ergin, age.: s.349).

Ünlem edatlarının kapsamının belirlenmesi konusunda en geniş kapsamlı tanımlardan biri Ergin'in eserinde karşımıza çıkmaktadır. Ergin, ünlem edatlarını şu şekilde tanımlar:

"Bunlar his ve heyecanları, sevinç, kerder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk v.s. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır."(Ergin, age.: s.349).

Daha önce üzerinde durulan eserlerde ünlem edatları kapsamında yer verilmeyen tabiat taklidi seslerle tasdik, red, sorma, gösterme bildiren kelimelerin Ergin'in eserinde ünlem edatlarının kapsamına dâhil edildiği görülmektedir. Şu hâlde buraya kadar ünlem edatları hususunda üzerinde durulan eserler arasında ünlem edatlarının kapsamını belirlemeye yönelik en geniş tanımın Ergin tarafından yapıldığını söyleyebiliriz.

Ergin, ünlem edatlarının anlam ve görevleri doğrultusunda sınıflandırılması konusunda da oldukça geniş bir tasnife yer verir. Yazar, ünlem edatlarını *ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları ve cevap edatları* olmak üzere beş başlık altında toplar. Ergin'in tasnifine göre duygu bildiren kelimeler, tabiat taklidi yansımalar ve hitap bildiren kelimeler asıl ünlemleri teşkil eder. Seslenme, çağırma bildiren kelimeler eserde *seslenme edatları* olarak adlandırılır. Türkçe gramer kitaplarında tartışmalı konuların başlıcalarından birini teşkil eden '*hani, acep, acaba, niçin*' gibi soru bildiren kelimeler, Ergin tarafından *sorma edatları* başlığı altında ünlem edatlarına dâhil edilir. Yazar, son olarak '*işte, aha, deha, daha, te*' gibi gösterme ifade eden kelimelerle '*evet, hayır, peki, hay hay, he, efendim, elbette*' gibi onaylama veya reddetme ifade eden kelimeleri de ünlem edatları kapsamında

değerlendirir (Ergin, age.: s.349-352). Ergin'in ünlem edatı olarak değerlendirdiği özellikle bu son iki kelime topluluğunun kelime türleri içerisindeki konumu Türk gramerciliğinde tartışma konusudur. Yazar, bu kelimelerin ikinci dereceden ünlem edatı olmakla birlikte cümleye kattıkları anlam itibariyle ünlem karakteri taşıdıklarını ve ünlem edatları kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (Ergin, age.: s.351-352).

Genel bir çerçeveden bakıldığında, Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* başlıklı eseri ünlem edatlarının incelenmesi ve izahı noktasında Türk gramerciliğinde kaleme alınmış kapsamlı birkaç çalışmadan biridir. Ergin; tanımlama, sınıflandırma ve örneklendirme bakımından eserinde ünlem edatları üzerine oldukça geniş ve açıklayıcı bilgilere yer vermiştir. Eserde, ünlem edatlarının tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi hususunda Türkçenin gramerini konu edinen diğer gramer kitaplarıyla birtakım uyumsuzluklar olduğu görülmektedir. Bu konu, aşağıda yer verilen tespitler bölümünde diğer gramer kitaplarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Çalışmanın bu bölümünde, ünlem edatlarının adlandırılması, sınıflandırılması ve tahlil edilmesi bakımından üzerinde durulacak bir diğer eser, Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* başlıklı eseridir. Bozkurt'un eserinde sözlüksel kategoriler içerisinde yer alan diğer kelime türlerinde olduğu gibi ünlem edatlarının tanımlanması ve sınıflandırılması noktasında da daha önce bu kapsamda incelenen eserlere kıyasla oldukça farklı bir yaklaşım benimsendiği görülür. Ünlem edatlarının tanımlanması ve kelime türleri içerisindeki konumunun belirlenmesi noktasında Türkçe gramer kitaplarında genel olarak iki farklı yaklaşımın benimsendiğini daha önce belirtmiştik. Bunlardan ilki, kelimelerin niteliklerini dikkate alarak sınıflamaya tabi tutan, bu doğrultuda ünlem edatlarını görevli kelimeleri bütünüyle kapsayan edatlar başlığı altında değerlendiren yaklaşımdı. İkinci yaklaşım ise kelimelerin işlevlerini dikkate alarak ünlem edatlarını sözlüksel kategorileri oluşturan sekiz kelime türünden biri olarak değerlendirmektedir. Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* adlı eseri, kelime türlerinin sınıflandırılması bakımından her iki yaklaşımın da dışında kalmaktadır. Bozkurt, kelime türlerini sınıflandırırken bütünüyle kavram alanlarını dikkate alacak şekilde bir sınıflandırma yapar ve bu bölümde ünlem edatları konusuna değinmez. Eserde ünlem edatları, *düzen* başlığını taşıyan ve tümceleri anlam bakımından sınıflandıran bölüm içerisinde *ünlem tümcesi* başlığı altında ele

alınır (Bozkurt, age.: s.171). Bozkurt, eserinde ünlem edatlarıyla ilgili şu açıklamalara yer verir:

“Yazıda duygunun belirtilmesi zor bir iştir. Kişinin iç evrenini yansıtacak kimi sözcüklere, işaretlere başvurulur. Duyguyu yansıtan sık kullanımlı kimi sözcükler vardır. Duygu yansıtacak tümcelerde bu sözcüklere başvurulur. Kesin olmamakla birlikte, ünlem sözleri adı verilir bu sözcüklere. Bu tümcelere de ünlem tümcesi denir.” (Bozkurt, age.: s.172).

Yazar, ünlem edatlarına yönelik herhangi bir adlandırma yapmaktan ve bunların kapsamının belirlenmesi hususunda kesin sınırlar çizmekten kaçınır. Ancak yazarın ünlem tümcesi üzerine yaptığı açıklamalardan ünlem edatlarının kapsamını ‘ünlemler, yansımalar, seslenme sözleri, ünlem değerindeki sözler’ şeklinde belirlediği anlaşılmaktadır. Yazarın ünlem edatlarının kapsamı hususunda belirlediği içerik, Ergin, Gülensoy, Banguoğlu gibi gramercilerin belirlediği kapsamla büyük oranda örtüşmektedir. Bozkurt’un eserinde, diğer gramer kitaplarından farklı olarak, sözlüksel kategoriler içerisinde ünlem edatlarına yer verilmemesi ve bunlara yönelik bir sınıflandırma yapmaktan kaçınılması yazarın kelime türlerini sınıflandırırken kavram alanını dikkate alması ve farklı bir yaklaşımı benimsemesinden kaynaklanır. Bozkurt, *ünlem tümcesi* başlıklı bölümün son kısmında doğrudan ünlem olarak kullanılan kelimeleri sıralayarak bunlarla ilgili Türk edebiyatına ait farklı metinlerden alınan örneklere yer verir (Bozkurt, age.: s.174-182).

Cumhuriyet’ten sonra Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının ünlem edatlarına yönelik yaklaşımları kapsamında, çalışmanın bu bölümünde incelemeye tâbi tutulacak son eser, Zeynep Korkmaz’ın *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eseri olacaktır. Korkmaz, *ünlemler* başlığı altında ele aldığı konuya Türk gramerciliğinde ünlem edatlarıyla ilgili görülen sorunlara değinerek giriş yapar (Korkmaz, age.: s.1139). Korkmaz’ın eseri ünlem edatlarını tanımlama, sınıflandırma ve incelemeye oldukça geniş bir kapsamda yer vermesinin yanında ünlem edatları hususunda Türk gramerciliğinde görülen sorunlara da değinmesi bakımından önem arz eder.

Üzerinde durulan eserler arasında Korkmaz’ın eserinin ünlem edatlarını oldukça geniş bir içeriği kapsayacak şekilde tanımladığı görülmektedir. Korkmaz, bir gramer terimi olarak ünlem edatını şu şekilde tanımlar:

“Ünlem, söz içinde konuşmacının acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya

tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türüdür.” (Korkmaz, age.: s.1140).

Tanımdan da anlaşılacağı üzere, Korkmaz asıl ünlemleri teşkil eden duygu sözleri, seslenme-hitap sözleri ve yansıma kelimelerin yanında onaylama veya reddetme bildiren kelimeleri, soru ve cevap sözleri ile varlıkları göstermeye yarayan ‘işte, aha, daha’ gibi kelimeleri de ünlemler kapsamında değerlendirir. Korkmaz’ın eseri bu açıdan Ergin’in ünlem edatlarına yaklaşımı ile benzerlik gösterir. Ergin’de olduğu gibi Korkmaz da ünlem edatlarının içeriğini oldukça geniş kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Yazar, yer verdiği tanımdan sonra *ünlemlerin genel özellikleri* başlığı altında bu kelimelerin söz dizimindeki işlevleri ve kullanım şekillerini inceler (Korkmaz, age.: s.1141).

Korkmaz, ünlemleri sınıflandırmadan önce onların diğer kelime türleri içerisindeki konumunu belirlemek gerektiğini belirtir. Yazar, ünlemlerin çekime girmemeleri ve doğrudan bir kavrama karşılık gelmemeleri sebebiyle bir yönüyle görevli kelimeler olduğunu ifade eder. Bunun yanında yerine göre bir cümlenin yerini tutabilme, ada dönüşebilme ve ad gibi çekimlenebilme gibi özelliklerinden dolayı bu kelimelerin anlamlı kelimeler sınıfına da dâhil olabileceklerini vurgular. Korkmaz, bu nedenlerden dolayı ünlem edatlarını diğer sözlüksel kategorilerden ayırarak ‘görevli-anlamlı kelimeler’ ana başlığı altında bağımsız bir kelime türü olarak değerlendirir (Korkmaz, age.: s.1146). Korkmaz’ın bu yaklaşımı onun eserini ünlem edatları kapsamında daha önce üzerinde durulan diğer çalışmalardan ayırır. Korkmaz’ın eseri ünlem edatlarının sınıflandırılması açısından da müstesna bir yer tutar. Yazar, ünlem edatlarını kökenleri, ses ve kelime yapıları, nitelik ve görevleri bakımından üç ayrı şekilde sınıflandırır (Korkmaz, age.: s.1146-1173). Yazarın sınıflandırma esnasında yer verdiği fonetik ve morfolojik tahlillerin yanında yer verdiği örneklerin de sayıca oldukça fazla olması, eserin ünlem edatlarını inceleme hususunda son derece titiz yaklaşımını ortaya koyar.

Korkmaz’ın eserinde, ünlem edatlarının özellik ve görev bakımından da bir hayli ayrıntılı bir şekilde sınıflandırıldığı dikkati çeker. Yazar, Jean Deny tarafından duygulu ünlemler olarak adlandırılan ve insanın iç dünyasından kaynaklı, duygu bildiren ünlem edatlarını *içe dönük ünlemler* terimiyle ifade eder (Korkmaz, age.: s.1148). Deny’nin çağrılı ünlemler şeklinde ifade ettiği seslenme-hitap bildiren kelimelerin yanında gösterme, cevap verme, onaylama, reddetme bildiren kelimeler Korkmaz tarafından *dışa dönük ünlemler* olarak adlandırılır (Korkmaz, age.: s.1173).

Korkmaz, yansıma ses ve kelimelerden oluşan ünlem edatlarını bu iki sınıfın dışında müstakil bir kısım hâlinde ele alarak bunları *ses yansımali (ses taklidi) ünlemler* şeklinde adlandırır (Korkmaz, age.: s.1187). Korkmaz bu bölümde son olarak ifadeyi zenginleştirmek amacıyla yer yer ünlem olarak kullanılan isim ve fiil türünden kelimeler üzerinde durur. *Ünlem gibi kullanılan kelimeler* başlığını taşıyan bu konu, Korkmaz'ın eserinde son konu başlığını teşkil eder (Korkmaz, age.: s.1191).

Türk Gramerciliğinde Ünlem Edatlarına Yönelik Yaklaşımların İncelenmesi Sonucunda Elde Edilen Tespitler:

Ünlem edatları, M.U.'dan günümüze dek Anadolu sahasında varlık gösteren Türk gramerciliğinde konumu ve kapsamı tam olarak belirlenemeyen, sınırları net bir şekilde çizilemeyen bir başlık olarak kalmaya devam etmiştir. Görevli kelimelerin bir kolunu teşkil eden bu kelime türünün gerek leksikal kategoriler içerisindeki konumu gerekse kapsamına dâhil olması gereken kelimelerin neler olması gerektiği gibi konular Türk gramerciliğinde bugün dahi tartışma konusudur. Ünlem edatları hususunda Türk gramerciliğinde görülen sorun ve düzensizlikleri derli toplu ve net bir şekilde dile getirmesi bakımından Zeynep Korkmaz'ın aşağıda yer verilen tespitleri oldukça önemlidir. Korkmaz, Türk gramerciliğinde ünlem edatlarının tanımı, niteliği ve kapsamı ile ilgili sorunları şu şekilde özetler:

“Ünlem gramerimizin en az işlenmiş konularından biridir. Türkiye Türkçesi ile ilgili yerli ve yabancı gramerlerde bu konu tanımı, niteliği, kapsamı ve sınıflandırılması bakımından birbirleri ile ortaklaşan noktalar dışında, genellikle birbirine uymayan veya eksik kalan değerlendirmelere bağlanmıştır. Nitekim bazı gramerlerde, ünlemler yalnız duygu ve heyecanları anlatan kelime türü olarak tanımlanırken, bazılarında buna seslenmeler, bazılarında da yansıma kelimeler ve cevap verme onaylama, reddetme, sorma, gösterme gibi açıklayıcı kelimeler eklenerek kapsamı geniş tutulmuştur. Böylece gerek niteliği gerek kelime türleri arasındaki yeri açısından birbirini tutmayan farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu da ünlemleri gramerimizin yeni baştan dikkatle incelenmesi gereken bir konusu durumuna getirmiştir.” (Korkmaz, age.: s.1139).

Korkmaz'ın ünlem edatları ile ilgili dile getirdiği başlıca sorunlar, Türk gramerciliğinde Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan modern Türkçe gramer kitapları göz önüne alındığında dikkati çeken, Türk gramerciliğine etki eden başlıca akımların etkisiyle ortaya çıkan ve üzerinde durulması son derece gerekli ve önemli olan hususlardır. Ancak konuya M.U.'dan itibaren Anadolu sahasında yazılmış Cumhuriyet öncesi döneme ait eserleri de dâhil ettiğimizde, bu sorun ve düzensizliklerin toplanabileceği başlıkların sayısı artmakta, içeriği daha da genişlemektedir. Anadolu sahasında Cumhuriyet'ten önce kaleme alınan

Müeyyessiretü'l-Ulûm, Kavâid-i Osmâniyye, Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv, Türkçe Sarf ve Nahiv gibi eserlerin Cumhuriyet'ten sonra bu alanda kaleme alınan eserler üzerinde gramer konularına yönelik yaklaşım bakımından etkileri tartışma götürmeyen bir gerçektir. Bu bakımdan çalışmamızda M.U.'dan itibaren Anadolu sahasında kaleme alınan gramer kitaplarını incelemeye tâbi tutarak bütüncül bir bakış açısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

M.U.'dan bu yana Anadolu sahasında teşekkül eden Türk gramerciliğinin kimi dönemlerinde yalnız hitap ve ünleme görevli sözcükler bu kelime türünün kapsamına dâhil edilmiş, nidâ terimiyle karşılanmış; kimi dönemlerinde ise yansıma sözcükler, duygu sözcükleri ve cevap sözcükleri de ünlem edatlarının kapsamında değerlendirilmiştir. Türk gramerciliğinin üç farklı döneminde Anadolu sahasında kaleme alınan başlıca kaynak eserlerde, ünlem edatlarının adlandırılmasında kullanılan terimleri ve kapsamı içerisinde yer verilen kelimeleri burada sırasıyla özetlemenin konunun daha derli toplu görülebilmesi bakımından uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu maksatla M.U.'da, Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönemde ve Cumhuriyet'ten günümüze dek Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında ünlem edatlarını adlandırmada kullanılan terimler, bu eserlerde yapılan sınıflandırmalar ve bu kelime türünün kapsamına dâhil edilen kelimeler aşağıda özetlenmiştir.

1. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'da ünlem edatlarına *faslun fi'l-hurûf* başlığı altında, edatlar kapsamında değinildiği görülmektedir. Müellif, bugün ünlem veya ünlem edatı olarak adlandırılan unsurları edat olarak değerlendirmekte, bunları adlandırmada *harf* terimini kullanmaktadır (M.U. s.130). Bunun yanında eserde, ünlem edatlarının söz diziminde kazandıkları anlam doğrultusunda zaman zaman *kelâm-ı tahazzün, nidâ* şeklinde de adlandırıldığı görülür.

2. Tanzimat döneminde kaleme alınmış Türkçe gramer kitaplarında, ünlem edatlarına yönelik M.U.'da ortaya koyulan yaklaşımın aynıyla benimsendiği dikkati çeker. Ünlem edatlarının adlandırılması ve sözlüksel kategoriler arasındaki konumunun belirlenmesi konusunda incelenen Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserlerde ünlem edatlarına has müstakil bir konu başlığı tespit edilememiştir. Belirtilen eserlerde ünlem edatları kapsamına giren birtakım örnekler, hurûf veya edat adı altında diğer edat çeşitleriyle bir arada ele alınmaktadır. Mevcut döneme ait eserlerde yalnız '*a, ey, yâ*' gibi ünleme, çağırma anlamı taşıyan kelimelerin *edât-ı nidâ* şeklinde adlandırıldığı görülür. Bugünkü gramercilik anlayışına göre ünlem

edatı oldukları değerlendirilen '*of, oh, tüh*' gibi unsurlar, bu eserlerde cümleye kattıkları anlam doğrultusunda farklı terimlerle adlandırılmıştır. Bu unsurların adlandırılmasında kullanılan *edât-ı teessüf, edât-ı taaccüp, edât-ı tahassür* gibi Arap gramerinden alınma terimler, M.U.'dan bu yana Türkçe gramer kitapları üzerinde devam eden Arapça gramer geleneğinin etkilerini yansıtır.

3. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitapları göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde gelişen gramercilik anlayışında ünlem edatlarına yönelik yaklaşımların farklılaştığı dikkati çeker. Bu farklılaşmanın en belirgin yönü, bu dönem eserlerinde ünlem edatlarının daha geniş bir kapsamda ele alınmasıdır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerde, ünlem edatları yalnızca duygu bildiren kelimeler ve hitap, seslenme bildiren kelimelerle sınırlı tutulmamıştır. Bunların yanında yansımalar, gösterme işlevli kelimelerden bir kısmı ve cevap bildiren 'evet, hayır, elbet, peki, hay hay' gibi kelimeler de ünlem edatları sınıfına dâhil edilmiştir.

4. Cumhuriyet'ten sonra Anadolu sahasında kaleme alınan modern Türkçe gramer kitaplarında ünlem edatlarının adlandırılması, tanımlanması, sınıflandırılması ve kapsamının belirlenmesi noktasında birtakım sorun ve düzensizlikler dikkati çeker. Bu eserlerde, birbiriyle ortak noktalar bir kenara bırakılacak olursa, ünlem edatlarının tanımı, tasnifi ve kapsamı konusunda genellikle birbirine uymayan yorum ve görüşlerle karşılaşılır. Bu dönem eserlerinin bir kısmında yalnızca duygu bildiren kelimeler ünlem edatı kapsamında ele alınmıştır (Ediskun, 1993: s.317; Gencan, 2007: s.533). Aynı döneme ait eserlerin diğer bir kısmında duygu bildiren kelimelerin yanında hitap-seslenme ifade eden kelimeler de konuya dâhil edilmiş (Deny, 1941: s.630; Bilgegil, 2014: s.208; Banguoğlu, 2007: s.396); bir kısmında ise soru ve cevap bildiren kelimeler de ünlem edatları kapsamında değerlendirilmiştir (Ergin, 2009: s.349; Gülensoy, 2010: s.583). Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan eserlerden bir kısmı da belirtilen eserlerden farklı olarak ünlem edatlarını oldukça farklı ve kendine has bir yöntemle ele almaktadırlar (Emre, 1031: s.77-83; Bozkurt, 2004: s.171). Tüm bu eserlerde ünlem edatlarının kapsamının belirlenmesine yönelik yaklaşımlar dikkate alındığında, aynı dönem içerisinde yazılan eserler arasında mevcut konuda bir uyumsuzluk ve belirsizlik olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum ünlem edatlarını Türk gramerciliğinde sorun ve düzensizliklerin görüldüğü başlıca konulardan biri hâline getirmektedir.

Yukarıda Türk gramerciliğinin üç ayrı döneminde kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarında ünlem edatlarının adlandırılması, tanımlanması, sınıflandırılması ve kapsamının belirlenmesi hususunda ortaya çıkan başlıca sorun ve düzensizlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen sorun ve düzensizliklerin en temel nedeni Türk gramercileri arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve gramer yazımı hususunda Türk gramerciliğine etki eden başlıca akımlar olmalıdır. Görülen sorun ve düzensizlikler, konunun öğretilmesi aşamasında güçlükler doğurmakta, üniversiteden üniversiteye konuların sınıflandırılma biçimi ve içeriği değişebilmektedir. Bu bakımdan diğer gramer konularımızda olduğu gibi, ünlem edatları konusunda da mevcut alanda uzmanlaşmış kişilerin ve konuyla alakalı kurumların bir araya gelmesiyle ünlem edatları konusu yeniden değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme, Türk dilinin farklı dönemlerinde kaleme alınmış başlıca eserlerin taranması ve incelenmesi yöntemiyle yapılmalı; bu hususta gerek Arapça gerek İngilizce gibi yabancı dillerin Türk gramerine yansıttığı yaklaşımların etkisinden uzak durulmalıdır.

3.2.7.3.Çekim Edatları

Çekim edatları, konunun işlenişi bakımından Türk gramerciliğinde birtakım sorun ve düzensizliklerin sıklıkla görüldüğü konulardan biridir. Edat teriminin kullanılışı, bir gramer terimi olarak edatın tanımlanması, edatların kapsamının belirlenmesi, çekim edatlarının edatlar içerisindeki konumu gibi birçok konuda M.U.'dan bu yana Türk gramerciliğinde görülen sorun ve uyuşmazlıklar bugün de varlığını devam ettirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde M.U.'dan bu yana Anadolu sahasında kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında çekim edatlarına yönelik ortaya koyulan yaklaşımlar incelenecektir. Sonrasında bu eserlerin hem kendi dönemleri içerisindeki etkileşimleri hem de bir dönem eserlerinin sonraki dönem eserleri üzerindeki etkileri ile birlikte dönemler arasında ortaya çıkan değişim ve gelişmeler tespit edilecektir. Bu yöntemle Türkçenin üç farklı döneminde kaleme alınan eserler arasında oluşan yaklaşım ve yöntem bakımından farklılık ve değişimler belirlenmeye çalışılacaktır.

Eserlerin incelenmesine ve karşılaştırılmasına geçmeden önce, bugün genel olarak Türk gramerciliğinde çekim edatları hususunda var olduğu düşünülen başlıca sorunları sıralayıp bu hususta kendi görüşlerimize de yer vermenin uygun olacağını düşünüyoruz. Bu vesileyle üzerinde durulacak konunun daha somut bir biçimde görülebilmesi sağlanmış olacaktır. Çekim edatlarının tanımı, adlandırılışı, kapsamı

ve konumunu tespit edebilmek için öncelikle cevaplanması gereken birkaç soru şöylece sıralanabilir:

1. Edat sözcüğünün sözlük anlamı ile terim anlamı arasında bir bağlantı kurmak mümkün müdür? Edatın sözlük anlamından hareketle terim anlamına ulaşılabilir mi?
2. Bir gramer terimi olarak edatın kapsamı ne olmalıdır?
3. Gramer yazımında edat terimi yerinde başka hangi terimler kullanılmaktadır? Bu hususta terim karmaşası giderilebilir mi?
4. Çekim edatlarının sözlüksel kategoriler içerisindeki konumu neresi olmalıdır?

Yukarıda sıralanan sorular doğrultusunda, öncelikle edatın sözlük anlamı ve terim anlamını ortaya koyarak bu ikisi arasında bir bağlantı kurmanın mümkün olup olmadığını değerlendirmek yerinde olacaktır. Edat kelimesi, sözlüklerde ‘*âlet, el âleti, araç-gereç*’ şeklinde açıklanır.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*’ta edat kelimesini şu şekilde açıklar:

“*Edat (a.i.c.: edevât): 1.âlet. 2.başlıbaşına mânâsı olmayan kelime veya harf. (-dır, de, dahi gibi...)*” (Devellioğlu, age.: s.203).

Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*’te edatı şöyle açıklar:

“*Edat (Ar.) (gr) edat; âlet, el âleti*” (Kanar, 1998: s.41).

Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde bir dil bilgisi terimi olarak edatı şu şekilde açıklar:

“*İlgeç (Alm. Praposition, Nachstellung, Postposition, Partikel; Fr. Preposition, Postposition, Particule; İng. Preposition, Postposition, Particle): Çeşitli dillerde önünde yer aldığı ya da ardından geldiği birimle başka bir birim ya da tümcenin geri kalan bölümü arasında ilgi kurmaya yarayan; anlamı, aynı bağlamdaki öbür birimlerle belirginleşen işlevsel biçimbirim (örn. ile, göre, üzere, gibi, dolayı, için vb.).*” (Vardar, age.: s.120).

Bir gramer terimi olmasının dışında, edat kelimesi sözlüklerde yukarıda görüldüğü şekilde ‘*âlet, araç-gereç, el âleti*’ biçiminde tanımlanmaktadır. Edat kelimesinin sözlük anlamını göz önünde bulundurarak, eski gramer kitaplarında bu kelimenin kullanımına bakıldığında bağımlı ve bağımsız tüm görevli birimler için bu terimin kullanıldığı görülür. Bu şekilde düşünecek olursak kelimenin sözlük anlamı ve terim anlamı arasında anlamsal bir bağlantı kurulması mümkün görünmektedir. Dolayısıyla bir gramer terimi olarak edatın ortaya çıkışında ve gramerde görevli unsurların edat olarak adlandırılmasında kelimenin sözlük anlamının etkili olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Burada edat kelimesinin sözlük anlamını bir kenara

bırakarak bizi ilgilendiren yönüyle, yani terim anlamıyla ele almaya çalışacağız. Bir gramer terimi olarak edatın kapsamı ne olmalıdır? Kelimenin anlamından hareket edilecek olursa bu kelimenin kapsamının oldukça geniş olduğu görülür. Edat kelimesi, anlamlı kelimeler olan isim, sıfat, zarf, zamir ve fiilin dışında kalan, tek başına bir varlık ya da kavramı karşılamayıp gramer bakımından görevli kelimelerin tümünü kapsar. Bu bakımdan günümüzde anlaşıldığı şekliyle yalnız çekim edatları değil bağlama edatları ve ünlem edatları da edat teriminin kapsamında yer almalıdır. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında edat ya da çekim edatı gibi terimlerle karşılanan 'için, gibi, göre, kadar, doğru, karşı, dolayı v.b.' kelimelerden oluşan edatlar, genel anlamıyla edat kapsamı içerisinde yer alıp görevli kelimelerin yalnızca bir kolunu teşkil eden kelimelerdir. Özetle bunlar, edat olarak adlandırılan ve isim, sıfat, zamir, zarf ve fiil gibi sözlüksel biçimbirimlerin dışında kalan görevli kelimelerin kollarından biridir. Çekim edatının kelime türleri içerisindeki konumunu bu noktayı dikkate alarak belirlemek daha uygun olacaktır. Peki, çekim edatının kelime türleri içerisindeki yeri neresi olmalıdır? Bu soru, yukarıdaki bilgiler ışığında şöylece cevaplanabilir:

Türkçede kelimeler gramerdeki işlevleri bir kenara bırakılarak nitelikleri bakımından sınıflandırılacak olursa isim, fiil ve edat olmak üzere nitelikçe birbirinden farklı üç kelime türü ortaya çıkar (Korkmaz, 1996: s.11). Bu kelime sınıfları içerisinde edatlar, tek başına anlamı olmayıp söz diziminde birtakım görevler üstlenerek anlama katkı sağlayan kelimeleri kapsar. Çekim edatları ise genel olarak edatlar olarak adlandırılan bu görevli kelimeler topluluğu içerisinde yer alan kelime sınıflarından birini teşkil eder. Edatların dildeki yeri ve nitelikleri üzerine bir çalışma yapan Günay Karaağaç, çekim edatlarının görevli kelimeler arasındaki konumunu şöyle açıklar:

“Bugünkü anlamıyla edatlar, dilde bağımsız olarak var olamayan, yani kendi başlarına değil, söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimlerini bir araya getiren (bağlama edatları), onları çekime sokan (çekim edatları) veya sözcümleler kuran (ünlem edatları) dil birimleridir. Başka bir deyişle, edatlar, ortaya çıkabilmeleri için bir başka varlığa (v + v) veya eyleme (v + e) gerek duyan bilgilerin adlarıdır. Bu yüzden tek başlarına kullanılamazlar. Bu bakımdan, edatlar birer bağlı birimdir, çünkü varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisinde ortaya çıkan 'bulunma, yön, sınır, benzerlik, neden, sonuç, vb.' gibi bilgilerimizin adları, ancak bağlı birimler olabilirler ve bu bilgilerin var oluşları, ancak varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisi ile gerçekleşebilir.” (Karaağaç, age.: s. 158).

Karaağaç'ın açıklamaları ve bunun yanında diğer gramer kitaplarında bu hususta yapılan açıklamalar dikkate alınarak çekim edatlarının sözcük türleri

arasındaki yeri sorgulandığında, bu kelime türünün genel bir başlık olarak edatlar içerisinde bir alt başlığı oluşturması gerektiği anlaşılmaktadır.

Çekim edatı ile ilgili cevaplanması gereken diğer bir soru, bu terimi ifade etmek için Türkçe gramer kitaplarında kullanılan terimler hususunda ortaya çıkan karmaşayla ilgilidir. Gramer yazımında genel anlamda edat terimi ve bunun bir alt kolu olarak düşünülen çekim edatı hususunda bir terim karmaşasının varlığı dikkat çekmektedir. Türkçe gramer kitaplarının bir kısmında *edat* terimi görevli kelimelerin tümü için kullanılmış (Hacıeminoğlu, 1992; Ergin, 2009); bir kısmında yalnız çekim edatlarını kapsayacak şekilde yine aynı terim tercih edilmiştir (Ediskun, 1993; Bilgegil, 2014). Bunun yanında, edatların bir alt bölümünü oluşturduğu kabul edilen çekim edatlarını ifade etmek amacıyla gramer kitaplarımızda kullanılan birden fazla terimle karşılaşılmaktadır. Örneğin Ergin ve Gülensoy çekim edatlarını ifade etmek için *son çekim edatı* terimini (Ergin, age.:s.365; Gülensoy, age.: s.585); Gencan *ilgeç* terimini (Gencan, age.: s.493); Banguoğlu *takı* terimini (Banguoğlu, age.: s.385); Ediskun ve Bilgegil *edat* terimini kullanırlar (Ediskun,age.: s.279; Bilgegil, age.: s.200). Yukarıda örnek olarak verilen eserlerde çekim edatını ifade etmek için kullanılan terimler göz önüne alındığında gramer yazımında bu hususta var olan terim karmaşası açıkça görülebilmektedir. Şimdilik yalnız mevcut konuda var olan terim karmaşasına dikkat çekmek amacıyla başlıca eserlerde çekim edatını adlandırmak için kullanılan terimler üzerinde kısaca durulmuştur. Bu konu, çalışmanın çekim edatlarını konu edinen mevcut bölümünün ilerleyen safhalarında, M.U.'dan bu yana Anadolu sahasında yazılan eserlerin incelenmesi sırasında daha detaylı bir biçimde ele alınacak; sonrasında mevcut konuyla ilgili çözüm önerileri belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde çekim edatlarına yönelik yaklaşımı bakımından üzerinde durulacak ilk eser, çalışmanın hareket noktasını teşkil eden M.U. olacaktır. Eserde çekim edatları, görev itibarıyla paydaş olduğu bağlama edatı, ünlem edatı gibi diğer görevli kelimelerin yanında birtakım çekim ve yapım ekleriyle birlikte değerlendirilir. Eserin müellifi Bergamalı Kadri'nin, çekim edatları ile ilgili açıklamalara diğer edat çeşitleriyle birlikte "*Faslun fi'l-hurûf*" başlığı altında yer verdiği görülür. Müellif bu bölümde öncelikle çekim edatını ve anlamını aktardıktan sonra verdiği edatlara dair örnekler getirir. Eserde yer verilen başlıca çekim edatları ve müellifin bunlara dair açıklamaları şu şekilde sıralanabilir:

-gibi: “*Gibi harfdür, teşbih mânâsın ifâde eyler; Zeyd arslan gibi olucudur gibi.*” (M.U. s.130).

-içün: “*İçün harfdür ki tahsîs, temlik ifâde eyler. Mal Zeyd içündür, çul at içündür gibi.*” (M.U. s.130).

-ötrü: “*Ötrü harfdür ki ta’lîl mânâsın ifâde eyler; sana geldüm musâhabetden ötrü gibi.*” (M.U. s.131).

-üzre: “*Üzre harfdür ki istilâ mânâsın ifâde eyler; tâm üzre gibi. Ammâ üzerine disen bu takdîrce ism olur; zîrâ ki muzâf oldu bu kelimenün izâfeti ismiyyetine delîldür. Ammâ tahkîk budur ki ism olmaya, egerci sûret-i izâfetde getirildi lâkin hakikatde izâfet yokdur.*” (M.U. s.130).

-dek/-degin: “*Dek harfdür ki intihâ-i gâyet için gelür; gitdüm eve dek gibi. Degin de bu mânâyadur; gitdüm eve degin gibi.*” (M.U. s.131).

-ile: “*İle harfdür ki musâhabet mânâsın ifâde eyler; Zeyd çıkdı bölügi ile gibi. Musâhabet, mukârenete dirler, geh olur sebebiyet mânâsın ifâde eyler, yardum odunu balta ile, geh olur istiânet olur, yazdum yazuyı kalem ile gibi.*” (M.U. s.133).

Müellif ‘ile’ edatının ekleşmesi sonucu oluşan –IA ekini de yakınlık, birliktelik anlamıyla açıklar. Müellifin bu husustaki açıklaması şöyledir:

“*Oklarıla, ‘la’ harfdür, maksûrdur ile’den; eyle ile ki musâhabet içündür.*” (M.U. s.158).

Tanzimat dönemi ve sonrasında Cumhuriyet’e dek kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında, çekim edatları ve bu konuyu kapsar nitelikteki genel bir başlık olan edatlar hususunda M.U.’da çizilen yolun takip edildiği görülmektedir. Bu dönem eserlerinde çekim edatlarının, bağlama ve ünlem edatlarının yanında türetme ve işletme görevli birtakım eklerle birlikte edevat başlığı altında topluca ele alınması bir gelenek hâlini almıştır. Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserlerin çekim edatlarına yönelik yaklaşımını tespit etmek amacıyla bu bölümde, döneme ait eserlerden seçilen dört ayrı eser üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda üzerinde durulacak eserlerden ilki, A.Cevdet Paşa ve Fuad Paşa’nın ortaklaşa kaleme aldıkları *Kavâid-i Osmâniyye* olacaktır. *Kavâid-i Osmâniyye*, Tanzimat döneminde ve sonrasında Anadolu sahasında kaleme alınan eserlere konuların işlenişi ve benimsenen yaklaşım bakımından kaynaklık etmesi açısından önem arz eder. Eser, bu yönüyle Tanzimat döneminde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının bir prototipi konumundadır. Çekim edatlarının tanımlanışı ve işlenişi bakımından M.U.’da Bergamalı Kadri tarafından açılan yolun A.Cevdet ve Fuad Paşa tarafından takip edildiği görülmektedir. Eserde edatlar konusunda M.U.’dan farklı bir yöntemin benimsenmesi yönünden dikkati çeken husus, edatların Türkî, Farisî ve Arabî

şeklinde kökenlerine göre tasnif edilmesidir. Bu tasnifin dışında edatlara yönelik bir sınıflandırma yapılmamış, bağlama, ünlem ve çekim edatları karışık olarak ele alınmıştır. Eserde bahsedilen çekim edatları ve bunlara dâir açıklamalara burada kısaca yer vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. *Kavâid-i Osmâniyye*'de işlenen çekim edatları ve bunlara dâir açıklamalar şöylece özetlenebilir:

-üzere/üzerine: Üzere edatı, eserde *edât-ı isti'lâ* şeklinde adlandırılır. Müellif, bu edatın bir şeyin üstü anlamında kullanıldığını ifade eder. Ancak bu edat bugün amaç, üstünlük, müteakiplik gibi yerine göre birden fazla işlev üstlenerek kullanılmaktadır.

Eserde üzere/üzerine edatıyla ilgili açıklama şu şekildedir:

“üzere, üzerine edât-ı isti'lâdır ki bir şeyin üstü demek ma'nâsını iş'âr ederler. Bunların kâidesi üzere lafzı mücerretlere ve üzerine lafzı muzâfun ileyhlere ilave olunur 'bu hâl üzere, bu hâlin üzerine' gibi. Ancak zamîr ile ism-i işâretler bu hâlde daima muzâfun ileyh suretinde îrât olunarak üzerine lafzı ile kullanılıp mücerret getirilerek üzere ile kullanılmaz.” (Özkan, 2000: s.120).

-için: Eserde *için* edatının bir nedene bağlama, sebep belirtme maksadıyla kullanıldığı ifade edilir. Bu edat eserde *edât-ı ta'lil* yani sebep edatı olarak adlandırılır.

“için edât-ı ta'lildir ki bir hükmün illeti olan şey'in âhirine ilâve olunur. Nitekim filan maslahatı rica için geldim denildikte mütekellimin gelmesinin illet ve sebebi ricâ olduğunu ifâde eder.” (Özkan, 2000: s.120).

-ile: Eserde *ile* edatının musâhebet (birliktelik) ve vesâtet (araç/vasıta) olmak üzere iki ayrı anlamı üzerinde durulur. Bu edat, müellif tarafından *musâhebet ve isti'âne edatı* şeklinde adlandırılır. Müellifin *ile* edatı hakkında açıklamaları şöyledir:

“ile musâhebet ve isti'âne edâtıdır ki ilave olunduğu isim ile bir şey'in beraber olduğunu ifâde ettikte musâhebet ma'nâsına olur 'hoca ile çıktım' gibi ki hoca ile beraber olduğunu ifade eder. Bu surette bazen te'kît için bile lafzı getirilir 'hoca ile bile' gibi ki hoca ile beraber demek olur ve vesâtet ve elbet ma'nâsını ifâde ettikte isti'âne ma'nâsına olur. Mesela 'bıçak ile kestim' denildikte bıçak vesâtetleriyle kestim demek olup isti'âne için olmuş olur.” (Özkan, 2000: s.120).

-birle: Bu edatın öncelikli işlevi eserde musâhebet (birliktelik) olarak açıklanır. Bunun yanında edatın temel anlamının dışına çıkılarak çoğunlukla sebebiyet bildirmek amacıyla kullanıldığı ifade edilir.

“Birle, bu dahi edât-ı musâhebettir. Ammâ ekseriyâ sebebiyet ma'nâsına kullanılır, etmek birle, yapmak birle gibi.” (Özkan, 2000: s.120).

Eserde zikredilen, yukarıda sıralanan başlıca çekim edatlarının dışında, eserin aynı bâbının diğer iki faslı içerisinde *Edevât-ı Fârisiyye* ve *Edevât-ı Arabiyye*

başlıkları altında ‘berây, bâ, alâ, ke, li-ecl’ gibi Farsça ve Arapça çekim edatlarına da açıklama getirilmiştir (Özkan, age.: s.125-126). Eser, çekim edatlarının işlenişi bakımından M.U. ile kıyaslandığında, genel olarak edat bahsinin daha geniş bir çerçevede ve daha detaylı bir yöntemle ele alındığı görülmektedir. Ancak sınıflandırma, kapsam belirleme ve tahlil etme bakımından M.U.’da Bergamalı Kadri tarafından belirlenen çizginin eserde aynınca takip edildiği görülür.

Kavâid-i Osmâniyye’nin bir özeti mahiyetinde yine A.Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Medhâl-i Kavâid*’de çekim edatlarının tanımlanması ve sınıflandırılması bakımından aynı yolun izlendiği görülmektedir. *Medhâl-i Kavâid*’de edatlar bahsi daha sınırlı tutulmakla birlikte yaklaşım olarak *Kavâid-i Osmâniyye*’deki yaklaşım aynınca tekrar edilmektedir. Eserde, çekim edatlarından yalnız ‘üzere, için, ile’ gibi birkaç tanesi üzerinde durulmuş, çekim edatlarının bir çoğuna değinilmemiştir. Üzerinde durulan edatlar anlam bakımından değerlendirilmiş, daha sonra Arapça ve Farsçada aynı görev için kullanılmakta olan benzer işlevli çekim edatlarıyla karşılaştırılmıştır (Özkan, 2001: s.105-106). Çekim edatlarına yönelik yaklaşım bakımından *Kavâid-i Osmâniyye* ile *Medhâl-i Kavâid* arasında konunun daraltılması dışında farklı bir özellik tespit edilememiştir.

Tanzimat dönemine ait Türkçe gramer kitaplarının çekim edatlarına yönelik yaklaşımlarının tespit edilmesi kapsamında bu bölümde üzerinde durulacak bir diğer eser, *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî* adlı eser olacaktır. Eserde, çekim edatlarının tanımlanması ve sınıflandırılması noktasında M.U.’dan bu yana bir gelenek hâlini almış olan yaklaşım aynı şekilde devam ettirilmektedir. *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*’yi bu bölümde çekim edatlarına yönelik yaklaşımları bakımından daha önce incelenen diğer gramer kitaplarından farklı kılan yönü, eserin çekim edatlarını daha geniş bir çerçevede ve daha detaylıca ele almasıdır. Mevcut dönemde kullanılmakta olan çekim edatları eserde tek tek sıralanmış, kullanıldıkları cümlelerde taşıdıkları anlam doğrultusunda adlandırılmıştır. Eserde çekim edatları, mevcut dönemde kabul gören geleneğe uygun olarak bağlama ve ünlem edatlarıyla aynı başlık altında birleşik olarak incelenmiştir. Eserde çekim edatlarının işlenişi hususunda bugünkü gramercilik anlayışıyla örtüşmeyen en dikkat çekici özellik, bahsedilen çekim edatlarının cümleye kattıkları anlam doğrultusunda adlandırılarak farklı birer edat çeşidi gibi aktarılmasıdır. Görev aldıkları söz dizimsel bağlamlar doğrultusunda edât-ı istilâ, edât-ı talil gibi farklı şekillerde adlandırılan edatlar, genel itibariyle görevli kelimeleri kapsayan edatlar başlığı içerisinde yer alan birer çekim edatıdır. Çekim

edatlarının tanımlanma ve örneklendirilme biçimini daha ayrıntılı bir şekilde gösterebilmek maksadıyla, eserde yer verilen başlıca çekim edatları aşağıda sıralanmıştır.

-üzre: “İstilâ edatıdır, mastarlara lâhik olunca şart manasını müfit olur. Misal: Afiyet ve istirahat üzre vakit geçirmekteyim, beş güne kadar avdet etmek üzre mezuniyet istihsal edebilirim.” (Toparlı, 2003: s.95).

-için: “Talil edatıdır. Misal: Büyükler sekiz günlük ömür için dokuz gün çalışmayı tavsiye eylemişler. Bu söz, ne mühim bir hikmeti, ne büyük bir hakikati şamildir.” (Toparlı, age.: s.95).

-ile: Eserde *ile* edatının kullanımıyla ilgili üç ayrı işlevden bahsedilir. Müellif, *ile* edatının üstlendiği görev doğrultusunda mukarenet (yakınlık), vesâtat (araç), ta’lil (sebeup) anlamı kazanabileceğini ifade eder. Eserde *ile* edatı üzerine şu açıklamalar yer alır:

“İsti’malinde üç suret vardır:

1. İki şeyi birbirine mukarin gösterirse mukarenet edatı olur.
2. Bir şeye diğer şeyi vasıta gösterirse vesâtat edatı olur.
3. Bir şeye sebep gösterirse talil edatı olur.

Bazen tahfif ile ‘-la’ şeklinde yazılır.” (Toparlı, age.: s.97).

-başka: “Edât-ı istisnâ. Misal: Senden başka kimim var? İlim ve insaniyet başka başka birer meziyettir.” (Toparlı, age.: s.98).

-beri: “İstimrar edatıdır. Misal: Çok zamandan beri böyle kar yağdığı görülmemiştir.” (Toparlı, age.: s.98).

-bu kadar/şu kadar/o kadar: Eserde, miktar belirtmede kullanılan *kadar* edatı zaman zaman birlikte kullanıldığı işaret zamirleri ile birlikte verilmiştir. Ancak bu edat, işaret zamirlerinin dışında diğer isimlerle de kullanılabilir. Müellifin sık kullanılan örneklerden hareketle edatın diğer kullanımlarını göz ardı ettiği anlaşılmaktadır. Eserde bu edat üzerine yapılan açıklama şöyledir:

“İbhâm edatıdır. İsm-i işâretlerle beraber kullanılan bu lafızlar, gayri muayyen bir adedi veya şeyi beyan eder. Bu mânâda Fârisiden alınıp hayli zamanda lisanımızda istimâl olunan ‘çendân’ lafzı artık kullanılmamaktadır. Misal: O kadar mâlumâtım yok. Şu kadar bir şeyi yapamıyorsunuz. Bu kadar mâlumât istihsâli pek çok sa’y ü gayrete muhtaçtır.” (Toparlı, age.: s.99).

-dek: Sınırlama ve nihayet bildiren *dek* edatı eserde *edât-ı intihâ* şeklinde adlandırılır. Bu edatın çoğunlukla şiirde müsta’mel olduğu belirtilir.

“Edât-ı intihâ. Şiirde müsta’meldir. Misal: Ferş-i istignâda yatsın subha dek.” (Toparlı, age.: s.102).

-değın: *Dek* edatıyla aynı işlevde kullanılan *değın* edatı yine aynı şekilde *edât-ı intihâ* olarak adlandırılır. Bu edatın farklı bir yanı olarak resmi yazışmalarda kullanıldığı ifade edilir.

“*Edât-ı intihâ. Muharrerât-ı resmiyyede kullanılır. Misal: Talep olunan cetveller şehri hâl gâyetine değın vasıl olmadığı takdirde muhasebe memurunun azil ve tebdili mukarrer bulunmakla...*” (Toparlı, age.: s.102).

-dolayı: “*Edât-ı ta’lildir. Misal: Geçen senenin nısfını hastalıkla geçirmiş olduğundan dolayı terfî-i sınıf edememiştir.*” (Toparlı, age.: s.103).

-kadar: Eserin daha önceki bölümlerinde *edât-ı ibhâm* olarak adlandırılan *kadar* edatı, burada cümle içerisinde kazandığı anlam doğrultusunda *edât-ı intihâ* şeklinde adlandırılmıştır.

“*Edât-ı intihâ. Misal: Her gece saat beşe kadar ders çalışıyorum.*” (Toparlı, age.: s.104).

-gibi: “*Edât-ı teşbih. Misal: Akil olan, ilim ve kemal gibi meziyyat ile nefsinin tezyine çalışmalıdır.*” (Toparlı, age.: s.105).

-göre: “*Nispet ve mutabakat edatıdır. Misal: Bana göre bu kitap nefistir.*” (Toparlı, age.: s.105).

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî’de çekim edatlarının işlenişine üzerine yapılan incelemenin sonucunda, aynı konuda M.U.’da izlenen yöntemin büyük oranda takip edildiği görülmüştür. Eserde çekim edatları hususunda ortaya koyulan yaklaşım, aslında M.U.’dan başlayarak Anadolu sahasında oluşan Türk gramerciliğine etki eden, Türkçenin gramerini Arapça gramer kuralları çerçevesinde değerlendirme geleneğinin bir tezahürüdür. Dolayısıyla *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*’de daha önce üzerinde durulan döneme ait eserlerle kıyaslandığında belirgin bir farklılık ya da ayırt edici bir özellik tespit edilememektedir. Çekim edatları hususunda eserin döneme ait diğer eserlerle tek farklı yanı olarak konunun daha ayrıntılı işlenmesi ve örneklerin edebî cümlelerden seçilmesi gösterilebilir.

Çekim edatlarına yönelik yaklaşımı bakımından incelenmek üzere Tanzimat dönemi eserleri arasından seçilmiş olan gramer kitaplarından sonuncusu A.Cevat Emre’nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseridir. Emre’nin eseri, Tanzimat dönemi gramercilik geleneğini sürdürmesine rağmen edatlar konusunun işlenişine ve yapılan sınıflandırma bakımından bu dönem eserlerinden farklı bir yaklaşım ortaya koyan, orijinal bir çalışma olarak nitelenebilecek sayılı eserlerden biridir. Emre, incelenen döneme ait diğer eserlerden farklı olarak, genel olarak görevli kelimeleri kapsayan *edevat* konusunu üç başlıkta sınıflandırır. Emre’nin eseri, mevcut döneme

ait incelenen eserler arasında bağlama ve çekim edatlarını ayrı başlıklar altında ele alan tek eserdir. Emre, çekim edatlarını edatlar bahsi içerisinde ikinci başlığı oluşturan *mütemmim edatları* başlığı altında ele alır (Sağol vd. age.: s.229). Yazar, mütemmim edatlarını kendi içerisinde basit olanlar ve mürekkep olanlar şeklinde iki grupta inceler. Yazarın tasnifine göre '+nIn/nUn, -I/-U, +DA, +Dan, +CA, +sIz/sUz' gibi birtakım eklerin yanında 'için, üzre, gibi, ise, işte, min, ilâ, alâ, berây' gibi tek başına kullanılan kelimeler basit mütemmim edatlarıdır. Bu tasnifte, dönemde genel olarak kabul gören geleneğe uygun olarak çekim eklerinden bir kısmı, bazı zarf-fiil ekleri ve zarflar da çekim edatları kapsamında değerlendirilmiştir. Kullanım alanına girebilmek için yönelme, çıkma gibi birtakım hâl ekleri isteyen 'dâir, rağmen, göre, nazaran, doğru, sonra, evvel' gibi edatlar eserde mürekkep mütemmim edatı olarak sınıflandırılmıştır.

Bugünkü gramercilik anlayışına göre çekim edatlarının tasnifine dikkat edildiğinde, bunların işlev ve anlamlarına göre çok daha ayrıntılı bir biçimde sınıflandırıldığı görülmektedir. Emre'nin eseri çekim edatlarını tanımlama ve sınıflandırma bakımından birtakım eksiklikleri barındırsa da kendi dönemi içerisindeki eserlerle kıyaslandığında ve dönemin gramercilik anlayışı dikkate alındığında, eserin oldukça farklı ve orijinal bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'ten sonra yeni alfabeyle kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında, dilin kendi yapı ve işleyişine uygun bir gramer kitabı hazırlama felsefesi oluşmuş²⁴, bu felsefe doğrultusunda Türk gramerciliğinde genel anlamda gramer konularının bütününde olduğu gibi görevli kelimelere ve bunun bir alt başlığını teşkil eden çekim edatlarına yönelik yaklaşımlar da farklılaşmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Türk gramerinde mühim bir yer tutan çekim edatları, örnek metinlerden hareketle daha detaylı bir biçimde incelenmiş, anlamları ve işlevleri doğrultusunda daha ayrıntılı ve makul sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur.

Çalışmanın mevcut bölümünün buraya kadar olan kısmında, M.U.'dan başlamak üzere Cumhuriyet'e dek Anadolu sahasında yazılmış Türkçe gramer kitaplarında çekim edatlarına yönelik yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu noktadan itibaren Yeni Türk Alfabeti ile yazılmış başlıca gramer kitaplarında benimsenen çekim edatlarına yönelik yaklaşımlar incelenecektir. Bu kapsamda üzerinde durulacak ilk eser, incelenecek eserler arasında yazılış tarihi (M. 1931) itibarıyla da ilki olan *Yeni*

²⁴ Cumhuriyet'ten sonra Türk gramerciliğinde kabul görmeye başlayan gramer yazma felsefesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz, "Gramerimizle İlgili Bazı Sorunlar", TDK, 1996.

Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha olacaktır. A.Cevat Emre, çekim edatlarıyla ilgili bir tanımlama ve sınıflandırma yapmaksızın doğrudan bunların dildeki işlevleri ve kullanım alanları üzerinde durur. Eserde, kelimenin hududu ve şekilleri başlıklı bölümde '*hakkında, dolayı, dolayısıyla*' gibi edatlar üzerinde durulmakta ve bunların işletim ekleriyle işlevsel bakımdan yakınlıkları izah edilmektedir. Emre, görev bakımından -dA/-dAn edatlarıyla *hakkında* edatının bir farkı olmadığını, her ikisinin de bağlı birimler olarak mütemmim rolü üstlendiklerini vurgular (Emre, 1931: s.38). Yazar, ikinci aşamada bu kabilden çekim edatlarının kelime anlamını yitirerek yalnız görevli kelimeler olarak kullanım alanına girdiklerini belirtir. Bu noktada yine *hakkında* edatının *hak* kelimesiyle anlam bakımından bir bağı kalmadığını örnek olarak gösterir (Emre, age.: s.38). Emre'nin eserinde diğer konu başlıklarında olduğu gibi çekim edatları konusunda da yeni ve farklı bir yaklaşımın yanında bir yöntem arayışı dikkati çeker. Emre, çekim edatlarına yönelik bir tanımlama ya da sınıflandırma yapmadan genel olarak bunların söz dizimindeki bağlayıcı işlevleri ve anlamsal özellikleri üzerinde durur. Yazar, zaman zaman küresel anlamda tanınmış Jespersen, Meillet, Bruno gibi dilcilerin görüşlerine göndermeler yaparak gramer hususunda dilbilimsel bir yaklaşıma yöneldiğini hissettirir (Emre, age.: s.51, s.62, s.141).

Jean Deny'nin 1921'de kaleme aldığı *Türk Dil Bilgisi* adlı eseri, gramer konularına yönelik yaklaşımı bakımından Türk gramerciliğinde bir dönüm ve sıçrama noktasını teşkil eder. Deny'nin bu eseri, özellikle edatlara yönelik yaklaşımı noktasında kendisinden önce yazılmış Türkçe gramer kitaplarından oldukça ileri bir seviyededir. Deny, Türkçede isim ve fiillerin kapsamı dışında kalan görevli kelimeleri *ilgiç, bağlaç* ve *ünlem* olmak üzere üç grupta toplar. Deny, görevli kelimelerin bir kolunu teşkil eden çekim edatlarını karşılamak için Fransızcadaki *preposition* (yeri önde olan) terimine karşı, Türkçede bunların kullanım biçimlerini dikkate alarak *postposition* (yeri sonda olan) terimini önerir (Deny, age.: s.531). Deny'nin bu tercihi kendisinden sonra Türk dilcilerinin bir kısmı tarafından kabul görmüş (Banguoğlu, age.:s.385); kimi zaman da Fransız dilinin gramerini örnek aldığı şeklinde eleştirilmiştir (Korkmaz, 1996: s.3). Yazarın Fransız çocuklarına Türkçeyi öğretmek amacıyla eserini oluşturduğu dikkate alınırsa bu tercih yerinde görünmektedir. Eseri Türkçeye çeviren Elöve, kelimeleri çekime sokarak aralarında anlamca ilgi oluşturma görevinden hareketle, yazarın *postposition* terimine karşılık olarak *ilgiç* terimini önerir (Deny, age.: s.531, 905 nu. Dipnot).

Deny, çekim edatlarını oldukça detaylı fakat bir o kadar da karmaşık bir şekilde işler. Yazar, çekim edatlarını istedikleri hâl eklerine göre dört gruba ayırır. Sonrasında her bir başlık altında birkaç alt başlığa yer vererek çekim edatlarını tek tek sıralar (Deny, age.: s.532-596). Deny'nin eserini o zamana dek kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarından ayıran dikkat çekici bir yönü, eserde konunun sadece Osmanlı lehçesiyle sınırlanmayıp bunun yanında Çağatay, Azerbaycan Türkçesi gibi diğer Türk lehçelerine de değinilmesidir. Özellikle çekim edatları hususunda aktarılan edatların Azerbaycan Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Osmanlıca sahalarında kullanılan karşılıklarına sıklıkla yer verilmiştir (Deny, age.: s.533, 539, 541). Eserde, çekim edatlarına yönelik yapılan sınıflandırma kısaca şu şekilde aktarılabilir:

*“İlgiçler (Edatlar): I. Adların yalın hâlini ve birtakım zamirlerde ilgi hâlini alan edatlar.
II. Yönelme hâlini destekleyen edatlar.
III. Ayrılma hâlini destekleyen edatlar.
IV. Hem edat hem çekim eki +CA.
V. Edatlık deyimler.”* (Deny, age.: s.532-596).

Yukarıda Deny'nin çekim edatlarına yönelik yaptığı sınıflandırmanın sadece birinci aşamada yer alan ana başlıklarına yer verilmiştir. Deny'nin eserinde, çekim edatları konusu burada yer verilen başlıkların içerisinde yer alan daha alt başlıklara ayrılmakta oldukça ayrıntılı bir sınıflandırma yapılmaktadır. Ancak eserde yapılan sınıflandırmada yer alan başlıklara dikkat edildiğinde bunların birbiriyle denklik arz etmediği göze çarpmaktadır. Örneğin yukarıda dördüncü maddede yer alan +CA edatı, ikinci maddede yer verilen başlıkla denklik göstermemektedir. Ana başlıkların bir kısmında edatlar bir sınıflandırma yapılmaksızın doğrudan sıralanmış, bazılarında ise alt başlıklar hâlinde sınıflandırılmışlardır (Krş. s.532-s.539-s.555). Bu tarz bir sınıflama yönteminin benimsenmesi, eseri konunun işlenişi bakımından karmaşık bir duruma sokmaktadır. Konunun bütünü söz konusu olduğunda, tasnifin karmaşık bir durumda verilmesi konuya yönelik hâkimiyeti sınırlamaktadır. Ancak eserin yazıldığı dönem ve yazılış amacı dikkate alındığında belirtilen durum olağan bir gelişme olarak görülmelidir. Deny'nin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde çekim edatları konusunun işlenişi, yazıldığı dönem içerisinde ve o döneme dek yazılan diğer gramer kitaplarıyla kıyaslanarak değerlendirildiğinde, bu eserin mevcut dönemde varlık gösteren gramercilik geleneğinin oldukça önünde olduğu anlaşılmaktadır.

M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde çekim edatlarını ifade etmek için *edat (postposition)* terimini kullanır. Bilgegil, çekim edatlarını ve bunların anlamsal yönünü şu şekilde tanımlar:

“Anlamlarının eksikliği yüzünden tek başına bir hükme hedef olamayan veya haklarında hüküm verilemeyen, nefislerindeki mahsur anlam da takip ettikleri isim soylu kelimedenden sonra meydana çıkabilen sözlere edat denir. Buradaki eksik sözü nisbidir. İsim ve fiilin anlamı cümleye nisbetle eksiktir. Edatın anlamı da isim ve fiile nisbetle eksik olur.” (Bilgegil, age.: s.200).

Yazarın çekim edatları hakkında ‘eksik’ ifadesini kullanması bunların tek başına bir varlık ya da kavramı karşılamamasından kaynaklanır. Bilgegil, edat teriminin kapsamına da değinir. Yazar, bu terimin bazen bütün görevli kelimeleri ve türetme eklerini kapsadığını bazen de sadece çekim edatları için kullanıldığını belirtir. Yazar, bu durumun nedeni olarak Arapça gramer geleneğinin benimsenmesini gösterir (Bilgegil, age.: s.200).

Bilgegil, edatların sınıflandırılması noktasında iki ayrı ölçütü esas alır:

1. *Asıllarına göre edatlar.* 2. *Yapılışlarına göre edatlar.* (Bilgegil, age.: s.200).

Yazarın burada *yapılışlarına göre edatlar* başlığıyla göz önünde bulundurduğu asıl ölçüt edatların işlevleridir. Bu sınıflamada çekim edatlarının işlevlerinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Bilgegil’in çekim edatlarının işlevlerini dikkate alarak yaptığı sınıflandırma şöyle özetlenebilir:

“*Muhtelif Edatlar:*

1. *Benzetme edatları* 2. *Sebep edatları* 3. *Vasıta (instrumental) edatları*
4. *İntiha edatları* 5. *Yönelme edatları* 6. *İlgi edatları*
7. *Üstünlük (isti'lâ) edatları* 8. *Bunların dışında kalan edatlar*” (Bilgegil, age.: s.201-206).

Bilgegil’in tasnifinde *asıllarına göre edatlar* başlığı altında gerçekte edat olan veya sonradan edat yerine kullanılan kelimeler arasında yüzeysel bir sınıflandırma yapıldığı görülmektedir (Bilgegil, age.: s.200). Eserde, çekim edatlarının kökenleri konusuna ise hiç değinilmediği dikkati çeker. Yazar, hem Türkçe kökenli çekim edatlarını hem de Arapça ve Farsça çekim edatlarını bir ayırım yapmadan işlevleri doğrultusunda, aynı başlıklar altında karışık olarak sıralamıştır. Bilgegil’in eseri, çekim edatlarına yönelik yaklaşımı bakımından genel olarak değerlendirildiğinde, eserde eski gramercilik geleneğinin izleri dikkati çekmektedir. Eserde çekim edatlarıyla ilgili kullanılan terimler ve benimsenen tasnif yöntemleri noktasında zaman zaman Tanzimat dönemine ait eserlerde kullanılan gramer terimlerinin ve tasnif yöntemlerinin tercih edildiği görülmektedir (Bkz. age.: s.201 I.paragraf). Eser,

çekim edatlarının örneklendirilmesi bakımından oldukça sınırlı tutulmuştur. Eserde yer verilen çekim edatlarının birçoğu yalnız birkaç kelimeyle örneklendirilmiş, cümle veya paragraf bazında örnek metinlere yer verilmemiştir. *Türkçe Dilbilgisi* adlı eser; çekim edatlarının tanımlanması, sınıflandırılması ve örneklendirilmesi noktasında Deny'nin eseriyle kıyaslandığında, eserde konunun kapsam bakımından oldukça sınırlı tutulduğu söylenebilir.

T. Nejat Gencan, çekim edatlarını ifade etmek için *ilgeç* terimini kullanır. Gencan, tanımında yalnız birtakım görevler için kullanıldıklarına vurgu yaptığı ilgeçleri şu şekilde tanımlar:

“Sözcükler, kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan ve ancak bu görevleri için kullanılan sözcüklere İLGEÇ denir.” (Gencan, age.: s.493).

Gencan, çekim edatlarını tanımladıktan sonra bunları işlevlerine göre sınıflandırmaya yönelir. Ancak Gencan'ın sınıflamasında hangi ölçütü esas aldığı anlaşılmamaktadır. Eserde, ilk sırada yer alan *benzetme ilgeçleri* başlığı kendisinden sonra sıralanan '*gibi, kadar, sanki*' edatlarını kapsamakta; aynı sırada yer verilen '*için, ile, yalnız*' gibi edatlar bu başlık kapsamına girmemektedir (Gencan, age.: s.493-497). Dolayısıyla eser, çekim edatlarının sınıflandırılması bakımından karmaşık bir durum arz eder. Eserde, çekim edatlarının köken ve yapı bakımından incelenmesinin ihmal edildiği düşünülmektedir. Çekim edatlarının kökenleri ve yapıları hakkında bir inceleme yapılmadığı görülmektedir. Çekim edatlarına ayrılan bölümün son kısmında, bunların yapıları ile ilgili yüzeysel bir sınıflandırma yapılmıştır (Gencan, age.: s.500). Eserde sırayla verilen ve örneklendirilen edatların ağırlıklı olarak Türkçe kökenli edatlar olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan diğer birçok gramer kitabında olduğu gibi, bu eserde de çekim edatları konusu birkaç sayfa ile sınırlı tutulmuş, dar bir kapsamda ele alınmıştır.

Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* adlı eserinde çekim edatlarını şöyle tanımlar:

“Edatlar, başlıbaşlarına anlamları olmayan fakat anlamlı kelimelere, takımlara, kelime gruplarına ulandıkları veya bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir.” (Ediskun, age.: s.279).

Ediskun, çekim edatlarını karşılamak için *edat* terimini kullanırken bağlama edatı ve ünlem edatlarını edat kapsamının dışında tutar. Yazarın çekim edatlarının kapsamının belirlenmesi noktasında ortaya koyduğu yaklaşım, Cumhuriyet'ten önce kaleme alınan gramer kitaplarında benimsenen eski gramercilik anlayışının devamı niteliğindedir. Yazar, hâl eklerini ve zarf türetmeye yarayan ekleri edatlar

kapsamında değerlendirir (Ediskun, age.: s.280). Eserde, yazarın tabiriyle eski dil bilgisi kitaplarında edatlar hususunda ortaya koyulan mütemmim, iştikak ve rabıt edatları şeklindeki sınıflandırma yöntemine de değinilir. Yazar, bu sınıflandırmayı kendi görüşü doğrultusunda şekillendirerek yeni bir yaklaşım ortaya koyar. Sonrasında Türkçede kullanılan çekim edatları, söz diziminde kazandıkları anlamlara da işaret edilerek sırayla açıklanır. Eserde, verilen çekim edatlarının Türkiye Türkçesindeki kullanımlarının yanında E.T. ve EAT. dönemlerinde kullanılmış olan şekillerine de sık sık değinilir.

Ediskun, çekim edatlarının yapılarına, kökenlerine ya da işlevlerine göre herhangi bir sınıflandırma yapmaz. Çekim edatlarını karışık bir biçimde anlamlarını açıklayarak sıralar. Gramer kitaplarının bir kısmında ünlem edatı, bir kısmında zarf olarak değerlendirilen ‘evet, hayır, peki’ gibi cevap bildiren kelimeler, Ediskun tarafından edatlar kapsamında ele alınır (Ediskun, age.: s.287-290-293).²⁵ Yazar, bunların kabul etme, onaylama veya reddetme gibi anlamlar taşıdığını ifade eder. Ancak bu kelimelerin tek başına bir anlama delalet etmesinin yanında çekim edatı olarak değerlendirilmesi dikkat çekicidir.

Ediskun’un eserinde çekim edatlarına klasik gramer anlayışıyla yaklaşılmaktadır. Eserde, önce edat verilmiş, sonra edatın taşıdığı anlam açıklanmış, daha sonra ise birkaç örnek cümle verilerek örneklendirme yapılmıştır. Eserde, edatların sınıflandırılması noktasında herhangi bir ayırım yapılmadığı görülür. Diğer birçok gramer kitabında olduğu gibi Ediskun’un eserinde de Türk gramerinin önemli bir konusunu teşkil eden çekim edatları üzerinde gerektiği gibi durulmadığını ifade etmek gerekir.

Tahsin Banguoğlu’nun *Türkçenin Grameri* adlı eseri, birkaç sayfaya sığdırılmış olmasına karşın çekim edatlarını tanımlama ve sınıflandırma noktasında en kesin ve detaylı bilgi içeren çalışmaların başında gelir. Banguoğlu, tek başına bir kavramı karşılamayıp iki kavram arasında ilişki kurmalarına ve işleyiş bakımından isim çekim eklerine benzemelerine dayanarak çekim edatları için *takı (postposition)* terimini kullanır (Banguoğlu, age.: s.385). Yazar, isim çekim ekleri ile takılar arasındaki işlevsel yakınlığı şu şekilde ifade eder:

²⁵ Bu kabilden kelimeler, sözlüksel kategoriler içerisindeki konumu itibariyle Türk gramerciliğinde sorun ve düzensizlik teşkil eden başlıca konulardan biridir. Bu konu, çalışmanın bir sonraki bölümünde ilgili konu başlığı dâhilinde incelenecektir.

“Takılar, şekilce kelime, işleyişçe isim çekimi ekleri durumunda bulunurlar. Bu ekler gibi iki kavram arasında ilgi kurucudurlar. Çok defa da işleyişleri bir çekim ekiyle karşılanabilir: Ahmet için getirdim=Ahmet’e getirdim. Kış için sakla=Kışa sakla...”

Aslında ad çekimi ekleri (Türkçede sonekler), hiç değilse bunlardan bir takımı, takıların (Türkçede sontakılar) geldikleri adla ses kanunlarına göre kaynaşması mahsulü olmalıdır. Başka bir deyimle sontakılar zamanla sonek hâline gelmektedir. Bunun dilimizde geçiş hâlindeki bir örneği ‘ile’ takısıdır. ‘El ile tut.> Elle tut.’ gibi.” (Banguoğlu, age.: s.386).

Banguoğlu, çekim edatlarını iki şekilde sınıflandırır. İlk sınıflandırmada *takılarda istem* başlığı altında çekim edatlarının söz dizimine dâhil olmak için istedikleri hâl ekleri dikkate alınmıştır (Banguoğlu, age.: s.386). *Takıların yapısı* başlığını taşıyan ikinci sınıflandırmada ise çekim edatları yapı bakımından *kök olan takılar, isimden üreme takılar, fiilden üreme takılar* ve *yer yön adlarından takılar* olmak üzere dört grupta toplanmıştır (Banguoğlu, age.: s.388).

Banguoğlu’nun eseri, çekim edatlarını adlandırma ve sınıflandırmaya yönelik yaklaşımı bakımından oldukça orijinal bir çalışmadır. Eserde, bu aşamaya dek incelenen eserlerde çekim edatlarını adlandırma noktasında hiç karşılaşılmayan *takı* terimi ilk kez önerilmiştir. Banguoğlu, bu terimi çekim edatlarının yapısal ve işlevsel özelliklerini dikkate alarak bizzat türetmiş ve önermiştir. Eserin çekim edatlarının örneklendirilmesi bakımından kısmen cılız kaldığını ifade etmek mümkündür. Verilen örnekler cümle ya da metin boyutundan ziyade kelime grubu şeklindedir. Eser, çekim edatlarını tanımlama ve sınıflandırma açısından da orijinallik gösterir. Banguoğlu’nun eseri, bu bölümde şimdiye dek üzerinde durulan eserler arasında çekim edatlarını Türkçenin yapı ve işleyişine uygun bir düzen dâhilinde sınıflandıran birkaç çalışmadan biridir.

Muharrem Ergin, çekim edatlarının tanımlanması ve sözlüksel kategoriler arasındaki konumunun belirlenmesi noktasında N. Hacıeminoğlu ve T. Gülensoy ile yakın bir çizgidedir. Yazar, çekim edatlarını genel anlamda görevli kelimeleri kapsayan *edatlar* başlığı içerisinde yer alan bir alt başlık olarak değerlendirir. Ergin, işletme eki vazifesi gören edatlar olarak nitelediği çekim edatlarını *son çekim edatı* şeklinde adlandırır (Ergin,age.: s.365). Son çekim edatı terimi, Fransızcadaki *postposition* terimine karşılık olarak türetilir. Bu terim, sonraki yıllarda Türk gramercilerinin bir kısmı tarafından çekim edatlarını adlandırmak için kullanılır (Ergin, age.: s.365; Gülensoy, age.: s.585). Ancak Türkçede ön ek ya da ön çekim edatı bulunmamasından dolayı, adlandırmada mantıksal yönden hata oluşması sebebiyle *son çekim edatı* terimi eleştirilir (Korkmaz, T.G.S. Bildiriler I-II, s.532).

Ergin, bu edatların kullanım yerini ve çekim görevini dikkate alarak bu şekilde adlandırmayı tercih etmiş olmalıdır.

Ergin, çekim edatlarını kullanım yeri ve işlevleri yönünden hâl ekleriyle bağdaştırır. Ergin, çekim edatları ile hâl ekleri arasındaki münasebeti şu şekilde açıklar:

“Hâl ekleri ismin nominal hâllerini, isim hâllerini; son çekim edatları ise ismin adverbial hâllerini, zarf hâllerini meydana getirirler. Böylece her ikisi de ismi isim dışı münasebete hazırlarlar. İsim bu münasebete hâl ekleriyle doğrudan doğruya isim, son çekim edatları ile ise zarf fonksiyonu içinde girer. Şu hâlde son çekim edatları hâl eklerinin, isim çekim eklerinin tamamlayıcıları, yardımcıları, onların vazife ortakları durumundadırlar.” (Ergin, age.: s.366).

Yukarıdaki açıklamalarından anlaşıldığı üzere, Ergin’e göre çekim edatları ile hâl ekleri işlev bakımından birbirine oldukça yakın olup çoğu zaman birbiri yerine kullanılabilirler.

Ergin, çekim edatlarının sınıflandırılması hususunda iki ayrı ölçütü benimser. Yazar, ilk aşamada çekim edatlarının söz dizimine dâhil olurken istedikleri hâl eklerini dikkate alarak *kullanışlarına göre son çekim edatları* başlığı altında sınıflandırır (Ergin, age.: s.367). Çekim edatları üzerine yapılan ikinci sınıflandırmada ise bunların işlevleri esas alınmıştır. Bu sınıflandırmada yer alan işlevlerine göre çekim edatları şöyle sıralanabilir:

“Fonksiyonlarına göre son çekim edatları:

<i>1.Vasita ve beraberlik edatları</i>	<i>2.Sebep edatları</i>
<i>3.Benzerlik edatları</i>	<i>4.Başkalık edatları</i>
<i>5.Diğer hâl edatları</i>	<i>6.Mikdar edatı</i>
<i>7.Zaman edatları</i>	<i>8.Yer ve yön edatları”</i> (Ergin, age.: s.369-372).

Yukarıda yer verilen sınıflandırmada yer bulmuş başlıkların dışında işlev bakımından edatlara yakınlık gösteren *‘hâlde, mukabil, karşılık’* gibi ifadeler de son çekim edatı gibi kullanılan isimler olarak belirtilir. Yazar, bu noktada edatların kelime anlamı taşımama ve çekimsiz unsurlar olma yönüne vurgu yaparak edat gibi kullanılan ör, arka, ard, yan, sağ, sol gibi kelimelerin edat olmadıklarını ifade eder (Ergin, age.: s.373). Ergin’in eseri, çekim edatlarının sınıflandırılması noktasında oldukça ayrıntılıdır. Eser, bu bölümde incelemeye tâbi tutulan çalışmalar arasında, Jean Deny’nin eserinden sonra çekim edatlarını işlevleri doğrultusunda ayrıntılı olarak sınıflandıran ikinci çalışmadır.

Çekim edatlarını tanımlama ve bunların sözlüksel kategoriler içerisindeki konumunu belirleme noktasında Fuat Bozkurt’un *Türkiye Türkçesi* başlıklı eserinde,

daha önce üzerinde durulan eserlere kıyasla oldukça farklı bir yaklaşım benimsendiği görülür. Bozkurt, çekim edatlarıyla bağlama edatlarını ünlemlerden ayrı bir şekilde ele alarak bunları *ilgi sözcükleri* olarak niteler. Bozkurt, bağımsız birimler olmakla eklerden ayrılan bu kelimelerin diğer unsurlar arasında bağlantı işlevi üstlendiklerini ifade eder. Eserde, bağlantı işlevli kelimeler olarak nitelendirilen *ilgi sözcükleri* içerisinde yer verilen çekim edatları *ilgeçler* terimiyle adlandırılmıştır (Bozkurt, age.: s.41).

Eserde, çekim edatları *ilgeç* adı altında tanımlandıktan sonra Türkçede kullanılan başlıca çekim edatları sıralanarak bunların söz diziminde kazandıkları anlamlar üzerinde durulur. Bozkurt'un eserinde sıraladığı edatlar, gramer kitaplarımızın bir kısmında asıl edatlar olarak tanımlanan 'gibi, göre, için, kadar, sonra, dek, ile beri, dolay, özgü, üzere' edatlarıdır. Eserde çekim edatlarına yönelik herhangi bir sınıflandırma yapılmamıştır. Bozkurt, çekim edatlarını işlevlerini dikkate alarak açıklamış, edebî metinlerden alınan manzum ve mensur parçalarla örneklendirmiştir. Eserde, geleneksel dil bilgisinin çekim edatlarına yönelik yaklaşımının reddedildiği ifade edilir (Bozkurt, age.: s.46).

Türk gramerciliğinde çekim edatlarına yönelik yaklaşımların tespit edilmesi kapsamında bu bölümde üzerinde durulacak son eser, Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* başlıklı eseri olacaktır. Korkmaz, çekim edatlarını adlandırmak için *edat* terimini tercih eder ve bu terimi tercih etmesinin sebeplerini eserinde ayrıntılı olarak izah eder.²⁶ Çekim edatları hususunda incelenen eserler arasında bu kelime türünün en ayrıntılı ve net tanımına Korkmaz'ın eserinde rastlıyoruz. Yazar, çekim edatlarını şöyle tanımlar:

“Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir.” (Korkmaz, 2003: s.1052).

Korkmaz, çekim edatlarının kelime türleri arasındaki konumunun belirlenmesi noktasında Ergin ve Hacıeminoğlu gibi dilciler tarafından ortaya koyulan üçlü edat sınıflaması anlayışına karşı çıkar. Yazar, çekim edatlarını bağlama edatı ve ünlem edatından bağımsız olarak müstakil bir kelime sınıfı şeklinde görüp edat terimini sadece çekim edatını karşılamak için kullanır. Türkçe gramer kitaplarının çekim

²⁶ Zeynep Korkmaz'ın çekim edatlarını karşılamak için *edat* terimini tercih etmesindeki etkenler ve dikkate aldığı ölçütler bir sonraki konu başlığı olan tespitler kısmında aktarılacaktır.

edatlarına yönelik yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınacak olursa Korkmaz'ın Banguoğlu ve Gencan gibi dilciler tarafından da benimsenen görüşü savunduğu görülür. Yazar, bu bakımdan çekim edatı ya da son çekim edatı gibi ifadelerin kullanılmasını da uygun bulmayıp tek başına *edat* terimini tercih eder.

Korkmaz'ın eserinde çekim edatlarının sınıflandırılması noktasında oldukça detaylı bilgilere yer verilir. Yazar, çekim edatlarını üç ayrı yönden, oldukça geniş bir çerçevede sınıflandırır. Korkmaz'ın tasnifi, çalışmada incelenen eserler içerisinde çekim edatları üzerine yapılan en detaylı ve kapsamlı tasnif olarak nitelendirilebilir.

Eserde çekim edatları şu ölçütler doğrultusunda sınıflandırılır:

"A.Yapı ve kökenleri bakımından:

I.Türkçe kökenli edatlar:

1.Ad kökenli edatlar 2.Fiil kökenli edatlar

II.Yabancı kökenli edatlar.

B.Kullanılış biçimleri bakımından:

1.Yalın durum isteyen edatlar 2.Zamirlerden sonra ilgi durumu isteyen edatlar

3.Yönelme durumu isteyen edatlar 4.Çıkma durumu isteyen edatlar

C.Görevleri bakımından:

1.Aitlik ve ilgili olma ilişkisi kuranlar

2.Benzerlik, tıpkılık, denklik ilişkisi kuranlar

3.Belirtme yoluyla başkalık ilişkisi kuranlar

4.Berberlik veya vasıta ilişkisi kuranlar

5.Miktar ve derece ilişkisi kuranlar

6.Uygunluk, denklik, nispet ilişkisi kuranlar

7.Sebep, maksat, gaye, hedef ilişkisi kuranlar

8.Karşılık, karşılaştırma, zıtlık ilişkisi kuranlar

9.Yön gösterme ilişkisi kuranlar

10.Öncelik, sonralık ve zaman ilişkisi kuranlar

11.Şüphesiz, tatmin, aşırılık, pekiştirme bildiren ki edatı." (Korkmaz, age.: s.1066-1083).

Korkmaz, çekim edatlarını tanımlarken ve sınıflandırırken bunların Türkçedeki işlevlerini dikkate almış, çoğunlukla örnek cümlelerden hareket etmiştir. Yazar, bu bölümde sadece çekim edatlarının yapı ve işlevleri üzerinde durmayıp aynı zamanda edat gibi kullanılan adlar, ad yerinde kullanılan edatlar ve edatların cümle içerisindeki işlevlerini de inceler. Korkmaz'ın eseri, çekim edatlarının farklı işlevsel yönleri ve söz dizimindeki rollerini de dikkate alması yönüyle çekim edatları hususunda oldukça tatmin edici bilgiler sunar.

Türk Gramerciliğinde Çekim Edatlarına Yönelik Yaklaşımların İncelenmesi Sonucunda Elde Edilen Tespitler:

Çalışmanın bu bölümünde, Türkçe gramer kitaplarında çekim edatlarını adlandırma, tanımlama, sınıflandırma ve örneklendirme hususunda benimsenen yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda M.U.'dan başlamak üzere Anadolu sahasında, günümüze dek kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitapları incelenmiştir. Böylece her eserin çekim edatları konusunda ortaya koyduğu yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak gözden geçirilmiş, bunun yanında Türk gramerciliğinin üç ayrı döneminde çekim edatları konusunun işlenişi, bu hususta oluşan farklılıklar ve gelişmeler tespit edilmeye çalışılmıştır. M.U.'dan başlamak üzere, Türk gramerciliğinde çekim edatlarının işlenişi hususunda görülen sorun ve düzensizlikler, eserlerin yazıldığı dönemlere göre sıralanarak aşağıda toplu bir şekilde aktarılmıştır.

1. Türk gramerciliğinde çekim edatları konusunda karşılaşılan sorunlardan ilki, bu kelime türünü adlandırmada kullanılan terimlerde bir birlik sağlanamamasıdır. M.U.'dan başlayarak Cumhuriyet sonuna dek yazılan Türkçe gramer kitaplarında çekim edatlarını adlandırmak için farklı terimler kullanıldığı dikkat çekmektedir. Çekim edatları, M.U.'da "*Faslun fi'l-hurûf*" başlığı altında ele alınır ve *harf* terimiyle ifade edilir (M.U. s.130-131-133). Tanzimat dönemi ve sonrasında Cumhuriyet'e dek kaleme alınan eserlerde çekim edatlarını karşılamak için edat terimi kullanılmıştır. Ancak bu dönem eserlerinde çekim edatlarının edat genel kapsamı içerisinde, cümlede üstlendiği işlev doğrultusunda *edât-ı isti'lâ*, *edât-ı ta'lil*, *musâhebet* ve *isti'âne edâtı*, *edât-ı istisnâ* gibi farklı terimlerle ifade edildiği dikkati çeker.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan çalışmalarda da çekim edatlarını adlandırmada bir terim birliği sağlanamadığı görülür. Çekim edatlarını adlandırmak için A.Cevat, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*'sında *edat* terimini kullanır (Emre, 1931: s.38). Deny, çekim edatlarını karşılamak için Fransızcadaki *preposition* (yeri önde olan) terimine karşı, Türkçede bunların kullanım biçimlerini dikkate alarak *postposition* (yeri sonda olan) terimini önerir (Deny, age.: s.531). Eseri Türkçeye aktaran Elöve, kelimeleri çekime sokarak aralarında anlamca ilgi oluşturma görevinden hareketle, yazarın *postposition* terimine karşılık olarak *ilgiç* terimini önerir (Deny, age.: s.531, 905 nu. Dipnot). Aynı kelime türünü ifade etmek için M. Kaya Bilgegil, H. Ediskun ve Z. Korkmaz *edat* terimini (Bilgegil, age.:

s.200; Ediskun, age.: s.279; Korkmaz, age.: s.1052); T. Nejat Gencan ve F. Bozkurt *ilgeç* terimini (Gencan, age.: s.493; Bozkurt, age.: s.41); T. Banguoğlu *takı* (*postposition*) terimini (Banguoğlu, age.: s.385); M. Ergin ve T. Gülensoy *son çekim edatı* terimini (Ergin, age.: s.365; Gülensoy, age.: s.585) kullanırlar.

Yukarıda sıralanan gramercilerin eserlerinde çekim edatını karşılamak için kullandıkları terimlere bakıldığında aynı kelime sınıfı için beş ayrı terim tercih edildiği görülmektedir. Bu durum çekim edatlarının adlandırılması hususunda bir terim karmaşasının varlığını ortaya koymaktadır. Z. Korkmaz, eserinde çekim edatlarına ayırdığı bölümün girişinde, çekim edatlarının adlandırılması noktasında Türk gramerciliğinde görülen düzensizliği şöyle dile getirir:

“Batılı Türkologların postposition, partikel, nachstellung gibi terimler ile karşıladıkları edatlar, yükledikleri gramer işlevinde bir araç bir vasıta olarak kullanıldıkları için biz, diğer bazı gramer yazarları gibi öteden beri alışlagelmiş ve yaygınlaşmış olan bu terimde karar kılmayı uygun bulduk. Terime çekim edatı veya son çekim edatı karşılığının verilmesi, onu görevli kelimeler bölümünde belirttiğimiz üçlü edat sınıflaması anlayışına götüreceğinden, bu terimlerden birini tercih etmedik. Üstelik son çekim edatı gibi bir terim ister istemez aklımıza bir ‘ön çekim edatı’nın varlığını da getirmektedir. Oysa Türkçede ön çekim edatı (preposition) yoktur. Yine edat karşılığında kullanılan ‘ilgiç, ilgeç, takı, son takı, son ek’ gibi terimler de bizce içerik olarak bazı sakıncalar taşıdığından, gelenekleşmiş yaygın terim olan edat’ı benimsedik.” (Korkmaz, age.: s.1052, 472 nu. Dipnot).

Korkmaz, yukarıda yer verilen açıklamasında çekim edatı hususunda Türkçe gramer kitaplarında var olan terminoloji karmaşasını açıkça ifade etmektedir. Yazarın bu hususta dile getirdiği itirazlarının dayanak noktaları dikkate alındığında, itirazlarında son derece haklı olduğu anlaşılmaktadır. Türkçede ön çekim edatı (preposition) olmadığı için son çekim edatı terimini kullanmak bizce de gereksizdir. Tek başına edat terimi de gramer kitaplarımızın bir kısmında genel anlamda görevli kelimelerin tümünü kapsamaktadır. Takı, son takı, son ek gibi terimlerin de içerik bakımından diğer ek ve biçimbirimlerle karışma ihtimali bulunmaktadır. Bu noktalar dikkate alınarak bu çalışmada bahsedilen kelime türünü karşılamak için *çekim edatı* terimi tercih edilmiştir.

2. Çekim edatları hususunda Türk gramerciliğinde karşılaşılan bir diğer sorun bu kelimelerin tanımı ve kapsamının belirsizliğidir. Gerçi çekim edatlarının tanımlanması konusunda, birtakım farklılıklar yok sayılırsa, Türk gramercilerinin aşağı yukarı birbirine benzer tanımlarda mutabık oldukları söylenebilir. Çekim edatının kapsamını belirlemeye çalışacak olursak bu noktada birkaç ölçütü dikkate

almak gerekecektir. Öncelikle tek başına bir anlamı bulunmama koşulu tüm dilcilerin ortak görüşüdür (Korkmaz, age.: s.1052; Ergin, age.: s.373; Banguoğlu, age.: s.385). Bu bakımdan ‘ön, arka, alt, sağ, sol’ gibi başlı başına birer anlama sahip yer-yön adlarının bu kapsamın dışında tutulması gerektiği kanaatindeyiz. İkinci olarak çekim edatlarında isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek bunlarla diğer kelime ve kelime grupları arasında anlam ilişkisi kurma, bir edat grubu oluşturma özelliği bulunmalıdır. Özetle isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek bunlarla diğer kelimeler arasında benzerlik, beraberlik, başkalık, miktar, sebep, vasıta, zaman, mekân, yön gösterme gibi çeşitli yönlerden anlam ilişkisi kuran, tek başına bir nesne veya kavramı karşılamayıp söz diziminde anlam ve işlev kazanan görevli kelimelerin edat kapsamına alınması uygun olacaktır.

3. İncelenen eserler vasıtasıyla çekim edatları ile ilgili Türk gramerciliğinde tespit edilebilen bir diğer sorun, bunların sözlüksel kategoriler içerisindeki konumunun belirsizliğidir. Bu konu, çalışmanın çekim edatlarını ele alan mevcut bölümü içerisinde daha önce irdelenmişti (Bkz. 3.2.7.3.Çekim Edatları, s.241). Ancak burada tespitleri topluca ifade edebilmek açısından kısaca tekrar değinmeyi uygun buluyoruz.

Edat kelimesi, anlamlı kelimeler olan isim, sıfat, zarf, zamir ve fiilin dışında kalan, tek başına bir varlık ya da kavramı karşılamayıp gramer bakımından görevli kelimelerin tümünü kapsar. Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında edat ya da çekim edatı gibi terimlerle karşılanan ‘için, gibi, göre, kadar, doğru, karşı, dolayı vb.’ kelimelerden oluşan edatlar, genel anlamıyla edat kapsamı içerisinde yer alıp görevli kelimelerin yalnızca bir kolunu teşkil eden kelimelerdir. Çekim edatının kelime türleri içerisindeki konumunu bu noktayı dikkate alarak belirlemek daha uygun olacaktır. Peki, çekim edatının kelime türleri içerisindeki yeri neresi olmalıdır? Bu soru, yukarıdaki bilgiler ışığında şöylece cevaplanabilir:

Türkçede kelimeler gramerdeki işlevleri bir kenara bırakılarak nitelikleri bakımından sınıflandırılacak olursa isim, fiil ve edat olmak üzere nitelikçe birbirinden farklı üç kelime türü ortaya çıkar (Korkmaz, 1996: s.11). Bu kelime sınıfları içerisinde edatlar, tek başına anlamı olmayıp söz diziminde birtakım görevler üstlenerek anlama katkı sağlayan kelimeleri kapsar. Çekim edatları ise genel olarak edatlar olarak adlandırılan bu görevli kelimeler topluluğu içerisinde yer alan kelime sınıflarından birini teşkil eder. Günay Karaağaç, çekim edatlarının görevli kelimeler arasındaki konumunu şöyle açıklar:

“Bugünkü anlamıyla edatlar, dilde bağımsız olarak var olamayan, yani kendi başlarına değil, söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimlerini bir araya getiren (bağlama edatları), onları çekime sokan (çekim edatları) veya söz cümleler kuran (ünlem edatları) dil birimleridir. Başka bir deyişle, edatlar, ortaya çıkabilmeleri için bir başka varlığa (v + v) veya eyleme (v + e) gerek duyan bilgilerin adlarıdır. Bu yüzden tek başlarına kullanılamazlar. Bu bakımdan, edatlar birer bağlı birimdir, çünkü varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisinde ortaya çıkan ‘bulunma, yön, sınır, benzerlik, neden, sonuç, vb.’ gibi bilgilerimizin adları, ancak bağlı birimler olabilirler ve bu bilgilerin var oluşları, ancak varlık + varlık veya varlık + eylem ilişkisi ile gerçekleşebilir.” (Karaağaç, age.: s. 158).

Karaağaç’ın yukarıda aktarılan açıklamaları ve diğer gramer kitaplarında bu hususta yapılan açıklamalar dikkate alınarak çekim edatlarının sözcük türleri arasındaki yeri araştırıldığında, bu kelime türünün genel olarak görevli kelimeleri kapsayan *edatlar* içerisinde bir alt başlığı oluşturması gerektiği düşünülmektedir.

4. M.U.’dan bu güne dek Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarının incelenmesi sonucunda, Türk gramerciliğinde çekim edatları hususunda tespit edilebilen sorunlardan diğeri, çekim edatlarının sınıflandırılması konusunda görülür. Bu hususta M.U.’da ve Tanzimat’tan Cumhuriyet’e dek kaleme alınan eserlerden seçilmiş başlıca çalışmalarda herhangi bir tasnif tespit edilememiştir. Bu eserlerde, bir sınıflandırmadan ziyade çekim edatlarının söz diziminde kazandığı anlam doğrultusunda adlandırıldığı görülmektedir. Ancak bunu işlev doğrultusunda yapılan bir sınıflandırma saymak mümkün görünmemektedir. Çünkü her bir çekim edatı cümlede kazandığı anlam doğrultusunda *edât-ı intihâ*, *edât-ı ta’lil*, *edât-ı istisnâ* gibi farklı şekillerde adlandırılmakta; fakat herhangi bir tasnife yer verilmemektedir.

Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınmış çalışmalarda ise çekim edatlarının sınıflandırılması konusunda birlik bulunmadığı görülmektedir. Bu eserlerden bir kısmında herhangi bir sınıflandırma yapılmadan çekim edatları doğrudan sıralanmış (Ediskun, 1993); bir kısmında önce istemleri sonra alt başlık olarak işlevleri dikkate alınmış (Deny, age.: s.532-595); bir kısmında istemlerinin yanında işlevleri dikkate alınmış (Ergin, age.: s.367, s.369); bazılarında ise istemleri ve yapıları ölçüt olarak kabul edilmiştir. (Banguoğlu, age.: s.386, s.388). Kısacası bu döneme ait eserlerde birbirinden farklı ölçütler dikkate alınarak farklı sınıflandırmalara yer verilmiştir. Bu hususta herkesçe kabul görebilecek kapsamlı bir sınıflandırma yapılmasının gerekliliği ortadadır. TDK’nin 14 Kasım 1997 tarihinde düzenlemiş olduğu *Türkiye Türkçesinde Edat* başlıklı toplantıda Birsal Oruç tarafından önerilen ve katılımcıların

çoğunluğu tarafından kabul gören sınıflandırma kanaatimizce çekim edatları hususunda kabul edilebilecek oldukça kapsamlı bir sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmayı ve incelenen eserlerde yer verilen sınıflandırmaları dikkate alarak oluşturduğumuz ortak ve geniş kapsamlı bir sınıflandırmaya burada kısaca yer vermenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.Asıllarına göre çekim edatları:

1.1.Gerçek çekim edatları. 1.2.Çekim edatı olarak kullanılan kelimeler.

2.Köken bakımından çekim edatları:

2.1.Türkçe kökenli olanlar: 2.1.1.İsim kökenli olanlar. 2.1.2.Fiil kökenli olanlar.

2.2.Yabancı kökenli olanlar.

3.Kullanılışlarına (istemlerine) göre çekim edatları:

3.1.İsimlerin yalın, zamirlerin ilgi veya belirtme hâllerini isteyenler.

3.2.Yönelme hâli isteyenler.

3.3.Çıkma (ayrılma) hâli isteyenler.

4.İşlevlerine göre çekim edatları:

4.1.Vasıta veya birliktelik anlamı taşıyanlar.

4.2.Sebep, amaç, hedef anlamı taşıyanlar.

4.3.Benzerlik, denklik anlamı taşıyanlar.

4.4.Başkalık, farklılık anlamı taşıyanlar.

4.5.Karşılaştırma, tarz, görelilik anlamı taşıyanlar.

4.6.Miktar ve derece anlamı taşıyanlar.

4.7.Zaman, öncelik, sonralık anlamı taşıyanlar.

4.8.Yer ve yönelme anlamı taşıyanlar.

4.9.Aitlik ve ilgi anlamı taşıyanlar.

4.10.Karşılık ve zıtlık anlamı taşıyanlar.

3.2.7.4.Cevap Edatları

Cevap edatı veya kimi kaynaklara göre cevap sözleri şeklinde adlandırılan ‘*evet, peki, elbette, hay hay, tabi ki, hayır, yok, değil*’ gibi onaylama, kabul etme ya da reddetme bildiren kelimeler, konunun işlenişi bakımından Türk gramerciliğinde sorun teşkil eden konulardan biridir. Bu kabilden kelimelerin adlandırılması, sınıflandırılması, tahlil edilmesi ve kelime türleri içerisindeki yerinin belirlenmesi noktasında, M.U.’dan bu yana Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında bir birlik sağlanamadığı dikkati çeker. Çalışmanın bu kısmında cevap edatı başlığı altında ‘*evet, hayır, belî, yok, değil, hay hay*’ gibi onaylama veya reddetme görevinde kullanılan kelimeler üzerinde durulacak, M.U.’dan bu yana Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarında bu konunun işlenişi incelenecektir. Bu incelemenin sonucunda, cevap edatı olarak adlandırdığımız bu kabilden kelimelerle ilgili Türk gramerciliğinde görülen düzensizlikler ve sorunlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Diğer konu başlıklarında olduğu gibi bu kısımda da çalışmanın hareket noktası M.U. olacaktır.

Bergamalı Kadri, cevap edatı olarak adlandırılan kelimelerden yalnız tasdik ve kabul anlamı taşıyan ‘*He, Evet, Belî, Bes*’ kelimelerine değinir. Bu kelimeler M.U.’da *harf* olarak tanımlanır ve *tasdik-i haber* anlamı taşıdıkları ifade edilir. Bunların dışında yine cevap edatları içerisinde yer alan ve reddetme anlamı taşıyan ‘*hayır, yok, değil*’ gibi kelimelere dair M.U.’da bir açıklama tespit edilememiştir. Bergamalı’nın eserinde cevap edatları hakkında yaptığı açıklama şöyledir:

“*He’e harfdür ki tasdik-i haber mânâsın ifâde eyler. Evet de belî de harflardür ki bu mânâyı ifâde eylerler. Bes de harfdür ki bu mânâyı ifâde eyler.*” (M.U. s.136).

Bergamalı’nın ifadeleri doğrultusunda, onaylama ve kabul etme ifade eden ‘*evet, belî, bes*’ ve bu kabilden kelimelerin M.U.’da edat olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak tek başlarına da bir anlama delâlet eden bu kelimelerin bu yönüyle edatlardan ayrıldığını dikkate almak gerekir.

Tanzimat dönemine ait Türkçe gramer kitaplarında, M.U.’da cevap edatlarını adlandırmada kullanılan *harf* ifadesine karşılık olarak *edat* terimi tercih edilir. Bu dönemde kaleme alınan eserler arasından seçilerek incelemeye tâbi tutulan başlıca eserlerde ‘*evet, hayır, elbette, hay hay*’ gibi onaylama veya reddetme anlamı taşıyan kelimeler üzerinde daha ayrıntılı olarak durulduğu görülmektedir. Bahsedilen eserlerde, bu kabilden kelimeler diğer edatlarda olduğu gibi *edevat* başlığı altında ele alınmaktadır.

A.Cevdet Paşa ve Fuad Paşa'nın kaleme aldıkları *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserde, cevap edatlarına Türkçe edatlar kısmında *edât-ı istifham* (soru edatı) konusunun açıklanması sırasında değinilir. Eserde yer verilen açıklamada *evet* kelimesi *edât-ı tasdik* şeklinde adlandırılır. Aynı sınıfa dâhil edilen *hayır* kelimesinin ise nefy ve reddetme anlamı taşıdığı ifade edilir (Özkan, 2000: s.122). Eserde, cevap edatları üzerine yer verilen bilgiler bu kısımda aktarılanla sınırlıdır.

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni, cevap edatlarının işlenişi bakımından daha önce üzerinde durulan eserlere kıyasla daha kapsamlı bilgilere yer verir. Eserde, cevap edatlarının kapsamı ve kelime türleri içerisindeki konumu noktasında M.U. ve *Kavâid-i Osmâniyye*'nin takip edildiği söylenebilir. Cevap edatları, *edevat* başlığı altında diğer edatlarla bir arada ele alınmıştır. *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni*'de cevap edatlarının ifade ettikleri anlam doğrultusunda farklı terimlerle adlandırıldıkları görülmektedir. *Evet*, *elbet*, *öyle* gibi onaylama ifade eden kelimeler, *edât-ı tasdik* şeklinde; reddetme ifade eden *hayır* kelimesi *edât-ı inkâr* şeklinde adlandırılırlar (Toparlı, age.: s.94-110). Eserde yer verilen cevap edatlarına ve bunlara dâir açıklamalara burada kısaca yer vermek, konunun işlenişini daha net bir biçimde görebilmek açısından yararlı olacaktır.

elbet/elbette: “*Tekit edatıdır. Misal: Fukaraya elbette muavenet edilmelidir.*” (Toparlı, age.: s.95).

evet: “*Tasdik edatıdır. Misal: Yarın mektebe gelecek misiniz? Evet.*” (Toparlı, age.: s.95).

öyle: “*Edât-ı tasdik ü temsîldür. Tasdîke misal: Öyledir. Tamsîle misal: Bakalım öyle mi?*” (Toparlı, age.: s.97).

peki: “*Edât-ı tasdiktir. Misal: Biraz kaleminizi verir misiniz? Peki efendim.*” (Toparlı, age.: s.98).

hayır: “*Edât-ı inkâr. Misal: Hoca Efendi geldi mi? Hayır.*” (Toparlı, age.: s.101).

hay hay: “*Edât-ı tasdiktir. Misal: Bu kadar güzel yazabilir misiniz? Hay hay!*” (Toparlı, age.: s.109).

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni'de bugünkü gramer kitaplarımızdan bir kısmında cevap edatı bir kısmında zarf olarak tanımlanan kelimelerden bir bölümünün edatlar başlığı altında ele alındığı görülmektedir. Ancak M.U.'da ve sonrasında kaleme alınan eserlerde belirlenen zarf ve edat algısının bugünkü anlayıştan farklı olduğunu göz önünde bulundurmak, bu hususun yanlış yorumlanmaması bakımından oldukça önemlidir.

Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönemde kaleme alınan eserlerde cevap edatlarının işlenişi kapsamında son olarak A.Cevat Emre'nin *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseri üzerinde durulacaktır. Emre'nin eseri, cevap edatlarının tanımlanması ve tasnifi noktasında mevcut dönemde kaleme alınan diğer eserlerden farklılık gösterir. M.U.'da, *Kavâid-i Osmâniyye*'de ve *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî*'de edevat başlığı kapsamında ele alınan 'evet, hayır, hay hay, elbette' gibi cevap bildiren kelimeler Emre'nin eserinde zarflar kapsamında değerlendirilir. Emre, yedi ayrı başlık altında incelediği zarflar içerisinde dördüncü ve beşinci başlıkları cevap edatlarına ayırmıştır. Yazar, onay bildiren kelimelerle şüphe bildirenleri aynı başlık altında ele alır. Eserde cevap edatları hakkında yer verilen açıklama şöyledir:

"4.*Tasdîke veya şübheye delâlet eden kelimelerdir:*
Evet, muhakkak, hakîkaten, tahkik, hakikat, ihtimâl, elbette (elbet), yâ, hay hay ilh.
 5.*Neفی ve selbe delâlet eden kelimelerdir:*
Hayır, yok, hiç, değil (deyil), aslâ, kat'en (kat'iyen), (ma, me, maz, mez) ilh."(Sağol vd. age.: s.226).

Cevap edatları hususunda M.U.'da ve Tanzimat dönemi eserlerinde görülen düzensizlikler, Cumhuriyet'ten sonra yeni harflerle kaleme alınan modern gramer kitaplarında da varlık göstermeye devam etmektedir. Bu kabilden kelimeler, gramer kitaplarımızın bir kısmında zarf, bir kısmında ünlem ya da edat kapsamı içerisinde sınıflandırılmaktadır. Bahsedilen döneme ait başlıca eserlerde cevap bildiren kelimelerle ilgili yapılan sınıflandırmalar şu şekilde özetlenebilir:

A.Cevat, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*'sında *Nakıs Şekilde Kaziyeler* başlığı altında cevap bildiren sözlerden birkaçına değinir. Emre, bunları *kaziye* (hüküm bildiren ifade) olarak değerlendirir (Emre, 1931: s.93). Emre'nin tasnifi, cevap bildiren kelimelerin tek başına bir anlama delâlet etmesini göstermesi bakımından önemlidir.

Jean Deny 'evet, hayır, belî, elbette, peki, tamam, tabi' kelimelerini *asıl zarflar* başlığı altında sıralar. Deny, bunların *gerçekleşmiş* (tasdik) veya *geri çeviriş* (red ve inkâr) anlamı taşıdığını belirtir (Deny, age.: s.234).

Yüksel Göknel, 'evet, hayır, elbette' gibi cevap sözlerini *yönverenler* başlığı altında ele alır. Göknel, bu kelimelerin cümlenin çekirdek yapısının dışında anlama yön verdiğini belirtir. Bir yönüyle bunların tek başına bir anlam taşıdığını ifade eder (Göknel,age.: s.142).

M. Kaya Bilgegil, 'evet, hay hay, öyle, elbet' gibi onaylama, kabul etme bildiren cevap sözlerini *ikrar, tasdik ve tanıklık zarfları* şeklinde; 'yok, hayır, hiç,

değil, asla’ gibi reddetme anlamı taşıyanları *inkâr zarfları* başlığıyla zarflar kapsamında ele alır (Bilgegil, age.: s.198).

T. Nejat Gencan, cevap bildiren kelimeleri *yanıt belirteçleri* başlığı altında ele alır. Gencan, yanıt belirteçlerini olumlu ve olumsuz olmak üzere iki grupta sınıflandırır. Gencan’ın tasnifine göre *‘evet, elbet, peki, hay hay’* gibi olumlu cevap bildirenler *gerçekleme-onama belirteçleri* olarak; *‘hayır, yok, asla’* gibi reddetme bildirenler *onamayış (ret)-yadsıma-yoksumsama (inkâr) zarfları* olarak adlandırılırlar (Gencan, age.: s.479). Gencan’ın belirteç ve zarf terimlerini yan yana kullanması da dikkat çekici diğer bir durumdur.

H. Ediskun, cevap bildiren sözlerden *‘evet, hayır, peki, yok’* kelimelerine edatlar kapsamında yer verir. Ediskun, bu kelimelerle ilgili herhangi bir adlandırma ya da sınıflandırma yapmaksızın sadece bunların edat olduklarını belirtmekle ve hangi anlamları ifade ettiklerini açıklamakla yetinir. Ediskun’a göre bu kelimeler onaylama veya reddetme ifade eden edatlardır (Ediskun, age.: s.279).

T. Banguoğlu, olumlu ya da olumsuz cevap anlamı ifade eden *‘evet, hayır, peki, elbette, tabii, yok’* gibi kelimeleri zarflar başlığı içerisinde *gerçekleme zarfları* adı altında sınıflandırır. Banguoğlu’na göre bu kelimeler, *‘doğrudan doğruya sıfatın varlığı-yokluğu, fiilin olup bitmesiyle ilgili’* zarflardır (Banguoğlu, age.: s.372). Yazarın açıklamasına göre bu kelimeler, cümlede yüklem anlamına gerçekleme yönüyle etki eder.

M. Ergin, cevap bildiren *‘evet, hayır, yok, peki, tabii’* gibi kelimeleri *cevap edatları* adı altında *ünlem edatları* kapsamına dâhil eder. Ergin, cevap edatlarının da ünlemler gibi başlı başına kullanılan ve bir ifade taşıyan, söz diziminde yanındaki kelimelere bağlanmayan unsurlar olduğunu ifade eder. Yazar, seslenme bildiren kelimeler ve duygulu ifadelerin asıl ünlem edatları; sorma, gösterme ve cevap bildiren kelimelerin ise ikinci derecede ünlem edatları olduğunu belirtir. Ergin, ikinci derece ünlem edatı olarak tanımladığı cevap sözlerinin de ünlemler gibi tek başına bir anlam ifade etmesi ve söz diziminde diğer unsurlarla bağlanmaması yönünden *ünlem edatları* kapsamında ele alındığını vurgular (Ergin, age.: s.351).

Z. Korkmaz, onaylama veya reddetme kabilinden cevap bildiren kelimeleri ünlemler konusu kapsamında ele alır. Korkmaz, *‘evet, hayır, elbet, hee, hay hay’* gibi kelimeleri *cevap verme, onaylama, kabullenme, red, inkâr, gizleme bildiren ünlemler* başlığı altında inceler. Korkmaz, bu kelimelerden bir kısmının doğrudan doğruya

ünlem olduğunu, bir kısmının da kullanım şekli veya kalıplaşma sonucu ünlemleştiğini ifade eder (Korkmaz, 2003: s.1183).

Yukarıda Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında, 'evet, hayır, hay hay, tabi, yok' gibi cevap edatı olarak adlandırılan kelimelerin tanımlanması ve kelime türleri arasındaki yerinin belirlenmesi noktasında yer verilen görüşler sırasıyla özetlenmiştir. İncelenen eserler vasıtasıyla görüldüğü üzere, M.U.'da ve Tanzimat dönemine ait eserlerde olduğu gibi Cumhuriyet'ten sonraki gramer çalışmalarında da bu hususta bir birlik sağlanabilmiş değildir.

Cevap bildiren 'evet, hayır, peki, elbette, hay hay, yok' gibi kelimelerin kelime türleri arasındaki yeri ve bunların cümle tahlili sırasında hangi öğelere dâhil edileceği gibi hususlar Türk gramerciliğinde uzunca bir süreden beri tartışma konusudur. Bu husus, TDK tarafından 14 Kasım 1997 tarihinde gerçekleştirilen *Türkiye Türkçesinde Edat* konulu ve 17 Nisan 1998 tarihinde gerçekleştirilen *Türkiye Türkçesinde Ünlemler* konulu toplantılarda tartışılmış, ancak birden fazla görüş ortaya koyulmuş ve tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Yukarıdaki incelemede de görüleceği gibi, Türk gramercilerinden bir kısmı bu kabilden kelimelerin yüklem anlamına etki ettiğini savunarak bunları zarflar kapsamında ele almış; diğer bir kısmı bunların yükleme değil cümlenin bütününe anlam yönünden etki ettiğini belirterek bunları ünlem edatları dâhilinde değerlendirmiştir. Bu toplantılarda ortaya atılan görüşlere de bu konudaki görüş ayrılığını daha somut biçimde aktarabilmek adına, burada kısaca yer vermek faydalı olacaktır.

Bahsedilen kelimeler hususunda Ş. Haluk Akalın'ın görüşleri şu şekildedir:

"Tabii bunlar evet, hayır belli kelime türü olan bildiğimiz zarf olarak adlandırılan kelimeler ama nasıl bir isim, bir zarf, bir sıfat yerine göre bir başka kelime işlevinde kullanılıyorsa, evet kelimesi de bu şekilde ünlem olarak kullanılabilir... Yani ünlem oluşu ancak kullanılış yerine göre, yoksa tek başına kelime Türkçe Sözlük'te de zarf olarak belirtilmiştir, zarf olarak değer kazanmıştır. Fakat her kelime nasıl ünlem olabiliyorsa onlar da olabilir." (T.G.S. Bildiriler I-II, s.618).

Cevap bildiren kelimeler hususunda Leyla Karahan'ın M. Ergin'in görüşlerini benimsediği ve bu kelimeleri ünlem edatları kapsamında değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Aynı toplantıda Karahan'ın cevap sözleri konusunda dile getirdiği görüşleri şöyledir:

"Gelelim ünlemlere. Biri duygu bildirebilir, biri seslenme bildirebilir, biri cevap bildirebilir, biri gösterme bildirebilir, bana göre. Mesela ah ya da of seslenme bildiren bir ünlemdir. Neyin karşılığı olabilir? 'Of canım sıkıldı' gibi bir cümlenin

karşılığı olabilir. Ey ya da hey bir seslenme ünlemidir ve cümle olarak 'buraya bak' gibi bir cümlenin karşılığı olabilir. Cevap olarak evet derken de böyle. Soruya göre, 'yazdın mı?' diye sorulduğu zaman 'yazdım'ın karşılığıdır. Yani cümle değerindedir 'evet' de... Ben bu noktadan ele alıyorum. Yani biri duyguyu, biri seslenmeyi, biri göstermeyi bildirebilir ama önemli olan hepsinin de cümle değerinde olmasıdır. Bir cümle yerine kullanılabilmesidir. Nasıl zamirler ismin yerini tutan kelimelerse bana göre ünlemler de ister gösterme, ister seslenme bildirsün cümlenin yerini tutan kelimelerdir.” (T.G.S. Bildiriler I-II, s.620).

Cevap sözlerinin kelime türleri arasındaki konumu hususunda A. Bican Ercilasun'un ortaya attığı görüş, daha önce belirtilen görüşlerden oldukça farklıdır. Ercilasun, bu kelimelerin her iki türe de dâhil edilmemesi gerektiğini ifade eder. Ercilasun'un *Türkiye Türkçesinde Ünlemler* konulu toplantıda cevap bildiren sözlerle ilgili görüşleri şöyledir:

“Bence ünlem de değildir, isim de değildir. Dokuzuncu bir kelime türüdür. Biliyorsunuz Sovyet gramerciliğinde böyle bir ayrı tür var. Bazen 'yardımcı sözler' diyorlar, bazen 'modal sözler' diyorlar. Her hâlde bizim de ona ihtiyacımız var. Çünkü hakikaten ne isme benziyor 'evet, hayır, işte' gibi kelimeler, ne de ünlemidir. Ünlemleri sadece seslenmeler ve duyguları ifade eden kelimelerle sınırlarsak -ki öyle yapmalıyız- o zaman ünlem de diyemeyiz 'evet, hayır, işte' gibi kelimelere. O takdirde bir dokuzuncu tür kabul edebiliriz. Eğer dokuzuncu tür olarak kabul edilirse aynı bir terim bulunabilir.” (T.G.S. Bildiriler I-II, s.644).

Türk gramerciliğinde 'evet, hayır, peki, hay hay, yok, değil' gibi onaylama ya da reddetme anlamı taşıyan kelimelerin sözlüksel kategoriler arasındaki konumu hususunda, bugün dahi tam bir birlik sağlanabilmiş değildir. Bu kelimelerin konumu, çoğunlukla kullanım yerine göre belirlenebilmekte ve sıklıkla değişebilmektedir. Bunlardan bir kısmı Türkçe Sözlük'te ve gramer terimlerini içeren sözlüklerde zarf olarak tanımlanmakta, gramer kitaplarımızın bir kısmında ünlem adı altında izah edilmektedir. Bunlar içerisinde özellikle 'evet, hayır, hay hay, peki' konusunda Ergin, Gülensoy ve Karahan gibi dilcilerin savunduğu görüş bizce de uygun ve tutarlı görünmektedir. Bu kelimelerin taşıdığı anlam değeri ve söz diziminde yüklem de dâhil diğer unsurlarla bir ilişki kurmamaları göz önünde bulundurulursa, bunları da ünlem edatları kapsamında değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu kelimeler, söz diziminde görevli diğer unsurlar gibi birbiri ile bir bağlantı kurmaktan çok cümlenin tümünü anlam bakımından etkilemekte, anlama katkı sunmaktadır. Diğer yünden bu kelimelerin tek başlarına bir anlama delâlet etmesi de bunların ünlem edatları kapsamında ele alınmasını mantıklı bir görünüme sokmaktadır. Herhangi bir soru cümlesinin cevabı olarak *evet* kelimesi tek başına kullanıldığında o sorunun cevabı verilmiş olmakta, bu kelime cümlenin başından kaldırıldığında ise anlamda bir

aksama ya da eksilme olmamaktadır. Bu noktaları dikkate alarak bu türden kelimelerin ünlem edatları kapsamında bir alt başlık şeklinde ele alınması, hem tasnif bakımından hem de konunun öğretimi aşamasında kolaylık sağlaması bakımından uygun olacaktır.

3.2.8. Türk Gramerciliğinde Fiil Konusunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler

Anadolu sahasında kaleme alınmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan M.U.'nun yazılışından bu yana yine aynı sahada kaleme alınan çalışmalar incelendiğinde, eserler ve dönemler arasında gramer konularına yönelik yaklaşım bakımından birtakım sorun ve düzensizlikler, uyumsuzluklar olduğu görülmektedir. Bu sorun ve düzensizliklerle karşılaşılan konulardan biri de fiiller konusudur. Belirtilen dönem içerisinde Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında, fiilleri adlandırma, tanımlama, sınıflandırma, kapsamını belirleme ve fiillerin çekime girmesi gibi birtakım konularda bir birlik bulunmadığı, bu hususlarda bazı sorunlar ve düzensizlikler görüldüğü tespit edilebilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde *Türk Gramerinde Fiil Konusunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler* başlığı altında, daha önceden tespit edilen başlıca Türkçe gramer kitaplarının incelenmesi ve karşılaştırılması yoluyla, yukarıda bahsedilen sorun ve düzensizlikler üzerinde durulacaktır. Bahsedilen sorun ve düzensizliklerin, konuyu daha ayrıntılı biçimde ele alabilmek ve konunun anlaşılabilirliğini artırmak adına *fiil* kapsamı içerisinde birkaç alt başlık hâlinde incelenmesi uygun görülmüştür. Bu kapsamda öncelikle fiil tanımı ve fiillerin tasnifi incelenecek, ikinci aşamada fiilimsilerin tanımlanması ve kelime türleri arasındaki konumu üzerinde durulacaktır. Üçüncü aşamada fiillerde zaman, kılınış ve görünüş konuları üzerinde durulacak, bu kavramların Türkçe gramer kitaplarındaki yeri ve işlenişi ele alınacaktır. Dördüncü aşamada ayrı bir başlık altında Türk gramerciliğinde fiil çatısı konusu incelenecektir. Son aşamada ise *Türk gramerciliğinde tasarlama kipleri* başlığı dâhilinde, tasarlama kipleri ya da dilek kipleri gibi terimlerle ifade edilen kip eklerinin Türk gramerciliğinde işleniş biçimi üzerinde durulacaktır.

3.2.8.1. Fiil Tanımı ve Fiillerin Sınıflandırılması

Türk gramerciliğinde fiil kapsamı içerisinde karşılaşılan sorun ve düzensizlikler, muhakkak yapım ve çekim gibi, çatı gibi, anlam ve içerik gibi birden çok başlık altında, farklı yönlerden ve derinlemesine değerlendirilmesi gereken oldukça kapsamlı bir konudur. Ancak hem zaman yönünden karşılaşılan kısıtlılık

hem de mevcut konunun bireysel çalışmayla halledilemeyecek kadar geniş kapsamlı bir konu olmasından dolayı, bu çalışmada fiil ile ilgili hususlardan yalnızca birkaçı üzerinde durulması planlanmıştır. Üzerinde durulacak başlıklar belirlenirken, öncelikle Türk gramerliğinde fiil bahsinde karşılaşılan sorun ve düzensizliklerden önem sırasına göre yapılan bir sıralamayla konu başlıkları ortaya konmuştur. Sonrasında irdelenmek ve değerlendirilmek üzere bunlar içerisinden ilk beş madde tercih edilmiştir. Belirlenen bu konu başlıklarından kapsam bakımından en dışta bulunanı ve önem derecesi bakımından ilk sırada yer alması gerekeni, fiilin tanımı ve fiillerin sınıflandırılması olmalıdır. Bu bakımdan Türk gramerliğinde fiil bahsi içerisinde çalışmanın bu bölümünde üzerinde durulacak ilk konu, fiilin tanımı ve tasnifi konusudur. Çalışmanın bu kısmında, M.U.'dan bu yana Anadolu'da kaleme alınmış Türkçe gramer kitapları içerisinden seçilen başlıca eserlerde, bir terim olarak *fiil*'in tanımlanması ve fiillere yönelik sınıflandırmalar incelenecektir. Bu inceleme sonrasında tanım ve tasnif noktasında eserler ve dönemler arasında ortaya çıkan gelişme, ayrışma ve düzensizlikler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Fiilin tanımlanması ve sınıflandırılması noktasında benimsenen yaklaşımların tespit edilmesi kapsamında üzerinde durulacak ilk eser, Bergamalı Kadri'nin *Müeyyiretü'l-Ulûm*'u olacaktır. M.U.'da fiil şu şekilde tanımlanır:

“Fi'l odur ki yalnızca zıkr olunmagla andan bir mânâ kâsd olına; lâkin üç zamandan biri yanınca bile fehm olına; bildi gibi, bildi disek sîgâ-i mâzile. Bundan bir mânâ dilerüz ki geçmiş zamanda bir kimsenün bilmesinden haber virmediür; işde yanınca geçmiş zaman bile anlandı.” (M.U. s.13)

Bergamalı, fiilin varlık şartı olarak tek başına bir anlama karşılık gelme özelliğine işaret eder. Bunun yanında fiilde belirtilen iş, oluş ya da durumun zaman ve şahsa bağlanması gerektiğini de vurgular. Müellifin buradaki açıklaması doğrultusunda, fiil terimiyle şahıs ve zamana bağlanmış, çekimli fiilleri kastettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, çekime girmemiş, kök hâlindeki fiillerin Bergamalı tarafından fiil sayılmadığı görüşünü akla getirmektedir.

Fiillerin sınıflandırılması noktasında Bergamalı Kadri'nin Arapça gramer kaidelerini ölçü aldığı görülmektedir. Müellif, fiilleri Türkçenin işleyiş esasları doğrultusunda, yapı veya anlam bakımından sınıflandırmaktan uzaktır. Eserde fiiller, Arapça gramer kitaplarında olduğu gibi çekimlendikleri zaman ve çatı eklerine göre sınıflandırılmış, bu doğrultuda adlandırılmışlardır. Eserde kullanılan *fi'l-i mâzî, nefy-*

i müstakbel, mâlûm-ı nefy-i hâl gibi ifadeler, Bergamalı'nın fiillerin sınıflandırılması noktasında Arapça gramer kaidelerini izlediğini gösteren örneklerden bazılarıdır.

Tanzimat döneminde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında fiillere yönelik yaklaşımın M.U.'da belirlenen yaklaşımı takip ettiği, fiilin tanımlanması ve sınıflandırılması noktasında Türkçe fiil yapılarını dikkate almaksızın Arapça kaideler doğrultusunda hareket edildiği söylenebilir. Bu döneme ait eserlerden *Kavâid-i Osmâniyye*'de fiillerin sınıflandırılması bakımından daha net bilgilere yer verildiği görülür. Eserde, fiile yönelik bir tanım yapılmamakla birlikte fiiller yapılarına göre üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Müellifin fiillere yönelik tasnifi özetle şöylece aktarılabilir:

“Fi'l üç kısımdır. Evvelkisi asl-ı fi'ldir ki zâta yâni bir mevsûfa mensup ve zamâna mukârin olmadığı hâlde bir işe veyâhut bir hâl ve keyfiyete delâlet edip isim kâbilindedir ve ahkâmı dahi ismin ahkâmı gibidir. Ancak fi'llerin mahall-i iştikâkı olduğundan fi'l addolunur ve masdar dahi tesmiye olunur. İkincisi zât-ı fi'ldir ki zâta mensup ve zamâna mukârin olarak bir işe veyâhut bir hâl ve keyfiyete delâlet eder. Üçüncüsü fer'-i fi'ldir ki zâta mensup olup zamâna mukârin olmadığı hâlde bir işe veyâhut bir hâl ve keyfiyete delâlet eder.” (Özkan, 2000: s.87).

Müellifin yaptığı tasnifi özetle şu şekilde açıklamak mümkündür:

1. Asl-ı fiil: Kişi ve zamana göre çekimlenmediği hâlde bir iş, oluş veya hâl bildiren masdar biçimindeki fiiller.
2. Zaman ve kişi ekleriyle çekimlenmiş, bir iş, oluş ya da durum bildiren çekimli fiiller.
3. Zaman ve kişi anlamı taşımaksızın bir iş, oluş ya da durum bildiren, fer'-i fiil olarak adlandırılan ism-i fâil ve mef'ûller.

Yukarıda yer verilen maddelerden ilkinde masdarın yani isim fiilin de fiil olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. İkinci madde çekimli fiilleri kapsamaktadır. Son maddede yer verilen açıklamalar ise bu tasnifte Arapça kaidelerin etkisini açıkça ortaya koyar. M.U.'da ve Tanzimat dönemi gramer kitaplarında yer verilen fer'-i fiil konusu, aslında Türkçenin yapı ve işleyişine uymayan, Arapça gramer kuralları doğrultusunda Türkçeye uyarlanmaya çalışılan terimlerin ve uygulamaların bir yansımasıdır. Bu yaklaşım, belirtilen zaman aralığını kapsayan dönemde bir gelenek hâlini almıştır. Öyle ki ‘-An, -IcI, -UcU, -gIç, -gIn, -ArAk’ gibi birtakım fiilimsi ekleri ve yapım ekleriyle oluşturulan isimler de fiil kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu döneme ait eserlerden bir diğeri olan *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni*'de fiil terimi şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Bir işin veya bir hâlin mâzi, hâl, istikbâlde vukuunu gösteren kelimedir.” (Toparlı, age.: s.42).

Eserde yer verilen fiil tanımında M.U.’daki tanımın aynınca aktarıldığı görülmektedir. Tanımdan hareketle, bu eserde de daha önce incelenen diğer iki eser gibi fiil terimiyle bir iş ya da oluşu ifade eden, zaman ve kişi eklerini almış çekimli fiillerin kastedildiği anlaşılmaktadır. *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*’de M.U.’dan ve *Kavâid-i Osmâniyye*’den farklı olarak, mastarların fiilden ayrı tutulduğu, mastarın fiil dışında ayrı bir kelime sınıfı olarak tanımlandığı görülmektedir. Eserde, fiilin mastardan ayrı bir kelime türü olarak tanımlandığı şu ifadeyle daha net anlaşılmaktadır:

“Fiillerin umumî mastarlardan alındığı cihetle evvelâ mastarlardan bahsedelim.” (Toparlı, age.: s.42).

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî’de tanım konusunda olduğu gibi tasnif noktasında da M.U.’nun, dolayısıyla da Arapça gramer kurallarının izlendiği görülür. Eserde fiiller, yapı ve anlam gibi yönlerden değil, çekimlendikleri zaman, aldıkları çatı ekleri gibi unsurlar doğrultusunda sınıflandırılmaktadır. Buna göre fiiller; zamanlarına göre *fi’l-imâzi*, *fi’l-i hâl* ve *fi’l-i istikbâl* olmak üzere üç grupta toplanır (Toparlı, age.: s.42). Eserde fiillere yönelik ikinci tasnif, bunlara getirilen çatı ekleri doğrultusunda yapılmaktadır. Bu tasnife göre fiiller anlam bakımından *fi’l-i mâlum* ve *fi’l-i mechûl* olmak üzere iki kısımdır (Toparlı, age.: s.50). Eserde fiillerin sınıflandırılması konusunda benimsenen tasnif yöntemleri incelendiğinde, eser üzerinde Arap gramerinin etkileri açıkça görülebilmektedir.

Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönemin son aşamasında kaleme alınan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserde A.Cevat Emre’nin daha kapsamlı ve sınırları net olarak çizilmiş bir fiil tanımı yaptığı görülmektedir. Emre, fiili şöyle tanımlar:

“Zevât ve keyfiyâtın zaman dâhilindeki e’al ve ahvâlini veya haklarında verilen hükümleri ifade eden kelimelere fiil denir.” (Sağol vd. age.: s.157).

Yazar, ‘haklarında verilen hükümler’ ifadesiyle cevherî fiili de tanıma dâhil ederek kendinden önceki döneme kıyasla fiil tanımının kapsamını genişletir. Emre’nin fiilleri sınıflandırma hususundaki yaklaşımı da bu noktadan ilerler. Eserde fiiller, *fi’l-i hamlî* ve *fi’l-icevherî* olmak üzere iki gruba ayrılır. Emre, gerçek bir hareketi bildiren asıl fiilleri *fi’l-i hamlî* şeklinde adlandırır. İsim soyundan bir kelimenin sonuna gelerek onu yüklem durumuna getiren cevherî fiil ise eklendiği

kelimeyle birlikte, bir bütün olarak ele alınır ve *fi'l-i cevherî* şeklinde adlandırılır (Sağol vd. age.: s.157). Bunun yanında çekime girmeyen, fiilimsi eklerini alarak isim, sıfat ya da zarf sınıfına dâhil olan fiilimsiler de *fi'l-i gayr-i musarrafa* adı altında fiil kapsamına dâhil edilmektedir (Sağol vd. age.: s.158).

Tanzimat dönemi Türkçe gramer kitaplarının fiili tanımlama ve sınıflandırma noktasında ortaya koydukları yaklaşımın belirlenmesi amacıyla, mevcut döneme ait eserlerden seçilmiş belirli sayıda gramer kitabı ele alınmıştır. Yapılan incelemenin sonucunda, bu eserlerde fiili tanımlama ve sınıflandırma hususunda benimsenen yaklaşımların bugünkü gramercilik anlayışından oldukça uzak olduğu görülmektedir. Bahsedilen döneme ait eserlerde, M.U.'nun izinden gidilmiş ve Arapça gramer kuralları takip edilmiştir. Bu eserlerde fiile yönelik ortaya koyulan sınıflandırmaların Türkçenin yapı ve işleyişine uygun olmadığı, yapılan sınıflandırmalarda Türkçeye ait malzemenin Arapça kalıplara yerleştirilmeye çalışıldığı dikkati çekmektedir.

Fiil tanımı ve fiillerin sınıflandırılması hususunda Türk gramerciliğinde görülen sorun ve düzensizliklerin Cumhuriyet döneminde de tam anlamıyla giderildiğini söylemek mümkün değildir. Cumhuriyet'ten sonra oluşmaya başlayan, dilin kendi yapı ve işleyişine uygun bir gramer kitabı hazırlama felsefesi²⁷ doğrultusunda, bu dönemde hazırlanan Türkçe gramer kitaplarında Arap gramercinin kuralları çerçevesinde gramer yazma geleneği büyük oranda terk edilmiştir. Bununla birlikte Türk gramerciliğinde genel anlamda gramer konularında olduğu gibi fiiller ile ilgili konularda da birtakım sorun ve düzensizlikler varlık göstermeye devam etmiştir. Bu sorunların en başında adlandırma, tanımlama ve sınıflandırma noktasında görülen ayrışmalar ve eserler arasında bir birlik sağlanamaması gösterilebilir. *Fiil Tanımı ve Fiillerin Sınıflandırılması* başlıklı mevcut bölüm dâhilinde, bu noktadan itibaren Cumhuriyet dönemine ait eserler arasından seçilmiş başlıca gramer kitaplarımızda, fiilin tanımlanması ve sınıflandırılması ile ilgili bilgiler karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bahsedilen döneme ait Türkçe gramer kitaplarında yer alan fiil tanımları ve bu konuda yapılan sınıflandırmalar şu şekilde sıralanabilir:

A.Cevat Emre, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eserinde Sweet, Meillet ve Jespersen gibi dilbilimcilerin fiil ile ilgili görüşlerine yer vererek

²⁷ Cumhuriyet'ten sonra Türk gramerciliğinde kabul görmeye başlayan gramer yazma felsefesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz, "Gramercimizle İlgili Bazı Sorunlar", TDK, 1996.

fiili tanımlamaya çalışır. Emre, fiil üzerine tam ve kapsamlı bir tanıma yer vermemiştir. Yazarın fiil tanımını şöyle aktarılabilir:

“*Biz de fiilleri o suretle aksiyon (hades: iş, seyr, hâl) ifade eden kelimeler olarak kabul edelim. Fakat aksiyon ifade eden kelimeler yalnız fiil değil isim ve sıfat da olabilir.*” (Emre, 1931: s.62).

Emre'nin tanımından hareketle, birtakım ekler alarak isim ve sıfat olarak kullanılabilen fiilimsileri fiil kapsamının dışında tuttuğu anlaşılmaktadır. Emre, eserinde fiillere yönelik herhangi bir sınıflandırma yapmamakla birlikte fiilleri eskisinden tamamen farklı bir bakışla incelemek ve sınıflandırmak gerektiğini vurgular (Emre, age.: s.340).

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde ikinci ayırım kapsamında ele aldığı fiile yönelik herhangi bir tanıma yer vermemiştir. Deny, ikinci ayırımın birinci bölümünde ek fiil konusunu inceler. Sonrasında fiilleri çatı bakımından sınıflandırır. Eserde, *I.Konu* kapsamında fiil kipleri (s.347), *II.Konu* kapsamında *kişisiz fiil kipleri (çekimsiz fiiller)* başlığı altında fiilimsiler (s.396) üzerinde durulur. Buradaki açıklamaları doğrultusunda Deny'nin fiilimsileri de fiil sınıfına dâhil ettiği anlaşılmaktadır (Deny, age.: s.396, 694. prg.). Deny, üçüncü ayırımı addan türemiş fiiller ve fiilden türemiş adlar başlığı altında fiillerin yapısı üzerinde durur (Deny, age.: s.452). Deny'nin eserinde fiil konusu oldukça detaylı bir biçimde incelenmekle birlikte tanımlama ve tasnif etme hususunda tam bir düzenin varlığı söz konusu değildir.

Yüksel Göknel, *Modern Türkçe Dilbilgisi*'nde fiile yönelik kapsamlı bir tanım yapmak yerine verilen bir tablodan hareketle fiilleri açıklamaya çalışır. Yazar, fiil üzerine kapsamlı bir tanım yapmaksızın fiili kısaca '*F+iyor kalıplarına uyan sözcüklerdir*' şeklinde tanımlar. Göknel'e göre şimdiki zaman eki +(i)yor'u alabilen her kelime fiildir (Göknel, age.: s.55). Göknel'in fiillerin sınıflandırılması noktasında herhangi bir açıklama yapmadığı görülür.

M. Kaya Bilgegil fiili şu şekilde tanımlar:

“*Gerçek veya itibari varlıklarla niteliklere bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber veyahut dileği veya -eylem söz konusu edilmeksizin- gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimeler fiil adını alır.*” (Bilgegil, age.: s.236).

Bilgegil, fiilin kapsamını bildirme veya tasarlama eklerini ve kişi eklerini almış kelimeler ile hüküm bildiren kelimeler olarak belirler. Yazara göre bir kelimenin fiil olabilmesi için çekime girmiş olması ya da hüküm bildirmesi gerekir. Şu hâlde

çekime girmemiş kök hâlindeki fiillerin fiil kapsamı dışında tutulduğu anlaşılmaktadır.

Fiillerin sınıflandırılması noktasında Bilgegil'in birkaç farklı ölçütü dikkate aldığı görülmektedir. Yazar, ilk aşamada fiilleri yapıları bakımından oluş ve kılış fiilleri olarak ikiye ayırır (Bilgegil, age.: s.236). Fiilleri sınıflandırmada dikkate alınan ikinci ölçüt, fiillerin nitelikleridir. Buna göre fiiller nitelikleri bakımından olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru olmak üzere dört nitelikte olabilir (Bilgegil, age.: s.248). Bilgegil'in fiilleri tasnif etmede dikkate aldığı üçüncü ölçüt, fiil çatısı; dördüncü ölçüt ise fiilin yapısıdır. Çatı bakımından fiiller, öznesine ve nesnesine göre ayrı ayrı sınıflandırılır. Yapı bakımından fiiller ise basit, birleşik ve türemiş fiiller olarak üç başlıkta incelenir (Bilgegil, age.: s.250). Bilgegil'in eserini fiilleri sınıflandırma bakımından özetleyecek olursak eserde yapı, nitelik, çatı ve yapı olmak üzere dört ölçüt karşımıza çıkar.

T. Nejat Gencan da *Dilbilgisi* adlı eserinde fiili 'zaman, tasarlama, kişi eklerine bağlanmış kelimeler' olarak tanımlar. Gencan'ın fiil tanımı şöyledir:

“Eylem, varlıkların yaptıkları işleri, devimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları, yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüklerdir.” (Gencan, age.: s.317).

Gencan, yer verdiği tanımın sonrasında fiillerde edimden başka zaman ve kişi anlamı da vardır diyerek yukarıda dile getirilen 'zaman, tasarlama, kişi'ye bağlı olma özelliğini tekrarlar.

Fiillerin sınıflandırılması konusunda Gencan'ın eserinde iki ayrı ölçüt dikkate alınır. Eserde fiiller üzerine yapılan ilk sınıflandırma, yapı bakımından sınıflandırmadır. Gencan, fiilleri yapı bakımından *yalnız (basit), türemiş ve bileşik eylemler* olarak üç gruba ayırır (Gencan, age.: s.348). Eserde, yer alan ikinci tasnifte fiillerin çatıları dikkate alınmıştır. Gencan, fiilde çatı konusunu özneye ve nesneye göre iki ayrı açıdan değerlendirir. Yazar, *eylemin çatısı* başlığı kapsamında fiilleri nesnesine göre *geçişli ve geçişsiz fiiller*; öznesine göre *etken, edilgen, dönüşlü, işteş fiiller* şeklinde sınıflandırır (Gencan, age.: s.385).

Haydar Ediskun'un *Yeni Türk Dilbilgisi* adlı eserinde fiil üzerine Bilgegil ve Gencan'ın tanımlarıyla benzer bir tanım yapılmıştır. Ediskun, fiili şöyle tanımlar:

“Fiil, varlıkların yaptıkları işleri zamana, tarza ve şahsa bağlayarak anlatan kelimelerdir.” (Ediskun, age.: s.170).

Ediskun'un tanımında 'zaman, şahıs, tarza bağlı olma' şartı göze çarpar. Bu ifadeden hareketle Ediskun'un da fiili zaman, kip ve kişi eklerini almış çekimli fiillerle sınırladığı anlaşılmaktadır.

Fiillerin sınıflandırılması noktasında Ediskun, çatı ve yapı ölçütlerini dikkate alır. Ediskun, fiilleri çatılarına göre *etken, edilgen, geçişli, geçişsiz, dönüşlü, işteş* olmak üzere altı ayrı gruba ayırır (Ediskun, age.: s.219-220). Yapılarına göre fiiller ise *basit, türemiş ve bileşik fiiller* olmak üzere üç grupta toplanmıştır (Ediskun, age.: s.223).

Tahsin Banguoğlu'nun eserinde, 'zaman, tarz, kişi' eklerini almış olmak şartının fiil tanımından çıkarılarak kılış, oluş veya durum ifade eden kelimelerin fiil olarak tanımlandığı görülür. Banguoğlu, fiili şu şekilde tanımlar:

"Bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni (proces) anlatan kelimeye fiil adını veririz." (Banguoğlu, age.: s.408).

Banguoğlu, 'olup biteni anlatan kelime (proces)' şeklinde tanımladığı fiili kılmak, kesmek, durmak, kalmak, olmak, büyüme masterlarıyla örneklendirir. Bu örneklerden hareketle Banguoğlu'nun masterları mı yoksa fiil köklerini mi fiil olarak değerlendirdiği kesin olarak anlaşılmamaktadır.

Banguoğlu, fiilleri sınıflandırmada birkaç farklı ölçüte bağlı kalarak hareket eder. Yazar, fiilleri öncelikle niteliklerine göre *kılış fiilleri, durum fiilleri, oluş fiilleri* şeklinde sınıflandırır (Banguoğlu, age.: s.408). Fiiller ikinci aşamada anlamlarına göre ve kullanılışlarına göre sınıflandırılırlar. Yazarın tasnifine göre fiiller anlam bakımından *geçişli fiiller ve geçişsiz fiiller* şeklinde; kullanılışlarına göre de *çekimli fiiller ve çekimsiz (yatık) fiiller* olarak sınıflandırılırlar (Banguoğlu, age.: s.409). Bu tasnife göre yazarın fiilimsileri de yatık fiiller adıyla fiil sınıfına dâhil ettiği anlaşılır. Eserde fiillerin sınıflandırılması hususunda dikkate alınan bir diğer ölçüt fiil çatısıdır. Fiiller çatılarına göre altı ayrı başlıkta toplanır. Bu başlıklar şöylece sıralanabilir:

"1.Yalın görünüş, 2.Olumsuz görünüş, 3.Edilen görünüş, 4.Dönüşlü görünüş, 5.Karşılıklı görünüş, 6.Ettiren görünüş" (Banguoğlu, age.: s.411).

Yazarın fiilleri çatı bakımından sınıflandırmada yer verdiği başlıklar, daha önce incelenen eserlere kıyasla oldukça farklıdır. Yazarın diğer kaynaklarda çatı olarak ifade edilen kavramı *görünüş* terimiyle ifade etmesi de dikkat çekicidir. Banguoğlu'nun fiil çatısını adlandırmada kullandığı *filde görünüş* terimi, Türkçenin gramerini konu edinen yerli ve yabancı birçok kaynakta tarz anlamında kullanılmıştır.

Muharrem Ergin, fiilleri '*hareketleri karşılayan kelimeler*' şeklinde tanımlar. Daha sonra hakreket kelimesiyle '*nesnelere zaman ve mekân içinde her türlü yapma, olma ve durumları*'nı kastettiğini belirterek tanımını genişletir (Ergin, age.: s.280). Fiilin tanımlanması noktasında Ergin de Gencan, Bilgegil ve Ediskun gibi fiilin kapsamını çekimli fiillerle sınırlandırır. Ergin'in fiillerle ilgili dile getirdiği '*dilde dâima çekimli şekiller hâlinde bulunurlar*' ifadesi de bu görüşünü pekiştirerek ortaya koyar (Ergin, age.: s.281). Ergin fiilleri nesnesine göre *geçişli (dışa dönük) fiiller* ve *geçişsiz (içe dönük) fiiller* olarak iki gruba ayırır (Ergin, age.: s.282). Ergin'in eserinde bunun dışında fiillere yönelik yapı, anlam ya da menşe bakımından düzenli bir sınıflandırma yapılmamıştır.

Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde fiille ilgili herhangi bir tanım yapmamıştır. Bozkurt, bildirme kipleri, tasarlama kipleri, kişi ekleri gibi fiille ilgili konuları ele aldığı *devinim* başlıklı bölümde Türkçede fiilin tümce yapısı için önemini sık sık vurgular. Ancak bu bölümde fiil üzerine tam bir tanım ya da sınıflandırmaya yer verilmediği görülmektedir.

Zeynep Korkmaz, fiili şu şekilde tanımlar:

"*Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş kılış, kılınış ve durumları bildirirler.*" (Korkmaz, 2003: s.527).

Fiillerin sınıflandırılması noktasında dikkate alınan ölçütler ve yapılan inceleme bakımından Korkmaz'ın eseri, incelenen eserler arasında en ayrıntılı çalışmadır. Korkmaz, fiilleri yapı, içerik, anlam, kılınış ve çatı olmak üzere beş ayrı ölçüt doğrultusunda sınıflandırır. Korkmaz, fiilleri yapı bakımından *basit fiiller*, *türemiş fiiller* ve *birleşik fiiller* olarak üç grupta toplar (Korkmaz, age.: s.528). Eserde dikkate alınan ikinci ölçüt, fiillerin içeriğidir. Fiiller içerik bakımından *oluş bildiren fiiller*, *kılış veya kılınış bildiren fiiller*, *durum ve tasvir bildiren fiiller* şeklinde sınıflandırılır (Korkmaz, age.: s.530-532). Eserde, fiiller anlamları bakımından *esas fiiller*, *yardımcı fiiller* olarak iki gruba ayrılmıştır. Korkmaz'ın eserinde dikkate alınan diğer bir ölçüt *kılınış* olarak belirlenmiştir. Fiillerin sınıflandırılmasında *kılınış* ölçütünün incelenen eserlerin hemen hiçbirinde yer almadığı, istisnai bir ölçüt olarak sadece Korkmaz'ın eserinde bu noktaya değinildiği dikkati çekmektedir. Yazar, fiilde kılınış konusunu açıkladıktan sonra Dilaçar ve Johanson'un kılınış bakımından fiil tasniflerine yer verir (Korkmaz, age.: s.537). Korkmaz, son olarak fiilleri çatı bakımından sınıflandırır. Yazar, bu bölümde çatı

kavramı hususunda Türkçe gramer kitaplarında görülen karışıklık ve düzensizliklere de değinerek bunlara açıklık getirmek üzere açıklamalara yer verir (Korkmaz, age.: s.538).

Çalışmanın bu bölümünde *Fiil Tanımı ve Fiillerin Sınıflandırılması* başlığı altında, Türk gramerciliğinde fiilin tanımlanması ve fiillerin sınıflandırılması bakımından görülen sorun ve düzensizlikleri tespit etmek amacıyla, sayıları daha önceden belirlenen belli başlı gramer kitapları incelenmiştir. İncelemenin sonucunda tespit edilen sorun ve düzensizlikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Türk gramerciliğinde fiilin tanımlanması ve fiillerin sınıflandırılması hususunda, hem Cumhuriyet'ten önceki eserler ile Cumhuriyet sonrasına ait eserler arasında hem de Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan çalışmaların kendi aralarında birtakım noktalarda birbirinden ayrılan başlıca birkaç yaklaşımın mevcut olduğu görülmektedir. Bu sorun ve düzensizlikleri dönemler içerisinde ayırarak karşılaştırmalı olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır.

1. Fiil tanımı ve fiillerin sınıflandırılması bakımından incelenen ilk eser olan M.U.'da fiilin çekimli fiillerle sınırlandırıldığı görülmektedir. Bergamalı Kadri, fiilde belirtilen iş, oluş ya da durumun zaman ve şahsa bağlanması gerektiğini vurgular. Müellifin bu açıklaması doğrultusunda, fiil terimiyle şahıs ve zamana bağlanmış, çekimli fiilleri kastettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, çekime girmemiş, kök hâlindeki fiillerin Bergamalı tarafından fiil sayılmadığı görüşünü akla getirmektedir.

2. Tanzimat dönemi Türkçe gramer kitapları üzerinde yapılan incelemenin sonucunda, bu eserlerde fiili tanımlama ve sınıflandırma hususunda M.U.'nun izinden gidildiği ve Arapça gramer kurallarının takip edildiği anlaşılmaktadır. Bahsedilen eserlerde, çekimli fiiller ve mastarlar fiil olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında bu eserlerin bir kısmında zaman ve kişi anlamı taşımaksızın bir iş, oluş ya da durum bildiren, *fer'-i fiil* olarak adlandırılan ism-i fâil ve mef'ûllerin de fiil kapsamına alındığı anlaşılmaktadır.

Mevcut dönemde yapılan sınıflandırmalarda fiil kapsamının genişletildiği görülmektedir. Bu döneme ait eserlerde fiil üzerine yapılan sınıflandırmalar kendi içlerinde bir tutarlılık göstermemektedir. Söz konusu eserlerin bazılarında fiiller çekim bakımından *fi'l-i mâzi*, *fi'l-i hâl* ve *fi'l-i istikbâl* olmak üzere (Toparlı, age.: s.42); anlam bakımından *fi'l-i mâlum* ve *fi'l-i mechûl* olmak üzere sınıflandırılırlar (Toparlı, age.: s.50). Bu eserlerin diğer bir kısmında ise fiiller, *asl-ı fi'l*, *zât-ı fi'l*, *fer'-i fi'l* şeklinde sınıflandırılır (Özkan, 2000: s.87). Bu durum, mevcut dönem

eserlerinin tanım ve tasnif noktasında Türkçenin yapı ve işleyişine uymamasının yanında kendi içlerinde de bir birlik bulunmadığını göstermektedir.

3. Fiilin tanımlanması ve fiillerin sınıflandırılması bakımından Türk gramerciliğinde görülen sorun ve düzensizlikler, Cumhuriyet döneminde de tam anlamıyla ortadan kalkmış değildir. Cumhuriyet'in ilanından sonra yazılan eserlerde benimsenen, Türkçenin yapı ve işleyişine uygun gramer kitabı hazırlama anlayışı doğrultusunda, bu döneme ait çalışmalarda Arap gramerinin kuralları çerçevesinde gramer yazma geleneği büyük oranda terk edilmiştir. Ancak bu döneme ait eserlerin birtakım sorun ve düzensizlikleri içinde barındırmaya devam ettiği görülmektedir.

Cumhuriyet'ten sonraki dönemde kaleme alınan Türkçe gramer kitapları, fiilleri tanımlama ve sınıflandırma konusunda benimsedikleri yaklaşım bakımından birkaç grupta toplanabilir.

Leyla Karahan, TDK tarafından düzenlenen 26 Haziran 1994 tarihli toplantıda sunduğu *Türkçede Fiil ve Fiil Çekimi* başlıklı bildirisinde, Cumhuriyet'ten sonra yazılan Türkçe gramer kitaplarını fiillere yönelik yaklaşımları bakımından şu şekilde üç grupta toplar:

“1.İsim-fiilleri (mastarları) fiil kabul eden görüş.

2.Fiili, 'oluş, kılış, durum'un 'kip, zaman ve şahıs'a bağlandığı bir kelime çeşidi olarak kabul eden görüş.

3.Fiili, 'oluş, kılış, durum' bildiren kök veya gövde hâlindeki dil birliği olarak kabul eden görüş.” (T.G.S. Bildiriler I-II, s.159).

Karahan, yaptığı sınıflandırmada bahsedilen eserlerde yapılan fiil tanımlarını ve verilen örnekleri esas alır. Ancak verilen örneklerden hareketle bir eserin herhangi bir kelime türüne yönelik yaklaşımını tespit edebilmek pek de sağlıklı bir yöntem değildir. Örneğin Korkmaz, gramer terimleri sözlüğünde fiili örneklendirmek için koşmak, koşmamak, susmak gibi kelimeleri örnek vermekle birlikte *Türkiye Türkçesi Grameri*'nde fiillerin yazıda aç-, belir-, coş-, gecik- gibi gösterilmesi gerektiğini; ancak konuşmada emir kipiyle karışmasını önlemek için mastarlarla kullanılacağını belirtir (Korkmaz, age.: s.527).

Karahan'ın yaptığı sınıflamaya göre Türkçe gramer kitaplarından bir kısmı mastarları, bir kısmı çekimli fiilleri, bir kısmı ise hiçbir çekime girmemiş fiil kök veya gövdelerini fiil kabul etmektedirler. Fiili tanımlama ve kapsamını belirleme konusunda bu yöntemlerden hangisi daha sağlıklı ve tutarlı bir yöntem olabilir? Bunlardan hangisi fiili tam anlamıyla kapsayıp net bir tanımının yapılmasını sağlayacaktır? Bu soruya cevap ararken fiilin ve bu eserlerde fiil olarak tanımlanan unsurların söz dizimsel işlevlerini de dikkate almak yerinde olacaktır. Yukarıda fiilin tanımına dair maddeler hâlinde sıralanan görüşleri sırasıyla ele alarak bu soruyu cevaplamaya çalışalım. Öncelikle isim-fiillerin işlevlerine bakıldığında, bunların söz diziminde isimler gibi özne, nesne veya tümleç görevinde kullanılabildiği görülmektedir. Şu hâlde bunları fiil kapsamında değerlendirmek mümkün görünmemektedir. İşlev bakımından bu kelimelerin fiillerin dışında tutulması daha uygun olacaktır.

İkinci olarak 'kip, zaman ve şahıs'a bağlanmış çekimli fiilleri ele alalım. Fiillerin var olabilmesi için herhangi bir şahıs ya da zaman ekini alması şart değildir. Örneğin koş-, gel-, dur-, bekle-, otur-, uyu- gibi kelimelerden her biri birer eylem, durum, süreç bildiren kelimelerdir. Kip, şahıs ve zaman ekleri bu kelimelerin söz diziminde görev alabilmesi ve kullanılabilmesi için gereklidir. Fakat bu kelimelerin var olmalarının şartı değildir. Bunlar tek başlarına da bir hareket, iş, oluş veya durumu karşılamaktadırlar. O hâlde bir fiilin var olabilmesi için kip, zaman ve şahıs eklerini almış olması şart değildir. Bu noktadan hareketle tek başına fiil kök ve gövdelerini yani gel-, koş-, otur-, bak- gibi kelimeleri fiil kabul etmek, geldim, koşuyor, oturdu, bakmış gibi ifadeleri de bu fiillerin çekimlenmiş hâlleri olarak algılamak yerinde olacaktır.

Üzerinde durulması ve netleştirilmesi gereken diğer bir husus, fiillerin sınıflandırılması ve bu noktada hangi ölçütlerin dikkate alınacağıdır. Cumhuriyet öncesine ait eserleri bir kenara bırakacak olursak, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan eserlerde fiilleri sınıflandırma hususunda da bir birlik bulunmadığı dikkati çekmektedir. Örneğin anlam bakımından sınıflandırma başlığı altında bu eserlerden bir kısmı (Banguoğlu, age.: s.409) fiillerin nesnesini; bir kısmı (Korkmaz, age.: s.533) esas ya da yardımcı fiil oluşunu dikkate almıştır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerden bazıları da fiil üzerine hiçbir sınıflama yapmamış ya da düzensiz bir sınıflandırmaya yer vermiştir (Emre, 1931; Deny, 1941). Yapılan incelemeyle

ulaşılan sonuçlar, mevcut döneme ait eserlerde fiillerin sınıflandırılması konusunda bir birlik olmadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada ‘Mevcut konuda daha kapsamlı ve tutarlı bir sınıflandırma nasıl yapılmalıdır?’ sorusu karşımıza çıkmaktadır. Görüşümüzce bu noktada yapılan en ayrıntılı ve kapsamlı sınıflandırma Korkmaz tarafından yapılan sınıflandırmadır. Korkmaz’ın yaptığı sınıflandırmadan hareketle fiillerin aşağıdaki şekilde sınıflandırılmasının uygun olacağını düşünüyoruz.

1.Yapı Bakımından: 1.1.Basit Fiiller 1.2.Türemiş Fiiller 1.3.Birleşik Fiiller

2.Kullanılış Bakımından: 2.1.Asıl Fiiller 2.2.Yardımcı Fiiller

3.İçerik Bakımından:

3.1.Oluş Bildiren Fiiller 3.2.Kılış-Edim-Hareket Bildiren Fiiller

3.3.Durum Bildiren Fiiller 3.4.Süreç Bildiren Fiiller

4.Çatı Bakımından:

4.1.Yalın Çatılı Fiil 4.2.Edilgen Çatılı Fiil 4.3.Meçhûl Çatılı Fiil

4.4.Ettirgen Çatılı Fiil 4.5.Dönüşlü Çatılı Fiil 4.6.İşteş Çatılı Fiil

4.7.Oldurgan Çatılı Fiil

5.Nesne Alabilme Bakımından:

5.1.Geçişli Fiil. 5.2.Geçişsiz Fiil.

3.2.8.2.Fiilimsilerin Tanımlanması ve Kelime Türleri Arasındaki Yeri

Fiilimsiler, köken olarak fiil oldukları hâlde aldıkları birtakım ekler vasıtasıyla isim, sıfat veya zarf olarak kullanılan kelimelerdir. Fiilimsi konusu, Türk gramerciliğinde bazı sorun ve düzensizlikleri içerisinde barındıran konu başlıklarından biridir. M.U.’dan bu yana, gerek eski gelenek doğrultusunda yazılmış Tanzimat dönemi gramer kitaplarında gerek Cumhuriyet’ten sonra yazılan modern gramer kitaplarında fiilimsilerin tanımı, sınıflandırılması ve kelime türleri arasındaki yerinin belirlenmesi bakımından birtakım sorun ve düzensizlikler, uyuşmazlıklar olduğu görülmektedir.

Fiilimsiler hususunda üzerinde durulması gereken ilk sorun, bu kelime türünün adlandırılması ile ilgilidir. Bugün fiilimsiler olarak adlandırılan bu kelime

grubu, Cumhuriyet'ten önceki gramercilik anlayışında *fer'-i fiil* şeklinde, Cumhuriyet'ten sonra kurulan modern gramercilik geleneğinde ise *yatık fiil*, *fiilimsi* ya da *eylemsi gibi* farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Adlandırma ile ilgili sorun ve düzensizlikler, aşağıda başlıca eserlerin incelenmesi yoluyla karşılaştırmalı olarak ortaya koyulacaktır. Fiilimsilerle ilgili tespit edilebilen diğer bir sorun, bu kelimelerin kelime türleri arasındaki yeri ve kapsamı ile ilgilidir. Fiilimsiler, bazı kaynaklarda doğrudan fiil ya da fiil soylu olarak (Akçataş, 2011: s.27; Korkmaz, 2003: s.863), bazılarında fiil soyundan gelip isimleşmiş kelimeler olarak (Ediskun, age.: s.244), bazılarında ise isimden ve fiilden bağımsız bir tür olarak (Bilgegil, age.: s.218) ele alınmaktadırlar. Türk gramerciliğinde fiilimsiler konusunda karşılaşılan adlandırma, tanımlama ve konum belirleme gibi sorunlar, M.U.'dan itibaren kaleme alınmış başlıca eserlerin incelenmesi ve karşılaştırılması yöntemiyle tespit edilmeye çalışılacaktır. Diğer konu başlıklarında olduğu gibi fiilimsiler konusunda da çalışmanın hareket noktası M.U. olacaktır.

M.U.'da fiilimsi eklerinden bir kısmı üzerine açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Eserin müellifi; isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinden bazılarını, ayrı başlıklar altında izah eder. Eserde, isim-fiil eklerinden -mA ve -mAk eklerine masdar adı altında değinilir. Müellif, -mAk ekini *masdar*, -mA ekini ise kasrolunmuş, eksilteli masdar anlamında *masdar-ı maksur* şeklinde adlandırır (M.U. s.154, s.70). Sıfat-fiil eklerinden sadece -AcAk ekine *ism-i zaman*, *ism-i mekân* ve *ism-i âlet* gibi farklı başlıklar altında değinilir (M.U. s.66). Diğer sıfat-fiil ekleri hakkında ise eserde bir açıklama yapılmadığı görülür. Müellifin zaman, mekân ve âlet ismine dair verdiği örnekler aslında sıfat-fiiller ile kurulmuş terkiplere birer örnek teşkil eder. Zarf-fiil eklerinin ise kelimeye kattığı anlam doğrultusunda adlandırıldığı görülmektedir. Bu ekler, eklendikleri kelimelere kattıkları anlam doğrultusunda *edât-ı hâl* (M.U. s.145), *intihâ-yıgâyet* (M.U. s.131), *ibtidâ-yı gâyet* (M.U. s.140) gibi terimlerle adlandırılmıştır. Bergamalı Kadri, farklı terimlerle ifade ettiği bu zarf-fiil eklerinin dışında -(I)cAk ekinin kelimelere zarfiyyet mânâsı kattığını belirtmiştir (M.U. s.142).

Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserlerde fiilimsiler hususunda benimsenen yaklaşımın M.U.'dan farklı olduğu söylenemez. Bu döneme ait eserlerde de büyük oranda Arapça kaideler doğrultusunda tanımlama ve sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Bahsedilen döneme ait eserlerden ilki olan *Kavâid-i Osmâniyye*'de fiilimsiler, beşinci bâpta *fiil* ve *fürû'-ı fiil* konusu dâhilinde

ele alınmıştır. Eserde, isim fiil eklerinden -mAk ve -mA *masdar* adı altında (Özkan, 2000: s.87); -Iş/-Uş ise *hâsıl-ı masdar* adı altında (Özkan, age.: s.92) aktarılmıştır. Sıfat-fiil ve zarf-fiillerden ‘-An, -AcAk, -ArAk’ gibi yalnızca bir kısmı ‘-IcI, -Ik, -Uk, -gIn, -gUn, -gI’ gibi bazı yapım ekleriyle karışık olarak verilmiştir. Eserde, fiilimsilerin sınıflandırılması noktasında Türkçenin yapı ve mantığına uygun bir sistemin varlığından söz etmek mümkün değildir. Fiilimsiler; *aslî, tahfîfî, lâzım, müteaddî, basit, mürekkep* gibi yapı ve anlam ölçütleri birbirine karıştırılarak, Arapça gramer kalıplarına yerleştirilmeye çalışılarak sınıflandırılmıştır.

Bahsedilen döneme ait eserlerden bir diğeri olan *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*’de fiilimsilerin kelime türleri arasındaki konumunun belirlenmesi noktasında *Kavâid-i Osmâniyye*’deki yaklaşımın takip edildiği görülür. Eserde fiilimsiler, *mastar, fer’-i fiil* ve *hâl terkîbi* başlıkları altında ele alınmıştır. Eserde, ‘*yalnız iş ifade eden ve zaman göstermeyen kelime*’ şeklinde tanımlanarak fiillerden ayrı tutulan mastarın kökünü teşkil eden fiil kökleri *masdar-ı aslî* şeklinde adlandırılır (Toparlı, age.: s.43). Eser, mastarları sınıflandırma noktasında daha önceki eserlere kıyasla bir düzen arz etmektedir. Bu bölümde ‘-mAk, -mA, -Iş, -Uş’ isim-fiil eklerinin yanında -Im, -Um fiilden isim yapma eki gibi ekler de mastarlar kapsamında değerlendirilir. Fiilimsilerin diğer bir kısmını oluşturan sıfat-fiil ekleri ise *fer’-i fiil* başlığı altında aktarılır. Eserde, ‘-An, -mİş, -dIk’ sıfat-fiil eklerinin yanında ‘-IcI, -UcU, -gAn, -gIn’ yapım ekleri de fiilimsilerle birlikte ele alınmıştır (Toparlı, age.: s.91). Daha önce üzerinde durulan eserlerden farklı olarak *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*’de zarf-fiil eklerinden bir kısmının *hâl terkîbi* ve *rabit sıygaları* başlıkları altında aktarıldığı görülür (Toparlı, age.: s.83, s.86). Bu kısımda ‘-ArAk, -Ip, -dIkça, -IncA, -All, -IncAyA’ ekleri rabıt yani bağlama görevleriyle zikredilir.

Cumhuriyet öncesinde kaleme alınan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserde, fiilimsilerin daha geniş bir çerçevede ele alındığı görülür. Emre’nin bu eserinde *ism-i fâil* ve *ism-i mef’ul* gibi konular fiilimsilerden ayrı tutulmuş, bu bahisler Arapça kurallar kapsamında ele alınmıştır. Fiilimsiler konusu ise fiil bahsi içerisinde *fi’l-i gayr-i musarrafa* (Sağol vd. age.: s.158) ve *sîga* (Sağol vd. age.: s.184) başlıkları altında aktarılmıştır. Eserde, ‘-dIk, -dUk, -A, -AcAk, -Ip, -Up, -ArAk, -ken, -All, -IncA’ gibi sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinden bir kısmı *sîga-i iltizâmî, sîga-i sula* ve *sîga-i rabıyye* başlıkları dâhilinde aktarılmıştır (Sağol vd. age.: s.208-215). İsim-fiiller kapsamında yer alan ‘-mA, mAk, -Iş, -Uş’ ekleri ise eserde *masdar* başlığı altında ele alınmıştır (Sağol vd. age.: s.216). Emre’nin eseri, fiilimsilere yönelik

yaklaşım bakımından bahsedilen dönemde kaleme alınmış esere oranla daha düzenli ve kapsamlıdır. Ancak eserde fiilimsilerin tanımlanma ve sınıflandırılma yöntemi dikkate alındığında, bu eserin de bahsedilen dönemde yaygın olarak kabul gören geleneğe uyduğu görülmektedir. Eserde, fiilimsileri sınıflandırma yöntemi ve adlandırmada tercih edilen terimlerin Arapça kaynaklı olduğu görülür.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte fiilimsileri adlandırma, tanımlama ve sınıflandırma gibi hususlarda Türkçenin mantığı ön plana çıkmaya başlamış, yapılan tanımlama ve sınıflandırmalar bu doğrultuda oluşturulmaya başlamıştır. Bununla birlikte bu döneme ait eserlerde de mevcut konuda birtakım düzensizlikler ve uyumsuzlukların varlığını devam ettirdiği görülür. Bu döneme ait başlıca kaynaklarda fiilimsileri adlandırma, tanımlama ve sınıflandırma noktasında ortaya koyulan yaklaşımlar özetle şu şekilde aktarılabilir:

A.Cevat Emre, fiilimsileri *fiil zümresi* başlığı kapsamında ele alır. Emre, partisiplerin yalnız kullanıldığı zaman diğer isimler gibi cevherleştiğini belirtir. Yazar, '*partisipler en ziyade fiile benzeyen aksiyon isimleridir*' diyerek bunların isimleşmiş birer fiil olduğunu ifade eder (Emre, 1931: s.63). Emre, klasik gramer kitaplarında birer sığa gibi gösterilen mastar ve partisiplerin sığa ifadesinden tam anlamıyla mahrum olmamakla birlikte aslında isim görevinde kullanılan fiiller olduğunu vurgular (Emre, 1931: s.64).

Jean Deny, fiilimsileri *kışısız fiil kipleri (çekimsiz fiiller)* başlığı altında inceler (Deny, age.: s.396). Deny, isim-fiilleri *fiil adı* ve *ad-fiil* terimleriyle karşılar. Yazar, asıl fiil adı olarak -mAk ekini gösterir. Bunun yanında -mA ve -Iş/-Uş isim fiil eklerine de aynı başlık altında yer verir. Eserde sıfat-fiiller başlığı altında '-dIk, -AcAk, -An, -Ar, -Ir, -mİş' eklerine yer verilir. Bununla birlikte -dIk ve -AcAk sıfat fiil eklerinin çoğu kez fiil adı olarak kullanıldığına dikkat çekilir (Deny, age.: s.403 I. prg.). Deny'nin eserinde çekimsiz fiiller kapsamında üçüncü bir başlık olarak *zarf-fiiller* başlığına yer verilir (Deny, age.: s.424). Eserde, '-Ip, -AraK, -A, -mAksİzIn, -ken, -dIkTA, -dIkÇA, -IncA, -IncAyA kadar, -All, -dIkTAn sonra, -mAdAn' ekleri zarf fiil ekleri olarak aktarılır (Deny, age.: s.426). Deny'nin fiilimsilere yönelik yaklaşımı oldukça kapsamlı ve ayrıntılı olmakla birlikte karmaşık bir durum arz eder.

Yüksel Göknel, fiilimsileri farklı bir yaklaşımla ele alır. Göknel'in eserinde fiilimsiler, hem *eklerle yapılmış ana sözcükler* (s.60) başlıklı bölümde hem de *dönüşmüş cümleler* (s.147) başlıklı bölümde dağınık bir biçimde işlenmiştir. Göknel; '*isimlere eklenen örgü ekleri, sıfat örgü ekleri, zarf örgü ekleri*' gibi ayrı başlıklar

altında ‘-An, -İp, -ken, -mAdAn, -dlkça, -IncA’ gibi fiilimsi eklerinden bir kısmını açıklar. Eserde fiilimsilerin işlenişi karmaşık bir durum arz eder.

M. Kaya Bilgegil, fiilimsileri eserinin ayrı bölümlerinde birbirinden bağımsız bir şekilde ele alır. Bilgegil, sıfat-fiilleri *sıfat* ana başlığı kapsamında (s.180); *bağ-fiil* olarak adlandırdığı zarf-fiilleri fiiller kapsamında (s.253); *isim-fiilleri* zamir, zarf, edat ve bağlacın muadili olarak ana başlık şeklinde aktarır (s.218). Yazar, fiilimsiler başlığı altında yalnız zarf-fiillere yer vererek diğer iki fiilimsinin aktarıldığı bölümlere göndermede bulunur (Bilgegil, age.: s.253). Bilgegil’in eseri özellikle isim-fiillerin işlenişi noktasında tercih edilen *mücerret*, *ilaveli*, *masdar-ı aslî* ve *masdar-ı te’kidî* gibi terimler bakımından eski gramercilik geleneğinin izlerini yansıtır.

T. Nejat Gencan, fiilimsileri ‘*eylem soyundan sözcükler*’ olarak niteleyip *eylemsiler* başlığı altında toplar (Gencan, age.: s.430). Gencan, isim-fiilleri *adeylem* terimiyle karşılayarak bunları ‘*birer işin, oluşun, kılışın adı*’ şeklinde tanımlar (Gencan, age.: s.432). Yazar, sıfat-fiilleri *ortaç (sıfateylem)* terimiyle, zarf-fiilleri *ulaç (bağeylem)* terimiyle ifade eder. Gencan’ın eserinde isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç fiilimsi türü tek çatı altında toplanmıştır. Gencan, *eylemsiler* olarak adlandırdığı bu kelimeleri *eylemler* ana başlığı kapsamına dâhil etmektedir (Gencan, age.: s.430).

H. Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* adlı eserinde fiilimsileri fiiller ana başlığı kapsamında inceler (Ediskun, age.: s.244). Ediskun’un fiilimsi tanımında yer alan ‘*özne, nesne, tümleç aldıkları için cümlede yüklem görevinde bulunan kelimeler*’ ifadesi fiilimsilerin cümle kuruluşundaki konumu noktasında bir soru işareti oluşturmaktadır. Bu noktada ‘Cümlelerin gerçek yüklemine oluşturan kelime ya da kelime grubu mu yoksa fiilimsi mi yüklem olarak algılanmalıdır?’ sorusu akla gelmektedir. Ediskun’un genel anlamda fiilimsiler konusunda yaptığı tanımda karşılaşılan belirsizlik, ayrı ayrı isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil başlıklarında da görülmektedir. Yazarın açıklamaları bu kelimelerin isim, sıfat ya da zamir gibi mi yoksa fiil gibi mi algılanacağı hususunda bir belirsizlik oluşturmaktadır. Eser, sınıflandırma bakımından diğer eserlerle örtüşür. Eserde, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç fiilimsi çeşidi tek başlık altında sıralanmıştır.

T. Banguoğlu, fiilimsileri *yatık fiiller* terimiyle adlandırır. Eserde fiilimsiler, fiiller ana başlığı kapsamında bir alt başlık olarak aktarılır (Banguoğlu, age.: s.419). Banguoğlu, *yatık fiiller*’in köken bakımından fiil olmakla birlikte diğer fiiller gibi

çekime girmeyip, aldıkları ekler sayesinde işleyişçe isim, sıfat ve zarf görevi üstlendiklerini belirtir. Yazar, fiilimsileri *adfiiller*, *sıfatfiiller* ve *zarffiller* olmak üzere üç grupta sınıflandırır (Banguoğlu, age.: s.420).

M. Ergin'in fiilimsileri adlandırma ve sınıflandırma hususunda yaklaşımı, daha önce incelenen eserlerden farklıdır. Ergin, isim-fiil başlığı altında bir fiilimsiye yer vermeksizin -mA, -mAk, -İş eklerini fiilden isim yapma ekleri kapsamında inceler. Yazar, isim-fiiller için *masdar* tabirinin kullanılmasının Türkçenin yapısına uygun olmadığını ve Türkçede *masdar* adı altında ayrı bir kelime türüne gerek olmadığını vurgular (Ergin, age.: s.185). Ergin, sıfat-fiilleri *partisipler* (s.333), zarf-fiilleri *gerundiumlar* (s.338) terimleriyle ifade eder. Ergin'in eserinde sıfat-fiil ve zarf-fiiller, fiiller konusu kapsamında; isim-fiiller ise ekler kapsamında aktarılmıştır.

Fuat Bozkurt, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin kullanıldığı yapıları birer sözcü çeşidi olarak ifade ederek fiilimsileri *sözce* başlığı kapsamında ele alır. Bozkurt, isim-fiil için *eylemlik*, sıfat-fiil için *ortaç*, zarf-fiil için *ulaç* terimlerini kullanır (Bozkurt, age.: s.67-68). Bozkurt, fiilimsiler konusunda geleneksel dil bilgisinin görüşlerine karşı çıkarak özellikle zarf-fiillerle kurulan sözcüleri kendine bağlı öğeleriyle birlikte başlı başına bir sözcü kabul eder (Bozkurt, age.: s.68).

Z. Korkmaz, fiilimsileri *fiiller ve fiil soylu kelimeler* kapsamında *çekimsiz fiiller* adı altında işler. Korkmaz'ın eseri fiilimsilerin işlenişi bakımından incelenen eserler arasında en detaylı ve kapsamlı olanıdır. Korkmaz, fiilimsileri '*fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için yargı bildirmeyen, bitmemiş fiil*' şeklinde tanımlar (Korkmaz, age.: s.863). Korkmaz, çekimsiz fiiller şeklinde genel bir kapsamda ele aldığı fiilimsileri *ad-fiil*, *sıfat-fiil* ve *zarf-fiil* olmak üzere üç grupta sınıflandırır (Korkmaz, age.: s.863).

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarının fiilimsilere yönelik yaklaşımlarının incelenmesi kapsamında on ayrı eser üzerinde durulmuş, bu eserlerin Türkçede fiilimsiler konusunu işleyiş biçimleri, adlandırmada tercih edilen terimler ve sınıflandırma yöntemleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Mevcut döneme ait eserlerde fiilimsiler konusunda dikkati çeken düzensizliklerden ilki, adlandırma konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu kelime türünü ifade etmek için, belirtilen eserlerden bir kısmında *fiilimsi*, bir kısmında *eylemsi* terimleri kullanılmakta bunların dışında bazılarında ise *yatık fiil* gibi başka terimler önerilmektedir. Türk gramercilerinin büyük bir kısmı, Türkçe kelime bilgisinin temel unsurlarından birini teşkil eden ve devinim bildiren kelimeler için fiil terimini tercih

etmektedirler. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin fiil köklerinden teşekkül ettiği, fiillere getirilen birtakım eklerle oluşturulduğu herkesçe bilinen bir durumdur. Şu halde köken olarak fiillere dayanmaları ve fiillerle olan ilişkilerinden hareketle bu kelimeleri adlandırmada *fiilimsi* terimini tercih etmek yerinde olur.

Fiilimsilerin alt başlıkları olarak isim, sıfat ve zarf görevinde kullanılan kelimelerin adlandırılması düzensizlikle karşılaşılan ikinci bir adlandırma ayrımını oluşturur. Belirtilen döneme ait eserlerden bazılarında gelenekselleşmiş olan isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil terimleri; diğer bir kısmında bunlar için ad-fiil, sıfat-fiil, bağ-fiil; partisip, gerundium; ad-fiil, ortaç, ulaç terimleri tercih edilmektedir. Bu noktada ‘Fiilimsilerin adlandırılması neye göre yapılmalıdır?’ sorusuyla karşılaşılmaktadır. Bu hususta diğer sözlüksel kategorileri adlandırmada yaygın olarak kabul gören terimleri ve fiilimsilerin işlevlerini dikkate alarak bir adlandırma yapılması uygun olacaktır. Fiilimsilerin fiillere bir takım eklerin getirilmesiyle işlevsel değişikliğe uğrayarak söz diziminde isim, sıfat ve zarf görevi üstlendikleri bilinmektedir. Diğer sözlüksel kategorileri ifade etmede çoğunluk tarafından benimsenen isim, sıfat ve zarf terimlerinden hareket edilecek olursa, fiilimsileri adlandırmada isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil terimlerinin tercih edilmesi yerinde olacaktır. Böylece konunun öğretimi aşamasında da çoğunluk tarafından kabul gören ve toplum tarafından aşına olunan terimler tercih edilmiş olacaktır.

Cumhuriyet dönemine ait eserlerde fiilimsiler hususunda karşılaşılan bir diğer sorun, bunların sınıflandırılması noktasında ortaya çıkmaktadır. Belirtilen döneme ait eserlerden büyük bölümü isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf fiil olmak üzere üç ayrı fiilimsi türünün varlığını kabul etmektedir. Bunun yanında gramer kaynaklarımızdan bir kısmında isim-fiil ve sıfat-fiiller tek çatıda birleştirilerek isim-fiil şeklinde adlandırılmakta (Eraslan, T.G.S. bildiriler I-II, s.231); bir kısmında ise isim-fiiller fiilimsiler kapsamının dışında tutularak yalnız sıfat-fiil ve zarf-fiiller fiilimsi olarak ele alınmaktadır (Ergin, age.: s.333-338). Fiilimsi ana başlığı altında kaç türlü fiilimsinin olması gerektiğini belirlemek için bahsedilen kelimelerin işlevlerini göz önünde bulundurmak yeterli olacaktır. Bunlardan bir kısmı fiil kök ya da gövdelerine birtakım eklerin getirilmesiyle isim işlevi kazanmakta, isim görevi üstlenmektedir. Bu kelimelerden ikinci bir kısmı fiil kök veya gövdelerine sıfat-fiil eklerini alarak söz diziminde sıfat gibi kullanılmakta, diğer bir kısmı ise zarf-fiil eklerini alarak zarf görevi üstlenmektedir. Bu durumda fiilimsi eklerinin fiil kök veya gövdelerine üç ayrı işlev doğrultusunda eklenerek işlevleri birbirinden farklı üç ayrı kelime türü

oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimelerin söz dizimindeki işlevlerini dikkate alarak fiilimsi başlığı kapsamında isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç ayrı fiilimsinin varlığını kabul etmek yerinde bir yaklaşım olarak görünmektedir. Bu durumda işlevleri doğrultusunda fiilimsileri aşağıdaki gibi tanımlamak ve sınıflandırmak uygun olacaktır.

1.Fiilimsi: Fiil kök veya gövdelerine fiilin temel anlamında değişiklik yapmayan belirli birtakım eklerin getirilmesiyle türetilen, zaman ve kişi eklerini alamadıklarından dolayı çekime girmeyen ve tam bir yargı bildirmeyen, isim, sıfat ve zarf görevi üstlenen fiil soylu kelimelerdir. Fiilimsiler, işlevleri doğrultusunda şu şekilde üç başlık altında toplanabilir:

1.1.İsim-fiil. 1.2.Sıfat-fiil. 1.3.Zarf-fiil.

3.2.8.3.Türk Gramerciliğinde Fiilde Zaman, Kılınış ve Görünüş Konuları

Fiilde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılınışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir (Korkmaz, age.: s.570). Bilinen ilk gramer kitaplarından itibaren zaman kavramı fiilden ayrı düşünülmemiş, fiil bahsinin ele alındığı her eserde fiilin taşıdığı zaman kavramı da üzerinde durulan ikinci bir konu olmuştur. Anadolu sahasında yazılmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan M.U.'dan başlamak üzere, Türk gramerciliğinin farklı dönemlerinde fiil konusu uzunca bir süre, zaman kavramıyla birleşik bir biçimde işlenmiş, fiilin tanımlanması sırasında zaman kavramı da tanıma dâhil edilerek çekimli fiiller kastedilmiştir (M.U. s.12; Özkan, 2000: s.87; Toparlı, age.: s.42). Bununla birlikte fiil ve zaman kavramıyla iç içe olmasına rağmen Türk gramerciliğinde üzerinde yeterince durulmamış, bir diğer ifadeyle ihmal edilmiş olduğu söylenebilecek ikinci bir konu fiillerde kılınış ve görünüş konusudur. Avrupanın bilinen ilk gramerini kaleme alan Dionysios Thrax, fiille ilgili olarak zaman kavramıyla birlikte *eidōs* (görüm, görünüş, biçim, tür. Lat, species) ve *horoi* (sınırlamalar) terimlerini kullanmış, bu kavramları bitişik olarak incelemiştir (Dilaçar, 1974: s.160). Ne var ki Türkçenin gramerini konu alan hemen bütün eserlerde, zaman kavramı fiil başlığı dâhilinde yer bulmakla birlikte kılınış ve görünüş konularının bu eserlerin birçoğunda eksik kaldığı gözlemlenmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde *Fiilde Zaman, Kılınış ve Görünüş* başlığı kapsamında Türkçe fiil çekiminde zaman bildiren ekler, fiillerde kılınış ve görünüş konuları üzerinde durulacak; bu konuların M.U.'dan itibaren Anadolu sahasında kaleme alınmış, sayıları daha önce belirlenen başlıca gramer kitaplarında işlenişi

incelenecektir. Bu yöntemle fiillerde zaman, kılınış ve görünüş konularının başlıca kaynaklarda yer alıp almadığı; Türk gramerciliğinin farklı dönemlerindeki işleniş biçimleri ve bu konulara yönelik yaklaşımlar belirlenmeye çalışılacaktır. Fiilde zaman konusu kapsamında, belirlenen eserlerde sadece basit zaman çekimleri için yer verilen ekler, yapılan tanımlama ve sınıflandırmalar tespit edilip karşılaştırılacak, fiillerin birleşik çekimi üzerinde durulmayacaktır.

M.U.'da fiil kavramı, zaman ve kişi ekleriyle bir arada tarif edilir. Eserde, *el-mâzî* (s.17), *el-hâl* (s.23) ve *müstakbel* (s.28) olmak üzere, fiil çekiminde kullanılan üç ana zamandan bahsedilir. Daha sonra bu üç zamanda çekimlenmiş fiiller, kendi içerisinde *mâ'lûm* ve *mechûl*, *muttarıda* ve *nefy* şeklinde alt başlıklara ayrılır. M.U.'da fiillere getirilen zaman ekleriyle ilgili bilgilerin aktarılış biçimi, Arapça gramer kuralları doğrultusunda düzenlenmiştir. Daha eskilere gidildiğinde hem Arap gramerine ve onun vasıtasıyla Osmanlı Türkçesi gramerine kaynaklık eden, gramerin bilinen ilk örneğini oluşturan *Astādhyāyī* ve *Tekhne Grammatike* adlı eserlerde (Dilaçar, 1971: s.83-84) hem de Eski Türkçe dönemlerinde (Gabain, 2007: s.80) geçmiş, şimdi/geniş, gelecek olmak üzere üç zamandan bahsedildiği görülür. Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönemde kaleme alınan gramer kitaplarında, fiillerde zaman konusunun işleniş hususunda M.U'nun ve dolayısıyla Arapça gramer kurallarının izlendiği görülür. Bu döneme ait eserlerden *Kavâid-i Osmâniyye*'de (s.94) ve *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*'de (s.56) *mâzî*, *hâl* ve *istikbâl* (*müstakbel*) olmak üzere üç ana zamandan bahsedilir. Sonrasında bu üç ana zamanın kapsamında yer alan dokuz ayrı çekim şekline yer verilir. *Muzâri* çekimi, *Kavâid-i Osmâniyye*'de şimdiki zaman ile gelecek zaman kapsamında *zamân-ı umûmî* adıyla (s.98); *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*'de ise *zamân-ı hâl* ve *zamân-ı istikbâl* kapsamında (s.57) verilmiştir. Her iki eserde *muzâri* çekiminin hem şimdiki zaman hem gelecek zaman kapsamında ele alınması, bu eserlerde fiilde görünüş (aspekt) konusunun yer almamasıyla ilgili olmalıdır. Belirtilen döneme ait eserlerden bir diğeri olan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*'de *mâzi*, *hâl*, *istikbâl* ve *muzâri* olmak üzere dört zamandan bahsedilir (Sağol vd. age.: s.183).

Cumhuriyet döneminde kaleme alınan eserlerin bir kısmında fiilde zaman konusunda Tanzimat döneminde benimsenen yaklaşımın devam ettirildiği, bir kısmında ise önceki döneme kıyasla daha farklı bir yaklaşım benimsendiği görülür. Bahsedilen döneme ait eserlerin fiilde zaman konusuna yönelik yaklaşımları aşağıda sırasıyla aktarılmıştır.

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde zaman ve tasarlama eklerini bir arada karışık olarak sıralar. Deny, ‘-(1)yor, -Ir/-Ar, -mİş, -AcAk, -dI’ olmak üzere zamanla ilgili beş eke yer verir (Deny, age.: s.350). Deny’nin eserinde -yor eki *birinci (süremli) şimdiki zaman* (s.360), -Ir/-Ar eki *ikinci şimdiki zaman* veya *şimdiki geniş zaman* (s.361) şeklinde ifade edilir.

M. Kaya Bilgegil, basit zamanlı fiil çekimini *haber kipleri* başlığı altında inceler. Bilgegil, ‘*fiil üç zamandan biriyle ilgili bulunur*’ şeklinde bir ifade kullanarak *geçmiş, gelecek, hâl* olmak üzere üç zamandan bahseder. Sonrasında bu üç zamanı birden kapsayan bir de *geniş zaman*’ın var olduğunu ifade eder (Bilgegil, age.: s.239). Eserde, *şimdiki zaman, di’li geçmiş zaman, miş’li geçmiş zaman, gelecek zaman* ve *geniş zaman* olmak üzere beş ayrı zaman ekine yer verilmiştir (Bilgegil, age.: s.239-243).

T. Nejat Gencan *eylemlerde zaman* başlığı altında *geçmiş zaman, şimdiki zaman* ve *gelecek zaman* olmak üzere üç zamandan bahseder (Gencan, age.: s.319). Gencan, bu bölümde yer verdiği kısa açıklamadan sonra zaman eklerini bir sonraki bölümde *eylem kipleri* kapsamında ele alır. Gencan, hem zaman ekleri hem tasarlama ekleri için *kip* terimini ortak bir terim olarak kullanır (Gencan, age.: s.321). Eserde, basit zamanlı fiil çekiminde kullanılan zaman ekleri ve tasarlama ekleri bir arada aktarılmıştır. Gencan, zaman ve kip eklerinin eski biçimlerine de yer vermiştir.

H. Ediskun, hem zaman ifade etmede kullanılan zaman eklerini hem de dilek, istek, gereklilik gibi anlamlar bildiren tasarlama eklerini *fiil kipleri* terimiyle karşılar. Eserde, fiil çekiminde kullanılan ve kip ekleri olarak ifade edilen ekler, *bildirme/haber kipleri* ve *dilek kipleri* olmak üzere iki gruba ayrılır (Ediskun, age.: s.174). Ediskun, bildirme kiplerini ‘*di’li geçmiş zaman, miş’li geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman*’ şeklinde beş alt başlığa ayırır. Dilek kipleri ise gereklilik, istek, dilek-şart ve emir olmak üzere dört alt başlığa ayrılmıştır (Ediskun, age.: s.174). Eserde zaman ekleri ayrıntıya inilmeden yüzeysel bir biçimde aktarılmıştır.

Tahsin Banguoğlu, zaman ve tasarlama eklerini *kip* terimiyle ifade eder. Yazar, zaman ekleri ile tasarlama ekleri arasında *asıl zaman kipleri* ve *uyarı kipleri* başlıklarını kullanarak bir ayırım yapar. Banguoğlu, Türkçedeki zaman eklerini *ana zamanlar* ve *yan zamanlar* olarak ikiye ayırır. Banguoğlu’nun tasnifine göre geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman Türkçede *ana zamanlar*’ı; *dolaylı geçmiş*

zaman (-mİş) ve *geniş zaman* ise *yan zamanlar*'ı oluştururlar (Banguoğlu, age.: s.442).

Muharrem Ergin, zaman bildiren ekleri *bildirme kipleri* adı altında ele alır. Ergin, hem zaman hem tasarlama ekleri için *kip* terimini kullanır. Ergin, bildirme kiplerini '*füllerin zaman bildiren bütün çekimleri*' şeklinde niteler (Ergin, age.: s.289). Yazar, bildirme kiplerini '*geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman*' olmak üzere beş başlıkta inceler. Ergin, zaman eklerinin Türkiye Türkçesindeki kullanımlarının yanında tarihi gelişimlerine ve eski kullanılış biçimlerine de yer verir (Ergin, age.: s.291-304).

Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde, kip terimi hem zaman eklerini hem tasarlama eklerini kapsayacak şekilde kullanılır. Bozkurt, Türkçede fiil çekiminde kullanılan zaman eklerini *bildirme kipi* başlığı altında aktarır. Bozkurt, fiillere eklenen zaman eklerini *yalın zamanlar* ve *birleşik zamanlar* olarak ikiye ayırır. Bozkurt'un eserinde yalın zaman olarak adlandırılan basit zaman ekleri, *geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman* ve *geniş zaman* şeklinde dört başlıkta aktarılır. Geçmiş zaman da kendi içerisinde belirli geçmiş ve belirsiz geçmiş olmak üzere ikiye ayrılır (Bozkurt, age.: s. 15-19).

Zeynep Korkmaz, *fiilde kip* başlıklı bölümün girişinde başlıca kaynaklardaki kip kavramına yönelik yaklaşımları özetledikten sonra kip'i şu şekilde tanımlar:

"*Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir.*" (Korkmaz, age.: s.569).

Korkmaz, *kip*'i biçim ve tarzla ilgili bir gramer kalıbı şeklinde tanımlamakla birlikte zaman eklerini ve tasarlama eklerini *kip* terimiyle karşılar. Korkmaz, Türkçedeki kipleri *bildirme kipleri* ve *tasarlama kipleri* olarak iki ana başlığa ayırır (Korkmaz, age.: s.569). Yazar, bildirme kipleri adı altında '*görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman*' olmak üzere beş ayrı zaman çekimine yer verir (Korkmaz, age.: s.584). Korkmaz'ın eseri, incelenen eserler arasında zaman eklerini işlevleri bakımından ayrıntılı bir biçimde inceleyen eserlerin başında gelir. Eserde, *zaman kaymaları* adı altında, zaman eklerinin temel işlevlerinin dışında yan işlevleriyle kullanılışlarına da yer verilmiştir.

Yukarıda incelemeye tâbi tutulan, M.U.'dan itibaren Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarının fiilde zaman konusuna yönelik yaklaşımı özetlenecek olursa, fiilde zaman konusunun Cumhuriyet öncesi döneme ait eserlerde

basit ve mürekkep; Cumhuriyet'ten sonraki döneme ait eserlerde basit zaman ve birleşik zaman olmak üzere iki ana başlıkta ele alındığı görülür. Ancak zaman ve tasarlama eklerinin işlenişi konusunda, belirtilen dönemler arasında bir düzensizlik olduğu dikkati çeker. Cumhuriyet'ten önce kaleme alınmış eserlerde, zaman ve tasarlama ekleri karışık olarak tek çatı altında işlenmiş olup tasarlama eklerinin sayısı ve bu eklere yönelik yaklaşımlar eserden esere farklılık göstermektedir. Cumhuriyet'ten sonraki döneme ait eserlerde ise fiilde zaman konusunun işlenişi bakımından, adlandırma ve sınıflandırma gibi noktalarda önceki döneme kıyasla Türkçenin yapı ve mantığına uygun bir gelişim görülmekle birlikte kendi içlerinde birtakım sorun ve düzensizlikler söz konusudur. Belirtilen döneme ait eserlerde bu hususta görülen sorunlardan ilki, zaman ve kip kavramlarının sınırlarının çizilmesi ve bu terimlerin anlamlandırılması noktasında ortaya çıkar. Yukarıdaki inceleme aracılığıyla da görülebildiği üzere, başlıca kaynaklarda *kip* üzerine yapılan tanımlar oldukça karmaşık ve uyumsuzdur. Bu eserlerden bir kısmı *kip*'i sadece tarz ve biçimle sınırlı tutmakta, bir kısmı ise hem zaman hem tasarlama ekleri için *kip* terimini kullanmakta, *kip*'i geniş bir çerçevede yorumlamaktadır. Bilimsel bir konuda mümkün olduğunca çeşitli görüşlere yer vermek ve farklı görüşlerdeki bilim insanlarının fikirlerinden yararlanmak, üzerinde durulan konunun tüm yönleriyle değerlendirilmesine imkân verir. Bu bakımdan fiilde zaman ve kip konusunda burada birkaç farklı görüşe daha değinmek uygun olacaktır. Bu hususta A. Dilaçar'ın görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Dilaçar, zaman ve kip kavramlarını birbirinden kesin çizgilerle ayırır. Dilaçar, *kip*'in bütünüyle zaman'dan ayrı bir kavram olup konuşmacının ruh durumu, niyeti ve kişisel duyguları ile ilgili olduğunu belirtir. Dilaçar'ın *kip* ve zaman kavramlarıyla ilgili açıklamaları şu şekildedir:

“Fiilin bir başka gramatikal ulamı kip'tir, yani fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam.” (Dilaçar, 1971: s.106).

A. Dilaçar ve Z. Korkmaz gibi dilciler, fiilde *kip* kavramının çoğu dilci tarafından zaman kavramıyla karıştırıldığını belirterek bu konuda var olan karışıklığa dikkat çekmişlerdir (Dilaçar, age.: s.107; Korkmaz, age.: s.569). Dilaçar, *kip* ve zaman kavramlarıyla ilgili Türk gramerciliğinde görülen karmaşık durumu şöyle ifade eder:

“Bunların yanibaşında, zaman'la hattâ az aşağıda göreceğimiz kılınış'la karıştırılmış kip terimlerine rastlamaktayız: di'li geçmiş zaman kipi, miş'li geçmiş zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi, geniş zaman kipi, gereklilik kipi,

istek kipi, dilek-koşul kipi, buyurma kipi, haber kipi vb. Bunlardan 'zaman kipi' şeklindeki terimler yanlıştır. Çünkü yukarıda açıklandığı gibi, kip'in zaman'la hiç ilgisi yoktur. Kip yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır. Buna göre kipi belli bir morfeme, bir eke bağlı bulunması zorunluluğu düşünülemez." (Dilaçar, age.: s.107).

Dilaçar ve Korkmaz gibi dilcilerin *kip* ve *zaman* konusundaki görüşleri, *kip*'in ve *zaman*'ın sınırlarının çizilmesinde oldukça yol göstericidir. Bunun yanında bu kavramların sınırlarının çizilmesi noktasında bu terimlerin kelime anlamlarına ve yabancı kaynaklardaki kullanımına da bakmak gerekir. Türkçede '*tarz, biçim, model*' gibi anlamları içeren *kip* terimi yerli kaynakların bir kısmında (Banguoğlu, age.: s.441; Bilgegil, age.: s.238) ve yabancı kaynaklarda '*mode*' terimiyle karşılanmaktadır. Bu terim tarz ve istemeyle, niyetle ilişkilidir. Bunun yanında zaman kavramı ise fiilin zaman çizgisi üzerinde gerçekleştiği ya da gerçekleşeceği noktayı belirler. Bu kavram, Almancada *tempus*, İngilizcede *tense*, Fransızcada *temps* terimleriyle ifade edilir. Gerek Dilaçar ve Korkmaz gibi dilcilerin bu konudaki inceleme ve açıklamaları gerekse zaman ve *kip* kavramlarının karşıladıkları anlam ve yabancı kaynaklardaki içeriklerinden hareketle görülmektedir ki *zaman* ve *kip* kavramlarını birbirinden ayrı tutmak gerekmektedir. Şu hâlde zaman bildiren ekler için *kip* terimini kullanmamak bunun yerine *zaman ekleri* ya da *bildirme ekleri* gibi ifadeleri tercih etmek; *kip* terimini ise sadece tasarlama ve tarz bildiren biçimbirimler için kullanmak uygun olacaktır.

Türkçenin gramerini ele alan başlıca kaynaklarda fiilde zaman konusunda görülen diğer bir sorun, zaman bildiren eklerin sınıflandırılması noktasında ortaya çıkar. Belirtilen eserlerin bir kısmında '*görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman*' olmak üzere beş zaman eki (Korkmaz, age: s.584; Ergin, age.: s.291-304; Ediskun, age.: s174; Deny, age.: s.350); bazılarında '*geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman*' olmak üzere dört zaman eki (Bilgegil, age.: s.234; Bozkurt, age.: s.15-19) yer alırken bir kısmı da zaman eklerini *ana zaman* ve *yan zaman* şeklinde ayırdıktan sonra ana zamanlarda üç (bilinen geçmiş z., şimdiki z., gelecek z.), yan zamanlarda iki (duyulan geçmiş z., geniş z.) eke yer vermektedir (Banguoğlu,age.: s.442). Türkçede kullanılan zaman eklerinin sınıflandırılması noktasında görülen bu durumun, fiilde zaman konusunun öğretimi aşamasında da bir karmaşaya yol açması kaçınılmazdır. Bu noktada 'Türkçede kullanılan zaman ekleri nasıl sınıflandırılmalıdır?' sorusu karşımıza çıkmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun 26 Haziran 1994 tarihinde düzenlediği

Türkçede Fiil ve Fiil Çekimi konulu toplantıda Leyla Karahan, fiilde zaman konusunu kısaca şöyle ifade eder:

“*Bütün dillerde zamanın uçsuz bucaksız çizgisi üzerinde ‘geçmiş’, ‘hal’, ‘gelecek’ olmak üzere üç zaman dilimi kabul edilir. Kılış ve oluş bu üç zaman diliminin herhangi bir noktasında gerçekleşmiş veya gerçekleşecektir.*” (Karahan, T.G.S. Bildiriler I-II: s.167).

Bu noktadan hareketle Türkçede fiilin basit çekiminde kullanılan zaman ekleri iki şekilde sınıflandırılabilir. Bu sınıflamalardan ilki, Avrupa ve Arap gramerlerinde olduğu gibi geçmiş (past); şimdi (present) ve gelecek (future) olarak üç ana zaman çekimi kabul edip diğer çekimleri alt başlıklar hâlinde bu ana çekimlere bağlamak şeklinde yapılabilir. Bu durumda şöyle bir sınıflamadan söz edilebilir:

Türkçede Fiil Çekiminde Kullanılan Zaman Ekleri:

1.Geçmiş Zaman:

1.1.Görülen (bilinen) geçmiş zaman: -dI, -dU.

1.2.Öğrenilen (duyulan) geçmiş zaman: -mIş, -mUş.

2.Şimdiki Zaman:

2.1.Birinci şimdiki zaman: -(I)yor, -(U)yor.

2.1.İkinci şimdiki zaman: -(A)r, -(I)r.

3.Gelecek Zaman: -AcAk.

Türkçede fiil çekiminde kullanılan zaman ekleri yukarıdaki sınıflamanın dışında, ikinci bir şekilde sınıflandırılabilir. Bu sınıflama, Avrupa ve Arap gramerlerini dikkate almaksızın Türkçede kullanılan her bir zaman ekini dikkate alarak, bu eklerin her birini birer ana başlık şeklinde sıralamak biçiminde yapılabilir.

Bu durumda şu şekilde bir sınıflama karşımıza çıkar:

Türkçede Fiil Çekiminde Kullanılan Zaman Ekleri:

1.Görülen (bilinen) geçmiş zaman: -dI, -dU.

2.Öğrenilen (duyulan) geçmiş zaman: -mIş, -mUş.

3.Şimdiki zaman: -(I)yor, -(U)yor.

4.Gelecek zaman: -Acak.

5.Geniş zaman: -(A)r, -(I)r.

Fiilde Zaman, Kılış ve Görünüş başlığı kapsamında üzerinde durulması hedeflenen diğer iki konu başlığı, Türk fiilinde kılış ve görünüş konuları ve bu konuların M.U.’dan bu yana Anadolu sahasında yazılmış başlıca gramer kitaplarındaki işleniş biçimidir.

Kılınış ve görünüş terimleri veya bu terimlerin Osmanlı Türkçesindeki karşılıkları, M.U.'da tespit edilememiştir. Çalışmada incelemeye tâbi tutulan, Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserlerden *Kavâid-i Osmâniyye*, *Medhâl-i Kavâid*, *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî*, *Eski Lisân-ı Osmâni Sarf ve Nahiv* adlı eserlerde de bu hususlara değinilmediği görülmektedir. Bu eserlerin yanında, yine Cumhuriyet'ten önceki döneme ait Abdurrahman Fevzi (1847), Abdullah Ramiz (1866), Süleyman Hüsnü (1875), Mehmet Rıfat (1985), Ahmet Rasim (1890), Şemseddin Sami (1892), Necip Asım (1894), Şeyh Vasfi (1900), Hüseyin Cahit (1908) gibi dil bilginlerinin eserlerinde de bu terimlerin Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarını ve taşıdıkları kavramları bulmak mümkün olmamaktadır (Dilaçar, 1974: s.165).

Fiilde kılınış ve görünüş kavramlarıyla ilgili ilk bilgilere ancak Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan kaynaklarda rastlanabilmektedir. Kılınış ve görünüş konuları, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının büyük bir bölümünde hiç yer almamış, bir kısmında ise müstakil bir başlık olarak fiil ulamları şeklinde ele alınmayıp bu konuya yüzeysel bir biçimde değinilmiştir. Fiillerin sınıflandırılması aşamasında, bir ölçüt olarak kılınış biçimleri yalnızca bir ya da birkaç kaynakta dikkate alınmış (Korkmaz, age.: s.534; Banguoğlu, age.: s.408); kaynak eserlerin büyük bir kısmında bu ölçüte yer verilmemiştir. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarının fiilde kılınış ve görünüş konularına yönelik yaklaşımları şu şekilde özetlenebilir:

A.Cevat Emre, *fil zümresi* başlığı kapsamında fiili tanımlarken *eyleyiş* (*action*), *seyr-oluş* (*proces*), *hâl-duruş* (*etat*) gibi terimleri kullanarak fiilde kılınış konusuna kısaca değinir. Emre, aynı bölüm içerisinde binâ ve manzara terimlerini kullanır. Görünüş'ü manzara terimiyle ifade eder. Fakat eserde kılınış ya da görünüş üzerine bir tanıma yer verilmemiş, bu konulara yüzeysel bir biçimde değinilmiştir (Emre, 1931: s.62).

Jaen Deny, fiilde görünüş konusuna *birleşik kipler ve katmerli ve birleşik fiiller* başlıkları kapsamında değinir. Eserde görünüş konusunun zaman zaman kılınış değeriyle ele alındığı görülür (Dilaçar, age.: s.167). Ancak Deny'nin eserinde de kılınış ve görünüş konularına kısmen değinilmiş, bu konular kapsamlı bir biçimde yer almamıştır.

Haydar Ediskun, eserinde kılınış ve görünüşle ilgili herhangi bir tanım yapmamış, *katmerli birleşik zamanlar* ve *bileşik fiiller* gibi konu başlıkları

kapsamında görünüş konusuna yüzeysel olarak değinmiştir (Ediskun, age.: s.210, s.227). Yazar, tasvir fiili olarak adlandırdığı birleşik fiilin ikinci unsurunu '*temel fiile bir renk, bir görünüş kazandıran fiil*' şeklinde ifade eder (Ediskun, age.: s.227).

T. Nejat Gencan, eserinde kılınış ve görünüş terimlerine yer vermemekle birlikte *bileşik eylemler ve anlam kayması* başlıklı bölümlerde görünüş konusuna kısmen değinmiştir. Gencan, *özel bileşik eylemler* başlığı kapsamında yeterlik, tezlik, sürerlik gibi birleşik çekimli fiilleri işlerken ana fiilden sonra gelen bu ikinci fiillerin birleşik kelimeye kattığı renkten bahseder (Gencan, age.: s.358). Gencan, ikinci olarak *eylem kiplerinde anlam kayması* başlığı altında görünüş terimini kullanmadan konuya değinir. Bu bölümde zaman eklerinin konuşmacının kattığı öznel anlam sayesinde temel işlevinin dışında diğer zaman eklerini kapsayacak şekilde kullanılabilirdiği vurgulanır (Gencan, age.: s.426).

M. Kaya Bilgegil, eserinde fiilde kılınış konusuna hiç değinmemiş, görünüş konusunu ise bu terimi kullanmaksızın birkaç noktada yüzeysel bir biçimde işlemiştir. Bilgegil; *fiillerde kip, haber kipleri, dilek kipleri ve bileşik kipler* başlıklı bölümlerde zaman ve tasarlama eklerini açıklarken, bu eklerin bazen konuşmacının kattığı anlam doğrultusunda temel işlevlerinin dışına çıkabildiklerini ifade etmektedir (Bilgegil, age.: s.238-247). Ancak diğer kaynakların birçoğunda olduğu gibi Bilgegil'in eserinde de görünüş kavramına dâir bir tanım yapılmamış, müstakil bir bölüm ayrılmamıştır.

Fuat Bozkurt, eserinde kılınış ve görünüşle ilgili bir tanıma yer vermemiş, bu kavramlara dâir bir açıklama yapmamıştır. Bozkurt'un eserinde kıvamlık başlığı altında yeterlik, tezlik, sürerlik, yakınlık kavramları açıklanırken bir betimleme işlevinden bahsedilmiştir. Eserde betimleme işleviyle kastedilen, fiil köklerine getirilen bu ikinci fiillerle ortaya koyulan görünüş olmalıdır. Ancak görünüş terimi kullanılmamış, yalnız bu yardımcı fiillerin fiil köküne kattığı görünümünden bahsedilmiştir.

Z. Korkmaz, fiilde kılınış konusunu *kılınış biçimleri bakımından fiiller* başlığı altında ele almış, *kılınış*'ı tanımladıktan sonra fiilleri kılınış biçimlerine göre sınıflandırmıştır (Korkmaz, age.: s.534). Korkmaz, görünüş kavramını ise fiilde görünüş başlığı altında müstakil bir konu başlığı şeklinde ele almıştır (Korkmaz, age.: s.576). Korkmaz, hem kılınış hem de görünüş konularının Türkçe gramer kaynaklarının birçoğunda yer bulamadığını, bir kısmında da bu iki konunun birbirine

karıştırıldığını belirtir. Korkmaz'ın eseri, incelenen eserler arasında fiilde kılınış ve görünüş konularını müstakil birer konu başlığı biçiminde aktaran tek çalışmadır.

Bahsedilen eserlerin dışında Muharrem Ergin, Yüksel Göknel gibi dilciler, kılınış ve görünüş kavramlarına değinmemiş, fiillerin birleşik çekimlerinden, katmerli birleşik çekimlerden ve fiillere çeşni katan morfemlerden söz etmişlerdir. Bu eserlerde de kılınış ve görünüş kavramlarına dâir bir tanım ya da açıklamaya rastlanamamıştır (Ergin, age.: s. 319-332; Göknel, age.: s.76-89).

Yukarıdaki incelemenin sonucunda görüldüğü üzere, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarının birkaçı hariç büyük bir kısmında, fiilde kılınış ve görünüş konuları üzerine bir tanım ya da açıklama hiç yer almamış, bir kısmında ise bu konular anlam kayması veya zaman kayması gibi başlıklar altında yüzeysel bir biçimde işlenmiştir. Belirtilen eserlerden sadece birinde fiilde kılınış ve görünüş konuları üzerine müstakil birer bölüm ve tanıma yer verildiği görülmektedir (Korkmaz, age.: s.534, s.576). Yapılan incelemenin sonucunda, Türkçede fiil ve fiil çekimiyle ilgili son derece önemli bir yer tutan fiilde kılınış ve görünüş konularının gramer kitaplarımızın çoğunda ihmal edilen bir husus olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada fiilde kılınış ve görünüş konularını kısaca açıklayarak bu konuların dünya dilleri bakımından gelişimini özetlemek faydalı olacaktır.

Fiilde kılınış ve görünüş, fiiller ve fiil çekimi konuları dâhilinde üzerinde durulması gereken önemli iki konu başlığını teşkil eder. Kılınış ve görünüşün tanımını yapmak gerekirse, bu iki terim özetle şu şekilde açıklanabilir:

“Bunlar, genellikle şekle bağlı olan sayı, kişi, çatı (bina, Fr. voix, Lat. genus verbi), kip (siga, Fr. mode) ve zaman'ın yanibaşında, yalnız şekle bağlı olmayan iki fiil ulamıdır. (Fr. categorie, Yun. kategoria = özel nitelik, Ar. makûle = takım, tür, soy).” (Dilaçar, 1974: s.159).

Türk gramerciliğinde Cumhuriyet'ten sonraki döneme dek neredeyse hiç üzerinde durulmamış olan kılınış ve görünüş konuları batılı kaynaklarda çok daha eski dönemlerde yer bulmuştur. Avrupa'nın bilinen ilk grameri *Tekhne Grammatike*'de (M.Ö. II. yüzyıl) fiille ilgili olarak *eidōs* (görüm, görünüş, biçim, tür. Lat. species) ve *horoi* (sınırlamalar) terimleri kullanılmıştır. Eserde kullanılan *eidōs* terimi, sonraki dönemlerde Rus gramerciliğinde *vid* (görünüş, biçim, tür) sözcüğüyle, Avrupa'da ise bu terimin tam bir çevirisi olan Latince kökenli *aspect* (Lat. aspectus, ad-spectus: görüş, görünüş, biçim) terimiyle gramer konularına dâhil edilmiştir (Dilaçar, age.: s.160). Burada ifade edilmesi gereken diğer bir nokta da kılınış ve görünüş terimlerinin uzun bir süre birbiriyle karıştırılarak kullanılmış olmasıdır. Bu

iki terim hem yabancı kaynaklarda hem yerli kaynaklarda uzun zaman birbiriyle karıştırılmış, bazen görünüş (aspect) terimi ile kılınış ve görünüş konusu bir arada kastedilmiş, bazen de her iki terim için kılınış (aktionsart) kullanılmıştır. Bu iki terim arasındaki ayırım, ilk kez Alman ve İsveçli dilciler tarafından yapılmış, *aspect* ve *aktionsart* terimleri birbirinden ayrılarak farklı iki kavram için kullanılmıştır. 1970’lerde yapılmaya başlanan bu ayırımın yanında kılınış ve görünüş terimleri zaman zaman birbiriyle karıştırılarak, bazen de birbirinden ayrı tutularak farklı terimlerle karşılanmıştır. A. Dilaçar, kılınış ve görünüşün bilinen ilk gramer kitabındaki biçimlerinden itibaren, Avrupa gramerciliğindeki seyrini ve bu iki kavramın ayırt edilmesini şu şekilde dile getirir:

“Bundan sonra, günümüze kadar, Almanlar başta olmak üzere, türlü dilciler tarafından, bu iki kavram için, ara sıra çelişmeli olarak, kavrayışlarına göre türlü terimler ortaya atılmıştır. Başlıcaları şunlardır: Almancada bugün ‘kılınış’ dediğimiz kavram için ‘eylem türü’ (Art der Handlung, Aktionsart), ‘zaman ilişkisi’ (Zeitverhältnis), ‘süreç türü’ (Verlaufsart), ‘zaman türü’ (Zeitart), ‘zaman aşamaları’ (Zeitstufe), ‘fiil derecesi’ (Verbalgrad, Verbalstadium) vb.; Fransızca ‘süreç aşamaları’ (ordre de proces), İngilizcede ‘eylem tarzı’ (manner of action); ‘görünüş’ için de türlü kavrayış açılarından, ‘öznel (enfüsi, subjectif) görüş şekli’ (subjektive Anschauungsform), ‘süreç (vetire, proces) türü’ (Verlaufsart), ‘süreç aşamaları’ (Verlaufsstufe). Böyle olmakla birlikte, yukarıda işaret edildiği gibi, aspect, birçok dilci tarafından, zaman, süre, başlama, bitirme, yineleme kavramlarıyla ilgili olarak, bugünkü ‘kılınış’ (Aktionsart) teriminin değeriyle kullanılmış ve ‘başlama görünüşü’ (aspect initial), ‘bitirme görünüşü’ (aspect final), ‘orta görünüşü’ (aspect medial), ‘kısmi görünüş’ (aspect partiel), ‘sıfır görünüş’ (aspect nul, yani süresizlik), ‘girişim görünüşü’ (aspect inceptif), ‘tamamlanma görünüşü’ (aspect de l’accompli), ‘tamamlanmama görünüşü’ (aspect de l’inaccompli) gibi terimler ortaya atılmıştır.” (Dilaçar, age.: s.160-161).

Bu noktada kılınış ve görünüş kavramlarının bir ayırımını yapma, kılınış ve görünüşü birbirinden bağımsız bir biçimde açıklama gereği ortaya çıkmaktadır. Öncelikle kılınış, sonra da görünüş kavramlarını birer fiil ulamı olarak, fiille olan bağlantıları doğrultusunda incelemek yerinde olacaktır.

Kılınış, mastar biçimindeki fiilin bünyesinde barındırdığı, başlama, bitirme, sürdürme, tekrarlama gibi fiilin bizzat köküyle ilgili bulunan fiil-süreç bağlantısıdır. Kılınış, fiilin bizzat kendisiyle ilgili olup nesnel bir konudur, konuşmacıya veya dinleyiciye göre değişiklik göstermez. Örneğin ‘koşmak, beklemek, yürümek, oturmak, büyümek’ fiillerini kılınış bakımından kıyaslayacak olursak bunların içlerinde barındırdığı fiil-süreç nitelikleri bakımından birbirinden farklı olduğu görülecektir. Koşmak ve yürümek fiilleri sürekli bir hareket; beklemek ve oturmak fiilleri bir durum; büyümek fiili ise bir süreç bildirir. Bu kelimelerin her biri

sözlüksel olarak fiil kategorisinde yer almakla birlikte kılınış bakımından birbirinden ayrılırlar.

Görünüş ise kılınıştan farklı olarak mastar hâlindeki fiilin dışında, çekim şekilleriyle ilgili bir özelliktir. Görünüş, fiil çekiminde kullanılan şekillere, temel işlevinin dışında konuşmacı tarafından katılan bir renk, bir görünüm farklılığıdır. Kılınıştaki olduğu gibi fiille ilgili nesnel bir özellik değil çekim şekilleriyle ilgili, konuşmacının ortaya koyduğu öznel bir durumdur. Dilaçar, görünüş'ü şöyle özetler:

“Görünüş ise, fiil çekiminde, konuşanın, çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkararak kullanışı, bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel bir renk vermesidir. Yani, görünüş bir çeşit şekil X anlam ve anlam X şekil (sensus X forma; forma X sensus) karşılığıdır, ‘şekilden beklenen anlam yerine başka bir anlam çıkıyor’ demektir. Almancada ‘içanlam’ (innere, inhaltbezogene bedeutung) denilen anlam. (Dilaçar, age.: s.162).

Görünüş'ü açıklamak maksadıyla burada birkaç örnek cümleye başvurmak yerinde olacaktır. Örneğin -di eki Türkçede görülen geçmiş zaman eki olup gerçekleşmiş, bitmiş iş, oluş ya da durumları bildirme işlevinde kullanılır. Ancak bu ekin ‘Akşam sinemaya gittim.’ cümlesindeki işlevi ile ‘Hadi ben kaçtım, görüşürüz.’ cümlesindeki işlevi birbirinden farklıdır. Görülen geçmiş zaman eki, birinci cümlede gerçekleşmiş olan bir işi bildirmek için, temel işleviyle kullanılmıştır. İkinci cümlede ise temel işlevinin tamamen dışında, konuşmacının kattığı renk doğrultusunda, bir yaklaşma, bir çabukluk anlamıyla ‘neredeyse gitmek üzereyim’ anlamında kullanılmıştır. Her iki cümlede de fiil çekiminde kullanılan görülen geçmiş zaman ekinin, iki cümlede birbirinden çok farklı işlevler kazanması görünüşle açıklanabilir.

Fiilde kılınış ve görünüş konuları, üzerinde detaylı bir biçimde durularak Türkçe gramer kitaplarına dâhil edilmesi gereken; başlıca kaynaklarımızda eksikliği hissedilen oldukça önemli konulardır. Bu iki kavram, bugün lisansüstü seviyesinde yapılan birtakım çalışmalarda ve özel araştırmalarda ele alınmakta, bunlarla ilgili yeni çalışmalar ortaya koyulmaktadır. Ancak kılınış ve görünüş gibi Türkçe fiil bahsinde oldukça önemli bir yere sahip olan iki konu, ortaöğretim ve yükseköğretim seviyesinde kullanılan ders kitaplarında yer almamakta, fiil bahsinde üzerinde durulması gereken bu iki husus ihmal edilmektedir. Fiilde kılınış ve görünüş konularının özellikle ortaöğretim ders kitaplarından başlayarak, eğitimin her aşamasında kullanılan Türkçe gramer kitaplarına dâhil edilmesi, yeni nesil adına yararlı bir gelişmeye vesile olacaktır.

3.2.8.4. Türk Gramerciliğinde Fiil Çatısı

Fiil çatısı; öznenin kimliği, tekil ya da çoğul oluşu, işin yapılış biçimi, işten etkilenen kişi ya da nesne bakımından fiilin özne ile bağlantı durumudur. Fiilde çatı konusu, Türk gramerciliğinde işleniş biçimi ve yaklaşımlar bakımından içeriğinde birtakım sorun ve düzensizlikler barındıran konulardan biridir. Çalışma kapsamında incelemeye tâbi tutulan başlıca Türkçe gramer kitaplarının neredeyse tamamında fiil çatısı konusuna değinildiği görülmektedir. Bununla birlikte fiil çatısı bahsinde, hem üzerinde durulan dönemler arasında hem de her bir döneme ait eserlerin kendi içlerinde, tanımlama, kapsam belirleme, sınıflandırma gibi hususlarda ayrışmalar ve düzensizlikler olduğu anlaşılmaktadır. Türk gramerciliğinde fiil çatısı hususunda görülen sorunlar, TDK'nin belirli aralıklarla düzenlediği toplantılardan birinde, *Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı Ekleri* (14 Ekim 1995) başlıklı toplantı kapsamında gündeme alınmış, tartışılmış ve bu konuda önde gelen bilim adamlarının görüşleri ortaya konulmuştur. Bu konuda bir bildiri hazırlayan Himmet Biray, incelemenin kapsamını 1940'tan sonra ülkemizde kaleme alınan başlıca gramer kitapları olarak belirlemiştir. Böylece 1940 ve sonrasında kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarının fiil çatısına yönelik yaklaşımları incelenmiş, daha önceki dönemlerde kaleme alınan eserler kapsam dışı kalmıştır. Bu bakımdan, çalışmanın bu bölümünde Türk gramerciliğinde fiil çatısına yönelik yaklaşımlar incelenirken hareket noktası olarak M.U. kabul edilecek, bunun yanında Tanzimat dönemine ait başlıca kaynaklar ve Cumhuriyet dönemine ait başlıca kaynaklar sırayla incelenecek, bu eserlerin fiil çatısına yönelik yaklaşımları tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece Türk gramerciliğinin üç ayrı döneminde çatı kavramına yönelik yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak görülecek, bunun yanında her döneme ait eserlerin kendi içlerinde birbiriyle uyum gösteren yönleri ve düzensizlik arz eden yönleri belirlenmiş olacaktır. Eserlerin incelenmesine başlamadan önce Türk gramerciliğinde fiil çatısı ile ilgili cevaplanması gereken başlıca soruları birkaç maddede sıralamak, çalışmanın sınırlarını ve amacını belirlemek bakımından faydalı olacaktır. Fiil çatısı ile ilgili cevaplanması gereken başlıca sorular şöylece sıralanabilir:

1. Çatı kavramıyla başlıca gramer kitaplarında kastedilen nedir?
2. Hangi başlıklar fiil çatısı kapsamına dâhil edilmiştir?
3. Çatı bakımından fiiller başlıca kaynaklarda nasıl sınıflandırılmıştır?
4. Çatı terimiyle ne anlaşılmalı, fiil çatısının kapsamı ne olmalıdır?
5. Çatı bakımından fiiller nasıl sınıflandırılabilir?

Yukarıda fiil çatısı hususunda yer verilen sorulara sırasıyla cevap ararken, çalışmanın kapsamı doğrultusunda üzerinde durulacak ilk eser, M.U. olacaktır. M.U.'da çatı terimi geçmemekle birlikte çatı anlamında birkaç noktada kullanılan binâ kelimesi, bugünkü anlamıyla fiil çatısını karşılamamaktadır. Eserde, fiil çatısıyla ilgili düzenli bir sınıflandırma tespit edilememiştir. Bunun yanında Arapça gramer kuralları doğrultusunda, yalın çatılı fiiller *mâlum*, edilgen çatılı fiiller *mechûl* şeklinde sınıflandırılmıştır. Eserde fiil çatısıyla ilgili yalın çatı, edilgen çatı ve dönüşlü çatı ekleri tespit edilebilmiştir. Müellifin yalın çatı, edilgen çatı ve dönüşlü çatı ile ilgili açıklamaları aşağıda aktarılmıştır.

“*Mâlûm dimegûn mânâsı bilinmiş dimekdür. Mâlûma mâlûm anun için dirler ki fi’li işleyen zikr olunmuşdur. Fi’li işleyen zikr olunmagla bilinmiş oldı. Mechûl dimegûn mânâsı bilinmemiş dimekdür. Mechûle mechûl anun için dirler ki fi’li işleyen zikr olunmamışdur, belki yalnızca işlenen zikr olunmuşdur.*” (M.U. s.17).

“*İdindi, fi’l-i mâzî-yi mâlûm’dur, eyledi demek mânâsına. Suâl eyleyüp dirler ise ki çünkü eyledi ile idindi ikisi bile mâlûmlardur ve hem bir mânâyadur, pes bu ikisinün farkları nedür? Dirüz ki eyledi demek tahsîs haysiyetinden âmmdur, fi’li kendü için de gayrı için de işlese câizdür; ammâ idindi tahsîs haysiyetinden hassdur, kendüye mahsûsdur, bu sebebdendir ki bu kelâmun şâiri tasrîh eyleyüp ‘kendüye idindi gölgelik’ didi; yazdı ile yazındı, dikdi ile dikindi’yi buna kıyâs eyle.*” (M.U. s.178-179).

Tanzimat’tan itibaren Cumhuriyet’in ilanına dek kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında, fiil çatısı konusunun M.U.’ya kıyasla daha düzenli ve belli kurallar çerçevesinde işlendiği görülür. M.U.’da başka konu başlıkları altında, birkaç noktada yüzeysel olarak değinilen çatı ekleri, bu döneme ait eserlerde fiil bahsi içerisinde belirli kurallar doğrultusunda sınıflandırılmış ve fiil çatısı hususunda daha net tanımlamalara yer verilmiştir.

A. Cevdet Paşa’nın *Medhâl-i Kavâid*’inde ve A. Cevdet Paşa ile Fuat Paşa’nın müşterek bir çalışması olan *Kavâid-i Osmâniyye*’de fiil çatısı konusu *masdar* başlığı altında ele alınmıştır (Özkan, 2001: s.101; Özkan, 2000: s.87). *Medhâl-i Kavâid*’de mastarlar öncelikle nesne alma durumlarına göre *lâzım* (geçişsiz) fiiller ve *müte’addî* (geçişli) fiiller olarak sınıflandırılır. İkinci aşamada mastarlar öznelerine göre bir incelemeye tâbi tutulmakta, *mâlum* (etken) ve *mechûl* (edilgen) olarak sınıflandırılmaktadır. *Mâlum* çatı, mastarın anlamının öznenin işi olması şartına bağlanmakta; *mechûl* çatı ise mastarın gösterdiği hareketin özneye değil nesneye yönelik olmasıyla açıklanmaktadır. Eserde, -l ve -n ekleriyle türemiş *mechûl* (edilgen) çatılı fiillerle *mutâvaat* (dönüşlü) çatılı fiiller aynı gruba dâhil edilmiş, fakat bunların anlamına göre *mechûl* ya da *mutâvaat* şeklinde ayrılması

gerektiği ifade edilmiştir (Özkan, 2001: s.102). Eserde çatı bakımından üzerinde durulan diğer fiil türü işteş çatılı fiillerdir. Mastarlara getirilen -ş ekiyle türetilen fiiller *iştirak fiilleri* olarak adlandırılır. Eserde son olarak ettirgen ve oldurgan çatılı fiiller üzerinde durulur. Bu kısımda -t ve -dİr/-dUr eklerinin, kelimelerin son sesine göre eklenme kuralları aktarılmaktadır (Özkan, age.: s.102). *Kavâid-i Osmâniyye*'de fiil çatısının işleniş biçimi *Medhâl-i Kavâid* ile aynıdır. Eserde, mastarlar nesne alma durumuna göre *lâzım* (geçişsiz) ve *müteaddi* (geçişli) şeklinde; aslen *lâzım* (geçişsiz) olup sonradan -t ya da -dİr ekiyle *müteaddi* (geçişli) yapılan oldurgan çatılı fiiller *müteaddi-i kıyâsi* şeklinde adlandırılır. Aslında *lâzım* olup -l ve -n ilavesiyle yapılan dönüşlü fiiller ise yine *mutâvaat* (dönüşlü) olarak adlandırılır (Özkan, 2000: s.89).

Aynı döneme ait eserlerden *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni*'de fiiller, çatı bakımından öncelikle *mâlum* (etken) ve *mechûl* (edilgen) şeklinde iki gruba ayrılır (Toparlı, age.: s.50). İkinci aşamada fiiller nesne alma durumlarına göre *lâzım* (geçişsiz) ve *müteaddi* (geçişli) şeklinde sınıflandırılır. Daha sonra her iki fiil çeşidi *semâi* ve *kıyâsi* olmak üzere alt gruplara ayrılırlar (Toparlı, age.: s.52-53). Aslında *lâzım* (geçişsiz) iken -t ve -dİr eklerinin getirilmesiyle geçişli yapılan oldurgan çatılı fiiller *müteaddi-i kıyâsi* şeklinde tanımlanır. Aslen geçişli iken -n ekiyle geçişsiz ve dönüşlü hâle getirilen fiillere *mutâvaat*; -ş eki getirilerek iştirak anlamı kazananlara *müşareket fiili* adı verilir (Toparlı, age.: s.55).

Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserler arasından üzerinde durulacak son eser, A. Cevat Emre'nin *Eski Lisân-ı Osmâni Sarf ve Nahiv* adlı gramer kitabıdır. Eserde fiil çatısı konusu, döneme ait diğer eserlere kıyasla daha detaylı ancak aynı derecede karmaşık bir biçimde ele alınmıştır. Eserde, fiiller öncelikle *eşkâl ve fiil* başlığı altında nesne alabilme durumlarına göre *lâzım* (geçişsiz) ve *müteaddi* (geçişli) olarak iki gruba ayrılır. İkinci olarak aslen *lâzım* iken -t ve -dİr ekleriyle *müteaddi* yapılan oldurgan çatılı fiiller *müteaddi-i kıyâsi* şeklinde adlandırılır. Burada geçişsiz fiili geçişli yapma işi *ta'diye-i ef'âl*, -t ve -dİr ekleri *edât-ı ta'diye* terimleriyle ifade edilir (Sağol vd. age.: s.174). Eserde fiil çatısıyla ilgili yer verilen diğer iki terim, *mâlum* ve *mechûl* terimleridir. Yalın çatılı etken fiiller eserde *mâlum*, edilgen çatılı fiiller *mechûl* şeklinde adlandırılmıştır (Sağol vd. age.: s.176). Eserde, *fâilin yaptığı işten yine kendisinin etkilendiği fiiller* şeklinde tanımlanan dönüşlü çatılı fiiller *mutâvaat* terimiyle; mastarın sonuna 'ş' ilavesiyle yapılan işteş çatılı fiiller *müşareket* terimiyle ifade edilmiştir (Sağol vd. age.: s.177-179).

Tanzimat ile Cumhuriyet arasında kaleme alınan başlıca gramer kitapları topluca ele alınıp fiil çatısına yönelik yaklaşımlarındaki ortak noktaları bakımından incelendiğinde, bu eserlerin büyük oranda birbirini takip ettikleri görülür. Belirtilen eserlerde fiil çatısı hususunda kullanılan başlıca terimler şu şekilde özetlenebilir:

1. Fi'l-i mâlum: Yalın çatılı (etken) fiil. 2. Fi'l-i mechûl: Edilgen (öznesiz) fiil.
3. Lâzım: Geçişsiz (nesne alamayan) fiil. 4. Müteaddi: Geçişli (nesne alabilen) fiil.
5. Mutâvaat: Dönüşlü çatılı fiil. 6. Müşâreket: İşteş çatılı fiil.
7. Müteaddî-i kıyâsî: Oldurgan/Ettirgen çatılı fiil.

Yukarıda fiil çatısı hususunda kullanıldıkları tespit edilip sıralanan ortak terimlerin dışında, belirtilen döneme ait eserlerde birbirini tutmayan ve uyumsuzluk oluşturan bazı terimler de tespit edilmiştir. Fiil çatısıyla ilgili '*lâzım-ı nâkıs, lâzım-ı hakîki, nâib-i fâil, mânen mechûl, müteaddî-i kâmil*' gibi terimler eserden esere farklılık göstermekte, müellifin tercihi doğrultusunda eserlerin bazılarında kullanılıp diğer bir kısmında kullanılmayan bu terimler bariz bir terim karmaşasına yol açmaktadır.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca eserlerde, fiilde çatı konusunun düzenleniş ve işlenişyle ilgili iki ayrı yaklaşımın varlığı dikkati çekmektedir. Özellikle ilk dönem eserlerinde fiil çatısı konusunun tek bir başlık altında ve çatı başlığı kapsamında değil birbirinden bağımsız başlıklar altında ele alındığı görülmektedir.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki döneme ait eserlerde fiil çatısına yönelik yaklaşımların belirlenmesi kapsamında, incelemeye tâbi tutulan eserlerin ilki olan *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*'da fiil çatısıyla ilgili birbirinden bağımsız birkaç başlığa yer verildiği görülür. Emre, ilk olarak *aktif ve pasif binâ* başlığı altında etken ve edilgen fiillere; ikinci aşamada *subjektif ve objektif aksiyon* başlığı altında geçişli ve geçişsiz fiillere değinir (Emre, age.: s.365, s.401). Emre, Türkçe gramer kitaplarında Arap gramerinin etkisiyle benimsenen mâlum ve mechûl terimlerini eleştirir. Yazarın bu eleştirideki dayanağı, edilgen çatılı fiillerin yüklem olduğu cümlelerde de işi yapanın belirli olabilmesidir. Eserin sonraki bölümlerinde sırasıyla *ettirgen fiiller* (s.419), *in'ikash fiiller* (s.434), *karşılıklı fiiller* (s.436) başlıkları altında fiil çatısıyla ilgili hususiyetlere değinildiği görülür.

Jean Deny, çatı eklerini *İkinci ayırım: Fiil* kapsamında *çatı bildiren fiil yapım ekleri* başlığı altında ele alır. Deny, bugünkü gramercilerin bir kısmından farklı olarak çatı eklerinin birer yapım eki olduğunu dile getirir. Bu noktada Deny'nin

belirlemiş olduğu *yapım eki* kapsamına da değinmek gerekecektir. Deny, yapım ekini fiillere eklenip yeni anlamlı fiiller türeten eklerle sınırlı tutmamakla birlikte yapım eki kavramına farklı bir boyut getirir. Deny'nin yapım eki tanımı şöyledir:

“*Yapım ekleri fiilin anlamını ve daha çok fiilin bildirdiği eylemin yapılmasında eli olan öznenin ortak bulunduğu hâl ve şartları değiştirip başkalaştırır.*” (Deny, age.: s.329).

Yazarın tanımına göre, fiile yeni bir anlam kazandıran eklerin yanında öznenin ortak bulunduğu hâl ve şartları değiştiren ekler de yapım eki kapsamında yer almalıdır. Deny, Türkçedeki fiilleri çatı bakımından *dönüşlü, işteş, ettirgen, edilgen, olumsuz yeterliği* olmak üzere beş başlıkta sınıflandırır (Deny, age.: s.331). Yazar, çatı eklerinin Türkçe fiillerde birlikte bulunabilme ve bulunamama durumlarına da değinir. Ayrıca eserde, *ettirgen çatı* terimiyle hem ettirgen hem oldurgan çatılı fiiller tek çatıda birleştirilmiştir. Türkçe gramer kitaplarının birçoğundan farklı bir yaklaşımla, Deny'nin eserinde olumsuzluk eki -mA ve yeterlilik fiilinin olumsuzu ‘-AmA-’ eki de çatı ekleri arasında gösterilir (Deny, age.: s.341). Deny'nin *etken fiil* ile ilgili ortaya koyduğu yaklaşım ise oldukça dikkat çekicidir. Yazar; edilgen, dönüşlü, işteş, yeterlilik, ettirgen fiil dışında kalan tüm fiillerin etken fiil olduğunu vurgular. Deny'nin bu açıklaması, etken fiilin çatı ekleri arasında yer almaması gerektiğini, çatı eklerini almamış tüm fiillerin aslında etken fiil olduğunu düşündürür.

M. Kaya Bilgegil, fiil çatısı konusunu *çatı bakımından fiiller* başlığı altında işler. Bilgegil, fiilde çatı kavramını ‘*asıl maddenin özne veya nesneye göre durumu*’ şeklinde açıklayarak fiillerin nesne alabilme durumuna göre geçişlilik ve geçişsizlik niteliklerini de çatı kapsamında ele alır (Bilgegil, age.: s.249). Yazar, fiilleri özne bakımından *etken, edilgen, dönüşlü ve işteş* olarak dört grupta toplar. Bununla birlikte dönüşlü ve işteş çatılı fiilleri etken fiilin özel görünüşleri olarak kabul ettiğini ifade eder (Bilgegil, age.: s.249). Yazarın fiil çatısı kapsamında yer verdiği bir diğer başlık, *nesnelere göre fiiller*'dir. Bilgegil, fiilleri nesnelere göre *geçişli, geçişsiz, oldurgan ve ettirgen* şeklinde sınıflandırır (Bilgegil, age.: s.250). Bilgegil'in eserinde fiil çatısı konusunun geleneksel gramer anlayışıyla ele alındığı görülmektedir.

T. Nejat Gencan, fiilde çatı konusunu *eylemin çatısı* başlığı altında inceler (Gencan, age.: s.379). Gencan, çatı bakımından fiilleri *nesne alıp almadıklarına göre* (s.379) ve *öznelere göre* (s.385) olmak üzere iki ayrı başlık altında aktarır. Yazar, fiilleri nesnesine göre *geçişli ve geçişsiz* olarak ikiye ayırır. Daha sonra geçişsiz eylemlerin ekle çatı değiştirmesi adı altında oldurgan ve ettirgen çatılı fiiller üzerinde

durulur (Gencan, age.: s.379-383). Gencan, ikinci aşamada fiilleri öznelerine göre *etken, edilgen, işteş ve dönüşlü* olmak üzere dört başlıkta sınıflandırır (Gencan, age.: s.385). Bu kısımda, fiil çatısının etken, edilgen, dönüşlü ya da işteş oluşunu belirlemede, fiilin özneye olan münasebeti dikkate alınmıştır.

Yüksel Göknel, *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde çatı bakımından fiilleri iki ayrı bölümde ele alır. Göknel, ilk olarak *isim + (belirtme)* şeklinde formülize ettiği nesnelere alabilen fiilleri *geçişli fiil*, alamayan fiilleri *geçişsiz fiil* olarak iki grupta sınıflandırır (Göknel, age.: s.55). Yazar, ikinci aşamada *ekli fiiller* başlığı kapsamında öznesine göre fiilleri inceler (Göknel, age.: s.76). Göknel'in çatı eklerini sınıflandırmada izlediği yaklaşım, klasik gramercilik anlayışından oldukça farklıdır. Yazar, fiillere birlikte veya karşılıklı yapıma anlamı katan -Iş/-Uş ekini *fiil köklerine eklenen fiil türetim ekleri* adı altında ele alır. Fiilleri edilgen, ettirgen ve oldurgan çatılı biçime sokan ekler ise *fiil köklerine eklenen örgü ekleri* adı altında aktarılmaktadır (Göknel, age.: s.76). Eserde, kategori olarak ortak işleve sahip olan çatı eklerinin türetim eki ve örgü eki şeklinde birbirinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Göknel, bu bölümde dönüşlü çatı üzerinde durmamış, dönüşlülük anlamı katan -n ekini edilgenlik ekleri kapsamında değerlendirmiştir. Eserde, çatı bildiren eklerin hangi ölçüt doğrultusunda sınıflandırıldığı belirtilmemiş olup tam olarak anlaşılmamaktadır.

H. Ediskun, fiillere getirilen çatı eklerini *fiillerin çatısı* başlığı kapsamında inceler. Ediskun, fiilin nesne alıp almamasıyla ilgili geçişlilik ve geçişsizlik konusunu çatı kapsamında değerlendirir (Ediskun, age.: s.218). Ediskun'un tasnifine göre Türkçede fiiller çatı bakımından *geçişli, geçişsiz, etken, edilgen, dönüşlü, işteş* olmak üzere altı farklı görünümde bulunabilirler. Ediskun'un eserinde, oldurgan ve ettirgenlik eklerinin çatı eki olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Yazarın açıklamaları doğrultusunda, oldurgan ve ettirgen fiillerin etken çatılı fiilin farklı görünüşleri olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Eserde çatı bakımından fiillerin sınıflandırılması hususunda oldurgan ve dönüşlü çatı başlıklarına yer verilmemiş, bu iki çatı açıklama mahiyetinde aktarılmıştır (Ediskun, age.: s.219-221).

M. Ergin, Türkçede kullanılan çatı eklerini *yapım ekleri* başlığı kapsamında, *fiilden fiil yapma ekleri* içerisinde ele almıştır. Ergin, fiilden fiil yapma ekleri içerisinde fiil çatısı ile bağlantılı '-n, -l, -ş, -r, -t, -dİr, -dUr, -dAr, -Ar, -gUr' eklerine yer vermektedir. Ergin, bu eklerin birer yapım eki olmasının yanında fiil tabanının asıl anlamında değişiklik yapmaksızın özneye veya nesneye değişiklik yaptığını ifade

eder (Ergin, age.: s.202-214). Yazarın bu eklerle ilgili açıklamaları dâhilinde ‘*dönüşlülük, pasiflik-meçhûllük, ortaklaşma (işteşlik), ettirgenlik, oldurganlık*’ olmak üzere beş ayrı çatı ekine değindiği görülmektedir. Ergin, bu kısımda pasif (edilgen) ve meçhullük kavramlarını birbirinden ayrı tutmakta, yalın çatı veya etken çatı ile ilgili bir hususa değinmemektedir. Çalışma kapsamında daha önce üzerinde durulan Türkçe gramer kitaplarından farklı olarak, Ergin fiillerin nesne alma durumlarına göre geçişli veya geçişsiz olma özelliğini fiil çatısından bağımsız olarak, fiil bahsi içerisinde müstakil bir başlık biçiminde ele alır. Yazara göre fiillerin karşıladığı hareketler iki çeşittir. Bu hareketlerin yönü ya dışarıya dönüktür ya da içeriye dönüktür. Hareketin yönünün dışarıya veya içeriye dönük olmasına bağlı olarak dildeki bütün fiiller geçişli ya da geçişsiz olarak sınıflandırılmalıdır. Ergin, fiillerin yapma veya olma bildirmelerine göre oluşan bu iki kategoriye çatı kavramının dışında iki ana bölüm şeklinde değerlendirir (Ergin, age.: s.282).

T. Banguoğlu, çatı ekleriyle ilgili *fiil çatısı* başlığı altında şu açıklamalara yer verir:

“*Kimse söz içinde fiilin gerçekleşmesinde farklı işleyişler alır: Etkiler, etkilenir, olumsuz davranır v.b. Başka bir açıdan fiil tabanı farklı görünüşler alarak kimsenin söz içindeki işleyişini belirtir.*” (Banguoğlu, age.: s.411).

Banguoğlu’nun ifadesine göre fiil çatısı, fiil tabanının söz içerisinde birtakım ekler olarak kimsenin yani öznenin işleyişinde oluşturduğu değişikliklerle, özetle öznenin fiille olan ilişkisi ile ilgilidir. Banguoğlu, çatı eklerini *görünüş (aspect)* terimiyle ifade eder. Yazara göre Türkçede fiil çatısı ‘*yalın görünüş, olumsuz görünüş, edilen görünüşü, dönüşlü görünüş, karşılıklı görünüş, ettiren görünüşü*’ olmak üzere altı ayrı görünüşten meydana gelir. Diğer gramer kaynaklarının pek çoğunda etken çatı olarak tanımlanan çatı eki almamış fiiller, Banguoğlu tarafından *yalın görünüş* şeklinde adlandırılır (Banguoğlu, age.: s.411).

Fuat Bozkurt, çatı bakımından fiilleri *tümce* kapsamında değerlendirir. Bozkurt, *yüklem* başlığı altında *geçişli eylem* ve *geçişsiz eylem* konularına yer verir. Bozkurt’un bu bölümdeki açıklamalarından anlaşıldığı üzere, eserde geçişlilik ve geçişsizlik özelliği fiil çatısından bağımsız olarak, fiillerin tamamına yönelik bir ayırt edici özellik şeklinde değerlendirilmektedir (Bozkurt, age.: s.134). Bozkurt, fiil çatısı ile ilgili olarak ‘*etkenlik, edilgenlik, dönüşlülük, işteşlik, ettirgenlik, oldurganlık*’ olmak üzere altı konu başlığına yer verir. Yazara göre etkenlik, bir çatı özelliği olmayıp, çatı eklerinden herhangi birini almamış bütün fiiller etken fiildir (Bozkurt, age.: s.140). Bozkurt’un bu bölümdeki açıklamaları genel olarak dikkate alındığında,

yazarın fiil çatısını '*fiil tabanının söz içerisinde birtakım ekler alarak öznenin işleyişinde oluşturduğu değişiklikler*' ile açıkladığı anlaşılmaktadır.

Zeynep Korkmaz, fiil çatısı konusuna *çatıları bakımından fiiller* başlığı altında, fiilleri sınıflandırma noktasında yer verir. Çalışma kapsamında incelenen eserler arasında, tanımlama, açıklama ve örneklendirme bakımından fiil çatısı konusuna en geniş yer veren eser Korkmaz'ın eseridir. Korkmaz, fiil çatısını şöyle tanımlar:

"Çatı, fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek, cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliğidir." (Korkmaz, age.: s.538).

Yazar, fiil çatısını fiilin nesne ve özne ile olan bağlantısı şeklinde yorumlayarak, hem fiil-özne hem fiil-nesne bağlantısını çatı kapsamında değerlendirir. Korkmaz, çatı bakımından fiilleri fiil-özne bağlantısı ve fiil-nesne bağlantısı bakımından iki ayrı alt başlıkta inceler. Yazar, anlam yapısı bakımından nesne almaya elverişli olan fiilleri *geçişli fiil*, nesne almaya elverişli olmayanları *geçişsiz fiil* şeklinde tanımlar (Korkmaz, age.: s.542). Korkmaz, fiilleri nesne bakımından incelerken geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı ekleriyle genişletilmemiş fiilin kök ve gövdesiyle ilgili anlamsal bir özellik olduğunu, çatı eklerinden kaynaklanan bir özellik olmadığını vurgular (Korkmaz, age.: s.543, II. Prg.).

Eserde, çatı ekleriyle ilgili asıl konu fiil-özne bağlantısı açısından çatı ekleri ve işlevler kapsamında ele alınır. Korkmaz, fiilleri çatı bakımından '*etken, edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen*' olmak üzere beş grupta sınıflandırır. Çatı eki almamış, kök ve gövde hâlindeki geçişli veya geçişsiz bütün fiillerin etken fiil oldukları belirtilmekle birlikte; etken fiiller ile kurulan çatının *etken çatı* olduğu da açıklamaya eklenmiştir (Korkmaz, age.: s.545).

Çalışmanın *Türk Gramerciliğinde Fiil Çatısı* başlıklı bu bölümünde, M.U.'dan itibaren Anadolu sahasında farklı dönemlerde kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarının fiil çatısı konusuna yönelik yaklaşımları incelenmiş, belirtilen eserlerin fiil çatısını tanımlama ve işleyiş biçimleri eserlerin yazılış dönemi doğrultusunda sırasıyla tespit edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, başlıca Türkçe gramer kitaplarının fiil çatısına yönelik yaklaşımlarıyla ilgili tespitler şu şekilde özetlenebilir:

1. M.U.'da çatı terimine yer verilmediği görülmektedir. Çatı anlamında eserin birkaç farklı noktasında kullanılan binâ kelimesi, bugünkü anlamıyla fiil çatısını

karşılamamaktadır. Eserde, fiil çatısıyla ilgili düzenli bir sınıflandırma tespit edilememiş olup fiil çatısıyla ilgili mâlum-mechûl gibi adlandırma ve sınıflandırmaların Arapça gramer kuralları doğrultusunda biçimlendirildiği anlaşılmaktadır (M.U. s.17, s.178-179).

2. Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserler arasından seçilen başlıca kaynaklarda, fiil çatısı konusu M.U.'ya kıyasla daha düzenli bir biçimde ele alınmıştır. Bu döneme ait eserlerde fiil çatısı, fiil bahsi içerisinde belirli kurallar doğrultusunda sınıflandırılmış ve fiil çatısı hususunda daha belirgin ve düzenli tanımlamalara ve sınıflandırmalara yer verilmiştir. Bununla birlikte, fiil çatısıyla ilgili terimlerin adlandırılması ve çatı bakımından fiillerin sınıflandırılması noktasında Arapça gramer kurallarını takip etme geleneğinin hâlen devam ettirildiği görülmektedir. Belirtilen döneme ait eserlerde fiil çatısıyla ilgili olarak kullanılan mâlum-mechûl, mutâvaat, müşâreket gibi terimler, Türkçe malzemenin Arapça kaideler ve kalıplar içerisine yerleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

3. Cumhuriyet'ten sonra Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan başlıca kaynaklarda, Arapça gramer kurallarını örnek alma geleneği büyük oranda terk edilip Türkçenin yapı ve mantığına uygun bir yol izlenmekle birlikte, bu döneme ait eserlerin özellikle adlandırma ve sınıflandırma hususunda birtakım sorun ve düzensizlikleri barındırdığı anlaşılmaktadır. Fiil çatısı; belirtilen döneme ait eserler arasından seçilerek incelemeye tâbi tutulan başlıca kaynakların bir kısmında müstakil bir konu başlığı şeklinde ele alınmayıp yapım ekleri kapsamında aktarılmakta (Ergin, age.: s.202-214); bir kısmında müstakil birer başlık altında ele alınıp fiilin özne ve nesneyle olan ilişkisi kapsamında değerlendirilmekte (Korkmaz, age.: s.538; Ediskun, age.: s.218; Gencan, age.: s.379-385; Bilgegil, age.: s.249); bir kısmında ise sadece fiil-özne bağlantısı kapsamında ele alınmaktadır (Deny, age.: s.331; Bozkurt, age.: s.134). İncelenen eserlerden bir kısmı ise bahsedilen kategorilerin dışında kalmaktadır. Bu eserlerden bir kısmında çatı ekleri, *türetim ekleri* ve *örgü ekleri* biçiminde sınıflandırılmakta (Göknel, age.: s.76); bir kısmında *görünüş (aspect)* terimiyle ifade edilmekte (Banguoğlu, age.: s.411); bir kısmında ise çatı kavramını ifade etmek için *binâ* terimi kullanılmaktadır (Emre, age.: s.399). Mevcut dönemde kaleme alınan eserlerin hemen hepsinde fiil çatısı konusuna değinilmekle birlikte, yine çatı kapsamında ele alınması gereken *ikili çatı* gibi fiil çatısıyla ilgili hususların bu terimi kullanmaksızın yüzeysel olarak ele alındığı görülür (Yılmaz, 2001: s.3-5). Belirtilen döneme ait eserler arasında yapılan karşılaştırmanın

neticesinde, çatı bakımından fiiller ve çatı ekleri konusunun kimi yönleriyle eksik kaldığını, bunun yanında konuyu kapsayan eserler arasında bir düzensizlik ve karışıklık oluştuğunu ifade etmek mümkündür.

Bu noktada Türk gramerciliğinde fiil çatısı ile ilgili sorunlar üzerine yukarıda sıraladığımız başlıca sorulardan 4. ve 5. sırada yer verdiğimiz sorulara tekrar dönüş yapmak gerekecektir:

4.Çatı terimiyle ne anlaşılmalı, fiil çatısının kapsamı ne olmalıdır?

5.Çatı bakımından fiiller nasıl sınıflandırılabilir?

Yukarıda İncelemeye tabi tutulan, M.U.'dan bugüne Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarının fiil çatısı konusuna yönelik yaklaşımları, Türk gramerciliğinde fiil çatısının büyük oranda cümle öğeleri bağlamında açıklanmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Fiil çatısı, bu konu üzerinde durulan başlıca kaynakların hemen hepsinde özne-nesne-yüklem bağlamında ele alınmaktadır. Fiil çatısı ile ilgili bu durum, sadece incelemeye tâbi tutulan eserlerle sınırlı olmayıp yabancı kaynakların bir kısmında da fiil çatısının özne-yüklem bağlamında ele alındığı görülmektedir. David Crystal tarafından hazırlanan *An Encyclopedic Dictionary of Language-Languages* (Dillere Ait Ansiklopedik Sözlük) adlı eserde fiil çatısı şöyle tanımlanmaktadır:

“Esas olarak fiil referans alınarak, cümlenin anlamını değiştirmeksizin özne ve nesne arasındaki ilişkiyi değiştirebilecek bir maddeyi ifade etmede kullanılan grammatikal kategori.” (Crystal, 1992: s.413).

Gerek yerli kaynakların birçoğunda gerekse uluslararası gramercilik alanında kullanılan yabancı kaynaklarda fiil çatısı ya da çatı ekleri üzerine yer verilen tanımlar, fiil çatısının tanımlanmasında özne-yüklem-nesne terimlerinin kullanımını zaruri bir durum gibi göstermektedir. Ancak çatı eklerinin fiil tabanında meydana getirdikleri değişiklik dikkate alındığında, çatı kavramının başlı başına söz dizimiyle bağlantılı bir kavram olmayıp şekil bilgisinin kapsamına girdiği anlaşılmaktadır. Çatı ekleri, fiilde belirtilen eylemin temel anlamında bir değişiklik yapmaksızın fiilin yapılış biçiminde bir farklılık oluştururlar. Böylece şekil bilgisi alanında yer alan biçimbirimleri izah etmek için özne ve nesne gibi sözdizimsel unsurlara başvurma zorunluluğu ortadan kalmaktadır. Örneğin koş- koşuş-, tara- taran-, bil- bilin-, kır-kırıl- fiillerine getirilen çatı ekleri, özne-nesne-yüklem gibi sözdizimsel unsurlara başvurmaksızın fiil köklerinde gerçekleşen oluş ve kılışların ortaya çıkış biçimlerini

kavratmaktadırlar. Dolayısıyla çatı ekleri getirilen bu fiiller, herhangi bir kelime grubu ya da cümle içerisinde görev almasa da yapılış biçimlerindeki farklılaşma açıkça görülebilmektedir. Şu hâlde öz bir ifadeyle, çatı eklerinin fiillerin oluş, kılış ve yapılış biçimlerinde değişiklik yapan morfolojik unsurlar olduğunu ve özne-nesne gibi sözdizimsel unsurlara sıkı sıkıya bağlı olmadığını ifade etmek mümkündür.

Fiil çatısının kapsamı ilgili diğer bir sorun, geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı kavramıyla izah edilip edilemeyeceğidir. Türk Dil Kurumunun belirli aralıklarla Türk gramerinin sorunları kapsamında düzenlediği *Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı Ekleri* (14 Ekim 1995) konulu toplantıda bu sorun dile getirilmiş ve üzerinde tartışılmıştır. *Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları* başlıklı bir çalışma hazırlayan Bilal Yücel, bildirisinde bu konu ile ilgili şu açıklamalara yer verir:

“Çatıları, öznelerine ve nesnelere bakarak ikiye ayırmak isabetli değildir. Fiillerin nesne alabilmesi veya alamaması ayrı bir kategoridir. Çatı, öznenin fiille olan bağlantısına bakılarak belirlenmelidir.” (T.G.S. Bildiriler I-II: s.300).

Geçişlilik ve geçişsizlik kavramlarının fiil çatısı başlığı kapsamında değerlendirilmesinin, Türk gramerciliğinde Arapça gramer geleneğinden kalma bir alışkanlık olması muhtemeldir. Arapça gramer kaideleri doğrultusunda oluşturulan *Müeyyiretü'l-Ulûm, Kavâid-i Osmâniyye, Medhâl-i Kavâid, Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî* gibi eserlerde *lâzım* ve *müteaddi* terimleriyle karşılanan geçişsizlik ve geçişlilik kavramlarının *bînâ* başlığı kapsamında yer bulmasının, bugünkü gramercilik geleneğimize tesir etmesi olası bir durumdur. Yukarıda Yücel'in ifade ettiği gibi, Türkçedeki fiiller çatı konusundan bağımsız olarak incelendiğinde, tüm fiillerin nesne alabilme veya alamama özelliğine göre geçişli ve geçişsiz olarak iki kategoriye ayrılabilirdiği anlaşılmaktadır. Söz gelimi uyu-, bekle-, bırak-, oku-, bak-fiilleri herhangi bir çatı eki almamış olmalarına rağmen nesne alabilme veya alamama özelliğini bünyelerinde barındırırlar. Örnek gösterilen fiiller ve bunların yanında Türkçedeki diğer tüm fiiller, bir kelime grubu veya cümlede yer alsın ya da almasın geçişlilik veya geçişsizlik özelliğini üzerinde taşırlar. Bu bakımdan, geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı kavramından bağımsız bir biçimde, fiillere has ayrı bir sınıflandırma ölçütü olarak ele alınması isabetli olacaktır.

Bu kısımda son olarak üzerinde durmayı hedeflediğimiz husus, çatı bakımından fiillerin sınıflandırılması ya da diğer bir ifadeyle fiil çatısı başlığı altında hangi alt başlıklara yer verilebileceğidir. Bu noktada ‘Çatı bakımından fiiller nasıl sınıflandırılabilir?’ sorusuna tekrar dönerek bu soruya bir cevap aramak gerekecektir.

Fiillerin çatı bakımından sınıflandırılması hususunda, kaynak eserlerde tespit edilen bir düzensizlik olarak ifade edilebilecek öncelikli konu başlığı, etken fiil ya da etken çatı olarak adlandırılan konu olmalıdır. Türkçenin grameri üzerine yazılmış kaynakların bir kısmında ‘yapanı, işleyeni, fâili belli olan; öznenin işi doğrudan yaptığını ifade eden çatı’ şeklinde tanımlanan etken çatı, kanaatimizce aslında bir çatı biçimi değildir. Fiillerin etken-edilgen biçiminde karşılıklı paradigmatic bir sınıflamayla ikiye ayrılması, Arapça gramer kuralları vasıtasıyla gramerciliğimize yansıyan *mâlum-mechûl* biçimindeki sınıflandırmanın bir tezahürü olmalıdır. Etken çatı ya da etken fiil gibi başlıkları müteakip verilen örneklere bakıldığında, bu fiillerin neredeyse tümünün çatı eki almamış fiil kök ya da gövdeleri olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan ‘yapanı belli olmak’ ölçütünü esas alarak bir etken çatı tanımı yapacak olursak, ettirgen, oldurgan, işteş ve dönüşlü çatı eki almış fiillerin de etken çatı kapsamında birer örnek olarak yer almaları gerekecektir. Bu hususa başlıca kaynakların bir kısmında da vurgu yapıldığı görülmektedir. Ergin, pasif/edilgen fiillerin dışında diğer çatı eklerini almış fiilleri aktif/etken sayarken (Ergin, age.: s.206) Bilgegil, ‘öznesi yapıcı olan fiiller etkindir’ tanımına karşı çıkararak dönüşlü ve işteş fiilleri de etken fiilin özel görünüşü saydığını belirtir (Bilgegil, age.: s.249). Ediskun ve Gencan ise bütün fiillerin aslında etken çatılı olduklarını ifade etmişlerdir (Ediskun, age.: s.221; Gencan, age.: s.386). Şu hâlde etken fiili bir çatı kategorisi saymak mümkün görünmemektedir. Çatı bakımından fiiller yukarıdaki açıklamalar dikkate alınarak sınıflandırılacak olursa, etken çatı ya da etken çatılı fiil başlığı yerine *yalın çatılı fiil* veya *yalın fiil* başlığına yer vermek ve çatı eki almamış fiilleri bu başlığa dâhil etmek daha yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Fiil çatısının kapsamına giren alt başlıkları belirleme hususunda değinilmesi gereken bir diğer sorun, edilgen ve meçhul çatı ile ilgilidir. Fiiller çatı bakımından sınıflandırılırken, edilgen ve meçhul çatılı fiilleri bir arada değerlendirmek, işlev bakımından her iki çatı ekinin aynı kategoride yer alması anlamına gelecektir. Bu durumu edilgen ve meçhul çatı ekleriyle türetilmiş birkaç örnek fiil üzerinden yorumlamak, konunun daha net ve somut bir biçimde görülebilmesi bakımından uygun olacaktır. Bu maksatla aşağıda edilgen çatı ekleriyle ve meçhul çatı ekleriyle genişletilmiş fiilleri barındıran ikişer örnek cümleye yer verilmiştir:

1. Edilgen çatı üzerine örnek cümleler:

- Kapı, postacı tarafından şiddetle çalındı.
- Sararmış yapraklar, rüzgârın etkisiyle oradan oraya savruluyordu.

2.Meçhûl çatı üzerine örnek cümleler:

-Bu söze gülünür doğrusu.

-Tören başlangıcında saygı duruşunda bulunuldu.

Yukarıda örnek olarak verilen birinci ve ikinci cümlelerde, edilgenlik (pasiflik) eki almış çalın- ve savrul- fiilleri kullanılmıştır. Bu cümlelerde kapı ve yapraklar sözcükleri, yüklem olarak kullanılan fiillerin edilgenlik eki almış olması dolayısıyla özne ya da sözde özne durumundadır. Yani her iki cümlenin de öznesi bellidir. Fakat meçhul çatı başlığı altında verilen iki cümlede, yüklem olarak kullanılan fiillerin meçhul çatı ekini almaları dolayısıyla özne aramak ve tespit edebilmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla birinci ve ikinci cümleler ile üçüncü ve dördüncü cümlelerde kullanılan fiillerin aldıkları çatı eklerinin tümünü edilgenlik eki olarak tanımlamak ve bu fiillerin tümünü edilgen çatılı olarak değerlendirmek uygun olmayacaktır. M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi* başlıklı eserinde, fiilden fiil yapma ekleri kapsamında yer verdiği çatı eklerini izahı sırasında, pasiflik (edilgenlik) göreviyle kullanılan ‘-l, -n’ ekleri ile meçhul çatı teşkil eden ‘-l, -n’ eklerinin işlevlerini dikkate alarak bunları dâima pasif ve meçhul biçiminde ayrı ayrı ifade eder (Ergin, age.: s.203-204). Belirtilen eklerin eklendikleri fiillere kattıkları anlamsal ayırım ve işlevleri dikkate alındığında, bu eklerin işlevleri doğrultusunda ayrı ayrı ele alınması uygun bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada önerimiz, geçişsiz fiillere getirilen ve fiilde gerçekleşen işin öznesi ve nesnesi ile ilgili meçhûllük anlamı katan eklerin edilgenlik ekinden bağımsız olarak, ekin kelimedede üstlendiği işlev göz önünde bulundurularak, meçhul çatı adı altında tasnif edilmesi yönündedir.

Çalışmanın fiillerin sınıflandırılması ile ilgili bölümünde, çatılarına göre fiillerin tasnifinin uygun görüldüğü alt başlıklara yer verilmişti. (Bkz. 3.2.8.1.Fiil Tanımı ve Fiillerin Sınıflandırılması, s.279). Burada *Türk Gramerciliğinde Fiil Çatısı* başlığı kapsamında üzerinde durulan konuya paralel olarak, çatı bakımından fiillerin tasnifine tekrar yer vermeyi gerekli görüyoruz.

Çatıları Bakımından Fiiller:

4.1.Yalın Çatılı Fiil.

4.2.Edilgen Çatılı Fiil.

4.3.Meçhûl Çatılı Fiil.

4.4.Ettirgen Çatılı Fiil.

4.5.Dönüşlü Çatılı Fiil.

4.6.İşteş Çatılı Fiil.

4.7.Oldurgan Çatılı Fiil.

3.2.8.5. Türk Gramerciliğinde Tasarlama Kipleri

Bir gramer terimi olarak kip, Türk gramerciliğinde bugüne dek tam bir çerçevesi oluşturulmamış, zamanla mı tarzla mı ilgili olduğu kesin olarak belirlenememiş ve sınırları kesin çizgilerle çizilmemiş konulardan birini teşkil eder. Türkçenin grameri üzerine kaleme alınmış başlıca kaynak eserlere ve gramer terimlerini içeren sözlüklere baktığımızda, kip teriminin birbiriyle örtüşmeyen tanımlarına ve kapsamının neredeyse her kaynakta farklı bir biçimde belirlendiğine tanık oluruz. *Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı* başlığı altında tasarlama kiplerinin zaman ile ilişkisine değinen Kerime Üstünova, başlıca kaynaklarda kip konusunda görülen bu uyumsuzluğu şöyle ifade eder:

“Dilbilgisi kitaplarımızda kip ve zaman kavramları farklı biçimlerde ele alınmış, çoğu defa birbirine karışmıştır. Kimi araştırmacılar kip ve zamanı ayrı ayrı ele alırken, kimi araştırmacılar iç içe düşünmüşlerdir. Sonuçta birbiriyle uyuşan ve uyuşmayan birçok tanım, birçok bakış açısı ortaya çıkmıştır.” (Üstünova, 2004: s.1).

Çalışmanın bu bölümünde üzerinde durmayı hedeflediğimiz asıl hususu teşkil eden tasarlama/dilek/istek kipleri konusuna geçmeden önce kip kavramı ile ilgili zihnimizde bir ön bilgi oluşturması amacıyla, kip teriminin sözlüklerde tanımlanma biçimine kısaca değinmeyi gerekli görüyoruz.

Terim anlamıyla kip, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde şu şekilde aktarılır:

“Kip (Alm. modus, Fr. mode, İng. mood, mode) Eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeyle mi yetindiğini yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği.” (Vardar, age.: s.135).

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde kip'i şu şekilde tanımlar:

“Kip (Alm. Modus; Fr. Mode; İng. modus, mode) Fiil kök veya gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışın zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi. Türkçede kipler bildirme kipleri ve istek kipleri olarak ikiye ayrılır.” (Korkmaz, 1992: s.103).

A. Dilaçar, kip ile ilgili şu açıklamalara yer verir:

“Fiilin bir başka gramatikal ulamı ‘kip’ tir, yani fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam... Eskiden Osmanlı grameri çağında ‘sigâ-i ihbâriye’, ‘sigâ-i inşâiye’, ‘sigâ-i iltizâmiye’, ‘sigâ-i şartiye’, ‘sigâ-i rabtiye’ gibi ayrımlar yapılırdı. Şimdi okul dilbilgisi kitaplarında ‘bildirme kipi (indicatif)’, emir kipi (imperatif)’, ‘dilek-şart

kipi (desideratif, conditionnel, subjonctif), *'gereklilik kipi (necessitatif)*', *'istem kipi (optatif, subjonctif)*' gibi ayrımlara rastlanmaktadır. Bunların yanısında zaman'la, hatta az aşağıda göreceğimiz kılınış'la karıştırılmış kip terimlerine rastlamaktayız: *di'li geçmiş zaman kipi, miş'li geçmiş zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi, geniş zaman kipi, gereklilik kipi, istem kipi, dilek-koşul kipi, buyurma kipi, haber kipi v.b. bunlardan 'zaman kipi' şeklindeki terimler yanlıştır, çünkü yukarıda açıklandığı gibi kip'in zamanla hiç ilgisi yoktur; kip, yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır.*" (Dilaçar, 1971: s.106-107).

Yukarıda verilen farklı kaynaklardan alınmış tanımlardan anlaşıldığı üzere kip, fiilin bildirdiği oluş ya da kılışın tarzını, kalıbını gösteren gramer kategorisidir. Bu eserlerin yanında konuyla ilgili diğer eserlerin kip konusuna yönelik yaklaşımları da dikkate alındığında, kip'in tanımlanmasında öne çıkan ölçütün 'tarz, şekil, kalıp' olduğu anlaşılmaktadır. Kip'in tanımlanmasında ortak nokta olarak görülebilecek 'tarz, şekil, kalıp'ın dışında, konuyla ilgili eserlerin bir bölümünde 'zaman' kavramının da tanıma dâhil edildiği görülmektedir. Aynı zamanda belirtilen eserlerde uyumsuzluğun teşekkül nedeni olarak da bu noktaya işaret etmek gerekir. Özetleyecek olursak kip kavramının sınırlarının çizilmesinde uyumsuzluğun ortaya çıkışı, zaman kavramının kip'e dâhil edilip edilmeyeceği noktasında gerçekleşir. Kip ile ilgili kaynak eserlerde rastlanan başlıca düzensizliklere ve kip-zaman ayrımı hususundaki görüşlerimize daha önceki bölümlerde yer verilmiş olmasından dolayı bu kısımda bu konu üzerinde durulmayacaktır. (Bkz.3.2.8.3.*Türk Gramerciliğinde Fiilde Zaman, Kılınış ve Görünüş*, s.288-290). Çalışmanın bu bölümünde *Türk Gramerciliğinde Tasarlama Kipleri* başlığı altında üzerinde durulması hedeflenen asıl konu, kip başlığının kapsamında yer alan tasarlama kiplerinin M.U.'dan bu yana kaleme alınan başlıca gramer kaynaklarında tanımlanma ve işleniş biçimi olacaktır.

Müeyyiretü'l-Ulûm'da tasarlama kipleri, eserin *'faslun fi ta'rifâtihâ ve tahkîkâtihâ ve alâmâtihâ'* başlığını taşıyan fiil çekimlerini gösteren bölümünde ele alınmıştır. Mevcut konu başlığı altında emir kipi, istem kipi ve dilek kipi ile ilgili açıklama ve örnek fiil çekimlerine yer verilmiştir. Gereklilik kipi ile ilgili olarak eserde bir açıklama tespit edilememiştir. Bugün Türkçede gereklilik eki olarak kullanılan -mAlI ekinin farklı bir işlevi dikkate alınarak, bu ekten *ism-i mensub* başlığı altında bahsedilmektedir. Bu ekin aslında -mA isim-fiil eki ve -II isimden isim yapma ekinin birleşimiyle oluştuğu ve yakınlaşma anlamı kattığı müellif tarafından belirtilir. Müellif bu eki *edât-ı takrîb* olarak adlandırır. Eserin yazıldığı dönemde gereklilik çekimi için kullanılan -sA gerek eki ise müellif tarafından

gelecek zaman çekimi içerisinde açıklanır. Eserde emir, istek ve dilek kipi ile ilgili yer verilen açıklamalar ise şu şekildedir:

Bergamalı Kadri, emir çekimini bugün olduğu gibi emrin yöneltildiği kişiye göre sınıflandırmıştır. *Emr-i gâyib* çekiminde teklik 3. kişiye yönelik emir '*bilsün*' şeklinde; çokluk 3. kişi çekimi ise '*bilsünler*' şeklindedir.

"*Pes emr-i gâibün mânâsı hâzırda olmayan kimseye iş buyurmaktır; var söyle fülân kimseye iş ilesün gibi.*" (M.U. s.35).

Eserde, '*mâlûm-ı emr-i gâyib*' başlığı altında teklik ve çokluk 1. kişi emir çekimleri hususuna da değinilir. Burada teklik ve çokluk 1. kişilerin emir çekiminde asıl kastedilenin emir değil murâd olduğu ifade edilir.

"*Su'âl iderlerse ki lâzım gelür, bir şey hem âmir hem me'mur ola? Cevab virüp dirüz ki hakkâki emr bu arada kendü mânâsına degüldür, belki emr bu arada mücerred irâdeden istiâre olunmuşdur ki bir kişi bileyin dise bu sözden murâdı 'bilmek murâdumdur' demekdür, ne ân ki ey nefsum sana buyururan ki fülân kâziyyeyi bilesin demek ola.*" (M.U. s.36).

Müellif '*benden söyle diyü nakl eyleye*' gibi kullanımlarda da müstakbel (gelecek zaman) şeklinde çekimlenen fiilin aslında emir anlamı taşıdığını belirtir ve Farsçada müstakbel ve emir çekimlerinin ortak olduğunu buna örnek gösterir. Bunlardan başka -gil ve -gıl eklerinin de muhataba yönelik emir anlamı katmak için fiil köklerine getirildiğini beyan eder. Müellif bu ekin *te'kid* (berkitme) amacıyla kullanıldığını belirtir (M.U. s.47).

Emir çekiminin açıklandığı bölümde, teklik ve çokluk 1. kişilere yönelik emir çekiminin aslında emir değil istek anlamı taşıdığı belirtilmişti. Bunun yanında yine '*emr-i hâzır*' konusu açıklanırken istek çekiminde kullanılan -A ekine yer verilir. Müellif, bugün istek kipi olarak tanımlanan -A ekini de *emr-i gâyib* şeklinde adlandırmaktadır.

"*Ve dahı eger emr-i hâzırın âhiri cezimli ise üstün kalurlar, hareketlü ise âhirine bir üstülü 'ya' getirürler: bile gibi, okıya gibi.*" (M.U. s.45).

Dilek-şart çekimi ise eserde müstakil bir konu başlığı kapsamında değil farklı başlıklar altında aktarılmaktadır. Müellif, cümle çeşitleri üzerine yaptığı bir açıklamasında bu ekin şart anlamı taşıdığını şu şekilde belirtmektedir:

"*Birisi cümle-i şartiyyedir. Şartiyye oldur ki cüz-i evveli şart ola; eger bana ikrâm idersen ben de sana eylerin gibi.*" (M.U. s.145).

Bergamalı, bugün başlıca kaynaklarda dilek-şart eki olarak tanımlanan -sA ekinin şart anlamından başka, zaman zaman dilek ve temenni anlamıyla da kullanıldığını belirtir.

“*Yemek pişse yisek dirler, ‘sin’ bu arada şart için degüldür; belki temennî içündür.*” (M.U. s.145)

Bergamalı Kadri'nin tasarlama kipleri hakkında yukarıda yer verilen açıklamalarından anlaşıldığı üzere, tasarlama ekleri bugün olduğu gibi M.U.'nun kaleme alındığı dönemde de birbiri yerine kullanılabilmekte; istek kipi bazen ifadenin durumuna göre emir kipi yerinde, müstakbel (gelecek zaman) eki yerine göre dilek-temenni veya emir kipi işlevinde kullanılabilir. Bu durum, bugün tasarlama kiplerinde karşılaşılan, ifadenin tarzına göre birbiri yerine kullanılabilme özelliğinin yeni bir durum olmadığını, M.U.'nun yazıldığı dönemlerde dahi aynı durumun söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

Tanzimat ve Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait başlıca eserlerde tasarlama kiplerine yönelik olarak benimsenen yaklaşımlar incelendiğinde, bu hususta M.U.'nun büyük oranda takip edildiği görülmektedir. Belirtilen döneme ait başlıca kaynaklarda *‘fi’l-i vucûbî, fi’l-i iltizâmî, emr-i hâzır, emr-i gâyip* olmak üzere dört ayrı başlık altında gereklilik, istek ve emir kipleri üzerinde durulmaktadır (Özkan, 2000: s.99; Toparlı, 2003: s.58; Sağol vd. 2004: s.200). Bu kaynaklarda tasarlama kipleri ile ilgili yer verilen bilgilerde iki husus dikkati çekmektedir. Bu hususlardan ilki emir kipiyle ilgilidir. Belirtilen döneme ait incelenen kaynakların tümünde emir kipi, *emr-i hâzır* ve *emr-i gâyip* olmak üzere iki ayrı başlık altında, iki farklı kip gibi ele alınmakta; emir kipinin olumsuz çekimleri ise yine aynı biçimde *nehy-i hâzır, nehy-i gâyip* şeklinde adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, belirtilen dönemde kabul gören gramercilik anlayışında Arapça gramer kurallarının izlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Tasarlama kipleri hususunda bu eserlerde dikkat çeken diğer husus ise dilek-şart olarak bilinen kipin ele alınış biçimidir. Bahsedilen eserlerde dilek-şart eki, *mürekkep siygâlar* (birleşik çekimler) başlığı altında ele alınmakta, bu kapsamda sadece şart işlevi dikkate alınmaktadır. Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserlerden seçilerek incelemeye tâbi tutulan eserlerin yalnız birinde -sA ekinin muzari çekiminden bahsedilmekte, burada da *‘sigâ-i şartiyyenin muzârîi*’ adı altında dilek kipi çekimine dair örnekler sıralanmaktadır. (Sağol vd. age.: s.200). Bu döneme ait eserlerde tek başına dilek kipi çekimine dair örneklere nadiren

değnilmekte, dilek çekimi ise görüşümüzce yanlış bir algılamayla *'fil-i iltizâmî-i şartî'* adıyla istek kipinin şart birleşik çekimi gibi tanımlanmaktadır (Toparlı, age.: s.81; Özkan, age: s.110). -sA ekinin bizce tasarlama kipleri kapsamında yer alan ikinci ve asıl işlevi olan 'dilek bildirme' yönü ise belirtilen eserlerde istisnâî bir işlev gibi aktarılır. Dilek-şart ekinin işlevi hususunda bahsedilen durumu daha net bir biçimde görebilmek adına, incelenen eserlerde bu ek ile ilgili yer verilen açıklamalardan bir kısmını burada aktarmayı uygun buluyoruz.

"Şart siygâları besâ'itin mazmununu diğer bir cümleinin mazmununa şart kılmaktan ibarettir. Şart bir kelâma diğer bir kelâmı rabt etmekten ibâret olup evvelkisine cümle-i şartiyye denilir ki şart siygâlarından birisi olur ve ikincisine cümle-i cezâ'iyye denilir. Meselâ Bursa'ya gider isen şifa bulursun denildikte 'gider isen' cümle-i şartiyye ve 'bulursun' cümle-i cezâ'iyye olur." (Özkan, age.: s.109).

"Ve ba'zen fi'l-i iltizâmî-i şartî dahi böyle temenni ma'nâsında kullanılır 'ah bu sene Bursa'ya gitsem' terkibinde olan 'gitsem' siygâsı gibi..." (Özkan, age.: s.110).

"Fi'l-i Şartî – Bir işin vukuunu diğer bir şeye şart kılmak için kullanılır. Bir fiilin siygâsının müfred-i gâibine fi'l-i îânenin siygâ-i şartiyyesini ilâve etmekle yapılır." (Toparlı, age.: s.80).

Müeyyiretü'l-Ulûm, Kavâid-i Osmâniyye, Medhâl-i Kavâid gibi Cumhuriyet'in ilanından önce Anadolu sahasında kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında karşılaşılan sorun ve düzensizliklerden bir kısmının Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca eserlerde bir çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Özellikle 1928'de gerçekleştirilen Türk dili devriminden sonra oluşturulan kaynaklarda, Türkçenin kendi yapı ve mantığına uygun gramer kaynağı oluşturma idealine paralel olarak, Arap gramerini örnek alma yöntemi terk edilerek bahsedilen sorunlar büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Ancak Cumhuriyet sonrasında kaleme alınmış Türkçenin gramerini konu edinen kaynaklarda da mevcut alanda karşılaşılan sorun ve düzensizliklerin tam anlamıyla giderildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Çalışmanın bu bölümünün konusunu teşkil eden başlık kapsamında üzerinde durulacak tasarlama kipleri, bahsedilen sorunların ve uyumsuzlukların görüldüğü konu başlıklarından birini oluşturur. Bu kapsamda, çalışmanın bu kısmından itibaren, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarında tasarlama kiplerinin adlandırılması, tanımlanması, tasnif edilmesi ve örneklendirilmesi gibi hususlarda görülen sorunlar üzerinde durulacak; mevcut döneme ait eserlerin birbirleriyle mukayese edilmesi yoluyla tasarlama kipleri hususunda başlıca kaynaklarda görülen düzensizlikler tespit edilecektir.

Cumhuriyet'ten sonra Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarında tasarlama kiplerinin adlandırılması ve tanımlanması konusunda benimsenen yaklaşımlar şöylece aktarılabilir:

A.Cevat Emre, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*'sında tasarlama ekleriyle ilgili müstakil bir konu başlığına yer vermemiştir. Ancak *fiilde subjekt eklentileri* başlığı altında fiillere getirilen kişi ekleri incelenirken tasarlama eklerine de değinilir. Emre; *şartiye*, *emriye* ve *inşâiye* olmak üzere üç ayrı tasarlama ekinden bahseder. *İnşâiye* adı altında istek kipi, *emriye* adı altında emir kipi, *şartiye* adı altında dilek kipi ele alınır (Emre, 1931: s.390). Eserde, gereklilik kipi ile çekimlenmiş örnekler bulunmakla birlikte gereklilik kipi ve -sA ekinin dilek ve şart işlevleri üzerine bir açıklama tespit edilememiştir.

Jean Deny, tasarlama eklerini *fiil kipleri* başlığı altında zaman ekleriyle karışık olarak incelemiştir. Eserde tasarlama eklerinin kapsamını belirleyici genel bir tanıma yer verilmediği görülür. Deny'nin eserinde buyruk kipi, 'gövde eki bulunmadığı için diğer kişilerden ayrıldığı ve ikinci teklik kişide kök ya da tabanla karıştığı' belirtilerek diğer kiplerden ayrı tutulur (Deny, age.: s.349). Eserde dikkat çeken diğer bir husus, -sA ekinin sadece şart işlevinin üzerinde durulması ve dilek kipi adlandırmasına yer verilmemesidir. Bugünkü gramer kitaplarının büyük bölümünde dilek kipi ile ilgili örnek gösterilen 'sevse, uyusa, olsa' gibi çekimli fiiller, eserde 'şart gövdesi eki' ile çekimlenmiş fiiller olarak örnek gösterilmekte; -sA eki '*şartın basit kipi/şimdiki zamanın şartı*' biçiminde adlandırılmaktadır. Deny, tasarlama ekleri kapsamında sırasıyla *buyruk kipi*, *gereklilik kipi (-mAll)*, *istek-tasarlama kipi (-A)*, *şart eki (-sA)* terimlerine yer verir (Deny, age.: s.349-358). İstek-tasarlama kipi olarak adlandırılan -A eki bazı bölümlerde '*dilek tasarlama gövdesinin basit kipi*' şeklinde adlandırılır (Deny, age.: s.368). Deny'nin eserinde tasarlama eklerinin adlandırılması ve sınıflandırılması konusunda bir karmaşanın hâkim olduğu söylenebilir.

Yüksel Göknel, tasarlama eklerini '*fiillere zaman anlamı katan örgü ekleri*' başlığı altında ele almakla birlikte bu eklerin zaman ekleriyle birlikte kullanılabilirliğini fakat zaman kavramı taşımadığını ifade eder (Göknel, age.: s.85). Göknel, bu bölümde dilek-şart, gereklilik ve istek olmak üzere üç tasarlama eki üzerine açıklamalara yer vermiştir. Eserin bu bölümünde emir kipi ile ilgili herhangi bir açıklama ya da örneklendirme tespit edilememiştir. Eserde, -sA ekinin dilek ve şart olmak üzere iki işlevinden bahsedilir. -mAll ekinin gereklilik, -A ekinin istek

anlamı kattığı belirtilir (Göknel, age.: s.85-89). Yazar, bu kısımda tasarlama eklerinin hangi sırayla ve hangi pozisyonlarda kullanılabileceğini de matematiksel olarak formülize etmeye çalışır. Eserde tasarlama ekleri üzerine bir tanımlama tespit edilememiştir.

T. Nejat Gencan, zaman bildiren eklerle tasarlama bildiren ekleri bir arada *eylem kipleri* başlığı altında aktarır. Gencan, zaman eklerini '*işin yapıldığını, yapılacağını bildiriyor, haber veriyor*' şeklinde tanımlar ve bu yönden tasarlama bildiren ekleri zaman eklerinden ayırır. Yazar, '*gereklilik, istek, dilek-koşul, buyuru*' olmak üzere dört ayrı başlıkta incelediği tasarlama eklerini tanımlarken *dilek kipleri* terimini kullanır (Gencan, age.: s.342). Gencan, dilek kipleri hakkında şu açıklamaları yapar:

"*Eylemin yapılmasına dilek ayırtıları katan kipler. Bu kiplerin ekleri -meli, -e, -se, -sin'dir. Bunlarda özel bir zaman anlamı yoktur. Hepsinde -kendini pek göstermeyen bir gelecek zaman ayırtısı sezilir. Onun için bu kipler zamanlara göre değil, anlamlarına göre adlandırılmışlardır. Bu dört kipin anlamca ortak yönü dilek'tir.*" (Gencan, age.: s.342).

M. Kaya Bilgegil, tasarlama eklerini *füllerde kip* başlığı kapsamında zaman ekleriyle birlikte ele alır. Bilgegil, '*söz söyleyenin eylem hakkındaki niyet veya duygusunu ifade eden kipler*' şeklinde tanımladığı tasarlama eklerini adlandırmada *dilek kipleri* terimini kullanır (Bilgegil, age.: s.243). Eserde, dilek kipleri başlığı kapsamında *dilek-şart kipi, istek kipi, gereklilik kipi, emir kipi* olmak üzere dört ayrı kip ekine yer verilir (Bilgegil, age.: s.244). Bilgegil, *ortak kip* olarak tanımladığı dilek-şart kipinin dilek anlamı taşıdığı durumlarda *dilek kipleri* kapsamına, şart anlamı taşıdığı durumlarda ise *haber kipleri* kapsamına alınması gerektiğini ifade eder (Bilgegil, age.: s.244). Bilgegil'in yaklaşımı, -sA ekini şart işleviyle kullanıldığı durumlarda dilek kiplerinden ayırması bakımından önem arz eder. Ancak yazarın şart ekini haber kiplerine dâhil etmek yönündeki görüşüne katılmak mümkün görünmemektedir. Çünkü cümlenin zarfı konumundaki bir unsuru, cümlede bazı değişiklikler yaparak yüklem durumuna getirmek uygun bir yaklaşım olmayacaktır.

H. Ediskun, tasarlama eklerini *dilek kipleri* terimiyle ifade eder. Yazar, dilek kiplerini '*istenilen veya tasarlanan bir eylemi anlatan kipler*' biçiminde tanımlar ve bunlarda açık bir zaman anlamı bulunmadığını belirtir (Ediskun, age.: s.174). Ediskun, dilek kipleri başlığı kapsamında '*gereklilik, istek, dilek-şart, emir*' olmak üzere dört ayrı kip ekine yer verir (Ediskun, age.: s.182-187). Eserde, dilek-şart

ekinin dilek ve şart olmak üzere iki işlevi üzerinde durulur. Bu ekin şart bildirdiği durumlarda dilek anlamının kaybolduğu vurgulanır (Ediskun, age.: s.184).

T. Banguoğlu, tasarlama eklerinden *füllerin çekimi ve kiplerin anlatımı* olmak üzere iki ayrı başlık altında bahseder. Banguoğlu, tasarlama kiplerini *uyarı kipleri* (*temps injonctif*) terimiyle karşılar. Bu ifadenin yanında yazarın aynı kipleri ifade etmek için *eğilim kipleri* terimini de kullandığı görülür (Banguoğlu, age.: s.467). Yazar; *uyarı kipleri* adı altında ‘*dilek-şart (desideratif-conditionnel), istek (optatif), gereklilik (necessitatif), buyuru (imperatif)*’ olmak üzere dört ayrı kip ekine yer verir (Banguoğlu, age.: s.443).

M. Ergin, tasarlama eklerini *şekil ve zaman ekleri* başlığı kapsamında inceler. Ergin, *tasarlama kipleri* terimiyle ifade ettiği bu kipleri ‘*şart, istek, gereklilik, emir*’ olarak sıralar. Ergin, tasarlama kiplerini ‘*yalnız birtakım şekiller ifade eden ekler*’ şeklinde tanımlar. Ergin’e göre bu kipler, yalnız birtakım şekiller ifade edip içlerinde zaman ifadesi taşımazlar (Ergin, age.: s.289). Üzerinde durulan diğer birçok gramer kaynağından farklı olarak, Ergin teklik ve çokluk birinci kişiler için de emir kipi çekiminin mevcut olduğunu savunur ve bu işlev için ‘-ayım, -eyim/-alım, -elim’ eklerinin kullanıldığını belirtir (Ergin, age.: s.304-305). Ergin’in bu bölümde şart eki ile ilgili açıklamaları dikkati çeker. Ergin, şart ekiyle ilgili yaptığı açıklamada önemli bir hususu şöyle dile getirir:

“İleride cümle bahsinde de göreceğimiz gibi, bütün *fil* çekimleri müstakil cümle yapabildikleri halde *şart* şekli *şart* fonksiyonu ile hükümlü müstakil bir cümle değil, ancak hüküm taşımayan bağlı bir cümle kurabilmektedir.” (Ergin, age.: s.309).

Fuat Bozkurt, tasarlama eklerini *isteme kipleri* terimiyle ifade eder. Bozkurt’a göre ‘*buyrum, gereklilik, istek, dilek*’ten oluşan isteme kipleri, bildirme kipleri (zaman ekleri) ile birlikte *kip* ana başlığının iki kolundan birini teşkil eder (Bozkurt, age.: s.10). Bozkurt, teklik ve çokluk birinci kişiler için buyrum (emir) kipinin kullanılmadığını belirtir (Bozkurt, age.: s.11). Yazar, şart eki hususunda ise Ergin ile yakın bir çizgidedir. Bozkurt, dilek ve koşul bildiren ekin tek bir kip gibi yorumlanmasını yanlış bir yöntem olarak değerlendirir ve -sA ekinin olağan eylemdeki kullanımının dilek, ek eylemle birlikte kullanımının koşul işlevi taşıdığını belirtir. Eserde, koşul kipinin *birleşik tümce kipi* olduğu ve bir yüklemle kullanılamaması özellikle vurgulanır (Bozkurt, age.: s.14).

Z. Korkmaz’a göre *tasarlama kipleri*, bildirme kipleriyle birlikte Türkçede *kip*’in iki ana kolundan birini teşkil eder. Korkmaz, tasarlama kiplerini ‘*istek, emir,*

dilek-şart, gereklilik’ biçiminde sıraladıkları sonra dilek-şart kipini kendi içerisinde *şart kipi kuran -sA eki* (s.681) ve *dilek kipi kuran -sA eki* (s.690) olarak iki sınıfa ayırır. Korkmaz, tasarlama kiplerini şöyle tanımlar:

“*Fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki gerçekleşmesini; tasarlanan istek, emir, gereklilik ve şart kavramları içinde veren kiplerdir.*” (Korkmaz, 2003: s.647).

Korkmaz’a göre tasarlama kiplerinde, bildirme kiplerindeki gibi bildirme, haber verme biçiminde bir oluş ve kılış yoktur. Bu kipler, daha gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmesi tasarlanan kiplerdir (Korkmaz, age.: s.647). Yazarın emir kipi hususundaki görüşleri Ergin’in görüşleriyle paralellik arz eder. Yazara göre teklik ve çokluk birinci kişilerde emir kipi çekimi mevcuttur. Korkmaz, teklik birinci kişi emir çekimiyle istek çekimi arasındaki işlev karışmasının daha ET. döneminde var olduğunu, ancak Türkiye Türkçesinde -AyIm/-Allm eklerindeki istek işlevinin daha belirgin duruma geldiğini belirtir (Korkmaz, age.: s.667). Dilek-şart kipi olarak tanımlanan -sA ekindeki çift işlevlilik ve bu ekin şart işleviyle kullanıldığında bir yargı taşıyıp temel cümleyi şarta bağladığı Korkmaz tarafından şöyle ifade edilir:

“*Şart bildirme görevi ile kurulan öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşınamaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu yardımcı öge veya cümle parçası bir yargı bildirmediği için de temel cümlelerin zarfı durumundadır.*” (Korkmaz, age.: s.677).

Yukarıda sırasıyla incelenen, Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan başlıca eserlerin tasarlama eklerine yönelik yaklaşımları göz önünde bulundurulduğunda, tasarlama ekleriyle ilgili birtakım sorun ve düzensizliklerin Cumhuriyet sonrasında da tam anlamıyla giderilemediği anlaşılmaktadır. Yapılan incelemeden hareketle, Cumhuriyet sonrasına ait başlıca Türkçe gramer kitaplarında tasarlama ekleri konusunda karşılaşılan sorun ve düzensizlikleri belli bir düzen dâhilinde sıralayacak olursak, başlıca şu maddelere yer vermek gerekecektir:

1. Tasarlama ekleriyle ilgili, Cumhuriyet sonrasına ait başlıca kaynaklarda tespit edilebilen düzensizliklerden ilki, bu eklerin adlandırılması hususunda karşımıza çıkar. İncelenen kaynaklarda bu kipleri adlandırmada kullanılan en yaygın iki terim, *tasarlama kipleri* (Korkmaz, age.: s.647; Ergin, age.: s.289) ve *dilek kipleri* (Ediskun, age.: s.174; Bilgegil, age.: s.243; Gencan, age.: s.342) terimleridir. Sıklıkla kullanılan bu iki terim dışında, tasarlama eklerini adlandırmak için *isteme kipleri* (Bozkurt, age.: s.10), *uyarı kipleri/eğilim kipleri* (Banguoğlu, age.: s.443) terimlerinin de tercih edildiği görülmektedir. Bunun yanında tasarlama ekleri için

ayrı bir adlandırma yapmaksızın, bu ekleri *örgü ekleri* (Göknel, age.: s.85) ya da *fiil kipleri* (Deny, age.: s.347) gibi başlıklar altında zaman ekleriyle bir arada ele alan kaynaklar da mevcuttur. Sıralanan eserlerdeki durum dikkate alındığında, tasarlama eklerinin adlandırılması hususunda bir birlik sağlanamadığı açıkça görülebilmektedir.

2. Tasarlama ekleri hususunda, belirtilen döneme ait başlıca eserlerde görülen ikinci bir düzensizlik, sınıflandırma noktasında görülür. Bu eserlerden büyük bir bölümü, tasarlama eklerini ‘istek kipi, emir/buyrum/buyuru kipi, dilek-şart kipi, gereklilik kipi’ olarak dört alt başlıkta ele alır (Korkmaz, age.; Bozkurt, age.; Ergin, age.; Banguoğlu, age.; Bilgegil, age.; Gencan, age.). Diğer bir kısmı ise herhangi bir sınıflandırma yapmaksızın bu ekleri zaman ekleriyle birlikte sıralayarak işlevlerinden bahseder (Deny, age.; Göknel, age.).

3. Cumhuriyet sonrasına ait başlıca kaynaklarda, tasarlama eklerinin kapsamı içerisinde karşılaşılan bir diğer sorun, -sA ekinin durumuyla ilgilidir. Aslında bu sorun, sadece Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınmış kaynaklarda değil, Cumhuriyet öncesinde yazılmış Türkçe gramer kitaplarında da karşılaşılan geniş kapsamlı bir sorundur. İncelenen kaynakların sadece birkaçında (Korkmaz, age.: s.677; Bozkurt, age.: s.14; Ergin, age.: s.309) -sA ekinin şart işleviyle kullanıldığı durumlarda bir yargı bildirmediği ve ana cümleyi şarta bağlayan bir şart cümleciği olduğu ifade edilmekle birlikte, bu eserler de dâhil, incelenen eserlerin hemen hepsinde -sA ekinden ‘*dilek-şart/dilek-koşul/koşul kipi*’ gibi terimler vasıtasıyla kip adı altında bahsedilir. Bu ekin kip kategorisine dâhil edilip edilemeyeceğini belirleyebilmek için öncelikle ekin dilek ve şart bildirdiği durumlarda kazandığı işlevlere ve cümle oluşumundaki rolüne bakmak gerekecektir. Tasarlama kiplerini oluşturan diğer ekler (istek, gereklilik, emir) incelendiğinde, bu eklerden birini basit biçimleriyle alan fiilin cümleye yüklem olduğu ve bir yargı taşıdığı görülmektedir. -sA ekinde ise iki ayrı işlevin söz konusu olduğu açıktır. Bu ek, ancak dilek anlamı taşıdığı bir cümlenin yüklemi olabilmekte, şart anlamıyla kullanıldığında ise bir yargı bildirmekten çok cümleyi bir şarta bağlamakta, böylece zarf işlevi kazanmaktadır. Gürer Gülsevin, “*Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine*” başlıklı incelemesinde -sA ekinin dilek ve koşul işlevlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini belirtmiş, bu ekin şart işleviyle kullanıldığı durumlarda kip başlığından çıkarılıp zarf-fiil konusuna dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Gülsevin, 1990: s.276-279). Asıl cümle, yan cümle, birleşik cümle gibi ayrıntılara girmeden, bu ekin şart işleviyle fiillere

eklendiğinde kip kapsamından çıkıp zarf-fiil oluşturduğunu ve yüklemdeki iş, oluş veya kılışı şarta bağlayan zarf rolü üstlendiğini ifade etmek gerekir. Dolayısıyla -sA ekini *dilek-şart kipi* şeklinde adlandırmak yerine bu ekin iki işlevini birbirinden ayırmak; şart bildirdiği durumlar için *şart eki* terimini kullanmak; dilek bildirdiği ve çekimli bir fiil teşkil etmeye muktedir olduğu durumlar için de *dilek kipi* terimini kullanmak yerinde olacaktır.

3.3.TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE CÜMLE BİLGİSİNE DAİR SORUN VE DÜZENSİZLİKLER

Cümle bilgisi; birden fazla kelimenin bir araya gelerek anlamca birbirleriyle birtakım ilişkiler kurması ile oluşan kelime gruplarını; cümleleri, cümlelerin kuruluşunu, öğelerinin tasnifini ve bunun gibi cümle ile ilgili hususiyetleri inceleyen gramer koludur. Kaynaklarda söz dizimi, sentaks, cümle bilgisi gibi çeşitli terimlerle karşılanan bu bilim dalı, çoğunlukla kelime grubu ve cümle olmak üzere iki alt başlık kapsamında kelimedен büyük dil birlikleriyle ilgili konuları inceler ve bunlarla ilgili hususiyetleri saptar. Cümle bilgisi, Türk gramerciliğinde birtakım sorun ve düzensizlikleri barındıran konu başlıklarından birini teşkil eder. Özellikle çalışmanın hareket noktasını teşkil eden M.U.'dan itibaren Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönemde ve Cumhuriyet'in ilanından bu yana kaleme alınan gramer kaynaklarında bu konunun işlenişi dikkate alındığında, cümle bilgisi kapsamında yer alan tanım, terim ve sınıflandırmaların oldukça çeşitli ve birbiriyle örtüşmeyen bir durum sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla bu konunun, Türk gramerciliğinin sorunları kapsamında ele alınması elzem konu başlıklarından biri olarak nitelendirilmesi yanlış olmayacaktır.

Çalışmanın üçüncü ana başlığını oluşturan bu bölümde, *Türk Gramerciliğinde Cümle Bilgisine Dâir Sorun ve Düzensizlikler* başlığı kapsamında, kelime grupları ve cümle başlıkları dâhilinde adlandırma, tanımlama, sınıflandırma ve tahlil etme gibi hususlarda Türk Gramerciliğinde tespit edilebilen sorun ve düzensizlikler üzerinde durulacaktır. Diğer konu başlıklarında olduğu gibi, çalışmanın hareket noktasını yine M.U. oluşturacaktır. M.U.'dan başlamak üzere, Anadolu sahasında bugüne dek farklı dönemlerde yazılmış başlıca Türkçe gramer kitapları incelenecek, bu yolla Türk gramerciliğinin üç ayrı döneminde cümle bilgisi kapsamındaki konularda karşılaşılan sorun ve düzensizlikler belirlenmeye çalışılacaktır. Gramerin ana kollarından birini

teşkil eden cümle bilgisinin oldukça geniş kapsamlı ve detaylı bir konu olması sebebiyle, bu bölümde üzerinde durulacak konuların ayrı ayrı alt başlıklar şeklinde ele alınması uygun bulunmuştur. Kelime grupları ve cümle ile ilgili Türk Gramerciliğinde görülen sorun ve düzensizlikleri incelemeyi amaçlayan bu bölümde üzerinde durulması planlanan başlıklar şu şekilde sıralanacaktır:

1. Türk Gramerciliğinde Cümle Bilgisinin Adlandırılması ve Tanımlanması Hususunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler.
2. Türk Gramerciliğinde Cümlenin Tanımı, Kapsamı ve Sınıflandırılması Hususunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler.
3. Türk Gramerciliğinde Kelime Grupları Konusunda Görülen Adlandırma, Sınıflandırma ve Tahlil Sorunları.
4. Türk Gramerciliğinde Cümle Öğeleri Konusunda Görülen Adlandırma, Sınıflandırma ve Tahlil Sorunları
5. Türk Gramerciliğinde “Cümle Dışı Unsurlar” Sorunu

3.3.1. Türk Gramerciliğinde Cümle Bilgisinin Adlandırılması ve Tanımlanması Hususunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler

Dilin ses, şekil, cümle ve anlam gibi yönlerden incelenmesini üstlenen bir bilim dalı olan gramerin alt başlıklarından biri olan cümle bilgisi, Türkçenin gramerini konu edinen hemen tüm kaynaklarda yer alan bir başlık durumundadır. Türk gramerciliğinin farklı dönemlerinde, grameri bir bütün olarak ele alan kaynaklarda cümle bilgisi bir alt başlık şeklinde yer almış, bazen de başlı başına bu konu üzerine müstakil kaynaklar kaleme alınmıştır. Bununla birlikte gramerin kapsamına giren diğer birçok konu başlığında olduğu gibi, farklı dönemlerde farklı yaklaşımlarla kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında cümle bilgisinin tanımlanması ve adlandırılması hususunda birtakım sorun ve düzensizliklerin varlığı göze çarpar. M.U.’dan bu yana Anadolu sahasında farklı dönemlerde kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında, gramere bağlı bir disiplin olarak gelişen cümle bilgisinin birbirinden farklı birkaç terimle ifade edildiği, birtakım ilaveler ve eksiltmeler doğrultusunda farklı biçimlerde tanımlandığı ve kapsamının dönemden döneme genişlediği ya da daraldığı görülmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, *Türk Gramerciliğinde Cümle Bilgisinin Adlandırılması ve Tanımlanması Hususunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler* başlığı altında, cümle bilgisinin tanımlanması ve adlandırılması hususunda karşılaşılan sorun ve düzensizlikler üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda, M.U.'dan bu yana Anadolu sahasında farklı dönemlerde kaleme alınmış başlıca gramer kitapları incelenecek, bu eserlerin bir bilim dalı olarak cümle bilgisini adlandırmada tercih ettikleri terimler ve eserlerde yer verilen cümle bilgisi tanımları tespit edilecektir. Daha sonra bahsedilen kaynaklarda yer verilen cümle bilgisi tanımları ve cümle bilgisini adlandırmada kullanılan terimler mukayese edilerek bu hususta karşılaşılan sorun ve düzensizlikler ile cümle bilgisinin Türk gramerciliğindeki seyri tespit edilmeye çalışılacaktır.

M.U.'da *fi'l*, *fâil*, *mef'ûl*, *mübtedâ*, *haber* gibi cümle ile ilgili konular aynı bölümde birbiri ardınca açıklanmış; ancak belirtilen konu başlıkları dâhilinde cümle bilgisi ile ilgili bir tanıma yer verilmemiştir. Eserin kaleme alındığı dönemde, cümle bilgisini karşılamak için Arapça kaynaklı *nahv* teriminin kullanıldığı bilinmektedir. Bergamalı Kadri de eserin kaleme alındığı dönemde kabul gören Arapça ekolü doğrultusunda, cümle bilgisini Arapça *nahv* terimiyle ifade etmiştir. Bergamalı, '*ma'lûm-ı binâ-i nev*' başlığı kapsamında, sarf ve nahiv ilminin tanımına bir arada yer vermiştir. Müellif, kelime ile ilgili olduğunu vurguladığı bu iki ilmi ve bunlar arasındaki farkı şöyle tanımlar:

"Zira ilm-i sarf, ilm-i nahv ikisi bile ahvâl-i kelimeden bahs eylerler; lâkin ilm-i sarf kelimeden bahs eyler i'lâl, idgâm ve keyfiyyet-i iştikâk haysiyyetinden. Ve ilm-i nahv bu da gerçi kelimeden bahs eyler; lâkin o haysiyyetden eylemez, belki i'râb ve binâ haysiyyetinden eyler." (M.U.: s.90).

Tanzimat dönemi ile Cumhuriyet'in ilanı arasında kaleme alınan başlıca gramer kitaplarında da cümle bilgisinin adlandırılması ve tanımlanması hususunda M.U. takip edilmiştir. Bu döneme ait eserlerden *Kavâid-i Osmâniyye*, *Medhâl-i Kavâid* ve *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni*'de cümle bilgisi ile ilgili bir tanım tespit edilememiştir. Bu durum, bahsedilen eserlerin sarf (şekil bilgisi) içerikli olmalarından kaynaklanmaktadır. *Kavâid-i Osmâniyye*'de, '*kavâid-i ibâre, usûl-i terkîbiyye*' gibi söz dizimi ile ilgili terimler kullanılmış, ancak nahiv terimine ve bunun tanımına yer verilmemiştir (Özkan, 2000: s.54). Aynı döneme ait eserler arasından incelemeye tâbi tutulan bir diğer eser, Selim Sabit Efendi'nin *Nahv-i Osmâni*'sidir. Bu eser, içerik itibarıyla nahv (cümle bilgisi) konuları üzerine kaleme

alınmış olduğundan, eserin giriş kısmında cümle bilgisi anlamında *nahv* terimi kullanılmış ve bu ilmin tanımı şöyle aktarılmıştır:

“İlm-i Nahv, kelâmın terkîb ve te’lifîyle kelimelerin mevki’-i isti’mâlleri beyân ve ta’rîf iden bir fendir.” (Dağdelen, age.: s.27).

A. Cevat Emre, *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserinde, mevcut dönemde kaleme alınan diğer kaynaklarla paralel bir şekilde cümle bilgisini adlandırmada *nahv* terimini kullanır. Emre, *nahv* olarak adlandırdığı cümle bilgisinin tanımına eserin birbirinden farklı bölümlerinde birkaç kez değinir. Emre’nin *nahv* tanımı ve *sarf* ile *nahv* arasındaki fark üzerine yer verdiği bilgiler şu şekildedir:

“İfade-i merâm için kelimâtın vech-i tertîb ve isti’mâliyle iştigâl eden mebhâsa ise nahiv tesmiye olunduğundan Türkçeyi dürüst söyletmek, dürüst okutmak ve dürüst yazdırmak üzere tertip olunan bu kitapta her iki mebhas birleştirilmiştir.” (Sağol vd. age.: s.5).

“Tahlîl-i sarfî, ifâdeyi anâsırı olan kelimâta ayırır; tahlîl-i nahvî de bunlardan her birinin mâhiyetini, nev’ini, havassını ve diğer kelimâta nazaran vazîfesini ta’yin eder.” (Sağol vd. age.: s.233).

Sarf (şekil bilgisi) ve nahv (cümle bilgisi) terimlerinin M.U.’dan itibaren birbirinden ayrıldığı, hem M.U.’da hem de daha sonraki dönemlerde Cumhuriyet’e dek akleme alınan eserlerde bu iki bilim dalının işlevlerinin birbirinden ayırt edilerek açıklandığı görülmektedir. Bunun yanında bahsedilen dönem dâhilinde kaleme alınmış hemen bütün eserlerde şekil bilgisi ve cümle bilgisi terimlerinin Arapça sarf ve nahv terimleriyle karşılanmış olması dikkati çeker. Dönemin gramercilik anlayışı göz önünde bulundurulduğunda bu durum oldukça olağan bir gelişme olarak karşılanabilir. Zira M.U.’nun kaleme alındığı 1530’lardan itibaren Cumhuriyet’e dek Anadolu sahasında gelişen Türk gramerciliğinde Arapça gramer kurallarının takip edilmesi bir gelenek hâlini almıştır.

Cumhuriyet dönemine ait Türkçe gramer kitapları incelendiğinde, M.U.’da ve Tanzimat dönemi eserlerinde kullanılan Arapça *nahv* teriminin yerine bu döneme ait kaynaklarda Türkçe kaynaklı terimlerin tercih edildiği görülür. Bununla birlikte bu dönemde kaleme alınmış başlıca kaynaklarda, cümle bilgisi teriminin birbirinden farklı birkaç terimle ifade edildiği dikkati çeker. Cumhuriyet’in ilanından bugüne dek kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında cümle bilgisini adlandırmada kullanılan terimler ve cümle bilgisi üzerine yapılan tanımlar şu şekilde sıralanabilir:

A. Cevat Emre, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*'da cümle bilgisini Arapça *nahv* terimiyle karşılar. Emre cümle bilgisi hakkında tam bir tanımlama yapmasa da aktardığı bilgiler, Emre'nin *nahv*'i nasıl tanımladığını ortaya koyar:

“Lisâniyatçılar iddia ediyorlar ki konuşurken söylediğimiz sözler cümle mahiyetindedir. Vâkıa bu sözler bazen ‘evet, hayır, haydi, hayhay, ya’ gibi münferit kelimelerden ibaret ise de bunların haricinde her ne söylene mutlaka bir veya daha ziyade kelime ile morfemden mürekkep olur; şu kadar ki bazen morfem ‘sıfır’ olabilir, kıymeti kelimenin söz zinciri üzerindeki sırasından anlaşılır. Bu sıraya da nahvî tertib denir.” (Emre, 1931: s.48).

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde cümle bilgisine dair bir tanıma yer vermemiştir. Eserde, *kelime öbekleri* ve *cümle öbekleri* konularını kapsayan bölüm *cümle bilgisi* başlığını taşımaktadır (Deny, 1941: s.657). Kelime gruplarını ve cümleyi ele alan gramer dalının eserde cümle bilgisi teimiyle ifade edildiği görülmektedir. Ancak bu terimin eseri Türkçeye çeviren A.Ulvi Elöve'nin tercihi olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Yüksel Göknel, cümle bilgisi ile ilgili konulara *II.Bölüm* kapsamında yer alan *cümle yapma* başlığı altında değinir. Göknel; *yüzeysel yapı*, *düşünsel yapı*, *anlam bölümü* gibi dilbilimsel kavramlardan hareketle cümleyi açıklamaya çalışır. Göknel'in bu bölümde üretici dönüşümsel dil bilgisi metotlarını kullandığı görülür. Göknel'in eserinde cümle bilgisi ile ilgili bir tanım tespit edilememiştir (Göknel, age.: s.109-121).

M. Kaya Bilgegil, cümle bilgisi bahsine *tam fikir veren birleşik sözler-cümle* başlığı altında değinir. Bilgegil, cümle bilgisi terimini adlandırmada *sözdizimi* terimini kullanır (Bilgegil, age.: s.15). Bilgegil'in cümle bilgisi tanımı şöyledir:

“Sözdizimi (nahiv = syntax), bir kelimenin veya bir kelime grubunun diğer bir kelime veya kelime grubu ile birleşmesini inceler. Demek ki bu bilim koluna kelime birleşmeleri konu oluyor.” (Bilgegil, age.: s.15).

T. Nejat Gencan, *Dilbilgisi* adlı eserinde cümle ile ilgili konuları *sözdizimi* başlığı altında inceler. Gencan, cümle bilgisini ifade etmek için *sözdizimi* terimini kullanır (Gencan, age.: s.111). Gencan, *sözdizimi*'nin tanımını şöyle yapar:

“Düşünce, duygu, istek ve yargıları eksiksiz anlatabilmek için sözcükleri, dilbilgisi kurallarına göre dizmek gerekir. İşte bu dizilişin incelenmesini ve kurallarını kapsayan bölüme sözdizimi denir. Sözdiziminin ana konusu Tümce'dir.” (Gencan, age.: s.112).

Haydar Ediskun, cümle ile ilgili konuları *Türkçede Sözdizimi* başlığı kapsamında ele alır. Ediskun, cümle bilgisini ifade etmek için *söz dizimi* terimini kullanır. Ancak Ediskun'un bu terimi kullanmak hususundaki kararsızlığı III.Bölüm'ün başlığını teşkil eden '*Sözdizimi veya Cümle Bilgisi*' başlığından anlaşılmaktadır (Ediskun, age.: s.319). Bu durum, aynı zamanda gramer yazımında başlıca sorunu teşkil eden terim karmaşasını da ortaya koymaktadır. Ediskun, *sözdizimi*'ni şu şekilde tanımlar:

"İsteklerimizi anlatmak için, cümlelerimizi dilbilgisi kurallarına göre kurmak gerekir. Bir dilin cümlelerini inceleyen dilbilgisi bölümüne sözdizimi (cümle bilgisi-syntaxe) adı verilir. Sözdizimi, dilbilgisinin ana bölümlerinden biridir, konusu cümle'dir." (Ediskun, age.: s.321).

Tahsin Banguoğlu, cümle ile ilgili hususları *üçüncü bölüm* kapsamında, *sözdizimi* başlığı altında inceler. Banguoğlu, cümle bilgisini adlandırmada *sözdizimi* terimini kullanır (Banguoğlu, age.: s.495). Banguoğlu, bu bölümde *sözdizimi*'nin tam bir tanımını yapmasa da bölümün giriş kısmında bu bilimin kapsamını şöyle ifade eder:

"Giriş kesiminde belirttiğimiz gibi konuşmada kelimelerin sıralanma ve bağlanmalarını bu sözdizimi bölümünde inceleyeceğiz." (Banguoğlu, age.: s.495).

Bunun dışında eserin giriş kısmında *dil bilgileri* başlığı altında gramerle ilgili bilimlerin tanımları yapılırken söz diziminin de kısa bir tanımına yer verilmiştir. Burada söz dizimi şöyle tanımlanır:

"Sözdizimi (syntaxe) konuşmada kelimelerin sıralanma ve bağlanmalarını anlatır." (Banguoğlu, age.: s.20).

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* başlıklı eserinde kelime grupları ve cümle ile ilgili konuları '*Kelime Grupları ve Cümleler*' başlığı kapsamında inceler (Ergin, age.: s.374). Ergin, bu bölümde cümle bilgisi üzerine bir tanıma yer vermez. Yazar, cümle bilgisini eserin birinci bölümünde *Türk Dil Bilgisi* başlığı altında gramere bağlı diğer bilim dallarıyla bir arada tanımlar. Ergin, kelime grupları ve cümle ile ilgili konuları kapsayan bu bilim dalını ifade etmek için *cümle bilgisi* terimini kullanır. Ergin'in cümle bilgisi tanımı şöyledir:

"Dil bilgisinin kelime ve şekillerin birbirleriyle olan münasebetlerini ve cümleleri inceleyen kısma cümle bilgisi (sentaks) adı verilir." (Ergin, age.: s.28).

Fuat Bozkurt, kelime grupları ve cümle ile ilgili hususları *Sözce* (s.50) ve *Tümce* (s.133) olmak üzere birbirinden bağımsız iki başlık altında ele alır. Bozkurt'un eserinde kelime grupları ve cümle ile ilgili her iki bölüm de incelenmiş, cümle bilgisi ile ilgili bir tanım tespit edilememiştir.

M.U.'dan bu yana Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarının cümle bilgisi tanımları ve cümle bilgisini adlandırmada tercih edilen terimler göz önünde bulundurulduğunda, özetle şu bilgiler öne çıkmaktadır:

M.U.'da ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek Anadolu sahasında kaleme alınan başlıca gramer kitaplarında, gramerin bir alt dalı olan ve söz dizimiyle ilgili konuları ele alan bilim dalı *nahv* terimiyle ifade edilmiştir. Bu terim, Arapça gramer kitaplarının etkisiyle M.U.'da kullanılmış, sonraki dönemde M.U.'yu örnek alan eserlere de olduğu gibi aktarılmıştır.

Cumhuriyet'ten sonra aynı sahada kaleme alınan başlıca kaynaklarda durum biraz daha karmaşıktır. Bu döneme ait belirtilen eserlerin bir kısmı cümle bilgisini adlandırmak için *nahv* terimini kullanmaya devam etmekte (Emre, age.: s.48); bir kısmı bu terim yerine Türkçe kaynaklı *sözdizimi* terimini kullanmakta (Banguoğlu, age.: s.495; Gencan, age.: s.111); bir kısmı da yine Türkçe kaynaklı *cümle bilgisi* terimini tercih etmektedir (Ergin, age.: s.28; Deny, age.: s.657). Bu terimlerin yanında bahsedilen döneme ait eserlerden bir kısmı cümle bilgisi terimine yer vermemekte (Göknel, age.: s.109-121; Bozkurt, age.: s.133); biri ise sözdizimi ve cümle bilgisi terimlerini birlikte kullanmaktadır (Ediskun, age.: s.319). Bu durum, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca gramer kitaplarında cümle ile ilgili konuları kapsayan gramer dalının adlandırılmasında bir terim birliği bulunmadığını göstermektedir.

Cümle bilgisinin tanımlanması hususunda ise başlıca kaynaklarda ortak bir kapsamın belirlendiği söylenebilir. M.U.'dan itibaren Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan eserlerde yer verilen cümle bilgisi tanımları aşağı yukarı birbiriyle örtüşür durumdadır. Bahsedilen kaynakların hemen tümünde, bu bilim dalının kelime grupları ve cümlede görev alan kelimelerin sıralanışıyla ilgili hususları (söz dizimi, irâb, binâ vb.) inceleyip kuralları tespit ettiği vurgulanır.

Ancak Türk gramerciliğinde Arapçadaki *nahv*, Fransızcadaki *syntaxe*, İngilizcedeki *syntax* terimlerini tam anlamıyla karşılayacak ve çoğunluk tarafından

kabul görecektir ortak bir terimin ve bu terimin içeriğini dolduracak kapsamlı bir tanımın yokluğu göz ardı edilemeyecek bir biçimde ortadadır. Bu bilim dalını karşılamak için kullanılan *cümle bilgisi* teriminde ‘cümle’ kavramına vurgu yapılması söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında bu terimin yalnız cümle konumunda olan yapıları inceleme alanına dâhil edip cümleden daha küçük yapıları hariçte tuttuğu izlenimi uyanmaktadır. Bu bakımdan bizim önerimiz, Batı dillerinin birçoğunda ‘*syntax, syntaxe*’ şeklinde kullanılan bu terimi karşılamak için hem kelime gruplarını hem de cümleyi oluşturan unsurları diziliş yönünden ele alıp inceleyen ‘*söz dizimi*’ ya da ‘*dizim bilgisi*’ terimlerinden birinin tercih edilmesidir. Önerilen bu iki terimden özellikle ‘*söz dizimi*’ terimi, çalışma kapsamında incelenen eserlerin büyük bir bölümünde tercih edilen ortak terim olması ve mevcut alanda çalışan kişilerce öncelikli olarak tercih edilmesi yönüyle öne çıkmaktadır.

3.3.2. Türk Gramerciliğinde Cümlelerin Tanımı, Kapsamı ve Sınıflandırılması Hususunda Görülen Sorun ve Düzensizlikler

Cümle; dilde başlı başına bir durum, hüküm, hareket, oluş ifade eden, bir tek kelimedenden veya kelime gruplarından oluşabilen unsur olarak tanımlanabilir. Dilde kullanılan diğer kelime ve kelime gruplarından hüküm bildirmesi itibarıyla ayrılır. Cümlelerin tanımlanması, kapsamının belirlenmesi ve yapı, anlam, gibi yönlerden sınıflandırılması; Türk gramerciliğinde birtakım sorunları ve düzensizlikleri içerisinde barındıran konular arasında zikredilmesi gereken konu başlıklarıdır. Öyle ki genel anlamda Türkçenin grameri ve bir alt başlık olarak Türkçenin söz dizimi üzerinde çalışan dilciler, cümle üzerine çeşitli tanımlara ve sınıflandırmalara yer vermişlerdir. Cümlelerin tanımlanması noktasında karşımıza çıkan örtüşmezlikler; yapı ve anlam gibi ölçütlere göre yapılan sınıflandırmalarda daha da belirginleşerek ortaya çıkmaktadır. Leyla Karahan’ın cümlelerin yapı bakımından sınıflandırılması üzerine kaleme aldığı bir çalışmasının girişinde dile getirdiği şu ifadeler, sadece yapı bakımından uygulanan sınıflandırmalarda dahi terim uyumsuzluğunun hangi aşamada olduğunu gösterir niteliktedir:

“‘*Yapılarına göre*’, ‘*yapı bakımından*’, ‘*yapıca*’, ‘*bağlanışlarına göre*’, ‘*biçimlerine göre*’ başlıkları altında bugüne kadar birbirinden az veya çok farklı, çeşitli cümle sınıflandırmaları yapılmıştır.” (Karahan, 2000: s.1).

Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınmış başlıca gramer kitapları topluca bir incelemeye tâbi tutulduğunda, eserler arasında tanım, terim ve sınıflandırma

noktasında var olan düzensizlik ve sorunlar açıkça görülebilmektedir. Ancak bu sorun ve düzensizlikleri sadece Cumhuriyet dönemine ait eserlerle sınırlamak da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Anadolu sahasında kaleme alınmış bilinen ilk gramer kitabımız olan M.U.'dan başlamak üzere, Cumhuriyet öncesinde kaleme alınan kaynaklarda da belirtilen alanda birtakım sorunların mevcut olduğunu dikkate almak gerekir. Bu noktadan hareketle, çalışmamızın bu bölümünde M.U.'dan itibaren Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarında cümle tanımı, kapsamı ve tasnifi konuları incelenecek; bu hususta belirtilen kaynaklarda karşılaşılan sorun ve düzensizlikler tespit edilecektir. Bu hususta incelemeye tâbi tutulacak ilk eser, çalışmanın hareket noktasını oluşturan M.U. olacaktır.

Bergamalı Kadri, M.U.'da cümleyi şu şekilde tanımlar:

“Bir lafz-ı mürekkebe ola, yâni fâyide vire, bunun gibi lafz-ı mürekkebe kelâm da dirler cümle de dirler; lâkin cümle kelâmdan e’amm-ı mutlakdur. Zîrâ kelâmda bir kayd-ı zâyid bile i’tibâr eylerüz anı ki muhâtab ol fâyide üzerine sâkit ola, bir âhar lafzı getürmeye muntazır olmayup. Ammâ cümlede bu i’tibâr olunmaz.” (M.U. s.127-128).

Bergamalı Kadri, cümleyi ‘lafz-ı mürekkebe olmak’ ve ‘fâyide vermek’ vasıflarıyla tanımlar. Yani müellife göre cümlenin kapsamı; ‘terkip hâlinde, unsurları tam olmak ve bir anlam, bir hüküm taşımak’ vasıflarıyla çizilmelidir. Müellif, e’amm-ı mutlak olma özelliğiyle cümleyi kelâmdan ayırır. Cümle türlerinin sınıflandırılması noktasında ise ‘yapısına göre, anlamına göre, yüklemine göre’ şeklinde bugünkü anlamda bir sınıflandırma yapılmamıştır. Bu durumun başlıca nedeni, eserin Arapça gramer kurallarına göre tertip edilmiş olmasıdır. Bununla birlikte Bergamalı’nın cümle ile ilgili bilgileri aktardığı bölümlerde, cümle türleri ile ilgili birtakım sınıflandırmalara dolaylı olarak yer verdiğini söylemek mümkündür. Örneğin *faslun fi’l-fâil ve’l-mefûl* başlığı ve bunu müteakip yer verilen *faslun fi’l-mübtedâ’i ve’l-haber* başlığı dikkate alındığında, Bergamalı’nın cümleleri yüklem türüne göre fiil cümlesi ve isim cümlesi olarak ikiye ayırdığı anlaşılmaktadır (M.U. s.119-127). Müellif, cümle üzerine yapı bakımından bir tasnife yer vermemiştir. Bunun yanında eserde, tek başına cümle sayılabilecek çekimli fiiller üzerine yapılan sınıflandırmalar, ‘*muttarıda, nefy, mâlum, meçhul, te’kid*’ gibi yine Arapça kaynaklı başlıklar doğrultusunda uygulanmıştır.

Tanzimat dönemine ait eserlerden *Kavâid-i Osmâniyye*’de yapılan cümle tanımı ve sınıflandırmalar, yine Arapça gramer kaideleri örnek alınmakla birlikte,

M.U.'ya nazaran daha düzenlidir. Eserin *Hâtîme* bölümünde '*Cümleler ve Cümlelerin Mütemmimâtı Beyânındadır*' başlığı kapsamında öncelikle cümle tanımı yapılmış, ardından cümlelerle ilgili birtakım sınıflandırmalara yer verilmiştir. Eserde cümle tanımı şöyle yapılmıştır:

"*Cümle, bir sıfat bir mevsufa isnât olunarak muhataba fâ'ide-i tamme ifade eyleyen sözdür ve ol sıfâta müsned ve mevsufa müsnedün ileyh denilir ve müsnedün ileyhe mübtedâ ve müsne de haber dahi denir ve bunları birbirine rabt eden edatlara râbîta denir.*" (Özkan, 2000: s.127).

Eserde yer verilen tanıma göre cümle, muhataba '*fâide-i tamme ifâde eyleme*' şartını taşımalıdır. Ancak bu tanıma göre, cümlenin kapsamı konusunda bir sorun, kapsamda bir daralma söz konusudur. Zira tanımda yer verilen '*müsned, müsnedün ileyh/mübedâ, haber*' unsurları, sadece isim cümlesini kapsamakta fiil cümlesini kapsam dışı bırakmaktadır. Bu kapsam, ilerleyen kısımlarda '*eğer müsned za't-ı fi'l olur ise*' ifadesiyle genişletilmiş, fiil cümleleri de kapsama dâhil edilmiştir (Özkan, age.: s.128). Eserde, cümlelerin sınıflandırılmasına dâir müstakil bir başlık bulunmamasına karşın '*ve bazen cümleler dahi hâl-i terkîbî olarak diğer cümleyi mütemmim olur*' ifadesiyle basit cümlelerin dışında birleşik cümlelerin de mevcut olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı bölümde cümleler *müsbet* ve *menfi* olarak anlamca iki gruba ayrılmıştır (Özkan, age.: s.128).

Medhâl-i Kavâid'de cümlenin tanımlanması noktasında *Kavâid-i Osmâniyye* takip edilmiştir. Bu eserde yapılan cümle tasnifi *Kavâid-i Osmâniyye* ile kıyaslandığında, burada daha belirgin bir sınıflandırma yapıldığı dikkati çeker. Eserde, cümle öncelikle yüklem türüne göre *cümle-i fi'liyye* (fiil cümlesi) ve *cümle-i ismiyye* (isim cümlesi) olmak üzere iki gruba ayrılır. Sonrasında bu iki grup kendi içinde *müsbet* (olumlu) ve *menfi* (olumsuz) olarak iki grupta sınıflandırılır (Özkan, 2000: s.60).

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni'de cümle üzerine bir tanıma ve tasnife yer verilmemiş, cümlenin kapsamıyla ilgili bir husus belirtilmemiştir. Eserde, müspet (olumlu), menfi (olumsuz), istifhâm (s.46; s.63) gibi cümleyi anlam bakımından tanımlayıcı ifadeler yer alsa da bunları kurallı bir sınıflandırma olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir. Eserde, çekimli fiillerin Arapça kaideler doğrultusunda sıralandığı görülür.

Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserlerden seçilerek incelemeye tâbi tutulan kaynaklar içerisinde, cümle tanımı ve kapsamı ile ilgili en detaylı bilgiler; Selim Sabit Efendi'nin *Nahv-i Osmânî*'sinde karşımıza çıkmaktadır. *Nahv-i Osmânî*'de mukaddime bölümünden sonra, ikinci bölümde isim ve fiil cümleleri üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda *'fiil, fâil, nâib-i fâil, mübteda, haber'* kavramları açıklandıktan sonra cümleler; *nisbet, keyfiyyet* ve *mânâ* bakımından üç ana başlıkta sınıflandırılmıştır (Dağdelen, age.: s.19). Selim Sabit Efendi'nin cümle tanımı ve tasnifi aşağıdaki gibidir:

“Cümle dahi bi'l-hükm iki lâfzdan teşekkül ederek muhâtaba fâide-i tâmmе ifâde iden sözdür ki fi'liyye ve ismiyye kısımlarına münkasım olarak iki nev'dir.” (Dağdelen, age.: s.27).

“Cümle-i Fi'liyye; fi'l ve fâil veya nâib-i fâilden tereküb idüp hükmün teceddüd ve istimrârına delâlet iden mürekkebdir ki fi'l-i zamanîlerin âhirine birtakım zamîrler ilâvesiyle yapılır ise de gaib sûretleri dâimâ mücerred olarak isti'mâl olunur.” (Dağdelen, age.: s.28).

“Mübtedâ ile haberden tereküb idüp hükmün devam ve istikrârına delâlet eden mürekkebdir ki sıfatların âhirine kezâlik birtakım zamîr-i nisbîler ilâvesiyle yapılır.” (Dağdelen, age.: s.28).

Bu bölümde cümleler, yüklem bildirdiği hükme göre *ihbâriyye* ve *inşâiyye* şeklinde ikinci bir sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur. Bu sınıflandırma aslında cümlede yüklem çekimlendiği ekler kapsamında ele alınması gereken bir konudur. Ancak, bu dönemde kaleme alınan eserlerin hemen hepsinde görülen Arapça gramer kurallarını örnek alma geleneği doğrultusunda, cümlede kullanılan zaman ve tasarlama ekleri; cümle türleri gibi algılanmış ve cümleler haber cümlesi ve inşâ cümlesi olarak ikiye ayrılmıştır (Dağdelen, age.: s.32-33).

Eserin aynı bölümü içerisinde son olarak cümlenin *keyfiyyet* bakımından tasnifine yer verilir. Müellifin *keyfiyyet* bakımından sınıflandırma olarak ifade ettiği bu tasnif, bugünkü bilgiler doğrultusunda yapı bakımından sınıflandırmaya tekabül eder. Bu tasnife göre cümleler; *cümle-i asliyye* ve *cümle-i fer'iyye* olmak üzere ikiye ayrılır. Müellifin ifadesine göre *cümle-i asliyye*; *'maksad-ı aslîyi müştemil olan cümledir'* ve *ibtidâiyye* ve *cezâiyye* olarak iki bölümden oluşur (Dağdelen, age.: s.34). Esere göre, *cümle-i fer'iyye* ise *'Cümle-i asliyyenin erkân ve eczâ'sından birinin ma'nasını takyîd ve îzâh iden cümle'* şeklinde tanımlanır. Cümle-i fer'iyye; *'vasfiyye, istinâfiyye, tafsiliyye, tefsiriyye, temsiliyye, mu'tariza'* olmak üzere altı ayrı başlıkta sınıflandırılmıştır (Dağdelen, age.: s.35).

Selim Sabit Efendi'nin cümle üzerine yaptığı ikinci sınıflandırma, anlam bakımından sınıflandırmadır. Müellif, cümleleri anlam bakımından *cümle-i mutlaka* ve *cümle-i mukayyede* olarak iki gruba ayırır:

“Bundan sonra ma'lûm ola ki cümleler ma'na cihetiyle dahi 'mutlaka ve mukayyede' kısımlarına münkasımdır.” (Dağdelen, age.: s.36).

Yukarıdaki bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, Selim Sabit Efendi'nin kendi dönemindeki diğer birçok gramer kitabına kıyasla oldukça detaylı bir cümle tasnifine yer verdiği söylenebilir. Ancak hem kullanılan terimler hem de sınıflandırmada yer verilen başlıklar dikkate alınacak olursa, *Nahv-i Osmânî*'de de dönemin diğer eserleri gibi Arapça kaidelerin örnek alındığı görülür. Yukarıdaki açıklamalarda istinâfiyye, tafsîliyye, tefsîriyye gibi terimlerle şekilce ayrı birer cümle gibi sınıflandırılan cümleler, bugünkü tahlil anlayışına göre sıradan birer cümle gibi değerlendirilmektedir.

A. Cevat Emre, *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserinde, cümleyi 'kazâyâ' başlığı altında inceler. Emre, 'kaziyye' terimiyle ifade ettiği cümleyi şu şekilde tanımlar:

“İnsan kaziyyelerle ifâde-i merâm eder. Kaziyye, bir hükmü müfît olan hey'et-i kelimâtîr; buna cümle dahi derler.” (Sağol vd. age.: s.238).

Emre'nin cümlelerin kapsamını belirlemede 'bir hükmü müfît olmak' şartını göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yazarın cümleyi 'hey'et-i kelimâtîr' olarak tanımlaması, cümlelerin birden fazla kelimedenden oluşması gerektiği şeklinde bir şartı akla getirmektedir.

Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv; cümlelerin çeşitli açılardan sınıflandırılması noktasında, bu bölümde cümle tanımı ve tasnifi bakımından şimdiye dek üzerinde durulan diğer eserlerden daha detaylı tasnif yöntemlerine yer vermiştir. Eserde, cümleler *basit kaziyye* ve *iki hükümlü kaziyye* olarak iki alt başlığa ayrılır. Burada yazarın verdiği örneklerden, birleşik fiillerle kurulan cümlelerin *iki hükümlü kaziyye* olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır (Sağol vd. age.: s.242).

Emre, eserinde yer verdiği ikinci bir tasnifte cümleleri *kaziyye-i asliyye* ve *kaziyye-i mütemmîme* olmak üzere ikiye ayırır. Emre'nin asliyye ve mütemmîme olarak adlandırdığı cümlelerle ilgili açıklamaları şöyledir:

“Çok defâ meram yek-diğerine mütedâhil ve mürtebit kaziyelerle ifâde olunur. O zaman kelâm, şartiyyeden mâadâ sîga-i musarrafadan biriyle nihâyet bulur. Fakat sâir kazâyâ sîga-i fer'iyye, rabtiyye, şartiyye ile îrât olunur. İşbu kazâyâdan biri merâmın kısm-ı esâsîsini muhtevi olup ona 'kaziyye-i asliyye', bu kaziyenin erkânını

herhangi bir sûretle itmam ve takyit eden kazâyâyâ ise 'kazâyây-yı mütemmime' nâmu verilir." (Sağol vd. age.: s.246).

Emre'nin tasnifine göre, bir cümlelerin nesnesi, dolaylı tümleci, zarf tümleci görevinde kullanılan sıfat fiiller, zarf fiiller, zarflar veya edatlardan her biri birer kaziyye (cümle) hükmündedir. Eserde yer verilen bu tasnife göre, içerisinde fiilimsileri barındıran her bir cümle, *mürekkep kaziyye* (birleşik cümle) olarak addedilmelidir.

Emre, cümle üzerine üçüncü tasnifinde cümleleri '*cümle-i mu'terize, cümle-i istitrâdiyye, cümle-i izâhiyye*' başlıkları altında üç gruba ayırır. Yazarın bu tasnifinde, cümle içerisinde bir açıklama yapmak ya da ek bilgi vermek gibi çeşitli amaçlarla kullanılan ara sözlerin ana cümleyle bağlantılı birer yardımcı cümle gibi addedildiği anlaşılmaktadır (Sağol vd. age.: s.248).

Emre'nin cümle ile ilgili eserinde yer verdiği dördüncü ve son başlık '*kazâyây-yı mütetâbia*'dır. Emre, 'çünkü, ve, nitekim, lâkin yâni' gibi birtakım bağlaçlarla birbirine bağlanmış cümleleri '*kazâyây-yı mütetâbia*' başlığı altında toplar. Yazar, daha sonra bunları kendi içerisinde '*kaziyye-i ta'liliyye, kaziyye-i tefsîriyye, kaziyye-i temsîliyye, kaziyye-i istidrâkiyye*' olmak üzere dört alt başlıkta ele alır. (Sağol vd. age.: s.249).

Emre'nin eseri, hem cümlelerin kapsamının belirlenmesi hem anlam ve yapı gibi yönlerden cümlelerin sınıflandırılması bakımından göz önüne alındığında eserde Arap gramerinin etkileri hissedilmektedir. Özellikle cümlelerin sınıflandırılması noktasında yazarın uyguladığı tasnif yöntemleri ve yer verdiği başlıkların, Arapça gramer kitaplarında yer verilen cümle tasnif yöntemleriyle büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Emre'nin cümleleri sınıflandırırken kullandığı *kaziyye-i asliyye, kaziyye-i mütemmime, kaziyye-i ta'liliyye, kaziyye-i tefsîriyye, kaziyye-i temsîliyye* gibi konu başlıkları, Arapça nahiv kitaplarında yer verilen orijinal şekilleriyle kullanılmıştır (Bkz. Yılmaz ve diğ.: 2012; Sevinç, 2011). Bu durum, Anadolu sahası gramerciliğinde M.U. ile birlikte başlayan Arapça gramer kurallarını örnek alma geleneğinin mevcut dönemde hâlâ devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu bölümde cümlelerin tanımlanması ve cümlelerin sınıflandırılması kapsamında üzerinde durulması gerekli görülen diğer eser, yine A. Cevat'a ait olan *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* başlıklı çalışmadır. Bu eserde Emre'nin, bir önceki aşamada üzerinde durulan *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı esere kıyasla, mevcut konuda daha modern bir yaklaşımı benimsediği söylenebilir. Emre

bu eserinde, cümlenin tanımlanması, kapsamının belirlenmesi ve cümlelerin sınıflandırılması noktasında F.Brunot gibi Fransız dilcilerini örnek alarak Fransız gramerinden örnekler verir. Yazar, eski gramercilik anlayışındaki cümle telakkisini eleştirerek cümlenin en az bir kelimedenden oluşabileceğini ifade eder. Emre'nin cümle tanımı ve cümlenin kapsamı ile ilgili görüşleri şöyledir:

“Hüküm ve haber vermek için kullanılan ifade şekline öteden beri ‘kaziye’ ismi verilmektedir.” (Emre, 1931: s.86).

“HÜKÜM KAÇ KELİME İLE TAMAM OLUR- Öteden beri hüküm veya haber vermenin örneği olarak kabul edilen mâruf ifade şekli başlıca şunlardan teşekkür eder:

a.Kendisinden bahsolunan bir zât, bir şey, bir fikir;

b.Bu zâtın, bu şeyin veya fikrin ne olduğu veya ne yaptığı.

Hüküm veya haber verme üç, iki veya bir kelime ile tamam olabilir.” (Emre, age.: s.85).

Emre, bu eserinde cümlelerin sınıflandırılması üzerine müstakil bir başlığa yer vermemiştir. Ancak yazarın cümleler hususunda eserin farklı noktalarında yaptığı açıklamalar, onun cümle tasnifi hakkında fikir vermektedir. Yazarın *‘III.Hüküm ve Haber Vermek: Kaziyye’* başlıklı bölümdeki açıklamalarından cümleleri yüklemine göre *fi’lî kaziyye* ve *ismî kaziyye* olarak sınıflandırdığı anlaşılmaktadır (Emre, age.: s.85-88). Emre, bu sınıflandırmadan başka, *‘IV. Kaziyyenin Aldığı Başka Şekiller’* başlığı altında cümleler üzerine çeşitli açılardan farklı sınıflandırmalara da yer vermiştir. Bu bölümde ilk konu başlığı *‘subjeksiz kaziyyeler’*dir. Yazar, bu kısımda nesne almayan cümleleri *subjeksiz kaziyye* olarak tanımlar (Emre, age.: s.91). Emre, aynı bölümde ikinci aşamada *‘Subjektî İsmî Bir Kaziyye Şeklinde Cümleler’* başlığı altında, öznesi tek başına bir isim cümlesi olan cümleleri açıklar. Yazar bu başlığa örnek olarak *‘Bir kıyamettir koptu’* ve *‘Bir takiptir başlamıştı’* cümlelerini gösterir (Emre, age.: s.91). Yazarın bu bölümde son olarak yer verdiği konu başlığı *‘Objektî veya Diğer Bir Rükni Kaziyye Şeklinde Olan Cümleler’*dir. Emre bu kısımda *‘Barlardı, sinemalardı, bizim çocuk aramaz’* örneğinde nesne görevinde kullanılan *‘barlardı, sinemalardı’* kelimelerinin bir hüküm veya haber bildirmese de birer kaziyye olduğunu ifade eder (Emre, age.: s.92). Yazarın dile getirdiği bu görüşlerden, bir cümlede nesne, zarf tümleci ya da benzer bir görevde kullanılan filimsileri ve isimleri birer cümlecik gibi telakki ettiği anlaşılmaktadır. Yazarın cümleler üzerine yaptığı son sınıflandırma, *‘VII. Kaziye Grupları’* başlığını taşır. Yazar bu bölümde cümleleri *‘Münferit veya Müstakil Kaziyyeler’*, *‘Kombinezon Hâlinde Kaziyyeler’*, *‘Tabî’ (Mütemmim) Kaziyyeler’* başlıkları altında tasnif eder

(Emre, age.: s.99-102). Eserin tamamında, cümlelerin sınıflandırılması hususunda aktarılan bilgiler ve yer verilen başlıklar göz önünde bulundurulduğunda, Emre'nin oldukça karmaşık bir sınıflandırmaya yer verdiği söylenebilir. Emre, yaptığı sınıflandırmalarda cümleleri birbirinden bağımsız birkaç başlık altında sınıflandırmış; ancak bu tasniflerde hangi ölçütleri dikkate aldığını belirtmemiştir.

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde *Cümle Öbekleri* başlığı kapsamında cümlenin tanımına ve kapsamına değinir. Deny'nin cümle tanımından ve cümleyle ilgili yaptığı tasniften hareketle diğer kaynaklara nispeten cümlenin kapsamını daha geniş tuttuğu anlaşılmaktadır. Deny, cümleyi şöyle tanımlar:

“Cümle öbekleri az çok açık bir biçimde bir hüküm ifade etmeye yarar. Bunun sonucu olarak da cümlede mantıkî öğeler olarak bir özne ve bir yüklem bulunur.” (Deny, 1941: s.712).

Deny, *cümle öbekleri*'ni *asıl cümleler* ve *cümlecik (fülimsi) öbekler* olmak üzere iki ana gruba ayırır. Deny'nin tasnifine göre cümlelerin birinci bölümü, *'hem mantıkça hem dil bilgisi bakımından yüklemi daima kişili bir fiil kipi veya bir ad ile gösterilmiş'* asıl cümlelerdir. İkinci bölüm ise *'mantıkî yüklemi daima fiilin bir sıfat-fiili ile gösterilen'* cümleciklerdir (Deny, age.: s.712).

Yazarın cümleye yönelik belirlediği ikinci tasnif, cümlelerin yüklemine esas almaktadır. Buna göre cümleler, yüklemine göre *ad cümlesi* ve *fiil cümlesi* olarak iki gruba ayrılır. Ad cümlesinin yüklemi bir ad (özellikle bir sıfat) veya ad-fiil olabilir. Fiil cümlesinin ise yüklemi daima kişili bir fiil kipi biçiminde görünür (Deny, age.: s.714-718).

Deny'nin cümleleri sınıflandırmada yer verdiği bir diğer başlık, *Bağımlı Cümleler*'dir. Deny, bu sınıflandırmada cümleleri *'birbirine karşılıklı bağlı olan şart cümleleri'* ve *'bir bağlaçla bağlanan bağımlı cümleler'* olmak üzere iki alt başlık kapsamında inceler (Deny, age.: s.730).

Genel bir açıdan bakıldığında, Jean Deny'nin cümle üzerine uyguladığı sınıflandırma yönteminin kendisinden sonra yetişen birçok dilcinin görüşlerine etki ettiği anlaşılmaktadır. 1945'den sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarının birçoğunda Deny'nin tasnif yöntemine yakın sınıflandırmaların yer aldığı görülür.

Yüksel Göknel'in *Modern Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde cümleleri sınıflandırma hususunda kullandığı yöntem oldukça farklıdır. Göknel, cümleleri sınıflandırırken üretici dönüşümlü dil bilgisinin metotlarından yararlanır. Göknel'e göre Türkçede kullanılan cümleler, ya *ana cümle* ya da *dönüşmüş cümle*'dir (Göknel,

age.: s.128). Eserde yapılan açıklamaya göre ana cümleler; *'geçişli fiil, geçişsiz fiil, konum+ol-, konum+zaman'* yapılarından biriyle kurulan cümleleri kapsar. Bunların dışında kalan sebep, şart, zıtlık gibi kavramları bildiren yapılar ise dönüşmüş cümlelerdir. Göknel'in dönüşmüş cümleler ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

"Zaman, yer ve hâl kavramlarına karşılık olarak sözcükler bulunduğu hâlde sebep, şart ve zıtlık kavramları için sözcükler yoktur. Bu nedenle sebep, zıtlık, şart ve benzeri kavramları dönüşmüş cümleler olarak ana cümlelerdeki zarf bölümüne yerleştireceğiz." (Göknel, age.: s.130).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, Göknel de Deny'nin cümlecikler ile ilgili yaklaşımını benimsemektedir. Göknel'in ifadelerinden içerisinde bir fiilimsi ya da şart eki almış bir fiil bulunduran cümlelerin birleşik cümle olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

M. Kaya Bilgegil, cümleyi *'tam fikir veren birleşik sözler'* olarak tanımlar. Bilgegil'in cümle tanımını şu şekildedir:

"İki unsur arasındaki olumlu (sübutî) veya olumsuz (selbî) ilgiyi -sözü dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde tam olarak- haber veya dilek (inşâ) yoluyla ifade eden kelimeler dizisine cümle denir, işte tam fikir veren birleşik sözler, cümlelerdir." (Bilgegil, age.: s.15).

Bilgegil'e göre cümlenin iki tarafı vardır. Bilgegil'in açıklamasına göre cümle, özne ve yüklemi kapsamalıdır. Yazar, cümlenin kapsamını şöyle çizer:

"Demek ki cümlenin iki tarafı vardır: Bu taraflardan ilgiyi kapsıyan, yüklem (müsned); kendisi için bu ilginin kavramı sâbit olan veya olmıyan da özne (müsnedün ileyh) adını alır." (Bilgegil, age.: s.15).

Cümlelerin çeşitli açılardan sınıflandırılması noktasında, Bilgegil'in eseri daha önce üzerinde durulan diğer kaynaklarla kıyaslandığında oldukça düzenli bir yapı arz eder. Yazar; cümleleri *'öğelerinin dizilişine göre, yüklemine göre, anlamlarına göre, yapılarına göre'* olmak üzere dört ayrı kategoride sınıflandırır. Bilgegil'in tasnifine göre cümleler öge dizilişi bakımından *'kurallı cümle-devrik cümle'*; yüklemine göre *'isim cümlesi-fiil cümlesi'* şeklinde sınıflandırılırlar (Bilgegil, age.: s.51). İlk iki başlıkta oldukça sade bir sınıflandırma yapılmasına karşın yazarın cümleler üzerine anlam ve yapı bakımından uyguladığı sınıflandırmalar daha karmaşık bir durum sergiler. Yazara göre anlam bakımından cümleler; *'anlamlarının kapsamı bakımından: olumlu ve olumsuz cümleler', 'isnat tarzından doğan anlam özelliklerine göre: haber cümleleri ve inşâ cümleleri'* şeklinde sınıflandırılabilir (Bilgegil, age.: s.57-72).

Eserde, yapılarına göre cümleler öncelikle '*basit cümle*' ve '*bileşik cümle*' olmak üzere iki ana kola ayrılır. İkinci bir sınıflandırmada bileşik cümleler kendi içerisinde, '*girişik bileşik cümle, şartlı bileşik cümle, sıralı cümle, bağlı cümle, ki bağlacıyla kurulan cümle, karmaşık cümle*' şeklinde sınıflandırılır (Bilgegil, age.: s.72-94).

T. Nejat Gencan, cümleyi karşılamak için '*tümce*' terimini tercih eder. Gencan, *tümce*'yi şu şekilde tanımlar:

"Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir yargıyı, bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisine tümce denir." (Gencan, age.: s.112).

Cümlelerin tanımına yer veren hemen bütün kaynaklarda olduğu gibi, Gencan da bir söz ya da söz dizisinin cümle sayılabilmemesinin şartı olarak bir yargı bildirme özelliğini gösterir. Gencan, tümcenin en az bir sözcükle kurulabileceğini belirtirken tümcenin temel öge sayısının 'özne ve yüklem' olmak üzere iki olduğunu vurgular.

Cümlelerin sınıflandırılması noktasında, Gencan'ın dört ayrı ölçüt doğrultusunda sınıflandırma yaptığı görülür. Yazarın cümleler üzerine yaptığı sınıflandırmaya göre cümleler; '*yüklemine göre eylem tümcesi, ad tümcesi; anlamlarına göre olumlu tümce, olumsuz tümce, soru tümcesi, ünlem tümcesi; dizilişlerine göre kurallı tümce, devrik tümce; yapılarına göre yalnız tümce, bağımsız önermelerden birleşmiş tümce, birleşik tümce*' şeklinde birbirinden ayırt edilmelidir. Yazar daha sonra *sıralı önerme* ve *bağlı önerme*'yi bağımsız önermenin iki alt grubu olarak ifade eder (Gencan, age.: s.119-177). Gencan, şart eki almış fiillerin ve fiilimsilerin bulunduğu kelime gruplarını ise yan önerme olarak niteler ve bunları '*bağınli önerme*' olarak tanımlar (Gencan, age.: s.166).

Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* başlıklı eserinde cümleyi şöyle tanımlar:

"Cümle, içinde ya bir tek bağımsız hüküm, ya da yeteri kadar yan hükümle bir tek temel hüküm bulunan kelime dizisidir." (Ediskun, age.: s.321).

Ediskun, cümlelerin en az bir kelimedenden veya birbiriyle ilgisi bulunan birden çok kelimedenden oluşabileceğini belirtir. Ediskun, cümlelerin kapsamını '*istegimizi anlatmaya yarıyan*' ifadesiyle çizer. (Ediskun, age.: s.321). Yazara göre bir istek, bir dilek, bir hüküm bildiren her kelime ya da kelime grubu cümledir.

Ediskun'un eserinde cümleler sınıflandırılırken '*cümlecikler*' de sınıflandırmada cümle değerinde algılanır. Yazar, cümleleri yüklemine göre '*fiil cümleleri, fiil cümlecikleri, isim cümleleri, isim cümlecikleri*' şeklinde dört gruba ayırır (Ediskun, age.: s.335). Ediskun, cümle üzerine anlam bakımından yaptığı

tasnifte de fiilimsileri dikkate alır. Burada cümleler; olumlu, olumsuz, soru, ünlem cümleleri ve cümlecikleri olarak sınıflandırılır (Ediskun, age.: s.367-377).

Ediskun'un eserinde cümlelerin sınıflandırılması noktasında dikkati çeken bir diğer husus, yapı ve şekil ölçütlerinin birbirinden ayrı iki başlığa konu edilmesidir. Yazar, cümleleri yapılarına göre '*basit cümle, bileşik cümle, bağımsız bileşik cümle*' şeklinde; şekillerine göre ise '*sıra cümle ve bağlı cümle*' olarak sınıflandırır. *Arasözler ve eksilteli cümleler* başlıkları, eserde cümle tasnifinde yer almakla birlikte bu iki başlığın yapısına göre cümle veya şekil bakımından cümle başlıklarının hangisine dâhil edildiği anlaşılmamaktadır (Ediskun, age.: s.377-388).

Tahsin Banguoğlu; '*kardeşim yarışmayı kazandı, her kuşun eti yenmez*' gibi birkaç kavram arasında mantık yönünden ilişki kuran ifadelerle '*mantıkça anlatmalar (expression logique)*' adını verir (Banguoğlu, age.: s.496). Banguoğlu, '*Yargı Öbekleri*' başlığı altında ele aldığı cümleyi '*kendi kendine yeten bir yargı*' şeklinde tanımlar. Yazara göre *yatık fiiller* (fiilimsiler) birer yarım yargı bildirirler ve *bitmemiş fiil yargısı (proposition infinitive)* adını alırlar. Bunlar, tek başlarına tam bir yargı ifade etmeseler de '*tam yargı öbeği içinde yer aldıktan sonra*' tam yargı niteliği kazanırlar (Banguoğlu, age.: s.521). Bu görüş, yazarın cümleleri yapı ve anlam bakımından sınıflandırmasına da etki eder. Banguoğlu, cümleleri öncelikle yapı bakımından *basit cümle* ve *birleşik cümle* olarak ikiye ayırır. İkinci aşamada basit cümleleri kendi içerisinde '*fiil cümlesi, isim cümlesi*' olmak üzere iki gruba ayırır (age.: s.524). Yazar, birleşik cümleyi '*anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargının biraraya gelmesiyle kurulmuş cümle*' şeklinde tanımlar (s.546). Daha sonra birleşik cümleleri kendi içerisinde '*yanyana birleşik cümle, altalta birleşik cümle, tümlene birleşik cümle, karmaşık birleşik cümle*' şeklinde sınıflandırır (s.547). Banguoğlu'nun cümle üzerine oldukça detaylı, bunun yanında karmaşık bir tasnife yer verdiği söylenebilir. Yazarın fiilimsileri ve şart eki almış fiilleri birer yarım yargı olarak değerlendirmesi, bu unsurların geçtiği cümleleri birleşik cümle şeklinde nitelemesinin temel nedenidir.

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* 'nde cümleyi şu şekilde tanımlar:

"*Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur.*" (Ergin, age.: s.398).

Ergin, cümlelerin sınırlarını '*cümlelerin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir*' ifadesiyle belirler. Ergin'e göre '*cümlelerin varlığı için asgarî şart bir çekimli fiildir.*' (s.398). Ergin, cümleleri yüklemine göre *fiil cümlesi* ve *isim cümlesi* olarak

sınıflandırır. Eserde cümle üzerine yapılan ikinci sınıflandırma, yapı bakımından sınıflandırmadır. Ergin, cümleleri yapı bakımından *basit cümleler* ve *birleşik cümleler* olarak ikiye ayırır. Daha sonra birleşik cümleler kendi içerisinde ‘*şartlı birleşik cümle, ki’li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle*’ olarak üç alt başlıkta ele alınır (s.404). Eserin bu bölümünde anlam bakımından bir sınıflandırma tespit edilememiştir.

Fuat Bozkurt, cümle tanımına ‘*Tümce*’ başlığı altında yer verir. Bozkurt’a göre tümcenin var olabilmesi için asgari koşul yüklem varlığıdır. Bozkurt’un eserinde de diğer kaynaklarda olduğu üzere, cümlenin varlığı için hüküm bildiren asgari bir kelimenin varlığı yeterli görülür. Yazar, yüklem tümcede temel unsur olduğunu şu şekilde vurgular:

“*Tümcede öğelerin işlevlerini yüklem belirler; sözdizimi açısından tümcenin temelini oluşturur. Hiçbir öğeye bağlı değildir. Ortadan kalktığında tümce ortadan kalkar.*” (Bozkurt, age.: s.133).

Bozkurt, cümleleri çeşitli başlıklar kapsamında farklı açılardan sınıflandırır. Bozkurt’un eserinde cümleler; düzen bakımından *düz tümce* ve *devrik tümce*, yargı bakımından *soru tümcesi*, *olumlu tümce*, *olumsuz tümce*, *ünlem tümcesi* şeklinde sınıflandırılır (Bozkurt, age.: s.155-182). Eserde, cümlelerin yapı bakımından sınıflandırılması hususunda farklı bir yöntem izlendiği dikkati çeker. Bozkurt, cümleleri yapı bakımından *yahın tümce*, *birleşik tümce* ve *kaynaşık tümce* olarak üç gruba ayırır. Bu tasnifte, içerisinde fiilimsi bulunduran tümceler birleşik tümce kapsamının dışında tutulmuş, kaynaşık tümce adı altında ayrı bir grupta incelenmiştir. Kaynaşık tümce kendi içinde *eylemlikli tümce*, *ortaçlı tümce*, *ulaçlı tümce* şeklinde sınıflandırılır (s.222). Birleşik tümce ise kendi içinde *sıralı tümce*, *bağlı tümce*, *ki bağlaçlı tümce*, *ilgeçli tümce*, *soru ekli tümce*, *değil koşaçlı tümce*, *iç içe tümce*, *koşullu tümce*, *eksilteli tümce*, *ara tümce* başlıklarına ayrılmıştır (s.187).

M.U.’dan itibaren Anadolu sahasında yazılmış başlıca gramer kitaplarında cümlenin tanımlanması, kapsamının belirlenmesi ve çeşitli özellikler yönünden cümlelerin sınıflandırılması konularında yer verilen bilgiler üzerine genel bir değerlendirme yapılacak olursa, özetle şu bilgiler aktarılabilir:

M.U.’dan itibaren Anadolu sahasında yazılmış başlıca Türkçe gramer kitaplarında, cümlenin tanımlanması hususunda bir mutabakat olduğu söylenebilir. Birtakım küçük farklılıklar bulunmakla birlikte, belirtilen eserlerin hemen hepsinde ‘bir fikir, bir duygu, bir düşünce, bir hüküm belirtme’ koşulu cümlenin varlığı için

yeterli görülme; cümlenin kapsamı 'hüküm/yargı bildirme' ölçütü çerçevesinde çizilmiştir.

Cümlelerin çeşitli açılardan sınıflandırılması noktasında ise M.U.'da ve Tanzimat dönemi gramer kitaplarında, Arapça kaidelerin esas alındığı görülür. Bergamalı Kadri, *faslun fi'l-fâil ve'l-mefûl* başlığı ve bunu müteakip yer verilen *faslun fi'l-mübtedâ'i ve'l-haber* başlığı kapsamında, cümleleri yüklem türüne göre fiil cümlesi ve isim cümlesi olarak ikiye ayırmakta (M.U. s.119-127), cümle üzerine yapı bakımından bir tasnife yer vermemektedir. Tanzimat dönemine ait eserlerde yer verilen sınıflandırmalarda, yine Arapça gramer kaideleri örnek alınmakla birlikte, bu eserlerdeki tasnifler M.U.'ya nazaran daha düzenlidir. Bu döneme ait eserlerde genel olarak cümleler; yapı bakımından *cümle-i asliyye* ve *cümle-i fer'iyye*, yüklemine göre *cümle-i fi'liyye* ve *cümle-i ismiyye*, yüklem bildirdiği hükme göre *ihbâriyye* ve *inşâiyye*, anlamına göre *müsbet* ve *menfi* olarak sınıflandırılmışlardır. Döneme ait başlıca kaynaklar kendi aralarında mukayese edildiğinde, özellikle cümlelerin sınıflandırılması noktasında bir düzenlilikten ve uyumdan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca gramer kitaplarında ise cümle ile ilgili sorun ve düzensizliklerin genellikle cümlelerin çeşitli açılardan sınıflandırılması noktasında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu hususta görülen sorun ve düzensizliklerin oluşmasına yol açan başlıca nedenlerden biri, sınıflandırmada kullanılan terimlerdeki uyumsuzluktur. Bu dönemde kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında, tümce/cümle, birleşik/bileşik, girişik/kaynaşık gibi terimlerin aynı unsurları karşılamada kullanılan farklı terimler olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, Türkçe gramer kitaplarında aynı unsuru veya cümle çeşidini karşılamak için birbirinden farklı terimlerin tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Örneğin birden fazla yargı taşıdığı belirtilen cümleler için Bozkurt, *bileşik tümce* terimini (s.187); Ergin, *birleşik cümle* terimini (s.404); Banguoğlu, *birleşik cümle* terimini (s.547); Ediskun, *bileşik cümle* terimini (s.377); Bilgegil, *bileşik cümle* terimini (s.72) kullanmaktadır. Dolayısıyla aynı cümle çeşidi için birbirinden farklı üç terimin tercih edildiği görülmektedir.

Cümlenin sınıflandırılması hususunda görülen sorun ve düzensizliklerin başlıca nedenlerinden bir diğeri, benimsenen sınıflandırma yöntemlerindeki farklılıklardır. Bu hususta sorun ve düzensizliklerle en çok karşılaşılan konu başlığının 'yapı bakımından cümleler' olduğu görülmektedir. Bu konu başlığı, hem

Cumhuriyet'ten önceki döneme ait eserlerde hem de Cumhuriyet sonrasında ait eserlerde karmaşanın en yoğun biçimde görüldüğü noktadır. Karahan, konuyla ilgili bir çalışmasında, cümlelerin yapı bakımından sınıflandırılması noktasında görülen karışıklığın nedenini şöyle açıklar:

“Sınıflandırma konusundaki karışıklığın diğer ve en önemli sebebi ‘yapı, cümle ve yargı’ kavramlarıyla ilgili farklı yaklaşımlardır. ‘Yapı’ ile kastedilen bazılarına göre anlamı taşıyan ve anlamla bütünleşen gramatikal çerçeve, bazılarına göre ise sesle şekillenen bu anlamın zihindeki ham maddesi olursa elbette ortaya çeşitli sınıflandırmalar çıkacaktır. ‘Cümle’yi bir taraftan yargılı anlatım şeklinde tanımlarken, diğer taraftan yargısız anlatımları cümle saymak çelişkisi; henüz ‘yargı’ kavramında anlaşılmamış, ‘bitmişlik’ ve ‘bitmemişlik’, yani yargı ile yargısızlık arasında ‘yarı bitmişlik’, yani yan yargı, yarım yargı gibi gerçek olmayan noktalar vehmeden araştırmacıların vehimleri de sınıflandırmalardaki farklılığa sebep olan diğer faktörlerdendir.” (Karahan, 2000: s.1-2).

Bu durum, araştırmacılarıdaki ‘yargı’ algısıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu karışıklığın giderilebilmesi için öncelikle ‘yargı’ kavramının kapsamını netleştirmek gerekecektir. Bu hususta Karahan’ın açıklamaları son derece önemlidir. Bir kelime ya da kelime grubu, ya tam bir yargı taşır, yani bir hüküm bildirir ya da bildirmez. Bu bakımdan, özellikle fiilimsileri ‘bitmemiş eylem’ saymak yerine bunların isimleşmiş fiiller olduğunu kabul etmek ve bunları isim, sıfat veya zarf olarak değerlendirmek, cümle yapısının tahlili sırasında karşılaşılabilecek sorunları gidermede gerekli bir adım olarak görülmektedir. Cümlelerin yapı bakımından incelenmesi sırasında ‘yan yargı, yarım yargı’ gibi kavramları dikkate almak, ‘yargı’nın ne olduğuyla ilgili soru işaretlerini de beraberinde getirecektir.

Cumhuriyet sonrasında ait eserlerde, cümlelerin yapı bakımından sınıflandırılması hususunda var olan düzensizliklerin bir sonucu olarak, tahlil ve örneklendirme sorunları da karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir kaynakta basit cümleyi örneklendirmek için gösterilen örnek bir cümle, bir diğer kaynakta girişik cümle başlığı altında karşımıza çıkabilmektedir. Muhsine Börekçi’nin bir çalışmasında, aynı bildiriye ileten ifadelerin birbirinden farklı cümleler gibi değerlendirildiğini gösteren örneği oldukça dikkat çekicidir. Börekçi’nin örneği ve örnekle ilgili açıklamaları şöyledir:

“1a. Kendimi akıllı sanırdım.

1b. Akıllı biri olduğumu sanırdım.

1c. Akıllıyım sanırdım.

1d. Sanırdım ki akıllı biriyim

Örnek cümlelerde bildirişim işlevi dikkate alınırca konuşan kişinin (sözce öznesinin) bir şey sandığı, alıcıya kendisinin akıllı biri olduğunu değil; akıllı olduğunu sandığı bilgisini iletmediği görülür. Bu durumda 1a, 1b, 1c ve 1d iletmediği bilgi açısından tek

cümledir. Ancak 1a basit cümle, 1b, fiilimsi içerdiği için girişik cümle; 1c, birinci cümle ikinci cümlelerin nesnesi olduğu için iç içe birleşik; 1d de iki cümle bağlaçla birleştirildiği için bağlı cümle ya da ki'li birleşik cümle olarak da değerlendirilmektedir." (Börekçi, 2015: s.362).

Yukarıda başlıca Türkçe gramer kitaplarının incelenmesi sırasında ve farklı kaynaklardan alınan açıklamalarda görüleceği üzere, Türk gramerciliğinde cümle algısı ve cümlelerin sınıflandırılması hususunda benimsenen yaklaşımlar, dönemler arasında ve aynı döneme ait eserler söz konusu olduğunda eserden esere farklılık göstermektedir. Özellikle M.U.'da ve Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserlerde, cümlelerin sınıflandırılması noktasında Arapça gramer kuralları esas alınmış, sınıflandırma yöntemleri ve tercih edilen başlıklar bu doğrultuda belirlenmiştir. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca eserlerde ise durum daha karmaşıktır. Bu eserlerin bir kısmında Arapça gramer kuralları örnek alınmaya devam edilmiş, bir kısmında ise Batı gramerleri örnek alınmıştır. Bu noktada, cümlelerin sınıflandırılması hususunda görülen karmaşık durum, 'Türkçede cümlelerin sınıflandırılması noktasında ölçüt ne olmalıdır?' sorusunu karşımıza çıkarmaktadır. Her konuda olduğu gibi bu konuda da dilin kendi yapısını ve işleyişini esas alarak bir sınıflandırma yapmak en doğru yaklaşım olacaktır. Bu sınıflandırmayı yapmadan önce, sınıflandırmada esas alınan 'yargı, hüküm, fiilimsi' gibi kavramların tanımlarının net bir şekilde ortaya konulması, dikkat edilmesi gereken en önemli noktadır. Sınıflandırma hususunda ikinci ölçüt, bu bilgilerin aktarımı, öğretilmesi aşamasında kolaylık ve anlaşılabilirliğin sağlanması olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, yapılacak olan sınıflandırma, dilin yapı ve mantığından uzak, anlaşılması güç, başka dillerin kurallarını esas alan bir sınıflandırma olmamalı; öğretimi ve anlaşılması kolay olmalı, Türk insanının dil mantığına uymalıdır. Biz, cümleler üzerine en basit ve anlaşılır sınıflandırmanın aşağıdaki şekilde yapılabileceği kanaatindeyiz:

A.Yapı Bakımından Cümleler:

1.Basit Cümle

2.Birleşik Cümle: 2.1.İç İçe Birleşik 2.2.Şartlı Birleşik 2.3.Ki'li Birleşik

3.Sıralı Cümle

4.Bağlı Cümle

B.Yüklemine Göre Cümleler:

1.Fiil Cümlesi

2.İsim Cümlesi

C.Öge Dizilişi Bakımından Cümleler:

1.Kurallı Cümle

2.Kuralsız (Devrik) Cümle

D.Anlam Bakımından Cümleler:

- 1.Olumlu Cümle 2.Olumsuz Cümle 3.Soru Cümlesi 4.Ünlem Cümlesi

3.3.3.Türk Gramerciliğinde Kelime Grupları Konusunda Görülen Adlandırma, Sınıflandırma ve Tahlil Sorunları

Kelime gruplarının adlandırılması, sınıflandırılması ve söz dizimindeki işlevlerinin tespit edilmesi, cümle bilgisi için ciddi önem taşıyan konulardır. Kelime gruplarıyla ilgili olan bu konular; cümlelerin yapı, anlam, işlev ve kuruluşlarının belirlenmesinde önemli birer rol oynadığından, gramer çalışmalarında da önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan gerek Türkçenin gramerini bir bütün olarak inceleyen kaynaklarda gerekse müstakil bir konu olarak söz dizimini ele alan kaynaklarda, *'kelime grupları'* başlığı önemli bir yer tutar. Ancak bu konuyu kapsayan başlıca kaynaklar arasında, kelime gruplarının adlandırılması, sınıflandırılması ve örneklendirilmesi noktasında birtakım farklılıklar, sorun ve düzensizlikler olduğu görülmektedir. Örneğin Türkçenin gramerini konu alan kaynakların bir kısmında yirmi iki kadar kelime grubu türüne yer verilirken bir kısmında dört ya da beş türlü kelime grubu yer alabilmektedir. Bunun yanında, takısız isim tamlaması-sıfat tamlaması uyumsuzluğu gibi konularda benzer tutarsızlıkların sürdürüldüğü görülür. Bu hususta karşılaşılan mevcut durum ise cümle bilgisinin öğretimi aşamasında birtakım sorunlara ve örtüşmezliklere yol açmakta, konunun açıklanmasını güçleştirmektedir. Konuyla ilgili bir çalışma yapan Caner Kerimoğlu, *Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Söz Dizimi İle İlgili Kabuller Üzerine I (Kelime Grupları)* başlıklı incelemesinde, kelime grupları hususunda gramer kitaplarımızda görülen tutarsızlığa dikkat çekmekte ve bu tutarsızlıkların yol açtığı sorunları şöyle özetlemektedir:

“Türk eğitim sisteminin eleştirilen yönlerinden birisi devamlılığının olmamasıdır. Eğitim kurumlarının birbirlerinden ilgisiz yapılarımı gibi hareket etmesi, öğrenciyi bir sonraki eğitim durumu için hazır hâle getirememesi kopukluklara, karışıklıklara yol açmaktadır. Bu kopukluklar nedeniyle, eğitimciler sık sık öğrencilerin gerekli alt yapıya sahip olmadığını ifade ederler. Akademisyenler liselerin öğrencileri gerekli donanımlarla üniversiteye gönderememesinden, liselerde görev yapan eğitimciler ise öğrencilerin ilköğretim bilgilerinin yetersiz olmasından şikâyetçidirler. Bu tartışmalar sırasında kafası karışan ve yeni bir eğitim aşamasına geldiğinde eski bilgilerini unutması istenen öğrenci, farklı eğitim kademelerinde her şeye yeniden başlamak zorunda kalmaktadır.” (Kerimoğlu, 2006: s.1).

Çalışmanın bu bölümünde, *Türk Gramerciliğinde Kelime Gruplarında Görülen Adlandırma, Sınıflandırma ve Tahlil Sorunları* başlığı kapsamında, Türk gramerciliğinin ilgi alanı içerisinde en tartışmalı başlıklardan birini oluşturan kelime gruplarının M.U.'dan bu yana kaleme alınan başlıca kaynaklardaki işleniş biçimleri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda, öncelikle Anadolu'da yazılmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan M.U.'dan başlamak üzere Tanzimat sonrasında Cumhuriyet'e dek kaleme alınan eserler ve Cumhuriyet'ten sonra aynı alanda yazılan başlıca kaynaklar incelenecek, bu kaynakların kelime gruplarına yönelik yaklaşımları tespit edilecektir. Bu sayede M.U.'dan bu yana Türkçenin gramerinin yazımında etkili olan başlıca isimlerin kelime gruplarıyla ilgili görüşleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve başlıca kaynaklarda kelime grupları hususunda karşılaşılan sorun ve düzensizlikler, kelime grupları ile ilgili olarak üzerinde görüş birliğine varılan ve varılamayan noktalar tespit edilmiş olacaktır.

Müeyyessiretü'l-Ulûm'da kelime grupları konusu ile ilgili birkaç farklı hususun farklı başlıklar altında ele alındığı görülür. Eserde kelime grupları ile ilgili yer verilen konu başlıkları ve müellifin bu konular üzerine açıklamaları şu şekildedir:

Tekrar Grupları

M.U.'da tekrar grupları ile ilgili açıklamalardan ilki, kelimenin tanımlanması sırasında aktarılır.

“Mühmelât oldur ki hemân bir kuru söz ola, mânâsı olmaya; deyz gibi, meyz gibi, çeşen meşen gibi, dahı bunlara benzer ne var ise.” (M.U. s.11)

Burada zikredilen örneklere bakıldığında, bunların bir anlamlı bir anlamsız iki kelimenin birleşimiyle kurulan ikilemelere örnek teşkil ettiği görülür. Eserin daha sonraki bir bölümünde *edât-ı hâl* olarak adlandırılan -u/-ü zarf-fiil eki izah edilirken yine bir ikileme örneğine yer verilir:

“Yörüyü yörüyü geldi dirler, ‘yü’ bunda edât-ı hâldür; yörüdüğü hâlde geldi dimek mânâsına. Tekrar getirildüğü kesretine işâretdür.” (M.U. s.145).

Müellif eserin son bölümünde yer verdiği gazelin tahlili sırasında *‘delik delik’* ikilemesini izah eder ve bunun da *kesret* (çokluk) ifade ettiğini belirtir.

İsim Tamlaması

Bergamalı Kadri, isim tamlamalarını *‘faslun fi'l-muzâfi ve'l-muzâfi ileyh’* başlığı kapsamında ele alır. Müellif, isim tamlamalarını bir ismi bir isme nisbet ettirerek eklemek olarak tanımlar.

“Muzâf nisbet olunmuş, muzâfun ileyh ana nisbet olunmuş dimekdür; ıstılâhda bir ismi bir isme nisbet itdürüp zamm itmekdür; Zeyd’ün gulamı gibi, Amr’un oğlu gibi.” (M.U. s.115-116).

Müellifin *terkîb-i izâfet* açıklaması yaparken belirtili ve belirtisiz gibi birtakım ayrımlara yer vermeksizin isim tamlamalarını tek başlık altında değerlendirdiği görülmektedir.

Sıfat Tamlaması

Bergamalı Kadri’nin eserinde sıfat tamlamalarına dair müstakil bir bölüm oluşturmadığı ve bu konuyla ilgili tafsilatlı bir açıklamaya yer vermediği görülmektedir. Müellifin sıfat tamlamasıyla ilgili olarak aktardığı bilgiler, eserin son bölümünde yer alan gazel tahlili sırasında değinilen birkaç örneğin açıklanmasıyla sınırlıdır. Müellif bu açıklamalardan birinde sıfat tamlaması için ‘vasf terkibi’ terimini kullanır. Eserde, sıfat tamlaması ile ilgili tespit edilen örnekler şunlardır:

“Bir, ism-i adeddür; ulu, sıfât-ı müşebbehedür. Bünyâd yapu mânâsınadır, yapılan nesnenün ismidür, pes yapu ism-i cins oldı... Bir, bünyâdun sıfâtıdur; ulu da bünyâdun bir sıfât-ı âharıdır.” (M.U. s.163-164).

“Kutlu kapu açıldı Hayâlî’nin üstine; kutlu, sıfât-ı müşebbehedür, mübârek mânâsına.” (M.U. s. 181)

“Alçak gönüllü, vasf terkibidür; alçak, sıfât-ı müşebbehedür.” (M.U. s.183)

Kelime gruplarının adlandırılması ve sınıflandırılması hususunda, Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait eserlerde de M.U. ile benzer yöntemlerin benimsendiği görülür. Bu dönemde kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında kelime gruplarına yönelik yaklaşımlar şöyledir:

Kavâid-i Osmâniyye’de *İsim* ana başlığı kapsamında *izâfet* adı altında isim tamlamaları ele alınır. Bu bölümde Türkçe tamlamalar yanında Arapça ve Farsça tamlamalar ve bunların kuruluş biçimleri de açıklanır. Türkçede isim tamlaması kuruluşu, *Esmâ-i Türkiyye* başlığı altında aktarılır. İsim tamlamaları eserde *terkîb-i izâfi* terimiyle adlandırılmıştır. Eserde, isim tamlamaları üzerine bugünkü gramercilik anlayışından farklı bir sınıflandırma yapılır. Buna göre Türkçedeki isim tamlamaları *izâfet-i lâmiyye* ve *izâfet-i beyâniyye* olmak üzere ikiye ayrılır. ‘*Nisbet ve temellük*’ (aitlik) belirten tamlamalar *izâfet-i lâmiyye*; ‘çınar ağacı, kaplıca suyu, ipek böceği’ gibi ‘*muzâfin nev’ini beyân eden*’ tamlamalar ise *izâfet-i beyâniyye*’dir. Eserde yer verilen bu tasnifin bugünkü gramercilerimizden bir kısmının görüşlerine

de yansıdığı anlaşılmaktadır. Bugün isim tamlamaları üzerine yapılan tasnifte ‘tamlananın maddesini belirten’ tamlamalara takısız isim tamlaması adının verilmesi bu dönemden kalma bir alışkanlığın tezahürü olmalıdır (Özkan, 2000: s.59).

Eserde yer verilen ikinci kelime grubu sıfat tamlamalarıdır. Sıfat tamlamasını adlandırmak için eserde kullanılan terim, *terkîb-i tavsîfi*’dir. Bunun yanında bir sıfatın bir kelime grubu oluşturmada kullanılmasıyla kurulan terkip için *vasf-ı terkîbî* teriminin kullanıldığı da görülmektedir (Özkan, age.: s.69). Buna göre *terkîb-i tavsîfi*, bir *sıfat* ve bir *mevsûf*’tan meydana gelir. Bu bölümde, Türkçe, Arapça ve Farsça sıfat tamlamalarının kuruluş biçimlerinden ve Türkçe sıfatların diğerlerinden farklı olarak çokluk eki gibi ekleri almayışından bahsedilir. Sonrasında Türkçede kullanılan sıfatlar, *kıyâsî* ve *semâî* olarak iki gruba ayrılır (Özkan, age.: s.67). Bunun yanında sayı sıfatlarının diğer sıfatlardan ayrılarak *esmâ-i a’dâd* adı altında farklı bir başlık kapsamında ele alındığı görülür. Bu bölümde asıl sayı sıfatlarının yanında sıra ve kesir bildiren sayı sıfatlarına da yer verilmiş, bunların Arapça ve Farsçadaki kullanım şekilleri açıklanmıştır (Özkan, age.: s.74-75). Eserde, yukarıda aktarılan kelime grupları dışında müstakil bir başlık altında herhangi bir kelime grubuna yer verilmemiştir.

Medhâl-i Kavâid’de de yine sadece isim ve sıfat tamlamalarına yer verilmiş, bunların dışında herhangi bir kelime grubu ile ilgili açıklama yapılmamıştır. Eserde, birinci bâpta *isim* başlığı altında *izâfet* konusu ele alınır. Buna göre *izâfet*, isimlerin dört hâlden biridir. Bir *muzâf* ve bir *muzâfun ileyh*’ten oluşan kelime grubu *terkîb-i izâfi*’dir. Müellif, *izâfet*’i ‘bir ismi bir isme rabt etmektir ki birine muzâf ve diğerine muzâfun ileyh denilir’ şeklinde tanımlar (Özkan, 2000: s.27). Bu kısımda sadece isim tamlaması tanımlanmış, tamlamalara dair bir sınıflandırma yapılmamıştır. Eserde açıklanan bir diğer kelime grubu sıfat tamlamasıdır. Sıfat tamlaması, eserin ikinci bâbında sıfat başlığı kapsamında şu şekilde tanımlanır:

“Sıfat bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek için o ismin yanına getirilen kelimedir. O isme dahi mevsuf denilir: siyah at, güzel araba gibi ki siyah ve güzel sıfat ve at ile araba mevsuf olur.” (Özkan, age.: s.29).

Eserde, sadece sıfat tamlamasının tanımı ve kuruluşu hakkında bilgi verilmiş, sıfatlar ya da tamlamalar konusunda bir sınıflandırma yapılmamıştır. *Medhâl-i Kavâid*’de müstakil bir başlık hâlinde açıklandığı tespit edilebilen kelime grupları, isim ve sıfat tamlamalarından ibarettir.

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî'de kelime grupları kapsamına giren konu başlıklarından yalnız *terkîb-i izâfi* ve *terkîb-i tavsîfi*'ye yer verildiği görülmektedir. İsim tamlamaları, *izâfet* başlığı altında müstakil bir konu hâlinde ele alınır. Müellifin *terkîb-i izâfi* tanımı ve açıklaması şu şekildedir:

“*İzâfet: Bir kelimeyi diğer bir kelimeye rabt edip beyinlerindeki münasebeti beyan eylemekten ibarettir ki bunların birisine ‘muzâfun ileyh’ diğerine ‘muzâf’ ve ikisine birden terkîb-i izâfi denir.*” (Toparlı, 2003: s.15).

Eserde, isim tamlamaları '*izâfetin envâi*' başlığı altında '*izâfet-i lâmiyye, izâfet-i beyâniyye, izâfet-i teşbîhiyye*' olmak üzere üç grupta sınıflandırılır. Bu sınıflandırmada, döneme ait diğer kaynaklarda olduğu gibi, 'çınar ağacı, demir kalem' gibi nitelik bildiren kelimelerle kurulan kelime grupları isim tamlaması sınıfına dâhil edilir ve *terkîb-i beyâniyye* olarak adlandırılır (Toparlı, age.: s.18). Daha önce üzerinde durulan döneme ait diğer iki kaynakta yer almayan *izâfet-i teşbîhiyye* terimi ise 'gönül kâbesi, limon ayvası' gibi teşbih (benzerlik) yoluyla terkip oluşturan ifadeler için kullanılır.

Eserde yer verilen ikinci bir kelime grubu türü '*terkîb-i tavsîfi*'dir. *Terkîb-i tavsîfi* (sıfat tamlaması) eserde şöyle tanımlanır:

“*Sıfat ile mevsuftan teşekkül eden mürekkebâta terkîb-i tavsîfi denir. Kâide-i Türkiyye üzere yapılan terkîb-i tavsîflerde sıfat evvel, mevsuf sonra gelir.*” (Toparlı, age.: s.27).

Bu açıklamadan sonra Arapça ve Farsça *terkîb-i tavsîfi*'ler üzerinde durulur. Sayı sıfatları ise bir sonraki bölümde *ism-i aded* başlığı altında sıfatlardan bağımsız müstakil bir konu gibi işlenmiştir. Eserde, yukarıda aktarılan isim ve sıfat tamlamaları dışında, kelime grupları ile ilgili bir konu başlığına yer verilmemiştir.

Selim Sabit Efendi'nin *Nahv-i Osmânî*'sinde kelime grupları, ayrı başlıklar altında dağınık bir biçimde aktarılmıştır. Eserde, kelime grupları *kuyûdât* olarak adlandırılan cümlenin tamamlayıcı unsurları kapsamında değerlendirilmiş, *kuyûd-i izâfiyye, kuyûd-ı vâsfiyye* gibi terimlerle karşılanmıştır (Dağdelen, age.: s.42-45). Bunun yanında isim-fiil grubu, zarf-fiil grubu, edat grubu gibi kelime grupları *sigâ-i ta'kîbiyye, sigâ-i intihâiyye* gibi Arapça terimler kullanılarak Arapça gramer kuralları çerçevesinde ifade edilmiştir (Dağdelen, age.: s.50-51).

Eserde, isim tamlamaları *kuyûd-ı izâfiyye* başlığı altında işlenir. Müellif, isim tamlamalarını şöyle tanımlar:

“Eczâ-yı cümleden birinin ma'nâsını tahsîs ve beyân iden lâfzlardır ki ol lâfza ‘muzâfun-ileyh’ ve takyîd ve tahsîs olunan lâfza dahi ‘muzâf’ dinilüp bunların mecmû‘ına birden ‘terkîb-i izâfî’ dirler.” (Dağdelen, age.: s.42).

Eserde, isim tamlamaları Türkçe, Arapça ve Farsçadaki kuruluş biçimlerine göre ayrı ayrı aktarılmıştır. Türkçe isim tamlamalarının sınıflandırılması konusunda, daha önce üzerinde durulan eserlerdeki geleneğin devam ettirildiği görülür. Türkçe isim tamlamaları, *izâfet-i tahsîsiyye* ve *izâfet-i beyâniyye* olarak iki gruba ayrılır. Bu tasnife göre ‘*temellük ve ihtisâs ma'nâlarını ifâde ve iş'âr iden terkîbler*’ *izâfet-i tahsîsiyye*; ‘*temellük ve ihtisâs ma'nâlarını ifâde itmeyüp muzâfun-ileyh, muzâfin nev' ve cinsini beyân ve iş'âr iden terkîbler*’ *izâfet-i beyâniyye* olarak adlandırılır. Bugün gramercilerin büyük bir bölümü tarafından sıfat tamlaması olarak değerlendirilen ‘*altun saat, elmas küpe*’ gibi kelime grupları, eserde *izâfet-i beyâniyye*’ye örnek olarak gösterilmiştir.

Eserde kelime grupları ile ilgili müstakil bir başlık hâlinde yer verilen bir diğer konu başlığı *kuyûd-ı vasfiyye*’dir. Müellif, sıfat tamlamalarını şu şekilde tanımlar:

“Eczâ-yı cümleden birinin ma'nâsını takyîd ve tavsîf iden lâfzlardır ki ol lâfza ‘sıfat’ ve takyîd ve tavsîf olunan lâfza da ‘mevsûf’ dinilüp bunların mecmû‘ına birden ‘terkîb-i tavsîfî’ dirler.” (Dağdelen, age.: s.45).

Müellif, sıfat tamlamalarını tanımladıktan sonra onları niteleme ve belirtme özelliklerine göre bir sınıflamaya tâbi tutar. Burada yapılan sınıflama aslında sıfat tamlamalarını değil bu tamlamalarda kullanılan sıfatların özelliklerini ölçü almaktadır (Dağdelen, age.: s.46).

A. Cevat Emre, *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserinde isim tamlamalarından *izafet* adı altında, sıfat tamlamalarından ise *sıfat* başlığı kapsamında bahseder. Emre, *izafeti* ‘*bir ismin veya isim makamındaki bir kelimenin mânâsını mukârin kelime veya kelimelerle tahsîs ve itmam etmek keyfiyeti*’ şeklinde tanımlar. Devam eden açıklamalarda ismi (tamlananı) ifade etmek için ‘*muzâf*’, ismin mânâsını tahsîs veya itmam eden kelimeyi (tamlayanı) ifade etmek için ‘*muzâfun ileyh*’, her iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan tamlamayı ifade etmek için ‘*terkîb-i izâfî*’ terimleri kullanılır (Sağol vd. age.: s.118). Emre’nin isim tamlamaları üzerine yaptığı sınıflandırma, döneme ait daha önce incelenen kaynaklarda yapılan tasniflerden oldukça farklıdır. Emre, ‘*Türkçede izâfet pek mütenevvi olup yirmiye mütecâviz surette ismin mânâsını tahsîs ve itmâm eder*’ şeklinde sayısını belirttiği isim tamlamalarını oluşturdukları anlamlar doğrultusunda sıralayarak yirmi iki ayrı

isim tamlaması şeklinden bahseder (Sağol vd. age.: s.118-120). Yazar, kendisinden önce bu konuyu ele alan kaynaklardaki tasnif yöntemlerini ‘*Türkçede izâfet-i lâmiyye ve beyâniyye taksimine mahâl yoktur*’ ifadesiyle eleştirerek bu şekilde sınıflandırmanın uygunsuz olduğunu belirtir (Sağol vd. age.: s.121).

Eserde kelime gruplarıyla ilgili yer verilen ikinci müstakil başlık, ‘*terkîb-i tavsîfi*’dir. Terkîb-i tavsîfi şu şekilde tanımlanır:

“*Sıfatla mevsufundan müteşekkil terkibe ‘terkîb-i tavsîfi’ tesmiye olunur. Türkçede sıfat evvel, mevsuf sonra gelir.*” (Sağol vd. age.: s.137).

Bu bölümde sadece sıfat tamlamasının tanımı yapılmış, tafsilatlı bilgi için ‘*sıfat*’ bahsine gönderme yapılmıştır. Sıfat bahsi içerisinde *terkîb-i tavsîfi*’nin bir sıfat ve bir mevsûftan oluştuğu belirtilir. Burada sıfatların tamlamalara kattıkları anlam açıklanmış sonrasında sıfatlar görevleri doğrultusunda sınıflandırılmıştır (Sağol vd. age.: s.33). *Terkîb-i tavsîfi* ve *terkîb-i izâfi* konu başlıkları kapsamında sıfat ve isim tamlamalarının Arapça ve Farsçadaki kuruluş biçimleri de açıklanmıştır.

Yukarıda aktarılan kelime grupları dışında eserde kelime gruplarını kapsayan müstakil bir konu başlığı tespit edilememiştir. Eserde, ‘geze geze, yazalıdan beri, yazıncaya dek,’ gibi örnekler ve bunlara benzer diğer kelime grupları, dönemde mevcut olan gramercilik anlayışı doğrultusunda ‘*sîgâ*’ başlığı kapsamında aktarılmıştır (Sağol vd. age.: s.210-215).

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde kelime gruplarını ‘*Kelime Öbekleri*’ başlığı altında müstakil bir konu olarak ele alır. Deny, kelime öbeklerini şöyle tanımlar:

“*Kelimelerin biçim bakımından olduğu gibi mantık bakımından da bir bütün meydana getiren her bir topluluğuna biz kelime öbeği adını vereceğiz.*” (Deny, age.: s.657).

Deny, biçim ve mantıkça birbirini tamamlayan kelimelerden oluşan öbekleri tanımladıktan sonra bunları üç başlık altında toplar:

“*1.Belirtici öbekler ki bunlar iki sözcükten ibaret olup birincisi ikincisini belirtir: kırmızı ev, çobanın evi gibi. Bu her iki öbekte görülenlerin birinci sözcüğüne ‘belirten’, ikincisine ‘belirlenik’ adını vereceğiz.*

“*2.Yanaşmalık öbekler ki böylelerinde yanaşma hâlinde olan iki ve daha çok adlandırmalar yalnız bir ferdi bildirirler.*

3. *Destekleyen bir kelime ile onun desteklediği bir 'tümleyen nesne'den yapılmış öbekler.*" (Deny, age.: s.657).

Deny'nin tasnifine göre *'Birinci Ayrım'* kapsamında isim ve sıfat tamlamaları *'belirtici öbekler'* adı altında tek bir başlık altında toplanırlar. İkinci aşamada bunlar kendi içerisinde *'birinci sözcüğü sıfat olan belirtici öbekler'* ve *'ad tamlaması'* şeklinde ikiye ayrılırlar (Deny, age.: s.660-669). *'İkinci Ayrım'* kapsamında *'Açıklama (beyanlı atıf) Öbekleri'* üzerinde durulur. Bu kısımda *'yanaşık ve kaynaşık iki veya daha çok addan yapılmış öbekler'* üzerinde durulur (Deny, age.: s.700). *'Üçüncü Ayrım'* ise cümle öbeklerine ayrılmıştır. Yukarıda kelime öbeklerinin 3.maddesinde yer alan *"Destekleyen bir kelime ile onun desteklediği bir 'tümleyen nesne'den yapılmış öbekler"* kapsamında ise fiilimsi grupları, edat grubu, ablatif grubu ile ilgili örnekler sıralanır.

Yüksel Göknel, eserinde sıfat fiil grubu, zarf fiil grubu, edat grubu, sıfat tamlaması, isim tamlaması gibi kelime grupları üzerine örneklere ilgili konular kapsamında yer vermişse de bu konularla ilgili bir açıklama ya da tanımlama yapmamış, bunlar hakkında müstakil konu başlıklarına yer vermemiştir. Eserin *'sıfatlar'* başlıklı bölümünde *'belirten, belirtilen, belirtme'* kavramları üzerinde kısaca durulur. Bu bölümde aynı zamanda *'benim kitabım'* şeklindeki öbikleşmenin de bir belirtme grubu olduğu ifade edilir. Sonrasında *'bu kitap, her kitap, ilk kitap'* gibi örnekler sıralanarak bunların da belirtme işlevli olduğu ifade edilir (Göknel, age.: s.51). Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, eserde bu konulara oldukça yüzeysel bir şekilde değinilmiş, ayrıntılı açıklama ya da tanıma yer verilmemiştir.

T. Nejat Gencan, *Dilbilgisi* adlı eserinde, birbirinden bağımsız birden çok bölüm kapsamında kelime gruplarıyla ilgili açıklamalara yer vermiştir. Gencan, *'Ad Tümlemesi'* ana başlığı kapsamında *'ad takımı'* ve *'sıfat takımı'* başlıklarına yer verir. Yazar, *'ad adı tümleyince ad takımı olur'* şeklinde açıkladığı ad takımlarını *'takı akslarına göre'* üç gruba ayırır. Buna göre *'Sevim'in kalemi, Orhan'ın paltosu'* gibi tamlamalar *'birinci türlü ad takımı'*'na; *'yazı kalemi, çocuk paltosu'* gibi tamlamalar *'ikinci türlü ad takımı'*'na; *'altın kalem, yün palto, demir bilek'* gibi tamlamalar da *'üçüncü türlü ad takımı (takısız tümleme)'*'na örnek teşkil ederler (Gencan, age.: s.197). *'Ad Tümlemesi'* başlığı kapsamında yer alan ikinci alt başlık, *'sıfat takımı'*'dır. Gencan'a göre *'sıfatların adları ya da adlarını tümlemesiyle ortaya gelen söz öbeği'* sıfat takımı adını alır. Gencan'a göre sıfat takımları *'kuruluş takısı'*

almadığı için üçüncü türlü ad takımlarına benzer; ancak bunlar birbirinden farklı tümlemelerdir. Gencan'ın açıklamasına göre '*aslan asker, altın kalem, demir bilek*' tamlamaları *ad takımı*; '*yiğit asker, güzel kalem, kuvvetli bilek*' tamlamaları *sıfat takımı*'dır (Gencan, age.: s.224).

Gencan'ın müstakil bir başlık olarak yer verdiği bir diğer kelime grubu '*ikilemeler ve ikizlemeler*'dir. Yazar, bu bölümde adların, adillerin, sıfatların, belirteçlerin, eylemsilerin söz içerisinde '*anlatıma türlü ayırtılar katmak için*' tekrar edildiğini belirtir (Gencan, age.: s.230).

Yukarıda aktarılanlar dışında, Gencan'ın eserinde kelime gruplarıyla ilgili yer verdiği başlıklar şöyledir: '*Tümlemiş Sıfatlar*' başlığı altında isnat grubu (s.295); '*Eylemsiler*' başlığı kapsamında partisip ve gerundium grupları (s.430); '*Öbekleşmiş Yer-Yön Belirteçleri*' başlığı kapsamında edat grubu, datif grubu, ablatif grubu (s.471) ile ilgili örneklere yer verilmiştir.

M. Kaya Bilgegil, kelime gruplarını '*Belirtme Grupları*' başlığı altında topluca ele almıştır. Bilgegil, belirtme gruplarını şu şekilde sınıflandırır:

"*Belirtme grupları sekize ayrılır:*

1.İsim tamlamaları, 2.Sıfat tamlamaları, 3.Bağlaç grupları, 4.Zarf grupları,
5.İsim grupları, 6.İkizlemeler, 7.Edat grupları, 8.Ünvan grupları"

(Bilgegil, age.: s.108).

Bilgegil'in eseri, kelime gruplarını topluca tek başlık altında ele almasına karşın özellikle kelime gruplarının kendi içerisinde sınıflandırılması noktasında oldukça karmaşıktır. Bilgegil, isim tamlamalarını şu şekilde tasnif eder:

"1.Unsurlarını teşkil eden isimlerin sayısına göre:

Basit isim tamlamaları, Zincirleme isim tamlamaları

2.Terimlerin birbirine göre durumu bakımından:

Anlamca isim tamlaması (izâfet-i ma'neviyye), Lafızca isim tamlaması (izâfet-i lafziyye)

3.Anlamlarına göre:

Belirtili isim tamlaması (izâfet-i lâmiyye), Belirtisiz isim tamlaması (izâfet-i beyâniyye)" (Bilgegil, age.: s.110).

Eserde ikinci yer verilen kelime grubu '*sıfat tamlaması (sıfat terkibi)*'dır. Bu bölümde sıfat tamlamalarının kuruluş özellikleri, Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin hangi kurallar doğrultusunda sıfat tamlaması oluşturabilecekleri açıklanmıştır.

Eserde, kelime grupları konusu kapsamında dikkat çeken diğer bir husus, bağlaç gruplarıdır. Bu bölümde '*ve, ile, ya*' gibi bağlaçlarla bağlanan kelime gruplarının yanında noktalama işaretleriyle ayrılan sıralı unsurlar ve zarf-fiil grupları da bağlaç gruplarına dâhil edilmiştir.

Bundan sonra sırasıyla unvan grubu, zarf grubu, isim grubu, ikizlemeler üzerinde durulur. '*El açık, cep dolu, çenesi düşük, gözü kapalı, havası soğuk*' gibi, dilcilerin bir kısmı tarafından 'isnat grubu' olarak adlandırılan ifadeler Bilgegil'in eserinde '*isim grubu*' olarak adlandırılmaktadır (Bilgegil, age.: s.150).

H. Ediskun, eserinin *Türkçede Sözdizimi* başlıklı bölümünde, söz dizimi konusuna doğrudan cümlenin tanımını yaparak giriş yapar (Ediskun, age.: s.321). Bölümün başlangıç kısmında cümlede vurgu ve yargı gibi konular üzerinde duran yazar, daha sonra cümlenin öğeleri ve cümle çeşitleri üzerinde durur. *Sözdizimi* başlığını taşıyan bu bölümde zaman zaman isim takımı, sıfat takımı (s.346), belirten-belirtilen (s.329) gibi birtakım terimlere ve bunlarla ilgili açıklamalara yer verilmişse de kelime gruplarıyla ilgili müstakil bir konu başlığı tespit edilememiştir.

Eserde, isim ve sıfat tamlamaları ile ilgili konu başlıkları isim ve sıfat başlıkları kapsamında verilmiştir. Yazar, *isim takımları* olarak adlandırdığı isim tamlamalarını şöyle tanımlar:

"*İki isim arasında iyelik ilgisi kurmak amacıyla meydana getirilen takıma isim takımı denir.*" (Ediskun, age.: s.117).

Ediskun'un eserinde isim tamlamalarının sınıflandırılması noktasında bir belirsizlik olduğu görülmektedir. Eserde, isim tamlamaları öncelikle '*belirtili isim takımı, belirtisiz isim takımı*' olarak iki gruba ayrılır (s.118). Yazar, burada isim takımlarının iki çeşitten ibaret olduğunu vurgular. Ancak sonrasında müteakip bir konu başlığı olarak '*zincirleme isim takımları*' (s.125) başlığına yer verildiği görülür.

Eserde kelime grupları konusunda müstakil bir konu başlığı olarak yer verilen ikinci başlık '*sıfat takımı*'dır (Ediskun, age.: s.146). Sıfat takımı başlığı, '*Sıfatlar*'

ana başlığı altında ele alınmış, bu bölümde sıfat tamlamalarının tanımı ve kuruluş özellikleri üzerinde durulmuştur.

Yukarıda aktarılan isim takımı ve sıfat takımı yanında, eserde '*ulaç grupları, edat grupları*' (s.270, s.279) gibi bazı terimler zaman zaman kullanılmakla birlikte, isim ve sıfat takımları dışında kelime grupları ile ilgili müstakil bir başlık yer almamaktadır.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde kelime gruplarını '*Sözdizimi*' başlıklı üçüncü bölüm kapsamında ele alır. Banguoğlu, '*kelime öbekleri*'ni '*belirtme öbekleri*' ve '*yargı öbekleri*' olmak üzere ikiye ayırır. *Yargı öbekleri* başlıklı bölüm kapsamında cümle üzerinde durulur. Eserde kelime grupları '*belirtme öbekleri*' başlığı altında incelenir. Banguoğlu, kelime gruplarını '*ad takımları, sıfat takımları, zarf öbekleri, takı öbekleri, çekim öbekleri, bağlam öbekleri, yanaşma takımları, katma öbekler*' olmak üzere sekiz alt başlıkta ele alır (Banguoğlu, age.: 497-520).

Belirtme öbekleri başlığı altında sıralanan bu gruplar, daha sonra kendi içerisinde farklı sınıflandırmalara tâbi tutulurlar. Eserde, isim tamlamaları '*belirli ad takımı, belirsiz ad takımı, zincirleme ad takımı*' şeklinde sınıflandırılır (Banguoğlu, age.: s.498). *Çekim öbekleri* adı altında *isim öbekleri* ve *fil öbekleri* alt başlıklarına yer verilir. Buna göre 'oyuna düşkün, atıcılıkta eşsiz, haftada bir, sıcağın şikâyetçi' gibi kelime grupları *isim öbeği*; 'beli bükül-, canı sıkıl-, alay et-' gibi kelime grupları da *fil öbeği* adını alırlar (s.506-508).

Eserde kelime öbekleri kapsamında yer alan bir diğer başlık '*yanaşma takımları*'dır. Banguoğlu, yanaşma takımlarını kendi içinde '*san öbekleri, ayama ve soyadı öbekleri, künye ve mahlas*' şeklinde ayırır. Yazarın tasnifine göre '*Oğuz Kağan, Süleyman Paşa, Sami Efendi, Fatma Kadın, Korkut Ata, Galip Dede*' gibi ifadeler *san öbekleri*, '*Zeynelin Recep, Çakır Ali, Yavaş Ahmet, Nalbantların İsmail, Ahmet Yavaşoğlu*' gibi ifadeler *ayama ve soyadı öbekleri*, '*Âşık Paşa Zade, Köprülü Zade, Faruk Nafiz, Kaygusuz Abdal*' gibi ifadeler *künye ve mahlas öbekleri* olarak adlandırılır (Banguoğlu, age.: s.513).

Eserde kelime öbekleri dâhilinde yer verilen son başlık '*katma öbekler*'dir. '*Hey Mustafa! Haydi evladım! Oğlum Selim!*' gibi ünlem içeren ifadeler '*ünlem öbekleri*' adı altında; '*cümlenin tümüne veya bir unsuruna açıklayıcı, hatırlatıcı*

anlam katan’ kelime grupları da *‘saplama öbekler’* adı altında *‘katma öbekler’*e dâhil edilmiştir (Banguoğlu, age.: s.518).

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde *‘Kelime Grupları’* başlığı altında yirmi bir ayrı kelime grubuna yer verir. Yazar, kelime grubunu şu şekilde tanımlar:

“Kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve mânâsında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir. Kelime grubu için birden fazla kelime birtakım kaidelerle belirli bir düzen içinde yan yana getirilir. Böylece belirli bir düzenle kurulduğu için elime grubunun yapısında bir bütünlük bulunur.” (Ergin, age.: s.374).

Ergin’in eserinde yer verdiği kelime grupları sırasıyla şöyledir:

“1.Tekrarlar 2.Bağlama grubu 3.Sıfat tamlaması 4.İyelik grubu ve isim tamlaması 5.Aitlik grubu 6.Birleşik isim 7.Birleşik fiil 8.Ünvan grubu 9.Ünlem grubu 10.Sayı grubu 11.Edat grubu 12.İsnat grubu 13.Genitif grubu 14.Datif grubu 15.Lokatif grubu 16.Ablatif grubu 17.Fiil grubu 18.Partisip grubu 19.Gerundium grubu 20.Kısaltma grupları 21.Akkuzatif grubu” (Ergin, age.: s.377-397).

Tasnif yöntemi itibariyle değerlendirildiğinde, Ergin’in eserinin kelime gruplarının sınıflandırılması noktasında en düzenli sınıflamayı yaptığı söylenebilir. Yazar, tekrarları kendi içerisinde *‘aynen tekrarlar, eş mânâlı tekrarlar, zıt mânâlı tekrarlar, ilaveli tekrarlar’* şeklinde sınıflandırır (s.377). Ergin, incelenen diğer birçok kaynaktan farklı bir biçimde, isim tamlamalarını *belirli isim tamlaması* ve *belirsiz isim tamlaması* olarak iki gruba ayırır ve zincirleme tamlamayı ayrı bir tür olarak kabul etmez (s.383).

Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde, kelime gruplarını *‘Sözce’* adı altında müstakil bir başlık kapsamında ele alır. Bozkurt, kelime gruplarını *sözce* terimiyle ifade eder. Bozkurt’un sözce tanımı ve bu konuyla ilgili açıklamaları şu şekildedir:

“Geleneksel dilbilgisi, sözcükler arası ilintilenme olayını ‘kelime grupları’ başlığı altında irdeler. Genel bir tanımla kelime grubu, en az iki sözcüğün -gerçekte biçimbirimin demek daha doğru olur- yan yana gelmesi ile oluşan anlam kesitidir. Bu, çağdaş dilbilgisinin ‘bir konuşucunun ürettiği, iki susku arasında yer alan söz zinciri parçası’ olarak tanımladığı ‘sözce’ kavramı ile örtüşür.” (Bozkurt, age.: s.50).

Bozkurt, *sözce* olarak tanımladığı kelime gruplarını on sekiz ayrı başlıkta sıralar. Bozkurt’un eserinde yer verilen kelime grupları sırasıyla şunlardır:

“1.Belirtme ekli sözce, 2.Yönelme ekli sözce, 3.Bulunma ekli sözce, 4.Ayrılma ekli sözce, 5.İyelik kurgulu sözce, 6.Tamlayan ekli sözce, 7.Eşitlik ekli sözce, 8.Araç ekli sözce, 9.İlgi ekli sözce, 10.San tanımlı sözce, 11.Sayı sözcüklü sözce, 12.Ünlemlı sözce, 13.Eklemeli sözce, 14.Soru ulamlı sözce, 15.Bağlaçlı sözce, 16.İlgeçli sözce, 17.Eylemlı sözce, 18.Kısaltmalı sözce.” (Bozkurt, age.: s.51-70).

Bozkurt’un kelime grupları üzerine yaptığı sınıflandırma, hem sınıflandırmada yer verdiği başlıklar hem de adlandırmada tercih edilen terimler bakımından farklılık arz eder. Bozkurt, kelime gruplarıyla ilgili başlıkları sıraladıktan sonra, bu sınıflamanın geleneksel dil bilgisi bakış açısına göre uygun olduğunu, ancak Türkçede sözce kurgusunun esasında yalnızca üç yolla sağlandığını vurgular. Yazar, kelime grubu oluşturmada kullanılan bu üç yöntemi şöyle açıklar:

“1.Dizgi Yöntemi İle Kurgulama: Yalın sözcüklerin bir araya gelerek bir anlam bütünü oluşturması olayıdır.

2.Örgü Yöntemi İle Kurgulama: Başta iyelik ekine dayanan ad tamlaması kuruluşu olmak üzere, ekler aracılığıyla kurulan bütün sözceler örgü yöntemi ile oluşurlar.

3.İlgi Yöntemi İle Kurgulama: Sözcüklerin bağlaç ve ilgeç (edat adı verilen ek işlevli bağımsız birimler) aracılığı ile anlam bütünü oluşturması olayıdır.” (Bozkurt, age.: s.71).

Yukarıda M.U.’dan itibaren Anadolu sahasında bugüne dek yazılmış başlıca Türkçe gramer kitapları, kelime gruplarının tanımlanması, adlandırılması ve sınıflandırılması bakımından incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda elde edilen bulgular özetle şöyle aktarılabilir:

M.U.’da kelime gruplarının tanımlanması ve adlandırılması hususunda Arapça gramer kuralları esas alınmıştır. Eserde, kelime grupları ile ilgili sadece *izâfet* başlığı yer almakta, bu kapsamda *muzâf* ve *muzâfi ileyh* terimleri açıklanmaktadır (s.115-116). Bunun dışında kelime gruplarını inceleyen bir konu başlığı tespit edilememiştir.

Tanzimat dönemi gramer kitaplarında, kelime gruplarının adlandırılması ve tanımlanması noktasında M.U.’nun izinden gidilmiş, Arapça gramer kuralları esas alınmıştır. Kelime gruplarının sınıflandırılması noktasında ise belirtilen döneme ait eserler arasında bir birlik bulunmadığı görülür. Döneme ait eserlerin kelime gruplarına yönelik yaklaşımı kapsamında incelenen kaynakların tümünde *terkîb-i izâfi* ve *terkîb-i tavsîfi* başlıklarına yer verilmektedir. Bununla birlikte *terkîb-i izâfilerin* ve diğer kelime gruplarının sınıflandırılması bakımından, eserler arasında tam bir düzensizlik söz konusudur. Bahsedilen kaynakların bir kısmında *terkîb-i*

izâfîler (isim tamlamaları), *beyâniyye* ve *lâmiyye* olarak sınıflandırılmakta (Özkan, 2000: s.59); bir kısmında *tahsîsiyye* ve *beyâniyye* olarak sınıflandırılmakta (Dağdelen, age.: s.43); bir kısmında *lâmiyye*, *beyâniyye*, *teşbîhiyye* olarak üç kısma ayrılmakta (Toparlı, 2003: s.15); bu kaynakların bir kısmı ise bu sınıflamayı tamamen reddetmektedir (Sağol vd. age.: s.121). Şu hâlde sadece isim tamlamaları söz konusu olduğunda bile, ortak terim olan *beyâniyye* teriminin hâricinde '*tahsîsiyye*, *lâmiyye*, *teşbîhiyye*' şeklinde üç farklı terim karşımıza çıkmaktadır.

Terkîb-i izâfî ve *terkîb-i tavsîfî* dışında diğer kelime grupları dikkate alındığında, M.U. ile birlikte Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan döneme ait olarak incelenen eserlerden dördünde (Karabacak, 2002; Özkan, 2000; Özkan, 2000; Toparlı, 2003) başka bir kelime grubuyla ilgili müstakil bir konu başlığı yer almadığı görülür. Bahsedilen döneme ait eserler içerisinden yalnızca ikisinde (Dağdelen, 2013: s.50-51; Sağol vd. age.: s.210-215) tekrarlar, edat grupları, partisip grupları ve gerundium grupları *sîgâ* başlığı altında aktarılmıştır.

Aynı dönem içerisinde kaleme alınan gramer kitaplarında, sıfat tamlamaları konusunda da bugünkü gramercilik anlayışıyla örtüşmeyen bir sınıflandırma söz konusudur. Örneğin *kuyûd-ı vasfiyye* (sıfat tamlaması) ve *kuyûd-ı kemmiyyet* (sayı sıfatları ile kurulan sıfat tamlaması) içerisinde *terkib-i ta'dadî* (sayılarla kurulan sıfat tamlaması) şeklinde bir terim kullanılarak sıfat tamlamalarından bağımsız ayrı bir tamlama sınıfının varlığı kabul edilmektedir. Bugünkü gramercilik anlayışımızda, kelime grupları kapsamında yer verilen konu başlıkları içerisinde sayı tamlaması gibi bir tamlamanın varlığı söz konusu değildir. Cumhuriyet'ten önceki döneme ait gramer kitaplarında *terkib-i ta'dadî* ve *terkib-i tavsîfî* olarak adlandırılan ve birbirinden ayrı oldukları kabul edilen tamlamalar, günümüz gramer kaynaklarında sıfat tamlaması başlığı kapsamında tek çatıda ele alınır. Aynı zamanda belgisiz sıfatlar ve soru sıfatlarıyla yapılan tamlamalar da sıfat tamlamaları adı altında değerlendirilirler.

Kelime gruplarının adlandırılması ve sınıflandırılması noktasında Cumhuriyet'ten önceki kaynaklarda karşılaşılan sorun ve düzensizliklerin Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramerlerde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu döneme ait eserlerde, kelime grupları konusu kapsamında ilk göze çarpan düzensizlik, kelime gruplarının adlandırılması ile ilgilidir. Belirtilen döneme ait başlıca kaynaklarda, *kelime grubu* terimini ifade

etmede birden çok terimin kullanıldığı görülmektedir. Kelime grubu terimini karşılamak için Bozkurt 'sözce' terimini (s.51), Bilgegil 'belirtme grubu' terimini (s.108), Ergin 'kelime grubu' terimini (s.374), Banguoğlu 'belirtme öbeği' terimini (s.497), Deny 'kelime öbeği' terimini (s.657) tercih eder. Bu noktada görülmektedir ki aynı kavramı ifade etmek maksadıyla gramer kitaplarımızda birbirinden farklı birden çok terim kullanılmakta, bu durum belirtilen kaynaklarda bir terim karmaşasının varlığını ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet'ten sonraki dönemde kaleme alınan başlıca gramer kitaplarında kelime grupları konu başlığı kapsamında karşılaşılan bir diğer sorun, kelime gruplarının sınıflandırılması noktasında karşımıza çıkar. Belirtilen döneme ait başlıca eserlerde yer verilen kelime grubu sayıları birbiriyle örtüşmemekte, bu eserler arasında başlık sayısı bakımından bariz farklılıklar görülmektedir. Yapılan incelemeye göre, kelime gruplarını Deny 3 başlık altında, Bilgegil 8 başlık altında, Banguoğlu 8 başlık altında, Ergin 21 başlık altında, Bozkurt 18 başlık altında toplamakta; Göknel ve Ediskun ise kelime gruplarıyla ilgili müstakil başlıklara yer vermemektedir.

Kelime grupları konusu dâhilinde yer alan alt konu başlıklarına inildikçe, belirtilen döneme ait başlıca Türkçe gramer kitaplarında bu konuda tespit edilebilen sorun ve düzensizliklerin sayısı daha da artmakta, konu bir hayli karmaşıklaşmaktadır. Örneğin gramer kitaplarımızın tümünde yer verilen isim tamlamalarının tanımlanması ve kendi içerisinde sınıflandırılması, bu durumu oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır. İncelemeye tâbi tutulan, Cumhuriyet'ten sonra yazılmış başlıca gramer kitaplarımızın isim tamlamalarını adlandırma ve sınıflandırmada benimsedikleri yaklaşımlar şu şekildedir:

Jean Deny 'ad tamlaması' olarak adlandırdığı isim tamlamalarını çeşitli özellikleri yönünden inceler, ancak herhangi bir sınıflamaya tâbi tutmaz (s.660). M. Kaya Bilgegil bunları 'isim tamlaması' terimiyle ifade ederek anlamlarına göre 'belirtili-belirtisiz' şeklinde, unsurlarını teşkil eden isimlerin sayısına göre 'basit-zincirleme' şeklinde sınıflandırır (s.110). Banguoğlu 'adtakımı' terimiyle karşıladığı isim tamlamalarını 'belirli-belirsiz-zincirleme' olarak üç gruba ayırır (s.498). Ergin, 'isim tamlamaları' nı 'belirli-belirsiz' şeklinde ikiye ayırır ve zincirleme tamlamadan bahsetmez (s.383). Gencan, 'ad takımı' terimiyle karşıladığı isim tamlamalarını 'belirli-belirsiz-takısız' şeklinde sınıflandırır (s.197).

Bu noktada karşımıza çıkan diğer bir sorun, ‘takısız isim tamlaması’ kavramının varlığı ve bu yolla kurulan kelime gruplarının isim tamlamaları başlığı içerisinde bir alt başlık olarak yer alınıp alınamayacağıdır. Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarının bir kısmı ‘*çınar ağacı, altın yüzük, demir yumruk*’ gibi kelime gruplarını takısız isim tamlaması sayarken; bir kısmı da bunları sıfat tamlaması başlığı kapsamında ele alır. Örneğin T. Nejat Gencan, ‘*aslan asker, altın kalem, demir bilek*’ şeklinde kurulan kelime gruplarını ‘3.Türlü (Takısız) Ad Takımı’ olarak adlandırır (s.224). Bilgegil, takısız isim tamlaması şeklinde bir başlığa yer vermese de ‘*demir kapı, hilal kaş*’ gibi kelime gruplarını isim tamlamalarına örnek olarak gösterir (s.109). Ergin, Banguoğlu ve Bozkurt ise bu türden kelime gruplarının nitelik belirttiğini bildirerek bunları sıfat tamlaması sayarlar.

Aslında bu husustaki karmaşanın temel kaynağı Cumhuriyet’ten önce kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarıdır. Bu eserlerin neredeyse tamamında Arapça gramer kuralları örnek alınmış, eserlerdeki adlandırma ve sınıflandırmalar bu doğrultuda yapılmıştır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerde ‘*temellük ve ihtisâs ma’nâlarını ifâde itmeyüp muzâfun-ileyh, muzâfin nev’ ve cinsini beyân ve iş’âr iden terkîbler*’ (Dağdelen, age.: s.42) şeklinde tanımlanan ‘*altın yüzük, elmas küpe*’ gibi kelime grupları, Arap gramerinin etkisiyle ‘*izâfet-i beyâniyye*’ olarak adlandırılmıştır. Bu gelenek, daha sonraki dönemlerde Anadolu sahasında kaleme alınan eserlere ve Türk gramerciliğine etki etmiştir. Bu gelişme neticesinde, aslında nitelik ve tür beyan eden kelimelerle kurulan kelime grupları zaman zaman isim tamlaması olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu kelime gruplarının kuruluş biçimleri ve oluşturdukları anlamlar dikkate alındığında bunların aslında birer sıfat tamlaması olduğu anlaşılacaktır.

3.3.4.Türk Gramerciliğinde Cümle Öğeleri Konusunda Görülen Adlandırma, Sınıflandırma ve Tahlil Sorunları

Müeyyiretü'l-Ulûm’dan bugüne dek Anadolu sahasında kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitapları incelendiğinde, belirtilen zaman aralığına ait eserlerin tümünde cümlenin tanımı konusunda bir mutabakat olduğu görülmektedir. Anadolu sahasında yazılmış bilinen en eski gramer kitabımız olan M.U.’dan bugüne, gramer kitaplarımızın hemen hepsinde cümle ‘*Bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm hâlinde anlatan kelime grubu*’ (Korkmaz, 1992:

s.53) şeklinde ya da bu tanımla örtüşecek bir biçimde tanımlanmaktadır. Bu eserlerin tümünde, cümlelerin var olabilmesi için asgarî şartın ‘*en az bir çekimli fiil bulundurmak*’ olduğu vurgulanmıştır.

Ancak cümlelerin çeşitli açılardan sınıflandırılması ve cümle öğelerinin belirlenmesi konusuna gelindiğinde, gramer kitaplarımız arasında birtakım uyumsuzlukların; adlandırma, sınıflandırma ve tahlil etme noktasında bazı sorun ve düzensizliklerin ortaya çıktığı görülür. Cümlelerin sınıflandırılması hususunda belirtilen eserlerde görülen sorun ve düzensizlikler, bir önceki konu başlığı kapsamında ele alınmıştı. Çalışmanın bu bölümünde, M.U.’dan bu yana kaleme alınan başlıca gramer kitaplarımızda ‘*cümlelerin öğeleri*’ başlığı kapsamında karşılaşılan sorun ve düzensizlikler üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda M.U.’dan başlamak üzere, çalışmamızın örneklemini teşkil eden ve daha önceden sayıları tespit edilerek temin edilmiş olan başlıca Türkçe gramer kitapları incelenecek; bu eserlerde cümle öğelerinin adlandırılışı, tanımlanışı ve tahlil edilişi hususunda karşılaşılan sorun ve düzensizlikler tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha önceki konu başlıklarında olduğu gibi, çalışmanın bu bölümünün de hareket noktası M.U. olacaktır.

M.U.’da cümle öğelerinin sınıflandırılması noktasında, Arapça gramer kurallarını temel alan tanımlama ve adlandırmalar yapıldığı görülür. Bergamalı Kadri, cümle öğelerini tasnif ederken öncelikle ‘*fi’il-fâil-mef’ûl*’ olmak üzere üç ana bölüme ayırmış; daha sonra *mef’ûl* başlığını kendi içerisinde beş bölüme ayırmıştır. Müellif, hem cümle öğelerinin adlandırılmasında hem de bu öğeleri tanımlama noktasında Arap grameri kaynaklı terimleri tercih etmiştir. *Müyessiretü’l-Ulûm*’da cümle öğelerine dair yer verilen konu başlıklarını ve açıklamaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1.Fâil (Özne): Eserde isim cümlesinin ve fiil cümlesinin öznelere ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir. Müellif tarafından isim cümlesinin öznesi ‘*mübtedâ*’ olarak; fiil cümlesinin öznesi ise fiili işleyen anlamında ‘*fâil*’ şeklinde ifade edilmiştir.

“*Fâil, Arab dilinde ism-i fâildir, mânâsı işleyici demek olur, yâni fi’li işleyen kimseye fâil dirler; okıdı Zeyd disek fi’li işleyen Zeyd’dür; yazdı Amr disek fi’li işleyen Amr’dur; mühreledi Bekir disen fi’li işleyen Bekir’dür. Zira okımak bir fi’ldür, yazmak bir fi’ldür, mührelemek bir fi’ldür.*” (M.U. s.119).

2.Mübtedâ (Özne): Bergamalı Kadri’nin isim cümlelerinin öznesini ‘*fâil*’den ayırarak ‘*mübtedâ*’ terimiyle ifade ettiğini görüyoruz. Müellifin ifadesiyle ‘*haber*’

cümlelerinde, kendisi hakkında bir haber veya hüküm verilen unsur olarak tanımlanan özne, ‘mübtedâ’ olarak adlandırılmaktadır.

“Mübtedâ oldur ki üzerine bir hükm ile haber virmek için başlayup söyleyesin; ibtidâ başlayup söylediğün mübtedâdur, anun üzerine hükm itdüğün haberdür; Zeyd sâhîdür gibi, Amr pintidür gibi, dahı bunlara benzer ne var ise.” (M.U. s.127).

3.Mef’ûl: Yapılan inceleme sonucunda, eserde mef’ûl’ün kendi içerisinde beş sınıfa ayrıldığı görülmektedir. Müellif, diğer mef’uller içinde hakiki anlamda mef’ulün ‘mef’ûl-i mutlak’ olduğunu belirtir. Bunun dışında kalan mef’ullerin ise mecaz olduğunu, hakiki anlamda işten etkilenen unsur olmadığını ifade eder.

“Bu mef’ûllerün içinde hakikaten mef’ûl olan hemân mef’ûl-i mutlakdur; zîra mef’ûl, lügâten işlenene dirlir. İşlenen nesne fi’ldür ki anı fâil işler. Pes lâzım geldi ki mef’ûl-i mutlak hakikaten mef’ûl ola, zîra mânâsı fi’ldür.” (M.U. s.123).

3.1.Mef’ûlün bîh (Belirtili Nesne): Eserde, fiilin üzerine vâki kılındığı, yani yapılan işten etkilenen unsur, ‘mef’ûlün bîh’ şeklinde adlandırılır. Bu unsur, bugünkü gramercilik anlayışında belirtili nesneye tekabül eder.

“Mef’ûlün bîh oldur ki fâilün fi’li anun üzerine vâki’ ola; urdum Amr’ı gibi, Amr mef’ûlün bîhdür. Zîra uran kimsenün fi’li anun üzerine vâki’ olmuşdur.” (M.U. s.120).

3.2.Mef’ûlün fih (Tümleç): Bugünkü gramercilik anlayışı çerçevesinde, bazen dolaylı tümleç bazen de zarf tümleci olarak tanımlanan ve fiilin içerisinde işlendiği zaman ve mekâna işaret eden bulunma ekini almış unsurlar, eserde ‘mef’ûlün fih’ şeklinde tanımlanmaktadır.

“Mef’ûlün fih oldur ki fi’l anun içinde işlene; zarf-ı zamân zarf-ı mekân didüğümüzdür ki fi’l anlarun içinde işlenmişdür. Zeyd’e yardım itdüm bugünde disek gün zarf-ı zamân olup mef’ûlün fih olur. Zîra ki yardım itmek fi’li ol zamân içinde işlenür. Namaz kıldum evde disek ev zarf-ı mekân olup mef’ûlün fih olur, namaz kılmak fi’li anun içinde işlendiği için.” (M.U. s.121).

3.3.Mef’ûlün leh (Edat Tümleci): Cümlede belirtilen iş veya oluşu amaç yönünden belirleyen ve çoğunlukla için edatı ve buna bağlı kelimelerden oluşan unsur, eserde ‘mef’ûlün leh’ olarak adlandırılmıştır. Müellif bu unsuru işlenen fiile bahane kılınan unsur olarak ifade eder.

“Mef’ûlün leh oldur ki zikr olunan fi’le bahane kılına; döğdüm Zeyd’i edeblemek için gibi, edeblemek için mef’ûlün lehdür; zîra döğmek fi’line bahane kılınmışdur, dahı buna benzer ne var ise.” (M.U. s.122).

3.4.Mef'ûlün ma'a (Edat Tümlenci): Cümlede yüklemi 'araç-birliktelik' yönünden tamamlayan unsurlar, M.U.'da 'mef'ûlün ma'a' şeklinde adlandırılmaktadır. Müellif, bu unsurun cümleye mâiyyet (birliktelik) anlamı kattığını belirtir.

"Mef'ûlün ma'a oldur ki anda mâ'iyet mânâsı olup fâilden ya mef'ûlden sonra zikr oluna; Zeyd geldi babasıyla gibi, 'babasıyla' mef'ûlün ma'adur ki mâ'iyet mânâsıyla isti'mâl olunup fâilden sonra getirilmiştir. Ve dahı 'urdum Zeyd'i yoldaşıyla' disen bu kavle 'yoldaşıyla', mef'ûlün ma'ahdur ki mâ'iyet mânâsın muntazammın olup mef'ûlden sonra zikr olunmuşdur, eyle mef'ûl ki Zeyd'dür." (M.U. s.122-123).

3.5.Mef'ûl-i mutlak: Bugünkü gramercilik anlayışına göre yüklemi tarz, yöntem, biçim yönünden tamamlayan ve zarf tümlenci olarak tanımlanan unsurlar, M.U.'da *mef'ûl-i mutlak* olarak adlandırılmaktadır. Müellif bu kısımda yaptığı açıklamada *mef'ûl-i mutlak*'ın *mastar* olmasının fiili te'kid ettiğini; *binâ-i merre* olmasının fiilin tekrar sayısını belirttiğini; *binâ-i nev'* olmasının ise fiilin nev'ini, tarzını belirttiğini bildirir.

"Mef'ûl-i mutlak, masdardur ya binâ-i merre'dür ya binâ-i nev'dür; kendü fi'llerine mukârin olmuşdur; bildüm bilmek ile gibi, bildüm bir kerre bilmekle gibi, bildüm bir dürlü bilmekle gibi." (M.U. s.120).

4.Haber (Yüklem): Yüklemi isim soyundan bir kelimedenden oluşan isim cümlelerinde yüklem olan öge, Bergamalı Kadri tarafından 'haber' olarak tanımlanmaktadır. Müellif, bu unsuru bir *mübtedâ* üzerine verilen hüküm şeklinde açıklar.

"Mübtedâ oldur ki üzerine bir hükm ile haber virmek için başlayup söyleyesin; ibtidâ başlayup söyledüğün mübtedâdur, anun üzerine hükm itdüğün haberdür; Zeyd sâhîdür gibi, Amr pintidür gibi, dahı bunlara benzer ne var ise." (M.U. s.127).

5.Fi'l (Yüklem): Türkçede, Arapçada hattâ dünyadaki bütün dillerde cümlenin temel ögesi yüklemidir. Öyle ki cümlenin diğer ögeleri yükleme olan yakınlıkları doğrultusunda işlev kazanır ve adlandırılırlar. Arap dilinde fâil ve mef'ûllerin yerleri ve adlandırılmaları fiille olan münasebetleri ölçüsünde gerçekleşir. Türkçede de özne, zarf tümlenci, yer tamlayıcısı, nesne gibi unsurlar yükleme olan yakınlıkları ölçüsünde vurgulanmakta ve önem kazanmaktadırlar. Bergamalı Kadri, yüklem (fiil) konusuna *ism-i fâil* ve *ism-i mef'ûl* başlıkları altında değinir.

"Fâil, Arab dilinde ism-i fâildir, mânâsı işleyici demek olur, yâni fi'li işleyen kimseye fâil dirler; okıdı Zeyd disek fi'li işleyen Zeyd'dür; yazdı Amr disek fi'li işleyen Amr'dur; mühreledi Bekir disen fi'li işleyen Bekir'dür. Zîra okımak bir fi'ldür, yazmak bir fi'ldür, mührelemek bir fi'ldür. Fi'l diyü işe dirler." (M.U. s.119).

Müeyyiresetü'l-Ulûm'da cümlenin ögeleri hususunda yer verilen konu başlıkları ve yapılan açıklamalar incelendiğinde, eserin bu hususta Arapça gramer

kurallarını bire bir örnek aldığı; eserin diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümünün de bu kurallar çerçevesinde tertip edildiği görülmektedir. Müellif, cümlenin öğelerini tanımlarken sürekli Arapça gramer kuralları ile kıyaslamalarda bulunarak açıklamalarını bu doğrultuda dile getirmektedir. Eserde cümle öğelerini adlandırmada kullanılan terimlerin de yine Arapça gramer kitaplarındaki terimlerle tümüyle örtüştüğü tespit edilebilmektedir.

Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e dek kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarında, cümlenin öğeleri hususunda M.U.'da yer verilen adlandırma ve sınıflandırmaların kısmen değişikliğe uğradığı ve daha ayrıntılı tasniflere yer verildiği görülür.

A. Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın müşterek çalışması olan *Kavâid-i Osmâniyye*'de cümle öğeleriyle ilgili açıklamalara eserin son bölümünde, '*Cümleler ve Cümlelerin Mütemmimâtı Beyânındadır*' başlığı altında yer verilmiştir. Eserde, cümle öğelerinin tanımlanmasına isim cümleleriyle başlanır. Müellif, cümlenin tanımını yaparak giriş yaptığı bu kısımda, isim cümleleriyle ilgili başlıca iki terim olan '*mübtedâ*' ve '*haber*' kavramlarını şöyle izah eder:

"*Cümle bir sıfat ve bir mevsufa isnât olunarak muhataba fâide-i tamme ifade eyleyen sözdür ve ol sıfata müsned ve mevsufa müsnedün ileyh denilir ve müsnedün ileyhe mübtedâ ve müsnele haber dahi denir ve bunları birbirine rabt eden edatlara râbita denilir. Nitekim 'efendi âkildir' terkibinde efendi müsnedün ileyh, âkil müsnele, Dır râbita olur.*" (Özkan, 2000: s.127).

Bu tanımları müteakip '*cümlelerin rükn-i aslileri*'nin müsnele ve müsnedün ileyh olduğu vurgulanarak bunların dışında cümlelerin birtakım '*mütemmimât*'ı olduğu ifade edilir. Bu kısımda cümlenin mütemmimâtı (tamamlayıcı unsurları) üç başlıkta toplanmaktadır. Bunlardan ilki, '*hâl-i terkibi*' olarak adlandırılan '*sevinerek, salimen, iken, hâlde*' gibi, cümleyi durum yönünden tamamlayan ve bugün zarf tümleci olarak adlandırılan unsurlardır (Özkan, 2000: s.128). *Mütemmimât-ı cümle*'nin ikincisi, '*temyiz*' olarak adlandırılır. Buna örnek olarak '*mâlumâtça, ilmen cihetiyle, hasebiyle, münâsebetiyle*' gibi karşılaştırmada cihet belirten kelimelerle kurulmuş '*mâlumâtça ona fâikim, ben ona ilmen fâikim*' gibi ifadeler gösterilir (Özkan, age.: s.129). Bu unsurlardan üçüncüsü ise '*müteallikât-ı fiil*' olarak adlandırılır. *Müteallikât-ı fiil* başlığı, bugün özne ve yüklem dışında kalan cümle öğelerinin tümünü kapsar. Eserde bu unsurlar kendi içerisinde '*mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, edât-ı isti'lâ, edât-ı ta'li, edât-ı beyân, edât-ı intihâ, edât-ı zarf,*

edât-ı musâhabet ve istiâne, edât-ı teşbih' şeklinde dokuz alt başlığa ayrılmıştır (Özkan, age.: s.129). Eserde dokuz başlıkta sınıflandırılan bu unsurlar, bugünkü gramercilik anlayışına göre 'nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci, edat tümleci' unsurlarını kapsamaktadır.

Eserde, bu unsurların cümle tahlili sırasında ne şekilde ayrıştırılması gerektiği kısaca şöyle ifade edilir:

"Bu edatlar dâimâ müfredâta ilâve olunur. Ancak cümleler sıla olursa onlara dahi ilâve olunurlar. Nitekim 'O bana ikrâm ettiği için ben de ona ikrâm eyledim' denildikte 'ikrâm ettiği için' cümlesi sıla olmağla 'ikrâm eyledim' fiiline taalluk etmiştir." (Özkan, age.: s.129).

A. Cevdet Paşa, *Medhâl-i Kavâid*'de cümle öğeleriyle ilgili bir değişiklik yapmaksızın, *Kavâid-i Osmâniyye*'de yer verdiği bilgileri aynen aktarır. Burada yine *mübtedâ ve haber*'in dışında kalan öğeler '*hâl, temyiz, müteallikât*' olarak üç başlıkta ele alınır. Burada '*müteallikât-ı fiil*' ile ilgili ayrıntıya yer verilmeden sadece bunların '*üzere, için, ile, Dan, DA, dek, gibi edatlarının lahik oldukları kelimeler*' olduğu belirtilmiştir (Özkan, 2000: s.61).

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî'de cümle öğeleri '*Fâil-Mef'ul*' başlığı altında aktarılmıştır. Bu eserin cümle öğelerine yönelik yaklaşımı, daha önce üzerinde durulan mevcut döneme ait diğer iki eserden farklıdır. Bu farklılık, cümle öğelerinin tasnifi noktasında göze çarpar. Eserde *fâil*, '*bir fiilin mânâsındaki işi yapan*' olarak tanımlanır. *Mef'ul* ise '*bir fiilin mânâsındaki işin taalluk ve tesir ettiği kelime*' şeklinde tanımlanmaktadır. Müellif, *mef'ul*'ü öncelikle '*mef'ulün bih sarîh*' ve '*mef'ulün bih gayri sarîh*' olarak ikiye ayırır. *Mef'ulün bih sarîh*, bugünkü anlamda belirtili ve belirtisiz nesneyi karşılar. *Mef'ulün bih gayri sarîh* ise yönelme eki almış dolaylı tümleci karşılar (Toparlı, 2003: s.47). Bu öğelerin dışında kalan, zaman ve mekân bildiren kelimeler, eserde '*mef'ulün fih*' terimiyle karşılanır. Müellif, *mef'ulün fih*'i şöyle açıklar:

"Bir fiilin ifade ettiği işin ne zaman veya nerede vuku bulduğunu veya bulacağını gösteren yani zaman ve mekân beyan eden kelimeye o fiilin mef'ulün fih'i denir." (Toparlı, 2003: s.47).

Selim Sabit Efendi, *Nahv-i Osmânî* adlı eserinde cümle öğelerine eserinin girişinde değinir. Müellif, isim cümlesi ve fiil cümlesi konularını açıkladıktan sonra,

cümle öğeleri konusuna *'fi'l'* başlığıyla giriş yapar. Burada fiilin *'ef'âl-i asliyye'* den olduğu ve ancak çekimli fiillerden teşekkül edebileceği şu şekilde vurgulanır:

"Bu sûretde eczâ-yı asliyyeden olan fi'ller yalnız ef'âl-i zamâniyyeden ibâret olup bunlar da terkîbde vâki' olduğu sûretde dâimâ fâillerden sonra getirülmek ve eczâ-yı cümleden mahâll-i fâide olan cüz' dahi fi'llerin evvelinde vaz' olunmak şîve-i lisândandır." (Dağdelen, age.: s.29).

Fiil (yüklem) tanımlandıktan sonra, bununla bağlantılı iki temel öge olan *'fâil'* ve *'nâib-i fâil'* üzerinde durulur. Müellife göre *fâil*, *'fi'l-i ma'lûm kendisine isnâd olunan zâtı iş'âr iden lâfz'* ve *nâib-i fâil* ise *'fi'l-i meçhûl kendisine isnâd olunan lâfz'* dan ibarettir. Müellif bu ikisi arasındaki ayrımı *fi'l-i mâlum* ve *fi'l-i meçhûlden* hareket ederek ortaya koyar. Daha sonra isim cümleleri dikkate alınarak *'mübtedâ'* ve *'haber'* terimleri üzerinde durulur. Eserde yer verilen *mübtedâ* ve *haber* tanımları şu şekildedir:

"Mübtedâ': Bir vasf kendisine isnâd olunan zâtı iş'âr iden lâfzdır ki ism ve-yâhûd ism hükmünde olan masâdır ve zamâirden yapıilup fâiller gibi dâimâ haberden evvel vaz' olunur."

Haber: Zamîr-i nisbîler vâsıtasıyla bir zâta isnâd olunan lâfzdır ki sıfat ve-yâhûd sıfat hükmünde bulunan kelimelerden yapıilup fi'ller gibi dâimâ mübtedâ'dan sonra vaz' olunur." (Dağdelen, age.: s.30-31).

Eserde, özne ve yüklem kavramları izah edildikten sonra, yardımcı unsurlar olarak adlandırılan *mef'ûller* aktarılır. Müellif, *mef'ûlleri* ilk aşamada *'mef'ûlün bih sarîh'* ve *'mef'ûlün bih gayr-i sarîh'* olarak iki alt gruba ayırır. Müellifin *'fi'l kendüsi üzerine vâki' olan zâtı iş'âr iden lâfzlardır ki âhirlerine mâ-kabli meksûr bir yâ-yı sâkine ilâvesiyle yapıılır. Bunlara mef'ûlün bih dirler.'* şeklinde tanımladığı *'mef'ûlün bih sarîh'* bugünkü anlamda yüklemde gerçekleşen işten etkilenen unsur olan nesneyi kapsar. *Mef'ûlün bih gayr-i sarîh* ise kendi içerisinde *'mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fih, mef'ûl-i minh, mef'ûlün leh, mef'ûlün maa'* olmak üzere beş alt başlıkta ele alınır (Dağdelen, age.: s.37).

A.Cevat Emre, *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* başlıklı eserinde, cümle öğelerini *'erkân-ı kazıyye'* başlığı altında ele alır. Emre, cümlelerin *'müsnedün ileyh'* ve *'müsned' + 'fi'l-i cevherî'* ya da *'müsnedün ileyh'* ve *'fi'l-i hamlî'* olmak üzere iki temel öğeden oluştuğunu ifade eder. Emre, *'müsnedün ileyh'* i şöyle tanımlar:

"Tahlîl-i mantıkîde tavsîf, ta'yin, izâfet tarikleriyle bu sarf ve nahiv fâiline merbut olan kelimelerin hey'et-i mecmu'ası müsnedün ileyh i'tibar olunur." (Sağol vd. age.: s.239).

Bu tanıma göre *müsnedün ileyh*, cümlede kendisi hakkında bir hüküm bildirilen kelime ya da kelime grubudur. *Müsned* ise cümlede verilen hüküm ya da haberdir. Müellif, *müsned* ve *müsnedün ileyh*'i kendi içlerinde *'basit, mürekkep, mütemmimli, mütemmimsiz'* olarak dört gruba ayırır.

Eserde, bu iki temel öge açıklandıktan sonra *'tertîb-i cümle'* başlığı altında nesne ve tümleç gibi diğer öğelere dair açıklamalara yer verilir. Bu kısımda, özne ve yüklem dışında *'zarf, hâl, mef'ûlün gayr-i sarîh, mef'ûlün sarîh'* olmak üzere dört öğeye yer verilir. Burada yapılan tahlile göre, *'Dün akşam geçerken evinizin önünde biraderinizi gördüm'* cümlesindeki dün akşam *'zarf'*, geçerken *'hâl'*, evinizin önünde *'mef'ûlün gayr-i sarîh'*, biraderinizi *'mef'ûlün sarîh'*, gördüm *'fi'l-i hamli'*dir (Sağol vd. age.: s.244).

Genel olarak cümle öğelerine yönelik yaklaşımı bakımından değerlendirildiğinde, adlandırma ve tanımlama noktasında kendi içlerinde birtakım farklar görülmekle birlikte, Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönemde kaleme alınan başlıca gramer kitaplarının Arapça gramer kitaplarını örnek alarak cümle öğeleri konusunu bu kurallar doğrultusunda tertip ettikleri görülmektedir. Mevcut döneme ait başlıca kaynakların tümünde, cümle öğeleri konu başlığı kapsamında *'fâil, mübtedâ, müsnedün ileyh'* ve *'fi'l, haber, müsned'* örneklerinde olduğu gibi çok başlılık söz konusudur. Aynı kaynak içerisinde yüklemi karşılamak için fiil cümlelerinde *'fi'l'*, isim cümlelerinde *'haber'* ve bazen her iki cümle türünde yine yüklemi karşılamak için *'müsned'* terimlerinin aynı anda kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, döneme ait başlıca gramer kitaplarında adlandırma ve tahlil etme konusunda var olan uyumsuzluğu ve terim karmaşasını ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türkçe gramer kitaplarında, cümle öğelerinin adlandırılması, tanımlanması ve sınıflandırılması noktasında önceki döneme ait kaynaklara kıyasla birtakım farklılıklar, yenileşmeler ve yerleşme eğilimi olduğu ve eserlerde cümle öğelerinin bu doğrultuda tanımlandığı dikkati çeker. Cumhuriyet'in ilanından bugüne dek kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarının cümle öğelerine yönelik yaklaşımları şu şekilde sıralanabilir:

A. Cevat Emre, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eserinde cümle öğelerine *'Hüküm ve Haber Vermek: Kaziye'* başlığı kapsamında değinir.

Emre, bu kısımda cümlelerin '*kendisinden bahs olunan bir zat, bir şey, bir fikir*' ve '*bu zatın, bu şeyin veya fikrin ne olduğu veya ne yaptığı*' olmak üzere iki temel öğeden oluştuğunu belirtir (Emre, 1931: s.85). Emre, müteakip konu başlığı olan '*Kaziyenin Rükünleri*' başlıklı kısımda '*subjekt, objekt/mütemmim, fil/müsnet*' olmak üzere üç öğeden bahseder. Yazar, cümlede subjektin yaptığı iş ve kılıştan etkilenen, bugün nesne olarak tanımlanan unsuru '*objekt*' terimiyle karşılar. İlerleyen kısımlarda ise bu terime karşılık olarak Türkçe kaynaklı '*eden/edik*' terimini önerir. Emre, bunun dışında kalan tümleçleri karşılamak için '*mütemmim*' terimini kullanır (Emre, age.: s.110-111).

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde cümle öğelerini '*I.Bölüm: Cümle*' başlıklı bölüm dâhilinde '*cümlelerin öğeleri*' başlığı altında müstakil olarak ele alır. Deny, cümle öğelerini '*Yüklem (cümlelerin esas ögesi), Özne, Tümleçler (dolaysız, dolaylı ve durumluk veya kuramlık), Yardımcı veya Belirtken Öğeler (Sıfat, Belirtici Tümleç)*' olmak üzere dört gruba ayırır (Deny, age.: s.713). Deny'nin eserinde yüklem ve öznenin tanımlanması noktasında döneme ait diğer kaynaklarla uyumluluk görülmektedir. Ancak '*Tümleç*' başlığı altında açıklanan unsurlar noktasında dönem içerisinde kaleme alınan diğer kaynaklarla bir uyumsuzluk söz konusudur. Deny, döneme ait kaynakların birçoğunda nesne (belirtili-belirtisiz) olarak adlandırılan ve yüklemde bildirilen işten etkilenen unsurları '*dolaysız tümleç*' olarak niteler. Deny, bu kısımda yer verdiği '*Dolaysız tümleç, yükleme hâlini veya yalın hâlini alır*' şeklindeki açıklamayla belirtili ve belirtisiz nesneyi kastetmiştir. Bunun yanında *dolaylı tümleç* ve *durum tümleci* olmak üzere iki ayrı tümleç türüne daha yer verir (Deny, age.: s.720). Bu unsurlar, bugünkü anlamda dolaylı tümleç ve zarf tümlecini karşılar. Deny'nin bu unsurlarla ilgili açıklamaları şöyledir:

“Dolaysız tümleç, yükleme hâlini veya yalın hâlini alır;

Dolaylı tümleç, edatlı veya edatsız yönelme hâli veya ayrılma hâli (veya edatlı mutlak) hâlini alır;

Durum tümleci, edatlı veya edatsız bulunma hâli ve (sebep anlamlı) ayrılma hâli ve edatlı mutlak veya göreceli hâlini alır.” (Deny, age.: s.720).

M. Kaya Bilgegil, cümle öğelerinin tanımlanması konusunda Arapça gramer kaynaklarının izinden gider. Bilgegil'in eseri, bu hususta kendisinden önce kaleme alınan Tanzimat dönemi gramer kitaplarıyla da benzerlik gösterir. Eserde, cümle öğeleri '*esas öğeler*' ve '*tamamlayıcı öğeler*' olarak iki alt başlıkta sınıflandırılır. Bu

sınıflandırmaya göre cümlenin esas öğeleri *özne (müsnedünileyh)* ve *yüklem (müsned)*'den oluşur (Bilgegil, 2014: s.15). Eserde, cümlenin tamamlayıcı öğeleri (mütemmimler) olarak '*nesne (düz tümleç), dolaylı tümleç, zarf tümleci*' gösterilir. Yazarın nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci ile ilgili açıklamaları şöyledir:

“Yüklemi geçişli fiil olan bir cümlede, bu yüklemün etki alanını ifade eden kelime veya kelime grubu nesneyi teşkil eder.

Dolaylı tümleci; yüklemdeki anlamı başlangıç, zuhur ve yöneliş yönlerinden birine delalet etmek suretiyle tamamlayan söz diye tanımlayacağız.

Yüklemdeki kavramı; zaman, durum, derece veya ölçü fikirlerinden biriyle tamamlayan kelimeler, kelime grupları zarf tümleçlerini teşkil eder.” (Bilgegil, age.: s.31-50).

Bilgegil, '-e, -de, -den' eklerini alan her kelimenin dolaylı tümleç olmayacağını vurgularken, bugün birtakım gramer kitaplarımızda yer-yön zarfı kabul edilen '*ileri, geri, aşağı, yukarı, içeri*' gibi kelimelerle kurulan tümleçleri zarf tümleci sınıfından saymaz. Yazar bunların yönelme bildirdiğini belirtir. Yazarın dolaylı tümlece örnek olarak gösterdiği bazı kelimelerin aslında durum, cihet, tarz ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum, eserde zarf tümleci ve dolaylı tümleç ayrımının hangi esasa göre yapıldığı konusunda soru işareti oluşturmaktadır (Bilgegil, age.: s.38).

T. Nejat Gencan, *Dilbilgisi* adlı eserinde '*Tümcenin Öğeleri*' başlığı altında '*Yüklem, Özne, Nesne (Düz Tümleç), Tümleçler*' olmak üzere dört öğeye yer verir (Gencan, 2007: s.115). Daha sonra yüklemeleri '*önerme (yantümce) yüklemi*' ve '*tümce ve temel önerme yüklemi*' olarak ikiye ayırır. Gencan, fiilimsi gruplarını '*yancümlecik/yantümce*' olarak görür ve bunları teşkil eden fiilimsileri de yüklem sayar (Gencan, age.: s.116). Yazar, tümleçleri de kendi içerisinde '*düz tümleç, dolaylı tümleçler, ilgeç (edat) tümleçleri, belirteç (zarf) tümleçleri*' olmak üzere dört gruba ayırır. Gencan bu unsurların '*yüklemi tümleyen ya da pekiştiren sözcükler*' olduğunu ifade eder (Gencan, age.: s.136). Gencan'ın eserinde de sınıflandırma noktasında bir belirsizliğin varlığı dikkati çeker. Gencan, ilk yaptığı sınıflamada '*nesne*'yi '*tümleçler*'den ayrı bir unsur olarak verir (s.115). Eserin ilerleyen bölümlerinde ise '*nesne*'nin '*düz tümleç*' adı altında '*Tümleçler*' başlığına dâhil edildiği görülür (s.136).

Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* başlıklı eserinde cümle öğelerini müstakil bir başlık kapsamında ele alır. Ediskun, cümle öğelerini öncelikle temel öğeler ve

yardımcı ögeler olmak üzere ikiye ayırır (Ediskun, 1993: s.326). Yazar, cümlenin temel ögeleri olarak 'yüklem' ve 'özne'yi gösterir. Eserde, cümlenin temel ögeleri olarak yüklem ve özne aktarıldıktan sonra 'Yüklemlerine Göre Cümleler' başlığıyla cümle çeşitleri konusuna geçilir. Cümle çeşitleri konusu aktarıldıktan sonra 'Cümlenin Yardımcı Ögeleri' başlığı altında 'nesnelere' ve 'tümleçler' üzerinde durulur. Daha sonra 'nesnelere' kendi içerisinde 'belirtili nesne' ve 'belirtisiz nesne' olarak iki gruba ayrılır. Tümleçler ise 'dolaylı tümleçler, zarf tümleçleri, edat tümleçleri' olarak üç başlıkta aktarılır (Ediskun, age.: s.350). Ediskun'un eseri, cümle ögelerinin tanımlanması ve sınıflandırılması noktasında M. Kaya Bilgegil'in eseriyle ve kısmen de Tanzimat dönemi gramer kitaplarıyla paralellik göstermektedir.

Yüksel Göknel, *Modern Türkçe Dilbilgisi*'nde cümle ögelerine ait müstakil bir konu başlığına yer vermemiştir. Göknel, *III. Bölüm*' içerisinde 'Cümle Yapma, Ana Cümlelerin Türetilmesi' gibi başlıklar kapsamında yüzeysel yapı ve düşünsel yapı konuları bağlamında cümlede işi yapan, işten etkilenen, işe yönveren gibi kavramları açıklar (Göknel, 1974: s.117-157). Ancak eserde, cümle ögeleri ile ilgili herhangi bir tanımlama ve sınıflandırma tespit edilememiştir.

Tahsin Banguoğlu, eserinde 'Cümlenin Üyeleri' başlığını verdiği bölümde cümle ögelerini şu şekilde sıralar:

"Tam yapılı (construction pleine) bir basit cümlede 5 üye vardır: 1.Yüklem, 2.Kimse, 3.Nesne, 4.İsimleme, 5.Zarflama. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi her türlü cümle bu üyelerin hepsini almaz." (Banguoğlu, 2007: s.524).

Banguoğlu, daha önceki dönemlerde kaleme alınan gramer kitaplarında cümle ögelerinin temel üyeler ve ikincil üyeler şeklinde sınıflandırılmasına karşı çıkar. Yazar, gerçekte cümlenin ögelerinin işleyişçe başlı başına olduklarını vurgular ve bunların işleyişlerine göre adlandırılması gerektiğini belirtir (Banguoğlu, age.: s.524).

Eserde; yönelme, bulunma, çıkma ifade eden dolaylı tümleçlerin yanında 'için, kadar, göre' gibi edatlarla kurulan kelime gruplarının da 'isimleme' olarak tanımlandığı görülür. Banguoğlu'nun eserinde 'isimleme' terimi, diğer gramer kaynaklarındaki dolaylı tümlecin yerini tutar. Ancak bu terimin kapsam olarak dolaylı tümleçten daha geniş bir öge topluluğunu içine aldığı anlaşılmaktadır. Gramer kaynaklarının bir kısmında edat tümleci, bir kısmında zarf tümleci olarak

tanımlanan ve ‘*miktar, görelilik, sınırlama, vasıta*’ bildiren unsurlar Banguoğlu’nun eserinde ‘*isimleme*’ kapsamına dâhil edilmiştir (Banguoğlu, age.: s.529).

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde, cümle öğelerini ‘*Cümle Unsurları*’ başlığı altında şöyle sıralar:

“*Cümle unsurları fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf*’tır. Yani cümlede fiil ile onun gerektirdiği unsurlar bulunur. Şu halde cümle, hüküm ifade eden bir fiil grubudur. Hükümün genişliğine göre cümlede cümle unsurlarından biri, birkaçı veya hepsi bulunur.” (Ergin, 2009: s.398).

Ergin, cümlenin temel ögesi olan yüklemi ‘*fiil*’ terimiyle karşılar ve gerek çekimli bir fiil olsun gerekse ‘*isim+yardımcı fiil*’ olsun, cümlede yüklem görevi gören unsurları bu ‘*fiil*’ teriminin kapsamına dâhil eder. Ergin, bu unsuru karşılamak için ‘*fiil*’ teriminin yanında, yine yüklem anlamına gelen ‘*predikat*’ terimine de yer verir (Ergin, age.: s.399). Yazar, ‘*cümlede fiilden sonra ikinci unsur*’ olarak nitelediği ‘*fail*’i ise ‘*fiili yapan veya olan unsur*’ şeklinde tanımlar. Bu tanımlamaya göre isim cümlelerinde ve fiil cümlelerinde özne rolü üstlenen bütün unsurlar ‘*fail*’in kapsamına dâhil edilir (Ergin, age.: s.399).

Eserde, fiil ve failden başka ‘*nesne, yer tamlayıcısı ve zarf*’ olmak üzere üç unsura daha yer verilmektedir. Bunların dışında bir de ‘*cümle dışı unsurlar*’ başlığının varlığı dikkati çeker. Daha önce üzerinde durulan kaynakların çoğunda bulunmayan bu başlık, ‘*bağlama ve ünlem edatları veya ünlem grupları*’ni kapsamaktadır. Ergin, *cümle dışı unsur*’u şu şekilde tanımlar:

“*Cümlede bu unsurlardan başka bir de bağlama ve ünlem edatları veya ünlem grupları bulunabilir. Fakat bunlar esas hareketle, fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilâve edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır. Umumiyetle cümlelerin başlarında, sonlarında ve cümleler arasında bulunurlar.*” (Ergin, age.: s.401).

Fuat Bozkurt, cümle öğelerini ‘*Tümce*’ başlığı kapsamında, bu bölümün giriş kısmında ele alır. Bozkurt, cümlenin öğelerini ‘*özne, yüklem ve bu iki öğeyi bütünleyen tümleçler*’ şeklinde sıralar. Yazar, tümleçleri de kendi içerisinde ‘*nesne, dolaylı tümleç, belirteç tümleci, ilgeçli tümleç*’ olmak üzere dört gruba ayırır (Bozkurt, 2004: s.133).

Bozkurt’un eseri, yöntem bakımından ele alındığında döneme ait diğer kaynaklarla birtakım farklılıklar taşıdığı görülür. Bu farklılıklar, cümle öğelerinin tasnifi noktasında da kendisini göstermektedir. Eserde, nesne müstakil bir öge olarak

ele alınmamış, tümleçler başlığına dâhil edilmiştir. Eserde cümle öğelerinin sınıflandırılması konusunda dikkati çeken bir diğer nokta, dolaylı tümleç, zarf tümleci ve ilgeçli tümleç ayrımıyla ilgilidir. Bozkurt'un eserinde dolaylı tümleç '*Eylemin yöneldiği, bulunduğu, çıktığı yeri ya da kişiyi gösteren tümleçler*' olarak tanımlanır. Bununla birlikte verilen örneklere bakıldığında zaman ve durum bildiren kelime ve kelime öbeklerinin de dolaylı tümleç olarak tanımlandığı görülür (Bozkurt, age.: s.147). Eserde, '*salt belirteç olan birimlerin belirteç tümleci sayılması gerekir*' şeklinde bir açıklamayla bu yaklaşımın dayanağı belirtilmiştir (Bozkurt, age.: s.151).

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarının cümle öğelerinin tanımlanması, adlandırılması ve sınıflandırılması hususundaki yaklaşımları şu şekilde özetlenebilir:

Bu döneme ait başlıca kaynaklar, cümle öğelerinin adlandırılması, tanımlanması ve sınıflandırılması noktasında önceki dönemle kıyaslandığında bu noktada büyük farklılıklar ve değişimler olduğu görülür. Bu eserlerden yalnız birkaç tanesi tercih edilen terimler noktasında eski gramer kitaplarını takip eder. Çok nadir olarak bir kısmı da Avrupa kaynaklı gramerlerden alınan '*subjekt, objekt*' gibi bazı terimleri kullanırlar. Ancak bu dönemde kaleme alınan başlıca kaynaklarda, cümle öğelerini adlandırmada çoğunlukla Türkçe terimlerin tercih edildiği görülmektedir. Bu noktada dikkat çeken husus, belirtilen döneme ait eserlerde cümle öğelerini adlandırmada tercih edilen terimlerin Türkçe olmasına karşın bunların eserden esere farklılık göstermesidir. Cumhuriyet dönemine ait başlıca Türkçe gramer kitaplarının cümle öğelerini adlandırmada kullandıkları terimler aşağıda sırasıyla gösterilmiştir. Tablo vasıtasıyla görüleceği üzere, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitaplarında, cümle öğelerinin adlandırılmasında ve sınıflandırılmasında birbirinden farklı birçok terim ve birbiriyle örtüşmeyen kategoriler ortaya çıkmaktadır. Örneğin işlev bakımından aynı kelimeleri kapsayan zarf tümlecini ifade etmek için '*mütemmim, durum tümleci, zarf tümleci, belirteç tümleci, zarf, zarflama*' gibi altı farklı terimin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, başlıca kaynaklarımızda cümle öğelerini adlandırma noktasında dahi birbirinden farklı birkaç görüşün benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo-6: Cumhuriyet Döneminde Yazılmış Başlıca Gramer Kaynaklarında Cümle Öğelerini Adlandırmada Kullanılan Terimler

Yazar Adı ve Yayın Yılı	Eserlerde Kullanılan Terimler				
	Özne İçin	Yüklem İçin	Nesne İçin	Dolaylı Tümleç İçin	Zarf Tümleci İçin
Emre, 1931	Subjekt	Fiil	Objekt	Objekt, Mütemmim	Mütemmim
Deny, 1941	Özne, Yüklet	Yüklem	Dolaysız Tümleç	Dolaylı Tümleç	Durum Tümleci
Bilgegil, 2014	Özne	Yüklem	Nesne	Dolaylı Tümleç	Zarf Tümleci
Gencan, 2007	Özne	Yüklem	Nesne	Dolaylı Tümleç	Belirteç Tümleci
Ediskun, 1993	Özne	Yüklem	Nesne	Dolaylı Tümleç	Zarf Tümleci
Banguoğlu, 2007	Kimse	Yüklem	Nesne	İsimleme	Zarflama
Ergin, 2009	Fail	Fiil, Predikat	Nesne	Yer Tamlayıcısı	Zarf
Bozkurt, 2004	Özne	Yüklem	Nesne	Dolaylı Tümleç	Belirten Tümleç

Cümle öğeleri başlığı kapsamında, Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış başlıca gramer kitaplarında karşılaşılan bir diğer sorun, sınıflandırma noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu döneme ait başlıca kaynakların bir kısmında (Ediskun, 1993: s.326; Bilgegil, 2014: s.15) cümle öğeleri temel/asıl/esas öğeler ve yardımcı öğeler olarak ikiye ayrılmış, sonra bu başlıklar altında özne ve yüklem asıl öğeler; nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci yardımcı öğeler olarak tanımlanmıştır. Bahsedilen döneme ait eserlerin diğer bir kısmı ise cümle öğelerini müstakil başlıklar hâlinde beş veya altı maddede sıralamışlardır. Bu eserlerde cümle öğelerinin tasnifi noktasında karşılaşılan diğer bir sorun, '*edat tümleci*' olarak tanımlanan öğeler ile ilgilidir. Cumhuriyet sonrasında kaleme alınan eserlerin bir kısmında (Gencan, 2007:

s.143; Ediskun, 1993: s.350; Bozkurt, 2004: s.354) çekim edatlarıyla kurulan tümleçler '*edat tümleci*' adı altında müstakil bir öge olarak ele alınmıştır. Belirtilen döneme ait eserlerin bir kısmı ise edatlarla kurulan bu türden tümleçleri '*zarf tümleci*' başlığı kapsamına dâhil etmiş, ayrı bir öge gibi değerlendirmemiştir. Cumhuriyet sonrasında kaleme alınan başlıca kaynaklarda cümle öğelerinin sınıflandırılması hususunda yer verilen başlıklar, aşağıdaki tabloda sırasıyla gösterilmiştir.

Tablo-7: Cumhuriyet Döneminde Yazılmış Başlıca Gramer Kaynaklarında Benimsenen Cümle Öğelerini Sınıflandırma Yöntemleri

Yazar Adı ve Yayın Yılı	Eserde Yer Verilen Sınıflandırma
Emre, 1931	1.Subjekt 2.Objekt/Mütemmim 3.Fiil
Deny, 1941	1.Yüklem 2.Yüklet (özne) 3.Tümleçler: Dolaysız Tümleç, Dolaylı Tümleç, Durum Tümleci 4.Belirtken Öğeler
Bilgegil, 2014	1.Esas Öğeler: Özne, Yüklem 2.Tamamlayıcı Öğeler: Nesne, Dolaylı Tümleç, Zarf Tümleci
Gencan, 2007	1.Özne 2.Nesne 3.Tümleçler: Dolaylı Tümleç, İlgeç Tümleci, Belirteç Tümleci
Ediskun, 1993	1.Temel Öğeler: Özne, Yüklem 2.Yardımcı Öğeler: 2.1.Nesneler 2.2.Tümleçler: Dolaylı Tümleç, Zarf Tümleci, Edat Tümleci
Banguoğlu, 2007	1.Yüklem 2.Kimse 3.Nesne 4.İsimleme 5.Zarflama
Ergin, 2009	1.Fiil 2.Fail 3.Nesne 4.Yer Tamlayıcısı 5.Zarf
Bozkurt, 2004	1.Özne 2.Yüklem 3.Tümleçler: Nesne, Dolaylı Tümleç, Belirten Tümleç, İlgeçli Tümleç

3.3.5. Türk Gramerciliğinde “Cümle Dışı Unsur” Sorunu

Bugün kaynak olarak kullanılan başlıca gramer kitaplarının birçoğunda “*cümle dışı unsur*” (Bundan sonra CDU olarak ifade edilecektir.) olarak adlandırılan birtakım kelime veya kelime öbekleri vardır. Bu unsurların ne oldukları, kapsamının ne olması gerektiği, cümleye dâhil edilip edilemeyeceği ve nasıl adlandırılması gerektiği gibi konular öteden beri Türk dilcileri arasında tartışma konusu olmuştur. M.U.’dan bu yana Anadolu sahasında gelişen Türk gramerciliğinin seyrini göz önüne aldığımızda, çoğu kaynakta “*cümle dışı unsur*” olarak adlandırılan bu unsurların hemen her dönemde birbirinden farklı biçimlerde tanımlandığı; bunların durumuyla ilgili tartışmaların bugün de tam anlamıyla bir neticeye bağlanamadığı görülür. CDU’nun durumu ile ilgili sorulara mantıklı birer cevap bularak bu sorunları bir sonuca bağlayabilmenin CDU olarak adlandırılan unsurların işlevlerinin tespiti ve Türk gramerciliğine yol çizen başlıca kaynakların incelenmesi ile mümkün olacağı kanaatindeyiz. Bunun yanında çağdaş dilcilerin ve Türkçenin grameri üzerine çalışan dil bilimi uzmanlarının bu husustaki görüşlerine ve yaklaşımlarına da yer vermek, CDU’nun tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi noktasında yararlı ve yol gösterici olacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde, M.U.’dan bu yana Anadolu sahasında yazılmış başlıca Türkçe gramer kitapları incelenecek, bu kaynakların bugün CDU olarak tanımlanan unsurlara yönelik yaklaşımları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda M.U.’dan itibaren Anadolu sahasında gelişen Türk gramerciliğinin tarihî seyri içerisinde, M.U. dönemi, Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönem ve Cumhuriyet sonrası dönem olmak üzere üç farklı dönem CDU’ya yönelik yaklaşımları bakımından birbiriyle mukayese edilerek incelenecektir. Bu yöntemle, her bir dönem içerisinde yazılan başlıca kaynakların kendi aralarında taşıdıkları yaklaşım farklılıkları ve dönemler arasında CDU’ya yönelik yaklaşımlar noktasında görülen farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Sonrasında bugünkü dilcilerin görüşleri de dikkate alınarak CDU ile ilgili başlıca sorunlara yönelik çözüm önerileri getirilecektir. CDU’nun tanımlanması, adlandırılması ve kapsamının belirlenmesi konusunda çalışmanın hareket noktasını M.U. teşkil edecektir.

M.U.’da cümle ögeleri aktarılırken CDU ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bugün CDU olarak adlandırılan ve ünleme, hitap bildiren ‘*yâ, ey, hey, dirîğ*’ gibi unsurlar ile cevap, onaylama, reddetme bildiren ‘*evet, hayır, belî*’ gibi

unsurlara kelime türleri içerisinde değinilmiş; bunlar *'harf'* (edat) olarak tanımlanmıştır (M.U. s.134-143). Eserde, bu unsurların cümle içerisinde hangi öge kapsamında yer alması gerektiği ise açıklanmamış, bu konuda herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Kavâid-i Osmâniyye'de yapılan incelemenin sonucunda CDU ile ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bugün CDU olarak tanımlanan ünleme, hitap etme, cevap verme, onaylama, reddetme ifade eden unsurlar; M.U.'da olduğu gibi bu eserde de *'Edevât-ı Türkiyye Beyânındadır'* başlıklı bölüm içerisinde *'edât-ı nidâ, êdât-ı tasdik'* gibi terimlerle aktarılmıştır (Özkan, 2000: s.120). Ancak cümle öğelerinin kısaca ele alındığı *'Cümleler ve Cümlelerin Mütemmimâtı Beyânındadır'* başlıklı bölümde CDU ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Bu eserin bir özeti mahiyetinde kaleme alınan *Medhâl-i Kavâid*'de de aynı yol takip edilmiştir. Eserde, ünleme bildiren bazı unsurlar *'edât-ı nidâ'* olarak tanımlanmış, bu unsurların cümle içerisindeki rolü ile ilgili bir açıklamaya yer verilmemiştir (Özkan, 2000: s.59). Eserin herhangi bir bölümünde CDU ile ilgili bir açıklama tespit edilememiştir.

Dönemin başlıca kaynakları arasında yer alan bir diğer eser olan *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*'de CDU ile ilgili olarak daha önceki kaynaklarla bir farklılık görülmemektedir. Şeyh Vasfî Efendi, Cumhuriyet sonrası döneme ait birçok kaynakta CDU olarak tanımlanan ve ünleme, onaylama, reddetme, hitap bildiren unsurlara eserinde *'Edevât'* başlığı altında yer vermiştir. Müellif, bu unsurları kendi içerisinde anlamları doğrultusunda *'edât-ı tahassür, edât-ı taaccüb, edât-ı te'kid'* gibi terimlerle adlandırmış; ancak bunların cümle içerisindeki rolleri hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır (Toparlı, 2003: s.94).

Selim Sabit Efendi'nin *Nahv-i Osmânî*'sinde, mevcut dönemde hâkim olan gramercilik anlayışı doğrultusunda cümle öğeleri sıralanmış, bu sıralamada CDU ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır. Eserde, bugün CDU olarak kabul edilen unsurlarla ilgili birkaç farklı noktada bilgi aktarılmıştır. Bugün yapılan cümle tahlillerinde CDU olarak en sık biçimde karşımıza çıkan 'seslenme, ünleme, hitap' bildiren ifadeler; *Nahv-i Osmânî*'de *'Edât-ı nidâ ve tenbîh ile kısıma mukârin olan cümlelerdir.'* şeklinde tanımlanmış ve *'inşâ-i tenbihî'* terimiyle ifade edilmiştir (Dağdelen, age.: s.34). Bunun yanında cümle öğeleri arasında yer almayıp cümlede bir açıklama yapmaya yarayan ara sözler de *'cümle-i mu'tarıza'* terimiyle karşılanmış, *'Bir cümlelerin erkân ve eczâ'sı beyninde ve-yâhûd birbirine merbût iki cümle miyanında*

ityân olunan cümledir ki tenbîh ve tenzîh ve-yâhûd duâ ve isti'tâf makâmılarından isti'mâl olunur. ' şeklinde izah edilmiştir (Dağdelen, age.: s.36).

A. Cevat Emre, *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserinde, CDU konusunda dönemde kaleme alınan diğer eserlerle örtüşen bir yöntem benimser. Emre, bugünkü gramer kitaplarının büyük bir bölümünde CDU olarak tanımlanan ünlem edatları ve ara sözleri ayrı başlıklar altında ele almış, bu unsurları adlandırmada Arapça terimleri kullanmıştır. Eserde, *'Tahlîl-i Sarf ve Nahvî'* başlıklı bölüm kapsamında *'nidânın tahlîli'* başlığına yer verilmiştir. Burada cümle içerisinde yer alan ünlem edatlarının vazifesiyle ilgili detaylı bir açıklama yapılmaksızın *'ancak nidâ olduğu beyan edilir'* şeklinde kısa bir açıklama yapılmıştır (Sağol vd. age.: s.237). Bugün CDU olarak tanımlanan unsurlar içerisinde, eserde üzerine açıklama yapılan bir diğeri ara sözlerdir. Emre, ara sözleri Arapça gramer terimlerinden hareketle *'cümle-i mu'terize'* terimiyle karşılar. Emre, *'cümle-i mu'terize'* olarak adlandırdığı ara sözleri şu şekilde tanımlar:

"Ba'zen kelâmda bir ibâre-i mütedâhile hey'etinde öyle bir cümle mevcut olur ki kâmilten tayyî ma'nâ-yı kelâmı ihlâl etmez. Bu ibâreye sırasına göre cümle-i mu'terize, cümle-i istitrâdiyye veya cümle-i izâhiyye namı verilir." (Sağol vd. age.: s.248).

A. Cevat Emre, *Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserinde CDU hakkında yukarıda aktarılan bilgiler dışında herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir.

CDU'nun tanımlanmasına yönelik yaklaşımların tespit edilebilmesi amacıyla, Tanzimat ile Cumhuriyet dönemi arasında kaleme alınmış başlıca kaynaklar incelenmiş, yukarıda bu kaynakların CDU'ya yönelik yaklaşımları sırasıyla aktarılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda, bu döneme ait eserlerin CDU ile ilgili bugünkü anlayış doğrultusunda bir tanımlama yapmadıkları anlaşılmaktadır. Bu döneme ait başlıca eserlerde, bugün CDU olarak tanımlanan unsurları adlandırmada *'edât-ı tahassür, edât-ı taaccüb, edât-ı te'kid'*, *'cümle-i mu'tarıza'* (Dağdelen, age.: s.36), *cümle-i mu'terize* (Sağol vd. age.: s.248), *'edât-ı nidâ, edât-ı tasdik'* (Özkan, 2000: s.120) gibi terimlerin kullanıldığı; bu unsurların tanımlanmasında ise Arapça gramer kurallarının takip edildiği görülmektedir. Bugünkü gramercilik anlayışı doğrultusunda *'cümle dışı unsur'* gibi terimlerle karşılanan unsurların, bu dönem eserlerinde cümle öğeleri arasındaki durumu bakımından değil, taşıdıkları anlamlar

ve içerisinde buldukları kelime kategorileri yönünden değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'ten günümüze dek kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında CDU'ya yönelik yaklaşımlar bir önceki dönemle kıyaslandığında, bu döneme ait eserlerde benimsenen tanımlama ve adlandırma yöntemlerinin daha farklı olduğu görülür. Bu döneme ait başlıca kaynakların CDU'yu tanımlama ve adlandırma husunda izledikleri yöntemler ve kullandıkları terimler, aşağıda sırasıyla aktarılmıştır.

Bu dönem eserleri arasında üzerinde durulması gereken ilk eser, A. Cevat Emre'nin *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eseridir. Bu eser, incelenen eserler arasında yazılış tarihi itibarıyla ilk sırada yer alır. Emre, bugünkü gramer kitaplarının büyük bir bölümünde CDU olarak adlandırılan unsurları "*I.Nidâlar-Onomatopeler-Prezentatifler*" başlığı altında ele almıştır.

Emre, ünlemlerin cümle öğelerinin tahlili sırasında hangi adla gruplandırılacağından bahsetmemiştir. Yazar, bu unsurların cümlenin anlamına yönelik katkı ve işlevlerini ise şu şekilde açıklar:

"Nidâlar, lisan işaretlerinin en basit ve en tabiiileridir. Bazıları hakiki haykırmalardan başka bir şey değildir. Fakat bu basit haykırmaların da mânâları vardır, yani her biri muayyen bir hissin veya ihtisasın ifadesinde kullanılır ve işitenler onun hangi his ve ihtisas için kullanıldığını anlarlar." (Emre, 1931: s.77).

Emre'nin eserinde aynı başlık kapsamında yer verilen ve bugünkü gramercilik anlayışında CDU olarak değerlendirilebilecek diğer iki unsur '*onomatopeler*' ve '*prezentatifler*'dir. Eserde, *onomatopeler* yansıma kelimeleri ifade eder. Bunlardan bir kısmı ise bir cümle ögesi olarak yükleme bağlanmamakla birlikte cümlenin anlamına katkı yapan unsurlardır. Emre'ye göre yansıma kelimeler ve gösterme, işaret etme maksadıyla kullanılan '*işte, na, de ha*' gibi görevli kelimeler de cümle öğeleri arasında bir rol almasalar da cümlenin anlamına katkı yapan, hatta bazen tam bir cümle hükmünde kullanılan ifadelerdir. Yazar, bu durumu "*Bu mevkilerde söz fiilsiz olduğu halde tam bir cümle kadar mânâlıdır.*" şeklinde dile getirir (Emre, age.: s.82). Yazar, *onomatopeler* ve *prezentatifler* olarak adlandırdığı bu unsurların da nidâlar kadar tabii ve anlamlı olduğunu vurgular.

Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde ünlem edatları, ünlem bildiren söz öbekleri, yansıma kelimeler gibi unsurların cümle öğeleriyle olan bağlantıları hususunda kapsamlı bir açıklama yapmamıştır. Deny, bunun yerine bu unsurların cümleye anlam yönünden yaptığı katkı üzerinde durur. Yazar, bugün birçok dilci tarafından CDU olarak tanımlanan unsurların cümleye anlam yönünden ne tür katkılar sağladığını ve anlama nasıl yön verdiğini açıklar (Deny, age.: s.630). Gramercilerin bir kısmı tarafından ünlem edatları içerisinde değerlendirilen ve cümle tahlillerinde CDU olarak tanımlanan ‘*evet, hayır, keşke, hâşâ*’ gibi kelimeler ise Deny’nin eserinde zarflar kapsamında aktarılmıştır (Deny, age.: s.234, 277, 278).

M. Kaya Bilgegil’in *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde CDU ile ilgili bir konu başlığı tespit edilememiştir. Yazar, ‘*cümlenin öğeleri*’ başlıklı bölümde ünlem edatı ve ünlem grubu olan bazı kelime ve kelime gruplarını özne olarak değerlendirmiş, bunları yükleme bağlamıştır (Bilgegil, age.: s.29). Eserde, tasdik ve inkâr ifade eden ‘*evet, hayır, kat’iyyen*’ gibi kelimeler zarf tümleçlerine dâhil edilmiştir (s.46). Cümleye anlam yönünden katkı yapan, ancak yükleme bağlanamayan ve ünlem bildiren kelime gruplarından bir kısmı ise ‘*emir cümleleri*’ kapsamında verilmiş; bunların CDU olup olmadığı belirtilmemiştir (s.65). Bilgegil, son olarak ‘*ara cümlecığı*’ başlığı altında CDU ile ilgili kısa bir açıklamaya yer verir. Yazar, ara sözlerin bazı kaynaklarda CDU olarak değerlendirilmesine “*Bazı kitaplarda ara cümleciklerinin hiçbir öge olmadığından bahsedilmektedir ki bu yanlıştır.*” ifadesiyle karşı çıkar. Bu öğelerin hangi unsura açıklama getiriyorsa o unsur adı altında birleştirilmesi gerektiğini ifade eder (s.92).

T. Nejat Gencan, *Dilbilgisi* adlı eserinde CDU ile ilgili müstakil bir konu başlığına yer vermemiştir. Bunun yanında yazar, eserinde kelime türlerini ve bu türlerin tümcedeki görevlerini incelerken, farklı başlıklar kapsamında CDU hakkında bilgi aktarır. Gencan, ilk olarak ‘*Ünlem Tümcesi*’ başlığı altında ünlemlerin tümcedeki görevleri üzerinde durur. Yazar, bu kısımda ünlemlerin cümle içerisinde üstlendiği görevi şu şekilde açıklar:

“*Ünlemler, komut ve aytama sözcükleri tümcelerde birer uyarıcıdır. Görevleri ikinci kişiyi uyarmak, söze dikkatini çekmektir. Onun için bunlar, tümcenin öğelerinden biri olmazlar; yani yalnız ünlem, komut, ayış görevinde olan sözcükler tümcede özne, nesne, tümleç ve yüklem olmazlar.*” (Gencan, age.: s.123).

Gencan'ın eserinde, CDU'ya dair bilgi aktarılan ikinci kısım '*ara önerme-arasöz*' başlığını taşır. Gencan, ünlemlerde olduğu gibi cümlede açıklayıcı görev üstlenen ara sözleri de CDU olarak tanımlar. Yazarın ara sözlerin cümledeki işlevleri ile ilgili aktardığı bilgiler şu şekildedir:

“Söze başladıktan sonra kimi kez usa, söylenmesi gereken bir düşünce geliverir ve tümcenin arasına girer. Konuşmada da yazıda da rastlanan bu açıklayıcı sözler, içinde buldukları tümcenin ögesi olamazlar. Böylece; tümce arasına giren ve öge olmayan sözlere araönerme ya da arasöz denir.” (Gencan, age.: s.169).

Eserde, CDU ile ilgili açıklamaların yer verildiği üçüncü ve son bölüm '*adların tümcelerde görevleri*' başlıklı bölümdür. Yazar, bu kısımda adların tümce içerisinde bazen hitap anlamı taşıyarak ünlem işlevi kazandığını, bu kabilden unsurların da tümce öğeleri açısından bakıldığında CDU sayılacağını ifade eder. Yazarın bu husustaki açıklamaları şu şekildedir:

“Adlar, 'hitap' olur, her coşkulu hitap 'ünlem' sayılır. ... Hitapların görevi, yalnız ikinci kişinin dikkatini uyandırmak, sözün kendisine yöneldiğini hatırlatmaktır. Onun için hitaplarla ünlemler:

a) Tümcenin ögesi olamaz.

b) Virgül ya da ünlem imiyle ayrılır.” (Gencan, age.: s.195).

Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* adlı eserinde CDU ile ilgili müstakil bir konu başlığına veya bu konuda bir açıklamaya yer vermemiştir. Ediskun, cümlenin öğeleri konusunu ele alırken, seslenme-hitap bildiren kelime ve kelime gruplarının yer aldığı birçok örnek cümleye yer verir. Eserde, bu cümlelerdeki ünlemler sadece cümleye kattıkları anlam bakımından izah edilir (Ediskun, age.: s.374). Bu unsurların cümle öğeleri konu başlığı açısından hangi rolde oldukları ile ilgili ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Eserin daha ileriki bir bölümünde, bugünkü gramer kaynaklarının bir kısmında CDU olarak tanımlanan ara sözler üzerinde durulur. Bu kısımda '*temel fikir veya duygu ile ilgisi az olmak üzere, söz yahut yazı içine sıkıştırılmış cümlecikler*' ara söz olarak tanımlanır. Eserde, bu işlevde kullanılan ara sözlerin '*temel fikir veya duyguyla uzak ilgisi bulunan başka bir fikir veya duyguyu hatırlatma ve onu cümle içine sıkıştırma*' maksadıyla kullanıldığı vurgulanmaktadır (Ediskun, age.: s.387). Bu açıklamalarla bahsedilen unsurların cümle öğeleri arasında belirgin bir yeri bulunmadığı yazar tarafından ifade edilmişse de CDU terimi ne bu kısımda ne de eserin diğer bölümlerinde kullanılmamıştır.

Yüksel Göknel, *Modern Türkçe Dilbilgisi* başlıklı eserinde CDU ile ilgili herhangi bir tanımlama yapmamış, bir konu başlığına yer vermemiştir. Göknel, eserinde gramer konularını üretimi dönüştürücü dil bilgisi yaklaşımıyla ele almış, cümle öğelerini bu bakış açısıyla incelemiştir. Yazar, bugünkü gramer kaynaklarının bir bölümünde CDU olarak tanımlanan ‘*evet, hayır*’ gibi onaylama-reddetme bildiren unsurları ve ünlemleri ‘*yönverenler*’ başlığı kapsamında ele alır. Göknel, ‘*muhtelif sözcükler hâlinde cümlelerin başında sözleşerek cümlelere duygusal özellikler katarlar*’ şeklinde izah ettiği ünlemleri cümlede üstlendikleri anlamsal işlev bakımından açıklar (Göknel, age.: s.145). Eserde, bu unsurların cümle öğeleri arasındaki yeri hususunda herhangi bir açıklama tespit edilememiştir.

Tahsin Banguoğlu’nun *Türkçenin Grameri* adlı eserinde, cümle öğelerinin işleniş sırasınca CDU ile ilgili bir konu başlığına yer verilmemiştir. Eserde, kelime türlerinin incelenmesi kapsamında ‘*ünlem*’in açıklanması sırasında CDU sayılabilecek unsurların söz dizimsel işlevleri üzerinde kısaca durulur. Banguoğlu, ünlemlerin ve ünlem işleyişinde kullanılan diğer kelimelerin cümle öğeleri arasında yer almadığını ‘*kullanışta çoğu zaman ünlemden sonra o duygu ve dileği açıklayan bir cümle getiririz*’ ifadeleriyle izah eder. Buna göre ünlemler ve ünlem işleyişinde kullanılan diğer kelimeler, yükleme bağlanarak cümle öğeleri arasında yer almaz; ancak anlam bakımından tamamen cümlenin dışında da değildir. Yazar, bu ifadeyle ünlemlerin birer cümle ögesi olarak tanımlanmasa da cümlenin anlamına duygusal birtakım katkılar sağladığını, anlamsal yönden cümleye katıldığını dile getirir (Banguoğlu, age.: s.396).

Banguoğlu’nun eserinde, cümlenin asıl yapısına girmeksizin anlamı etkileyen unsurlar olarak tanımlanan bir diğer unsur ‘*saplama cümle*’dir. Yazarın açıklamalarından hareketle bu unsurlara da CDU kapsamında değinilmesi yerinde olacaktır. Yazar, bu unsurların cümle öğeleri arasına dâhil edilemeyeceğini, fakat anlam bakımından da cümlenin tamamen dışında olmadığını şu şekilde dile getirir:

“*Saplama cümleler de öbür saplama unsurlar gibi cümlenin asıl yapısına girmeksizin söze katılmaktadırlar. Ancak bunlar tam bir yargı öbeği teşkil ettikleri için sözdizimi yönünden başlı başına incelenmeyi gerektirirler.*” (Banguoğlu, age.: s.537).

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*’nde ‘*Cümle Unsurları*’ başlığı altında cümlenin öğelerini açıkladıktan sonra CDU olarak tanımlanabilecek unsurlara da

kısaca değinir. Ergin ‘*cümle dışı unsurlar*’ başlığını verdiği bölümde ünlem edatları ve ünlem grupları gibi bazı unsurların yüklemle doğrudan ilgili olmaksızın cümleye eklendiğini belirtir. Yazar, ‘*ünlem edatları*’ kapsamında alt konu başlığı olarak yer verdiği ‘*evet, hayır, peki, hay hay*’ gibi cevap bildiren kelimeleri, ‘*acaba, acep, hani*’ gibi soru bildiren kelimeleri ve ‘*işte, aha, daha, deha, te*’ gibi gösterme bildiren kelimeleri de CDU kapsamına dâhil eder (Ergin, age.: s.401). Ergin’in cümle dışı unsurlar olarak adlandırdığı unsurlar hakkında açıklamaları şu şekildedir:

“*Cümlede bu unsurlardan başka bir de bağlama ve ünlem edatları veya ünlem grupları bulunabilir. Fakat bunlar esas hareketle, fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilave edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır. Umumiyetle cümlelerin başlarında, sonlarında ve cümleler arasında bulunurlar. Parantez şeklinde cümle içine girdikleri de görülebilir. Bunlara ‘cümle dışı unsurlar’ adını veriyoruz.*” (Ergin, age.: s.401).

Ergin’in eserinde CDU ile ilgili yer verilen açıklamalar; çağırma, seslenme, hitap etme gibi anlamları cümleye katan ünlem edatları, ünlem grupları ve bağlama edatları ile cümlede herhangi bir açıklama yapma veya görüş belirtmeye yarayan ara sözleri kapsar. Eserde CDU olarak tanımlanan bu unsurların yükleme doğrudan bağlanmadıkları, cümlenin bir ögesi olmadıkları ifade edilir. (Ergin, age.: s.401).

Fuat Bozkurt’un *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde CDU ile ilgili müstakil bir konu başlığına yer verilmemiştir. Yazar, cümle öğelerinin incelenmesi sırasında özne, yüklem, nesne ve tümleçler olmak üzere yükleme doğrudan bağlanan unsurları ele almış, bunların işlevlerini açıklamıştır. Ancak bu unsurların dışında kalan, yükleme doğrudan bağlanmasa da anlam yönünden cümleye dâhil olan korkma, acıma gibi duyguları ifade eden, ünleme, hitap bildiren unsurlara ve ara sözlere cümle öğeleri kapsamında değinmemiştir.

Bozkurt’un eserinde, bugün gramercilerin bir kısmı tarafından CDU olarak tanımlanan unsurlar ‘*Ünlem Tümcesi*’ ve ‘*Arasöz/Aratümce*’ başlıkları altında ele alınır. Eserde, ünlem bildiren unsurların cümle öğeleri bakımından konumu tanımlanmamış; ancak ‘*Ünlem Tümcesi*’ başlığı kapsamında yükleme bağlanmayıp cümleye ayrı bir anlamsal değer katan unsurlar örnek olarak aktarılmıştır (Bozkurt, age.: s.171). Eserde CDU kapsamında değerlendirilebilecek ve Bozkurt’un ‘*tümceyle yapısal bağı olmayan başka sözler*’ şeklinde tanımladığı bir diğer unsur ara sözlere dir. Yazar, bu unsurların aslında başlı başına birer ‘*tümce*’ mahiyetinde olduğunu, cümlenin ya da cümle öğelerinden birinin anlamını tamamlayan ve belirleyen

unsurlar olduğunu dile getirir (Bozkurt, age.: s.220). Bozkurt, bu konuyla ilgili şu açıklamalara yer verir:

“Kimi tümcelerde iki virgül, iki kısa çizgi ya da ayraç içinde gösterilen, tümceyle yapısal bağı olmayan başka sözler, başka tümceler bulunur. Bunlar söz niteliğinde ise ‘aratümce’ adını alır.” (Bozkurt, age.: s.220).

Yukarıda, Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitapları, CDU’yu adlandırma ve tanımlama hususunda benimsedikleri yaklaşımlar bakımından sırasıyla incelenmiş, bu kaynakların CDU konusundaki yaklaşımları tek tek tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

Cumhuriyet dönemine ait gramer kaynakları içinden seçilerek incelenen başlıca eserler arasında, CDU’nun adlandırılması, tanımlanması ve cümle öğeleri arasındaki yeri ve işlevinin belirlenmesi noktasında birtakım düzensizlikler olduğu görülmektedir. Belirtilen döneme ait eserler içerisinde yalnız M. Ergin’in *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde ‘*Cümle Dışı Unsur*’ başlığına müstakil olarak yer verilmiştir. Burada cümlede birtakım unsurların yükleme doğrudan bağlanmayıp cümleye çeşitli yönlerden duygu değeri kattığı belirtilmiştir.

Ergin’in eseri dışında, döneme ait olan diğer kaynaklardan bir kısmında, CDU hakkında hiçbir açıklamaya yer verilmeyerek bu unsurların anlamsal işlevleri üzerinde durulmuş (Emre, 1931: s.77; Deny, 1941: s.630; Ediskun, 1993: s374, 387); bir kısmında ise bu unsurlara hiç değinilmemiştir (Göknel, age.: s.145). Yine aynı döneme ait kaynakların bir kısmında, ‘ünlemler, hitaplar, ara sözler’ gibi unsurların cümlelerin dışında kalan ve yükleme bağlanmayan unsurlar olduğu ifade edilmiş, fakat CDU terimi kullanılmamıştır (Gencan, age.: s.123, 169; Banguoğlu, age.: s.396, 537). İncelenen eserlerden yalnız birinde, CDU teriminin kullanılmasına karşı çıkılmış, bu unsurların cümlelerin birer ögesi gibi ele alınması gerektiği savunulmuştur (Bilgegil, age.: s.92).

Çalışmanın bu bölümünde, M.U.’dan başlamak üzere Türkçenin grameri üzerine Anadolu sahasında yazılmış başlıca gramer kitapları incelenmiş, bu incelemenin sonucunda birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulguları birkaç madde altında şu şekilde toplamak mümkündür:

1. Anadolu sahasında yazılmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan M.U.'da cümle öğeleri aktarılırken CDU ile ilgili müstakil bir konu başlığına ya da herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bugünkü gramercilerimizin bir kısmı tarafından CDU olarak tanımlanan unsurlar, kelime türleri içerisinde ele alınmış; bunlar, Arapça gramer geleneğinin etkisiyle *'harf'* (edat) olarak adlandırılmıştır (M.U. s.134-143). Eserde, bu unsurların cümle tahlili noktasında hangi öge kapsamında yer alması gerektiği belirtilmemiştir.

2. Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönemde kaleme alınan başlıca kaynaklarda, CDU konusunda M.U. örnek alınmış, Arapça gramer kuralları doğrultusunda eser oluşturma geleneği takip edilmiştir. Bu dönemde kaleme alınmış başlıca kaynaklarda, bugün CDU olarak tanımlanan unsurları adlandırmada Arap gramerinin etkisiyle *'edât-ı tahassür, edât-ı taaccüb, edât-ı tek'id'*, *'cümle-i mu'tarıza'* (Dağdelen, age.: s.36), *cümle-i mu'terize* (Sağol vd.age.: s.248), *'edât-ı nidâ, edât-ı tasdik'* (Özkan, 2000: s.120) gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu döneme ait eserlerde, bugünkü gramercilik anlayışı doğrultusunda cümle dışı unsur olarak tanımlanan öğelerin cümle öğeleri arasındaki durumu hususunda bir açıklamaya yer verilmediği görülür.

3. CDU'nun adlandırılması ve tanımlanması noktasında önceki dönemlerde var olan belirsizliğin Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu döneme ait olup incelemeye tâbi tutulan kaynakların yalnız birinde CDU konusu müstakil bir konu başlığı olarak yer bulabilmiştir (Ergin, age.: s.401). İncelenen diğer kaynakların bir kısmında ise CDU ile ilgili birtakım açıklamalara yer verilmiş; ancak bu konuyu kapsayan müstakil bir konu başlığına yer verilmemiştir. Bu döneme ait kaynakların bir kısmı ise CDU konusuna hiç değinmemiştir.

4. M.U.'nun yazıldığı dönem, Tanzimat ile Cumhuriyet arasını kapsayan dönem ve Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönem olmak üzere, üç dönemin birbiriyle kıyaslanması sonucunda, gramer kaynaklarımızda CDU konusunda bir tutarlılık bulunmadığı görülür. Bu dönemler içerisinde kaleme alınmış eserler kendi aralarında karşılaştırıldığında, bu eserlerin kendi aralarında da CDU konusunda yine bir düzensizlik, uyumsuzluk bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktada CDU'nun adlandırılması ve tanımlanması hususunda güncel çalışmalarda ve yabancı kaynaklarda yer verilen açıklama ve tanımlamalara da değinmenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bugün dil bilimcilerin bir kısmı tarafından CDU olarak tanımlanan 'ünlem edatları, bağlama edatları, ara sözler' gibi unsurların tanımlanması konusunda yabancı kaynaklarda da tam bir mutabakat bulunmadığı dikkati çekmektedir. Yabancı kaynaklarda '*discourse markers*' olarak adlandırılan ve cümleye anlam bakımından katkı sağlama işlevi üstlenen unsurlar ile ilgili tanımlardan bazıları aşağıda aktarılmıştır.

"Birincil işlevi dinleyicinin dikkatini, hemen söylem bağlamında yaklaşmakta olan söylemin belirli bir noktasına getirmek olan bir sözcük veya tümcecik; örneğin, bağlaç, zarf, ünlem, yorum cümlecikleri." (Redeker, 1991: s.1168)

"Söylem belirteçleri, çeşitli stil veya kayıtların söylemlerinde işlev gören bir grup dilbilimsel öğedir." (Feng, 2010: s.1)

"Konuşma birimlerini anlamca destekleyen bağımlı elemanlar" (Castro, 2009: s.59).

Yukarıdaki tanımlarda görüleceği üzere, araştırmacıların her biri bu unsurların 'dilbilimsel, anlamsal' bağlama işlevi olduğunu belirtmekle birlikte bu unsurların tam bir tanımla yapılamamış, kapsamının ne olması gerektiği tam olarak ortaya koyulamamıştır.

Konu ile ilgili detaylı bir çalışma yapan B. Fraser'in ifadeleri bu hususta var olan belirsizliği açıklar niteliktedir. Fraser, anlamsal işlevli bu unsurlarla ilgili şu görüşleri dile getirir:

"Çoğu araştırmacı, bunların söylem bölümlerini ilişkilendiren ifadeler olduklarını kabul etse de, bunların nasıl tanımlanacağı veya nasıl işlediği konusunda hiçbir fikir birliği yoktur." (Fraser, 1999: s.1).

Bunun yanında Fraser, yukarıdaki dil bilimcilerden farklı olarak, ünlemleri bu kapsamın dışında tutarak bunlarla ilgili "*Bütünüyle ayrı bir mesaj teşkil eden pragmatik deyimler olarak değerlendirilmelidirler.*" şeklinde görüş bildirir (Fraser, 1999: s.13). Bu durum, Türk gramerciliğinde CDU olarak ifade edilen unsurların tanımlanması, adlandırılması ve kapsamının belirlenmesi konusunda yabancı kaynaklarda da kesin bir sınır çizilemediğini ortaya koyar.

Bu bölüm kapsamında son olarak CDU ile ilgili yakın dönemde Türk dilcileri arasında yapılan çalışmalar ve tartışmalar neticesinde adlandırma ve kapsam belirleme noktasında ileri sürülen görüşlere kısaca yer vermenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınmış Türkçe gramer kitaplarının bir bölümünde CDU olarak adlandırılan 'ünlemler, ünlem öbekleri, hitap bildiren kelimeler, bağlama edatları, ara sözler' gibi unsurların adlandırılması ve tanımlanması hususunda yakın dönemde birbirinden farklı görüşlerin sayısının arttığı ve bunlara yönelik birtakım itirazların oluşmaya başladığı görülür. Özellikle 1975 ve sonraki dönemlerde yapılan çalışmaların bir kısmında, önceden CDU çatısı altında toplanan bu unsurların birbirinden ayrılarak farklı başlıklar altında incelenmeye başladığı dikkati çeker (Özmen, 1995: s.1-2). Bunun yanında son dönemde makale düzeyinde kaleme alınan çalışmalarda bu unsurların CDU olarak adlandırılmasına yönelik itirazların ortaya çıkması dikkati çeken bir diğer durumdur. Bu çalışmalardan birinde Gedizli, cümlenin yapısal bakımdan tahlil edilmesinden ve anlam yönünün ihmal edilmesinden dolayı, yapıcı işlevi olmayan unsurların CDU olarak tanımlandığını ifade eder (Gedizli, 2015: s.132). Özmen ise CDU ile ilgili kaleme aldığı bir çalışmada hem bu unsurların birbirinden ayrılarak '*seslenmeli tümleç*, *ilgeç tümleci*, *seslenmeli özne*' gibi ayrı başlıklar altında tasnif edilmesine hem de bunların CDU olarak adlandırılmasına karşı çıkar (Özmen, agm.: s.2-3).

Gramer kitaplarımızın bir kısmında CDU olarak tanımlanan, bir kısmında ise ayrı ayrı ele alınan 'ünlemler, ünlem öbekleri, hitap bildiren kelimeler, bağlama edatları, ara sözler' gibi unsurların cümleye sağladıkları anlamsal katkı dikkate alındığında, yukarıda yer verilen eleştirilerin büyük oranda haklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu unsurlar, cümlenin diğer öğeleri gibi doğrudan yükleme bağlanmamakla birlikte, cümlede anlamsal görev üstlenen, cümlenin bütününe anlam yönünden katkı sağlayan unsurlardır. Dolayısıyla bunların tamamen işlevsizleştirilerek 'cümle dışı unsur' şeklinde adlandırılması, anlamsal işlevlerinin göz ardı edilmesi anlamına gelecektir. Şu hâlde 'ünlemler, hitaplar, ara sözler, bağlama edatları' gibi unsurlar ile ilgili düzeltilmesi gereken ilk husus, bu unsurların CDU şeklinde yanlış adlandırılmasıdır. Çünkü bunların cümleye anlam bakımından sunduğu katkı dikkate alındığında, tam anlamıyla cümlenin dışında olmadıkları anlaşılır. Bununla birlikte bu unsurların işlevlerini dikkate alarak her biri için ayrı

birer tümleç adı belirlemek de karmaşaya yol açacaktır. Dolayısıyla bunların cümlelerin daha önceden kabul gören beş temel ögesinin dışında altıncı bir öge olarak adlandırılması, hem karmaşayı önleme bakımından hem de bu unsurların büsbütün cümlelerin kapsamı dışına itilmesini önlemek bakımından mantığa uygun görünmektedir. Bunlar için dilcilerin üzerinde çoğunlukla ittifak edeceği yeni bir ad, yeni bir terim türetilebilir.

Bu unsurlarla ilgili üzerinde durulması gereken ikinci husus, bunların kapsamının belirlenmesidir. Yukarıda yer verildiği üzere, bu unsurların kapsamı neredeyse her esere, her araştırmacıya göre değişmektedir. Türkçenin gramerini konu alan eserlerin bir kısmında bu unsurlar işlevine göre gruplandırılıp ‘edat tümleci, ilgeç tümleci, ilgeçli tümleç, seslenmeli tümleç’ gibi farklı tümleçler olarak tanımlanmakta, bir kısmında tümü birleştirilerek CDU adıyla adlandırılmaktadır. Bu durum, mevcut konu hakkında var olan kargaşayı açıkça ortaya koymaktadır. Bizim bu konudaki önerimiz şu şekildedir:

Cumhuriyet’in ilanından bu yana kaleme alınan Türkçe gramer kaynaklarının büyük bir bölümünde ittifak edilen beş temel öge (özne, yüklem, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci) kapsamının dışında kalan ‘ünlemler, ünlem öbekleri, hitap bildiren sözler, onaylama ve reddetme sözleri, ara sözler’ tek bir çatı altında değerlendirilmelidir. Bu unsurlar, yükleme bağlanmasalar da anlam yönünden cümleye katkı sağladıklarından dolayı CDU terimiyle karşılanmamalıdır. Bunun yerine bunların işlevini ve kapsamını daha iyi betimleyen, bu unsurların cümledeki işlevine vurgu yapan ‘bağımsız tümleç’ (Özmen, agm.: s.3), ‘yüklem dışı unsur’ (Altun, 2013: s.11) veya ‘anlamsal tümleç/anlamca tümleç/yüklem dışı tümleç’ gibi yeni bir terimin kullanılması daha uygun olacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Müeyyessiretü'l-Ulûm'dan Hareketle Türk Gramerciliğine Eleştirel Bir Bakış başlığı altında hazırlanan bu çalışmanın amacı, Anadolu sahasında kaleme alınmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm'dan* başlamak üzere, Türk gramerciliğinin başlıca sorunlarını tespit etmek olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, *Müeyyessiretü'l-Ulûm'dan* başlamak üzere Anadolu sahasında farklı dönemlerde yazılmış, öne çıkan başlıca Türkçe gramer kitapları incelenmiş, Türk gramerciliğinde her bir döneme mahsus sorun ve düzensizlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında belirlenen eserlerin incelenmesi suretiyle, ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi alanları ile ilgili tespit edilen sorun ve düzensizlikler ilgili konu başlıkları içerisinde aktarılmış; bunların bir kısmı üzerine çözüm önerileri yine ilgili başlıklar altında sunulmuştur. Belirtilen sorun ve düzensizliklerle ilgili hususlara burada baştan itibaren tekrar yer verilmesi kısıtlı zaman sebebiyle imkânsız olduğu gibi aynı zamanda bu hususların ilgili başlıklar dâhilinde aktarılmış olması sebebiyle gereksizdir.

Bu bölüm kapsamında, çalışmanın başından itibaren incelenen, üç ayrı döneme ait öne çıkan eserlerden hareketle, Türk gramerciliğinin bu üç ayrı dönem içerisindeki genel durumu ve dönemler arasındaki seyri üzerinde durmak daha uygun olacaktır. Çalışma kapsamında incelenen eserlerden hareketle, M.U.'dan bu yana Türk gramerciliğini şöylece üç ana döneme ayırmak mümkündür:

1. *Müeyyessiretü'l-Ulûm* ile başlayıp Tanzimat'a dek devam eden dönem. Bu dönem, Türk gramerciliği bakımından 'kısır dönem' ya da 'karanlık dönem' şeklinde tanımlanabilir. Gramer alanında verilen eserler yönünden gözlemlendiğinde, *Müeyyessiretü'l-Ulûm'un* tamamlandığı 1530'dan başlamak üzere, Abdurrahman Fevzi Efendi'nin 1851'de tamamladığı *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân* adlı esere ve A. Cevdet Paşa'yla Fuat Paşa'nın *Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserine gelinceye dek bu döneme ait, başlı başına Türkçenin gramerine eğilen herhangi bir Türkçe gramer kitabı mevcut değildir.²⁸ Bu dönemde, Türkçenin grameri üzerine Türkçe olarak

²⁸ Bu noktada 16. yüzyılın II. yarısında Muhyî tarafından telif edilen *Bâleybelen* adlı esere de değinmek gerekir. Eser üzerine çalışma yapanlarca 'hayat veren dil' olarak Türkçeye aktarılan *Bâleybelen*, gramer düzeyinde ilk yapma dil olma özelliğini taşır. Muhyî'nin amacı bu eserle yeni bir gramer inşa etmek, Doğu dillerinin anlatım imkânlarını bu yeni dil bünyesinde yeniden oluşturmak olarak tanımlanır. Muhyî, oluşturduğu bu dil vasıtasıyla ortaya koyduğu çalışmanın kapsamını "Öyle müstakil bir dil icad ettim ki böylesini âdemoğlu yaratmadı. Türkçe ve Farsçayı bu dile aktardım, Arap dizilişiyle bu binayı sağlamlaştırdım" şeklinde dile getirir (Koç, 2008: s.273). Ancak Muhyî'nin

yazılmış bilinen tek eser olan ve Anadolu sahası Türk gramerciliğinin başlangıcı kabul edilen *Müeyyessiretü'l-Ulûm* ile birlikte Arapça gramer kurallarına adapte olunarak eser oluşturma geleneği başlamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Anadolu sahasında bu anlayışla tertip edilen eserlerin prototipini M.U. oluşturur.

2. Tanzimat'ın ilanı ile başlayıp Cumhuriyet'e dek devam eden dönem. Bu dönemde Türkçenin grameri üzerine kaleme alınan eser sayısının arttığı görülmektedir. Ancak gramer yazımında benimsenen yaklaşımlar bakımından *Müeyyessiretü'l-Ulûm* ile başlayan Arapça gramer kurallarını örnek alarak eser oluşturma anlayışının büyük oranda devam ettirildiği görülür. Bu dönemde ayrıca gramer yazımı konusunda ikinci bir anlayışın da oluşmaya başladığı dikkati çeker. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan, hemen her alanda Batı'yı örnek alma anlayışı bu dönemde Türk gramerciliğine de yansımıştır. Bu gelişme doğrultusunda Fransız gramerini örnek alarak, Fransızca gramer kurallarına adapte olunarak eser oluşturma anlayışı gelişmeye başlamıştır. Hüseyin Cahit'in *Türkçe Sarf ve Nahiv* (M.1903) adlı eseri, bu anlayışla kaleme alınan eserlerin prototipi konumundadır.

3. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayıp günümüze dek devam eden dönem. Kaleme alınan eserlerin sayısı dikkate alındığında, bu dönem Türk gramerciliğinin en zengin dönemi olarak nitelenebilir. Bu dönemde gramer yazımı noktasında benimsenen yaklaşımların üç koldan ilerlediğini ifade etmek mümkündür. Bu dönemde gramer yazımında benimsenen yaklaşımlar, kaleme alınan başlıca eserlerden hareketle şu şekilde sıralanabilir:

a. Cumhuriyet'ten sonra, Arapça gramer kurallarını örnek alarak eser tertipleme geleneğine uyan ve bu doğrultuda oluşturulan ilk kaynaklar. Gramer yazımı hususunda bu ilk kaynakların izinden giderek Arap gramerinin şablonu içerisinde Türkçe malzemeyi yerleştirmeye çalışan eserler.

b. Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınıp Fransız gramerini örnek alarak oluşturulan öncü eserler ve bu eserlerin izinden giderek oluşturulan, Fransızca gramer kuralları

bu eseri; kendisinin de ifade ettiği gibi, başlı başına Türkçenin gramerini konu edinen bir Türkçe gramer kitabından ziyade, oluşturduğu yapay dilin gramerini aktaran, bu sırada Türkçe gramer kurallarını da kısmen ele alan bir mukayeseli gramer niteliği gösterir. Bu açıdan *Bâleybelen* adlı eser, çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Eserde, *Bâleybelen* adı verilen bu yapay dille ilgili '*binâ, sarf, hurûf, a'dâd, masâdir*' gibi hususiyetler Türkçe, Farsça ve Arapçanın gramer konularıyla mukayeseli olarak işlenir. Eser üzerine Midhat Sertoğlu ve Mustafa Koç'un önemli çalışma ve tespitleri mevcuttur.

doğrultusunda tertiplenen eserler. Sayı bakımından dikkate alındığında, bu geleneği takip eden eserlerin sayısı, birinci sırada verilen eserlere kıyasla daha azdır.

c. Türkçenin yapısını ve mantığını dikkate alarak eser oluşturma gayretinde olanlarca ortaya koyulan eserler. Bu kategoride yer verilebilecek eserler sayıca oldukça azdır. Aynı zamanda monografilerin yeterli oranda yazılamayışı, örneklendirme konusundaki yetersizlik, gramer kurallarının belirlenmesinde ve örneklendirmede tarihî ve güncel Türkçe metinlerin tercih edilmeyişi gibi nedenlerden dolayı, bu türden eserlerin de tam bir tekâmül bulduğunu söylemek mümkün değildir.

Yukarıda yer verilen izahlar, Türk gramerciliğinin çeşitli dönemlerde beslendiği kaynakları ve bu kaynakların öğretim yöntemleri ve gramercilik anlayışı bakımından taşıdığı farklılık ve örtüşmezlikleri ortaya koymaktadır. Nesnel ve bilimsel bir bakış açısıyla bakıldığında, bir konuda bütün bilim insanlarının aynı görüşleri benimsemesi elbette beklenemez. Ancak bir bilim dalı içerisinde, adlandırma, tanımlama ve sınıflandırma gibi hususlarda büyük oranda ayrılıkların ve uyumsuzlukların görülmesi, özellikle öğretim aşamasında birtakım sorunlara ve uyumsuzluklara yol açacaktır. Birbiriyle örtüşmeyen farklı gramer geleneklerinden beslenen, farklı gramer gelenekleri doğrultusunda oluşturulan Türkçe gramer kitaplarında ve bu kaynaklar vasıtasıyla yapılan öğretimlerde çelişkili durumların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla Türkçenin gramerinin yeni kuşaklara aktarılmasında iki başlılık ve kargaşa söz konusu olabilmektedir. Bizim bu sorunların çözümüyle ilgili önerimiz şu şekildedir:

Türk Dil Kurumunun daha önce belirli aralıklarla düzenlediği ‘Türk Gramerinin Sorunları’ konulu toplantıların sayısı artırılmalı, bu toplantılara konuyla ilgili çalışan mümkün olduğunca çok sayıda bilim insanı davet edilmelidir. Türk Dil Kurumu öncülüğünde, konuyla ilgili diğer kurumlar, bu tarz toplantı ve bilgi şölenlerine destek vermeli. Dil bilimi alanıyla ilgili, gramer alanında uzmanlaşmış bilim insanları, bu kapsamda yapılan toplantılarla bir araya gelmeli ve Türk gramerciliğinin başlıca sorunlarına yönelik çözüm önerilerinde bulunmalı. Özellikle adlandırma, tanımlama ve sınıflandırma konularında Türk gramerciliğinde tespit edilen sorunlar üzerine tartışılmalı. Bu tartışmalar neticesinde bahsedilen sorunların çözümleri hususunda ortak paydada buluşmaya gayret edilmeli. Türkçenin grameri üzerine mümkün olduğunca ayrıntılı incelemelerin hazırlanması ve monografilerin yazılması da yine bu sorunların çözümü konusunda katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Adjectives and Adverbs (Syntax, Semantics and Discourse), Edited by Louis McNally-Christopher Kennedy, *Oxford Studies In Theoretical Linguistics*, Oxford Press, New York, 2008.
- Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-i Kavâ'id (hızl. Nevzat Özkan), TDK yay. 772, Ankara, 2000.
- Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, Kavâid-i Osmâniyye (hızl. Nevzat Özkan), TDK yay. 760, Ankara, 2000.
- AKÇATAŞ, Ahmet (2011). Türkiye Türkçesi Fiil Anlam Söz Dizimi, Gazi Ktb. Ankara.
- ALTUN, Mustafa (2013). Akademik Tartışmalar-1/Cümle Dışı Unsur, Hazırlayan: M.Altun.
- ATALAY, Besim (2006). Divânu Lügâti't-Türk, TTK yay. Ankara.
- AYVERDİ, İlhan (2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BAKER, Marc C. (2004). The Problem of Lexical Categories, *Lexical Categories (Verbs, Nouns and Adjectives)*, *Cambridge Studies In Linguistics 102*, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007). Türkçenin Grameri, TDK yay. Ankara.
- Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm (hızl. Esra Karabacak), TDK yay. Ankara, 2002.
- BİLGEGİL, Kaya (2014). Türkçe Dilbilgisi, Salkımsöğüt yay. Ankara.
- BOZKURT, Fuat (2004). Türkiye Türkçesi (Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem), Kapı yay. İstanbul.
- BÖLER, Tuncay (2009). Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sy: 25*, s.195-208.
- BÖREKÇİ, Muhsine (2015). Söz Dizim Kuramları Bağlamında Türkçe Söz Dizimi, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 10/16, Fall 2015*, p.355-370.
- CASTRO, Claudia M. (2009). The Use and Functions of Discourse Markers in EFL Classroom Interaction, *PROFILE 11*, 2009. ISSN 1657-0790. Bogota, Colombia. Pages 57-77.
- CRYSTAL, David (1992). An Encyclopedic Dictionary of Language-Languages, Blackwell Publishers, Oxford/U.K.

- DAĞDELEN, Selçuk (2013). Selim Sabit Efendi, Nahv-i Osmânî, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, SBE. Türkçe Öğretmenliği A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis.
- DENY, Jean (1941). Türk Dil Bilgisi (hzl. Ahmet Benzer), Kabalcı yay. İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2006). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât, Aydın Ktb. İstanbul.
- DİLAÇAR, Agop (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, *TDAY Belleten* 1971, TTK Basımevi 1989, Ankara.
- DİLAÇAR, Agop (1974). Türk Fiilinde Kılınışla Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız, *TDAY Belleten* 1973-1974, TDK yay. Ankara.
- EDİSKUN, Haydar (1993). Yeni Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EJDER, Vildan (2003). Gramer Kitaplarına Göre Cümle Çeşitleri ve Mukayeseleri, Erciyes Üniv. SBE. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- ELÖVE, A. Ulvi (1941). Türk Dili Grameri/Osmanlı Lehçesi (Yazarı: Jean Deny), Maarif Matbaası, İstanbul.
- EMRE, A.Cevat (1931). Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Lâyiha, İstanbul Devlet Matbaası.
- EMRE, A.Cevat (2004). Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv (hzl. Gülden Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız), TDK yay. Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2009). Türk Dil Bilgisi, Bayrak yay. İstanbul.
- ERKUŞ, Erhan (2014). 1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi, Afyon Kocatepe Üniv. SBE. Türkçe Eğitimi A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2014.
- ERTÜRK, H.İ. (2015). Müyessiretü'l-Ulûm Üzerine Bir İnceleme ve Değerlendirme Çalışması, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 10/8* Spring 2015, p.1059-1086.
- FENG, Lİ (2010). Discourse Markers in English Writing, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research) Volume 3/11*, Spring, 2010.
- FRASER, Bruce (1999). What are discourse markers?, *Journal of Pragmatics*, School of Education Boston University, 605 Commonwealth Avenue Boston, USA.
- GEDİZLİ, Mehmet (2015). Türkçede Ünlemler ve Temel İşlevi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C.8 Sy: 36*, Şubat 2015.

- GENCAN, T. Nejat (2007). Dilbilgisi, Tek Ağaç Eylül yay. Ankara.
- GÖKNEL, Yüksel (1974). Modern Türkçe Dilbilgisi, Esen Ktb. Hür Efe Matbaası, İzmir.
- GÜLENSOY, Tuncer (2010). Türkçe El Kitabı, Akçağ yay. Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990). Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine, *Türk Dili Sy: 467*, Kasım 1990, s.276-279.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002). Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine, *İlmi Araştırmalar Sy: 13*, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992). Türk Dilinde Edatlar, Milli Eğitim Bakanlığı.
- KANAR, Mehmet (1998). Farsça-Türkçe Büyük Sözlük, Birim yay. İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009). Edat Üzerine Düşünceler, *Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sy: 5* s.157-169, Güz 2009.
- KARAHAN, Leyla, (2000). Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine, *Türk Dili, Sy: 583*, s.16-23.
- KARAÖRS, M. Metin (1993). Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri, Erciyes Üniversitesi yay. Kayseri.
- KARPUZ, H.Ömer (2013). Türkçede Zarflar, Ege-Doğuş yay. Denizli.
- KERİMOĞLU, Caner (2006). Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Söz Dizimi İle İlgili Kabuller Üzerine I (Kelime Grupları), *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi 20*, s.106-118.
- KERİMOĞLU, Caner (2014). Türkiye Türkçesi Gramerindeki Düzensizlikler ve Eş Zamanlı Gramer Yazımı, *Dil Araştırmaları Sy:14*, Bahar 2014.
- KOÇ, Mustafa (2008). Bilim Tarihinin İlk Yapma Dili Bâleybelen, 38. Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları (Bildiriler), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK yay. Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1996). Gramer Konularımızla İlgili Bazı Sorunlar, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, TDK yay. Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2002). Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu, *TDAY Belleten 2002*, s.41-59.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK yay. Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2005). Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları, *Türk Dili Dergisi Sy: 638*, TDK.

- KÜKEY, Mazhar (1975). Türkçenin Sözdizimi, Kardeş Matbaası, Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1955). Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları, *TDAY Belleten* 1955.
- Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (hızl. Recep Toparlı), TDK yay. Ankara, 2003.
- ÖZÇAM, Çimen (1997). Türkiye Türkçesi İle İlgili Gramer Çalışmaları (Bibliyografya Denemesi), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim-1997 Sy: 110 s.121-163.
- ÖZÇAM, Çimen (2012). Türk Dil Kurumunun 80. Yılında Türkiye Türkçesiyle İlgili Gramer Kitapları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume:5 Issue:2, April 2012.
- ÖZKAN, Nevzat (2001). İlk Dil Bilgisi Ders Kitabımız Medhal-i Kavâ'id Hakkında, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sy: 11*, Yıl: 2001, s.95-112.
- ÖZMEN, Mehmet (1995). Cümlenin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi, *Türk Dili Dergisi Sy: 519*, s.224-227, TDK yay. Ankara.
- REDEKER, G. (1991). Review Article: Linguistics Markers of Discourse Structure, *Linguistics Vol. 29, No. 6*, p.1139-1172.
- SEVİNÇ, R. Resul (2011). Arapçada Cümle Yapısı, Ensar Neşriyat.
- SVENONIUS, Peter (2008). The Position of Adjectives and Other Phrasal Modifiers In The Decomposition of DP, *Adjectives and Adverbs (Syntax, Semantics and Discourse)*, Oxford University Press, New York, USA.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken yay. İstanbul. Türk Gramerinin Sorunları/Bildiriler I-II (Birleştirilmiş Birinci Baskı), TDK yay. Ankara, 2011.
- ÜNVER, İsmail (1992). Türkiye'de Osmanlıca Öğretiminin Dünü ve Bugünü, *Türkoloji Dergisi, X-1*, Yıl: 1992, s.21-30.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2004). Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, C. LXXXVIII Sy. 635*, s.678-686.
- VARDAR, Berke (2007). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual yay. İstanbul.
- VAUX, Bert; COOPER, Justin (2003). Linguistic Field Methods, Münih.
- VURAL, Hanifi; BÖLER, Tuncay (2012). Ses ve Şekil Bilgisi, Kesit yay. İstanbul.
- YAKIŞIK, Mehmet (2013). Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE. Temel İslam Bilimleri A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

YILMAZ, Engin (2001). Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi İle İlgili Meseleler, *TDAY Belleten* 2001, I-II.

YILMAZ, Hacı; AYDIN, Tahirhan; GÜNDÜZÖZ, Soner (2012). İlahiyat Fakülteleri İçin Arapçaya Giriş, Grafiker Yayınları.

